63445

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Cengiz GÜNDOĞDU

ABDULMECÎD-İ SÎVÂSÎ
HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof Dr. Osman TÜRER

ERZURUM - 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO

ÖZET IX
ABSTRACT X
ÖNSÖZ XI
KISALTMALAR XIV

G İ R İ Ş.....1

I- BAŞLANGICINDAN ABDULMECÎD-İ SÎVÂSÎ'YE KADAR TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEYE GENEL BİR BAKIŞ.....1
A- TASAVVUFUN MAHİYETİ VE KAYNAKLARI.....1
1- TASAVVUFUN MAHİYETİ 1
a- Tasavvuf Nedir?.....1
b- Tasavvuf Kelimesinin Menşei.....1
c- Sûfîlerin Tasavvufu Tarifleri.....3
B- TASAVVUFUN KAYNAKLARI 5
a- Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîfler.....5
b- Hz. Peygamber ve Sahabenin Yaşayış Tarzları.....8
2- TASAVVUFUN TARİHÎ GELİŞİM SEYRİ.....13
a- Zühd Dönemi.....13
b- Tasavvuf Dönemi.....16
ba- Zâhir-Bâtın Ayrılıkları 19
c- Tarîkatlar Dönemi.....24
C- ANADOLU'DA TASAVVUFÎ CEREYÂNLAR 29
a- Anadolu Selçukluları Dönemi 29
b- Osmanlılar Dönemi 33
II- SÎVÂSÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ 37
III- SÎVÂSÎ İLE İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 42

I. B Ö L Ü M.....50

ABDULMECÎD-İ SÎVÂSÎ'NİN HAYATI 50
1.1. SİVAS DÖNEMİ.....50
1.1.1. Tasavvufa İntisabından Öncesi 50
1.1.1.1. Doğum yeri ve Tarihi 50

1.1.1.2. İsmi ve Künyesi 50
1.1.1.3. Ailesi ve Çevresi 51
1.1.1.4. Tahsili ve Yetişmesi 53
1.1.2. Tasavvufa İntisabı ve Sonraki Hayatı 54
1.1.2.1. Şeyhi 54
1.1.2.2. İntisâbı ve Mürîdliği 58
1.1.2.3. Halîfeliği 61
1.1.2.4. Şeyhliği 61
1.2. İSTANBUL DÖNEMİ 63
1.2.1. III. Mehmed'in Sîvâsî Efendi'yi İstanbul'a Daveti 63
1.2.2. Şeyhlik ve Vâizlik Hizmetleri 64
1.2.3. Sultân Ahmed Câmii'nde Görev Alışı 66
1.2.4. Vâizlik Hususiyetleri 68
1.2.5. Padişahlarla Münasebeti 69
1.2.6. Seyahatleri 79
1.2.6.1. Sivas'a Sürgün Edilmesi 79
1.2.6.2. Hacc Seferi 81
1.2.6.3. Bursa'ya Sürgün Edilmesi 82
1.2.7. Yaşayış Tarzı 82
1.2.8. Mürîd ve Muhiblerine Nasîhatleri 84
1.3. VEFATI 87
1.4. TÜRBESİ VE BUGÜNKİ DURUMU 88
1.5. MENKABE VE KERÂMETLERİ 90
1.6. TASAVVUF VE TARÎKATLERE KARŞI OLANLARLA VE BAZI TAŞKIN FİKİRLİ TASAVVUF EHLİYLE MÜCADELESİ 97
1.1.6. Kadı-zâdelilerle Mücadelesi 97
1.1.6.2. İdrîs-i Muhtefî ve Hamzavîler'le Mücadelesi 124
1.7. MENSUP OLDUĞU TARÎKAT (HALVETİYYE) 129
1.7.1. "Halvet"in Manası 130
1.7.2. Halvetiyye Tarîkatinin Zuhûru 130
1.7.3. Sülûk Özellikleri 132
1.7.4. Halvetîyye Tarîkatında Zikir ve Halvet Çıkarma Özellikleri 133
1.7.4.1. Halvetîyye Tarîkatında Zikir 133
1.7.4.1.1. Esmâ-i Seb'a 134
1.7.4.1.2. Zikrin uygulanış Tarzı 137
1.7.4.1.2.1. Zikrin Ferdî İcrâsı 137
1.7.4.1.2.2. Topluca Zikir 137
1.7.4.2. Halvet Çıkarma Özellikleri 138

1.7.5. Halvetiye'nin Genel Özellikleri 139
1.7.6. Tarîkatın Kurucusu, Meşâyih Silsilesi ve Şubeleri 140
1.7.6.1. Halvetî Tarîkatının Kurucusu 140
1.7.6.2. Halvetiyye Tarîkatının Meşâyih Silsilesi 142
1.7.6.3. Halvetiyye Tarîkatının Şubeleri 144
1.7.6.3.1. Rûşenîyye 145
1.7.6.3.2. Cemâliyye 145
1.7.6.3.3. Ahmediyye 146
1.7.6.3.4. Şemsiyye 147
1.7.7. Sîvâsîyye Şubesi 148
1.7.7.1. Sîvâsiyye Şubesinin Tarîkat Silsilesi 148
1.7.7.2. Sivasiyye'nin Şubeleşmesi 149
1.7.7.3. Sivasiyye Şubesinin Sülûk Özellikleri 150
1.8. GÖREV YAPTIĞI TEKKELER 153
1.8.1. Sîvâsî Tekkesi 153
1.8.2. Mehmet Ağa Tekkesi 155
1.8.3. Şeyh Yavsî Tekkesi 156
1.9. HALÎFELERİ 157
1.9.1. Hayatları Hakkında Bilgi Bulunan Halîfeleri 157
1.9.2. Hayatları Hakkında Bilgi Bulunamayanlar 167

II. B Ö L Ü M 168

SÎVÂSÎ EFENDİ'NİN ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ 168
2.1. İLMî, EDEBî VE TASAVVUFî ŞAHSİYETİ 168
2.1.1. İlmî Şahsiyeti 168
2.1.2. Edebî Şahsiyeti 169
2.1.3. Tasavvufî Şahsiyeti 172
2.2. ESERLERİ 174
2.2.1. Kütüphânelerde Mevcut Olan Eserleri 175
2.2.1.1. Tefsir-i Sûre-i Fâtiha 175
2.2.1.2. Bidâ'atü'l-Vâizîn 177
2.2.1.3. Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâr 179
2. 2.1.4. Miskâlü'l-Kulûb 182
2.2.1.5. Mi'yâr-ı Tarîk 184
2.2.1.6. Dürer-i Akâid ve Ğurer-i Külli Sâikin ve Kâid 185
2.2.1.7. Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Mesâ'id-i Ervâh-ı Tayyibe ve 'Ayniyye 190

2.2.1.8. Kazâ ve Kader Risâlesi 191
2.2.1.9. Risâle-i Fir'avn 192
2.2.1.10. Mektubları 193
2.2.1.11. Şerh-i Mesnevî 195
2.2.1.12. Şerh-i Cezîre-i Mesnevî 198
2.2.1.13. Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye 201
2.2.1.14. Müşkilât-ı Mesnevî 202
2.2.1.15. Meyâdînü'l-Fursân 203
2.2.1.16. 'Uddetü'l-Müsta'iddîn 204
2.2.1.17. Dîvân 206
2.2.1.18. Kasîde fî Medhi'n-Nebî Aleyhisselâm 208
2.2.1.19. Şerh-i Hilye-i Rasûl 208
2.2.1.20. Nasîhatnâme(Pendnâme) 210
2.2.1.21. Kaside-i Abdulmecîd-i Sîvâsî 211
2.2.2. Sîvâsî'nin Kaynaklarda Yer Alıp da Kütüphânelerde Bulunamayan Eserleri 211
2.2.2.1. Tercüme-i Kelâm 211
2.2.2.2. Kahru's-Sûs 212
2.2.2.3. Diğer Eserleri 212

III. BÖLÜM 214

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ 214
3.1. TASAVVUF VE TARÎKAT 214
3.1.1. Tasavvufun Menşei ve Tarîkatler 215
3.1.2. Tasavvufa Dair Ta'rîfleri 217
3.2. İNSANLARIN MANEVÎ DERECELERİ 218
3.2.1. Kâmiller ve Vâsıllar 218
3.2.1.1. İrşâdla Görevli Olanlar(Mürşidler) 218
3.2.1.2. İrşâdla Görevli olmayanlar (Meczûblar) 218
3.2.2. Sâlikler 219
3.2.2.1. Hakkı Taleb Edenler 219
3.2.2.1.1. Mutasavvıfa (Sülûk ehli) 219
3.2.2.1.1.1. Mutasavvıfların Hak Olmayan Benzerleri 220
3.2.2.1.2. Melâmetîler 220
3.2.2.1.3. Büdelâ 221
3.2.2.2. Âhireti İsteyenler 222
3.2.2.3. Âşıklar 222

3.3. RİCÂLÜ'L-GAYB.....223
3.3.1. Kutbu'l-İrşâd.....224
3.3.2. Kutbu'l-Abdâl.....225
3.3.2.1. Abdâl'ın Vasıfları.....227
3.4. SEYR Ü SÜLÛKLA İLGİLİ MESELELER.....227
3.4.1. Sülûk Nedir?.....227
3.4.2. Sülûkda Şerî'ate Bağlılığın ve Şerî'at-Tarîkat Beraberliğinin Gereği.....230
3.4.3. Mürşidin Luzumu ve Onların Özellikleri.....232
3.4.5. Şeyhlerin Sıfat ve Alâmetleri.....236
3.4.5.1. Şeyhin Mürîdlerine Karşı Vazifeleri.....239
3.4.6. Mürîdin Riâyet Etmesi Gereken Hususlar.....240
3.4.6.1. İntisâb Öncesi.....240
3.4.6.2. İntisâb Sonrası.....240
3.4.7. Mürîdin Edepleri.....243
3.4.7.1. Şeyhine Karşı Edepleri.....243
3.4.7.1.1. Şeyhin Huzurunda Riâyet Edeceği Edepler.....243
3.4.7.1.2. Gıyabında Riâyet Edeceği Edepler.....244
3.4.7.2. Mürîdin Nefsine Karşı Edepleri.....244
3.4.7.3. Mürîdin İhvânına ve Diğer İnsânlara Karşı Edepleri.....245
3.4.8. Sülûkda Şerî'at,Tarîkat ve Hakîkat Mertebeleri.....246
3.4.8.1. Şerî'ate Bağlılık ve Nefis ve Şeytanla Cihad.....247
3.4.8.2. Tarîkat.....253
3.4.8.2.1. Devâm-ı Nef-yi Havâtır.....253
3.4.8.2.2. Devâm-ı Zikir.....254
3.4.8.2.3. Devâm-ı Murâkabe.....256
3.4.8.3. Hakîkat.....258
3.4.9. Sâlikde Bulunması Gereken Temel Nitelikler.....261
3.4.9.1. Hâlis Niyyet.....261
3.4.9.1.1. Amel-İbâdet-Niyet İlişkisi.....263
3.4.9.2. Amel.....264
3.4.9.2.1. Zâhirî ve Bâtınî Amel.....265
3.4.9.3. Sıdk.....266
3.4.9.4. İhlâs.....267
3.4.9.4.1. İbâdet-İhlâs İlişkisi.....268
3.4.9.4.2. İlim Talebinde İhlâs.....269
3.4.9.5. Kemâlât-ı İnsâniye.....270
3.4.10. Sâlikin Uyması Gereken Güzel Hasletler.....272
3.4.10.1. Tevbe.....272

3.4.10.2. Zühd 274
3.4.10.3. Tevekkül 275
3.4.10.4. Sabır 279
3.4.10.5. Şükür 280
3.4.10.6. Zikir 280
3.4.10.7. Sâlihlerle Sohbet 282
3.4.10.8. Hayâ 282
3.4.10.9. Tevâzu' 284
3.4.10.10. Uzlet ve Sumt 284
3.4.10.11. Hicret 285
3.4.10.12. Gurbet 287
3.4.10.13. Takvâ 287
3.4.10.14. Muhabbet 289
3.4.11. Sâlikin Kaçınması Gereken Kötü Vasıflar 290
3.4.11.1. Riyâ 290
3.4.11.2. Ucb 292
3.4.11.3. Temeddüh ve Tefâhür 292
3.4.11.4. Gurûr 293
3.4.11.5. Tezellül ve Tekebbür 293
3.4.11.6. Hırs ve Tûl-i Emel 294
3.4.11.9. Haram Lokma 295
3.4.11.10. Hubb-ı Câh 295
3.5. İLİM VE MA'RİFET 297
3.5.1. İlim ve Ulemâ 297
3.5.2. Îmân ve İrfân 299
3.5.3. Ma'rifete Ulaşmada Aklın Değeri 300
3.5.4. Zâhirî ve Bâtınî İlim 302
3.5.5. Yakîn 303
3.6. TEVHÎD 304
3.6.1. Tevhîd-i Hakîkî ve Muvahhidlerin Hâlleri 304
3.6.2. Tevhîdin Mertebeleri 307
3.6.3. Cem' ve Fark 309
3.7. VELÂYET VE KERÂMET 310
3.7.1. Velî-Velâyet 310
3.7.2. Kerâmet 311
3.7.2.1. Velîlerin Tasarrufları 314
3.8. VAROLUŞ VE ZUHÛR 315
3.8.1. Esmâ 315

3.8.2. İlk Akıl ve Âlemle İlişkisi 316
3.8.3. Varlığın Mertebeleri (Merâtib-i Vücûd) 317
3.8.3.1. Âlem-i Gayb-ı Mutlak 318
3.8.3.1.1. Itlak-ı Mutlak Mertebesi 318
3.8.3.1.2. Zât-ı Mutlak'ın Ehâdiyetle Taayyün-i Sânîsi 318
3.8.3.1.3. Hakk'ın Vâhidiyyetle Taayyünü Mertebesi 318
3.8.3.2. Âlem-i Ervâh Mertebesi 319
3.8.3.3. Hazret-i Hayâl-i Mutlak Mertebesi 319
3.8.3.4. Âlem-i Mülk ve Şehâdet Mertebesi 319
3.8.3.5. İnsân-ı Kâmil 319
3.8.4. NÛR-I MUHAMMEDÎ 320

SONUÇ 323
K A Y N A K L A R 327
ÖZGEÇMİŞ 339

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ABDULMECÎD-İ SÎVÂSÎ, HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Cengiz GÜNDOĞDU

Danışman: Prof. Dr. Osman TÜRER

1997 - Sayfa: 339

Jüri: Prof. Dr. Osman TÜRER

.....

.....

Abdulmecîd-i Sîvâsî (ö.1049/1639) Halvetiyye tarîkatının Şemsiyye koluna mensup bir şeyhtir. Sultan III. Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a yerleşmiş ve vefatına kadar irşad faaliyetini orada sürdürmüştür.

İstanbul'da yapmış olduğu va'zları ve bilhassa sûfîlere ve tekkelere karşı düşmanlıklarıyla tanınan Kadı-zâde ve taraftarlarına karşı mücadelesi sayesinde büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Aynı zamanda ehl-i sünnet itikadına muhalif bazı tasavvufî düşüncelere sahip olan sûfî gruplara karşı da mücadele etmiştir. Sîvâsî, Dîvân sahibi bir şair olup, şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanmıştır.

Bu çalışmada, Halvetiyyenin alt kollarından biri olan Sîvâsiyye'nin yayılmasında önemli bir rol oynamış olan Sîvâsî'nin hayatı, eserleri, irşad faaliyetleri, tasavvufî düşünceleri ve etkileri araştırılmaya gayret edilmiştir.

ABSTRACT

DOKTORA THESIS

THE LIFE OF ABDULMECID-I SIVÂSI AND HIS BOOKS AND SUFISTIC OPINIONS

Cengiz GÜNDOĞDU

Supervisor: Prof Dr. Osman TÜRER
1997 - PAGE: 339

Jury: Prof Dr. Osman TÜRER
.....
.....

Abdulmecîd-i Sîvâsî (d.: 1049/1639) was a master of the Halvetiyye Order. He was bound to the Şemsiyye branch of Halvetiyye. He had settled down İstanbul on intitation of Sultan Mehmed the third and gone on spiritual guioance there till the death.

He had a grand reputation thanks to his preaches that he made in İstanbul and especially thanks to his struggles against the Kadızades and their suppertors that were enemies of sufis and dervish convents. At the same time, he was a poet of the Dîvân and used the word "Şeyhî" as his special poetic name. He had sent a lot of khalifas to several places of Anatolia.

Abdulmecîd-i Sîvâsî had an important role on being spread out of the Sivasiyye branch of the Halvetiyye Order. In this thesis, I triend to research his life, books, spiritual guidanes, sufistic opinions and effects.

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in hayatında kullukta yoğunlaşma şeklinde tebarüz eden zühd telakkisi, peygamberden sonra bazı ferdî gayretlerle İslâm toplumundaki dinin gerçek hedeflerinden sapmalara yine onun yaşayışını örnek alanların bir tepkisi olarak devam etmiştir.

Zamanla ekolleşen bu telakkî sadece pratikle sınırlı kalmamış, nazarî sahaya da intikal ederek tasavvufî tefekkürü doğurmuş ve tarikatler vasıtasıyla yayılıp yaşatılmıştır. Bu yayılmada şüphesiz tarîkat kurucuları yanında, o tarikatı yayan ve yaşatan tasavvufî şahsiyetlerin rolü oldukça büyüktür.

Asırlarca insanların duygu düşünce ve yaşayışlarına yön vermiş bu şahsiyetler, İslâm kültür tarihinin oluşmasında da önemli rol oynamışlardır. Türk tefekkür tarihinde de bu güne kadar pek çok tasavvuf erbabı yetişmiştir. Ancak bu şahsiyetlerden pek çoğu zaman içerisinde unutulup gitmiştir. Oysa bir milleti millet yapan değerlerin başında onun yetiştirdiği şahsiyetler gelmektedir. Bir milletin geleceğinden emin olması, ilmî ve fikrî yönden kendini geliştirebilmesi, maziyle irtibatını devam ettirip, kültür mirasını gelecek nesillere aktarmasıyla mümkündür. Zira mazi bir milletin güç kaynağıdır, gelecekte yapılacak hamleler hızını hep oradan alırlar. Ayrıca bu günü anlamak, yarına yön verebilmek için dünün iyi bilinmesi gerekir.

Tasavvuf tarihi içinde Türk mutasavvıflarının eserleri ve şahsiyetleriyle şeçkin bir yere sahip oldukları bütün çevrelerin kabul ettiği bir gerçektir. Ancak kültürümüz üzerinde silinmez izler bırakan ve toplumun temel taşları olan bu şahsiyetlerin ne yazık ki, tarihin derinliklerinde unutulmaya terkedildikleri de bir vakıadır. Günümüz aydınlarına ve araştırmacılarına düşen, bu değerleri tekrar gün ışığına çıkarmaktır. Kaldı ki, tarihe mal olmuş şahsiyetlerin tanınıp bilinmesi, başta ilmî bir zaruret olmakla beraber aynı zamanda bir kadirşinaslık gereğidir.

Tarihimizde dinî, fikrî ve tasavvufî hayat üzerine tesir etmiş önemli şahsiyetlerimizden biri de çalışmamızın konusunu teşkil eden Abdulmecîd-i Sîvâsî'dir. Sîvâsî hem verdiği eserler hem de devrindeki tekke-medrese tartışmalarına doğrudan katılmış ve devrin fikrî, siyasî ve içtimaî hayatı üzerinde dinî-tasavvufî düşünceleriyle doğrudan ve dolaylı olarak etkili olmuş birisi olarak önemli bir tarihî kimliğe sahiptir. Buna rağmen o bugüne kadar tetkik konusu edilmemiş, kendisinden bahseden kaynaklardan Muhammed Nazmî'nin Hediyyetü'l-İhvân'ı hariç diğer kaynaklar tarîkat silsilesindeki yerini tesbit, eserleri hakkında kısa bilgi ve alışılmış biyografik tanıtmaları kaydetmekle yetinmişlerdir. Sîvâsî'nin kaynaklarda sıkça bize aktarılan tarafı, Kadı-zâde ile olan muarazalarıdır. Bunun haricinde onun kimliğini ortaya koyacak diğer hususlar bize

aktarılmamıştır. Hatta Dîvân sahibi olmasına rağmen Tezkirelerde bile kendisine yer verilmemiştir.

İşte bu çalışma hakkında bugüne kadar kapsamlı bir inceleme yapılmamış olan Sîvâsî'nin Türk tasavvuf tarihindeki yerini ve döneminde oynadığı rolü tesbit gayesiyle yapılmıştır.

Çalışmamız bir "Giriş" ve üç "Bölüm"den oluşmaktadır. Giriş kısmında tasavvuf ve tarîkatlerin, her şeyden önce bir bir tarîkat şeyhi olan ve eserlerinde ağırlıklı olarak tasavvufî konulara yer veren Sîvâsî üzerindeki kaçınılmaz etkisini nazarı itibara alarak, tasavvufî düşüncenin kaynakları ve tarihî gelişim seyri hakkında bilgi verdik. Bu arada tasavvufun Türk kültür hayatındaki yerini ve etkilerini tesbit açısından, Anadolu'daki tasavvuf cereyanları ve Sîvâsî'nin yaşadığı dönemin tasavvufî, kültürel ve içtimaî durumu hakkında ana hatlarıyla bilgiler vermeye çalıştık. Bu kısımda ayrıca Sîvâsî ile ilgili kaynakların da bir değerlendirmesini yaptık.

Birinci Bölüm'de Sîvâsî'nin hayatını inceledik. Bunu yaparken de, bu çalışmanın Sîvâsî hakkında ilk çalışma olması hasebiyle en ince ayrıntıları tesbit edip vermeye çalıştık. Sistematik olarak da onun hayatını Sivas Dönemi ve İstanbul Dönemi şeklinde iki ana başlık altında inceledik. Sîvâsî'nin özellikle Kadı-zâdeliler'le olan fikrî mücadelesini Türk kültür tarihi içerisindeki medrese-tekke münasebetleri açısından önemli gördüğümüz için teferruatlı olarak vermeye çalıştık. Bu arada kerametleriyle ma'ruf ve meşhur olması sebebiyle de tarihî hadiselere ışık tuması açısından ihmal edemeyeceğimiz menâkıb ve kerametlerine de yer verdik. Bu bölümde ayrıca Sîvâsî'nin mensubu olduğu Halvetiyye ve bu tarikatın bir şubesi olarak ortaya çıkan Sivasiyye şubesi hakkında bilgiler sunduk. Bu bölümün sonunda da onun tesirlerini tesbit açısından halifelerini sıralayıp haklarında bilgi vermeye çalıştık.

İkinci bölümde Sîvâsî'nin şahsiyeti ve eserlerini ele aldık. Araştırmalarımız esnasında Sîvâsî'nin eserlerinin hepsini kütüphanelerde bulmak mümkün olmadı. Ancak tesbit ettiğimiz ve bizzat mikro filimlerini alarak tetkik ettiğimiz eserleri, onun fikir dünyasını ve görüşlerini aksettirmeye yetecek bilgileri ihtiva etmektedir.

Üçüncü Bölüm'de Sîvâsî'nin tasavvufî görüşlerini vermeye çalıştık. Bunu yaparken de onun bu konudaki görüşlerini belli bir sistem içerisinde veren her hangi bir eseri olmadığından, tesbit ettiğimiz eserlerin tasavvufla alakalı kısımlarından derlediğimiz görüşleri bir sistem dahilinde vermeye gayret ettik.

Yaptığımız bu çalışma ile Sîvâsî gibi önemli bir tarihî şahsiyeti günümüz nesline tanıtmış olmanın bahtiyarlığını yaşıyoruz. Eksikleriyle beraber bu çalışmanın Sîvâsî üzerine yapacağımız ve başkalarının da yapmasını umduğumuz daha başka çalışmalara vesile olmasını temenni ediyoruz.

Bu vesile ile beni böyle bir çalışmaya teşvik eden ve çalışmam boyunca her türlü ilmî ve teknik konulardaki yardımlarını esirgemeyen fedakar hocam Prof. Dr. Osman Türer Bey'e sonsuz minnet ve şükranlarımı arzediyorum. Ayrıca çalışmam esnasında yardımlarını gördüğüm diğer hoca ve arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.y.	: Adı geçen yer
A.S.	: Aleyhi's-Selâm
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Ank.	: Ankara
Ansk.	: Ansiklopedisi
b.	: Bin, İbn
bb.	: Başka başka
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.B.İ.A.	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Enst.	: Enstitüsü
Fak.	: Fakültesi
H. h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İ.K.T.Y.D.K.	: İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İst.	: İstanbul
Krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphane
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Matb.	: Matbaası
No:	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Tah.	: Tahkik
Tash.	: Tashîh
Terc.	: Tercüme
tsz.	: Tarihsiz
Ünv.	: Üniversite
v.	: Varak
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve sair
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I- BAŞLANGICINDAN ABDULMECÎD-İ SÎVÂSÎ'YE KADAR TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEYE GENEL BİR BAKIŞ

A- TASAVVUFUN MAHİYETİ VE KAYNAKLARI

1- TASAVVUFUN MAHİYETİ

a- Tasavvuf Nedir?

İslâm dininin insanın rûhî duyuş ve eğilimlerine cevap veren ta'limlerinin bir toplamı olan tasavvuf, aynı lafızla geçmese bile, Kur'ân'da nefsi tezkiye, rûhu tasfiye ile tevhîde ulaşma gayesine matuf bir hakîkat olarak tebellür ederken, hadîslerde de zühdî eğilimin esası olan ihsân sırrıyla ifâdesini bulmaktadır.

Esası Kur'ân ve sünnete dayanan, rûhî ve vicdanî duyuş ve yaşayışın mahsulü olan bu meslek, zamanla amelî esaslara dayalı ilmî bir mahiyet alarak kendine göre sistemi ve kaideleri olan bir akım halinde gelişmiştir. H. II. asır ortalarından itibâren İslâm tefekkür tarihinde takarrur etmeye başlayan bu akıma "tasavvuf", mensuplarına da "sûfî" denilmiştir.

Bu akım zamanla nazari plânda kalmayıp, tarîkatler yoluyla pratik hayatta uygulama sahasına geçirilerek amelî bir hâl almıştır. Böylece nazariyâtta "tasavvuf", pratik hayatta "tarîkat" diye adlandırılmıştır.

b- Tasavvuf Kelimesinin Menşei

Tasavvuf henüz sistemini kurub takarrur etmeden önce zühd ortak ismi altında muhtelif görüntülerle karşımıza çıkmaktadır. Bu cümleden olarak zâhid ve mutasavvıfların ilk dönemlerdeki selefleri "zühhâd", "nüssâk", "kurrâ", "şukuftiye", "bekkâ'ûn", "'ubbâd" vs. gibi isimlerle anılıyorlardı.[1]

Tâbiînden olan Hasan-ı Basrî'nin, "Mekke'de tavaf sırasında bir sûfî gördüm ve ona birşeyler vermek istedim, fakat o bunu almadı" şeklindeki rivâyeti ile Süfyân-ı Sevrî'nin,

---

1 Doğrul, Ömer Rıza, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Ahmet Halit Kitabevi, İst., 1948, s. 48; İz, Mahir, *Tasavvuf*, Türdav Yay., tsz., s. 50; Sunar, Cavid, *Tasavvuf Târihi*, Ank., 1974, s. 170; Massignon, Louis, "Tasavvuf", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yay., İst., 1979, XII/27; Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Seha Neşriyat, İst., 1986, s. 31.

"Ebû Haşim Sûfî olmasaydı ben riyânın inceliklerini öğrenemezdim"[2] tarzındaki sözü "sûfî" isminin daha tâbiûn döneminde kullanıldığını göstermektedir. Sûfî lakabıyla anılan ilk zât ise Ebû Haşim el-Kûfî es-Sûfî(ö.150/767) dir.[3]

Sûfî adı Hz. Peygamber ve ashâb döneminde neden kullanılmıyordu? Bunu "Avârif" sâhibi söyle cevaplandırıyor: "Çünkü asr-ı saadette yaşayan kimselere, Hz. Peygamber'le sohbetin yüceliğinin bir ifâdesi olarak "sahabi" denilmekteydi. Hz. Peygamber ile sohbete işâret eden bir isim, diğer bütün isimlerden daha güzel ve daha uygundu. Hz. Peygamber'den sonra bir kısım insanlar ilmi, ashâb-ı kiramdan öğrendiler. Bu insanlara da "tabii" denildi."[4] Bu demektir ki, sahâbeyi takib edenlere "tâbi" denilmesi de onlar için başka bir ismin kullanılmasını gerektirmiyor bu paye ile anılmak onlara kâfi geliyordu.

Şu hâlde sahâbe ve tâbiîn arasında bu ismin kullanılmamış olması onların sahabe ve tâbiîn ismiyle tesmiye olunmalarına daha lâyık bir nisbet sağlamayacaktı. Yoksa sûfî tabiri pekala sahâbe ve tâbiîn için de kullanılabilir bir mânâ taşımaktadır. Bu hususu tavzih için sûfî kelimesinin iştikakına kısaca göz atalım.

Sûfî kelimesinin hangi kökten türediği hususunda oldukça fazla ihtimaller üzerinde durulmuştur. Bu ihtilâflı iştikak meselesinde sûfî tabirinin şu isimlerden türediği ileri sürülmüştür: "Sûf", "safâ" veya "safv", "ehl-i-suffe", "saff-ı evvel", "safevî", "sufâne", "sıfat", "sûfetü'l-kafâ", "Benu sûfa", "sofia" veya "sofos".[5]

Söz konusu bu köklerden tarihi gerçeklik ve dil kaideleri bakımından "sûfî" ve "tasavvuf" kelimelerinin türeyebileceği en uygun kökün yün veya yünlü elbise mânâsına gelen "sûf" olduğu söylenmiştir. Bu kanâati taşıyanlar, Arapça'da gömlek anlamına gelen "kamis" giyene, gömlek giydiği anlamında "tekammese" denildiği gibi, "sûf" giyene de "tesavvefe" denildiğini böylece "tasavvuf" kelimesinin zuhûr ettiğini söylemişlerdir.[6]

Ancak bu münakaşaların bir pratik ve pragmatik hedefi yoktur. Ortada; hedefi, metodu ve kaynakları belli bir sistem, bir doktrin vardır. Bunun adını şu veya bu kelimeyle ifâde etmek, seçilen kelimenin şu veya bu kökten geldiğini söylemek birşey

---

2 Bkz. es-Suhreverdî, Abdulkâhir b. Abdullah, *Avârifü'l-Meârif*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, s. 63;1966; et-Tûsî, Ebi Nasr es-Serrâc, *el-Luma'*, Tah. Abdulhalîm Mahmûd, Taha Abdulbâkî Surûr, Mektebetü'l-Müsennâ Bağdad, 1960, s. 42.

3 es-Serrâc, s. 42.

4 es-Suhreverdî, s. 63-64; Krş., es-Serrâc, s. 42.

5 Kuşeyrî, Abdulkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 1978, s. 391-392; Suhreverdî, s. 59 vd.; es-Serrâc, s. 46-47; Kelâbâzî, Tacü'l-İslâm Ebubekir Muhammed b. İshak Buhharî, *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*(Doğuş Devrinde Tasavvuf), Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 1992, s. 53 vd.; İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil li-tehzibi'l-mesâil* (Tasavvufun Mahiyeti), Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 1984, s. 98-100; Vicdani, Ebû Rıdvân Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye, "Sûfî ve Tasavvuf Cereyanları"*, Matbaa-i Âmire, İst., 1340/1921-1342/1923, s. 279-281; Nicholson, R. A, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Târihihi*, Arapçaya nakleden: Ebû'l-'Ala Affifi, Matbaatü lecneti't-te'lifi ve't-tercemeti ve'n-neşr, Beyrut, 1956, s. 66-67; Aynî, M. Ali, *Tasavvuf Târihi* (Taşbasma), Darulfünun İlahiyât Fak. Talebe Cemiyeti Neşriyatı, Darulfünun Matb. İst., 1341, s. 67; Doğrul, Ömer Rıza, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, s. 62-64; Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1992, s. 5-7; Türer Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Târihi*, Seha Yay., İst., 1995, s. 29-31; Yılmaz, H. Kamil , *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatler*, Ensar Neşriyat, İst., tsz., s. 26-28; Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Târihi*, A.Ü. İlahiyat Fak., Yay., No:171, Ank., 1986., s. 5; Massignon, Louis, "Tasavvuf", *İslâm Ansk.*, XII/26; Çubukçu, İbrahim Agâh, *İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, A.Ü. İlahiyat Fak., Yay., No:158, Ank. 1983, s. 167-170; Küçük, Hasan, *Tarîkatlar*, Türdav Yay., İst., 1980, s. 35-36.

6 es-Suhreverdî, s. 59-60.

kazandırmamaktadır. Tasavvuf Massignon'un da bir çok yerde söylediği gibi Kur'ânî ve Muhammedî'dir. Bu gerçek bilindikten sonra kelimeler üzerinde titremek, tarihi bir geleneğe uyarak bazı tahliller yapmaktan öte bir anlam taşımayacaktır.[7] Hangi kökten türemiş olursa olsun, sûfi kelimesi bu zümreye âlem olup, sûfîlik yolunu benimseyene "sûfî", onun takib ettiği yola da "tasavvuf" denilmiştir.

Şu halde diyebiliriz ki, sûfîlik bir düşünce tarzı ve bir yaşayış şekli olması itibariyle içe ve öze bağlı bir hayattır, şekil ve kıyafet hiç önemli değildir. Tıpkı İslâm'ın bir öz ve rûh dini olması gibi; esas itibariyle özde, rûhda yaşanıp, bu yaşayışın, hayatın her düşüncesine ve hareketine damgasını vurması gibi. İnsan elbise ile değil ama düşünce, tavır ve rûhla mutasavvıf olur.[8]

Hülasa sûfîlerin sûf giymeleri ve onlara mutasavvıf denilmesi hâllerini ve tavırlarını nazara vermek içindir. Bu sebeple onun için müstakil bir menşe ve kaynak aramak gerekli değildir.[9] Kaldıki mutasavvıflar sûfî ismiyle anılmaya başladıktan sonra da muhtelif beldelerde "gurebâ", "seyyâhin", "şukuftiye", "cû'iyye", "fukarâ", "dervîş", gibi isimlerle anılmışlardır.[10]

Sûfî kelimesinin iştikakı hakkında bilgi verdikten sonra şimdi sûfîlerin tasavvufu ta'rîflerine geçebiliriz.

c- Sûfîlerin Tasavvufu Tarifleri

Tasavvufun hangi kökten türediği konusunda ihtilâf olduğu gibi onun ta'rîfi hususunda da farklı tanımlamalar yapılmış, üzerinde ittifak edilen bir ta'rîf ortaya konulamamıştır. İbn Haldun'un da belirttiği gibi bir çok sûfî tasavvufun mânâsını efrâdını câmi' ve ağyârını mani' bir ta'rîfle izah etmek için uğraşmışlar fakat hiçbirinin ta'rîfi bu maksadı ifâde etmeye yetmemiştir.[11] Bunun gerekçelerini şu şekilde ifâde etmek mümkündür:

a- Tasavvuf içten dinamik bir hareket olduğu için sûfînin hayatında her an değişmeye müsait bir hususiyete sahiptir. Dolayısıyla her sûfî tasavvufu yaşadığı hâl, bulunduğu makâm, tecrübe ve mertebeye göre ta'rîf etmiş, bundan dolayı bir sûfîden bazen birden fazla ta'rîf işitmek mümkün olmuştur.

b- Tasavvufun ta'rîfi, şahıslara göre değiştiği gibi sosyal durum ve yaşanılan ortama göre de farklılıklar göstermiştir. Diğer taraftan, sûfînin tasavvufa intisâbından önceki hayatı daha sonraki hayatında da etkisini göstermiş, bu durum da farklılık ve çeşitlenmeye sebebiyet vermiştir.

---

7 Öztürk, Y. Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarîkatler*, Sidre Yayıncılık, İst., 1988, s. 9-10.

8 Altıntaş, Hayrani, "Tasavvuf", *A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XXXI, (Fakültenin Kuruluşunun Kırkıncı Yıl Özel Sayısı), Ank, 1989, s. 74-75.

9 Aynî, a.g.e., s. 26.

10 Kelâbâzî, a.g.e., s.53-54.

11 İbn Haldun, a.g.e., s. 144.

c-Mesele sûfîler için böyle olunca ona dıştan bakan farklı branşlara mensup kimseler için de farklı olmamış, böylece bu kimselerin kendi nokta-i nazarlarından yapmış olduğu değerlendirmeler tasavvuf ta'rîflerinin artmasına vesile olmuştur.[12]

İşte bu gerekçelerden dolayı tasavvuf ta'rîflerini bine çıkaranlar dahi vardır. Meselâ Miladî XI. asırda yaşayan Abdulkâhir-i Bağdâdî tasavvuf kelimesinin bin ta'rîfini biraraya toplamıştır.[13] İbrahîm b. Müvelled Rakkî, "Tasavvuf nedir?" sorusuna yüzden fazla cevap vermiştir.[14] İngiliz müsteşrik Nicholson, "Kuşeyrî Risâlesi" ile Attar'ın "Tezkiretü'l-Evliyâ"sı ve Câmî'nin "Nefahâtü'l-Üns"ünde geçen yetmiş sekiz ta'rîfi kronolojik sırayla bir araya getirmiştir.[15] Hucvirî de "Keşfu'l-Mahcub"da "tasavvuf" un yetmiş sekiz ta'rîfini vermiştir.[16]

Sûfîlerin sık sık kullandıkları "Nefesler adedince Allah'a giden yollar vardır" ifâdesi mübalağalı gözükse de sûfî anlayışına göre, "Allah'a giden yollar sûfîlerin hâlleri ve makâmları sayısıncadır." demek bu bağlamda çok da mübalağalı bir ifâde olmaz.

Meşhur mutasavvıfların tasavvufla ilgili aşağıda verecegimiz ta'rîfleri tasavvuftan ne kasdettiklerine dair bize kısmen fikir verecek durumdadır:

Ma'rûf-i Kerhî(ö.200/815): "*Tasavvuf hakîkatleri almak, insanların ellerinde bulunan şeylerden ümid kesmektir.*"[17]

Ebû Süleymân Dârânî(ö.215/830): "*Tasavvuf, Hak'dan başkasının bilmediği amellerin sûfî üzerinde cereyân etmesi ve sadece Allah'ın bildiği bir hâl üzerinde sürekli Hak ile beraber olmasıdır.*"[18]

Ebû Hafs Haddâd(ö.265/878): "*Tasavvuf tümüyle edebden ibârettir.*"[19]

Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî(ö.295/907): "*Tasavvuf, ne ilimdir, ne de resm(şekil). Lâkin o ahlâktır. Eğer o, resmden ibâret olsaydı mücâhede ile ele geçebilirdi. Yok eğer ilim olsaydı, öğrenmekle kazanılabilirdi. Fakat o, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır*".[20]

Cüneyd-i Bağdâdî(ö.298/910): "*Tasavvuf Hakk'ın seni senden öldürmesi seni kendisiyle diriltmesidir.*"[21]

Ebû Muhammed Ruveym(ö.330/941): "*Tasavvuf Allah'ın murâd buyurduğu şekilde nefsi ona yar etmektir.*"[22]

---

12 Sûfîlerin tasavvufu tariflerindeki farklılıklar konusunda ayrıca bkz., İbn Haldun, *Şifaü's-Sâil li-Tehzîbi'l-Mesâil*, s. 144-145.

13 Aynî, a.g.e., s. 67.

14 es-Serrâc, s. 47.

15 Bkz., Nicholson, s. 28-41; Bu kısmın Türkçeye tercemesi için bkz., Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", *A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Ank., 1987, XXIX/387-406.

16 Aynî, a.g.e., s. 67.

17 Kuşeyrî, s. 393; Attâr, Feridüddîn Ebû Hamid Muhammed b. İbrahim, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Ter. Süleyman Uludağ, Erdem Yay., İst., 1991, s. 352; Suhreverdî, s. 53.

18 Attâr, s. 307.

19 A.g.e., s. 422.

20 Attâr, s. 493.

21 Kuşeyrî, s. 392; Attâr, s. 462; es-Suhreverdî, s. 56.

22 Kuşeyrî, s. 393; es-Suhreverdî, s. 56; es-Serrâc, s. 18.

Bunlar ilk mutasavvıfların ta'rîfleridir. Daha sonraları kısmen bu merkezde olmak üzere pek çok ta'rîf yapılmıştır.

Tasavvuf hakkında yapılan ta'rîfleri genel olarak şu iki temel başlık altında toplamak mümkündür:

1- Safâ(tahâlluk)'ya işâret eden ta'rîfler: Bu kısma dahil edebileceğimiz ta'rîfler, kişinin kendine yönelik tarafı yani kişinin kendisini terbiyesini, rûhî ve ahlâkî cephesini düzeltmesini ifâde eden yani tehzib-i ahlâk veya tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalbe işâret eden ta'rîflerdir.

2- Müşâhede(tahakkuk)'ye işâret eden ta'rîfler:

Bu kısımda yer alan ta'rîfler ise Allah katında kişinin bilgisinin, daha kuşatıcı ifâdesiyle ma'rifetin artırılması ve geliştirilmesine işâret eden ta'rîflerdir.

Biz de bu esaslardan hareketle genel bir ta'rîf yapacak olursak diyebiliriz ki, "Tasavvuf, tezkiye-i nefs ve tasfiye-i kalble tehzib-i ahlâka yani iç ve dış olgunluğa erişip, ma'rifetullâha ulaşmayı gaye edinen bir ilimdir."

Tasavvufun sûfîler katında ne mânâya geldiğine değindikten sonra şimdi bu ta'rîflere esas teşkil eden kaynaklara geçebiliriz.

2- TASAVVUFUN KAYNAKLARI

Tasavvufun asli kaynağını oluşturan hususları hiç şüphesiz teorik açıdan Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîfler, pratik açıdan da Hz. Peygamber ve ashâbın yaşayış tarzları olarak ifâdelendirmek mümkündür.

a- Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîfler

Yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi tasavvuf ve sûfî kelimeleri her ne kadar Kur'ân ve sünnette lafız olarak geçmese de mutasavvıfların tasavvufu ta'rîf ederken kullandıkları ifâde ve kavramların hemen hepsi Kur'ân ve sünnet kaynaklı olup onların ta'limlerine istinad etmektedir.

Meselâ Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîmde:

"Cinleri ve insanları başka şeyler için değil, ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım."[23]

"Allah Teâlâdır, hanginiz daha iyi amel işleyecek, diye size bu hayatı bahşeden, ölümü ve hayatı yaratan."[24]

"Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir."[25]

---

23 Zâriyât, 51/56.
24 Mülk, 61/2.
25 Haşr, 59/19.

Bu âyetler gösteriyor ki, kişinin asli vazifesi, Allah'ı bilmek ve ona hakkıyla kulluk etmektir. Şu hâlde Allah'ı unutmamak ve daima hâtırda tutmak nasıl olacaktır? Bunun için de Kur'ân-ı Kerîm'de tavsiyeler var:

"Sabah akşam Allah'ın ismini yad et, an."[26]

"Allah'ı çok anınız ve sabah akşam onu tesbih ediniz."[27]

Bu gibi âyetlerdeki Allah'ın sürekli hâtırlanması, unutulmaması, ismiyle ve varlığıyla zihinlerde canlı tutulması gibi emirleri tasavvufun ma'rifetullâh gayesinin menşei ve kaynağı olarak görebiliriz.[28]

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in görevlerini sayarken bunlardan birinin "tezkiye" olduğuna şu ayetle işâret buyurmaktadır:

"Allahdır, ümmilere kendi içlerinden, onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları tezkiye eden, onlara kitâb ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen"[29].

Bu ayetteki tezkiyeden murâd, ma'nevi arınma yani insanları kötü huy ve alışkanlıklarından arıtmak, iyilik ve güzelliklerle bezemektir. Cenâb-ı Peygamber'e risâlet görevi olarak verilen "tezkiye", aslında bütün müslümanlardan istenmektedir.[30] Nitekim bir ayette: ***"Andolsun nefse ve onu yaratana. O, Nefse kötülüklerini göstererek ondan kaçınmayı ilhâm etmiştir. Nefsini tezkiye eden, arıtıp kötü huy ve sıfatlardan korunan kişi kurtulmuş, onu kirleten ise hüsrana uğramıştır."***[31]

Kur'ân'da kalbin safvet ve kasvet şeklinde birbirine zıd iki vasfından bahsedilmekte, bunlardan biri övülürken, diğeri yerilmektedir. Övülen kalp, safvet özelliğine sâhib, içinde Allah'dan başkasına yer olmayan "selim kalp" tir.[32] Cenâb-ı Hakk selim kalbe işâreten şöyle buyurur: ***"O gün ne mal, ne evlat fayda verir. Ancak Allah'ın huzûruna selim bir kalble gelenler müstesna."***[33] Kasvetli kalb ise günah kirleriyle kirlenmiş, kararıp katılaşmış kalbdir. Allah teâlâ günâh kiriyle kalbini karartanlara itab ederek şöyle buyurur: ***"Allah'ın zikrinden uzak kasvetli kalbe yazıklar olsun."***[34]

Diğer taraftan ***"Beni anmak için namaz kıl."***[35] ***"ittika edesiniz diye oruç sizden öncekilere olduğu gibi size de farz kılındı."***[36] ayetleri, namaz ve oruçdan asıl maksadın Allah'ı anmak ve ittika etmek olduğu belirtiliyor ve ***"O gün ancak Allah'a temiz kalp getiren kurtulur."***[37] âyeti de insanı kurtaracak tek şeyin kalp temizliği

---

26 Ahzâb, 33/33.
27 Ahzâb, 33/41-42.
28 Coşan, M. Esad, *Tasavvuf Üzerine Sohbet*, Haz. Akif İnan, Seha Yay., İst., 1990, s. 9.
29 Cuma, 62/2.
30 Yılmaz, a.g.e., s. 38.
31 Şems, 91/7-10.
32 Yılmaz, a.g.e., s. 36.
33 Şu'arâ, 26/88-89.
34 Zümer, 39/22.
35 Tâ Hâ, 20/14.
36 Bakara, 2/183.
37 Şura, 42/88.

olduğunu açıklıyor. ***"Allah'ı zikretmekten ötürü kararmış olan kalplere yazıklar olsun."***[38] ayeti ise katı kalpliliğin ne kötü bir şey olduğunu anlatıyor.[39] Hz. Peygamber de, **"Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza değil, siretlerinize, kalblerinize ve amellerinize bakar."**[40] buyurmakla bu hakîkate dikkat çeker.

Yine Hz. Peygamber bir hadîslerinde kalp amelinin bedene tesirini şöyle dile getirmektedir: **"Haberiniz olsun ki, insan vücûdunda bir et parçası vardır. O iyi ve sağlam olursa vücûd da iyi ve sağlam olur. Eğer o kötü olursa vücûdun tamamı kötü ve fasid olur. Bilesiniz ki o et parçası kalbdir."**[41]

Şu hâlde kalbin tasfiyesi ve itmi'nânı nasıl mümkün olacak? Bunun için Kur'ân'ın tavsiyesi var: ***"Dikkat edin, kalbler ancak Allah'ın zikriyle itmi'nana erer."***[42]

Aynı hakîkate Hz. Peygamber de şöyle dikkat çeker: **"Rabbini zikredenle etmeyenin durumları, diri ile ölü gibidir."**[43]

Zikrettiğimiz bu âyet ve hadîslerde amelle kalb bir arada zikrediliyor ve kalbin safvetinin amelin sonucuna da tesir ettiği ifâde ediliyor.

Tasavvufî düşünceye kaynaklık eden âyet ve hadîsler sadece bunlardan ibâret değildir. Biz sadece fikir verebilmek için bu kadarıyla yetindik. Yoksa Kur'ân'ın engin muhtevâsı göz önüne alındığında, Nicholson'ın da dediği gibi onda İslâm tasavvufuna kaynak olabilecek çok şeyler bulabiliriz. İnsanın yaratılması, ona Allah'ın rûhundan üflemesi, misak hadîsesi, Allah'ın insana öğretmesi, Allah'ın tecellîsi, dünya hakkında hükümler, nefis, şeytân ve benzeri hususlar mutasavvıfı yakından ilgilendiren, ilgisini çeken Kur'ân mevzularıdır.[44]

Bütün bunlar yanında Allah'ı zikre, O'na ibâdete, O'nun yolunda mücâhedeye, namaza, zekata, oruca, takvâya, ihlâsa teşvik eden ayetleri düşünürsek Kur'ân'ın öngördüğü hayat tarzını daha iyi anlayabiliriz. Bu ideal zühd hayatıdır.[45] Hz. Peygamber'in de bu hususları te'yid ve tefsîr mahiyetinde pek çok fiil ve sözleri vardır.

Bu izahattan sonra Kur'ân ve sünnette nazarî olarak yer alan tasavvufî düşüncenin beşerî sahadaki tezahürleri ve bu düşünceye kaynaklık eden Hz. Peygamber ve ashâbının yaşayış tarzı üzerinde de kısaca durmaya çalışalım.

---

38 Zümer, 39/22.

39 Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsîr Okulu*, A. Ü. İlahiyat Fak., Yay., No: 122, Ank., 1974., s. 14-15.

40 Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahîhu Müslim*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İst., tsz., Birr 33, (IV/1987).

41 Buhârî , Muhammed b. İsmail, ***Sahîhu'l-Buhârî***, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İst., tsz., İman 39, (I/19).

42 er-Ra'd, 13/28.

43 Buhârî , Da'avât, 66, (VIII/168).

44 Aydınlı, s. 49.

45 A.g.e., s. 37.

b- Hz. Peygamber ve Sahabenin Yaşayış Tarzları

Hz. Peygamber İslâm'ın getirdiği ve o güne kadar bilinmeyen ahlâkî değerleri, peygamberlikten önce de aynen yaşamış, tasavvufî ahlâk ve tavrın bütün meziyetlerini benliğinde toplamıştı.[46] Nitekim onun henüz nebîlik görevini üstlenmeden önce yaşı otuzbeşlerine geldiğinde Hira mağarasına çekilip, günlerce tefekküre daldığını ve iç dünyasını dinlediğini biliyoruz.[47]

Aliyyü'l-Kâri(ö.1014/1605) O'nun bu riyâzet ve tefekkür hayatı hakkında şunları söylüyor: "Rasulullah, bi'setten önce bâtınî ibâdetler yapar, kalbi zikirle meşgul olurdu. Allah'ın sıfatları, afakî ve enfüsî yaratılışlar hakkında tefekkür eder, güzel ahlâktan, zayıflara acıma, fakirlere şefkat, sabır, şükür, kazaya rızâ, yerin ve göğün rabbına teslim olma, işleri O'na bırakma, O'na dayanma gibi işler ve ibâdetlerle meşgul olurdu. İşte bunlar velîlerin ve seçkinlerin son hâlleridir. Bundan dolayıdır ki, "Peygamberlerin bidâyeti, velîlerin nihayetidir." denmiştir."[48]

Hz. Peygamber'in bi'setten önce başlayan bu hayatı bisetten sonra daha da yoğunlaşarak devam etmiştir. Y. Nûrî Öztürk'ün ifâdesiyle onun peygamberlikten sonra yaşadığı hayat serapâ tasavvufdur.[49]

Binaenaleyh bu sözü teyid kabilinde delil teşkil edecek örnekler sayılamayacak kadar çoktur.

Meselâ Hz. Peygamber'in: **"Eğer Nasranî'ler arasında olsaydım, onların rahiblerinden olurdum."**[50] şeklindeki beyânları zühdî yaşayışa olan bağlılık ve tutkusunu gösteren önemli bir husustur. İşte Hz. Peygamber bu anlayıştan hareketle fakr ile iç içe dünyadan müstağni mütevâzi bir hayat yaşıyordu.

Nitekim onun bütün sözleri Allah'ı zikir, bütün fiilleri ve hareketleri O'na kulluktan ibâretti.[51] Meselâ O, ashâbını nehyettiği hâlde kendisi "visâl orucu" tutuyor,[52] gece sabahlara kadar nafile namaz kılıyor, bu namazları ayakları şişinceye kadar devam ediyordu. Kendisine gelmiş geçmiş tüm günahları affedildiği hâlde niçin bu kadar çok ibâdet ettiği sorulduğunda ise; "Rabbıma daha fazla şükreden bir kul olmayayım mı?" diyordu.[53]

Hz. Peygamber kalb temizliğine ve nefis tezkiyesine imân ve İslâm'ın üstünde bir yer vermiş, kalbden kötü düşünceleri silip, yanlız Allah'ı düşünmeyi, "ihsân derecesi" olarak

---

46 Öztürk, a.g.e., s. 39.
47 Bkz. Buhârî , Bed'u'l-Vahy,3,(I/3.)
48 el-Kâri, Ali b. Sultân Muhammed, *Kitabu Cemu'l-Vesâil fî Şerhi'ş-Şemâ'il*, Matbaatü'l-Edebiyye, Mısır, 1317/1899, II/80.
49 Öztürk, a.g.e., s. 39.
50 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1398/1978, V/163.
51 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Matbaatü'l-Mısrıyye, Mısır, tsz., II/13-14.
52 İbn-i Kesir, *Şemâilü'r-Resûl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1967, s. 107.
53 Buhârî, Teheccüd, 6; el-Kusûf, 56; Müslim, Münâfıkîn, 79-80.

nitelendirmiştir. Kendisinden ihsân'ın anlamı sorulduğunda: "Allah'a görüyormuş gibi kulluk etmendir. Zira sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor."[54] buyurmuştur.[55]

Hz. Peygamber'in zikre teşvik sadedinde ifâde buyurduğu bir çok hadîs vardır. Bunlardan birinde şöyle buyurur: **"Bir kavim oturup Allah'ı zikrederse, melekler onu kuşatır, rahmet onları kaplar, üzerlerine sekîne (huzûr-feyz) iner ve Allah onları kendi yanındakilere zikreder."**[56] Yine "Cennet bahçeleri nedir?" diye sorulması üzerine: "Zikir meclisleridir" demiştir.[57]

Hz. Peygamber sadece zikri tavsiye ve teşvik etmekle kalmamış, bizzat kendisi de bu tavsiyeler doğrultusunda hareket etmiştir. İbn Ömer O'nun: "Ey insanlar Rabbinize tevbe ediniz. Ben günde yüz defa tevbe ederim" dediğini nakleder ve yine bir mecliste yüz defa estağfirullâh dediğini saydığını belirtir.[58]

Serrâc O'nun ashâbı ve daha sonra gelen tabilerine yön veren hususiyetlerini zikrederken şunları söylemektedir:

"Hz. Peygamber, haya, sehâ, tevekkül, zikir, şükür, hilm, sabır, afv ve bağışlama, acıma merhamet, müsamaha, huzû', kendine güven, şeca'ât, rıfk, ihlâs, sıdk, zühd, kanâat, huşu, haşyet, ta'zim, heybet, duâ, bükâ, havf, recâ, Hakk'a sığınma ve iltica, ibâdet, cihâd ve mücâhede, güzel huy ve sıfatların sâhibi idi."[59]

Hz. Peygamber zâhirî bakımdan kulluk, bâtınî bakımdan da ferdî velâyet üzereydi. Kendine bağlananlardan çoğuna şerî'atin zâhirî hükümlerinden, fakat yakınlarına da Kur'ânın bâtınî hükümlerinden sözederdi. Kur'ânın iç mânâsı Allah'ı birlemek ve onu bilmekten ibârettir. Bu sebeple peygamberimiz, yakınlarını hem eşyanın hakîkatlerini hem de Allah'ı yakînen bilmeye ve her şeyde yanlız Allah'ın varlığını görmeye çağırırdı.[60]

Hz. Peygamber bütün bu saydıklarımızı bizzat yapmakla, tasavvufî hayata ilişkin yolu gösterirken, tasavvufî müesseselere örneklik edecek başka davranışlar da sergilemiştir. Bunlara en güzel örnek, Medine'deki "Suffâ Ashâbı"dır. Hz. Peygamber burasıyla bizzat kendi denetim ve gözetiminde kadrolaşmış bir mistik hayata imkan tanımış ve bütün müesseseler için olduğu gibi bu müessese için de örneklik görevini yerine getirmiştir.[61]

Netice olarak diyebiliriz ki, Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîflerde nazarî olarak zikredilen tasavvuf, Hz. Peygamber'in fiilî hayatında temsil edilmiş, bu durum, İslâm tasavvufunun doğup gelişmesinde en önemli faktör olmuştur.

---

54 Buhârî, İman, 37, I/18; Müslim, İman, 9.

55 Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 18; *İşârî Tefsîr Okulu*, s. 14.

56 Müslim, Zikr, 38; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sûre, *el-Cami'u's-Sahîh*, Tah: Kemal Yusuf Hût, Darü'l-Fikr, tsz., Da'vat 7.

57 Tirmizî, Da'vat, 83.

58 İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *el-Vefâ bi-'Ahvâli'l-Mustafâ*, tah: Mustafa Abdulvâhid, Matbaatu's-Saâde, Mısır, 1386/1968, II/543-544.

59 es-Serrâc, a.g.e., s. 139.

60 Sunar, Cavit, *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Târihi*, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., No:143, Ank., 1978, s. 10.

61 Öztürk, a.g.e., s. 40.

İslâm tasavvufuna kaynaklık teşkil eden bir diğer etken de sahâbenin yaşayış tarzıdır. Kuşkusuz yukarıda zikretmeye çalıştığımız Hz. Peygamber'in zühd, takvâ ve rûhanî hayatı sahâbenin hayatında derin izler bırakmıştır. Kur'ân-ı Kerîm bu izlere işâretle onları şöyle nitelemektedir: ***"Yanları yataklardan uzak kalır; korkarak ve ümidle Rablerine yalvarırlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler"***[62]. ***"Geceleri az uyurlar, seherlerde istiğfar ederlerdi"***[63]. ***"Seninle beraber bir grup da kalkıp namaz kılıyor"***[64].

Bu bağlamda örnek teşkil edecek pek çok sahâbe vardır. Şimdi bu şahsiyetlerden meşhur olan bir kaçına kısaca göz atalım.

Serrâc, Ebû Bekir Vasıtî'nin, "Bu ümmet içinde sûfîyye lisânıyla ve işâretle konuşan Ebû Bekir'dir." sözünün, bir savaşda bütün malını cihâd için harcanmak üzere getiren Ebû Bekir'e Hz. Peygamber'in, "Çoluk çocuğuna neyi bıraktın?" diye sorduğunda O'nun "Allah'ı ve Resûlünü" diye cevap vermesine işâret ettiğini belirterek, onun bu sözünde tevhîd ehli için büyük bir işâret olduğunu söylemektedir.[65]

Dünya nimetlerine asla iltifat etmeyen Hz. Ömer de: "Dünya dolusu altınım olsa Allah'ın azabından kurtulmak için onu sadaka verirdim"[66] demiştir. İbâdet ve taata da son derece ehemmiyet veren Hz. Ömer hakkında Hz. Abbâs şunları söylüyor: "Ben Ömer'in komşusu idim. Ondan daha faziletli bir adam görmedim. Geceleri namazda, gündüzleri oruçda ve insanların işini görmekte idi."[67] Buna rağmen O, "Rabbim bana merhamet etmezse halim nice olur." diyordu.[68]

Hz. Osman ise zühdü, takvâsı ve ince kalpliliği ile sahâbe arasında ap ayrı bir yere sâhibti. Nitekim Hz. Ali onun: ***"Onlar ki, imân ettiler, sâlih ameller işlediler, sonra ittika ettiler. Sonra ittika ettiler ve ihsân ettiler. Şüphesiz Allah ihsân edenleri sever."***[69] ayetinde zikri geçen zümreden olduğunu söylerdi.[70]

Hz. Ali ise tasavvuf erbâbının en fazla örnek aldıkları ve bağlandıkları bir sahâbe olup, tarîkatlerin ma'nevi silsilelerinin hemen hepsinde şecereyi Hz. Peygamber'e bağlayan zât olarak yer almakta ve "Şah-ı velâyet" olarak anılmaktadır.[71] Şu sûfîyane sözler ona aittir: "Hayrın tamamı dört şeyde toplanmıştır: Samt(susmak), nutk(konuşmak), nazar, hareket. Zikr-i ilâhî içinde olmayan konuşma boş sözdür. Fikir ve düşüncesiz susma ise sehv(yanılma)dir. İbretle olmayan nazar(bakış) gaflettir. Allah'a kulluğa yönelmeyen hareket, fetret(gevşeme)dir. Konuşması zikir, susması fikir, nazarı ibret, hareketi kulluk

---

62 Secde, 32/16.
63 Zâriyat, 51/17-18.
64 Müzzemmil, 73/20.
65 es-Serrâc, a.g.e., s. 168-169.
66 el-İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987, I/53.
67 A.g.e., I/54.
68 A.g.e., I/52.
69 Mâide, 5/93.
70 el-İsbehânî, I/56.
71 Öztürk, a.g.e., s. 43.

olan kişiye Allah rahmet etsin. İnsanlar böylelerinin elinden ve dilinden selâmette olurlar."[72]

Bu dört sahâbiden Hz. Ebû Bekr'in en büyük özelliği "ilhâm ve Firaset", Hz. Ömer'inki "şehvetleri terk ve Hakk'a yapışmak", Hz. Osman'ınki de "Temkin, sebât ve istikamet" idi. Hz. Ali ise tasavvuf ilminin pîri sayılmakta olup, ledün ilmi sâhibi, tevhîd, ma'rifet, imân ve ilimde temayüz etmişti.[73]

Ashâbın ekserisinin yaşayışı zâhidane olmuşsa da içlerinde bilhassa bu özellikleriyle temayüz etmiş pek çok kimse vardır. Bunlar arasında Osman b. Mazûn(ö.2/623), Abdullâh b. Amr(ö.65/684), Ebû'd-Derdâ', Ebû Zer, 'İrbâd b. Sâriye(ö.70/689), Suffa ashâbı, Havla bint Tuveyt ve Zeyneb'i sayabiliriz.[74]

Bu saydığımız zâtlar arasında özellikle Osman b. Mazûn'un zâhidliği oldukça dikkat çekicidir.

Hz. Aişe'nin anlattığına göre Hz. Peygamber onu yanına çağırmış ve "Ya Osman! Sünnetimi terk mi ettin?" diye sormuştu. Bunun üzerine Hz. Osman cevaben; "Hayır vallâhi, ya Resûlallâh, fakat senin sünnetini istiyor, taleb ediyorum." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; Öyleyse ben uyurum, namaz kılarım, oruç tutarım, iftar ederim, kadınları nikahlar(onlarla evlenirim). Artık, Allah'dan kork. Çünkü ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır.Binaenaleyh, oruç tut, iftar et, namaz kıl ve uyu!"buyurdu.[75]

Bu zâtlar arasında dikkat çeken bir başka şahsiyet de Ebû'd-Derdâ''dır. O, tefekkür ve teemmülü tavsiye eder, takvâyı kırk sene ibâdete tercih ederdi.[76]

Sahâbe arasında zühdüyle temayüz eden kadınlar da vardı ve bunların başında Zeyneb binti Cahş geliyordu. Bir gün Nebî aleyhisselâm mescide içeri girdiğinde iki direk arasında bir ipin asılı olduğunu gördü. Bu ipin ne olduğunu sonduğunda orda bulunanlar, "Bu Zeyneb'e aid bir ip, namaz kılmaktan yorulduğunda ona tutunur" dediler. Bunu üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Onu çözün! Sizden biriniz dinç oldukça namaz kılsın, gevşeklik arız olunca da otursun."[77]

Ashâb-ı Suffa'ya gelince, bunların sayıları dörtyüz kadardı.[78] Abdulmecîd-i Sîvâsî bunların sayılarının yediyüz kadar olduğuna dair rivâyetlerin olduğunu[79] da söylemektedir.

---

72 Öztürk, a.g.e., s. 182.

73 Sunar, *Tasavvuf Târihi*, s. 172-173.

74 Aydınlı, s. 59.

75 Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1409/1988, Salâh, 28, (II/48).

76 Aynî, a.g.e., s. 40.

77 Buhârî, Teheccüd, 18, Kusûf, 68; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 219; en-Nesa'î, Ebû Abdirrahman Ahmet b. Şuayb b. Ali, *Sünen* Tah. Abdulfettah Ebû Gudde, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988, Kıyamü'l-Leyl, 17 (III/ 218-219).

78 Sülemî müstakil bir eserde bunların isimlerini zikretmiştir. Muhâsibî, İbn-i Kerrâm ve Tusterî bu rivayetin doğruluğunu tasdik etmişler, Ebû Naym, İbn-i Tâhir, Makdisî Sübkî de onun doğruluğunu müdafaa etmişlerdir. Aynî, a.g.e., s. 52. Ashab-ı Suffa'nın sayılarına dair mütalaalar için bkz., Mustafa Baktır, *İslâmda İlk Eğitim Müessesesi*, Suffa Ashabı, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 1984, s. 47.

79 Abdulmecid-i Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, İ.Ü. Merkez Ktp., Türkçe Yazmalar, No: 2311, vr. 2b.

Şu veya bu sayıda da olsalar bu kimseler, ashâbın en fakirleri idiler. Başlarını sokacak bir evleri, aralarına katılabilecekleri aşiret ve akrabaları yoktu. Mescid-i Nebevi'de toplanıyor, orada yaşıyorlardı. Yaşamak ve karınlarını doyurmak için ekip, biçmeye, süt sağmaya, beslenmeye, ya da ticarete ihtiyac duymuyorlardı. Geceleri ibâdet etmek, Kur'ân-ı Kerîm okumak ve okutmakla geçiriyorlardı. Hz. Peygamber onlara yardım ediyor, ashâbından varlık sâhibi olanlara da imkanlarına ve durumlarına göre üçer beşer dağıtıp, yardım etmeye çağırıyordu. Hz. Peygamber onlarla birlikte oturuyor, birlikte yemek yiyor ve zaman zaman aralarında bulunuyordu[80]. Ebû Hureyre der ki: "Ben Ashâb-ı Suffe'den yetmiş kadar kişi gördüm, bunlar dizlerini geçmeyen elbiseler içinde namaz kılarlar, rukûa eğilince de avret yerlerinin açılmasından korkarak elleriyle dizlerindeki elbiseyi tutarlardı."[81] Onların bedenleri yokluk ve fakirlik timsali, elbiseleri sabır ve tevekkül, gıdaları da aşk ve muhabbetti.[82]

Bunlar, İslâmın rûh hayatını geliştirmek bakımından umumiyetle büyük bir ehemmiyeti haiz oldukları gibi, İslâm tasavvufunun gelişmesinde hususiyetle büyük bir değeri haiz olan kimselerdi.[83] Tabakât kitâbları onların zühdi yaşayışlarıyla alâkalı örneklerle doludur. Bu eserlerde zikredilen ashâbın, zühd, takvâ, zikir, fikir, hâl ve istiğrakları tasavvufî hayatın kaynağının ashâbın hayatında var olduğunu gösteren bariz delillerdir.

Buraya kadar zikrettiğimiz hususlar gösteriyor ki, tasavvufî tefekkür nazarî olarak Kur'ân ve sünnette yer alırken pratikte de başta Peygamber'in hatında olmak üzere onun varislerince en kâmil mânâda temsil ve tatbik edilmiştir. Onun kaynağını bazı oryantalistler(şarkiyatcılar)[84] ve onlardan etkilenen bir kısım müslüman yazarların, "Yeni Eflatunculuk", "Yunan", "Süryâni", "Hind", "Budizm", "Mecûsilik", "Eski İran", "Yahudi" ve "Hristiyanlık" te'siri[85] gibi İslâm dışı kaynaklarda aramaya çalışmaları anlamsızdır. Zira bunlarla, ne bir çok şarkiyatçının yaptığı gibi tasavvufun menşei açıklanabilir, ne de tasavvuf tamamen gayr-ı İslâmî'dir denilebilir.[86]

---

80 es-Suhreverdî, s. 61-62; es-Serrâc, s. 183; Sîvâsî, a.g.e., vr. 3b; Baktır, a.g.e., s. 26-29.

81 Bk. Buhârî , Salat, 58.

82 Sunar, *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Târihi*, s. 12.

83 Doğrul, s. 14.

84 Bunlardan da bazıları sonraları daha derinden, daha tarafsız, daha ilmi metodlarla bu meseleye bakış yapanları; mesela Nicholson, Massignon gibi araştırmacılar, tasavvufun en azından başlangıçta tamamen İslâmî kökenli olduğunu; kitabdan, sünnet-i Resûlullah ve sahabenin yaşayışından, İslâm'ın hayata geçirilmesinden doğduğunu, onun bir meyvesi olduğunu itiraf etmişlerdir. Karaman, Hayrettin, "Kuran ve Sünnette Tasavvuf", ***Mehmet Zahid Kotku ve Tasavvuf*** (Vuslatının 14. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyum Konuşmaları), Seha Neşriyat, İst., 1995, s. 22.

85 Hilmî Ziya bunlara bir de Türk tesirini ilave etmektedir. Bkz., Hilmî Ziya, *Türk Tefekkür Târihi*, Matbaa-i Ebûzziya, İst., 1934, II/153-154.

86 Bu konuda daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz., Nicholson, a.g.e., s. 11-72; Doğrul, s. 22-47; Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1987, s. 48-63; Türer, a.g.e., s. 48-52; Aydınlı, s. 72-73; Çubukçu, *İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, s. 177-179; Küçük, a.g.e., s. 47-55; Bayraktar, Mehmed, "Tasavvufa Yabancı Tesir Meselesi", *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, (vefatının 10. Yılında M. Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu 10-11 Kasım 1991), Haz., Çoşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İst., 1991, s. 91-100.

Y. Nuri Öztürk'ün de ifâde ettiği gibi, tasavvufun zuhûrunu yabancı tesirlere bağlamak isteyenler veya onu İslâmî olmamakla değerlendirenler yukarda zikrettiğimiz hakîkatleri gözardı edip, tasavvufun, İslâm toplumundaki "yabancılaşma"ya, Peygamber'in yaşayışını örnek alanların bir reaksiyonu olduğunu görmezlikten gelmektedirler.[87]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, gönlün sınır tanımaz dünyasında yaşanan nüktelerle, dinin esasları arasındaki dengeyi sağlama ve dini daha derunî mânâda anlama ve yaşama çabasında olan sûfîler, tasavvufu şerî'atin hizmetinde bir vasıta olarak görmüş, Kur'ân ve sünnet doğrultusunda ma'rifet eksenli olarak hareket etmişlerdir.

B- TASAVVUFUN TARİHÎ GELİŞİM SEYRİ

a- Zühd Dönemi

Sahâbiler, Resûlullâh'dan telakki ettikleri ve yaşadıkları hayat tarzını gittikleri her yerde hayru'l-hâleflerine intikal ettirdiler. Hayırla anılan ve tabiûn denilen bu nesil içinde bilhassa şu zâtların isimleri zikre şayandır. Amir b. Abdillâh b. Abdi'l-Kays, Uveys(ö.37/657), Herim b. Hayyân(ö.26/647), Râbi b. Hüseyn(62/682), Ebû Müslim-i Havlanî, Esved b. Yezid-i Nehâî(ö.75/694), Hasan-ı Basrî ve Mesrûk(ö.63/683). Bu zâtlarla zaman hicrî ikinci asrın başlarına gelmiştir. Câmilerde teşkil edilen ilim halkaları, zikir meclisleri ile yazılan ve müzâkere edilen terğib ve terhibe dair hadîslerle, dinî tecrübeler, her nesil tarafından bir sonrakine aktarıldı. Bunda zühd ehlinin kendilerinden öncekilerin tatbikatlerine atfettikleri ehemmiyetin rolü büyüktür.[88]

Yukarıda da örneklerini verdiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in, ashâbın yaşayışı üzerinde büyük bir müessiriyeti vardı. Ashâbdaki bu müessiriyet, onların hâlefleri olan tâbiûn üzerinde de kendini gösteriyordu.

Bu durumu tâbiûn dönemi zühd hareketinin en büyük mümessillerinden olan Hasan-ı Basrî üzerinde görmek pekala mümkündür. O şöyle diyordu: "Vallâhi, yetmiş Bedriye kavuştum, ekser elbiseleri suf idi. Siz onları görseydiniz, "mecnun bunlar!" derdiniz. Onlar sizin hayırlılarınızı görselerdi: "Bunların iyilik ve hayırdan hiç nasibleri yok", şerlilerinizi görselerdi; "Bunlar hesab gününe inanmıyorlar." derlerdi.[89]

Hasan-ı Basrî'nin bu ifâdelerinde hem ashâbın onun üzerinde bıraktığı müessiriyeti hem de ashâb sonrasında cemiyetin büyük değişikliklere uğradığını anlamak mümkündür.

Ashâb sonrasında bozulmaya başlayan cemiyetin durumu ve müslümanların hâllerini "Avârif" sâhibi şöyle dile getiriyor: "Hz. Peygamber'in nûru gözlerden uzaklaşmaya ve gizlenmeye başladı. Çeşitli görüşler ve muhtelif arzular ortaya çıktı. Herkes kendi fikirleri

---

87 Öztürk, Y. Nuri, *Târih Boyunca Tasavvufî Düşünce*, Sümer Matb., İst., 1974, s. 25.
88 Aydınlı, s. 62-63.
89 el-İsbehânî, II/134; Attâr, s. 81.

ile bir gurub oluşturmaya başladı. Şahsi arzular ve indi düşünceler ilmin tadını kaçırdı. Müttakîlerin oluşturdukları çevre ve fikirler sallanmaya, zühd sâhiblerinin gayretleri sarsılmaya başladı. Cehâlet ve bilgisizlik çoğaldı. Cahilliğin ördüğü ağ ve oluşturduğu perdeler gerçekleri gizledi. Adet ve alışkanlıklarla, bunlara sâhib olanlar arttı. Dünya ve dünyaya aid değerler kıymetlendi. Bunları elde etmeye çalışanlar çoğaldı."[90]

Böylelikle dinî yaşayışta ihmal, siyasî kavgalar ve Emeviler'in zulumleri gibi menfi şartların istilâ ettiği bu ortamda bazı insanlar sâlih amelleri, yüce hâlleri, azimette sadakatleri, dine ve dinî emir ve yasaklara kuvvetli bağlılıklarıyla ayrı bir grub oluşturdular. Bunlar dünya ve dünyevî değerlere karşı zühdü benimsediler. Yanlızlığı ve uzlet hayatını tercih ettiler.[91]

Böylece zühd hayatı, daha önce cemiyet halinde tabii olarak yaşanan bir hâl iken, diğer fertlerden ayrı olarak bazı gurubların yaşadığı bir hayat tarzı hâlini aldı. Çeşitli isimlerle anılan bu gurublara mensub kişiler, ibâdete, azla yetinmeye, zühde yönelip, dünyadan ve gururundan yüz çevirerek genel hayattan ayrı, hususi bir yol tuttular.[92]

Böylece zühd dediğimiz akım, Amir b. Abdillâh(ö.60/680), 'Alkame b. Kays(60 veya 70 sonrası/680 veya 689), Ebû Müslim-i Havlânî(ö.62/682), Hasan-ı Basrî, Sabit-i Bünânî(ö.120/737) gibi büyük şahsiyetlerin elinde derinleşerek ve genişleyerek gelişmesine devam etti. Bu gelişim vetiresinde zühdî eğilimler kabiliyetlerin de farklı olmasından dolayı değişik tezahürlerle ortaya çıkmaya başladı.

Cemiyetin ıslâhını esas alan bu tezâhürler, kuvvetli bir günah şuuru, kendini günahkâr görme duygusu, Hz. Peygamber'den sonra meydana gelen fitneler, özellikle Emeviler döneminde halka yapılan zulum dolayısıyla olayların etkisinden kurtulmak için dünyadan yüz çevirip, âhiretle teselli bulma düşüncesi ve kalplere hakim olan Allah korkusu olarak tebarüz ediyordu.[93]

Cemiyetteki çöküşe karşı alternatif çözümler olarak karşımıza çıkan bu tezahürler farklı bölgelerde farklı şahıslarca temsil edilen ekoller şeklinde belirmeye başladı. Zikrettiğimiz bu anlayışları esas alan ve tasavvufî düşüncenin de ilk izlerini bulduğumuz bu meşhur ekolleri başında Basra ekolünü görüyoruz.

Basra'da korkuya dayalı zühd anlayışının baş temsilcisi Hasan-ı Basrî'dir.[94] Hasan-ı Basrî'nin hareket noktası, geçici olan bu dünya hayatından yüz çevirip yanlız Allah'a yönelip dayanmak ve O'ndan her an korkmaktı. Bu yüzden O, hayatı boyunca sürekli korku ve hüzün içinde bulunmuş, bu korkunun sâlih ameller işlemekte büyük rolü olduğuna inanmıştı.[95] Aynı ekole mensup Rabî'atü'l-Adeviyye(ö.135/752)ise, "sevgiye

---

90 Suhreverdi, s. 63.
91 Suhreverdi, s. 63-64.
92 Aydınlı, s. 45; Doğrul, s. 49; Altıntaş, a.g.m., s. 75.
93 Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, s. 16.
94 Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarîkatler*, s. 77,79.
95 Sunar, Cavit, a.g.e., s. 14; Doğrul, s. 52; Ülken, H. Ziya, *İslâm Düşüncesi*, İ.Ü., Edebiyat Fak., Yay., İst., 1946, s. 112.

dayalı zühd yolu"nun ilk temsilcisidir.[96] Bu arada Rabia kadar ünlü olmamakla birlikte yine "sevgi ile Allah'a yükseliş"i hareket noktası alan Amr b. Mürre(ö.116/734) de bu ekole mensuptur. Amr b. Mürre, Allah'ın mü'min kuluna azab etmeyeceğini söyleyecek kadar ileri bir düşünce sergilemiştir. Bu zat kendisinden beş asır sonra gelecek İbn Arabî'nin bir nev'i mübeşşiri durumundadır.[97]

Hicrî II. asra damgasını vuran Basra ekolünden başka Medine, Kufe ve Horasan ekolleri de gelişmiş, tasavvufî düşüncenin esaslarını oluşturan konular üzerinde durulmuştur.

Medine öteden beri zühd hayatının merkezi olmuştur. Emevilerin başkenti Şam'a taşıdıkları yıllarda Medine'de Sa'îd b. Müseyyeb (ö.90/709) gibi zâhidler eksik değildi.[98]

Kufe Ehl-i Beyt taraftarlarıyla şia mensublarının Şam'daki Emevi hanedanına karşı savaş verdikleri bir merkezdir. Hz. Hüseyin'in şehâdetinden sonra meydana gelen pişmanlık sebebiyle, bu bölge insanlarından bir grub, üzüntü ve gözyaşı ile kendilerini zühd ve ibâdete verdiler. "Bekkâûn" adıyla anılan bu guruba, pişmanlıkları sebebiyle "Tevvâbûn" adı da verilmiştir. Tavus b. Keysân, Sa'îd b. Cübeyr, Mansur b. Ammar, Cabir b. Hayyan ve Rebi b. Haysem burada yetişen ilk zâhidlerdendir. İlk defa sûfî lakabıyla anılanlar genellikle Kufe'den çıkmıştır. Meselâ Ebû Haşim-i Sûfî(ö.150/767) Kufelidir.[99]

Horasan diyârı olarak anılan Mâverâünnehr bölgesinin hicrî ikinci asırdan başlayarak son devirlere kadar mühim tasavvufi şahsiyetlerle temayüz ettiği ve pek çok ekolün kurucusunun bu bölgeden yetiştiği, özellikle Anadolu'nun İslâmlaşması ve Türkleşmesi olayında hizmet ifa eden sûfîlerin bu bölgeden geldiği bilinmektedir. Bu itibarla Horasan Tasavvufunun tasavvuf tarihinde önemli bir yeri vardır. İbrahîm b. Ethem(ö.161/777), Fudayl b. İyaz(ö.187/802), Şakik-ı Belhî(ö.194/809) bu bölgeden yetişen ilk zâhid sûfîlerdir. Horasan asıllı olan bu zâhidler, daha sonra Basra ve Bağdat civarına gelerek, o bölgedeki tasavvufî cereyânların tesiriyle yetişmişlerdir.[100]

Hülasa, bu ekollere mensub zâhidlerden her biri tasavvuf ahlâkının ana konularından her hangi birine ağırlık vermiş, ve tasavvufun temelini atmışlardır.[101] Dolayısıyla dönemi, asr-ı saadetten sonra rûhî ve manevî hayatın zühd şeklinden tasavvufa dönüşünceye kadar olan hazırlık ya da ikinci zühd dönemi olarak isimlendirmek mümkündür.[102] Çünkü bu devirlerde tasavvuf ilmi henüz tam olarak sistemleşmiş değildir. Tasavvufun müstakil bir ilim dalı olarak teessüs etmesi ve başkalarına da tedris ettirilmesi hicrî III. ve IV. asırlarda

96 Yılmaz, a.g.e., s. 113;
97 Öztürk , a.g.e., s. 81-82.
98 Yılmaz, a.g.e., s. 107.
99 A.g.e., s. 110.
100 A.g.e., s. 114-115.
101 Türer, a.g.e., s. 81.
102 Yılmaz, a.g.e., s. 107.

olmuştur. Ayrıca ilk devirlerdeki zâhidlerin yolunu takib edenlere de hicrî II. asrın sonlarından itibâren "sûfî", onların yoluna da "tasavvuf" denilmeye başlamıştır.[103]

b- Tasavvuf Dönemi

Hicrî I. ve II. asırlarda zühd hayatı genelde dışa ait, yani Allah'ın rızâsını kazanıp cennete girmek ve cemâlini müşâhede gayesine yönelikti.[104] Bu mutasavvıflar zühd ve rızâda son hadde varmışlardı ama, sonraki çağlarda ortaya çıkacak olan cür'etli nazariyelerden uzak idiler. Bunlardaki Allah korkusu, kendilerini Allah'ın irâdesine mutlak teslimiyete götürdü, Allah'ı kavramaya değil. Bunlar "zühd" ile "ma'rifet" arasında bulunuyorlardı.[105]

H. III. ve IV. asırlarda ise dışa ait olan bu ibâdet şekli giderek içe yönelmiş, yani zâhirden bâtına intikal etmiş, "rûh tasfiyesi" ve "nefs tezkiyesi" gibi konular gündeme gelmiş, "Allah'a vusûl" gaye olmuştu. Bu hâliyle tasavvuf pisikolojik bir özellik kazanmış ve insan rûhunu değişik boyutlarıyla tetkik ederek rûhen kemâle ermenin yolları araştırılmaya başlanmıştır.[106]

H. III. ve IV. asırlar, bir bakıma İslâm tasavvufunun fıkıh kelâm ve hadîs gibi ilimlerden ayrılıp müstakil bir ilim olarak teşekkül ettiği, prensiplerinin kurulup ilk tasavvuf kavramlarının teşekkül etmeye başladığı, yüzyıllar boyu kendilerine bağlanılan büyük mutasavvıfların yetiştiği ve ilk tasavvufî eserlerin kaleme alındığı bir dönemdir.[107]

Bu dönemde, tasavvuf ilminin ana konuları tesbit edilip işlenmiş, sûfîler toplum içerisinde müstakil bir sınıfı temsil eder hâle gelmiş, belli yerlerde tasavvufun artık mektep halini almış ekolleri teşekkül etmiş, kısaca tasavvuf İslâm toplumunda yerini alarak İslâm kültür ve düşünce tarihine artık damgasını vurmuştur.[108]

Hicrî ilk iki asrın zâhid sûfîleri genellikle Basra, Kufe ve Horasan'dan yetiştikleri hâlde III. ve IV. asrın mutasavvıfları İslâm memleketlerinin hemen her tarafından, tasavvufun değişik boyutlarıyla temayüz edip yetişmişlerdir. Basra, Kufe ve Horasan, tasavvufî canlılığını sürdürürken, Mısır, Nişabur, Şam ve özellikle Bağdat bu asırlarda büyük mutasavvıflar yetiştirmiştir. Basra'da Sehl b. Abdullah-ı Tusterî(ö.283/896), Kufe'de ibn Semmâk(ö.183/799), h. III. asrın mutasavvıfları arasında sayılırken, Horasan'da Ahmed b. Harb(ö.234/848), Hatim-i Esamm(ö.237851), "tevekkül" ve "fütüvvet" ağırlıklı Horasan tasavvufunun temsilcilerini oluşturur.[109] Horasan bölgesinde

---

103 A.g.e., s. 81.
104 Sunar, a.g.e., s. 11.
105 Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, s. 17; Sunar, *Tasavvuf Târihi*, s. 170-171; Türer, Osman, a.g.e., s. 82; Türer, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî Efendi*, Kültür ve Turizim Bakanlığı Yay., No: 957, Ank., 1988, s. 4.
106 Sunar, *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Târihi*, s. 11; Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Târihi*, s. 82.
107 Türer, Osman, a.g.e., s. 82; Yılmaz, a.g.e., s. 116.
108 Türer, a.g.e., s. 83.
109 Yılmaz,a.g.e., s. 117-118.

yetişen mutasavvıfların önde gelen isimlerinden biri de Hakîm-i Tirmizî(ö.320/932) dir. Tirmizi "Kitâbu Hatmü'l-Evliyâ"[110] isimli eseriyle dikkat çekmiş bu hususta ki görüşleri İbn Arabî üzerinde etkili olmuştur.

Nişabur'da ise "Fütüvvet" ve "melâmet" anlayışını esas alan Bâyezid-i Bistamî, Yahyâ b. Muaz(ö.258/871), Ebû Hafs Haddâd(ö.270/883), Hamdun-ı Kassâr((ö.271/884)bulunmaktadır.[111]

Bunlardan Bâyezid-i Bistamî tasavvufta "sekr" yani ilâhi aşktan kaynaklanan rûh coşkunluğuna önem vermiş, "sekr" hâlinin "sahv" halinden üstün olduğunu kabul etmiştir. Yahyâ b. Muaz da Bâyezid'in yolunu tercih etmiştir.[112] Bu zat aynı zamanda câmilerde ilk defa alenen tasavvuf dersi veren ve tasavvufa ilmî bir renk vermek isteyen, Allah aşkını ilk defa şiirle ifâde eden kişidir.[113] Ebû Hafs Haddad fütüvvet[114], Hamdun Kassar ise melâmet esasına dayalı birer sistem geliştirmişlerdir[115].

Mısır'da sistem bazında tasavvufun temelleri Zünnûn-ı Mısrî(ö.245/859) tarafından atılmıştır. Zünnûn, Ma'ruf-ı Kerhî'den sonra "ma'rifet" ve "muhabbet" konusunda söz söyleyen ve bu konuda nazariye geliştiren sûfîlerdendir.[116] Yine Zünnûn "vecd" ve "semâ'"ın en eski nazariyâtçılarından olan bir sûfîdir.[117]

Şam tasavvufu, genellikle "açlıkla eğitimi" ve "gece ibâdeti"ni öne çıkaran bu yüzden de "cû'iyye" ve "ehlü'l-leyl" adıyla anılan sûfîlerce temsil edilmiştir. Bunların başında Ebû Süleymân-ı Dârânî(ö.215/830) ve talebeleri Ahmed b. Ebi'l-Havârî ile Ahmed b. Asım gelmektedir.[118]

Bağdat mektebinin ilgilendiği ana mevzu "tevhîd" idi. Bundan dolayı bu mekteb mensuplarına "Erbâbü't-Tevhîd" denirdi.[119] Bağdat'ta tasavvuf, Maruf-ı Kerhî(ö200/815) ile Bişr-i Hafî(ö.227/841) tarafından geliştirilip sistemleştirilmiştir.[120] Bu mektebin diğer önemli simaları ise şunlardır: Mansur b. Ammar(ö.225/840), Hâris b. Esed-i Muhâsibî(ö.243/857), Seriyy-i Sakatî, Ebû Hamza Bağdâdî(ö.269/882), Ebû Hüseyin-i Nûrî(ö.295/907), Ebû Sa'îd-i Harrâz(ö.277/890), Cüneyd-i Bağdâdî(ö.297/909), Hüseyin b. Mansur Hallac(ö.305/917)'dır. Bunlardan Ma'rûf-ı Kerhî tasavvufu "tasavvuf" kelimesini kullanarak ta'rîf eden ilk kişidir.[121]

---

110 Bu eser Osman İsmail Yahyâ tarafından tahkîk edilerek yayımlanmıştır. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan el-Hamkîm et-Tirmizî, *Kitabu Hatmi'l-Evliyâ*, Tah. Osman İsmail Yahya, Matbaatü'l-Katolikiyye, Beyrut, tsz.

111 Yılmaz, a.g.e., s. 118-121.

112 Bkz. el-Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfü'l-Mahcub*(Hakikat Bilgisi), Terc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 1982, s. 293-300.

113 Sunar, *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, s. 33; Doğrul, s. 76; Ülken, a.g.e., s. 123.

114 el-Hucvirî, s. , 224

115 el-Hucvirî, s. 292; Sunar, *Tasavvuf Târihi*, s. 175.

116 Nicholson, s. 7; Doğrul, s. 74; Yılmaz, a.g.e., s. 121; Ülken, a.g.e., s. 115; Hamidüddin, Muhammed, "İlk Sûfîler", *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay., İst., 1990, I/379.

117 Nicholson, s. 7-8; Doğrul, s. 74; Altıntaş, *Tasavvuf Târihi*, s. 67; Sunar, *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Târihi*, s. 20; Sunar, *Tasavvuf Târihi*, s. 174.

118 Yılmaz, a.g.e., s. 122; Bkz.., el-Hucvirî, s. 211-212.

119 Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı Eserleri ve Mektubları*, Sönmez Neşriyat, İst., 1969, s. 39.

120 Altıntaş, a.g.e., s. 67.

121 Nicholson, s. 70; Doğrul, s. 73; Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Târihi*, s. 83.

Cüneyd-i Bağdâdî, Tasavvuf ve tarîkatlerde "ser-halka" kabul edilen ve "seyyidü't-taife", "imâmü'l-eimme" diye anılan müstesna sûfîlerden biridir[122] Bistamî'nin aksine, insanın ancak tevhîd hâlinin getirdiği "sekr"den sonraki "sahv" hâline geçmekle tam kemâle erişeceğini söylemiştir.[123] Cüneyd tenzih fikriyle tevhîd fikrini, şerî'at ile tasavvufu bağdaştırmış olduğundan dolayı "seyyidü't-Taife" ve "tâcü'l-ârifin" ünvanlarına mazhar olmuştur.[124] Bu dönemde tasavvufî meselelerden alenî olarak bahseden ilk kişi Şiblî(ö.334/945)'dir.[125]

Hüseyin b. Mansur-ı Hallâc, bu dönemin en önemli ve renkli şahsiyetlerinden biridir. "Ene'l-Hakk" sözünü söylediği için zındıklıkla itham edilmiş ve bazı siyasî sebeplerin etkisiyle idam edilmiştir.

Bütün bunlar gösteriyorki bu asırlarda tasavvuf yeni bir tavra girmiş, tekâmül etmiş, riyâzet ve mücâhede hududunda durmayan, müşâhede ile kanâat etmeyen yeni bir şey olmuştu. Tasavvuf bütün bunları aşıyor ve en yüce gaye olan insanın kendinden fâni olması, Rabbı ile bakâ bulması hedefine ulaşıyordu.[126]

Böylece bu ekoller velîler yetiştiren mürîdlerin hatt-ı hareketlerine ibâdet ve taatlerine, zikir ve virdlerine özel düzenler koyan birer okul hâline gelmişti. Başlangıçta seçkin kimselerin etrafında sohbet için toplananlara "sâhib" adı verilirken zamanla "mürîd" tabiri kullanılmaya başladı. Mürîd, bu yolun kurallarını üstadından alır ve ona tam bir teslimiyetle bağlanırdı. Böylece mürşidsiz yola gidilemeyeceği kanaati yaygınlaştı. Hatta Bâyezid-i Bistâmî: "Mürşidi olmayanın mürşidi şeytândır" dedi.[127]

Aslında ilk sûfîler tarîkat kurmaya özenmiş değillerdi. Bunlar halkın, zâhid zümrenin çok hürmetini kazanmış kimselerdi. Bunların etrafına toplanıp sohbetlerini dinleyenler, öğütlerini tutanlar bunların ibâdetlerini, virdlerini, tesbihlerini, zikirlerini aynen yapmaya, kendilerini bunlara benzetmeye çalıştılar. Böylece kendiliğinden o kimselerin adına tarîkatler doğmaya başladı.[128]

Kurucularına nisbetle adlandırılan ve ilk devir sûfî tarîkatleri diyebileceğimiz bu teşekküller şunlardır:

Hâris-i Muhâsibî(ö.243/857)'ye nisbetle "Muhâsibîyye", Bâyezid-i Bistamî(ö.261/874)'ye nisbetle "Tayfuriyye", Hamdun-ı Kassar(ö.271/884)'a nisbetle "Kassariyye" veya "Melâmetiyye", Ebû Sa'îd-i Harrâz(ö.279/892)'a nisbetle "Harrâziyye", Sehl b, Abdullah-ı Tusterî(ö.283/896)'ye nisbetle "Sehliyye", Hakim-i Tirmizî(ö.285/898)'ye nisbetle "Hakimiyye", Ebû Hüseyin-i Nûrî(ö.295/907)'ye nisbetle "Nûrîyye", Cüneyd-i Bağdâdî(ö.297/909)'ye nisbetle "Cüneydiyye", Ebû Abdillah

122 Hucvirî, s. 300.
123 Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı Eserleri ve Mektubları*, s.82; Doğrul, s. 77.
124 Sunar, *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, s. 12, 41.
125 Nicholson, s. 20
126 Hucvirî, a.g.e., (Süleyman Uludağ'ın Giriş yazısı, s. 20).
127 Nicholson, a.g.e., s.19; Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, s.17-18; Altıntaş, a.g.e., s.7.
128 Ateş, a.g.e., s. 18;Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s. 9.

Muhammed b. Hafif(ö.372/982)'e nisbetle "Hafifiyye", Ebû Abbâs-ı Seyyarî(ö.4.asır)'ye nisbetle "Seyyâriyye" tarîkatı kuruldu.[129]

Burada şunu da ifâde edelimki ilk dönem sûfîlerine nisbet edilen bu teşekküller gerek Hucvirî, gerekse başkaları tarafından birer tarîkat olarak nitelendirilirlerse de bunlar bugünkü anladığımız mânâda teşkilatlı tarîkatler değillerdir. Bunlar daha ziyade sûfîlerin yollarını gösteren ve onların etrafında oluşan tasavvufi teşekküllerdir.

Yani ilk altı asırda tasavvufi hayat vardır, tekke vardır, sûfî, dervîş ve şeyh vardır, fakat bu düşünce tarîkat adı altında henüz müessese hâline gelmemiştir. Gerçek anlamıyla tarîkat dediğimiz "Kâdiriyye", "Nakşibendiyye", "Rifâ'iyye", "Halvetiyye", "Bektâşîyye" gibi tasavvufî yolların tarih sahnesine çıkışı ise VI./XII. yüzyıllardan sonradır.[130]

Sonraları şarkta zuhûr eden bu tarîkatler hep bu yukarıda saydığımız tarîklere mensubdurlar. Garpda kurulan "Bedeviyye" ile "Şazeliyye"nin silsileleri bunlara dahil değildir. Bir çok tarîkatler "Cüneydiyye"nin kolları sayılır. "Nakşibendiyye" ise "Tayfuriyye"ye dayanır. Bu sebeple Cüneyd ile Bistamî bütün tarîkatlerin iki imâmıdır ki, onların da silsileleri en sonunda Hz. Ali'ye dayanır.[131] Mutasavvıflar Hz. Ebû Bekr'den de tarîkat teselsül ettirirlerse de, bu ancak, bir ma'nevi intisâbdan ve bir teberrükten ibârettir.[132]

ba- Zâhir-Bâtın Ayrılıkları

Hicrî III. ve IV. asırlar aynı zamanda zâhir ülaması tarafından mutasavvıflara hücumların yapıldığı bir dönemdir. Tasavvufun kitleler arasında yayılmasında, o zamanların siyasal ve sosyal şartlarının büyük rolü vardır. Çeşitli bölgelerde iktidara karşı ayaklanmaların, karışıklıkların bıktırdığı insanlar, rûhlarını sükun ve huzûra kavuşturacak barınaklara susamış idiler. İşte sûfî merkezleri, gerek iç huzûrsuzluklarından gerek siyasal huzûrsuzluklardan bunalan insanlara birer huzûr yurdu oluyordu.[133] "Şer'i hükümlerin rûhu ve bâtını, şeklinden ve sûretinden daha önemlidir. Niyet amelden önce gelir. Taat ve kulluk ibâdetten daha iyidir." diyen mutasavvıfların bu sözleri o zamandaki bazı insanların ve müslümanların uyanmalarına ve dikkat kesilmelerine sebep oluyordu.[134]

Fakat bu hareket henüz iktidarı tehdidedecek duruma gelmeden önce, fakîhlerin ve kelâmcıların canını sıkmaya başlamıştı. Sadece görünen eylemleri değerlendiren ve insanları dış hareketlerine göre cezalandıran Kur'ân şerî'ati yanında; iç hareketlere önem veren ve eylemleri içsel ölçülerle değerlendiren bu hareket, zâhir ülemânın hoşuna gitmiyordu.[135]

---

129 el-Hucvirî, s. 232; Ateş, a.g.e., s. 18. Hucvirî'ye göre bu on zatın hepsi muhakkık ve ehl-i sünnet üzeredirler. Bunların dışında kalan Hulûliyye ve Hallâciye fırkaları ise bâtıl fırkalardır. el-Hucvirî, s. 232, 283.

130 Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarîkatler ve Tekkeler I*, Uludağ Yay., Bursa 1990, s. 51.

131 Sunar, a.g.e., s. 46-47.

132 A.g.e., s.108 (29 numaralı dipnot).

133 Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 81.

134 Uludağ, a.g.y., s. 20-21; Massignon, Louis, "Tasavvuf" md., *İslâm Ansk.*, XII/26.

135 Ateş, a.g.e., s. 81.

Aslında İslâm'da sûfîlere ilk tepki, Hariciler'den gelmiştir. Onların Hasan-ı Basrî'ye karşı düşmanca tutumları, bu anlayış yüzünden olmuştur. Sonra III. hicrî asırda şi'î fırkası, sof giyme, tekkede barınma gibi münzevî hareketi benimseyip, oniki imâma teveessül etmeden Allah'ın rızâsına erilebileceğini söyleyen tasavvuf akımını reddetmiştir. Ehl-i sünnet âlimleri ise tasavvufa karşı tutumlarını belirtmekte acele etmemiştir. Ancak iki grup yani Haşeviyye ile Mu'tezile, tasavvufu inkâr etmiştir. Haşeviyye'nin başı olan Ahmed b. Hanbel, tasavvufu, düşünceye yol açıp müntesiplerini zâhir ibâdetten alıkoymakla; Allah aşkı iddiasıyla farzları ihmal etmekle suçlamıştır. Mu'tezile ve Zâhiriyye ise teorik bakımdan teşbihe, pratik bakımdan mülâmese ve hülûle benzer gördükleri için Allah aşkını reddetmişlerdir.[136]

Tasavvufun yavaş yavaş felsefeleşmesiyle ortaya çıkan bu fakîh mutasavvıf ihtilâfı, başlıca iki sebebe dayanmaktadır:

1- Mutasavvıf kalbe, zevke, ilhâm yoluyla ma'rifete ve bâtına itimad ediyordu. Fakihler, Kur'ân ve sünnetin yanlız zâhirine dayanıyordu. Onlara göre nasların açık anlamından başka iç ve gerçek anlamı diye bir anlamı yoktu.

2- Mutasavvıf rûha ve nefse önem veriyor, fakîh zâhire ve amelî tarafa önem veriyordu. Yani sûfî rûhanî iken, fakîh kanunî idi.[137]

Bu anlayış farlılıkları yüzünden, çok geçmeden fakîhlerle sûfîler arasında anlaşmazlıklar su yüzüne çıktı. Fıkıhcılar sûfîlere karşı düşmanca davranmaya başladılar. Bazı sûfîler tenkid edildi, bazıları zındık, kâfir ve mülhid olmakla suçlandı. Bunun sonucu olarak bazı sûfîler mahkemeye sevkedildi, bazıları berat etmesini başarırken, bazıları sürgün edildi, kimisi gizlenmek zorunda kaldı, hatta bir kısmı da ölümle cezalandırıldı.[138]

Bu düşmanlık özellikle Hanbelîlerle mutasavvıflar arasında çok şiddetli idi. Bu çatışmada Ahmed ibn Hanbel'in şahsiyetinin de rolü olmuştur. Zira o, Hâris el-Muhâsibî'nin tasavvuftaki sözlerini reddetmiş, bid'at saymıştı. Muhâsibî bu yüzden gizlenmek zorunda kalmış ve öldüğü zaman cenazesinde yanlız dört kişi bulunabilmişti. Yine Hanbeli fıkıh âlimlerinden Gulâm-ı Halîl -ki, meşhur hadîsci Ebû Dâvûd-ı Sicistânî, bu adamı Bağdat'ın Deccal'i diye tavsif etmişti- 262/875 senesinde Allah'la insan arasında aşk olamayacağını ileri sürererek sûfîleri bu görüşlerinden dolayı zındıklıkla itham etmiş ve müslümanları onlara karşı tahrik ederek, halîfeye sûfîler aleyhinde telkînde bulunmuştu. Bunun üzerine halîfe Muvaffak yetmiş sûfîyi tutuklatmıştı. Halîfe bunların sorgulama işini Bağdat kadısına yaptırmış, sorgulama sonunda kadının halîfeye cevabı şu olmuştu: "Eğer bu adamlar muvahhid değillerse, o takdirde yeryüzünde hiç muvahhid yoktur." Bu cevap üzerine sûfîler serbest bırakılmıştır. Böylece İslâm Tarihine bu olay "Gulâm-ı Halîl mihnesi" olarak geçmiştir.[139]

---

136 A.g.e., s. 81-82; Massignon, a.g.md., XII/26.
137 Ateş, a.g.e., s. 82-83.
138 Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Târihi*, s. 90.
139 es-Serrâc, 498-499; Ateş, a.g.e., s. 83.

Diğer taraftan yine aynı gerekçelerle Mısır'da Zünnûn zındıklık ve küfürle itham edilmiş; sorguya çekilmek üzere sultânın huzuruna çıkarılmış, ancak soruşturma sonucunda izzet ve ikram ile geri gönderilmişti. Ebû Sa'îd-i Harrâz'a da âlimlerden bir grup karşı çıkmış ve "Kitâbu's-Sırr" adlı eserindeki bazı ifâdeleri sebebiyle küfür isnad etmişlerdi. "murâkabe" ve "nefs muhasebesi" üstadı Muhâsibî, Kufe'de yarı sürgün hayatı yaşamış; İbn Kerram hapsedilmiş ve Sehl b. Abdullah-ı Tusterî Basra'da sürgünde ölmüştü. Cüneyd-i Bağdâdî, takibat altına alınmış, yakalanmış; hakkında küfür ve zındıklık ithamında bulunulmuştur.[140]

Yine tasavvuf tarihinin en tartışmalı sûfîlerinden olan ve "Ene'l-Hakk"(Ben Hakk'ım) sözüyle meşhur olan Hallâc, Dâvûd-ı Zâhirî'nin, kendisini tekfir eden fetvâsıyla tutuklanmış ve Ebû Ömer ibn Yûsuf-ı Ezdî ve Ebû'l-Hüseyn ibn Eşnânî'nin, kanını helâl sayan fetvâlarıyla halîfe, Hallâc'ın idamını imzalamıştı. Böylece Hallac, 309/921 tarihinde elleri, ayakları kesilerek öldürülmüş ve yakılmıştı.[141]

Sûfîlerin maruz kaldıkları bu olaylar, onlardan bazılarını tasavvufun İslâm'a aykırı bir özellik taşımadığını gösteren ve sadece sûfîlerin değil, diğer müslümanların da anlayabilecekleri tarzda ciddi ve ilmî eserler yazmaya sevketti.[142]

Tasavvufun İslâmla uyuştuğunu gösteren didaktik mahiyetteki bu eserlerin meşhurlarından bir kaçını şöylece sıralayabiliriz: Ebû Nasr es-Serrâc(ö.378/988)'ın "el-Lumâ' fi't-tasavvuf", Ebû Tâlib-i Mekkî(ö.386/996)'nin "Kûtu'l-Kulûb", Ebû Bekr-i Kelabâzî(ö.390/999)'nin "et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf".

H.V. Asırda ise İslâm âleminde karışıklıklar, kavgalar ve çekişmeler hüküm sürüyor, bu karışıklık siyasî dinî ve ilmî sahâlarda aynı şekilde varlıklarını hissettiriyordu. Bağdat'taki Abbâsî halîfeleri ile şeklen ona bağlı olan sultânlıklar arasında bitmeyen bir ihtilâf vardı. İslâm mezhebleri arasındaki çekişmeler, sünnî mezhebler arasındaki rekabetler, sonu gelmeyen tartışmalara yol açıyordu. Siyasî sahadaki bunalım ve sıkıntı, fikrî anarşi, halkın muhtelif hizip ve zümrelere bölünerek farklı mezhebler halinde dağılmaları, her zümrenin taassuba meyletmesi, halk arasında ümitsizliğin ve karamsarlığın yayılmasına, rûhlarının korku ve ızdırapla dolmasına yol açmış ve netice itibariyle tasavvuftan başka sığınacakları bir yerin kalmaması gibi bir durum meydana getirmişti. Diğer taraftan siyasî keşmekeşler ve dinî çekişmeler, sûfîlere kendi prensiplerini tervic ve öğretilerini yayma fırsatını hazırladı. Mezheb mücadelelerinden uzak durmaları, münzevi hayatları ve nezih tavırları halkın, devlet adamlarının ve sultânların sûfîlere saygı göstermeleri üzerinde son derece te'sirli olmuştu. Bu durum da tasavvufun yayılmasına ve mutasavvıflar zümresinin açık bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştu.[143]

---

140 es-Serrâc, 498-500; Altıntaş, a.g.e., s. 11. Sûfîlerin anlaşılmaları zor yanları, küfürle itham edilmeleri ve tartışmalı sufiler konusunda geniş bilgi için bkz. es-Serrâc, 453 vd.

141 Ateş, a.g.e., s. 83-84; Doğrul, s. 81.

142 Türer, a.g.e., s. 91.

143 Uludağ, a.g.y., s. 23-24; Ayrıca bkz., Yılmaz, H. Kamil, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, MÜ. İlahiyat Fak. Yay., İst. 1980, s. 13.

Bu müsait şartlar neticesinde Kuşeyrî'nin kayınpederi ve üstadı olan Ebû Ali Dekkâk(ö.405/1014), İlk sûfî tabakâtını yazan Ebû Abdurrahman-ı Sülemî(ö.412/1021), Bâyezid-i Bistâmî'den üveysi yolla feyz alan Ebû'l-Hasan-ı Harakanî(ö.425/1034), en geniş zâhid ve sûfî tabakâtını kaleme alan Ebû Nuaym-i İsfehanî(430/1038), tasavvuf şiirini ilk defa ortaya koyduğu söylenen[144], vahdet-i vücûd anlayışını yaymaya çalışan, tekke ve dergâhların ihvânının âdâb ve yönetimine dair ilk prensipleri vaz' eden Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr(ö.440/1048), Ebû'l-Hasan-ı Harakânî'nin yetiştirdiği sûfîlerden Ebû'l-Kasım-ı Cürcânî(ö.450/1058) gibi değişik yapıya sahip pek çok mutasavvıf yetişmiştir.[145]

Bu dönemde tasavvufun özelliğini teşkil eden hususlardan biri de Farsça şiirlerde tasavvufun nüfuzunu hissettirmeye başlaması, bu nüfuzun zamanla kuvvetini artırması ve V. asırdaki sûfî şâirler için rumuzlu bir dilin meydana gelmiş olmasıdır. Sûfîler IV. asırdaki mutasavvıfların kullandıkları kelime ve ıstılâhların aynısını kullandıkları halde bu kelime ve ıstılâhları kinâye ve isti'are yolu ile kullanmışlardı.[146]

Bu dönemde tasavvufun hızla yayılması sûfîler arasına sahte kişilerin de sızmalarına sebep oldu. Bunlar ya kendilerini korumak veya hakîkî sûfîlerin gördükleri hürmet ve takdirden faydalanmak için sûfî saflarına karışıyorlardı. İşte bu sahtekârlar bid'at ve hurafelerin revac bulması için çabalamışlar, halkı İslâmî geleneklerden azad olmaya ve şer'î mükellefiyetleri iskat etmeye davet etmişlerdi. Bazıları da Şiî ve Bâtınî akidelerin revac bulmasını sağlamışlar, tasavvufî hayatın orjinal görünümüne engel teşkil etmeye çalışmışlardı.[147]

İşte bu dönemde Abudulkerîm-i Kuşeyrî(ö.465/1072) "er-Risâle", Ebû'l-Hasan Ali el-Hucvirî(ö.469/1077) "Keşfü'l-Mahcub li Erbâbi'l-Kulûb" adlı eserlerinde, orta bir yol takip ederek, tasavvufu ilk ve orjinal şekline sokmak ve onu batıl düşüncelerden ve bid'atlerden temizlemek için çalışmışlardır. Böylece Hucviri ve Kuşeyrî'nin eserleri sayesinde tasavvuf ve sûfîler üzerindeki tereddütler büyük çapta kaybolmuş ve tasavvufun İslâm'ın özüne uygun bir sistem olduğu yolundaki kanâatler yaygınlaşmıştı. Bu müsbet gelişme İmâm-ı Gazâlî(ö.505/111)'nin yaptığı çalışmalar ve bilhassa "İhyâ" adlı meşhur eseriyle daha da olgunlaşmıştır.[148] Tasavvufu bir ahlâk yolu ve felsefî anlayışla uzlaşabilecek bir dünya görüşü gibi gören ilk kişi Gazâlî'dir.[149] Gazâlî sünnî İslâm inancına yeniden hayat kazandırmış, İslâm düşüncesine canlılık getirmiştir. Zamanına kadar çeşitli görüşlerden dolayı yerilen, kabul edilmeyen tasavvufun İslâm ilimleri arasında mütalaa edilmesine sebep olmuş, onu İslâm düşüncesi içinde herkesce kabul edilebilecek bir şekilde meşru hale sokarak sünnî bir düşünce ve yaşayış hâline getirmiştir.[150]

---

144 Uludağ, a.g.y., s. 26.
145 Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatler*, s. 131.
146 Uludağ, a.g.y., s. 26.
147 A.g.y., s. 24.
148 Türer, a.g.e., s. 92-93; Doğrul, s. 68; Bkz.., Hucvirî, a.g.y., s. 24-25.
149 Ülken, H. Ziya, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, Cem Yay., İst., 1993, s. 274-276.
150 Altıntaş, a.g.e., s. 91; Bkz., Doğrul, s. 68; Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarîkatler*, s. 97.

Gazâlî'nin kendisinden sonra gelen tasavvuf akımları ve tarîkatler üzerinde etkisi de büyük olmuştur. Öyleki o, medrese ve tekke tarafından aynı zamanda kabul edilmiş ve sayılmış bir kimse olmuştu.[151]

Böylece zikrettiğimiz bu zâtların çabalarıyla tasavvuf sünnî İslâm'ın özüne tam mânâsıyla uygun olan bir ilim, düşünce ve hayat tarzı olarak benimsenmiştir.

Gazâlî'den sonra tasavvuf dalında eser veren bir çok mutasavvıf çıktı. Bunların kimi çağına göre tasavvufun, "Kitâb" ve "Sünnet"le ölçülü izahını yapmaya çalıştı, kimi de kavramların izahında aşırılıklara gidip, hatalara düştü.[152] Meselâ Ahmed Gazâlî'nin talabeleri sayılan Aynü''l-Kudat Hemedanî, onun görüşlerini bir takım şatahat türü taşkın ifâdelerle geliştirmiş ve bu yüzden takibata uğrayarak idam edilmiştir.[153] Bu dönemde "Avârifü'l-Maârif" adlı eserin sâhibi Abdulkâhir-i Suhreverdî(ö.563/1166) ılımlı tasavvufun öncülerinden oldu.[154]

Gazâlî'den sonraki asırlarda tasavvufta teori, pratikten daha çok ağırlık kazanmaya başlamış ve "vahdet-i vücûd felsefesi", tasavvuf çevrelerine hakim olmuştur.[155]

İsmen olmasa bile İbn Arabî(ö.638/1240)'nin sistemleştirdiği bu felsefî ve tasavvufî meslek,

1- Âlem, kendi nefsinde vücûda sâhib değildir ve dolayısıyla mevcut değildir, kısaca, âlem hayaldir.

2- Kendi nefsinde vücûda sâhib olan, dolayısıyla, mevcut olan, yanlız Allah'dır; kısaca, mevcud olan âlem değil Allah'dır. Diğer bütün varlıklar O'nun isim ve sıfatlarının birer tezahürüdür" esasına dayanmaktadır.[156]

İmâm-ı Rabbânî(ö.1034/1625) ise ibn Arabî'nin mürîdin ilâhî varlık içinde erimesi şeklindeki anlayışına karşı çıkmış, "Allah ve âlem", "Allah ve insan" ikiliğinin devam ettiğini ileri sürerek "vahdet-i şuhûd"u müdafaa etmiştir.[157] Yani o, âlemin bir gölge, bir vehim ve hayal olmayıp hakîkî ve gerçek bir varlık olduğunu ve vahdet-i vücûd'un ancak vahdet-i şuhûd derecesinde doğru olduğunu söyleyerek İbn Arabî'ye itiraz etmiştir.[158] İmâm-ı Rabbanî mektub ve risâlelerinde bu iki keşf ve anlayışı mukayeseli olarak verip, vahdet-i vücûdun, onyedi mertebeli seyr ü sülûkun baştan ikincisinde zuhûr eden bir hâl, vahdet-i şühudun ise üçüncü makâm ve mertebede ortaya çıkan bir hâl olduğunu, kendisinin de vahdet-i vücûd hâlini yaşadığını, fakat ilerleyerek bunu geride bıraktığını belirtmektedir.[159]

---

151 Ülken, a.g.e., s. 276.
152 Ateş, a.g.e., s. 103.
153 Yılmaz, a.g.e., s. 133.
154 Ateş, a.g.e., s. 103.
155 A.g.e., s. 103.
156 Sunar, *Tasavvuf Târihi*, s. 201.
157 Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktirinler Sözlüğü*, Akçağ Yay, Ank., 1987, s. 293.
158 Ülken, *İslâm Düşüncesi*, s. 153.
159 Karaman, Hayreddin, *İmam-ı Rabbanî ve İslâm Tasavvufu*, İklim Yay., İst., 1987, s. 34-35. İmam-ı Rabbanî'nin Vahdet-i vücud ve vahdet-i Şuhud hakkındaki bu mütalaaları için bkz.., İmam-ı Rabbanî, Ahmed

Gazâlî'nin tasavvuf ile şerî'ati bağdaştırma gayretleri sonucu zâhir-bâtın çatışması zaman zaman azalmışsa da bir türlü sona erdirilememiş, ibnü'l-Arabî'nin ortaya attığı vahdet-i vücûd düşüncesiyle beraber tekrar alevlenmiş ve devam edip gitmiştir.[160]

Gazâlî'den sonra gelen mutasavvıflar içinde kelâm ve ilâhi felsefe meselelerini tasavvufa karıştıranlar "ittihat", "hulûl", "tecellî", "vahdet-i vücûd", "aşk" ve "vahdet-i şuhûd" gibi hususlarla bir takım mütalaalar ileri şürmüşler, fukahâ da bunları tenkid ederek, hepsini İslâm esaslarına aykırı bulmuşlar ve bunlara tutunanların kâfirliğe, zındıklığa ve dinsizliğe saptıklarını ileri sürmüşlerdi.[161]

Bunların başında Şeyhülislâm Takiyüddin ibn Teymiye(ö.728/1327) geliyordu. Teymiye bazı tasavvufî meselelere karşı var kuvvetiyle yürümüş ve bu meselelerin makule de, menkule de muhâlif olduğuna dair eserler kaleme almıştı. Onun bilhassa karşı çıktığı hususlar; "hulûl", "ittihad" ve "vahdet-i vücûd" anlayışı idi.[162]

Osmanlılar döneminde bilhassa Hamzavîler de denilen Melâmîyye-i Bayrâmiyye'ye mensub kimselere medrese ve devlet tarafından yapılan suçlama ve cezalandırmalar da yine bu çatışmanın bir uzantısını oluşturmuştur[163]. Yine etüdümüzün konularından birini teşkil eden Sîvâsî Efendi'nin Kadı-zâdelilerle ve İdrîsîlerle münakaşaları da bu zâhir-bâtın çatışmasının tipik örneklerinden birini teşkil etmektedir.

H.V. asırdaki sûfîler, IV. asırdan itibâren yaygınlaşan ve V. asırda İslâm âleminin her tarafını kaplıyacak şekilde yaygınlaşması ziyadeleşen hankâh ve tekkelere yerleştiler. Sûfîler tekke hayatı için muayyen bir nizâm koymuşlardı ve bunlardan her birini tanınmış şeyhlerden biri idare ediyordu. Bunların başında Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr'ın bulunduğunu görüyoruz. Tekke nizâmını ilk defa tanzim eden bu zât aynı zamanda bir çok tekkeyi idare etmiş, çevresinde her yerden mürîd toplanmış, halk arasında da münevverler arasında da büyük bir itibar kazanmıştı.[164] Böylece tasavvuf hareketi kitlesel bir karekter kazanmış ve çeşitli tarîkatler şeklinde teşkilatlanarak, kitleleri sosyo-dinî açıdan yönlendirmeye başlamıştır.

c- Tarîkatlar Dönemi

Gazâlî'nin geliştirip sistematize ettiği ehl-i sünnet tasavvufu, Gazâlî'den sonra müessese bazında faaliyet göstermeye başladı. Bu yüzden h.VI. asır ve daha sonraki asırlar, tasavvufun tarîkat şeklinde müesseseleştiği ve tekevvün ettiği çağlardır. Bu günkü

Fârûkî Serhendî, *Mektubat-Rabbânî*, Arapça'dan çev. Abdulkadir Akçiçek, Merve Yay., İst., 1977, I/31. Mektub, II/314. Mektub, III/357. Mektub.

160 Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s. 7.

161 Doğrul, s. 110.

162 A.g.e., s. 110-111.

163 Türer, a.g.e., s. 7.

164 Uludağ', a.g.y., s. 26.

anlamıyla tekkesi, zâviyesi, şeyh ve mürîd münasebetleriyle ilk tarîkatler bu yüzyılda kurulmuştur.[165]

Tarîkatlerin en belirgi hizmetleri iki noktada yoğunlaşmaktadır: İslâm'ı yaymak ve ferdin ledünnî-bâtınî eğitimi. Kur'ân bize, dini tebliğ ve irşâd bahsinde bir güven ve te'sir kıstası olarak iki ölçü veriyor: dünyayı gaye bilmemek ve ücreti Allah'dan beklemek. Kur'ân'ın açık beyânlarına göre, bu iki özelliği taşıyan kadro ve kişiler, çağırdıkları insanları doğruya ve güzele götürürler. Bu iki Kur'ânî unsur, tarîkatler eliyle yürütülen tebliğ ve tebşir faaliyetlerinde bariz bir biçimde dikkat çekmektedir. Bu ocaklara bağlı zâtlar, bütün meziyetlerini her zaman İslâmı benimsetmek ve sevdirmek için kullanmışlardır.[166]

Tarîkatler devri, tasavvufî zevk ve heyecanı kitlelere yaymak ve İslâmı tebliğ etmek gibi müsbet roller oynamanın yanı sıra şekil ve merasimi hakim kılmak sûretiyle tasavvufî tefekkürün duraklamasına da zemin hazırlamıştır.[167] Fakat bütün bunlara rağmen sûfî tefekkür, tarîkatler aracılığıyla bir yandan ferdin müstakil dünyasına, bir yandan da varlık yapısında bir ihtiyaç halinde mevcut bulunan birlik, beraberlik arzusuna tercüman olarak, kitleleri peşine takmayı başarmıştır.[168] Bu arada şunu da ifâde etmek gerekir ki, tasavvufî düşünce, sosyal faydalarına binaen cemaatleşmeye büyük değer atfetmekle birlikte Allah'a varış faaliyetini tamamen şahsî ve ferdî bir teşebbüs olarak görür. Tarîkat veya grup bir ışık tutarsa da, yolu yürüyecek olan ferttir.[169]

Lugatta yol, meslek, râh, herkesin geçinmek için tuttuğu yol[170] anlamına gelen tarîkat, tasavvuf ıstılâhında: "Şer'î emirleri yerine getirdikten sonra Allah'a kurbiyet için evrâd, ezkâr ve tasavvufun sırlarını anlama hususunda hakîkat ehli bir arf-i billah'ın takib olunan yolu"[171] mânâsında kullanılmıştır. Nitekim bir kavmin seçkinlerinin hayatları ve davranışları o kavme örnek olduğu için bu insanlar zamanla; kavmin önderleri mânâsına, kavmin tarîkatleri(taraiku'l-kavm) diye anıldılar.[172] "Tarîkat" kelimesi bu şekilde ta'rîf edilmekle birlikte tasavvufun sistemleşmesinden sonra, giyim, zikir tarzı ve telakki ayrılıklarıyla özellikler gösteren teşkilatlara âlem olmuştur.[173]

Mevcut gelişme çizgisi içerisinde, "tarîkat" kelimesi dikkate alındığında, onun tasavvuf tarihinde birbirini tamamlayan iki mânâ kazandığı görülmektedir.

1- Bir şahsın ma'nevi kabiliyetlerini geliştirmek için konulan, ma'nevi, ahlâkî ve içtimâî esasları ihtiva eden metod ve yol.

---

165 Yılmaz, , a.g.e., s. 135-136.
166 Öztürk, a.g.e., s. 107-108.
167 A.g.e., s. 112.
168 A.g.e., s. 104.
169 A.g.e., s. 106.
170 Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İst., 1989, s. 883.
171 Şemseddin Sâmi, a.g.e., s. 883.
172 Öztürk, a.g.e., s. 104.
173 Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarîkatler*, Marifet Yay., İst., 1990, s. 359.

2- Bir tekke ve zâviye içerisinde ve civarında müştereken yaşayan, kâmil bir mürşidin idaresinde, dervîşlerin kemâle kavuşmaları için konulmuş özel esasların bütünüdür.

Sûfîler bu gayeleri gerçekleştirmek üzere bağlılarını kendilerine has ma'nevi usullerle terbiye eden, seyr ü sülûk usûl ve âdâbını, belirli bir düzen içerisinde ifa etmişlerdir. İşte bu usûl ve âdâbın ilk müessis ve pîr'in, koyduğu uyguladığı esaslar çerçevesinde devam etmesi, onun sahibine ait bir adla anılmasına sebep olmuştur.[174]

Tarîkatler aslında tek kaynaktan çıkmakla beraber sonradan çeşitli müessis ve pîrlerin getirdikleri bazı metod ve evrâd değişiklikleriyle dallanmış, böylece pek çok tarîkat ortaya çıkmıştır.[175] Tarîkat, şerî'atin gösterdiği hedefe varmak için edinilen vesile, meşreb ve mizaca göre tutulan yol, kişisel karektere göre vaziyet alış olduğundan dolayı, şerî'atin tek oluşuna mukabil tarîkat çoktur. Sûfî gelenekte darbımesel hâline gelmiş bir söze göre: "Allah'a giden yollar, varlıklar sayısı kadar çoktur." Bunların her birini, Kur'ân'ın: ***"Allah'a varmak için vesilelere sarılın"***[176] ayetinin bir tecellîsi saymak mümkündür.[177]

Mutasavvıflar meşreb, mizac huy farlılıklarına göre tarîkatleri belli tasniflere ayırmışlardır. Bunlardan meşhur ve yaygın olan üçlü tasnife göre tarîkatler izledikleri metod itibariyle şu şekilde sıralanmışlardır:

1-Tarîk-i ahyâr: Amel ve ibâdete düşkün kişilerin tuttuğu yoldur. Zâhidlerin yolu budur. Bu yola "tarîk-i zühd" ve "ibâdet" yolu da denir.

2- Tarîk-i Ebrâr: Riyâzet ve mücâhede yoludur. Mürîd riyâzet ve mücâhede ile ahlâkı güzelleştirmeyi, kalbi tasfiye ve nefsi tezkiyeyi esas alır. Sûfî tarîkatlerin yolu genellikle budur.

3- Tarîk-i Şuttâr: Aşk, cezbe ve muhabbet ehlinin yoludur. Bu yolda giden sâlik, bir hâlden diğerine, bir makâmdan başka bir makâma intikal etmek sûretiyle ma'nevi bir seyr takib eder.[178]

Tarîkatler seyr u sülûk esaslarına göre de iki kısımda mütalaa edilmiştir: Ruhanî tarîkatler, Nefsanî tarîkatler.

1- Ruhanî tarîkatler: Ruhu yüceltmeyi esas alan bu yolda perhiz ve çile yoktur. Çünkü rûhun yüceltilmesi perhiz ve çile ile değil mürşidin ma'nevi teveccühü ile olmaktadır. Bu teveccühe mazhar olmak için de nafile ibâdet, zikir, teslimiyet, râbıta gibi gıdalarla rûhu beslemek gerekir.

---

174 Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Hayatı Eserleri Tarîkat Anlayışı ve Halidiyye Tarîkatı*, Seha Neşriyat, İst., 1984., s. 169-170.

175 Ateş, a.g.e., s. 110.

176 Maide, 35.

177 Öztürk, a.g.e., s. 104-105.

178 Aynî M. Ali, *İslâm Tasavvuf Tarihi*, Sadeleştiren: H. R. Yananlı, Akabe Yay., İst., 1985., s. 57-58; İz, Mahir, a.g.e., s. 198; Eraydın, s. 360; Öztürk, a.g.e., s. 105; Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatler Târihi*, Dergâh Yay., İst., 1985, s. 273-274; Gündüz, a.g.e., s. 180; Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s. 9-10; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatler*, s. 244.

2- Nefsanî tarîkatler: Bu yol nefsi yedi mertebeye ayırarak bunların her biri "esmâ-i hüsna"dan "esmâ-i seb'a"nın biriyle terbiye edilerek bu isimlerin mânâsına uygun harekete alıştırılır. Böylece nefsin rûhun emri altına girmesi sağlanmış olur.[179]

Bu teknik tasniflerin dışında politik bâza istinad eden tasnifler de yapılmıştır. Buna göre tarîkatler hak ve batıl tarîkatler olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmiştir. Batıl tarîkatler de ayrıca bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasnif şöyledir:

a- İlk çıkış itibariyle hak olan ancak bilâhare değişik etkenlerden dolayı bozulan tarîkatler. Bektâşîlik gibi.

b- İlk doğuşu itibariyle İslâmla bağdaşmayan tarîkatler. Hurûfîlik ve Kalenderilik gibi.

Diğer taraftan tarîkatler Kıyamî(zikirlerini ayakta yapanlar), Kuudî(Zikirlerini oturarak yapanlar), Hafî(Zikirlerini gizli yapanlar), Cehrî(Zikirlerini aleni ve sesli yapanlar) olmak üzere zikir tarzlarına göre de tasnif edilmiştirler.[180]

Mollâ Camî ise sûfîleri şöyle bir tasnife tabi tutmuştur:

1- Ashâb-ı vusûl: Meşâyih-i sûfiye ve fenâ fillâh'a ulaşanlar.

2- Ehl-i sülûk: Mutasavıflar ve Melâmetiler. Zâhidler, Fakirler, Hadimler ve Abidler.[181] İlerde de görüleceği üzere müellifimiz Sîvâsî Efendi de sülûk ehlini bu tasnife benzer tarzda ele alıp işlemiştir.

Tarîkatlerin sayıları hakkında da değişik fikirler ileri sürülmüştür. Harîrî-zâde 194 tarîkat zikrederken,[182] Massignon ise 394 tarîkatın varlığından bahsetmiştir.[183] Ancak aslî tarîkatlerin sayısını oniki kabul etmek gelenek hâlini aldığı gibi,[184] tarîkatlerin belli sayı ile tahdit edilemeyeceğini kabul edenler de vardır.[185] Bu tarîkatlerin başlıcaları ve kurucuları şunlardır:

1- Kâdiriyye: Abdulkâdir Geylanî(ö.562/1160).

2- Yeseviyye: Ahmed Yesevî(ö.562/1166).

3- Rifâ'iyye: Ahmed er-Rifâ'î(ö.578/1183).

4- Medyeniyye: Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin(ö.590/1193).

5- Kübreviyye: Necmüddin Kübrâ(ö.618/1221).

6- Suhreverdiyye: Ebû Hafs Ömer es-Suhreverdî(ö.632/1236).

7- Çeştiyye: Muinüddin Hasan el-Çeşti(ö.633/1236).

---

179 Öztürk, a.g.e., s. 105-106; Yılmaz, a.g.e., s. 247-248; Gündüz, a.g.e., s. 181-183, 207-208.

180 Kara, a.g.e., s. 272-273; Öztürk, a.g.e., s. 106; Türer, a.g.e., s. 99-101.

181 Câmî, Mevlânâ Abdurrahmân, *Nefehâtu'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds* Terceme ve Şerh:.Lâmi'î Çelebi, Marifet Yay., İst., 1980, s. 15 vd.

182 Bkz.. Hariri-zâde, M. Kemaleddin, *Tibyânu Vesâili'l-Hakâik, fî Beyâni Selâsil't-Tarâik*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, No: 2305-94. Harîrî-zâde'nin bu eserinde geçen tarikatlerin ve şubelerinin alfebetik bir listesi için bkz.. Eraydın, s. 547-565.

183 Massignon, Louis, "Tarîkat", *İslâm Ansk.* , XII/17.

184 Bu geleneğe göre oniki olarak kabul edilen tarikatlerin bazılarına göre sıralanışları şöyledir: Kadirîyye, Rifaiyye, Bedeviyye, Desûkiyye, Sadiyye, Şaziliyye, Halvetîyye, Mevlevîyye, Bektaşiyye, Bayramiyye, Celvetiyye, Nakşibendiyye. Bkz.. Gölpınarlı, Abudulbaki, *Türkiyede Mezhebler ve Tarîkatlar*, İst. 1969, s. 187-188.

185 Kara, a.g.e., s. 302; Türer, a.g.e., s. 10; Küçük, a.g.e., s. 65.

8- Ekberiyye: Muhyiddin b. Arabî(ö.638/1240)

9- Şazeliyye: Ebû'l-Hasan eş-Şazelî(ö.656/1258).

10- Bektâşîyye: Hacı Bektaş-ı Velî(ö.669/1271)

11- Mevlevîyye: Mevlânâ Celâleddin-i Rumî(ö.672/1273)

12- Nakşibendiyye: Bahaüddin Nakşibendî(ö.791/1389)

13- Bedeviyye: Ahmed b. Ali Bedevî(ö.675/1276)

14- Desûkiyye: İbrahîm Burhâneddîn ed-Desûkî(ö.693/1295)

15- Sa'diyye: Sadüddin b. Mûsâ Cebbavî(ö.700/1300)

16- Halvetîyye: Ömer b. Ekmelüddin Halvetî el-Lahcî(ö.800/1397)

17- Bayrâmiyye:Hacı Bayrâm-ı Velî(ö.833/1430)

18- Celvetiyye: Azîz Mahmûd Hüdâyî(ö.1038/1628)

Bütün bu tarîkatlerde müşterek yönler bulunduğu gibi, teferruata taalluk eden bazı hususlarda farklılık söz konusu olduğu için, ayrı ayrı isimler almışlardır.[186] Keza bu tarîkatlerden çoğu, müceddidler(kol kuranlar) tarafından teessüs ettirilmiş olup, müessislerce kurulan aslî tarîkatlerin birer şubesi durumundadırlar. Meselâ Rûşenîyye, Cemâliyye, Ahmediyye, Şemsiyye Halvetîyye'nin şubeleri olup, bu şubelerden de ayrıca başka kollar teşekkül etmiştir.

Diğer taraftan tarîkatlerin tesir sahaları ve devamlılık durumları da birbirlerinden farklıdır. Bazı tarîkatler, kurucusu ile veya çok kısa zaman sonra son bulurken, bazıları daha geniş kitlelere hitab etmiş ve daha uzun ömürlü olabilmişlerdir.[187]

İşte müellifimizin mensub olduğu Hâlvetiyye tarîkatı bu ikinci kısımdan olup kuruluşundan günümüze kadar geniş kitlelere ulaşmış ve en yaygın tarîkatlerden biri olmuştur.

Her ekol ve sistem gibi tasavvufî mezhebler diyebileceğimiz tarîkatlerin bir kısmı da çeşitli tesirlerle esas mecrasından sapmıştır. Bu durum sûfîlerin ve diğer âlimlerin çeşitli tasnifler yapmalarını gerektirmiştir.[188] Meselâ İbrahîm Hakkı Erzurumî'nin bu hususdaki değerlendirmesi şöyledir: "Hicrî 555/1160 da tasavvuf ehli oniki kol oldu. Bir kolu mukaddes şerî'at ölçülerine eksiksiz uyarak doğru yola girmiş ve gayeye vararak murâdlarına kavuşmuştur. Diğer kollarsa, bid'ate düşmüş ve sapık yollarda mahvolup gitmişlerdir. Bu kolların adları şöyledir: Evliyâiyye, Hubbiyye, Şumrahiyye, İbâhîyye, Haliliyye, Hulûliyye, Hûriyye, Vakıfiyye, Mütecâhiliyye, Mütekâsiliyye, ilhâmiyye."[189]

Bu sapmalar, muhitin sosyal ve fikrî yapısıyla, yerli kültürle yakından ilgili olmuştur. Özellikle Türklerin müslüman olmasından sonra ve Anadolu'nun İslâmlaşması esnasında

---

186 Türer, a.g.e., s. 11.

187 Yetik, Erhan, *İsmail-i Ankaravî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İşaret Yay., İst., 1992, s. 39.

188 Kara, Mustafa, a.g.e., s. 276-277.

189 Erzurumî, İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, Sad.: M. Fuad Başar, Kitsan Matbaacılık Neşriyat ve Dağıtım, İst., 1984, s. 541; Ayrıca bkz., Bursalı İsmail Hakkı, *Manevi Ufuklar II (Kitabu'l-Hitab)*, Sadeleştiren, İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İst., tsz., s. 18-19; Aynî, a.g.e., s. 32-33.

ortaya çıkan bu tip tasavvufî hareketlerin en meşhurları Hurûfiyye, Kalenderiyye ve Haydariyye'dir.[190]

VII/XIII asra kadar tasavvuf cereyânı, Arap Yarımadası'ndan başlayarak, Kuzey Afrika, Endülüs, Horasan, Türkistan, Anadolu ve İslâmın ulaştığı diğer bölgelerde alabildiğine yayılmış, hemen her tarafta tarîkatler kurulmuş, hankâhlar, tekkeler, ribâtlar ve zâviyeler tesis edilmiştir. Özellikle Orta Asya bölgesi, o dönemlerde tasavvufî hayatın en canlı, tarîkat faaliyetlerinin en yaygın olduğu yerlerden birisi olmuştu. O devir Türk toplumunun İslâmı tanımasında ve kitleler halinde kolayca benimsemesinde tasavvuf ve tarîkatlerin rolü çok büyük olmuştur.[191]

Netice olarak denilebilirki, İslâm toplumunda fıkıh ilmini temsil eden medrese teşkilatının yanında, tasavvuf ilmini temsil eden tekke ve tarîkatler, ilk devirlerden günümüze kadar müstakil birer dinî müessese olma özelliğini korumuştur. Medreseler toplumun elit zümresinin eğitimini üslenirken, tarîkatler toplumun hemen her kesimine hitab eden yapısı ve eğitim anlayışıyla, müslümanlar arasında dinî duygunun canlı tutulmasında ve sosyal dayanışmanın temininde çok büyük hizmetler icrâ etmişlerdir. Diyebiliriz ki, tasavvufun asırlardır hayatiyetini koruması ve bu derece geniş kitlelere mal olması tarîkatler sayesinde mümkün olmuştur.[192] O kadar ki, tasavvuf ve tarîkatler kadar, yaş, cins, renk, makâm ve mevki ayırımı yapmadan, toplumun her bir ferdine kucak açıp onlara ulaşabilen, onları peşinden sürükleyebilen bir başka fikir hareketi olmamıştır.[193]

C- ANADOLU'DA TASAVVUFÎ CEREYÂNLAR

a- Anadolu Selçukluları Dönemi

Gazâlî'nin geliştirip sistematize ettiği ehl-i sünnet tasavvufu İslâm âleminde gittikçe artan bir hızla ilerlemiş ve her tarafa yayılmış, XII ve XIII. yüzyıllarda İran'da Orta-Asya'da, Suriye'de Mısır'da, Anadolu'da, hülasa bütün İslâm beldelerinde birçok tekkeler kurulmuştu.

Mavereünnehir ve Horasan dolaylarında bulunan Türklerin İslâm'ı kabul etmelerini müteakip, bir müddet sonra tasavvufun buralarda geliştiği ve buna bağlı olarak cihâd aşkının arttığı görülür. Bu cihâd aşkının neticesi olarak, müslüman Türkler, batıya doğru akınlar yaparak, Anadolu'nun içlerine kadar ulaşmayı amaçlamışlardı. Önceleri bağımsız Türkmen grupların başlattığı akınlar, sonraları Selçuklular tarafından, özellikle Anadolu'ya

---

190 Kara, a.g.e., s. 277-278.

191 Türer, Osman, "Anadolu'da Tasavvufî Hayata Genel Bir bakış I", *Yeni Ümit*, Yıl:6, sayı:21, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 40.

192 Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 94.

193 Yetik, Erhan, *Tarîkatlar ve Dini Hayat*, Kardeşler Ofset, Samsun, 1996, s. 38-39.

müteveccih olarak 1016-1021 yıllarında yoğunluk kazanmış ve neticede 1071 tarihinde Malazgirt zaferiyle Anadolu fethedilmiştir.[194]

Malazgirt zaferinden sonra ilk göç dalgasına sahne olan Anadolu,[195] Moğollar'ın saldırılarıyla ikinci göç hareketine şahit olmuştu.

Bu göçlerde sadece göçebe Türkmen unsurlar değil, sanatkârlar, tüccarlar, ulemâ ve dervîşler de önemli bir yer tutuyordu. Artık bundan sonra sıra, gönüllerin fethedilmesine gelmiş bulunmaktaydı.[196]

Anadolu Selçuklu Devleti kuvvetlenerek bir çok Türk-İslâm merkezi kurulunca, İslâm memleketlerinin umumi ananesine bağlı kalınarak, oralarda pek çok tekkeler ve dergâhlar vücûda geldi; etraftan gelen, veya orada yetişen dervîşler, şeyhler Anadolu muhitinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyânı uyandırmaya muvaffak oldular. Bunlar arasında İran'dan, Horasan'dan, Irak ve Suriye'den gelmiş bir takım mutasavvıflar olduğu gibi, Horasan ve Mavereü'n-nehr Türkleri arasında yetişmiş bir çok dervîşler, hatta Ahmed-i Yesevî(ö.562/1167) tarîkatı mensubları da vardı.[197] Bilhassa Cengiz istilasından sonra, Türkistan ve İran'dan, Harizm'den bir çok mutasavvıflar, âlimler bu büyük istila önünde batıdaki İslâm memleketlerine çekilirken, bir çokları da Anadolu'ya yerleşmişlerdi.[198]

Bu şeyh ve dervîşlerin Anadolu'da yerleşmesiyle Milâdî XIII. asırdan itibâren tasavvufî cereyânlar büyük bir önem kazandı. Bu yüzden bu asır, Anadolu'nun İslâmlaşmasında önemli rol oynayan Türk göçlerinin yanısıra muhtelif tarîkatların çeşitli bölgelerde yerleştiği bir devredir.[199]

Anadolu'nun bir Türk İslâm diyarı hâline gelmesinde bir çok köylere ismini veren, elinin emeği ve alnının teri ile geçinen, dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervîşlerin; daima garba doğru Türk akını ile beraber, sayılarını artırarak ilerleyen, zâviyeler Kur'ân, harplere katılan, Gaziyân-ı Rum ismi verilen mücâhid sûfîlerin, nüfuzlarını sultânların hizmetinde kullanan, zâviyelerde onları kabul edip, nasihat veren şeyhlerin büyük hizmet gördüklerini kabul etmek gerekir.[200]

---

194 Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslâmlaşmada Rolü" *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, Seha Neşr. İst., 1991, s. 134.

195 Aslında Malazgirt savaşından önce de Anadolu'ya Türkmen muhacereti görülürse de bunlar daha sonraki göçlerin kesafeti ve devamlılığı karşısında pek ehemmiyitsiz kalmaktadır. Bu ilk göçlerin önemi daha sonra buraya yönelecek kalabalık Oğuz kitelerinin onların izlerini takip ile bu bölgeye gelmeleri ve burada daha önce gelen ırkdaşlarıyla birleşerek güçlenmeleri olmuştur. Çetin, Osman, *Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, Marifet Yay., İst., 1990, s. 74-75.

196 Akkuş, Mehmet, a.g.m., s. 135.

197 Yeseviyye tarikatı Yeseviyye dervişleri vasıtasıyla Anadolu'da yayılmışsa da bilahare Nakşibendiyye tarikatının kuvvetli ve seri yayılışı arasında kaybolup gitmiştir. Eraydın, Selçuk, s. 376 (38 numaralı dipnot)

198 Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank. 1984, s. 199-200; Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, s. 13.

199 Yılmaz, a.g.e., s. 13-14.

200 Barkan, Ö. Lütfi, "İstilâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, İst., 1974, II/285.

Diğer bütün İslâm hükümdarları gibi, âlimlere ve mutasavvıflara karşı eskiden beri büyük bir hürmet ve iltifat gösteren Selçuklu hükümdarları, tabii olarak onlara karşı da aynı samimiyeti gösterdiler.[201]

Nitekim Sultân İzzeddin Selçukî(ö.607/1210)'nin Şeyh Necmeddin Bağdâdî(ö.607/1210)'ye bağlılığı, I. Alâeddin Keykubat(ö.666/1220) ve emirlerinin Şeyh Şihâbüddin-i Suhreverdî'ye olan saygı ve sevgileri, ayrıca Alâeddin Keykubat'ın Bahâeddin Veled(ö.628/1230)'e duyduğu saygı,[202] tarîkat şeyhlerinin sultânlar katında nufûzlarının ne derece güçlü olduğunu göstermektedir.[203] Bu arada Amasya'da "Hankâh-ı Mes'udî" nin inşasını diğerlerinin takib etmesinin XIII. yüzyılda Anadolu'da bir çok mutasavvıfın yerleşmesine katkı sağladığını da rahatlıkla söyleyebiliriz.[204]

İşte Selçuklu sultânlarının mutasavvıflara gösterdikleri bu müsamaha ve saygı neticesindedir ki, çeşitli İslâm beldelerinden Anadolu'ya gelen şeyh ve dervîşlerin sayısı artmış, bu şeyh ve dervîşler de burada tasavvuf cereyânını uyandırmayı başarmış, tasavvuf düşüncesinin hızla yayılması ve tekkelerin artmasına katkıda bulunmuşlardır.

XIII. yüzyılda Anadolu'da tarîkat yaymaya çalışan bu mutasavvıflar arasında, Ekberiyye tarîkatının kurucusu olarak kabul edilen ve vahdet-i vücûd felsefesinin müessisi İbn Arabî(ö.638/1240)'yi, Tokatta onun sistemleştirdiği Vahdet-i vücûd'u benimseyen kendi mürîd ve mu'tekidi meşhur Mu'inü'd-Din-i Pervane'nin yaptırdığı Hânekâh-ı Pervane'de[205] "Lema'ât" sâhibi Fahrü'd-Din b. İbrahîm -i 'Irâkî(ö.688/1289)'yi, Kayseri ve Sivas'ta "Mirsâdü'l-İbâd fi Mebde-i ile'l-Miâd"[206] ve "Tefsiru Bahri'l-Hakâik" adlı eserlerin sâhibi Şeyh Necmü'd-Din Dâye(ö.654/1256)'yi, Konya'da ibn Arabî'yi ve onun eserlerine bir çok şerhler yazmak sûretiyle vahdet-i vücûd felsefesini bütün o çevrede yayan Muhyiddin ibn Arabî'nin talebesi, üvey oğlu ve "Fusûs"unun şarihi[207] Sadrüddîn Muhammed b. İshâk-ı Konevî(ö.673/1274)'yi ve onun mürîdlerinden olup, yine Şeyh-i Ekber'in "Fusûsu'l-Hikem" ve "Menâkibü'n-Nücûm" adlı eserlerini şerheden Müeyyedüddîn-i Cündî(XIII. asır) ile İbn-i Fâriz(ö.632/1234)'ın "Kaside-i Tâiyye"sine şerh yazan, "Menâhicü'l-Ubbâd" adlı eserin sâhibi Sa'düddin-i Ferğanî(ö.678/1279)'yi ve Afifüddin-i Tilemsânî(ö.690/1291)'yi, yine Konya'da Evhâdüddin Hamid-i Kirmânî(ö.718/1318) ile Kübreviyye tarîkatı şeyhlerinden Bahâüddin Veled ve halîfesi Burhâneddîn Muhakkik-ı Tirmizî(ö.639/1241)'yi ve daha bu gibi birçok şahsiyeti sayabiliriz. Hayatında bunlar derecesinde ün ve nüfûz kazanmamakla beraber daha sonra

---

201 Köprülü, a.g.e., s. 200; Eraydın, s. 345; Yılmaz, a.g.e., s. 14.

202 Mevlevî kaynaklar Alâeddin Keykubat'ın sefere çıkarken Bahaeddin veled'in türbesine gidip dua ettiğini ve bu sayede zafer kazandığını söylerler. Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İst. 1971, s. 370.

203 Eraydın, s. 345-346.

204 Yılmaz, a.g.e., s. 14.

205 Turan, a.g.e., s. 524.

206 Necmüddin Dâye bu eseri 1230'da Sivas'da ikmal ederek Alâaddin Keykubâd'a ithaf etmiştir. Bkz., Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Târihi*, T.T.K. Basımevi, Ank., 1973, I/26.

207 Turan, a.g.e., s. 524, 555(76 numaralı dipnot)

halk arasında bir tarîkat kurucusu olarak anılan Hacı Bektaş-ı Velî de XIII. asırda Anadolu'da yetişen mutasavvıflar arasındadır[208].

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî(ö.672/1273)'ye nisbet edilen Mevleviye tarîkatı ise, vahdet-i vücûd esasını benimseyen ve Anadolu'da nüfûzu asırlar boyu devam eden, bilhassa büyük merkezlerde Mevlânâ'dan itibâren mütemadiyen gelişen bir tarîkattir. Mevlânâ, etrafına hükümdarlar ve ümerânın yanısıra Sadettin-i Konevî, Fahreddin-i Irakî gibi mutasavvıflar ile ilim ve fütüvvet erbabını toplayabilmiş, ma'nevi nüfuzuyla müstevli Moğol ümerasının bile hürmetini kazanmıştı.[209] Halîfeleri zamanında da muhtelif yerlerde Mevlevî zâviyeleri açılarak tarîkatın mümeyyiz vasıfları bulunan ayin ve erkân sistemi de teessüs etti. Bu tarîkatın en mümeyyiz vasıflarından birisi de mevcut içtimâî nizâmın muhafazasına i'tina göstererek dinî ve siyasî kıyamlardan uzak kalmış olmasıdır.[210]

Bahsi geçen bu zâtlardan ve tarîkatlerden başka Anadolu'da daha Celâleddin-i Rûmî'nin hayatı zamanında buraya zümreler halinde gelen ve gösterdikleri "hariku'l-âde" bir takım hareketlerle halkın itibar ve sempatisini kazanan Rifâiyye tarîkatı dervîşleri de önemli bir yer tutar. [211]

Bu arada Ebû İshâk İbrahîm b. Şehriyâr el-Mürşid el-Kâzerûnî(ö.426/1034)'ye mensub Kâzerûn dervîşlerinin de XIII. asırda Anadolu'ya göç ettiklerini ve tarîkatlerinin misyonerlik yolunda mühim çalışmaları olduğunu da ilave etmek gerekir.[212]

Yine bu asırda diğer bir takım Türk memleketlerinde olduğu gibi Anadolu'da da Ahilik adı altında son derece yaygın, bir meslekî-tasavvufî zümreyi müşâhede etmekteyiz. Ancak fütüvvet ehlini içine alan bu teşkilat herhangi bir esnaf topluluğu değil, o teşkilat üzerine istinad eden, akîdelerini o vasıta ile yayan bir tarîkat görünümündedir[213]. Bu teşkilat büyük bir ihtimalle I. İzzeddin Keykavus'un da içlerine girmesiyle Anadolu merkezlerinde kuvvetlenmiş ve devrin umûmi temayülüne uyarak tasavvufî bir renge bürünmüştür.[214] Bu devrede pek çok ahi reisinin köylere yerleşerek inşa ettikleri zâviyeler sayesinde, memleketin imar ve iskânı ile dînî tebliğ ve irşâd işlerinde hizmet gördükleri bir vakıadır

Bu arada, bir takım bâtınî ve haricî temayüllü tarîkat ve mezheblerle, sünnî imâna su katmakla mükellef şüpheli müesseseler, Anadolu'da yaygın bir nüfuza sahip bulunuyorlardı. Selçuklular'ın siyasî fetret ve bozgunlarının sosyal planda yaratmış olduğu buhranlardan faydalanarak gelişmiş "Cimri Baba" ve "Baba İshâk" vak'aları gibi arkalarından büyük toplulukları sürükleyen dinî-siyasî hareketler[215] ise, bir tasavvuf

---

208 Köprülü, a.g.e., s. 201-203; Uzunçarşılı, I/24-26; Eraydın, s. 347; Yılmaz, a.g.e., s. 14-15.
209 Turan, a.g.e., s. 525.
210 Yılmaz, a.g.e., s. 15-16.
211 Köprülü, a.g.e., s. 204; Yılmaz, a.g.e., s. 16.
212 Turan,Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi*, Bogaziçi Yay., İst., 1993, s. 122; Köprülü, M. Fuat, Ebû İshak Kazerunî ve Anadolu'da İshakî Dervişleri, *Belleten*, T.T.K. Yay., XXXIII/231.
213 Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 211-213.
214 Köprülü, M. Fuat, *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu*, T.T.K. Yay., Ank. 1994, s. 91.
215 Baba İshak Hareketi için bkz., Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 420-427.

sisteminin malı olmaktan ziyade, asayiş ve inzibat noktasından ele alınmak gereken vak'alar diye sınıflandırılmalıdır.[216]

Bu asırda ayrıca ehl-i sünnet tasavvufu bir yandan gelişip kurumlaşırken, bir yandan da Kalenderî, Hayderî gibi Şia fırkalarının tasavvufî örtü ile faaliyet gösterdiği görülmektedir.

XII ve XIII. asır Moğol istilasının İslâm dünyasını tedricen doğudan batıya, Mavereünnehir'den Anadolu içlerine doğru kasıp kavurduğu ve ilim dünyasının belli ölçüde gerilediği bir dönem olmakla beraber, münferid de olsa, değerli ilim ve fikir adamları ile mutasavvıfların yetiştiği dönem olmuştur.

Nitekim tasavvuf bir hâl ilmi olmakla birlikte, bu dönemde belli yazılı eserler muvacehesinde ta'lim olunan bir ilim haline gelmiştir. Bu dönemde kaleme alınan İbn Arabî'nin "Fusûs"u, Konevî'nin ona yazdığı "Fükûk"u, Fahreddin-i Irakî'nin "Lemaat"ı, İbn-i Fârid'in(ö.632/1234) "Divân"ı tefekkür tarafı ağır basan, tasavvuf düşüncesini zengin kavramlarla açıklayan eserler olarak ilgi çekmektedir.[217]

Diğer taraftan bu dönemde hankâh ve dergâhların öneminin arttığı; köyler ve en küçük yerleşim bölgelerine varıncaya kadar yaygınlaştığı görülmektedir. Tarîkat ve şeyhlerin sistemli bir şekilde organizasyonunun bu dönemde başladığı söylenebilir.[218]

Hülasa, Anadolu'nun bugün sâhib olduğu çehrenin temeli, XIII. asırda teşekküle başlamış; giderek inkişâf etmiştir. Yine Türkiye tarihinde en belli başlı tasavvufî cereyânlar, bu asırda varlığını hissettirir olmuştur.[219] Anadolu'nun Türklerin yurdu hâline gelmesiyle birlikte, kısa zamanda geniş halk kitlelerine yayılan tasavvuf cereyânı, daha sonraki devirlerde de yayılmasına devam ederek, çeşitli tarîkatların oluşturduğu sosyal-dînî müesseselerle, geniş halk tabakasından, ileri gelen devlet adamlarına kadar pek çok kimseyi tesir altında bırakmıştır.[220]

Osmanlılar Dönemi

Osmanlı devletinin teessüsü döneminde, idare için luzumlu ve muvazeneli halk unsurunun teşekkül ettirilmesinde, cemiyet hayatının hem kurucusu, hem de koruyucusu olan tasavvufî müesseselerin faaliyetleri nazım rol oynamıştı[221]. Ancak bu sayededir ki, Osmanlılaşmış Rumların yardımına muhtac olmadan daha evvelki emsâli Türk devletleri gibi büyük bir devlet kurmak teşebbüsünde bu kuvvetlerden istifâde etmiş ve kendilerine lâzım gelen her türlü unsurları bulmuştur.[222]

---

216 Ayverdi, Sâmiha, *Âbide Şahsiyetler*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: 11, İst., 1976, s. 3-4.
217 Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 140-141.
218 A.g.e., s. 141-142.
219 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, s. 14.
220 Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s. 14.
221 Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İst., tsz., s. 8
222 Barkan, a.g.m., II/282.

Bu neticeyi sağlayan teşkilatlar arasında, bilhassa Aşıkpaşa-zâde Tarihi'nde, "Gaziyan-ı Rûm", diğer tarihlerde, "Alpler" veya "Alperenler" adı ile zikredilen geniş bir teşkilata mensub "dervîş-gaziler" mevcuttu. "Horasan Erenleri" de denilen, "Abdalan-ı Rûm" ile, Anadolu'yu köy köy kuşatan "Ahiyan-ı Rûm"un, kuruluş devrindeki tesirlerini, devletin resmî teşkilatında izler halinde görmek mümkündür.[223]

Nitekim Osmanlı devleti kurulurken ahilerin yanısıra alperenler denilen "Babaî Tarîkatı" gazilerine de itibar edilerek bunlar için de zâviyeler yapılmıştır.[224]

Osman Bey'in Beyliğin başına geçtiği sıralarda Anadolu'yu kuşatan tasavvufî merkezler arasında "Ahîlik" ve "Babaîlik" başta geliyordu. Nitekim Ahî reislerinden olup Eskişehir civarında İtburnu mevkiinde tekkesi bulunan Şeyh Edebalı, o havalinin en itibarlı ve sözü geçen ulularındandı; Edebalı'nin kızı Malhon hatun'u Gazi Osman Bey almış ve bu sûretle Ahilerin nufuzundan istifâde etmişti. Şeyh Mahmûd Gazi, Ahi Şemseddîn ve oğlu Ahi Hasan, Cendereli Kara Halil de ahilerden olup, hepsi Osmanlı beyliğinin kurulmasında ve büyümesinde hizmet etmişlerdi.[225]

Bâtınî şeyhi Baba ilyas'a nisbetle "Babaîlik" adı ile meşhur olan hareket ise Osmanlı Devletinin teşekkülünde, Geyikli Baba, Abdal Murâd, Duğlu Baba gibi alperenler vasıtasıyla müessir olmuştur. Orhan Gazi zamanında bunlara Uludağ eteğinde zâviyeler yaptırılmıştı.[226]

Orhan Gazi kendilerinden istifâde ettiği Babaîlere riayet etmekle beraber, onların herhangi bir ayaklanmalarına karşı da kontrolü ihmal etmiyordu. Babaîlik daha sonraları ise yıpranan bu isimden sıyrılarak, yine Babaîlerden olan ve XIV. asrın ilk yarısında vefât eden Hacı Bektaş-ı Velî(ö.738/1337-38)'ye nisbet edilerek "Bektâşîlik" adı ile şöhret bulmuştur.[227] Osmanlı devletinin kuruluşunda Bektâşî tarîkatının Horasan erenleri, babalar, ahiler ve gazilerle birlikte büyük rolü olmuş ve bu yüzden bizzat padişahların tarîkatla alâkaları olmuştur.[228] Hayatı daha sonra gelen mensuplarınca iyice menkabeleştirilen Hacı Bektaş-ı Velî'nin kurduğu tarîkatın mensuplarının Osmanlı devrinde Yeniçeri Ocağı'nın teessüsündeki hizmetleri ise ayrıca kayda değer.[229]

Yine bu asırlarda yaşayan Hacı Bektaş'ın halîfesi Taptuk Emre'nin mürîdi olan Yunus Emre ise bir tarîkat pîri olmamakla beraber heyecanlı bir mutasavvıf ve kelimelere yüksek mânâları rahatlıkla terennüm ettirebilen kuvvetli bir şâirdi.[230]

Anadolu'da hissedilir derecede hakimiyeti olan tarîkatlar arasında ise Mevlevîyye, Rifâiyye, Halvetîyye tarîkatleri bulunuyordu.[231]

---

223 Gündüz, a.g.e., s. 8-9.
224 Yılmaz, a.g.e., s. 18.
225 Uzunçarşılı, I/105-106, 530.
226 A.g.e., I/531; Yılmaz, a.g.e., s. 18.
227 Uzunçarşılı, I/531.
228 Ülken, *İslâm Düşüncesi*, s. 198.
229 Yılmaz, a.g.e., s. 17; Gündüz, a.g.e., s. 68.
230 Yılmaz, a.g.e., s. 20.
231 Köprülü, a.g.e., s. 95.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin(ö.672/1273) pîri olduğu mevlevîlik Mevlânâ'nın hayatında henüz bir tarîkat şeklinde kurulmamıştı. Mevlânâ'dan sonra halîfeleri onun büyük şöhretinden istifâde ederek başta Konya olmak üzere muhtelif yerlerde zâviyeler açtılar. Bu tarîkat daha ilk zamanlardan beri bâtınî zümrelere karşı aleyhtar olmuş, mevcut içtimâî ve siyasî nizâmın muhafazasına çalışmıştır.[232]

Anadolu'da hissedilir bir hakimiyeti bulunan tarîkatler arasında Rifâilik de vardır. XIV. asırda Anadolu'da muhtelif tekkeleri bulunan bu tarîkat, kuruluş dönemi ve daha sonraları büyük bir ehemmiyet kazanmıştır.[233]

Merkezi Anadolu'da olmayan ve Ebû İshâk İbrahîm b. Şehriyâr'ın kurduğu aşırı sünnî bir tarîkat olarak tanınan Kâzerûniyye tarîkatının da muharib hareketlerinden dolayı kuruluş dönemiyle beraber Osmanlı'da mühim bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Anadolu ve Rûmeli'de çok yayılan tarîkatlardan biri de Melâmîliktir. Melâmîlik İbn Arabî'den sonra kendisine pîr olarak Bedredtin'i tanımış, fakat son zamanlarda Oğlanlar şeyhi İbrahîm Efendi ve halîfelerinden Gaybî Baba'nın sayesinde büyük bir reform geçirerek Anadolu ve İstanbul'da en nüfuzlu tarîkatlerden biri hâline gelmiştir.[234]

Kuruluş döneminde mevcudiyeti ve faaliyetlerini tesbit ettiğimiz bu tarîkatlerden başka daha sonraki dönemlerde İbn Arabî'ye nisbet edilen Ekberiyye tarîkatı Dâvud-ı Kayseri(ö.751/1349) vasıtası ile Osmanlı ülkesine girmiş, özellikle Şemseddîn Mollâ Fenârî(ö.834/1431)'nin gayretleri sayesinde yayılabilmiştir. Bâyezîd-i Bistamî'ye nisbet edilen Bistâmiye tarîkatı da Somuncu Baba namıyla tanınan Hamidüddin-i Aksarayî(ö.815/1412) tarafından Anadolu'ya getirilmiştir. Zeyniyye tarîkatı ise, Abdullatîf Makdisî(ö.856/1452) ile Osmanlı diyarına girmiş, Makdisî'nin halîfesi, "Vefa" mahlasıyla tanınan Şeyh Muslihiddin(ö.896/1491) zamanında kemâl devrini bulmuş ve bunun tekkesi bir çok mütefekkir Osmanlı âliminin toplantı yeri olmuştur.[235]

Osmanlı memleketlerinde ilk yayılan tarîkatlardan Nûrbahşiyye tarîkatı Yıldırım Bâyezîd 'e damad olan Emir Sultân denilen Şemseddîn b. Ali el-Hasan el-Buharî vasıtasıyla Bursa'da kurulmuş ise de kendisinden sonra çok devam etmemiş ve iki nesil sonra münkariz olmuştur. Bundan başka Hacı Bayrâm-ı Velî(ö.833/1429)'ye nisbet edilen Bayrâmiyye tarîkatı, kurucusu zamanında yayılamamış olmakla birlikte daha çok Şemsiyye-i Bayrâmiyye, Melâmîyye-Bayrâmiyye, Celvetiyye şubeleriyle yayılmıştır. Bunlardan sonra Osmanlı hudutlarının Basra, Mısır taraflarına kadar genişlemesi Irak, Suriye ve Mısır'da intişâr etmiş olan tarîkatlerin de Anadolu ve Rûmeli'de yayılmalarını mucip olmuştur.[236]

---

232 A.g.e., s. 95; Ülken, a.g.e., s. 199.
233 Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 204;*Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 96-97.
234 Ülken, a.g.e., s. 198.
235 Uzunçarşılı, I/533; Yılmaz, a.g.e., s. 20.
236 Uzunçarşılı, III/344.

XV. asrın ikinci yarısından sonra Bayrâmiyye tarîkatı muhtelif kollar halinde gelişmekte iken Halvetîyye ve Zeyniyye tarîkatlarının da bir hayli yaygınlaştığını görürüz.[237]

XIII. asrın sonunda Niğde'de Ahi Yûsuf Halvetî tarafından açılan bir zâviye ile Anadolu'ya giren Halvetîyye tarîkatı Mevlevîyye ve Rifâ'iyye gibi, sünnî şeklini muhafaza eden bir tarîkattir. Bu tarîkatın uc beyliklerinin dinî hayatı üzerinde doğrudan doğruya mühim bir tesiri olmamakla birlikte Anadolu'ya yerleşir yerleşmez Ahi teşkilatıyla sıkı bir alâka peyda ederek, müntesiblerini artırmış ve kuvvetlenmiştir.[238] Fatih devrinde gerek halk, gerek devlet adamları arasında yaygınlık kazanan bu tarîkatin etkinliğini daha Fatih'in Akşemseddîn'e intisâb etmeyi arzulamış olmasında görmek mümkündür.[239] Halvetîyye tarîkatı halkın ve devlet adamlarının göstermiş olduğu ilgi sayasinde XV. yüzyıl ortalarıyla XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı ülkelerinde en çok yayılan tarîkatlerden biri olmuştur. Müellifimizin de mensub olduğu bu tarîkat hakkında ileride daha fazla bilgiye yer verilecektir.

Kâdirilik tarîkatı ise Anadolu'ya Eşrefoğlu Rûmî, İstanbul'a ise İsmail Rûmî(ö.1041/1631)tarafından girmiştir. Bu zâtların her ikisi de pîr-i sâni diye anılmışlardır.[240] Tarîkatın Anadolu'da daha etkin olarak yayılması İsmail Rûmî'den itibâren olmuştur.[241]

Anadolu'da Nakşibendiyye tarîkatının nüfûzunun, daha II. Murâd zamanında kuvveden fiile çıktığı iddia edilebilir. Nevarki, Nakşibendiyye'nin, tasavvufî bir mahfil olarak, tekkeleri ve teşkilatı ile zuhûru, Sultânlara kadar sirayet eden muhabbet hâlesi, evvelce meydana gelmiş olmasına rağmen, Câmî'nin Anadolu'daki halîfelerinden Mollâ Abdullah-ı İlâhi-i Simâvî(ö.896/1490) vasıtası ile olmuştur[242]. Bu tarîkatın yayılması daha çok, XVII. ve XVIII. asırlarda olmuş kemâl devrini ise Mevlânâ Halid(ö.1242/1826) tarafından teceddüd edildiği XIX. asrın ikinci yarısında yaşamıştır.

Ma'rifetin iltifata tabi olarak nasıl geliştiğini Kanuni Sultân Süleymân devri (926/1520-974/1566)'ne ait tahrir defterlerinden çıkarılan neticeler açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim o devir tahrir defterlerine göre Anadolu vilayetinde 623, Karaman'da 272, Rûmeli'nde 205, Diyarbekir'de 57, Zülkâdiriyye(Dulkadiroğulları)'de 14, Paşa Livası'nda 67, Silistre Livası'nda 20, Çirmen Livası'nda 4 zâviye bulunmakta idi[243] ki, bu durum, başta padişahlar olmak üzere halkın tarîkat erbabı ve tasavvufa karşı olan muhabbet ve bağlılığını gösterir.[244]

---

237 Yılmaz, a.g.e., s. 22.
238 Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 96.
239 Gündüz, a.g.e., s. 67.
240 Vicdânî, Ebû Rıdvân Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-u Âliyye (Kadirîyye Silsilenâmesi)*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, İst., 1338-1340, s. 27.
241 Uzunçarşılı, III/344(3 numaralı dipnot).
242 Gündüz, a.g.e., s. 48.
243 Barkan, a.g.m., s. 301.
244 Yılmaz, a.g.e., s. 25.

II- SÎVÂSÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

Sîvâsî'nin yaşadığı dönemle ilgili mütalaalara geçmeden önce o döneme kadar geçen süre içinde Osmanlı idaresinin tasavvuf ehline, ulemâ sınıfına ve diğer zümrelere karşı tavrı ile bu zümrelerin birbirlerine karşı bakışına değinmek, devrin dinî, tasavvufî ve sosyal durumunu değerlendirme imkanı verecektir. Müellifimizin tavrını da yakından ilgilendirdiği için bu hususa kısaca temas edelim.

Osmanlı idaresi kuruluş ve yükselme dönemlerinde genelde dinî, fikrî ve tasavvufî hareketlere karşı oldukça müsamahakâr ve hoşgörülü bir yapıya sahipti. Bu müsamaha ortamının oluşmasında Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinden itibâren hükümdarların hemen hepsinin âlimler ve mutasavvıflara büyük değer verip, onlara karşı gerekli edebe ve saygıya riayet etmelerinin payı oldukça büyüktür. Onlar bu düşünce ve hoşgörünün türlü örneklerini bizzat kendi şahsiyetleriyle ortaya koymuşlardır. Öyle ki, yükseliş devri padişahlarının istisnasız hemen hepsinin yanında bir tasavvuf ulusu yer almıştır.

Padişahların mutasavvıflara karşı duydukları bu meyil XV. asrın başlarından itibâren devletin çeşitli bölgelerinde tasavvuf ehline kendi tarîkatlerinin hareket tarzlarını ve akidelerini yayma imkan ve fırsatını vermiştir. Böylece Bektaşî, Mevlevî, Rifâ'î, Kâdirî, Halvetî, Ekberî, Bayramî ve daha başka tarîkatler XVI. yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman zarfında memlekette görülen alâka ve desteğin bir tezahürü olarak daha kuşatıcı bir havaya bürünmüştü.[245]

Osmanlı hükümdarları her alanda yetişmiş olan ulemâ ve meşâyihe hürmet gösterdikleri gibi, değişik dinî ve fikri hareketlere karşı da daima canlı ve sıcak bir ilgi duymuşlardır.[246] Yani onlara çok söylenen ifâde ile din ve vicdan hürriyeti tanımışlardır.[247]

Ancak Osmanlı idaresinin ulemâ, meşâyih ve değişik kesimlere karşı göstermiş olduğu bu müsamaha sınırı zaman zaman istismar da ediliyordu. Bu istismar sünni anlayışın temsilcisi olan tarîkatlerde olduğu gibi, genelde heteredoks unsurlar tarafından yapılıyordu. Nitekim devletin gösterdiği müsamahadan istifâde ile kimi zaman Şii-Bâtınî düşünceler siyasî bir görünüm arzederek taşkınlık gösteriyor, bu taşkınlıklar bazen tasavvufî cereyânlara da ulaşıyor ve yeri geldiğinde müdahale ediliyordu.

İşte Osmanlı'nın tesis etmeye çalıştığı devlet kontrolündeki dinî ve siyasî güce karşı muhalif siyasî ve fikrî hareketler hep şerî'at'ın

engellenmesine yönelik hareketler olarak görülmüş ve sert tepki ile karşılanmıştır.

---

245 Gündüz, a.g.e., s. 28; Yurdaydın, H. Gazi, *İslâm Târihi Dersleri*, A.Ü. İlahiyat Fak., Yay., No: 182, Ank., 1988, s. 105-106; "Türkiye'nin Dinî Târihine Umumî Bir Bakış", *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Ank., 1961, IX/114.

246 Gündüz, a.g.e., 28

247 Karaman, Hayreddin, *Türkiye'de İslâmlaşma ve Önündeki Engeller*, Ensar Neşriyat, İst., 1994, s. 148. Bu hususta ayrıca bkz., Akgündüz, Ahmet, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor II*, Nil Yay., İzmir, 1990, s. 10-13.

Umumiyetle esas dinî akidelerin muhafaza edilmesiyle kendilerini vazifeli addeden âlimler, zaman zaman böyle fikirler ileri süren tarîkat ehlinin idamı veyahut da hapsedilmesi şekillerinde beliren olaylarda önayak olmuşlardır.[248] İşte bu endişeden dolayıdır ki, daha sonraları Melâmi şeyhlerinden Bünyamin-i Ayaşî(ö.926/1520) hulûl fikrini halk arasında yaydığı gerekçesiyle Kütahya'ya sürülerek hapsedilmiş, sonra serbest bırakılmıştı.[249] Ondan sonra yerine geçen halîfesi Pîr Ali Aksarayî(ö.944/1538) ise mehdilik iddia ederek halkı kışkırttığı için hakkında takibat başlatılmış, fakat yapılan araştırma netecesinide bu zatın fikirlerinin yanlış anlaşıldığı kanaatine varılarak hakkı teslim edilmişti.[250] Daha sonra bu zatın oğlu olan Oğlan Şeyh İsmail Maşukî, yaptığı va'zlarıyla bu hulûl fikrini yaymaya çalışmış, pek çok kimseyi etkileyerek kalabalık müridler topluluğu edinmişti. Bu zat söylediği şathiyat ve şerî'ate muğayir sözlerinden dolayı 945/1539 da Çivici-zâde'nin fetvâsı üzerine öldürülmüştür.[251] Yine Gülşeni tarîkatından Şeyh Muhyiddin-i Karamanî(ö.957/1550) de aynı gerekçe ile idam edilmiştir. Diğer taraftan Pîr Ali Aksarayî halîfelerinden Ahmed Sarban(ö.952/1545) ve onun halîfesi Ankaralı Hüsamüddin(ö.964/1557) takibat altına alınmış, yine Hüsamüddin'in halîfesi Bosnalı Şeyh Hamza Bâli de şerî'ate muhalif sözleri ve fitneye sebebiyet verme suçundan Ebûssuûd Efendi'nin fetvâsıyla kalabalık sayıda halîfeleri ile 990/1582'de idam olunmuştu.[252]

Burada Melâmilerin padişahı tanımayarak, kendi aralarında padişah vezîr vs. yöneticilerini de seçme yoluna gittiklerine dair rivâyetler[253] doğruysa bu tavır, mevcut nizâmın açıkca protestosu demektir ki, hareketin basit bir fikrî hareket olmaktan öte devlete muhalefeti hedef alan sosyal siyasî muhtevâlı bir hareket olduğunu gösterir.[254]

Kısaca bu konuda devletin takınmış olduğu tavır, kanaatimizce iki gerekçeye dayanmaktadır. Bunlardan biri devletin şerî'atin hamisi olma sıfatıyla dinî ve siyasî gücünü koruma çabası, diğeri ise bazı tarîkat ehlinin veya bu kisveye bürünen çevrelerin şerî'ate muhalif sözlerinin avam tarafından yanlış anlaşılabileceği, dolayısıyla onları şaşırtıp, delâlete sevkedebileceği endişesidir ki, her iki halde de gaye devletin birlik ve beraberliğinin temini çabasıdır.

---

248 Yurdaydın, a.g.e., s. 109; a.g.m. s. 118, s. 116.

249 Bkz.. Sarı Abdullah Efendi, *Semeretü'l-Fuad fi'l-Mebdei ve'l-Meâd*, Matbaa-i Âmire, İst., 1288/1871, s. 245.

250 Bu hadiseyle ilgili olarak bkz.. Sarı Abdullah, s. 244 vd.

251 Bkz. Sarı Abdullah, s. 250-251; La'li-zâde Abdulbaki, *Bazı Kibâr-ı Meşâyihin Tercüme-i Hâlini mübeyyin Risâleleri*, Özege Ktp., No: 8071, s. 28; Yurdaydın, a.g.m., s. 116

252 La'li-zâde Abdulbaki, a.g.e., s. 23; Ocak, A. Yaşar, a.g.m., s. 33-34; Uzunçarşılı, III/347; Cebecioğlu, Etem, *Hacı Bayram-ı Veli*, Diyanet Vakfı Yay, Ank., 1994, s. 81.

253 Hamza Balî'nin ve kendisine uyan Hamzavilerin, aralarında sultan, vezir, kazasker, kadı, defterdar ve çavuş tayin edip bir devlet kurmak üzere kıyam ekttiklerine dair 990/1582 Târihli pek değerli bir vesikayı Tayyib Okiç bulmuş ve 1951'de İstanbulda toplanan Müsteşrikler kongresinde tebliğ olarak sunmuştur. Gölpınarlı, a.g.e., s. 269-270(95 numaralı dipnot).

254 Ocak, a.g.m, s. 34.

Osmanlı arşivlerinde bulunan bu zatların idam edilmeleri veya sürgün edilmeleri ile ilgili belgeler[255] tetkik edildiğinde idarenin onlar hakkında ortaya attığı iddiaların şerî'ate ve sünni tasavvuf anlayışına muhalif sözlerinden ibâret olduğu görülmektedir. Fakat bu iddialara mukabil karşı tarafın verdiği cevaplarla alâkalı belgelerin olmayışı ve kendi mensuplarınca kaleme alınan eserlerde bu zatlar hakkında suçsuz oldukları ve anlaşılmadıklarından dolayı bu akıbete düçar olduklarına dair değerlendirmeler birlikte ele alındığında, meselenin daha detaylı olarak incelenmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Kanaatimize göre devletin bütün bu hareketlere karşı takındığı tavır iki gerekçeye dayanmaktadır. Bunlardan biri devletin siyasî birliğini koruma diğeri ise sosyal zemini sağlam tutma çabasıdır. Devlet bu gerekçelerden hareketle bütün bu hareketleri murâkabe etmeyi ise şerî'at, emniyet ve liyakat kriterleriyle sağlamaya çalışmıştır.

İşte devletin temine çalıştığı bu birlik ve beraberliği tehdit eden menfî hareketlerin tarîkatler ve tarîkat görünümündeki teşkilatlar içinde cereyân etmesi Osmanlı ülkesinde tarîkatlerin de en azından bir murâkabe ya da devlet kontrolü altına alınmasını zaruri kılmıştı[256].Yoksa devletin zikrettiğimiz bu hususların dışında tarîkatlere karşı tutumunu eleştirmek doğru değildir. Hatta şunu rahatlıkla söyleyebiliri ki, devlet tarîkat şeyhlerinden şerî'at çizgisini muhafaza edenleri daima kollamış, haklarında bir isnad sözkonusu ise bunları en ince noktasına kadar tetkik ettikten sonra hükmünü vermiş, suçsuz olanlardan özür dilenip gönülleri alınmaya çalışılmıştır. Mesala Pîr Ali Aksarayî'nin önce takibat altına alınması sonra da hakkının teslim edilip padişah tarafından taltif edilmesi[257] ve Oğlan Şeyhin idam edilmesinden sonra İstanbul'da ilk Melâmî tekkesi'nin de yine Kanuni tarafından yaptırılmış olması[258] bu kanaatimizi desteklemektedir.

Diğer taraftan yapılan takibatlar neticesinde ehl-i sünnet akidesine aykırı fikir ve davranışları yüzünden muhtelif zamanlarda fikirleri cerhe, müntesibleri ise sıkı takibata uğrayan Hurûfîler, Işk'lar[259] ve bu muhite bağlanan kalenderiler, Haydarî ve Abdâllar gibi derviş grupları varlıklarını diğer tarîkatler arasına girerek devam ettirmeye çalışmışlardır.[260] Bu da ferdî düşünce veya bir cemiyet oluşturup devletin idaresine muhalefet oluşturmayacak hareketler için kısıtlamanın mümkün görülmemesi gibi devlet de böyle bir harekete girişmemiştir.

Öbür taraftan idare sünnî akideyi yerleştirme politikasının bir gereği olarak tarîkat erbabını bu yola tevcih etmeye gayret etmiş, "şer'î esaslara aykırı tarîkat anlayını

---

255 Oğlan Şeyh İsmail Maşukî ve Şeyh Muhyiddin Karamanî'nin idam edilmelerine gerekçe olarak devletin iddia ettiği hususlarla ilgili belgeler ve değerlendirmeler için bkz.. Öngören, Reşat, "Şeriatin Kestiği Parmak: Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarîkat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Aziz Mahmut Hüdâyî Vakfı İlmi Araştırmalar Merkezi Yay., İst., Ocak-Haziran 1996, s. 123-140.

256 Gündüz, a.g.e., s. 64.

257 Öngören, a.g.m., s. 136-137.

258 Işın, Ekrem, "Helvâî Tekkesi", *D.B.İ.A.*, IV/49.

259 İran'a bağlı aleviler ve hurufîlere ışk denmektedir. Gölpınarlı, Abdulbaki, *Hurifîlik Metinleri Kataloğu*, T.T.K. Yay., Ank., 1973, s. 32.

260 Gündüz, a.g.e., s. 64-65.

sapıklık" telakki eden Nakşibendîler ile diğer sünnî tarîkat saliklerini himaye ederek Anadolu'nun vahdetini temine gayret sarfetmişlerdi.[261]

Hülasa dirayetli Osmanlı sultânları bu kabil şer'i esaslara uygun ve devletin bekasına yardımcı olan hareketlere dokunmayıp, aksine onları destekleyip himaye ettikleri gibi XVI. yüzyılın sonlarına kadar değişik dinî karekterli hareketlere de hoşgörü ile yaklaşmış, taassuba kaçmamışlardır. Bu dönemlerin genel havasına göre tartışmalar, daha çok meslek ve meşreb farkına dayanan düşünce ayrılıkları durumundadır.[262]

Ancak zamanla çeşitli sebeplerle yükselme gücünü kaybeden devlet, müesseseler arası denge ve dayanışmanın da kaybolması ile bir duruklama devrine girmişti. Söz konusu duraklamanın tezahürü olan çeşitli sahalardaki aksaklık ve bozukluk idarî, ilmî ve dinî mahfillerin dikkatini çekmekte gecikmedi ve bunun çareleri aranmaya çalışılırken hadîseler ve vakıalar tesbit edilmeye ve bunlar üzerinde durulmaya başlanmıştı. Bir taraftan öteden beri yapılagelmekte olan afakî ve nazarî ahlâk, idare ve siyaset kitâplarının te'lif ve tercümesine önem verilmiş, diğer taraftan pratik ve ameli bir gaye ile padişahlara ve mesul devlet adamlarına layihalar sunulmuştu. Müellifler sundukları bu layihalarda umumi ve objektif ahlâk, idare ve siyaset meselelerini bahis konusu etmişler, misallerini tarihi hadiselerden almışlardı.[263]

Bu layihaları yazanlardan bir kısmı hastalığı daha çok ahlâkî, idarî ve askerî mahiyette görüyor, çaresini bozulmuş olan eski nizâmın ve müesseselerin yeniden ihyâsında bulmuş, bir kısmı da hastalığın içtimâî olduğunu düşünerek cemiyetin ma'nevi açıdan ıslâhı yönünde fikirlerini kaleme almıştı.[264]

Sîvâsî'nin yaşadığı dönemde de Avusturya harplerine ilaveten yeniden İran harpleri çıkmış, zulmun ve iktisadî zorlukların tutuşturduğu Celâlî isyanları Anadolu baştan başa çalkalanmaya başlamıştı. Bu ise zaten kötü durumda olan iktisadi durumu büsbütün kötüleştirmiş, ilmiye sınıfındaki bozukluk, idaredeki ehliyetsiz yönetim ve yolsuzluklar, sık sık zuhûr eden isyanlar, mevcut nizâmı alt-üst edecek dereceye gelmişti. III.Mehmed(1595-1603), I. Ahmet(1603-1617), II. Osman(1618-1622), I. Mustafa(1622-1623) dönemleri böyle geçmiş, IV. Murat'ın(1622-1640) zorla sağlamaya çalıştığı nisbi rahatlık dönemi sadece mevcut problemlerin tahribâtını geciktirebilmiş, bu buhranlar Sultân İbrahîm(1640-1648) ve IV. Mehmet(1646-1687) devirlerinde de devam etmiştir.[265]

Sîvâsî'nin yaşadığı dönemde de bozulmuş düzenin ıslâhı adına gerek tasavvufî gerekse ilmî çevrelerce görüşler ortaya atılmış padişahlara layihalar sunulmuştur. Ancak

---

261 A.g.e., s. 66.

262 Yurdaydın, a.g.e., s. 107-108; a.g.m. s. 116.

263 Gökbilgin, Tayyib, "XVII.Asırda, Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelibi", *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, T.T.K. Yay., Ank. 1991, s. 198.

264 Bkz., Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak fî İhtiyari'l-Ahak*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., No: 2122, İst., 1993.

265 Ocak, A.Yaşar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfîye (Pürütanizm) "Teşebbülerine Bir Bakış, "Kadı-zâdeliler Hareketi", *Türk kültürü Araştırmaları*, XIX, Sayı: 1-2, Ank., 1979-1983, s. 208.

kendileri de aynı atmosferi tenefüs edip soğumanın kaynağında olduklarından bu kimseler kurtarıcı çıkışlar gösterememiş belki sert reaksiyonları yumuşatmaya yönelik teklifler sunmuşlardır.

Zamanla bu dönemdeki ıslâhat fikirleri daha önceki dönemlerde olduğu gibi ahlâkî ve içtimâî çizgiyi aşmış, her iki ocağın birbirlerine bakışında değişme ve sertleşme görülmeye başlamış, bu çevrelerin birbirlerini gerilemeden sorumlu tutup, idareye şikayet etmeleri ve değişik mahfillerde birbirlerini suçlamaları şeklinde kendini göstermiştir. Bu sebepten dolayı da her iki taraf arasında ciddi tartışmalar yapılmıştır.[266] Tarihe Sîvâsîler-Kadı-zâdeliler mücadelesi olarak geçen ve Osmanlı'nın kurucu güçlerinden olan tarîkat ve medrese erbâbı arasındaki dikkat çekici ve tehlikeli olan bu bu tezâhürler hakkında ileride teferruatlı olarak bilgi verilecektir.

İstanbul'da yaşadığı dönem içinde, Osmanlı padişahlarından III. Mehmed, I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murat devirlerini idrak eden Sîvâsî Efendi tasavvuf ehlinden de, Bayrâmiyye tarîkatının Celvetiyye kolundan Azîz Mahmûd Hüdâyî(ö.1038/1628), "Sohbetnâme" sâhibi, tasavvufî sohbetleri halîfesi Sunu'ullâh Gaybî tarafından kaleme alınan ve Azîz Mahmûd Hüdâyî ile Abdulehad-ı Nûrî'den hilâfet almış olan Oğlanlar şeyhi İbrahîm Efendi(ö.1065/1665), Halvetîyye tarîkatının Ramazaniyye şubesi müessisi Şeyh Ramazan Mahfî(ö.1052/1616), Galata Mevlevî şeyhi, Mesnevî Şârihi, Rusûhî İsmail Dede(ö.1041/1631), Kâdiriyye tarîkatının Türkiye'de ikinci pîri sayılan Tosyalı İsmail Rûmî(ö.1041/1631), ve Sîvâsî Efendi'nin kendi halîfesi Abdulehad-ı Nûrî gibi eserleriyle ve hizmetleriyle tanınmış meşhur zâtlarla muasır olarak yaşamıştır.[267]

Yine bu dönemde sohbet tarîkatı olan Bayrâmiyye tarîkatı Melâmîlerinden Hasan Kabaduz(ö.1010/1601) ve onun halîfesi Hüseyin-i Lâmekânî(ö.1034/1601) ve Hüsamüddin-i Ankaravî'nin halîfesi olup, halk tarafından tüccar Hacı Ali Bey diye tanınan İdrîs-i Muhtefî(ö.1024/1615) ve Hüseyin-i Lâmekânî ile Azîz Mahmûd Hüdâyî müntesiblerinden Mesnevî'yi şerheden Reisü'l-küttap Sarı Abdullah Efendi(ö.1071/1660) ve Ahmet Sarban halîfeleriyle sair kollardan gelen Melâmîler ve Hamzavîler sohbet halinde vahdet-i vücûd akidelerini neşretmişlerdir. Bu Bayrâmiyye müntesibleri arasında diğer tarîkatlere mensub bir hayli ârif şahsiyetler de vardı. Meselâ Oğlanlar Şeyhi Şeyh İbrahîm Efendi ile halîfesi Kütahya'lı Sun'ullâh Gaybî de meşreb itibariyle Bayrâmî idiler. Keza Sarı Abdullah Efendi tarîkaten Celvetî olup, meşreben Melâmî idi; yine Halvetîyye tarîkatına mensup Kasımpaşa'lı Saçlı Emir diye meşhur Haşimî Emir Osman Efendi(ö.1003/1594) de aynı zamanda melâmî idi.[268]

---

266 Bu tartışmalar Kadızâdeler ve Sîvâsî'ler tartışması olarak meşhur olmuştur. Çalışmamız açısından oldukça önemli olan bu tartışmalar ve yine Sîvâsî'nin İdris Muhtefî'ye karşı tavrı ile ilgi ileride geniş değerlendirmeler verilecektir.

267 Uzunçarşılı, III/350-352.

268 A.g.e., III/352-353.

Bu zikrettiklerimizden de anlaşılacağı üzere Sîvâsî Efendi'nin yaşadığı dönemde Osmanlı memleketlerinde muhtelif tarîkat zümreleri tarafından muhtelif kanâat ve inançlar halinde tasavvuf cereyânlarının ilerlediği görülmektedir. Bunlardan gidişlerinin bir kısmı zâhiri şerî'ate uygun ve bazılarının da aykırı olduğundan bu sonrakiler hakında bazan takibat yapılmıştır.[269]

Meselâ Atâî, Emir Efendi diye meşhur Haşimi Osman Efendi'den bahsederken Melâmîlerin daima zan altında bulunduklarını ve takibata maruz kaldıklarını[270] söylemektedir. Gölpınarlı bu takibâtın Hamza Bâli'nin İstanbul'a getirilip boynunun vurulmasından sonra başladığını ve bu zâttan sonra Hamzavî adını alan Bayrâmi melâmetîlerinin daima takib altında bulunduğunu[271] belirtmektedir.

Hülasa bu dönemde şerî'ate aykırı görülen tasavvuf, Melâmîlerin telkînleri olup, bunun havassa ve irfân sâhiblerine telkîni icabederken, bazan sahasını aşması dolayısıyla avamın ve zâhir ehlinin îtikâdını sarstığı için şer'i nizâmı bozmamak için zarurî olarak bu gibilerin bir kısmı saklı neşriyât yapmışlar ve bazıları da yanlış ve mübalağalı bir propaganda ile iyi hallerine rağmen zan altında kalmışlardır.[272]

Sîvâsî Efendi bu dönemde bir taraftan tarîkatlere karşı sürdürülen taassub ile mücadele ederken diğer taraftan da, tarîkat ve tasavvuf yolundan herkesin havsalasına sığmayacak taşkın fikirlerin yayılmasına mani olmaya çalışmıştı. Onun bu sahadaki mücadelesi daha ziyade bazı Melâmî meşrebli gruplara ve özellikle de İdrîs-i Muhtefî'ye karşı olmuştur ki, bu hususa da ilerde temas edilecektir.

III- SÎVÂSÎ İLE İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sîvâsî Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerine geçmeden önce onun hayatıyla ilgili araştırmamızda istifâde ettiğimiz kaynakların bir değerlendirmesini yapmak isabetli olacaktır.

Çalışmamızda, Sîvâsî Efendi'ye dair bilgileri derlemeye çalışırken mevsuk rivâyetlere ulaşma açısından ilk önce müellifin kendi eserlerine, daha sonra da müellife yakın olan, onu bizzat görüp hizmetinde bulunmuş ve aynı dönemde yaşamış kişilerin eserlerine müracaat edilmiştir. Yine bu rivâyetlerin te'kidi ve birbirini tamamlayan bilgilerin derlenmesi açısından, daha sonra yazılan ve müellifimizden bahseden eserlerin tetkiki yönüne gidilmiştir.

---

269 A.g.e., III/353.

270 Nev'îzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik*, Neşr. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989, s. 463.

271 Gölpınarlı, Abdulbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 307; Ayrıca bkz., Aynî, M. Ali, *Hacı Bayram veli*, Sadeleştiren: H. R. Yananlı, Akabe Yay., İst., 1986, s. 166-167.

272 Uzunçarşılı, III/353.

Sîvâsî Efendi'yle ilgili kaynakları işâret ettiğimiz doğrultuda şu şekilde sıralayabiliriz.

1- Kendi Eserleri

Şahıslar hakkında yapılan etüdlerde en önemli kaynak hiç şüphesiz onlara ait eserler ve beyânlardır. Oysa müellifimiz Sîvâsî Efendi'nin tesbit edebildiğimiz mevcut eserlerinde kendi hayatına dair verilen bilgiler çalışmamız için gerekli materyali vermekten oldukça uzaktır. Zira Sîvâsî'nin eserlerinde kendi şahsı hakkında verdiği bilgiler, şahsı ve hayatını anlatma gayesiyle değil de başka bir münasebetle zikredilmiş hususlardır. Hülasa Sîvâsî Efendi kendi eserlerinde kendinden bahsetmekten imtina etmiş, bu tavrını sadece kendisi için değil ailesi için de ortaya koymuştur.

2- Menâkıb Ve Terâcim Kitâbları

Tasavvufî şahsiyetlerin çoğu hakkında müstakil menâkıb kitâbları yazılmış olduğu hâlde, Sîvâsî Efendi gibi ilmî, tasavvufî, içtimaî ve siyasî yönden mühim bir şahsiyet hakkında malesef böyle müstakil bir eser vücûda getirilmemiştir.

Sîvâsî Efendi adına talihsizlik olarak değerlendireceğimiz bu durumu tesbit eden Nazmî Efendi de "Hediyyetü'l-İhvân"[273] adlı eserini ne maksatla te'lif ettiğini ifâde ederken, kendisinin de müntesibi olduğu Halvetî silsilesinden olan Yûsuf-ı Mahdum, Muhammed Rukiyye, Şahkubâd-ı Şirvânî, Abdulmecîd-i Şirvânî, Şemseddîn Sîvâsî, Abdulmecîd-i Sîvâsî ve Abdulehad-ı Nûrî Efendilerin hayatı ve görüşleri hakkında zamanında çok cüz'i bilgiler bulunduğunu, gayretinin bu eksikliği gidermek için olduğunu, özellikle Abdulmecîd-i Sîvâsî ve Abdulehad-ı Nûrî'nin menâkıbı hakkında hiç bir eser yazılmamış olmasından dolayı bu iki şeyhle ilgili bölümlere daha fazla ağırlık verdiğini belirterek; "ihvâna hediyye, hullana ibret için" bu yedi şeyhin menâkıbını yazdığını söyler.[274] Osman Türer "Türk Mutasavvıf ve Şâiri Muhammed Nazmî"[275] adlı eserinde Nazmî Efendi'nin bu niyeti yanında başka sebeplerin de olabileceğini şu şekilde açıklar;

"a- İlk bölümlerde ele aldığı şeyhlerin hayatlarına ve yaşadıkları devre ait teferruatlı bilgileri ihtiva eden kaynakların te'mininde güçlük çekmesi; buna karşılık son bölümlerde incelediği şeyhlerin hayatı ve devirlerinin özellikleri hakkında daha ziyade kendi müşâhedelerine ve hayatta olan bazı kimselerin şifahi nakillerine dayandığı için materyal sıkıntısı çekmemiş olmasıdır.

---

273 Nüshaları için bkz., Nazmî, Muhammed, *Hediyyetü'l-İhvân*, Süleymâniye Ktp., Raşid Efendi, No: 945(Müellif hattı); Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, No: 2313; İst. Üniv. Ktp., No: T. 1604.

274 Bkz. Nazmî, Muhammed, *Hediyyetü'l-İhvan*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) Haz. Osman Türer, (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ank., 1982, s. 6.

275 Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s.120-121.

b- Müellif bağlı bulunduğu tarîkat şubesinin meşâyih silsilesini ele almakla beraber, asıl gayesi, tarîkatın Anadolu'da yetişip faaliyet gösteren şahsiyetlerini ele almak ve bu tarîkatın Anadolu'da ve daha sonra bilhassa İstanbul'da yapmış olduğu faaliyetlere ve Türk toplumu üzerindeki te'sirine işâret etmek, böylece kendi tarîkatının diğer tarîkatler arasındaki yerini göstermek olduğu için son bölümlere daha çok ağırlık vermiştir.

Gerçekten de bu silsilenin Osmanlı'daki ilk halkası olan Şemseddîn Sîvâsî hakkında Receb b. İbrahîm Cemâleddin es-Sîvâsî tarafından "Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbı'ş-Şeyh Şemseddîn Ebû's-Sena"[276] adı altında müstakil menâkıbnâme yazılmış olduğu hâlde Nazmî Efendi'nin bu şeyh için ayırmış olduğu bölümün daha öncekilere nisbetle daha geniş tutulması bu görüşün isabetli olduğunu gösterir.

c- Müellif devrinde, oldukça yaygın durumda bulunan çeşitli tarîkat mensuplarının, kendi meşâyih silsilesini ve bilhassa kendi şeyhinin hayatını, menkıbelerini ve güzel hasletlerini kaleme almaları bir nev'i gelenek hâlini almış bulunuyordu. Nazmî Efendi de eserini bu şekilde tertib etmekle, hem bu geleneği yerine getirmiş, hem de şeyhi ve o'nun şeyhini daha geniş ele almakla, onların, sonraki nesillerce unutulmamasını te'min ederek, onlara karşı minnet borcunu ödemek istemiştir."[277] Osman Türer'e göre en önemli gerekçe budur.

Sîvâsî Efendi'ye ait müstakil bir menâkıbnâme bulunmamakla birlikte Nazmî Efendi'nin te'lif ettiği bu eserdeki Sîvâsî Efendi'yle ilgili bölüm, onun hayatı, görüşleri, menkabeleri, Kerâmetleri, halîfeleri ve eserleri hakkında geniş bilgi aktarması bakımından müstakil bir menâkıbnâmeye eşdeğer niteliktedir.

Halvetîyye Tarîkatı'nın Şemsiyye ve Sîvâsîyye kollarının meşâyihi ile XVII.yüzyılda Anadolu'da ve özellikle İstanbul'daki dînî-tasavvufî hayatla ilgili önemli bilgiler sunan bu eser;

1-Sîvâsî Efendi'yle ilgili bilgi veren eserlerin tümü için ilk müracaat kaynağı olmuştur.

2-Sîvâsî Efendi'den teferruatlı olarak bahseden ilk ve tek eser olma özelliğini taşımaktadır.

3- Hem Sîvâsî Efendi'ye en yakın çevrede bulunmuş hem de aynı silsileye mensup birisi tarafından yazılmıştır. Doylayısıyla mevsuk bilgilere ulaşma açısından ehemmiyet taşımaktadır.

Mevsûk bilgilere ulaşmak için gerekli gördüğümüz bu sebeplerden dolayı çalışmamızda birinci derecede aslî kaynak olarak bu eserden faydalandık.

Bu eser Osman Türer tarafından Doktora çalışmasının bir bölümü olarak hazırlanmıştır. Türer bu çalışmasında eserin farklı nüshalarını karşılaştırmış, edisyon

---

276 Bkz., Recep Efendi, *Necmü'l-Hüdâ fî Menakıbı'ş-Şeyh Şemseddin Ebû's-Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmail Kitablığı, No: 694/2.

277 Türer, a.g.e., s. ,121.

kritikli metnini hazırlamıştır. Biz de etüdümüzde asıl nüshalardan ziyade bu çalışmadan istifâde ettik.

Müstakim-zâde Nazmî Efendi'nin bu eserini Hülâsatü'l-Hediyye[278] adıyla ihtisâr etmiş, eserde yer alan bilgilere fazlaca ilavede bulunmadığı gibi, bazı bölümlere de hiç yer vermemiştir. Bu eser Hediyyetü'l-İhvân'ın muteber bir kaynak olmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Kanaatimize göre Sîvâsî Efendi'den bahseden ilk eser, Recep Efendi'nin "Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıb-ı Şeyh Ebü's-Senâ" adlı eseridir. Ancak bu eserde Sîvâsî Efendi'ye dair malumat oldukça azdır. Bunun sebebi ise açıktır. Şöyle ki, eser öncelikle Şemseddîn Sîvâsî'nin menâkıbına mahsus bir eserdir ve Sîvâsî Efendi'ye dair malumatın muhtasar kalması bu açıdan normaldir. Diğer taraftan Recep Efendi Sîvâsî Efendi'nin ancak Zile'deki Şeyh Velîyüddin Dergâhında halîfe olduğu döneme kadarki hayatına muttali olmuştur. Nitekim o, Necmü'l-Hüdâ'da Sîvâsî Efendi'den bahsederken son olarak, "Halen Şeyh Velîyyüddin Dergâhında tâlibleri irşâdla meşguldür." demektedir. Receb Efendi, Sîvâsî Efendi'nin bu Dergâha halîfe olmasından dört veya beş yıl sonra vefât etmiştir. Bu ise bizim Sîvâsî Efendi adına ondan fazla malumat elde etmemizi güçleştirmektedir.

Sîvâsî Efendi hakkında aynı dönemde yaşamaları itibariyle bilgi elde etmek için müracaat ettiğimiz temel kaynaklardan biri olan Nev'izâde Atâî (ö.1045/1634)'nin "Hadaiku'l-hakaik" adlı eserinde gariptir ki, Sîvâsî Efendi hakkında, "Mecâl olup nam ve nişanından haber alınmadı."[279] ibâresine raslamaktayız.

Gerçekten dikkat çekici olan bu durumu Nazmî Efendi Hediyye'de şöyle izah etmektedir;

"Garabet bundaki, Nev'izâde Atâî, İdrîsî'lerden olmağın İdrîs'in vefâtını Zeyl-i Şakaik'da hilaf-ı vaki nakl ve tahrir etmiştir. Bundan ağrebdir ki, Şems Efendi inde'l-havas ve'l-avam meşhur ve benam ve Sîvâsî Efendi Zeyl yazıldıkta Sultân Ahmet Câmi'inde vâiz ve nasih ve Yavsî Tekyesi'nde Şeyh iken ve bi'd-defa'at ziyaretlerine varup, mübarek dest-i Şerîflerin bûs idüp ve mevlîd günleri ulemâ-yı 'izam va'zlarına hazır olup istima' etmişken, "Şems Efendi'nin ve Sîvâsî Efendi'nin tefâsil-i ahvâlleri malumumuz olmamağın, silsileleri yazılmadı." deyu tahrir itmişdir. Ma'ahaza, cemî'-i turukun malum ve meçhul olanlarını yazmıştır." [280]

Sîvâsî Efendi'yle aynı dönemde yaşamış müelliflerden biri de Hulvî Mahmut Efendi (ö.1604/1653) dir. Hulvî Efendi Halveti şeyhlerinin hayat, menkıbe ve Kerâmetlerinden muhtasar olarak bahsettiği "Lemazât-ı Hulvîyye"[281] adlı eserinin, bizzat görüştüğü

---

278 Müstakim-zâde Süleyman Saadettin, *Hülâsatü'l-Hediyye*, Millet Ktp., Ali Emiri, Şeriyye, No:1082.

279 Bkz., Nev'îzâde, a.g.e. s. 602.

280 Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*, s. 174.

281 Bkz., Hulvî, Mahmud Cemaleddîn, *Lemazât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye*, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi., No: 4546; Millet Kütp., Şeriyye Bölm., No: 1100, Mehmed Serhan Tayşi bu nüshayı esas almak üzere diğer nüshaları da gözden geçirmiş ve sadeleştirilmiş şekliyle yayına hazırlamıştır ki, biz de çalışmamızda bu eserden yararlandık. Bkz., Hulvî, Mahmud Cemaleddin, *Lemazât-ı Hulviyye ez-Lema'ât-ı Ulviyye*, Haz.,

şeyhlerden bahsettiği Birinci Tetimme'sinde Sîvâsî Efendi'den de bahsetmektedir. Eser yazıldığında Sîvâsî Efendi'nin henüz hayatta olmasından olsa gerek onun hayatından oldukça az bahseden ancak hakkında sitayişkâr ifâdeler kullanan Hulvî Efendi, diğer bazı şeyhlerin menâkıb ve Kerâmetlerine yer verdiği hâlde Sîvâsî Efendi'nin menâkıb ve Kerâmetlerine yer vermemiştir.[282] Hulvî Efendi'nin Sîvâsî Efendi'yle alâkalı anlattığı Kerâmetlerinden birini Nazmî Efendi Hediyyetü'l-İhvân'ında kaydetmiştir.[283]

Hulvî Efendi bu eserini te'lif etmeye 1609 da başlamış, 1621 de bitirmiştir. Bu tarihler ve Sîvâsî Efendi hakkında malumat verdiği bölümdeki, "Hazret Sultân Ahmet Câmii müfessir ve vâizi, Şeyh Yavsî Tekyesi'nde şeyh olup, halkı irşâdda bulunmaktadır." [284] İbâresinden eser te'lif edildiğinde Sîvâsî Efendi'nin henüz bu câmide ve zâviyede görev yapmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Sîvâsî Efendi döneminde yaşamış bu müelliflerin eserlerinden başka, sonraki dönemlerde yaşayıpta onun hayatından bahseden başka kaynaklar da vardır.Bu kaynaklar arasında başta Şeyhi Mehmet Efendi'nin 1633'den 1730 yılına kadar yaşamış olan meşâyih, ulemâ ve şuera'nın biyoğrafilerini verdiği "Vakâyiü'l-Fuzalâ"[285] adlı eserini göstere biliriz. Bu eser Sîvâsî Efendi hakkında benzer kaynaklara göre daha fazla bilgi aktarmasına rağmen, "Hediyyetü'l-İhvân" daki bilgilere yeni bir şey ilave etmekten uzaktır. Hatta her ne kadar Hediyye'den alıntı yaptığı yeri gösterse de sair yerlerde Hediyye'deki bilgilerin muhtasar bir tekrarından ileri gitmemektedir.

Sîvâsî Efendi'den bahseden, aynı tarzda yazılmış bir diğer eser de Mehmed Süreyya'nın "Sicilli-i Osmanî"[286] adlı eseridir. Bu eserdeki malumat da etüdümüz için diğer eserlerden farklı bir bilgi sunmamaktadır.

İkibin dolayında şahsiyetin yer aldığı, gerek ismi geçen şahıslar, gerekse tarîkatın kurucusundan sonraki şeyhler ve bu tarîkate mensup meşhur şahsiyetler hakkında verdiği geniş bilgilerle teracim kitâplarının en mükemmelleri arasında yer alan Hüseyin Vassâf Bey'in "Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrar"[287] adlı eseri son devir Osmanlı sûfîleri hakkında emsalsiz bilgiler vermesi yanında Sîvâsî Efendi hakkında fazla olmasa da farklı bilgiler sunan müstesna bir eserdir. Vassâf bu eserin Sîvâsîyye ile ilgili bölümünde Sîvâsî Efendi'nin hayatı, menâkıbı, eserleri ve halîfelerine dair bilgiler vermektedir.

Harîrî-zâde M.Kemâlettin (ö.1299/1882) tarafından yazılan "Tibyânü Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selasili't-Tarâik" adlı eser son dönem tarîkatleriyle ilgili önemli bir kaynaktır. Tarîkatleri alfebetik sıraya göre kollarıyla birlikte inceleyen bu eser, Halvetîyye

---

Mehmed serhan Tayşi, M. Ü. İlahiyat Fak., Yay., İst., 1993. Bu eserin yazma nüshası dipnot kaydında vr. sadeleştirmesi ise sayfa numarasıyla verilecektir.

282 Hulvî, *Lemezât*, s. 597.

283 Bkz., Nazmî, s. 158-160.

284 Hulvî, s. 597.

285 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyiu'l-Fuzalâ*, Neşre Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay, İst., 1989.

286 Mehmet Süreyyâ, *Tezkire-i Meşâhîr-i Osmanîye* (Sicilli-i Osmanî), Matbaa-i Âmire, İst., 1311/1893.

287 Hüseyin, Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymâniye Kütp.,Yazma Bağışlar, No; 2305-2309.

Tarîkatinin Şemsiyye kolu hakkında bilgi verirken Sîvâsî Efendi'nin bu kola mensubiyetinin dışında bir bilgi vermemektedir. Bu kaynak bizim için Sîvâsî Efendi'nin mensup olduğu tarîkat silsilesi hakkında bilgi vermesi bakımından değer taşımaktadır.

Sîvâsî Efendi'den bahseden bir başka eser de Ahmet Hilmî'nin "Ziyaret-i Evliyâ"[288]sıdır. Halvetîyye Tarîkatı ve Şabaniyye kolu meşâyihinin teracim-i ahvâl ve menâkıbını anlatan bu eserde de Sîvâsî Efendi hakkında önceki eserlere ilave bilgiye raslamadık. Bu eserde Sîvâsî Efendi'ye ait tek farklı bilgi onun doğum tarihiyle ilgilidir.

Bu saydığımız eserlerin dışında, ilk kaynaklara müsteniden Sîvâsî Efendi hakkında yer yer doğru bilgiler veren Bağdatlı İsmail Paşa'nın "Hediyyetü'l-Ârifin"i[289] ve Ömer Rıza Kehhâle'nin, "Mu'cemü'l-Müellifin"i[290] Ayvansarayî'nin, Tercümetü'l-Meşâyih[291], adlı eserleri gibi genel biyografik bilgiler ihtiva eden eserler hep Hediyye'deki bilgilerin çok kısa özeti ve tekrarı mahiyetindedirler.

Sîvâsî Efendi'den bahseden bir başka eser de, Osmanlı Türklerinden olup, kendi sahâlarında eserler veren Âlim, edip, mutasavvıf ve şâirler gibi kıymetli şahsiyetlerin hâl tercümelerini yazan Bursalı Mehmet Tahir'in "Osmanlı Müellifleri"[292] adlı eseridir. Sîvâsî Efendi'nin hâl tercümesine dair fazla bilgi sunmayan bu eser bizim için daha ziyade onun eserlerini bir arada zikretmesi bakımından önemlidir.

3-Silsilenâme ve İcazetnâmeler

Mutasavvıfların mesup oldukları tarîkat ve o tarîkatın silsileleri kişilerin yapı, karekter ve bulundukları konumlarını ortaya koyma bakımından önemli ip uçları vermektedir. İşte bu sebepten dolayı bu sahada irili ufaklı birçok eser te'lif edilmiştir. Bunlar arasında Sîvâsî Efendi'nin tarîkat ve silsilesini araştırırken müracaat ettiğimiz eserleri şöylece sıralayabiliriz; Recep Efendi'nin "Necmü'l-Hüdâ", Hulvî Mahmut Efendi'nin "Lemazât-ı Hulvîyye", Sarı Abdullah Efendi'nin "Semerâtü'l-Fuad", Şeyh İsmail Hakkı'nın "Silsile-i Tarîk-ı Celvetî"[293], Harîrî-zâde Kemâleddin'in "Tibyan", Ahmed Rif'at'ın "Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye"[294] Sami Efendi'nin "Esmâr-ı Esrâr"[295] Sâdık Vicdânî'nin "Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye"[296] adlı eserleri.

---

288 Hoca-zâde Ahmet Hilmî, *Ziyâret-i Evliyâ*, Necm-i İstikbal Matb., İst., 1327.

289 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1945-1947.

290 Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcim-i Musannifi'l-Kütübi'l- Arabiyye*, Yayına hazırlayan: Rıfat Rıza Kehhâle, Dımeşk, 1352/1958

291 Ayvansarâyî, Hüseyin b. İsmail, *Tercümetü'l-Meşâyih*, Süleymâniye Kütübhanesi, Esat Efendi Kitablığı No: 1375.

292 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İst., tsz. c.I.

293 Bursevî, İsmail Hakkı, *Silsile-i Tarîk-ı Celvetî*, Haydarpaşa Hastahanesi Matb., İst., 1291/1874.

294 Ahmet Rif'at, *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, Mahmut Bey Matbaası, İst., 1299.

295 Mehmed Sâmi' es-Sünbülî, *Esmâr-ıEsrâr*, Cemâl Efendi Matb, İst., 1316/1898.

296 Vicdânî, Ebû Rıdvân Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-u Aliyyeden Halvetîyye Silsilenâmesi*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İst., 1341/1922.

Bu eserlerde Sîvâsî Efendi'nin mensub olduğu tarîkat silsilesi hakkında yer yer farklı tasniflere raslamaktayız. Meselâ bunlar içinde Necmü'l-Hüda ve Lemazât'da verilen silsile tasnifiyle diğer eserlerde verilen tasnifler arasında dahi, adet ve isim açısından farklılıklar görmek mümkündür.

Halveti tarîkat ve silsilesi hakkında yapılan çalışmalardan kanâatimize göre en önemli ve kapsamlı olanı Sâdık Vicdânî'nin "Tomâr-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetîyye" adlı çalışmasıdır. Biz de çalışmamızda sıhhatli ve teferruatlı bilgilere ulaşma açısından Sîvâsî Efendi'nin Tarîkat silsilesini verirken daha ziyade bu eserden istifâde ettik.

4- Devrinde ve Daha sonra Yazılan Tarihler

Sîvâsî Efendi'yle aynı dönemde yaşamış müelliflerden biri olan Kâtip Çelebi(ö.1609-1657 veya 1659) 1656 yılında te'lif etmiş olduğu "Mîzânu'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ahak" adlı eserinde Sîvâsî Efendi'nin kısa bir hâltercemesi ve bir de Kerâmetini zikretmektedir. Eser bizim için bu bilgileri aktarması yanında daha ziyade kendi döneminde müşahade ettiği Sîvâsî-Kadı-zâde münakaşalarını aktarması bakımından önemlidir. Aynı münakaşalara "Fezleke" isimli eserinde de kısaca değinmektedir.

Sîvâsî Efendi'nin devrini idrak etmiş tarihçilerden biri de Peçevi İbrahîm Efendi (ö.1061/1641)'dir. Bu zât da Sîvâsî Efendi'yle görüşmüş ve "Tarih-i Peçevî"[297] adlı eserinde ondan sitayişle bahsetmiştir. Hediyyetü'l-İhvân'da da geçen Abdulbâki Efendi (Sîvâsî Efendi'nin oğlu)'nin Sîvâsî Efendi'nin yerine Sultân Ahmet Câmii'nde görevlendirilmesi hususunda anlattığı menkıbe hem bu olayın gerçekliğini hem de Hediyye'deki ifâdeleri tevsik etmesi bakımından önemlidir.

Sîvâsî Efendi'yle aynı dönemde yaşamış tarih yazarlarından biri de Evliyâ Çelebi(ö.1095/1684)'dir. Bu zâtın yazmış olduğu "Seyahatnâme" isimli eserde her ne kadar hurafeleri andırır rivâyetler varsa da şâhid olduğu vakaların ve naklettiği rivâyetlerin çoğu doğruluğa yakın ve istifâdeyi muciptir. Nitekim ilerde de bahsedeceğimiz gibi, onun eserinde babasından naklettiği bir menkıbeyle aynı konuda Hediyye'de nakledilen menkıbe arasında kısmen benzerlikler bulmak mümkündür.

Daha sonradan Sîvâsî Efendi'nin yaşadığı dönemin tarihini yazan pek çok tarihçi eserlerinde ona yer vermişlerdir. Bunların başında "Tarih-i Nâimâ" gelmektedir. Ancak Nâimâ'nın bu eserinde Sîvâsî Efendi'nin hayatı hakında verdiği bilgiler öncekilerin tekrarından başka bir şey getirmemektedir. Hatta Nâimâ'nın verdiği bilgilerin Mîzân ve Fezleke'deki bilgilerin tekrarı olduğunu söyleyebiliriz. Nâimâ bu eserinde daha ziyade Kâtip Çelebi'nin yaptığı gibi Sîvâsî-Kadı-zâde tartışmalarına yer vermekle cemiyetin o günki durumuna dikkat çekmiştir.

---

297 Peçevi İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, İst., 1283.

Nâimâ'dan sonraki tarihçiler de hep aynı tarzda hareket etmiş, genellikle Sîvâsî-Kadızâde münakaşalarıyla ilgili bölümlerde Sîvâsî Efendi'den bahsetmişlerdir. Bunlar arasında Hammer'in "Büyük Osmanlı Tarihi", Uzunçarşılı'nın "Osmanlı Tarihi", Hüseyin Gazi Yurdaydın'ın "İslâm Tarihi Dersleri" adlı eserlerini sayabiliriz.

Ansiklopedi tarzında yazılan eserlerin bir kısmında da Sîvâsî Efendi'ye yer verilmiştir. Ancak bunlar arasında özellikle dikkatimizi çeken, "İslâm Ansiklopedisi"nde ona yer verilmemiş olmasıdır. Ciddi bir eksiklik olarak gördüğümüz bu durumun Türkiye Diyanet Vakfı Tarafından hazırlanan "İslâm Ansiklopedisi"nde telafi edilmek üzere "Sîvâsî" maddesinde yer alacağını "Abdulmecîd Sîvâsî" madde başlığındaki "bk." kaydından memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz.

5- Sîvâsî Efendi'nin Eserleriyle ilgili çalışmalar

Sîvâsî Efendi'nin eserleriyle ilgili iki çalışma yapılmıştır.Bunlardan biri Recep Toparlı'nın "Abdulmecîd Sîvâsî Dîvânı" adlı çalışmadır ki, Sîvâsî Efendi'nin Dîvân'ı hakkında yapılan ilk ve tek çalışmadır. Toparlı çalışmasının başında Sîvâsî Efendi'nin hayatı, eserleri ve Dîvân'ın incelemesini yapmıştır. Bu çalışma 1984 yılında Sivas'ta neşredilmiştir.

Sîvâsî Efendi'nin "Kader Risâlesi" yle ilgili bir çalışma da Zeki Hayran tarafından Sivas'ta neşredilmiştir. Hayran bu çalışmasında Sîvâsî Efendi'nin Arapça, Farsça ve Osmanlıca'yı birlikte kullanarak te'lif ettiği bu eseri kısmen tercüme kısmen de sadeleştirerek yayına hazırlamıştır.

Çalışmamızda Sîvâsî Efendi'nin hayatı, eserleri ve görüşlerine dair bilgi veren bütün bu eserlerdeki bilgileri, öncelik sırasına göre mukayeseli olarak derlemeye, farklı rivâyetlere dikkat çekmeye, birbirini tamamlayan bilgileri imkan dahilinde ilk kaynaklara istinat ettirerek vermeye gayret ettik. Müşahede edebildiğimiz hatalara işâret etmeğe çalıştığımız gibi, belli ölçüler içerisinde eserleri tenkid süzgecinden de geçirmeye çalıştık.

Tarihin derinliklerine gömülmüş bu gibi şahsiyetleri meçhul kalan yanlarıyla gelecek nesillere sunmak, hiç şüphesiz zaruret derecesinde önem taşımaktadır. Özellikle mutasavvıflar ve tasavvuf tarihiyle ilgili malzemelerin gün ışığına çıkarılması için, Tezkire, Terâcim ve Menâkıb kitâplarının yeni nesillere sunulmasının son derece faydalı olacağına dair inancımız, bu araştırmamız sonucunda daha da pekişmiş bulunmaktadır.

I. B Ö L Ü M

ABDULMECÎD-İ SÎVÂSÎ'NİN HAYATI

1.1. SİVAS DÖNEMİ

1.1.1. Tasavvufa İntisabından Öncesi

1.1.1.1. Doğum yeri ve Tarihi

Abdulmecîd-i Sîvâsî Efendi 971/1563 tarihinde Zile[298] de doğmuştur.[299] Bütün kaynaklarda Sîvâsî Efendi'nin Zile doğumlu olduğunda ittifak varken Türk Ansiklopedisi'nde zuhûl eseri olsa gerek, Sivas'ta doğduğu yazılmıştır[300]. Diğer taraftan doğum tarihi hususunda da aynı ittifak sözkonusu iken. Ahmet Hilmî. "Ziyâret-i Evliyâ" adlı eserinde Sîvâsî Efendi'nin doğumuna "971 veya 975" kaydını düşmüştür.[301]

1.1.1.2. İsmi ve Künyesi

Müellifimizin tam adı Ebü'l-Hayr Mecdü'd-Din Abdulmecîd b. Muharrem b. Ebü'l-Berakât Muhammed b. Ârif Hasan ez-Zîlî es-Sîvâsî el-Hanefî'dir.[302] Zile'de doğmuş olmasına rağmen, Zîlî nisbesinden çok Sîvâsî nisbesiyle meşhur olmuştur.[303] Sîvâsî Efendi Zile'deyken ilmi ve irfânıyla haklı bir şöhrete ulaşmış[304], bu şöhreti Sivas'a yerleştikten sonra daha da artmıştı[305]. Kanaatimize göre onun Zîlî nisbesinden ziyade Sîvâsî nisbesiyle anılması burada kazandığı büyük şöhretten dolayıdır. Müstakim-zâde, Sîvâsî'nin ömrünün çoğunu İstanbul'da geçirmiş olmasından dolayı olsa gerek, bu nisbelere "İstanbulî" nisbesini de eklemiştir.[306]

---

298 Zile Sivas ilinin Tokat sancağına bağlı ve Tokat'ın 20km. güney batısında Kızılırmak'a dökülen Şekerab çayı üzerinde kaza merkezi bir kasaba idi. Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihrân Mat. İst., 1311/1893, II/2444. Zile şimdi Tokat'ın bir ilçesi durumundadır. Evliyâ Çelebi bu ilçeye Zile adının verilmesinin Türkçe'de halı ve kilime Zile denilmesi ve burada halı ve kilim dokumacılığının yaygın olmasından dolayı olduğunu söyler. Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, Üçdal neşriyat, İst., tsz. III-IV/186.

299 Nazmî, s. 120; Müstakim-zâde, Süleyman Saadettin, *Hülâsatü'l-Hediyye*, Millet Ktp., Şeriyye, no:1082, vr. 23b; Hulvî, vr. 202; Hüseyin Vassâf Bey, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, No;32307,vr. 302; Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müelliflin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l- Arabiyye*, VI/170; Şeyhî, a.g.e.I/62; Bağdatlı İsmail Paşa, I/620; Ahmed Hilmî, s. 84; Mehmet Süreyyâ, III/400; Uzunçarşılı, III/350.

300 *Türk Ansiklopedisi*, "Abdulmecid" md., Milli Eğitim Basımevi, İst.,1968. I/63.

301 Ahmet Hilmî. s. 84.

302 Nazmî, s. 119.

303 Nazmî, a.g.e.,s. 119; Vassâf, III/302; Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-Hak*, s. 107.

304 Nazmî, s. 123

305 Nazmî, s. 124; Şeyhî, III./62.

306 Bkz. Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 2a.

Sîvâsî Efendi'nin İsmi, Abdulmecîd'dir. Bu isim ona pîrleri Abdulmecîd-i Şirvânî[307] nin vefât ettiği yılda(971-72) doğmasından dolayı teberrüken verilmiştir.[308] Künyesi; Ebû'l-Hayr, lakabı; Mecdü'd-Din'dir.

Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanan Sîvâsî Efendi, bazen Abdulmecîd ismini de kullanmıştır.

1.1.1.3. Ailesi ve Çevresi

Sîvâsî Efendi'nin babası, Ebü'l-Leys eş-Şeyh Muharrem b. Ebi'l-Berekât Muhammed ez-Zîlî'dir.[309] Horasan'dan gelip Zile'ye yerleşen[310] Ebi'l-Berekât Muhammed b. Hacı İlyas'ın dört oğlundan en büyüyü[311]. olan bu zât, Halvetî büyüklerinden Abdulmecîd-i Şirvânî(ö.971/1563)'nin talebesi ve halîfesidir.[312]

Muharrem Efendi âlim, fazıl, muttakî bir zât olup, dünyadan göçtüğünde, kitâptan başka tereke bırakmamıştır[313]. 1000/1591 tarihinde Zile'de vefât etmiştir.[314]

Bir çok konuda faydalı eserler te'lif eden Muharrem Efendi'nin eserlerini burada zikretmek hem onun ilmî sahadaki kudretini görmek, hem de Sîvâsî Efendi'nin ilk tahsilini ondan almış olması açısından önem taşımaktadır.

Muharrem Efendi'nin eserleri arasında "Hediyyetü's-Sülûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk"u[315]; tarîkat âdâbı, şer'î hükümler ve hakîkat sırlarından bahseden oldukça faydalı bir eserdir[316]. Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin Nefahâtü'l-Üns'ünü "Kunûzu'l-Evliyâ" adı altında Arapçaya nakl ve tercüme etmiştir[317]. Eserlerinden yanlızca "Hâşiye ale'l-Câmî"[318] basılmıştır. Bunlardan başka Arapça olarak te'lif ettiği "Menâkıbü'l-Eimmeti's-Selâseti 'alâ Mezhebi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâ'ati"[319], "Telhîsü'l-Miftâh mine'l-Me'ânî ve'l-

---

307 Tam adı Ebû'l-Mehâmid Nûrullâh Abdulmecîd b. eş-Şeyh Veliyyüddîn b. Alâaddîn eş-Şirvânî'dir. Şemseddîn Sîvâsî'yi irşad için Şirvan'dan Tokat'a hicret etmişlerdir. Recep Efendi, vr. 13a. Sîvâsî Efendi'nin babası Muharrem Efendi'yi ve amcası Şemseddin Sîvâsî'yi okutmuş, onlara hocalık yapmıştır. Tokat'ta vefat etmiştir. Recep Efendi, vr. 13a, Ahmet Hilmî, s. 98. Daha geniş bilgi için bkz., Nazmî, s. 38,40-41.

308 Recep Efendi, vr. 33a; Nazmî, s. 119; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 23b; Vassâf, III/302.

309 Nazmî, s. 118. Zirikli onun ismine Kastamonî nisbesini de eklemiştir. Bkz., Ziriklî, Hayrüddin, *el-A'lâm Kâmûs-u Terâcim*, Beyrut, 1389/1969, VI/172. Bu nisbe Muharrem Efendi'den bahseden ona yakın kaynakların hiç birisinde yer almamaktadır. Kanaatimize göre Ziriklî ona bu nisbeyi Kostamonu'lu olan müderris Muharrem Efendi(ö. 983/1575) ile karıştırmış olduğundan dolayı vermiştir. Bkz., Mehmet Süreyyâ, IV/98.

310 Üçer, Müjgan, "Tokat ve Efsaneleri, İnanışları", *Türk Târihinde ve Kültüründe Tokat*, (2-6 Temmuz 1986 tarihli Sempozyum bildirisi) , Tokat Valiliği Şeyhülislam ibn Kemal Araştırma Merkezi, Ank., 1987. s. 228

311 Recep Efendi, vr.39b; Nazmî, s. 118.

312 Şeyhî, I/52; Mehmet Tâhir, a.g.e., I/393.

313 Recep Efendi, vr.40a.

314 Nev'îzâde, I/52; Şeyhî, I/52; Bağdatlı İsmail Paşa, II/5; Mehmet Tâhir, I/393; Mehmet Süreyyâ, IV/98.

315 Yazma nüshası için bkz., Ebû'l-Leys Muharrem ez-Zilî, *Hediyyetü's-Sülûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk*, Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Kitaplığı No: 910.

316 Nazmî, s. 118.

317 Recep Efendi, vr.40a; Ziriklî, VI/172. Yazma nüshası için bkz., Ebû'l-Leys Muharrem ez-Zilî, *Kitabu'l-Kunûz*, Süleymâniye Ktp. Esad Efendi Kitaplığı No: 2390.

318 Bkz., Ebû'l-Leys Muharrem ez-Zilî, *Hâşiye ale'l-Câmî*, Bulak Matbaası, Mısır, 1256h, Süleymâniye Ktp. No:921.

319 Mehmet Tâhir, a.g.e., I/393.

Beyân"[320], "Mecmaü'l-Mehâsin"[321], "Zübdetü'l-Âsâr fî Şerhi Muhtasari'l-Menâr", "Hâşiye 'ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye 'ale'l-Kâfiye", adlı önemli eserlerini de sayabiliriz.

Sîvâsî Efendi "Bidâ'atü'l-Vâizîn" ve "Lugat-ı Mesnevî" adlı eserlerinde kendisinden büyük ve müderris olan Feyzullâh isminde bir kardeşinin olduğundan[322], Recep Efendi de Necmü'l-Hüdâ'da Sîvâsî Efendi'nin Feyzullâh Efendi'den başka Zile'de bir câmide görev yapan Abdulkerîm ve henüz tahsil görmekte olan Abdurrezzâk isimli iki kardeşinin olduğundan bahsederler[323]. Sîvâsî Efendi'nin bu erkek kardeşlerinden başka bir de Safa isimli kız kardeşi vardır ki, bu kadın Abdulehad-ı Nûrî (ö.1003/1594)'nin annesi olup[324], kocasının vefât etmesi üzerine Sîvâsî Efendi'nin himayesinde evlatları Abdulehad-ı Nûrî, Abdussamed Efendi ve Kâmil Ağa ile birlikte İstanbul'a hicret etmişlerdir[325].

Sîvâsî Efendi'nin eşi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız gibi, birden fazla evlilik yapıp yapmadığı hususunda da kesin bir bilgi elde edemedik. Hediyye'de rasladığımız ve Nazmî Efendi'nin Sîvâsî Efendi'nin oğlu Abdulbâki Efendi'den naklettiği bir menkabede "vâlideler" ifâdesi yer almakta[326], bir diğer rivâyette de onun himayesinde bulunanlar zikredilirken bunlar arasında "dört hatun"un olduğundan bahsedilmektedir[327] ki, buralarda verilen bilgilerden hareketle onun dört evli olduğunu söylemek mümkün görünse de bu konuda kesin bir şey söylemek daha te'yid edici bilgiler bulunmadığı için doğru olmayacaktır.

Sîvâsî Efendi'nin tesbit edebildiğimiz kadarıyla biri erkek dört çocuğu vardır. Bunlardan erkek olan, ilerde kendisinden bahsedeceğimiz Abdulbâki Efendi(ö.1614-1710)'dir. Diğer çocukları ise kız olup, en küçüğü; Raziye, ortanca kızı; Safiyye, büyük kızı ise; Âlime Hatun'dur.[328] Hüseyin Vassâf bu kızlarından birini 1033/1623 tarihinde Abdulehad-ı Nûrî ile evlendirdiğini nakletmekte ancak evliliğin bu kızlardan hangisiyle olduğunu belirtmemektedir.[329]

Sîvâsî Efendi'nin üç amcasından biri, Ebû'l-Berekât'ın Muharrem Efendi'den sonra ikinci oğlu olan Şeyh Ebü'l-Meâlî İbrahîm b. eş-Şeyh Ebi'l-Berekât Muhammed ez-Zîlî'dir. Bu zât müttakî, mütevâzi, hafız-ı Kur'an, ilmi ile amil, gece-gündüz kıraatle meşgul olan mümtaz bir şahsiyet olup aynı zamanda "Necmü'l-Hüdâ" adlı eserin sâhibi Recep Efendi'nin babasıdır. Şemseddîn-i Sîvâsî ile Sivas'a hicret etmiş, Hasan Paşa câmii'nde imâm iken, 1000/1591 tarihinde vefât etmiştir.[330]

---

320 Nazmî, s118; Ziriklî, VI/172.
321 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr.140a.
322 Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, Süleymâniye ktp., Kılıç Ali Paşa, No;1032/2, vr.2a; *Lugat-ı Mesnevî*, Süleymâniye Kütb. Aşir Efendi, No:385, vr. 2a.
323 Recep Efendi, vr. 40a.
324 Bkz. Nazmî, s. 213; Vassâf, III/357; Şeyhî, I./547; Mehmet Süreyyâ, III./294; Kehhale, V/66.
325 Nazmî, 215, Mehmet Tâhir, a.g.e., I/51; Şeyhî, III/547; Vassâf, III/357.
326 Nazmî, s. 185.
327 Nazmî, s. 242.
328 Nazmî, s. 242,243.
329 Vassâf, III/262.
330 Recep Efendi, vr. 40a ; Nazmî, s. 118-119; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 23a.

Sîvâsî Efendi'nin bir diğer amcası ise hem şeyhi hemde üstadı olan ve ilerde kendisinden bahsedeceğimiz Ebü's-Senâ Şemsü'l-Milleti ve'd-Din Ahmed b. Ebi'l-Berekat muhammed b. Ârif Hasan ez-Zîlî es-Sîvâsî Efendi'dir.

Sîvâsî Efendi'nin üçüncü ve en küçük amcası Mevlânâ İsmail Efendi'dir. Bu zât Semseddîn-i Sîvâsî'den ilim tahsil etmiş, özellikle fıkıh ve hadîs ilminde temâyüz etmiştir. 999/1591'de Şemseddîn-i Sîvâsî ile birlikte hacca gitmiştir[331]. Bu zâtın ölüm tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye raslayamadık.

Nazmî Efendi'nin ifâde ettiğine göre bu zâtların hepsinin evlatları Hz. Ali ve Hz. Hızır'ın duâları bereketiyle âlim, fazıl, ârif, kâmil ve verâ sâhibi muttakî kimselerdi[332].

Bütün bu zikrettiğimiz hususlar gösteriyorki, Sîvâsî Efendi gerek doğum yeri, gerek Halvetî şeyh ve halîfelerinden oluşan, devrinde ilim, irfân ve takvâsıyla temayüz etmiş alesi, gerekse sosyal çevresi itibariyle kendisinin iyi bir şekilde yetişmesine müsait bir ortam içinde doğup büyümüştür.

1.1.1.4. Tahsili ve Yetişmesi

Sîvâsî Efendi'nin doğup büyüdüğü çevrenin ilim ve irfân yönünden oldukça münbit ve doyurucu olması onun küçük yaştan itibâren düzenli bir eğitim görmesine de imkan hazırlamıştır.

Yedi yaşına geldiğinde Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen Sîvâsî Efendi, bulûğa erince babasından Arapça ilimleri tahsil etmeye başladı ve kısa zamanda talebeler arasında temayüz etti[333]. Bilâhare amcası Şemseddîn Sîvâsî'den zâhiri ilimleri tedris eden Sîvâsî Efendi, yine kısa zamanda Arapça, Farsça gibi alet ilimleriyle, fıkıh, tefsir ve hadîs ilimlerinde ulemâyı kıskandıran yüksek derecede ilim sâhibi birisi oldu.[334]

Keşşâf Tefsiri'ni okutmak için amcasından icâzet aldığı belirtilen Sîvâsî Efendi'nin, bu eseri okuturken okuttuğu yerlere güzel ve makul tâlikatlarda[335] bulunduğu nakledilir[336].

Hususen Fars dilinde elde ettiği seviye lugatçiler ve şâirleri hayran bırakmıştı[337]. Fars ilmine dair yazdığı Lugat-ı Mesnevî(Meyâdînü'l-Fursân) adlı eseri bu hususta onun kudretini gösteren bir delildir.

Nazmî Efendi'nin ifâdesine göre o'nun bütün ömrü, çocukluğundan ölümüne kadar istifâde ve ifâde, öğrenme ve öğretmeyle geçmiştir.[338]

---

331 Recep Efendi, vr. 41a; Nazmî, s. 119; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 23b.
332 Nazmî, a.g.e. s. 119; Şeyhî, I/547.
333 Nazmî, a.g.e. s. 120; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 23b; Şeyhî, III/62; Ahmet Hilmî, s. 84; Vassâf, III/302.
334 Nazmî, a.g.e. s. 120; Müstakîm-zâde, vr. 23b; Şeyhî, III/62; Ahmet Hilmî, s. 85; Vassâf, III/302
335 Talikat: Bir eseri açıklamak üzere o eserin kenarına şerh düşme, not yazma demektir.
336 Nazmî, a.g.e. s. 120, Şeyhî, III/62; Ahmet Hilmî, s. 85; Vassâf, III/302.
337 Nazmî, a.g.e. s. 120, Ahmet Hilmî, a.g.e. s. 85.
338 Nazmî, a.g.e. s. 121.

Otuz yaşına kadar zâhiri ilimlerle meşgul olan[339] Sîvâsî Efendi'nin bu yaşa kadar geçirmiş olduğu tahsil devresindeki ilmî seviyesini değerlendiren amcası Şemseddîn Sîvâsî'ye göre o, zâhirî ilimlerde emsalsiz birisidir.[340]

Tasavvufî hayata yönelmeden önce zâhirî ilimleri tekmîl eden Sîvâsî Efendi tasavvufa yöneldikten sonra da Şemseddîn Sîvâsî'nin terbiyesinde bâtınî ilimlerde ilerleyerek yüksek derece sâhibi biri olmuştur.

Meselâ ma'nevi ilimlerde hocası ve şeyhi olan Şemseddîn Sîvâsî Efendi onda gördüğü kemâlattan sonra "bizi bi't-tamam yağmaladın ve nasb-ı 'ayn'ım oldun"[341] demek sûretiyle, onun bâtınî ilimlerde de ilerlemiş olduğuna işâret etmiştir.

1.1.2. Tasavvufa İntisabı ve Sonraki Hayatı

Sîvâsî'nin tasavvufa intisâbına geçmeden önce onu etkileyen ve şahsiyetinin oluşmasında derin izler bırakan şeyhinden de kısaca bahsetmek yerinde olur.

1.1.2.1. Şeyhi

Sîvâsî Efendi'nin şeyhi, hocası ve aynı zamanda amcasının tam adı: Ebû's-senâ Şemsü'l-Milleti ve'd-Din Ahmed b. Ebi'l-Berekât Muhammed b. Ârif Hasan ez-Zîlî es-Sîvâsî'dir. Künyesi; Ebû's-Sena, lakabı; Şemseddîn, ismi; Ahmed, mahlası; Şemsî'dir. Kara Şems olarak şöhret bulan bu zât[342] Şems-i Azîz ve Sîvâsî-zâde[343] olarak da anılmıştır. Günümüze yakın kaynaklarda daha ziyade Şemseddîn-i Sîvâsî ismiyle zikredilmektedir.

926/1519 tarihinde Zile'de dünyaya gelmiştir.[344] Babası Amasyalı Şeyh el-Hâc Hızır Efendi'nin mürîdlerinden Ebû'l-Berekât Muhammed Efendi'dir.[345]

Yedi yaşındayken pederinin mürşidi olan Şeyh el-Hâc Hızır Efendi[346]'nin duâsını almak üzere onunla birlikte Amasya'ya gidip, Hz. Şeyhin duâsına mazhar olduktan sonra memleketine döndü. Zile'deki âlimlerden sarf ve nahiv ilimlerini öğrendikten sonra Tokat'a büyük birâderleri Muharrem Efendi ve İbrahîm Efendi'nin yanına gönderilerek orada devrin büyük ve meşhur âlimlerinden Arakiyeci-zâde Mevlânâ Şemseddîn Efendi'nin derslerine devam etdi. Kısa sürede naklî ve aklî ilimlerde ilerleyen Şems daha sonra İstanbul'a giderek

---

339 Nazmî, a.g.e. s. 121, Şeyhî, III/62; Ahmet Hilmî, s. 85; Vassâf, III/302.

340 Nazmî, a.g.e. s. 121.

341 A.g.e., s. 123.

342 A.g.e., s. 57; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 10b.

343 Vassâf, s. 251. Şemseddin Sîvâsî Sivas'ta Sems-i Aziz lakabıyla anılmaktadır. Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Şairleri*, Sivas, 1948, s. 11.

344 Nazmî, a.g.e. s. 60; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 11a; Vassâf, s. 251; Bursalı Mehmet Tâhir, *Meşâyih-i Osmaniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, Neşr: Tüccâr-zâde İbrahim Hilmî, Kütüphâne-i İslâm, İst., 1318/1900, s. 8; Bağdatlı İsmail Paşa, I/150; Ahmet Hilmî, doğum Târihini 928 olarak vermektedir. Bkz., Ahmet Hilmî, s. 90.

345 Bu zat şeyhinden icazetli olmasına rağmen halkı irşadla mukayyed olmayıp, mücerred kendi nefsiyle meşgul olmuşlardı. Nazmî, s. 59; Müstakîm-zâde, a.g.e.,vr. 11a.

346 Bu zat Yahya Şirvani Ashabından olup, Habib-i Karamanî Hazretlerinden ahz-i tarikat etmiştir. Bkz., Recep Efendi, vr.5b; Nazmî, s. 60; Ahmet Hilmî, s. 90.

ilmini ikmâle çalıştı. Burada temayüz edip belli ilmî rütbeleri elde etdikten sonra, bilâhare sahn medreselerinden birine müderris oldu.[347]

Bir gün kazaskeri ziyarete gittiğinde müderris ve kadıların mevki ve makâm için küçülmelerini ve çeşitli hakaretlerle aşağılanmalarını görünce onların bu davranışlarından rahatsız olup yanlarından ayrılmış, abdest yenileyerek Sultân Mehmed câmiinde iki rekat namaz kılıp, "Allah'ım bunların istedikleri dünya medarı olmasaydı bu kadar hakir görülüp zillete düşmezlerdi. Ya Rab! Beni bunların içinden çıkar ve sûfîlere dahil eyle!" demiş ve bilâhare görevinden istifa etmişti.[348]

Şemseddîn-i Sîvâsî daha sonra Hicaz'a gitmiş (999/1591)[349], Hacdan dönüşte Zile'ye yerleşerek ders okutmaya ve halka va'z vermeye başlamıştı. Şöhreti gittikçe yayılmaya başlayan Şemseddîn Efendi, içinde yanmakta olan arzuyu dindirmek üzere Cumapazarı(Ezinepazarı)'na giderek babasının şeyhi Amasyalı Hacı Hızır'ın halîfelerinden olan Muslihiddin Efendi'ye intisâb edip, onun nezdinde dördüncü tavır(Nefs-i mutmainne)ye kadar yükselmişti.[350]

Şeyhinin vefâtı üzerine yanlızlık ve inkisara düşen Şemseddîn Efendi bu yanlızlığı gidermek ve gönlündeki arayışı ikmal etmek için yine bir kâmil şeyhe intisâb etme ihtiyacını hisseder. Döneminde Amasya'da iki şeyh vardı, ancak bunların ümmî olmaları, kendisi de ilim sâhibi birisi olması, onlara intisâbına mani olmuştu[351]. Daha sonra Tokat'da ilim ve irfânıyla temayüz etmiş, yüz yaşını aşkın bir şeyh olan Mustafa-yı Kirbâsî adındaki zâta intisâb etmek ister. Ancak Mustafa-yı Kirbâsî, "sen gençsin bense ihtiyarım. Bu hâlde seni terbiye ve teslîke meşgul olamam." diyerek bir süre murâkabeye daldıktan sonra Şemseddîn-i Sîvâsî'nin başını okşayarak, "Müjde, Cenâb-ı Hak senin mürşidini ayağına gönderecek. O şeyh altı ay sonra Tokat'a gelecek." der ve ona duâ eder.[352] Buradan tekrar Zile'ye dönerek ders vermeye devam eder. Bu şekilde zâhiri ilimleri tedrisle meşgulken, üstadı Arakiyeci-zâde Şemseddîn-i Nahvî'nin, Halvetî büyüklerinden Şeyh Abdulmecîd-i Şirvânî'nin Tokat'a geldiğini haber veresi üzerine Tokat'a gider ve bu zâta intisâb eder. İntisab merasiminden sonra Şeyh Abdulmecîd-i Şirvânî Şemseddîn-i Sîvâsî'ye, "Ey Kara Şems, benim yurdumu, mürîdlerimi, sevdiklerimi bırakıp buraya gelmem, Allah'ın emri ve Resûlullâh'ın işâretiyle seni irşâd etmek içindir." der.[353] Böylece Şemseddîn Sîvâsî daha önce Şeyh Kirbâsî'nin verdiği müjdenin tahakkukunu da müşahade etmiş olur.

---

347 Recep Efendi, vr. 9a; Nazmî, a.g.e. s. 61; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 11b; Ahmet Hilmî, s. 90-91; Mehmet Tâhir, a.g.e., s. 7-8.

348 Recep Efendi, vr. 9b; Nazmî, a.g.e. s. 61; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 12a; Ahmet Hilmî, s. 91.

349 Nazmî Efendi onun üç kez hacca gittiğini belirtmektedir. Bkz., Nazmî, a.g.e. s. 117.

350 Recep Efendi, vr. 10b; Nazmî, s. 61; Vassâf, s. 251; Ahmet Hilmî, s. 91.

351 Bkz. Nazmî, s. 62-63.

352 Recep Efendi, vr. 12b; Nazmî, s. 63; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 12b.

353 Recep Efendi, vr. 12b; Nazmî, s. 63; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 11a.

Şemseddîn-i Sîvâsî Abdulmecîd-i Şirvânî'nin terbiyesinde kısa sürede seyr ü sülûkunu tamamlamış ve ona onbir yıl hizmet edip hilâfet alarak Zile'ye dönmüş, tâlibleri teslîk ve irşâda devam etmiştir.[354] Elli yıl kadar seccade-i irşâdda bulunmuşlardır.[355]

Sivas valisi Hasan Paşa Sivas'da bir câmi(Meydan câmii veya Yeni câmii) ve Dergâh yaptırmıştı. İrşâddaki şöhreti ve ma'rifetteki kemâlini öğrendiği Şemseddîn-i Sîvâsî'yi şeyhlik ve imâmlık yapmak üzere Sivas'a davet etmiş, o da bu daveti kabul ederek ailesi ve talebeleriyle birlikte Sivas'a yerleşmiş, 1006/1597 tarihine kadar burada ta'lim ve irşâd faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.[356]

Zâhiri ve bâtınî ilimlerde ârif, riyâzet ve takvâsıyla meşhur olan Şemseddîn Efendi, Kanuni, II. Selim, III. Murâd, III. Mehmed, zamanında istanbul'da va'z ve irşâdda bulunmuş, hepsinden hürmet görmüştür.[357] Şemseddîn-i Sîvâsî sadece sultânların değil devrinde yaşayan ulemânın da teveccühüne mazhar olmuştu. Nitekim kaynaklar Eğri seferine katılmak üzere İstanbul'a hareket ettiğini duyan padişahın Azîz Mahmûd Hüdâyî'i onu karşılamak üzere gönderdiğini kaydetmektedirler.[358]

III. Mehmed'le birlikte Eğri seferine sûri cihâdı da ikmâl gayesiyle iştirak eden Şemseddîn-i Sîvâsî, seferden dönüşte bir süre İstanbul'da istirahat ettikten sonra Padişahın ısrârına rağmen İstanbul'da kalamayıp, rahatsızlığı gerekçesiyle müsade alarak Sivas'a dönmüştür. Yaşlılığı sebebiyle seferde çekmiş olduğu zahmet ve şiddetli soğuktan da etkilenen zayıf vücûdu, direncini kaybetmişti. Son demlerinde techiz ve tekfin işlemlerini yapması için damadı Receb Efendi'ye vasiyette bulunmuştu.[359] Muteber kaynakların ifâdesine göre Şemseddîn-i Sîvâsî 1006/1597 tarihinde Sivas'da vefât etmiştir.[360]

Şeyh Şemseddîn kutbun meşheri.
Nûr ile olsun musaffa merkadı.[361]
Kadriyâ tarih-i fevtini didim:
Nuh felek Şemsi tolandı nûr ile.[362] beyitleriyle vefâtına tarih düşürülmüştür.

Cenaze namazında altmış binden fazla kimsenin hazır bulunduğu rivâyet olunmuştur. Namazını Receb Efendi kıldırmış, daha önceleri va'z ve irşâdda bulunduğu Meydan câmii haziresine defnedilmiştir. Bilâhare kabrinin üzerine kümbet yapılmıştır.[363] Günümüzde Sivas ve çevresinde önemli ziyâret yerlerinden biri olarak görülen bu türbe Meydan

---

354 Recep Efendi, vr.20b; Nazmî, s. 78.
355 Recep Efendi, vr. 20b; Nazmî, s. 79.
356 Recep Efendi, vr. 21b; Nazmî, s. 78-79; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 13a; Vassâf, s. 154; Ahmet Hilmî, s. 91; Mehmet Tâhir, a.g.e., s. 9.
357 Recep Efendi, vr. 39a-39b; Vassâf, s. 252.
358 Nazmî, s. 102; Vassâf, s. 252.
359 Nazmî, s. 104-108.
360 Nazmî, s. 109; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 22a; Ahmet Hilmî, s. 91; Mehmet Tâhir, a.g.e., s. 9; Vassâf ölüm Târihinini 1006 veya 1009 olarak vermektedir. Bkz., Vassâf, s. 252; Mehmet Tâhir, a.g.e., s. I/205.
361 Nazmî, s. 109.
362 Nazmî, s. 109; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 22b; Vassâf, s. 252.
363 Nazmî, s. 108; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 22b; Şemseddin Sîvâsî hakkında ayrıca bkz., Mahmud Hulvî, vr.202; Vicdânî, a.g.e., s. 114-115; Ahmed Hilmî, s. 90-94; Mehmed Süreyyâ, III/165; Mehmet Tâhir, *Meşâyih-i Osmanîyeden sekiz zatın teracim-i Ahvâli*, s. 7-13; Ayvansarâyî, Hüseyin b. İsmail, *Tercümetü'l-Meşâyih*, Süleymâniye Ktp., Esat Efendi No: 1375, vr. 5a-5b.; Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-Alâm*, IV/2799; Aksoy, Hasan, *Şemseddin Sîvâsî, Hayatı Eserleri ve Mevlidi* (Basılmamış Doktora Tezi), MÜ. İlahiyat Fak., ist., 1983.

Câmii'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Nazmî Efendi burasının kendi döneminde mü'minler tarafından ziyaret edildiğini ve şehrin belâ ve musibetlerden korunması için duâlar edildiğini, yapılan duâların kabul edildiğine inanıldığının rivâyet edildiğini[364] belirtmektedir.

Şemseddîn-i Sîvâsî'nin ölümünden sonra gördüğü bu teveccüh onun hakkında halkın sâhib olduğu iyi kanâatleri göstermesi bakımından önemlidir.

Receb Efendi, onun meşrebde Muhammedî, mezhebde hanefî, tarîkatte ise hâlvetî olduğunu[365] söyler.

Eserleri tetkik edildiğinde onun, selef îtikâdına bağlı müteşerri' bir sûfî olduğu, ehl-i sünnet akidesine muhâlif, rafizî, bektaşî ve hurûfîler gibi grublara karşı son derece sert çıkışlarda bulunan, sünnî akidenin hararetli bir savunucusu olduğu görülür.

Güzel ahlâklı, iyi huylu, fakirlere ve misafirlere ikramı seven, sehâ ve ihsân sâhibi, güzel sûretli, özü sözü doğru, olduğu gibi görünen, mütavâzi' bir şahsiyete sâhib olan[366]. Şemseddîn-i Sîvâsî hayatını insanlara hizmete adamış, günün her vaktinde onlara birşeyler vermek için uğraşmış, sair zamanlarını ölünceye dek tekkesinde zikir ve tefekkürle geçirmişti[367]. Kendisinin yaptırmış olduğu mescide Sîvâsî Efendi'yi imâm tayin edip, "Elhamdülillâh! Akçesiz imâma tabi olup namaz kılarız"[368] şeklinde hassasiyetini dile getirmiş olması, onun takvâsını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Mevlânâ'nın "Mesnevî-i Ma'nevi" adlı eserini Ramazan ayında mürîdlerine okuyup açıklama gibi bir âdet edinmişti.[369]

Kendilerine verilen hediyyeleri, "azîzlerimizin mezakkı ve meşrebi, ne ked ve ne red, ne celb ve ne selbdir" diyerek kabul ederdi.[370] İlerde de görüleceği gibi bu anlayış aynen Sîvâsî Efendi'de de hakimdir.

Arapça ve Farsça'yı o dillerde eser te'lif edecek derecede iyi bilen Şemseddîn-i Sîvâsî oldukça velûd bir bir müellif olup, manzum ve mensur otuzdan fazla eser te'lif etmiştir. Nazmî Efendi bir şiirinde onun eserlerinin sayısını şöyle ifâde etmektedir:

İşrûnu geçer müellefâtı
Makbul-ı cihân masnu'atı.[371]

Bu eserlerden bir kısmı basılmış olup bir kısmı da kütübhanelerde yazma olarak bulunmaktadır. Eserlerinden bir çoğu tasavvufî muhtevâlı olup, daha çok tasavvufi fikirlerini ifâde etme ve yayma gayesiyle kaleme alınmıştır. Yani onun eserlerinde görülen genel tema mücerred duyguları ifâdeden ziyade halkı irşâda yöneliktir. Sîvâsî Efendi'nin eserleri de incelendiğinde aynı tarz anlayışı onda da bulmak mümkündür. Dolayısıyla bu hususta da Sîvâsî Efendi'nin şeyhine tabiiyyetinin olduğu gözükmektedir. Sîvâsî Efendi'nin, şeyhinin

---

364 Nazmî, s. 108.
365 Recep Efendi, vr. 3a.
366 A.g.e., vr. 3a.
367 A.g.e., vr. 3a.
368 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 27a.
369 Recep Efendi, vr. 3a.
370 Nazmî, s. 104.
371 Nazmî, Muhammed, *Dîvân*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, No: 920, vr. 3b.

eserlerinden muhtevâ ve mânâ itibariyle etkilenmiş olmaması düşünülemez. Bu eserlerinden bazıları şunlardır:

1- Manzum Eserleri:

"Dîvân-ı Şemsî", "Süleymâniyye", "Risâle-i İbretnümâ", "Mevlidü'n-Nebî me'a mevlid-i Ma'nevi", "Risâle-i Gülşenâbâd", "Heşt-Bihişt", "Mir'âtü'l-Ahlâk fi Mevâhibi'l-Hallâk", Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam", "Pend-i Attâr Tercümesi", "Tercüme-i Kasîde-i Bür'e", "Tercüme-i İlâhînâme-i Şeyh Attâr", "Risâle-i İrşâdu'l-Ulum", "Risâle-i Menâsik-i Hac".

2- Mensur Eserleri:

a- Arapça olanlar:

"Hallü Maâkıdi'l-Kavâid", "Zübdetü'l-Esrâr fi Şerh-i Muhtasâri'l-Menâr".

b- Türkçe olanlar:

"Nakdü'l-Hâtır", "Menâkıb-ı Hulefâ-i Râşidîn", "Menâzilü'l-Ârifîn", "Risâle-i Umdetü'l-Edîb fi't-Ta'allümi ve't-Te'dîb fî Kavâ'idi'l-Fârisî", "Emr-i İlâhi ve Hüccet-i İlâhi", "es-Safâyih fî-Tercemeti'l-Levâyih", "Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Salis", "Dâire-i Usûliye-i Câmi'a", "ilcamu'n-Nufus", "Letâifu'l-Âyât ve Nükuşu'l-Beyyinât", "Risâle fî Kıssa-i Mûsâ ve Hızır", "Şerh-i Kelimât-ı Kümeyl b. Ziyâd", "Meclis", "Esrârnâme Şerhi", "Risâletü't-Te'vîl", "Mecmû'atü'r-Resâil".

Receb Efendi "Necmü'l-Hüdâ"da onun eserlerinin manzum ve mensur olmak üzere yirmibir tane olduğunu ifâde etmektedir.[372] Oysa Onun eserlerinden bahseden kaynaklardan derlediğimiz bu eserlerin sayısı, görüldüğü gibi yirmiyi aşkındır. Kanâatimize göre bu durum, aynı esere ait bir ismin, birden fazla esermiş gibi zikredilmesinden veya kendisine ait olmadığı halde ona nisbet edilmesinden kaynaklanmaktadır.[373]

Şemseddîn Sîvâsî'nin Anadolu'nun muhtelif yerlerine yayılmış pek çok halîfesi vardır. Halîfeleri içinde en meşhuru ise müellifimiz Sîvâsî Efendi'dir.[374]

1.1.2.2. İntisâbı ve Mürîdliği

İlk tahsiline tasavvufî bir çevrede başlayan Sîvâsî Efendi, otuz yaşına kadar zâhirî ilimleri tahsil ettikten sonra gerek bulunduğu çevrenin te'siri, gerekse öteden beri ders ve sohbetlerine iştirak ederek feyz aldığı amcası Şemseddîn-i Sîvâsî'de gördüğü kemâlata ulaşmak ve gönlündeki arayışa cevap bulmak için tasavvufa yönelmiştir.[375]

Ancak Sîvâsî Efendi amcasına bi'at etmek istediğinde o kendisine şöyle demişti; "Abdulmecîd sen zâhir-bînsin ve ilm-i zâhirde ferîd olduğundan, ilim sana gayet vücûd

---

372 Bkz., Recep Efendi, vr. 3a

373 Eser isim listeleri ve mevzuları için Bkz., Recep Efendi, vr., 3a-5a, Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*, s. 93; Vassâf, s. 254-255; Bağdatlı İsmail Paşa, I/150-151; Ahmet Hilmî, s. 91-92; Mehmet Tâhir, a.g.e., s. 10-11; Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 206-207.

374 A.g.e., s. 79. Diğer halifeleri için bkz., Recep Efendi, vr. 40a-43a; Nazmî, s. 79-92; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 13a-15a.

375 Recep Efendi, vr. 33a; Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24a ; Vassâf, III/302.

vermiştir. İrşâd ve tecellî sana geç vaki olur. Ama gayet hûb olursan cümle ihvânını sebk edüp, cümleden âli olursun"[376].

Şemseddîn-i Sîvâsî işte bu gerekçeyle Sîvâsî Efendi'nin intisâbı konusunda tereddüdünü ortaya koyuyordu. Aslında Şems'in bu tavrı hiç de yadırganacak bir düşünce tarzı değildir. Kaldı ki, Sîvâsî'nin otuz yaşına kadar tarikate intisâb etmemiş olmasını onun ilmi doygunluğa erişme çabasına bağlamak mümkündür. Şems'in bir diğer endişesi ise kanaatimize göre bilâhare tarîkat içinde icra edilen faaliyetlerin ilmî cepheden değerlendirilmesinin sülûk açısından engel oluşturacağı kanaatidir ki, bu düşünce aşağıda da görüleceği gibi Sîvâsî'nin intisâbında da söz konusu olmuştur.

Fakat Şems buna rağmen Sîvâsî'nin ısrârına istinaden isteğini kıramayıp, bî'atını kabul etti ve hemen o gece Sîvâsî Efendi'yi hâlvet-i erbâ'iniyye'ye soktu.[377]

Sıkı riyâzet ve mücâhedeler sonucu kısa zamanda seyr u sülûkun semeresi olan vecd, hâl ve kemâl mertebelerini tahsil eden Sîvâsî Efendi zâhirî ilimlerde olduğu gibi bâtınî ilimlerde de yüksek derece sâhibi birisi olmuştu.[378]

Ancak Sîvâsî Efendi, fukarâ ile sohbet ve ünsiyet içine girmediği için Hz. Şems'in kendilerine karşı kırgınlığı vardı.[379] İşte ya bu sebepten ya da yukarda zikrettiğimiz sebeplerin bir neticesi olsa gerek, Sîvâsî sülûkda kendisine makul gelmeyen davranışlara karşı soğuk bakıyordu.

Sîvâsî Efendi içine düşmüş olduğu bu rûh hâletini şu şekilde açıklar; "Amcam ve üstadım Hz. Şems'den irâdet ve bî'at ile şereflendiğimde kendilerine ve fukarâya hizmeti seçmiş, bunu canıma minnet bilmiştim. Ancak mürekkeb karalamak ve ilimle meşgul olmak onlarla arkadaşlık ve ünsiyete engel oluyordu. Özellikle semâ' ve raksı inkâr ediyor, bunu yapanlara karşı kızgınlık duyuyordum. Zira onlardan bazıları zikir esnasında şiddetli sayha ile bağrışıyor, sağa sola hareket ediyor, bazıları yakalarını yırtıyor, bazıları sinelerini dövüyor, bazıları da yıkılıp düşüyorlardı. İşte bu sebeplerden dolayı onların hareketlerini kabul edemiyordum."[380]

Sîvâsî Efendi sûfîlerin bu şekildeki zikir tarzlarını inkâr halindeyken gördüğü bir rüyayı ise şöyle anlatıyor; "Bir gece rüyamda gördüm ki, Hz. Peygamberin ravza-i mutahharası Hz. Şemsin'in mekânında imiş. kendileri de bir kafesin içinde oturmuşlardı. Gördüğümde dedim ki. "Ya Resûlellâh, nasla raûf ve rahîm olduğun ifâde edilmiş ve hadîsde de merhametliyim buyurmuşsun. Biz senin derdinden açlık ateşi ve seherle nice senedir ömür harcıyoruz, gizlenmeniz insaf mıdır?" Hiç konuşmadılar. Ama kafesin dışarısında sırtında ağır yük taşıyan bir deve vardı. Yuları Hz. Peygamber'in elinde semâ' edip duruyordu. Ben de devenin semâ'ını izliyor, yüksek sesle gazel söylüyordum ki,

---

376 Nazmî, s. 121.
377 A.g.e., s. 122; Vassâf, s. 85.
378 Nazmî, s. 122; Vassâf, s. 85.
379 Nazmî, s. 122.
380 Sîvâsî Efendi, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, Süleymâniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, No;1032/2, vr. 28b; Krş., Recep Efendi, vr.33a; Nazmî, s. 122.

Hz. Peygamber'e hitabımdan olan küstahca iddiamı isbat için deveyi tahrik edeyim. O anda düşünüyorduk ki, eğer Hz. Peygamber'in semâ'a rızâsı yoksa devenin ipi elinden çıkar. Fakat gördüm ki, Hz. Peygamber deveyi elinden salmıyor. Böylece uykudan uyandım. Tabir ettim ki, deve, tarîkat erbabı; sırtındaki yük, emanet-i şerî'at; Resûlullâh, tarîkat ehlini yönlendiren; devenin devrânı, sûfîyye'nin devrânıdır. Böylece sûfîlerin devrânının Resûlullâh'ın rızâsı üzere olduğuna kanâat getirdim. Bu olaydan sonra bazı inkârım kalbimden zail oldu. Fakat birkaç ay Hz. Peygamber'in yüzünün safası aklımı ve hayâlimi müteğayyir kıldı. Hatta bazı cahiller; "Sîvâsî Efendi dakik bir ilim erbabı idi, yazık ki, sefahat kendisine galebe etti." derlerdi. Ben de çaresiz karşılık vermeyip; "Hanginizin aklından zoru olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler."[381] âyet-i kerîmesini düşünür ve derdim ki;

Gehi ağlamalıdır hâline gehi gülmelidir,
Ehl-i aşk ettiği feryad u figana gülenin.

Gördüğüm bu rüyayı şeyhime anlatmamıştım. Bir cuma günü yanına gittiğimde gördüm ki, fukarâ semâ' ve devrâna başlamışlar. Kimi zikrinden dolayı hayran, kimi mest olmuş, kimi vecd, kimi tevacüd(vecd'in basit şekli) içinde şiddetli bağırma, semâ' ve devrân ile garip hâller yapıyorlar. Göğsüm daraldı, zihnim bulandı. Zira onların bu hâllerini öteden beri bid'at ehline benzer görüyordum. Şeyhin kütüphânesine girip ona dedim ki; "Sultânım sûfîlerin bu hâlleri nedir ki, ibâdeti bid'ate tebdil etmişler, semâ' ve devrân edip, üstlerini başlarını yırtıp ellerini birbirine vurarak feryad, figân ediyorlar." şeyhimin yüzü kızardı ve bana dönerek; "Hey Allah'dan korkmaz kuru zâhid, rüyanda Hz. Peygamber'in elinde devenin nasıl raks ettiğini görmedin mi? Bu rüya inkârını izalede sana kafi değil mi? Ah! âlemde ilim erbabını irşâd ne güçtür." dedi. Bunun üzerine inkârım tamamen yok olup muhabbete dönüştü. Böylece bana tam bir tesellî ve meramımı tahsil müyesser oldu."[382]

Nazmî Efendi'nin ifâde ettiğine göre bu olaydan sonra Sîvâsî Efendi devrânda o kadar zevk ve şevk sâhibi olmuştu ki, sûfîlerden sudur eden hâllerin tümü kendisinden sudur eder olmuştu. Hatta suyûr-ı seb'a bütün tafsilatıyla kendisinde görülür olmuştu.[383]

Nitekim Sîvâsî Efendi'nin bizzat kendisi bu durumu şu şekilde anlatır; "Günler sonra Eğri tarafından bir kâmil şeyh sohbet ederken, rûhanî hakîkatlarden bahsedince semâ'a kalkıp; "akl-ı cüz'îmi yitirmişim, kalbim semâ'a meyledip niye dönerim?" diyerek dönüp ve döndükçe de bu sözü söylermişim. Hatta bu esnada iki tarafımı hâlvet tahtasına vurup yarmışım ki, hâla izi bellidir."[384]

Sîvâsî Efendi gerek zâhiri ve bâtını ilimleri tedrisinde, gerekse muhtelif sohbetlerine iştiraki esnasında Şems'in ilmî ve manevî kudretini, hakîkaten irşâda ehliyetli bir kimse olduğunu bizzat müşâhede ettikten veya zâhirî ilimlerin doygunluk vermesinden sonra ona

---

381 Kalem, 68/5-6.
382 Sîvâsî, ***Bidâ'atü'l-Vâizîn***, vr. 29a; Recep Efendi, vr. 33b; Nazmî, s. 122.
383 Nazmî, s. 123.
384 Sîvâsî, a.g.e., vr. 29b.

intisâb etmiş olsa gerektir ki, aksi hâlde otuz yaşına kadar beklemez daha önceden intisap ederdi.

Sîvâsî Efendi intisâbından sonra kısa zamanda ma'nevi mertebeleri kat etmiş, ancak zâhirî ilimlerde fazlaca meşgul olmasından ötürü sûfîlerin bazı hâllerini aklen içine sindirememişti. Ancak yukarıda aktardığımız ma'nevi işâret ve ikazla bu hususta da kalben tatmin olmuş, şüphesi kalmamıştı.

Bundan sonra Sîvâsî Efendi şeyhinin göstermiş olduğu yolda yürümüş, samimi bir mürîdin yapması gereken her şeyi yapmış, şeyhe bağlılık ve hizmet anlayışında kusûr etmemişti. Bunu ikraren Şems ona; "Bizi bi't-temam yağmaladın ve nasb-ı aynım oldun."[385] demek sûretiye taltifte bulunmuştur.

Recep Efendi de aynı hususa işâretle Sîvâsî'yi, "cümle hulefânın esah ve a'lâ ve cümle akrabamızın ekmel ve efdalıdır ve adeta Şemseddîn-i Sîvâsî'nin nüsha-i saniyesidir"[386] diye vasfetmektedir.

1.1.2.3. Halîfeliği

Sîvâsî Efendi tekmîl-i tarîkat ettikten sonra Şemseddîn-i Sîvâsî kendisine icâzetnâme yazıp Merzifon ve civarındaki şehir, kasaba ve göçerleri irşâd için halîfe nasb ve tayin etmişti[387].

Bu beldelerde Sîvâsî Efendi'ye karşı oldukça fazla teveccüh olmuştu. Nitekim binlerce insan onun va'z, nasihat ve devrânlarına iştirak edip, bî'at rütbesiyle feyizleniyorlardı. Bu minvâl üzere Merzifon ve çevresinde tâlibleri isti'dâtlarına göre terbiye ve teslîk ederken, Şemseddîn-i Sîvâsî kendisiyle beraber Eğri Seferi'nden[388] dönüşünde yolda vefât eden Pîr-zâde Şeyh Velîyyüddin'in yerine Zile'deki Halvetî Dergâhı'na (Velîyyüddin Dergâhı) 1005/1596 tarihinde Sîvâsî Efendi'yi halîfe nasb ve tayin etti.[389]

1.1.2.4. Şeyhliği

Şemseddîn Sîvâsî'nin 1006/1597 de ölümünden sonra yerine oğlu Sivas'daki Şemsi Dergâhı postnişîni Pîr Mehmed Efendi geçti.[390] Bu zâtın da iki yıl sonra vefâtı üzerine

---

385 Nazmî, s. 123.

386 Recep Efendi, vr. 32b; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24a.

387 Recep Efendi, vr. 32b; Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24a; Vassâf, III/256.

388 Eğri seferi ve Şemseddin Sîvâsî'nin Eğri seferine iştiraki ve bu esnada cereyan eden ilginç olaylar konusunda bkz.Nazmî, s. 101-108; Türer, Osman, "Osmanlı imparatorluğunda Padişah-Tarîkat Şeyhî Münasebetine Dair Târihi Bir Örnek", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 28, (Şubat- 1984), s. 181-194.

389 Recep Efendi, vr. 33b; Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24a; Şeyhî, III/62; Vassâf, III/256; Mehmet Sürreyya, III/400; Ahmet Hilmî, s. 85; Koçu, R. Ekrem, "Abdulmecid Efendi" md. *İstanbul Ansk.* , İstanbul Yayınevi, İst., 1946, I/100.

390 Recep Efendi, vr. 38a; Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 23a.

Şemseddîn Sîvâsî'nin damadı Şemsi Dergâhı ikinci postnişîni Recep Efendi[391] seccade-i irşâda oturup fukarâyı terbiyeye devam etti. Kısa bir süre sonra Recep Efendi de vefât etti(ö.1013/1604).[392] Bunun üzerine hulefa ve fukarâ Zile'de irşâd hizmetini yürüten Sîvâsî Efendi'nin Sivas'da Şemseddîn-i Sîvâsî Dergâhı'nda irşâd için ikametleri hususunda ittifak ettiler. Sîvâsî Efendi de onların davetlerine icabet ederek Sivas'a geldi.[393]

Sîvâsî Efendi Şemsiyye Dergâhı'nda[394] irşâd için ikamet ettiğinde halîfeler teberrüken, tâlibler ise mürîd olmak üzere bî'atlarını yenilediler.[395] Böylece Sîvâsî Efendi amcasının zâviyesinde meşihât makâmına oturmuş oldu.

Bu zikredilenlerden de anlaşılacağı üzere Sîvâsî Efendi'nin şeyhliğe geçmesi tevarüs yoluyla değil bizzat halîfe ve mürîdlerin isteği ve bî'atları üzere olmuştur ki, bu durumu onun meşihâte liyakatinin tabii bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Sîvâsî Efendi meşihat makâmına oturduktan sonra da irşâd konusunda o kadar revac bulmuştu ki, her gün pek çok tâlib kendisine bî'at ediyor, merâmlarına nâil olmanın şevki ile sülûk mertebelerinde ilerlemeye çalışıyorlardı.[396] Nazmî Efendi onu bir şiirinde şöyle tavsif ediyor;

Her kime ki eyledi inayet,
Oldi o sitâre-i hidâyet.
Mahbub-ı cenâb-ı Rabb-i Mevlâ
Ol kutb-ı cihân u şems-i mânâ.
Ol Şems'den itdi ahz-ı envâr,
Aks itdi dilinde rûy-i esrâr.
Hâk-i kademine sürdü rûyı,
İtdi reh-i Hakk'da cust u cûyi.
Tâ vâsıl olunca sırr-ı aşka,
Girince sarây-ı bezm-i şevka,
Kalbinde muhabbet oldu zâhir,
Sırrında hakîkat oldu bâhir
İtdikde culûs-ı mesned-i cân,
Oldı kapusunda bende sultân.[397]

---

391 Recep Efendi Şemseddin Sîvâsî Efendi'nin kardeşinin oğlu, damadı ve halifesi olup, alim bir zattır. Eserleri basılmamış olup, bazıları şunlardır: Arapça "Necmü'l-Hüdâ", "Esmâü'l-Vusûl", "Nûru'l-Hüdâ" ve "ilahiyât Mecmuası". Sivas'ta Şemseddin hazretlerinin dergâhında medfundur. Mehmet Tâhir, a.g.e., I/176.

392 Nazmî, s. 123; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 23a. Süreyyâ buraya kadar olan hilafet sırasını "Şemseddin Sîvâsîden sonra Veli Efendi(ö.1005) sonra Ahmed Efendi geçti ve kısa süre sonra vefat etti yerine Sîvâsî Efendi geçti" şeklinde vermektedir. Bkz. Mehmet Süreyyâ, III/165. Doğrusu bizim verdiğimiz şekildedir.

393 Nazmî, s. 123; Şeyhî, III/63; Ahmet Hilmî, s. 85-86; Koçu, a.g.m., I/100.

394 Seyehatname'de Sîvâsî Efendi Dergâhı olarak geçmektedir. Vakfiye Târihi, 1004/1596 dır. Bkz. Savaş, Saim, *Bir Tekke'nin Dini ve Sosyal Târihi*, Dergâh Yay., İst., 1991, s. 31.

395 Nazmî, s. 123.

396 Nazmî, s. 123.

397 Nazmî, s. 123-123.

1.2. İSTANBUL DÖNEMİ

1.2.1. III. Mehmed'in Sîvâsî Efendi'yi İstanbul'a Daveti

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, Sîvâsî Efendi'nin şöhreti daha Sivas'a hicret etmeden her yerde duyulmuştu. Öyleki, onun ilim ve irfânından istifâde etmek isteyen tâlibler ve aşıklar etrafını çevirip cehâletten ve zulmetten kendilerini arındırmak için koşuşturuyorlardı. Fakat Sivas'a hicretten sonra ilim ve irfân yolundaki bu şöhreti daha da artmış, İstanbul'a kadar ulaşarak, padişah tarafından da duyulmuştu[398].Onun bu vasfını Nazmî bir şiiriyle şöyle dile getirmektedir:

Olmuşdı cihanda şöhret-ârâ,
İstanbul'a oldı revnak-efzâ.
İlmi ile ma'ârif-i İlâhî,
Mecmû' idi anda hem kemâ-hî.[399]

Sîvâsî Efendi'nin ilim ve irfândaki şöhretini duyan III. Mehmed, onu çıkardığı bir hatt-ı hümâyün'la İstanbul'a davet etti.[400] Padişah, kendi el yazısıyla yazdığı ve Kapıcıbaşı'yla gönderdiği Hatt-ı Hümayün'da şunları yazmıştı;

"Faziletli ve kerâmetli Abdulmecîd Efendi, merhum 'ammin Şems Efendi'nin Eğri Seferi'nde refâkatından, zâhiren ve bâtınen çok menâfi'ler müşâhede itmişizdir. Ba'de'r-rücu' Daru's-Saltana'da(İstanbul) ikâmetlerin murâd etmiş idim. Pîrliği özr-ı kavi olmağın izin vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve fi'len ve vasfen, ona müşâbehet-i tâmme ile müşabehetin olduğu mesmu'um olmağın, derunumuzdan meyl-i tâm etmişizdir. Hatt-ı şerîfim vusûlunde, Daru's-Saltana'ya hicret itmen emrim olmuşdur. İhmal olunmaya.".[401]

Sîvâsî Efendi hatt-ı şerîfi alır almaz; ***"Allah'a, Peyğamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin."***[402] emrine imtisalen, şeyhinin kabrini ziyaret ve bir kaç gün sefer için lüzumlu şeyleri tedarikten sonra hemen İstanbul'a hareket etti.[403]

Sîvâsî'nin padişah tarafından İstanbul'a davet edilmesi kanaatimize göre şu hususlardan dolayı olmuştur:

1- Halvetiyye'nin o dönemde güçlü bir kolu olan Şemsiyye şubesinin taşradan merkeze taşınması,

2- Sîvâsî'nin ilmî ve tasavvufî şahsiyetinden istifâde,

3- Batıl fırkalara karşı hassas tavrı ve sünni akidenin gayretli bir savunucusu olmasından istifâde düşüncesi,

---

398 Nazmî, s. 124; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24a; Şeyhî, III/63; Vassâf, III/256.
399 Nazmî, s. 124; Şeyhî, III/63; Vassâf, III/302
400 Nazmî, s. 124; Şeyhî, III/63; Mehmet Süreyyâ, III/400; Ahmet Hilmî, s. 85; Vicdânî, a.g.e., s. 116; Mehmed Tâhir , a.g.e., I/50; Bilmen Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsîr Târihi* (Tabakatü'l-müfessirin) Bilmen Yay. İst., 1974, II/693; *Türk Ansiklopedisi*, "Abdulmecid" md. I/63; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Abdulmecid Sîvâsî" md. Gelişim Yay., İst. 1986, I/33; Uzunçarşılı III/350; Koçu, a.g.md. I/100.
401 Nazmî, s. 124; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24a; Şeyhî, III/63, III/400; Mehmed Süreyyâ, III/400.
402 Nisa, 4/59
403 Nazmî, s. 124-125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24a; Şeyhî, III/63; Mehmet Süreyyâ, III/400.

4- Padişahın Şemseddîn Sîvâsî'ye karşı vefa borcunu ödeme isteği.

Şemseddîn Sîvâsî'den sonra Sivas'daki hânkâhın başına geçen Abdulmecîd-i Sîvâsî Efendi vuku bulan davet üzerine İstanbul'a gidince kendilerinden boşalan Dergâhın post-nişînliğine Şemseddîn Sîvâsî'nin ortanca oğlu Hasan Çelebi Efendi(ö.1020/1611) geçtiler. Hasan Çelebi'den sonra yerine Sîvâsî Efendi'den tekmîl-i tarîkat eden Şemseddîn Sîvâsî'nin küçük oğlu Müeyyed Efendi geçti(1020/1611). Müeyyed Efendi de elli yıldan fazla bu görevi ifa ettikten sonra 1070/1659 tarihinde vefât etti ve yerine büyük oğlu Halil Efendi, onun da vefâtından sonra yerine oğlu Ömer Efendi geçti.[404] Ömer Efendi'den sonra da yerine oğlu Müeyyed-i Sâni, onun da vefâtı üzerine oğlu Ömer-i Sâni seccade-nişîn oldular. Daha sonra Ahmed Suzî(ö.1246/1830) ondan sonra da kendisinden ahz-ı tarîkat eden kardeşi Mehmed Behlûl Efendi seccade-nişîn olmuşlar, bu zâtın da 1256/1840 tarihinde vefât etmesi üzerine yerine önce oğulları Şeyh İbrahîm Nâibî(ö.1281/1864) ve Şeyh Hüseyin-i Sânî(ö.1279/1862) Efendi'ler seccade-nişîn olmuşlardı. Bu zâtların her ikisi de Şeyh Ali Lütfî Elbistânî'den icâzet almışlardır ki, bu zât da Ahmed-i Sûzî'den icâzet almıştır. Bu zâtlardan sonra İbrahîm Naibî'nin oğlu Ali Efendi(ö.1307/1889) seccade-nişîn olmuştu. Ali Efendi'nin vefâtından sonra Şeyh Hüseyin Efendi'nin oğlu Şeyh Ahmed Efendi(ö.1317/1899) onun da vefâtı üzerine Mehmed Zeki Behlulî Efendi seccade-nişîn olmuşlardır.[405]

1.2.2. Şeyhlik ve Vâizlik Hizmetleri

III. Mehmed'in daveti üzerine istanbul'a gelen Sîvâsî Efendi Ayosofya yakınında bir eve yerleşti.[406] Burada bir kaç gün istirahattan sonra yine padişahın isteği üzerine Ayasofya câmii'nde va'z ve nasihatte bulunup, hadîs nakli ve tefsir dersleri vermeye başladı.[407] Böylece Sîvâsî Efendi İstanbul'daki ilk va'zını Ayasofya câmii'nde vermiş oldu.

Onun bu câmide yapmış olduğu va'zlara rağbet konusunda Hüseyin Vassâf Bey, "Bir cuma günü padişahın arzusuyla Ayasofya'da umûm-ı erkân-ı devlet, ulemâ-yı şerî'at ve ekâbir-i tarîkat'ın huzûruyla va'z ederek, hâzırûnu mustağrak-ı zevk-i rûhanî eyledi"[408] şeklinde bir rivâyet nakletmektedir.

Sîvâsî Efendi'nin burada yapmış olduğu va'zlara en alt tabakadan en üst tabakaya kadar pek çok insan teveccüh gösteriyordu. Va'z ve derslerinde câmi tamamen doluyor, halk namazda birbirinin sırtına secde ediyordu.[409] Ayasofya câmii'nin cemaat kapasitesi

404 Nazmî, 116-117; Ahmet Hilmî, s. 93.
405 Ahmet Hilmî, s. 93-94.
406 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b; Şeyhî, III/63; Mehmet Süreyyâ, III/400.; Ahmet Hilmî, s. 86; Vassâf, III/256
407 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b; Şeyhî, III/63 Ahmet Hilmî, s. 86.
408 Vassâf, III/256.
409 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b.

düşünüldüğünde Sîvâsî'ye gösterilen bu teveccühün daha İstanbul'da va'z vermeye başladığı ilk günlerde hangi boyutlarda olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Sîvâsî Efendi va'zlarına ve kendisine karşı gösterilen bu yüksek alâka ve teveccüh üzerine, halkın izdihamını gidermek için Ayasofya câmii'nde hâlvet-i erba'îniyye'ye oturmaya başladı.[410] Erba'in tamamlandıktan sonra kendisine bî'at eden Reisü'l-Küttab La'li Efendi'nin(ö.1007/1598)[411] hediye ettiği Eyüp Nişanca'da bahçe içinde bulunan bir eve yerleşti.[412]

Sîvâsî Efendi'nin bu eve yerleşmesi III. Mehmed'in cülûsu ile La'li Efendi'nin vefâtı arasında(1595-1598) gerçekleşmiş olmalıdır.[413] La'li Efendi gerek Sîvâsî'nin gerekse buraya gelip giden fukarânın tüm ihtiyaçlarını da karşılıyordu.[414]

Çok geçmeden Çarşamba Pazarı yakınındaki Dâru's-saâde ağalarından el-Hac Mehmed Ağa (ö.999/1590) tarafından inşa olunan Mehmed Ağa Tekkesi boş kalınca kendilerine tevcih olundu ve oraya yerleşip, meşihâta ve halkı irşâda devam etti.[415]

Daha sonra Sîvâsî Efendi'ye karşı muhabbeti olan Rûmeli Kazaskeri Şeyhülislâm Sunu'ullâh Efendi(ö.1016/1607), hâlen Sunu'ullâh Efendi Câmii olarak bilinen Atpazarı yakınındaki Hüsam Bey Mescidi'ni câmi yapıp, vâizliğini Sîvâsî Efendiye teklif etti. O da bu teklifi kabul edip cuma vâizi olarak burda göreve başladı. Bu câmide bir kaç ay va'z ve nasihatte bulunduktan sonra halkın va'z ve nasihatlerine karşı göstermiş olduğu ilgi üzerine, Şehzâde Câmii vâizliği boşalınca oraya geçti.[416] Ancak Sunu'ullâh Efendi'nin hâtırına riayet ederek Hüsam Bey Mescidi'ndeki va'zını kesmeyip cumaertesi gününe aldı.[417]

Sîvâsî Efendi Mehmed Ağa Zâviyesi meşihâtında üç sene kadar kaldıktan sonra Sultân Selim Câmii yanındaki Şeyh Yavsî zâviyesi'ne şeyh oldular.[418] Kendilerinden boşalan Mehmed Ağa Zâviyesi Bezci-zâde Muhyiddin Seyyid Mehmed Efendi(ö.1020/1611)'ye verildi.[419]

Şehzâde câmii'nde iki yıl kadar görev yaptıktan sonra Sultân Selim câmii vâizliği boşalınca oraya geçti ve 1026/1617 senesine kadar orada vâizlik yaptı.[420] Kendilerinden boşalan Şehzâde câmii va'ziyesi Fâzıl Musalli Efendi'ye tevcih olundu.[421]

---

410 Müstakîm-zâde daha önce Erdebilî Şeyh Sinan Efendi'nin onsekiz sene aynı câmide inzivâya çekildiğini ve kürsü arkasındaki mahalde erba'îne oturduğunu Sîvâsî'nin de teberrüken aynı mahali seçtiğini belirtir. Bkz. Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b; ayrıca bkz. Vassâf, III/256.

411 Vassâf bu zat'ın ismini "Musalli Efendi" diye zikretmektedir. Bkz. Vassâf, III/256.

412 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b.

413 Tanman, M. Baha, "Sîvâsî Tekkesi" md., *D.B.İ.A*, Kültür Bakanlığı ve Târih Vakfının Ortak Yayını, İst., 1994, I/16.

414 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b.

415 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b; Şeyhî, III/63; Mehmet Süreyyâ, III/400.; Vassâf, III/256; Ahmed Hilmî, s. 86; Ayvansarâyî, a.g.e., vr. 10a.

416 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b; Şeyhî, III/63; Mehmet Süreyyâ, III/400.; Ahmet Hilmî, s. 86, Vassâf ise talakat ve fesahat-ı mahsusaları ve uluvv-i irfanları pek ziyade şöhret bulduğundan padişah'ın arzusuyla Fatih Camii'ne vaiz olarak ta'yin olduğunu kaydeder. Bkz., Vassâf, III/256.

417 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b; Şeyhî, III,s. 63

418 Nazmî, s. 125; Şeyhî, I/63; Vassâf, III/256-257; Ahmet Hilmî, s. 86; Ayvansarâyî, a.g.e., vr. 10a.

419 Nazmî, s. 125, 126; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 24b; Şeyhî, I/63.

420 Nazmî, s. 125; Şeyhî, III/63; Mehmet Süreyyâ, III/400; Ahmet Hilmî, s. 86

421 Nazmî, s. 125

Nâimâ, Tarih'inde Sîvâsî Efendi'nin Süleymâniye Câmii'nde tefsir dersleri verdiğini ve herkesin müşkillerini hallettiğini belirtir.[422] Böylece o, Sîvâsî Efendi'nin Süleymâniye Câmii'nde görev yaptığına dair verdiği bu bilgi ile bize diğer kaynaklarda yer almayan farklı bir bilgi sunmaktadır.

1.2.3. Sultân Ahmed Câmii'nde Görev Alışı

Sultân Ahmed Câmii inşasına 1018/1609 kasım ayının yedinci günü başlanmış, resmi açılışı ise 1026/1617 Haziranın dokuzuncu günü yapılmıştır.[423]

Câminin temel atma gününde Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö.1541/1628), Sîvâsî Efendi ve meşâyihden bazıları duâ etmek üzere davet edilmişler, devlet erkânı, ulemâ, avâm, havâs pek çok kimse merasimde hazır bulunmuşlardı.[424] Bu merasimde Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Sîvâsî Efendi duâ etmişler[425], hazır bulunan meşâyih ve sâir mü'minler "amin" deyip "fâtiha" okunduktan sonra hemen o gün Azîz Mahmûd Hüdâyî pazar günü vaizliğine, Sîvâsî Efendi de cuma vaizliğine ta'yin olunmuşlardı.[426] Câmî açıldığında ilk cuma va'zını da Sivasî Efendi vermiştir.[427]

Evliyâ Çelebi bu temel atma gününde hazır olanlarla alâkalı olarak babası Mehmed Zıllî 'den naklettiği rivâyette Evliyâ Efendi[428] nin temel İmâmı, Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin temel şeyhi, olduğundan bahsetmekte[429], ancak Sîvâsî Efendi'yi zikretmemektedir.

Yine Uzunçarşılı "Osmanlı Tarihi" adlı eserinde benzer şekilde şunları kaydetmiştir; Temel kazmasında Şeyhülislâm Mehmed Efendi(ö.1025/1616) Üsküdârî Azîz Mahmûd Hüdâyî Efendi, vezîr-i âzam Kuyucu Murat Paşa ilk kazmayı vurmuşlar ve sonra orası ahâliden tahliye olunarak padişah gelmiş ve elindeki altın kazma ile terleyinceye kadar temel kazmıştır.[430]

Gerek Nazmî Efendi "Hediyyetü'l-İhvân" adlı eserinde, gerekse Müstakîm-zâde "Hülasatü'l-Hediyye"de Sultân Ahmed Câmii temel atma töreninde Sîvâsî Efendi'nin de

---

422 Nâimâ Mustafa Efendi, *Nâimâ Târihi*, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İst., 1968, II/705.

423 Şeyhî, I/64; Uzunçarşılı, III/554; Bu caminin imar ve inşa özellekleri hakkında bkz. Öz, Tahsin, "Sultan Ahmed Camii" , *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ank. 1938, I/25-28.

424 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 25a.

425 Nazmî, s. 125; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 25a; Vassâf, III/257; Koçu, a.g.md., I/100.

426 Nazmî, s. 126; Müstakîm-zâde, a.g.e., vr. 25a; Vassâf, III/257; Şeyhî, III/63; Fındıklılı, İsmet Efendi, *Tekmiletü'ş-Şakâik fî Hakkı ehli'l-Hakâik*, Neşr, Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst, 1989, s. 452.

427 Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddin, *Mecelletü'l-Ensâb fi'n-Nisebî ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi Kitablığı, No: 628, vr. 267a; Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddin, *Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya*, Süleymâniye Ktp., Es'at Ef. Kitablığı, No:1716/2, vr. 13b; Ayvansarâyî, a.g.e., vr. 10a.

428 Bu zat eğer Şeyhulislam Mehmed Efendi(ö.1025/1616) değilse Sîvâsî Efendinin olması ihtimali de sözkonusu olabilir. Ancak Evliyâ Çelebi'nin yine Seyahatname'sinde Sultan Ahmed dönemi şeyhlerini zikrettiği bölümde (bkz. I-II/157) Sîvâsî Efendi'den Şeyh Sivaslı Abdulmecid Efendi diye bahsetmesi ve Sîvâsî Efendi için Evliyâ Efendi diye bir isimlendirmenin ondan bahseden kaynakların hiç birinde kullanılmamış olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Ancak şunu da hatırlatalım ki, her ne kadar bu kaynaklarda Sîvâsî Efendinin merasimde bulunup dua ettiğine dair rivayet bulunmasa da Sîvâsî Efendi'nin böyle bir merasimde bulunmadığını düşünmek aynı câmiye cuma vaizi olarak atanan birisi olması hasebiyle oldukça güçtür.

429 Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, I-II/159.

430 Uzunçarşılı, III/554.

bulunup duâ ettiğinden bahsettiği hâlde, bu döneme yakın kaynaklar bu durumdan bahsetmemektedirler. Buradan hareketle Nazmî Efendi'nin câminin açılışında Sîvâsî Efendi'nin bulunduğunu ve o gün aynı câminin vâizliği için ta'yin olduğunu zikretmesi, onun tarihi bir olaya yaptığı katkıyı ortaya çıkarmaktadır.

"Hediyyetü'l-İhvân"ın Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi, No; 2413 ve İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. No; 1604 numaralardaki nüshaların sayfa kenarında bu konu ile ilgili olarak kime ait olduğu belli olmayan şu ibâre mevcuttur;

"Sikattan menkul olan budur ki, Sultân Ahmed merhum Câmii Şerîf binasına şuru' etdikte, evvela bi'z-zât cuma va'ziyesi'ni Üsküdârî Mahmûd Efendi'ye teklif ederler. "Beğim, kırk senedir kendi câmimizde va'z u nasihat ideriz zâviyemizde. Nihayet haftada bir gün hâtırınız için varalım." Sultân merhum, "Ayda bir gün de varılsa memnun olurum azîzim." demiş. Ba'dehu merhum Cerrah Şeyhi İbrahîm Efendi'ye teklif ederler. Anlar dahi kabul itmezler ve dirler ki; "Padişahım merhum Cerrâh Paşa ile muahede olundu. Ahde hilaf mümkin değildir." Ba'dehu Sîvâsî Efendi'ye teklif ederler, anlar kabul iderler. Nakl-i sahih la gayru."[431]

Sultân Ahmed Câmii'nin inşası tamamlandıktan sonra yapılan küşad(açılış) merasiminde ilk hutbeyi Azîz Mahmûd Hüdâyî okumuş, daha sonra her ayın ilk pazartesi günleri burada va'z etmişti.[432]

Sîvâsî Efendi ise Padişah'ın hâtırına binaen Sultân Selim Câmii'ndeki vâizliğini bırakarak, burada cuma vâizliği yapmaya başlamış[433], kendisinden boşalan Sultân Selim Câmii vâizliği ise Bezci-zâde'ye verilmişti[434]. Sîvâsî Efendi ölünceye kadar bu câmideki görevini sürdürmüştür.[435]

Gerek hatiplik, gerekse vâizlik hizmetlerinin, hem dinî hem de resmî yönüyle ehemmiyetli ve toplum içinde etkin bir görev olduğu dönemde Sivasî Efendi'nin bu merkezî ve önemli câmilere vâiz olarak ta'yin edilmesi, yaptığı va'zlara karşı büyük teveccühün olması, onun zâhirî ve bâtınî ilimlere olan vukufiyeti yanında, hatipliğini de gerek devlet erkânı, gerek ilmî çevreler, gerekse halka kabul ettirmiş birisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Verdiğimiz bu bilgilerden hareketle içtimaî hayatla iç içe bir irşâd anlayışına sahip olan Sîvâsî Efendi'nin hem resmî hem de dinî yönden etkili bir görevde bulunduğunu söyleyebiliriz.

---

431 Nazmî, s. 126-127(1 numaralı dipnottan den naklen).
432 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, s.654, 63-64(Fezleke'den naklen, bkz., II/114).
433 Nazmî, s. 126; Şeyhî, III/63; Mehmet Süreyyâ, III/400; Ahmet Hilmî, s. 86.
434 Nazmî, s. 126.
435 Koçu, a.g.md., I/100.

1.2.4. Vâizlik Hususiyetleri

Yaptığı va'z ve nasihatlerle ilim ve devlet adamlarına uzanan geniş bir muhit edinen Sîvâsî Efendi, va'zı, emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker yapmak olarak ta'rîf ediyor, ***"Sizden, iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan meneden bir cemaat olsun..."***[436] âyet-i kerîmesinin delâletiyle va'z etmenin farz-ı kifaye olduğunu, ihlâsla yapılmadığı takdirde mekrûh olacağını söylüyordu.[437]

Yine, "Vâiz, va'zını ihlâsla ve Allah için yapmasa, va'z ettiği kişilerin tevbe ve ıslâhını murâd etmeyip, günahlarını zikretmekle onu rüsvay etmek için va'z etse, günahkâr olur." diyen Sîvâsî Efendi, halk içinde birisinin aybını ortaya koymak için nasihat etmenin va'z değil başa kakmak olduğunu belirtir.[438]

Nazmî Efendi onun va'zlarında genellikle cemaatin isti'dâtlarını dikkate aldığını, zaman zaman va'z esnasında murâkabeye dalıp, müşâhede ettiği şeyleri söylediğini nakleder.[439]

Va'za ve nasihatlerine başlarken hazîn ve hoş sadâ ile Fâtiha sûresini okuyup, dinleyenlerin gönüllerini safalandırdığı kaynaklarda nakledilmektedir.[440]

Mesela Peçevî, Tarih'inde Bâki Paşa'nın "bu azîz mahza bunun için(va'z etme) mahluktur" dediğini naklettikten sonra, kendisinin de bir defasında Sivasî Efendi'nin zikir meclisinde Muhammediye kitâbından bir nazmı okurken dinlediğini ve pek çok kimsenin bundan etkilendiğini, hatta orda bulunanlardan çoğunun bunun üzerine sûfîler halkasına dahil olduğunu ifâde eder.[441]

Nazmî Efendi'nin aktardığına göre, tarîkate karşı taarruzlarda emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker'de mübalağa edip, aşırı gider ve "maksudumuz Şerî'at-ı mutahharayı ve ibadullâh'ı muhafaza ve Allah'ın rızâsını tahsildir' derdi. Va'zlarında haksız gördüğü hususları hiç çekinmeden dile getirir, inandığı hususlarda, bildiğini dile getirmede Allah'dan başka hiç kimseden korkmadığını söylerdi.[442] Nazmî Efendi devamla, Sîvâsî Efendi'nin va'zlarına Abdulmecîd-i Şirvânî'nin hususi tarzları üzere başladığını, kendisine gelinceye kardar Şemseddîn Sivasî, Abdulmecîd-i Sîvâsî ve Abdulehad-ı Nûrî'nin de hep aynı tarzı uyguladıklarını ancak kendisinden başka bu tarzı uygulayan kimsenin kalmadığını ifâde eder.[443]

---

436 el-Bakara, 2/104.
437 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 40b.
438 A.g.e., vr. 40b.
439 Nazmî, s. 175.,
440 Peçevî, *Târih-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, İst.,1283., II/357; Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ahak*, s. 107; Nâimâ, IV/2717; Vassâf, III/257;
441 Peçevî, II/357-358.
442 Nazmî, s. 174.
443 Nazmî, s. 55.

Bu silsileye mensup şeyhlerin takip ettikleri tarzda va'za "Te'avvüz" ve "Besmele"yi müteakip Fâtiha Sûresi, peşine mevzuya münasip te'sirli bir duâdan ibâret bir bölümle başlanıyor, bu başlangıçtan sonra va'z bazen tefsir olunacak âyet-i Kerîme yahut, hadîs-i Şerîfe uygun bir ilâhi ile son buluyordu.[444]

Nazmî Efendi Şemseddîn-i Sîvâsî'nin va'zı bitirirken okumuş olduğu bir ilâhiyi Hediyye'de vermektedir ki, aynı ilâhiyi diğer vâizlerin de va'zlarının sonunda okuduğunu söyleyebiliriz. İlâhi şudur;

"Ey ki her tâlibin temennâsı!
Ve ey ki, her ârifin muammâsı!
Hiç gider mi gedâ kapısından,
Bir kerîmin ki, olmaya "lâ"sı.
Mustahıkk-ı nisâb-ı gufrânım.
*Temme fakrî ve amme iflasî**
Ne kadar sa'y iderse zayi'dir,
Kula ger "gel" dimezse Mevlâsı.
Eyleme Şemsi'yi kapından dur,
*Rabbenâ ağninâ 'ani'n-nâsi."*** [445]

1.2.5. Padişahlarla Münasebeti

Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinden itibâren hükümdarların hemen hepsinin âlimler ve mutasavvıflara büyük değer verip, onlara karşı gerekli edebe ve saygıya riayet ettikleri bilinen bir husustur.

Onlar bu düşünce ve hoşgörünün türlü örneklerini bizzat kendi şahsiyetleriyle ortaya koymuşlardır. Öyle ki, yükseliş devri padişahlarının istisnasız hemen hepsinin yanında bir tasavvuf ulusu yer almıştır. Osmanlı padişahlarının daha kuruluş günlerinden itibâren mutasavvıf âlimler ve bunlara bağlı dervîşlerle beraber oldukları hususu sadece tasavvuf çevrelerinin kaydettikleri hususlar değildir.

Meselâ Osman Gazi'nin Şeyh Edebali ile olan yakın münasebetleri, kızı Malhun Hatun'u alarak ona damat olması[446]. Orhan Bey'in Dursun Fakih, Dâvûd-ı Kayserî, Tâcüddîn Kürdî gibi sûfî ve âlimlere, Abdal Murâd, Abdal Mûsâ, Geyikli Baba gibi ahi dervîşlere ilgi göstermesi[447], I. Murâd'ın yine ahilerle olan münasebetleri hatta ahilerin reisi olması[448], Yıldırım Bâyezid(I.Bâyezid)'in devrin mutasavvıflarına karşı saygılı olması ve bu saygının gereği olarak Kızı Hundi Hatun'u meşhur şeyhlerden Emir

---

444 Nazmî, s. 54.

* Fakirliğim tamam oldu ve iflasım umumi hale geldi.

** Rabbim bizi insanlardan gönülce zengin kıl.

445 Nazmî, s. 56.

446 Aşıkî, Derviş Ahmed, *Aşık Paşaoğlu Târihi*, Haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizim Bakanlığı Yay., No: 604, Ank., 1985, s. 17-18.

447 Taşköprülü-zade, 'İşamüddin Ebû'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmanîye*, İnceleme ve notlarla neşreden: Ahmet Suphi Furat, İ. Ü. Edebiyat Fak., Yay., No:3353, İst., 1985, s. 5-13; Uzunçarşılı, I/531.

448 Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s. 19.

Buharî(ö.833/1429)'ye vermesi[449], II. Murâd'ın Emir Sultân ve Hacı Bayrâm-ı Velî ile yakın münasebetleri[450], Fatih'in hocası AkŞemseddîn'e sarsılmaz bağlılığı[451], Sûfî meşrebli olduğu için Bâyezid-i Velî diye anılan II. Bâyezid'in Cemâleddîn Çelebi(ö.915/1509)'ye[452], Yavuz sultân Selim'in Sünbül Sinan'a, Kanuni'nin Merkez Muslihiddîn Efendi'ye olan bağlılıkları[453], bu hususu gösteren delillerdir.

Padişahlar bu zâtlara sadece saygılı olmakla kalmamış bu saygı ve itibarlarını onlar adına pek çok medrese ve tekkeler açıp oralara vakıflar bağlamak sûretiyle de göstermişlerdir. Meselâ Yavuz Selim, mutasavvıf ve âlim bir padişah olup, Mısır seferinde ibn Arabî'ye olan büyük hürmetinin bir ifâdesi olarak Şam'da onun türbesini yaptırmış, yanına câmi ve imaret bina ettirmiştir.[454]

Padişahlarla bu zâtlar arasında yaşanan yakınlık bazen daha da ileri giderek onların yoluna intisapla sonuçlanmıştır. Enver Behnan, Osmanlı sultânlarından Osman Gazi, Orhan Gazi ve I. Murâd'ın ahi tarîkatına, Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Mehmed'in Zeyniyye tarîkatına, II. Murâd ve Fatih'in Bayrâmiyye tarîkatına, II. Bâyezid'in Gülşeniyye, Sarı Selim'in Halvetîyye tarîkatına müntesip olduklarını kaydetmektedir.[455] Bunlardan I. Murâd sadece tarîkat müntesibi olmakla kalmamış, ahilerin reisliğini de yapmıştır.[456] Naimâ, Sultân I. Ahmed'in Sîvâsî Efendi'ye irâdet getirdiğini söylemektedir.[457]

Diğer taraftan sefere giderken bazı tarîkat şeyhlerinden kılıç kuşanan, yine bazı büyük şeyhleri ve mürîdlerini teberrüken sefere götüren, onların ma'nevi yardım ve duâlarına müracaat eden hükümdarlar olmuş, daha sonraki dönemlerde de bu anlayış gelenekselleşerek devam etmiştir.

Meselâ Osman Bey'e gazilik kılıcını Edebali kuşatmış[458], yine sultân II. Murâd sefere çıkarken Emir Şemseddîn Buhârî'den kılıç kuşanmış, bazı tarîkat erbabını da yanında götürmüştür. Fatih İstanbul'un fethinde Hacı Bayrâm halîfelerinden Akşemseddîn(ö.863/1459)[459] ile Âkbıyık Sultân[460] adlı sûfîleri, Mollâ Güranî[461] ve Şeyh Sinan[462] gibi âlim ve şeyhleri yanında götürmüştü.[463]

---

449 Uzunçarşılı, I/532; Küçük, a.g.e., s. 153.

450 Uzunçarşılı, I/534; Gündüz, a.g.e., s. 28-29; Küçük, a.g.e., s. 154 vd.

451 Türer, Osman, "Osmanlı İmparatorluğunda Padişah-Tarîkat Şeyhî Münasebetine Dair Târihi Bir Örnek", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İst., Şubat 1984, s. 183; Gündüz, a.g.e., s. 30; Küçük, *Tarîkatlar*, s. 173vd.

452 Gölpınarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, s. 153.

453 Küçük, a.g.e., s. 180-183.

454 Yurdaydın, a.g.e. s. 106; a.g.m. s. 115.

455 Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarîkatler Târihi*, İst., 1964, s. 448

456 Uzunçarşılı, I/531; Gündüz, a.g.e., s. 19.

457 Nâimâ, II/705.

458 Gündüz, a.g.e., s. 18.

459 Bkz. Taşköprü-zâde, 226-232; Akşemseddin'in hayatı ve eserleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Yurt, Mustafa Kaçalin, *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., No: 74, İst., 1994.

460 Bkz. Taşköprü-zâde, s. 109-110.

461 Bkz. Taşköprü-zâde, s. 83-90.

462 Bkz. Taşköprü-zâde, s. 173-177.

463 Uzunçarşılı, I/534; Yurdaydın, a.g.m., s. 115; Gündüz, a.g.e., s. 33.

Aynı şekilde 1596 da Eğri seferine çıkan sultân III. Mehmed, bu sıralarda ilim, irfân ve faziletiyle şöhret kazanmış olan zamanın mutasavvıflarından Şemseddîn-i Sîvâsî'yi de beraberinde götürmüştür.[464]

Bu kısa değerlendirmeyi yaptıktan sonra şimdi Sîvâsî Efendi'nin padişahlarla olan münasebetlerine değinebiliriz.

III. Murat (982/1574-1003/1595), III. Mehmed (1003/1595-1012/1603), I. Ahmed (1012/1603-1026/1617), I. Mustafa (Üç ay), II. Osman(1027/1618-1031/1622) ve IV. Murat(1032/1623-1049/1640) dönemlerinde ilim ve irfânı, fazilet ve kemâliyle büyük bir nüfuz ve hürmete mazhar olan Sîvâsî Efendi'yi, padişah ve devlet erkânı tarafından da fikir ve re'yine başvurulan, duâsına müracaat olunan bir şahsiyet olarak görüyoruz.

Sîvâsî Efendi III. Murat dönemini de idrak etmesine rağmen onunla görüşme imkanı olmamıştır. Zira onun Sivas'tan İstanbul'a gidişi ve padişahla karşılaşması ilk defa III. Mehmed döneminde olmuştur.

İstanbul'a geldikten sonra da I. Mustafa ve II. Osman'la münasebetlerine dair herhangi bir bilgiye sâhib değiliz. Zaten I. Mustafa devlet işleriyle meşgul olamayacak kadar akli muvazeneden yoksun olduğundan hükümdarlığı üç ay on gün sürmüş, bilâhare hâl' edilmiştir.[465]

Şimdi müellifimizin diğer üç padişahla olan münasebetlerine kısaca değinelim.

a- III. Mehmed'le Münasebetleri

Dana önce de ifâde ettiğimiz gibi Sultân III. Mehmed Eğri seferindeki hizmetinden dolayı Şemseddîn Sîvâsî'nin İstanbul'da ikamet etmesini istemiş, o da bu teklifi yaşlılığını ve rahatsızlığını ileri sürerek kabul etmemiş Sivas'a dönmüştü[466]. Bunun üzerine Sultân III. Mehmed Sîvâsî Efendi'nin ilim ve irfân yolundaki şöhreti yanında Şemseddîn Sîvâsî'ye söz, fiil ve davranış itibariyle benzediğini duyması ve kalbinde bu sebeble ona karşı duyduğu meyilden dolayı İstanbul'a davet etmişti.[467] Yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi padişahın bu davranışını, aynı zamanda Şems'e karşı yerine getirme imkanı bulamadığı vefa borcunu ödeme isteğiyle de te'vil etmek mümkündür.

Sîvâsî Efendi İstanbul'a geldikten sonra padişahın onu hemen Ayasofya gibi şehrin en büyük ve önemli câmilerinden birine vâiz olarak görevlendirmesi ve va'zlarına iştirak etmesi[468] ona karşı olan itimadını ve saygısını göstermesi açısından kayda değer husustur.

---

464 Yurdaydın, a.g.e., s. 106; Yurdaydın, a.g.m., s. 115; Daha geniş bilgi için bkz., Türer, a.g.m., s. 181-194.

465 Danişmend, İsmail Hakkı, *İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınnevi, İst., 1961, III/269; Uzunçarşılı, III/127.

466 Bkz., Nazmî, s. 104.

467 Nazmî, s. 124.

468 Nazmî, s. 125.

b- I. Ahmed'le Münasebetleri

Sîvâsî Efendi'nin I. Ahmed ile itimad ve saygı esasına dayanan daha samimi ve sıcak bir münasebet içinde olduğunu görüyoruz. Bu münasebetler içerisinde Karayazıcı ve Uzun Bölükbaşı isyanlarının bastırılmasında padişaha faydalı tavsiyelerde bulunan[469] Sîvâsî Efendi'nin yaptığı bu tavsiyelerin onun tarafından yerine getirildiğini Nazmî Efendi'nin aktardığı şu menkabede müşahede ediyoruz:

"Sultân Ahmet Han ekseriyâ Sîvâsî Efendi'nin va'zlarında hazır bulunur ve ona "pederim" diye hitab edermiş. Yine bir cuma günü Sultân Selim Câmii'ne teşrif edip va'z ve Tevhîd-i şerîf dinledikten sonra Sîvâsî Efendi'yi huzûruna davet edip; "Benim Azîz pederim, merhum amcanız Şems Efendi'nin kerâmetlerinden olsa gerektir, hayatta iken "Celâlî" diye tabir olunan asiler ortaya çıkmamışlardı. Şimdi ise onlar ortaya çıkalıdan beri bulundukları yerlerde akıl almaz kötülükler yapmakta, devletin nizâmını ve asayışını sarsacak hareketlerde bulunmaktadırlar. Üzerlerine pek çok defa asker gönderildiyse de isyankârlar yetmiş-seksen binden fazla olduklarından askerlerimiz muzaffer olamayıp mağlup olarak geri döndüler.[470] Bundan da ortaya çıktı ki, bunların belâ ve musibetlerinin defedilmesi nefes ve kalp sâhibi birisinin himmet ve hayır duâsına mevkuftur. İşte bu sebepten dolayı bu belâyı üzerimizden defetmeniz murâdımdır." dediklerinde, Sîvâsî Efendi; "Benim kerîm ve halîm padişahım, Cenâb-ı Hak tarafından Anadolu vilayeti Üsküdârî Mahmut Efendi'ye, Rûmeli vilayeti bu fakire sipariş olunmuştur. Bunun da husul ve itmamı Murat Paşa'ya derûhte olunmuştur. Hali hazırda Murat Paşa Belgrat'ta İslâm askerinin Serdarı olup, Nemçe kâfirleriyle savaştadır. Vezîrlik mührünü kendine tevcih buyurursunuz. Nemçe kralı ile sulh edip asitane-i saadet'e geldiğinde Mahmut Efendi Hazretlerinin duâ ve himmetleriyle Anadolu'yu Celâlî eşkıyasından temizlerler." derler.[471]

Nazmî Efendi der ki; "gerçekten de pîrimiz Sîvâsî Efendi'nin himmet ve duâsıyla Nemçe kralını öylesine bir bozguna uğratırlar ki, "el-emân, el-emân!" diye kendi istekleriyle musalâha ederler.[472] Öyleki Sultân Süleymân bile böyle bir muvaffakiyet elde edememiştir. Hâlâ Padişahlar ve vezîrler bu sulha hasrettirler.[473]

Murat Paşa bu fetihten döndükten sonra padişahın taltifine mazhar olmuş, kendisine büyük ihsânlarda bulunulmuştur. Hemen aynı sene Celâli'ler üzerine sefer yapmak üzere ta'yin olunmuş, Mahmut Efendi'nin duâ ve himmetleriyle Celâli eşkıyasının gailesi kısa

---

469 Koçu, a.g.m., I/100.

470 Bu isyanlar ve isyana iştirak edenlerle ilgili olarak bkz., Uzunçarşılı, III/99-113.

471 Menkâbelere göre Sultan I.Ahmed rüyasında "Nemçe kıralı ile güreş tutub kendisinin arka üstü yere düştüğünü" görmüştü. Zahiren korkulu görülen bu rüyanın tabirinde tabirciler aciz kalmışlar ve bir vesile ile bu rüya Hüdâyî'ye tabir ettirilmiş, Hüdâyî de rüyayı "padişahın Nemçe(Avusturya) kıralına karşı zafer kazanacağı" şeklinde yorumlamıştı. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, s. 59, 80-81.

472 Bu musalaha(Zitvatoruk Muahedesi) için bkz., Uzunçarşılı, III/9494-98.

473 Nazmî, s. 141.

zamanda tamamıyla def edilmişti. Reisleri olan Karayazıcı ve Topal Bölükbaşı[474] gibi ileri gelenleri öldürülüp, açılan kuyulara atılmışlardı. Bundan dolayı Murat Paşa Kuyucu Murat Paşa diye şöhrete ulaşmıştı.[475]

Sîvâsî Efendi "Şerh-i Mesnevî" ve "Letâifü'l-Ezhâr" adlı eserlerini sultân Ahmed'in emri üzere kaleme almıştır ki, bu da Sîvâsî'nin padişah nezdinde ilmî yönden de itibar gördüğüne işâret etmektedir.

Hediyye'de nakledildiğine göre Mesnevî'ye bir şerh yazılması hususunda Mevlânâ rüyada Sîvâsî Efendi'ye "Benim Mesnevî kitâbıma şerh yazmanız maksudumdur" demiş, aynı rüyayı padişah da görmüştü. Bunun üzerine Mesnevî'ye şerh yazma hususunda ona; "Benim faziletli pederim bu saat Mesnevî-i Mevlevî'ye şerh yazmağa emrim olmuştur. Biz de memuruz." demiş bunun üzerine Sîvâsî Efendi Mesnevî şerhini kaleme almıştır.[476]

Mevlânâ'nın gerek Sîvâsî Efendi'nin gerekse Padişahın rüyasına girmek sûretiyle Mesnevî'sine şerh yazılmasını istemesi, Sîvâsî Efendi'nin Mesnevî'ye şerh yazma kudretinde bir zât olduğunun padişah tarafından da kabul edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Sîvâsî Efendi'nin padişaha ve idareye karşı da medenî cesaret sâhibi olduğunu; gördüğü yolsuzlukları açıkça söylemekten çekinmediğini tesbit ediyoruz. Letâifü'l-Ezhâr adlı eserinde onun bu konulardaki cesaretini gösteren misalleri görmek mümkündür.

Meselâ bu eserinde hakimlerin usulsüzlüklerine dair padişaha şu ikaz ve tavsiyelerde bulunmaktadır: "Halkı men sadedinde olan hükkam şerî'atin hududuna tecavüz edip, haramdan kaçmayınca, avam-ı nâsdan şerî'at hududunun dahilinde kimse kalmaz. Şu hâlde bu insanlar üzerine nazîr olan halîfetullâh hazretlerine kulların hizmetini bunlara ısmarladıktan sonra ihmal etmeyip, onların ne hâlde olduklarını, şerî'atın emirlerini uygulayıp uygulamadıklarını, dini ve ırz-ı saltanatı ve halîfetullâh hazretlerinin devletini himaye üzereler mi, yoksa evvela kendileri bu hududu çiğneyip de avam-ı nas dahi bilkülliye bu hudutları çiğneyip, âlemi fesada vermişler midir bilmesi gerektir. Zira kullar içinde garazsız kimse eksik değildir. Onlardan bunu sormaya ise himmet ve fesadı def edecek hâlis niyet gereklidir. Yoksa haşir gününde sual ve azab, Resûl'u incitmekten korku vardır."[477]

Yine aynı eserde döneminde yaşayan ehl-i kitâbın tavırlarıyla alâkalı olarak padişahı uyarmakta ve şunları söylemektedir: "İslâm yurdunda manastır ve kilise ihdâs etmek câiz değildir. Eğer eskiden yapılmış iseler, yıkıldığında öncekinden yüksek ve geniş olarak

474 Murat Paşa kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kadarıyla Karayazıcı isyanının bastırılmasında değil, Tavil Ahmed, Canboladoğlu ve Kalenderoğlu isyanlarının bastırılmasında etkin olmuştur. Bkz., Uzunçarşılı, III/103-110. Topalbölükbaşı'nın ise bu zikrettiğimiz şahıslardan biri mi yoksa başkası mı olduğunu tesbit edemedik.

475 Nazmî, s. 141; Nâimâ Murad Paşa'nın bu lakabı almasının Canbolat oğlu üzerine giderken öldürdüğü eşkıya ve asileri Konya çayırında kazdırdığı kuyulara attırmaktan başlayarak bu, Tavil biraderi Meymun baskınına kadar elde ettiği eşkıyayı öldürüb kazdırdığı kuyu gibi çukurlara attırdığından dolayı olduğunu belirtmektedir., Bkz. Nâimâ, II/9,42; Uzunçarşılı, III/110.

476 Nazmî, s. 120-121.

477 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr., 28a-28b.

yapılması da câiz değildir. Oysa günümüzde Yahudiler yeni manastırlar ihdâs etmişlerdir. Yoklansa görülecektir. İtimad edilir yaşlılardan işitilmiştir ki, atanız Sultân Muhammed Han İstanbul'u fethettiğinde bir tane dahi Yahudi yokmuş. Buna göre İstanbul'da hâlen mevcut olan Yahudiler ve kiliseler burası İslâm yurdu olduktan sonra olmuş olur. Bunların çan çalmaktan, şarab içmekten, domuz eti yemekten icma ile menolunmaları gerekir. Diğer taraftan şu anda İstanbul'da fırıncılık yapan zımmilerin ekmek işledikleri fırınlarında at değirmenleri vardır. O değirmenlerde domuz beslerler. Sebebi sorulduğunda ise, "at hastalığına faydalı" diye cevap verirler. Oysa domuz necistir ve bu hayvanlar fırında bulunan un, buğday anbarı ve bazı aletleri yalarlar. Dolayısıyla bunların yaladığı ve ağzının suyu değdiği herşey necis olur. Kâfirler buna itiraz etmezler ve ehl-i İslâm'a murdar yediririler. Ebûssuûd Efendi ehl-i kitabın boğazladığı hayvanın yenilmeyeceğine dair fetvâ vermişti. Fakat onlar sonradan ihmal edip bu fiili yapmaya devam ettiler. Bu şehrin hayvan kesme yerleri muayyendir. Padişahımız tarafından ferman çıkarılıp da mücerred hayvan kesmek için bir kaç kişi tayin olunsa, hayvan kesildikten sonra yine zımmîler yüzseler de ehl-i İslâm murdar et yemek sûretiyle kalplerini kararmaktan kurtarsalar, sevabı mahşer gününde malum olurdu. Bu ne gariptir ki, Yahudiler kitâblarını tahrif etmiş ve sapıtmış kimseler olduğu hâlde müslümanların kestiği hayvanları yemezler. Ehl-i İslâm'a lâyık mıdır ki, ihtimâm göstermeyip, bir sürü din düşmanına itimad ederler? Bu durumdan sakınıp, itiraz etmek dinin müstehablarındandır. Hele bütün İstanbul'da âlim, sâlih, küçük büyük pek çok müslüman murdar yiyince kalb nûraniyeti rûh safâsı nasıl sağlanır. Ve bu hâlle kalbin kasvetiyle olan taat ve duâ Dergâh-ı Hakk'da nasıl makbul olur."[478]

İçkinin İslâmda değer taşımadığı için mal sayılamayacağı hususuna işâretle kendi döneminde onun mal-ı mütekavvim sayılmasını tenkid eden Sîvâsî Efendi, padişahı bu hususta uyararak şunları söylmiştir: "Padişah-ı İslâma bu konuda lâyık olan âyet ve hadîsde haramlığı sabit olan şeyden hasıl olan maldan vazgeçip, kötülüklerin anası olan pisliği kaldırmaktır. Zira ***"Ey inananlar! Doğrusu müşrikler pistirler..."***[479] ayeti üzere bu murdar şey murdar olan kâfirlerin iken, İslâm yurduna girip, kulların hizmetine sarf edilmesi lâyık görülmekte ve insanlardan olan şeytân tabî'atlılar tarafından "hazineye sa'yediyoruz" diye hak sûretinde gözüküp, İslâm padişahını gururlandırma yoluna gitmekte ve bu hareketleri hazinenin bereketini götürmeye sebebiyet vermektedir. Kasemle söylüyorum ki, onların bu tutumları samimi olmayıp, bu necis şeyin bir akçesini dahi hazineye koymak sa'y değildir. Belki tahribdir. Şayet padişahımız bunu kaldırıp yerine hazine için gaybdan onun daha azını dilese hazine bereketlenirdi. Hz. Peygamber buyurur ki: "Bir kimse haramdan bir kapı kapasa Allah helalden ona bin kapı açar." Ve rica ediyoruz ki, ***"Ey îman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar(putlar), fal ve şans okları***

478 A.g.e., vr., 46b- 47b.
479 Tevbe, 9/28.

birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz."[480] ayetine ihtirâmen ve bunun benzeri âyât ve hadîslere ta'zîmen bütün fesadların kökü olan bu kapıyı kapayasınız. Belki de Allah'ın gazabına mazhar olup, etrafta fesad ve mezâlimin şuyu'una ve düşmanların hucumuna sebep, bu necisin İslâm beldelerinde alınıp satılmasıdır. Kaldıki bu necis olan şeyin alınıp satılmasından hasıl olan kazancın mevcud fesadın def'i için harcanması, Allah'ın gazabı ve fesadın artmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması ilâhi lâtîfelere sebep olup, pek çok zahmet ve mihnet ile def olacak fesadlar ve zulumler Allah'ın kudret eliyle ref' olurdu."[481]

Yine, I. Ahmed'e sunduğu manzum şikayetnâmede, bu genç hükümdara memleketin ahvâl ve idaresinin bozukluğunu acı ve sert bir dille anlatmış, muvaffakiyet için kendisine adâlet ve meşveret tavsiye etmişti. Aşağıdaki satırlar bu manzumeden alınmış beyitlerdir:

Dinle ey padişehim nafi' olan sözlerimi
Habl-i Kur'ân ile sâbit kadem ol bi'l-ikrâm
Bed düâ-yı fukarâdan seni az var sakunur
Habl-i Kur'ân ile sabit kadem ol bi'l-ikrâm
Şahsa mansıb mı gerek, mansıba âdem mi gerek
Din ü devlete layik nedir ey fahr-i kirâm.
Cevr u zulmün sebebi Rûm u Arap içre bu kim
Câhili zâlimi vali kılarak tutdu zalâm
Biri bu cahile hiç maslâhat ısmarlama kim
Geçe ashâb-ı maârif önüne ola imâm
Ulemâ zeyyine girdi cühelâ at saldı
Bu dürr-i saha-yi dîni bozan ey fahr-i izâm
Küfr ile mülk durub zulmile durmasa gerek
Sakın ey şah-ı cihâniyân ü cihândâr müdâm
Tişe-i hikmetile mezra'a-i ma'delet
Meşveret tohumunu saç sula dimağ ile müdâm.[482]

Meşveretin luzumunu ısrârla savunan Sîvâsî Efendi "Letâifü'l-Ezhâr"da ise şunları söylemektedir: "Padişah hazretleri, devletinin ömrünün uzun olmasını, dünya ve âhiret saadetini istiyorsa ehl-i Hakk kimseleri arayıp bulmalı ve vaki hâli onlardan sormalıdır. Çünkü garazsız olan âlimler, sâlihler ve ârifler Allah'ın cemâl ve kemâlinin mir'atıdırlar."[483]

Sîvâsî Efendi'nin padişahın zâtına karşı tavrı ise hep saygı, sevgi, ta'zimkâr ifâde ve duâ hissiyle doludur. Nitekim eserlerinde bunu zaman zaman dile getirmekte, halka ve muhiblerine ulu'l-emre itaati sık sık telkîn etmektedir.

Sîvâsî Efendi padişaha karşı, kendisiyle aynı dönemde yaşayan Azîz Mahmûd Hüdâyî gibi müstağni bir tavır içerisinde değildir. Şu hadise onların padişah karşısındaki tutumlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

---

480 Mâide, 5/90.
481 A.g.e., vr., 28b-29a.
482 Koçu a.g.m., I/100.
483 Sîvâsî, a.g.e., vr., 159a.

Sultân I. Ahmed Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye bir hediyye göndermiş, o da bunu kabul etmeyerek iade etmişti. Padişah bu sefer aynı hediyyeyi Sîvâsî Efendi'ye göndermiş, o kabul edince padişah:

"- Bu hediyyeyi Hüdâyî'ye gönderdiğim hâlde kabul buyurmadılar." demişti. Sîvâsî Efendi de:

"- Hüdâyî bir ankadır ki, laşeye tenezzül etmez." cevabını vermişti. Bir kaç gün sonra Hüdâyî ile karşılaşan padişah:

"- Hediyyeyi Sîvâsî Efendi kabul etdi." deyince Hüdâyî de:

"- Padişahım Şeyh Abdulmecîd bir deryadır ki, deryaya bir katre çirkef mâsivâ düşmekle mülevves olmaz." diyerek cevap vermişti[484].

Padişahın verdiği hediyyeyi laşe olarak değerlendiren Hüdâyî'ye mukabil Sîvâsî Efendi'nin kabul etmesini, onun şeyhi olan Şemseddîn-i Sîvâsî'nin tavrıyla te'vil etmek mümkündür. Nitekim Şems de kendilerine verilen hediyyeleri, "azîzlerimizin mezakkı ve meşrebi, ne ked ve ne red, ne celb ve ne selbdir" diyerek kabul edermiş.[485] Kaldı ki, Sîvâsî'nin bu hediyeyi kabul etmiş olması onun adına fazilet açısından bir eksiklik olarak kabul edilmemeli, belki meşreb farklılığına verilmelidir.

Padişahın Sîvâsî hakkındaki itimad ve kabulünü onu Sultân Ahmed câmiinin temel atma merasiminde duâ etmek üzere davet etmesi ve daha o günden cuma vâizi olarak görevlendirmesinde de müşâhede etmek mümkündür.

c- IV. Murat'la Münasebetleri

Nâimâ, Sîvâsî Efendi'nin IV. Murat'ın yanında büyük iltifatlara nail olduğunu, defalarca konuşma ve sohbetlerinde bulunduğunu, pek çok işlerde padişahın huzûruna gizlice vardığından bahsetmektedir[486] ki, bu durum Sîvâsî Efendi'nin o dönemdeki padişah yanındaki nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir.

Nazmî Efendi de Sîvâsî Efendi ile IV. Murat'ın münasebetlerine dair şunları naklediyor; "Bağdat Fatihi Sultân Murat oldukça sert tabî'atlı ve cebbar biri idi. Sebepsiz yere Sakarya şeyhini[487], Rûmeliye şeyhi'ni[488], mevâlî ve kuzâttan pek çok kimseyi örf ve izafeti ile selb edip, hususen Şeyhülislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi'yi[489] şehid etmişti.

---

484 Vassâf, III/257.

485 Nazmî, s. 104.

486 Nâimâ, III/1221-1222.

487 Ilgın'da Sakarya Şeyhî diye meşhur olan Ahmed, güya mehdilik iddia ederek başına yedi-sekiz bin kişi toplamıştı. Şeyh Ahmed üzerine sevkedilen kuvvetleri bozmuş ve sonra bir düzen ile yakalanarak oniki adamıyla Konya'da bulunan Sultan Murad'ın yanına getirilmişti. Sakarya Şeyhî bazı suallerden sonra cellad Kara Ali tarafından feci şekilde öldürülmüştü. Sakarya Şeyhî ise bu sırada cellada acele etme diye işkenceye tahammül ile telaş bile göstermemişti. Uzunçarşılı, III/200.

488 Sultan Murad Bağdat'dan avdetinde Diyarbakır'a gelmiş, Rumiye Şeyhî diye maruf olan Nakşibendi şeyhi Mahmud'u manevi nüfuzu ve müridlerinin çokluğu sebebiyle Şeyhlikten şahlığa çıkmak istemesi ihtimaline binaen asesbaşı ile Cellad Kara Ali'yi gönderip, Şeyhî boğdurtmuştur. Uzunçarşılı, III/204-205.

489 Bu zat, İznik kadısının şikayet üzerine hiç bir soruşturma yapılmadan asılması üzerine padişahın annesine bir tezkire göndererek ülamanın teessürünü ve bu muamelenin doğru olmadığını belirtmişti. Bu tezkireyi şeyhülislâmın aleyhtarları ulema ile birlikte şeyhülislâmın padişahı hal ile tehdit ettiği şekline sokarak valide

Sîvâsî Efendi'yi de kendi ifâdelerine göre onbeş kere öldürme niyetiyle yanına davet etmiş, ancak her seferinde Allah'ın emriyle bir gadab-ı İlâhî mani olmuş, neticede bu niyetinden vaz geçmiştir. Bu niyetten vazgeçmesine sebep olan hadîse şudur;

Sultân Murat Sîvâsî Efendi'yi Beşiktaş'taki bahçesine davet edip Bostancıbaşıya da; "Celladı çağır, Sîvâsî Efendi'yi katledeceğim." der. Bunun üzerine Bostancıbaşı da haberci gönderip Sîvâsî Efendi'ye Padişahın davetini bildirir. Sîvâsî Efendi emre uyup, Sultân Murad'ın oturduğu köşkün önüne gelip; "Benim Padişahım, duâcınız Sîvâsî'den ne zarar gördünüz ki, katletmek istersiniz? Allah vücûdunu korusun şimdi bir şimşek çakıp bu sarayın bir tarafını yakıp yıkacak olsa, o zaman bir uyanma gelmez mi?" dediğinde, gökte bulut ve şimşek eseri yok iken büyük bir gürültü kopup, şimşek çakar. Padişah Sîvâsî Efendi'nin eline yapışıp, "A Sîvâsî ! Sen ne kuvvetli bir er imişsin ki, bununla onbeş keredir seni katletmeğe niyet ederim de her birinde başıma türlü belâlar gelip, mani olur. Şimdi de eğer, " Allah vücûdunu korusun" demeseydin, bu yıldırım beni de yakardı." deyip ondan af dilemiştir. Nazmî Efendi bu durum karşısında; "şehid olan meşâyih bu kudret ve tasarrufa kâdir olamamışlardır."[490] demek sûretiyle onun büyüklüğünü dile getirmiştir.

Yine Nazmî Efendi, Sîvâsî Efendi ile Sultân IV. Murat arasında geçen ve bizzat müşâhede ettiği bir hadîseyi de şöyle anlatıyor;

"Bir mevlid-i şerîf günü Sultân Ahmet Câmii'nde okunan mevlid-i şerîfe, Sultân Murat, vezîr-i âzam, Şeyhülislâm ve pek çok devlet erkânı katılmıştı. Sîvâsî Efendi kürsüye çıktığında mahfelde na'than na't-i Resûlullâh'a başlayınca murâkabeye dalıp, can kulağıyla dinlerken, rûhani lezzet ve na't-ı şerîfi dinlemekten dolayı âlem-i mahv'a girip, kıraatten sonra, bir saat mahv âleminde kaldı. Birkaç defa Çavuşbaşı ayağa kalkıp kürsünün karşsında; "saadetli Padişahım "va'z etsinler" buyurdular" deyip bağırdığında bile sahv âlemine gelemediler. Bir süre sonra "ya Allah" deyip, sahv'a girdikten sonra Fâtiha'yı okumaya başladılar. Va'zdan sonra adet üzere vakıftan ta'yin olunan samur kürk giydirildi ve henüz oturmadan padişah tarafından gönderilen Mir Ahver Ağa gelip, Sîvâsî Efendi'yi padişah'ın huzûruna davet etti. Sîvâsî Efendi padişahın huzûruna çıktığında ta'zimde bulunduktan sonra, padişah ona; "malum oldu ki sen evliyânın büyüklerindensin. kürsüdeki hareketin, riyâ olsaydı tabî'atıma muhâlif olurdu. Lâkin ihlâsının tam olması muhabbetimi artırdı. Eğer padişahlara başkasından bî'at mümkün olsaydı sana bî'at ederdim." dedi. Peşinden "kürk" deyip, bir kürk giydirdiler. Sîvâsî Efendi makâmlarına döndüklerinde hayatından ümidini kesenler, bu ikramı görünce kendilerine olan îtikâd ve muhabbetleri daha da arttı.[491]

---

sultanı tahrik etmişler o da oğlunu acele İstanbul'a çağırmıştı. Padişah da acele ile İstanbula gelip Ahî-zâde Hüseyin Efendi'nin Kıbrıs'a sürgün edilmelerini emretmişti. Daha sonra bir hile ile katledilmişti. Uzunçarşılı, III/193-194.

490 Nazmî, s. 142.

491 A.g.e., s. 143-144.

IV. Murat'a Bağdâd'ın İranlılardan geri alınacağını ilk defa müjdeleyen de yine Sîvâsî Efendi olmuştur.[492] Nazmî Efendi'nin ifâdesine göre, sahih bir nakille anlatıldığı üzere; Sultân Murat Bağdat'ı feth etmeğe niyet ettiğinde Sîvâsî Efendi'yi davet edip; "Bağdat'ı feth etmeğe niyet ettiğimi duymuşsundur. Fetih müyesser olur mu? Bize haber ver." dediğinde, Sîvâsî Efendi; "Evet padişahım, ***"...Siz Allah'(ın dinine, peyğamberine) yardım ederseniz, o da (düşmanınıza karşı) size yardım eder..."***[493] ayeti ile sabittir ki, eğer reâyâya adâlet eder ve üzerlerinden zulmu def ve gadaba uğrayanlardan afv, fukarâya in'âm ve ihsân ile Allah'a nusret edersen, Allah da sadece Bağdat'ın fethi ile değil daha nice beldelerin fethiyle nusret eder." der. Taraflar arasında bu ve benzeri pek çok sual ve cevaptan sonra, Sultân Murat; "Ben senin müşâhedenden sual ediyorum. Bana müşahadenden haber ver. Zira kâmil şeyhler Levh-i Mahfûz'a bakıp hakîkate muttali olabilirlermiş. Ben seni tecrübe ediyorum. Eğer sen onlardansan elbette müşâhedenden söylemelisin" der. Sîvâsî Efendi de bu ısrâr üzerine "Evet padişahım, otuz dokuz gün muhasara edip, kırkıncı gün fetih müyesser olur." diye müşâhedesini belirtir. Padişah; "ya vezîrlerden kimse şehid olur mu?" diye sorduğunda da; "Vezîr-i âzam'ın şehîd olur Padişahım. Lutfedip başka sual sormayın" der.[494]

Tarihi kaynaklara göre bu zât, Vezîr-i âzam Tayyar Paşa'dır. Gerçekten de Sîvâsî Efendi'nin keşfi üzere savaş esnasında vezîr-i âzam şehid olmuş[495], Muhasara otuzdokuz gün sünmüş, Kırkıncı günü cuma vakti Bağdat alınmıştır.[496]

Yine Nazmî Efendi'nin naklettiğine göre, IV. Murat bu sefere çıkarken kılıç kuşanma ve duâ için Sîvâsî Efendi, İsmail Efendi[497] ve Kadı-zâde'yi huzûrlarına davet etmiş, adetolduğu üzere padişahın beline Hz. Ömer'in kılıcını Sîvâsî Efendi bağlamış[498], ordu hareket ettiğinde Sîvâsî ve İsmail Efendi padişahın önünde yürüyerek onu uğurlamışlardı.[499]

---

492 Koçu, a.g.m. , I/100.

493 Muhammed, 47/7.

494 Nazmî, s. 142-143.

495 Padişah çok sevdiği bu zatın savaş esnasında alnından tüfekle vurularak şehid olması üzerine "Ah Tayyar, Bağdat Kalesi gibi yüz kale değerdin" demek suretiyle teessürlerini dile getirmişti. Uzunçarşılı, III/203

496 Bkz., Uzunçarşılı, III/203-204.

497 Filibe yakınındaki Kızanlık kasabasında dünyaya gelen İsmail Efendi, babası Alaaddin b. Muhsin'in inşa ettirdiği zaviyede seccadenişin iken vefatı üzerine İstanbul'a geldi. Burada Aziz Mahmud Hüdâyî'ye intisab edip derslerine devam etti. Sülûkunu tamamladıktan sonra Hüdâyî kendisini babasının zaviyesine halife olarak gönderdi. Yirmi sene kadar burada irşad vazifesini sürdüren İsmail Efendi hacca giderken uğradığı İstanbul'da Ayasofya Camii'nde vaaz etti. Vaazı dinleyen IV. Murad pek beğenmiş ve hacc dönüşü İsmail Efendi'nin İstanbul'da kalmalarını ferman buyurmuştu. İsmail Efendi, hacc dönüşü Fatih'de Halil Paşa camiine vaiz olmuştu. Daha sonra 1040/1630 Târihinde Küçük Ayasofya, 1041 Târihinde Beyazıd camiine 1045 Târihinde de Büyük Ayasofya Kürsi Şeyhliğine getirilmişti. İsmail Efendi IV. Murad'ın Bağdat Seferine de iştirak etmişti. Şeyhî, I/145.

498 Koçu, a.g.md., I/100.

499 Nazmî, s. 143; Koçu, a.g.md., I/100.

1.2.6. Seyahatleri

İstanbul'a gelmeden önceki seyahatlerini bir tarafa bırakacak olursak, -ki, bu konuda da bir bilgiye sahip değiliz- kaynaklardan tesbit edebildiğimiz kadarıyla Sivasî Efendi İstanbul'dan iki kez ayrılmıştır. Bunlardan biri Sivas'a gitmek, diğeri ise hacc için olmuştur. Aslında İstanbul'dan ayrılması aşağıda anlatacağımız üzere önce sürgün tarzında olmuştur. Her ne kadar sürgün edilmesinden vazgeçilmişse de Sîvâsî Efendi bunu bir vesile bilerek Sivas'a seyahate çıkmıştır.

1.2.6.1. Sivas'a Sürgün Edilmesi

Sîvâsî Efendi'nin türbedârı Mustafa Dede onun Sivas'a gidişini şöyle anlatıyor;

"Sultân Ahmed Han zamanında bir alay günü fukarâ ve dervîşan, Resûlullâh'ın sancağı arkasında cehrî zikirle yürüyor ve devrân yapıyorduk. O zaman câri olan mutad anlayışa göre, sancak önünde meşâyih fukarâsıyla beraber cehrî zikir yaparlardı. Meşâyih arasında ülemâda olduğu gibi alt üst kavgası yoktu. Herkes kendi ihvânıyla istediği yerde yürürdü. O dönem müftü Çelebi Mehmed Efendi(ö.1025/1616) idi. Sivasî Efendi Şeyhu'l-meşâyih olduğu için bir danişmend gönderip; "zikri gizli yapsınlar, halk oyun ve eğlenceyle meşgulken cehri zikir münasip değildir, menetsinler" diye ikaz eder. Sivasî Efendi de tabî'atları gereği bu duruma kızıp; "ben zâkirleri zikrinden men edemem, gelsin kendisi menetsin" diye sertçe cevap verirler. Danişmend de Sîvâsî Efendi'nin cevabını söylenenin aksine aktarıp; "yabana söylemiş, kendisine verilen fetvâyı görsün" gibi malayani ifâdelerle nifakta bulunup, Şeyhülislâmı kızdırır. Şeyhülislâm hanesine gelip danişmendin söylediklerini aktarınca orada bulunan ilim erbabı sâdık kimseler; "Sivasî Efendi'nin sizin hakkınızda bu şekilde söz sarfetmesi mümkün değildir" derler. Ancak nifak ehli kimseler imtiyaz elde etme mülâhazası ile Sivasî Efendi'nin sözlerini çarpıtıp, Şeyhülislâm'ı kızdırmaya devam ederler. Şeyhülislâm da Sivasî Efendi hakkında neticesini hesap etmeden bir kaç ma'kul ve münasip olmayan kelime sarfeder. Sivasî Efendi'nin ahbablarından bazıları da ona iyilik ederim zannıyla birtakım nasihatvâri sözlerini şeyhulislâma nakledince gazabını iyice artırmış olurlar. İki taraf arasında geçen kîl u kâl'den sonra bir gün va'z esnasında Sivasî Efendi; "Ne günlere kaldık ki, müftümüz, Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîmde; ***"Allah'ı çok zikredin"***[500] buyurmuşlarken zikrullâhdan meneder. İlmi ile amil değildir." deyince Şeyhülislâm Çelebi Mehmed Efendi rahatsız olup, padişahın huzûruna çıkarak; "Padişahım, Sivasî Efendi'nin sıla-i rahm için sizden rica ve niyazı var, beni aracı olarak gönderdi." dediğinde; "Mollâm! Benim câmim vâizsiz mi kalsın? Rızam yoktur!" diye reddederler. Aralarında geçen pek çok konuşma, sual ve cevaptan sonra padişah; "Azîz pederim Sivasî Efendi'ye sıla-ı rahm için izin verdim, erken gelmesi üzer." diye bir hatt-ı

500 Ahzab, 33/41.

Şerîf yazarlar. Şeyhülislâm hatt'ı alıp Sivasî Efendi'ye gönderir. O da; "Lutfetmişler, ömürleri çok olsun" deyip hemen yolculuk için hazırlıklara başladılar. Yola çıkıp, İznik'e vardıklarında yedi-sekiz yüz kadar ihvân huzûrlarında toplanıp, yatsı namazını edadan sonra gece yarısına kadar zikir ettiler. Şevk yenilemek için, kahveler içilip, abdest tazelendikten sonra teheccüd namazından sonra tesbih namazı kılınıp, seher vaktine kadar tevhîd ve zikrullâh'a devam ettiler. Tarîkat adeti üzere fecir namazından sonra Yasin-i Şerîf ve aşr-ı Şerîfler okunup, Seyyid Yahyâ'nın vird-i Şerîfi uygulandıktan sonra işrak namazı kılındı. Daha sonra da Sîvâsî Efendi samimi duâlar etti. Cemaat de "amin" dediler.[501]

Daha sonra Ebû Eyyub el-Ensârî'nin kabri ziyaret edilip, topluca duâlar edildikten sonra veda edilip ihvânlarla birlikte kayıklara binildi. Şeyhulislâm Mehmed Efendi hareket mahâlline yakın olan yalısında Sîvasî Efendi'nin gitmekte olduğunu görünce, yanında bulunan beş-altı kişiyi gönderip, Sîvasî Efendi'yi yalıya davet ettiler. Ancak Sîvasî Efendi başından savınca gemiye doğru hareket ettik. İskeleden henüz ayrılmıştık ki, Şeyhulislâm pencereden bağırarak; "Şeyh Efendi! Buyurun! Azîz Hazretleri elbette buyurmalısınız!" diye rica ve ısrâr edince Sîvasî Efendi onu kırmadılar. Kayıklardan inip hanelerine geldiğimizde bizi kapıda karşılayıp, ta'zim ve hürmette bulundular. Hoş-beş ettikten sonra Şeyhülislâm Sîvasî Efendi'den özür dileyip; "Sizin sıla-i rahm sevabını kazanmanız için padişah'a rica etmiştik. Lâkin bu sevabsız re'yimizden döndük. Yolculuğunuzdan vazgeçip, şehrimize dönmenizi rica ediyoruz." dediğinde, Sivasî Efendi; "Enbiyâ(a.s) bir sefere yöneldiklerinde tamamlamadıkça geri dönmezlerdi." dedi.

Şeyhülislâm boynuna bir şal sarmıştı. Şalı çıkarıp, boynundaki siyahlığı göstererek; "Rüyada hafîf vücûdlu, siyah nûr gibi pîr-i fâni bir ihtiyar bana kızarak, "yakın akrabam ve halîfelerimin halîfesi Sivasî Efendi'yi niçin rencide ediyorsun? " diye boğazımı öylesine sıktı ki, nerdeyse rûhumu teslim edecektim. Bağırarak "aman sultânım! Tevbe bir daha etmem" diye yalvarınca bıraktılar. İşte bu siyahlık onun eseri" dedi. Sivasî Efendi; "o, amcam, üstadım ve şeyhim olan Hz. şems'dir." dediler. Şeyhülislâm da: "onlar özrümüzü kabul ettiler siz de kabul edip, bağışlayın." dediklerinde, Sivasî Efendi; "Affettik Allah cümlemizin akıbetini hayr ede" deyip, fâtiha okudular. Vedalaştıktan sonra Şeyhülislâm ta'zim ve ikramla kapıya kadar eşlik edip, bizi yola vurdular. Sonra kayıklara binip, Üsküdar'daki Şemsi Paşa zâviyesi'ne gittik. Orada üç gün ikamet ettik. Bu süre içinde pek çok kimse gelip Sivasî Efendi'yi ziyarette bulundular. Burada Sivasî Efendi zâviyenin duvarına; "Müfti Çelebi Allah'ın emriyle otuz yedinci gün vefât eder." diye yazı yazdılar. Daha sonra yola çıkıp, Sivas'a yaklaştığımızda civardaki şehir, kasaba ve köylerden pek çok kimse karşılayıp, ta'zim ve ikramda bulundular. Sonra şehre girildi. Bir kaç gün dinlenme ve istirahattan sonra, Abdulmecîd-i Şirvânî'nin kabrini ziyaret için Tokat'a gitmek üzere yola çıkıldı. Tokat'a varıldığında Sivasî Efendi burada da izzet ve ikramla karşılandı. Üç gün boyunca Hazreti Pîr'in mezarları ziyaret edilip, akşamlara kadar Tevhîd ve zikirler

501 Nazmî, s. 166.

yapıldı. Bu arada sevenlerden biri bağında ziyafet hazırlayıp Sîvasî Efendi, dervîşler ve vilayetin belli kişileri davet edildiler. Orada Sîvasî Efendi va'z ve nasihatlerde bulundular. Bir aralık yüksek sesle "ya Allah" diye bağırıp; "Sübhanellâh Müftü Çelebi vefât etti" dediler.

Yine bir gün bağda ziyarette iken oniki nefer, kapıcı ve kapıcıbaşı geldiler. Kapıcıbaşı elindeki hattı Sîvâsî Efendiye verdi. Sîvâsî Efendi hattı alıp okudular. İçinde şunlar yazılıydı: "Benim pederim Sîvâsî Efendi! hatt-ı Şerîfim sana ulaştığında te'hir ve ihmal etmeyip İstanbul'a gelerek va'zınıza devam ve devletime duâcı olasız". Kapıcıbaşı durup oturmadan "gidelim" diye ısrâr etti, Sîvâsî Efendi "Sivas'a varıp ehl-i ıyâlımızı kaldırır, maslâhatımızı tamamlar ve gideriz" dediğinde, kapıcıbaşı; "padişahımız nerede bulursanız hemen oradan alıp getiresiniz" diye tenbih etmişlerdi; "gidelim" diye ısrâr edince Sîvâsî Efendi; "iki üç dervîş bizimle gelsin, Sucu Dede de Sivas'a varıp haremi kaldırsınlar" dediler.

O sırada sohbet ederken Kapıcıbaşı söyle bir hâdise anlatır;"Şemsi Paşa zâviyesinden hareket ederken, zâviyenin duvarına "Otuz yedinci gün Müftü Mehmet Efendi vefât eder" diye yazmışsınız. Sizi uğurlamaya gelenler "Ne yazdılar" diye bazıları okuyup ibâreyi müftiye naklettiler."Gerçek mi?" diye bizzat gelip, kendisi görünce, vasiyyetini hazırladılar ve yazmış olduğunuz tarihte vefât ettiler. Sadrazam "Padişahımız başkalarından duyarlarsa itab ederler" diye hemen o gün meseleyi padişaha anlatırlar. O da der ki, "Pederim şeyhim çok istekli olup çok rica ve niyaz ettiler" diye müftü bana bildirince ben de doğru diye kabul ettim, meğer hile imiş." Hemen bir Kapıcıbaşı gelsin" diye beni huzûrunuza gönderip "Bu hatt-ı Şerîfi Sultânıma götürüp her nerde bulursan hemen alıp getiresin" diye tenbih ettiğini nakletti.

Sabah olunca Sîvasi Efendi'ye taht-ı revan, dervîşlere de binekler hazırlanıp, İstanbul'a hareket edildi. Sîvasi Efendi yoldaki beldelerde pek çok taltif ve ikramlarla karşılandı. Özellikle İstanbul'a gelip zâviyelerine yerleştiklerinde, Padişah kendisini davet edip, izzet ve ikramda bulundu. Bu arada vezîrler, ulemâ ve meşâyıh da huzûruna gelip kendisini ziyâret ettiler." [502]

1.2.6.2. Hacc Seferi

Sîvâsî Efendi'nin hacca gittiğine dair, hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda herhangi bir kayda rastlayamadık. Ancak, "Letâifu'l- Ezhâr ve Lezâizu'l-Esmâr" adlı eserinde anlattığı bir olay vesilesiyle hacca gittiğini bizzat kendisi şu şekilde ifâde etmektedir:

---

502 Nazmî, s. 165-169.

"Bir kere hacca giderken Payas[503] İskelesinde, bazı kimselerin ,bir seyyidin başından sarığını alıp onunla alay ettiklerini gördüm. Yine ulemâyı aşağılayıp, ehl-i kitâp sandıklarını kolluyor, diğerlerine türlü türlü eziyet edip din düşmanlığı yapıyorlardı. Mü'min olan kimselerin bir avuç din düşmanı tarafından aşağılanmaları iyiye alâmet değildir.[504]

Yine Sîvâsî Efendi'nin Fâtiha sûresini tefsir ettiği eserindeki Hz. Hızır ile Arafat'ta ve Mina'da karşılaştığına dair ifâdeleri[505] onun hacca gittiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak bu olayların aynı mı yoksa başka bir hac edasında mı vuku bulduğunu mevcut kaynaklardan tesbit edemedik.

1.2.6.3. Bursa'ya Sürgün Edilmesi

Lali-zâde Abdulbâki Efendi, İdrîs-i Muhtefî'nin kendisine karşı kürsülerde suçlamalarda bulunan Sîvâsî Efendi'yi bu söylediklerinden dolayı kendisine bağlı olan Sadrazam Halil Paşa'ya şikayet ettiğini, bunun üzerine Sadrazam'ın Sîvâsî Efendi'nin Bursa'ya nefyedilmesi için ferman çıkarttığını nakletmektedir.[506] M. Ali Ayni, Sîvâsî'nin bu şikayet üzerine Bursa'ya sürüldüğünü belirtmektedir.[507] Ancak, Sîvâsî Efendi'nin Bursa'ya sürülüp sürülmediğine dair diğer kaynaklarda herhangi bir kayda rastlayamadık.

1.2.7. Yaşayış Tarzı

Nazmî Efendi'nin, evliyânın yaşayış tarzlarına dair Nûrî Efendi'den naklettiği şu sözler Sîvâsî Efendi'nin yaşayış tarzına dair bize kendi eserlerinde ve sair kaynaklarda olmayan bilgileri sunmaktadır:

Nûrî Efendi'ye göre "Evliyâdan her biri, enbiyâdan birinin kıdemi üzere olup, onların ahlâk ve evsâflarıyla muttasıf olmaya çalışırlar. Meselâ kimi Hz. İbrahîm (a.s)' de olan ğına(zenginlik) semtine rağbet edip, "Ğaniy" isminin mazharı olur ki, -Ona göre yaşayan meşâyih'den Azîz Mahmûd Hüdâyî, Selefden Ubeydullâh-ı Taşkendî gibi zâtlarla, Şemseddîn-i Sîvâsî ve Abdulmecîd-i Sîvâsî de bu semti seçmişlerdi- kimi de, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed gibi terk-i dünya ile zâhid olanların kıdeminde olup, fakr u fenâ'yı seçmişler, Hz. Peygamber'in; **"Benim için ve dünya için"** buyurduğu üzere asla dünyaya rağbet etmemişlerdir. Nitekim meşâyihden pek çoğu da bu semti seçmişlerdir."[508]

Sîvâsî Efendi hanesinde dört hanımı ve onbeş-yirmi kadar cariyesi bulunmasına rağmen hiç bir maddi sıkıntı çekmediği gibi onlara oldukça rahat bir hayat temin etmişti.

---

503 Payas, Adana ili içinde ve Adana'nın şark cihetinde bir kaza merkezidir. Burası önceleri îsus denilen şehrin harabesi üzerine bina olunmuştur. Ahmet Rifat, a.g.e., III/181.

504 Sîvâsi, a.g.e., vr., 45a.

505 Bkz. Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, Süleymâniye Kütübhanesi Mihrişah Sultân Kitablığı 300/2, vr. 475.

506 Bkz., La'lizâde Abdulbaki, a.g.e., s. 47-48.

507 Aynî, *Hacı Bayram veli*, s. 169.

508 Nazmî, s. 242.

Bununla beraber kendisi hayatında bu varlıklara sâhib olmayı istememiş onları evlatlarına paylaştırmıştı. Meselâ: türbesi civarındaki bahçeyi oğlu Abdulbâki Efendi için, aynı civarda küçük kızı Raziye için çok odalı bir hane, büyük kızı Âlime ve ortanca kızı Safiye için birer hane satınalmış, her birini tezyin ve tefriş etmişlerdi. Ancak kendileri fakr libasından çıkmamışlardı.[509] Sîvâsî enbiyâ ve evliyânın bir çoğunun dünyalık malı olduğunu ve hediyye aldıklarını, ancak dünya muhabbetinin kalplerine girmediğini, îsârlarının da buna şâhid olduğunu belirterek,[510] kendisinin de bu anlayışı takip ettiğini dile getirmeye çalışır.

Nazmî'nin naklettiğine göre Sîvâsî Efendi'nin huzûrunda vezîrler, ulemâ, devlet erkânı, tarîkat şeyhleri, fukarâ ve dervîşandan, her gün kırk-elli, belki daha fazlası toplanıp sabah akşam beşer altışar sofra yemek verirlerdi.[511] Fakat kendisi "sâimü'd-dehr" olup, iftarda tek cins yemekle iktifa ederlerdi. Bir defasında peşpeşe iki erba'în çıkardığında ilk erba'înde; birer badem veya hurma, ikinci erba'înde de; birer yudum su ile iftar edip, erba'înleri tamamladığında demişler ki; "Maksud bu iki erba'înde de iftar olunmamak idi. Lâkin, Sünnet-i Seniyye'ye riayeten birer badem ve birer yudum su ile iftar olundu." [512]

Davete çağrıldığında oruçlu olduğunu izhâr etmeyip, iftar eder, zâviyelerine döndüklerinde boğazına haram lokma gider endişesiyle parmağını ağzına götürüp, istiğfar edermiş. "Benim vücûduma haramdan bedel-i mâ yetehâllel olmamıştır" diye tahdis-i nimette bulunup, bu mertebesini ihraz sadedinde tâlibleri teşvik için; "*Sivas'da bahr idik, İstanbul'a geldik nehr olduk. Davetlerdeki yüksek ayaklı sahnlar bizi bu şekle koydu.*" dermiş.[513]

Diğer taraftan mücâhededе aşırıya gidip, gece-gündüz diz çökerek, gece-gündüz halvette ve celvette bu hal üzere bulunur, uyku ve dinlenme ihtiyacını kaylule ile giderir, günlerini tamamen ihyâya çalışırırmış.[514]

Sîvâsî Efendi mezheb itibariyle amelde Hanefî, îtikâdta Mâtüridî olduğunu bizzat kendisi ifâde etmektedir.[515]

Zâhiren vusûl yolunun peygamberlere ve kitâplarına tabi olma, oruç, namaz, hac, zekat, cihâd gibi farzları yerine getirme, îtikâdde; Eş'arî ve Mâturidî yolunu takip etme olduğunu söyleyen Sîvâsî Efendi; "Bize İmâm-ı A'zam ve Mâtüridî yolundan başka sevâb yol yoktur."[516] der. Amelde Şâfi'î, Hanbeli, Maliki, Hanefi gibi müçtehidlerin, îtikâdda Mâtüridî ve Eş'arî gibi imâmların herbirinin Allah katında hidayete ulaştırıcı olduğunu vurgulayan Sîvâsî Efendi, Hanefî mezhebinin diğer mezheblerden üstün olduğunu da şu sözleriyle dile getirir;

---

509 A.g.e., s. 242.
510 Sîvâsî, *Mi'yarü't-Tarîk*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, No: 300/3, vr.36.
511 Nazmî, s. 242.
512 Nazmî, s. 29, 127.
513 Nazmî, s. 127.
514 Nazmî, s. 127; Müstakimzâde, *Hülâsatu'l-Hediyye*, A.g.e., vr. 25a.
515 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l- Esmâr*, Süleymâniye Kütp., Mihrişah Sultan, No: 255, vr. 55a; Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, Süleymâniye Kütp., Mihrişah Sultan, No: 300/1, vr. 4a.
516 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr.4a, 71a.

a- İmâm-ı A'zam III. asırda yaşamıştır. Dolayısıyla tâbiînden olmakla sonraki imâmlara göre daha hayırlıdır.

b- İmâm-ı A'zam İmâm-ı Şâfi'î'nin üstadının üstadıdır. Yani İmâm-ı Şâfi'î İmâm-ı Muhammed b. Hasan'ın talebesi, imâm-ı Muhammed de İmâm-ı Azam'ın talebesidir.

c- İmâm-ı A'zam, tâbiînin de en zâhid ve en muttakî olarak bilinenidir.[517]

Hanefî mezhebinin, Sîvâsî Efendi zamanında Anadolu'da ve İstanbul'da en yaygın fıkhî mezheb olduğu düşünüldüğünde, onun Hanefî olması tabiî bir durumdur. Ancak onun tabi olduğu mezhebi diğerlerine nisbetle üstün addetmesi onları tasvip etmediği anlamına gelmez. Nitekim o, zikrettiğimiz üzere ehl-i sünnet'e bağlı îtikâdî ve amelî mezheblerin her birini hidayete ulaştırıcı olarak görmektedir. Fakat o, tabî'atı gereği takib ettiği yola aşırı bağlılığın bir neticesi olsa gerek, tabi olduğu mezhebin diğerlerine göre üstün olduğu şeklinde ifâdeler kullanmaktan kaçınmamıştır.

1.2.8. Mürîd ve Muhiblerine Nasîhatleri

Ömrünü şerî'at, tarîkat ve hakîkat yolunda halkı irşâd için câmilerde va'z vermek, eser yazmak ve tekkesinde mürîdlerini teslîk ve terbiye etmekle geçiren Sîvâsî Efendi, Abdulehad-ı Nûrî'ye gönderdiği bir mektubunda ona şu nasihatlerde bulunmuştur:

"Karîn-i mihr-i münîr-i hakîkat olub, hüsn-i teveccühünle âlemiyânı belâ-yı nefsden halâs et. Ve manend-i zühre, kulûb-ı nâsa meserret-resân ve sâhib-i sa'âdet-i dû cihân ol. Ve manend-i Âfitâb, cümle-i cihâniyâna bişaşetle tâbân ve tenvîr-i akmâr-ı kulûb içün feyz-resân ol ki, tâlibde sebeb-i hayât-ı câvidânî olasın. Ve râh-ı Mustafâ'ya muhâlefet edenlerin eğer âfâkî, eğer enfüsî, Merrîh-vâr kam' ve izâle ve kal' ve ikâlesine bezl-i himmet kıl ki, Pâdişâh-ı Mutlak seni mülk ve melekûtuna mâlik eyleye. Ve Mânend-i Müşterî, âfâk ve enfüse devlet-i dâreyn irâde kıl ki, senin sa'adetin, âlemiyânda şedâyid-i zâhire ve bâtınayı ref' edip, sa'd-i ekber olasın. Ve manend-i Zühal, riyâzât ve mücâhede ile dünya ve ehlinden 'uzlet edip, çün-enbiyâ sâbit-kadem ve 'âlî-i himem ol ki, mâlik-i mülk ve melekût senin idâre-i irâde-i kalbin üzere karâr eyleye. Ve felek-i Kürsî gibi sâhib-i vakar ve cümle kârlarda sâbit ve ber-karâr ve imâret-i kulûba der-kâr olub, nîk ve bed endişesin kılma ve tarîk-ı Hakk'dan 'udul etme ki, silsile-i mütâbe'atına peyveste olan kulûb-ı sâlikîn âsâr-ı berekâtınla cihânda pâyidâr ve havâss-ı nâ-ma'dûdun kevn u mekânda âşikâr ola. Ve misâl-i 'Arş-ı a'lâ, umûmen elvân-ı gayriyyetden pâk ve mülâzim-i zuhûr-i istivâ-i füyûzât-ı Hâlik-i eflâk ve emlâk ol ki, cemî'-i eşyâyı ihâta kılıp, ta'ayyün-i mevhûmdan halâs olasın. Ve tecerrüd-i küllî ile cemi'-i suverde mevcûd olub, mazhâr-ı küll ve evsâf-ı seb'â-i zâtiyye ile mevsûf ve halîfetullâhi fi'l-'arz olub, kişver-i dünyâ ve sûret-i memâlik-i uhrâ seyrinde mevhibet-i hilâfet eyleye."[518]

---

517 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr.142a, 147a, 148a

518 Nazmî, a.g.e., s. 129-130.

Müellifimizin "Letâifü'l-Ezhâr" adlı eserinde sadece muhiblerine değil, bütün inananlara muhtasar olarak zikrettiği nasihatlerinde ise şunları söylemektedir:

"Kulun yaptığı amellerin en hayırlısı, i'lâ-yi şer'-i Muhammedî'de dikkat-i fikr ve iz'ân-ı mütâla'â etmek ve ehl-i gayret olan mütedeyyin kullarla meşveret etmektir.

Kulun iyi hâli: kalbin maruz kaldığı havâtır-ı beşeriyye, vesâvis-i nefsâniyye ve murâdat-ı dünyeviyyeden sâkin olduğu zamandadır.

Kulun en güzel ibâdeti ise: Cenâb-ı Hakk'ın her hâlini görüp, bildiğini düşünerek kendini her an O'nun huzûrunda bilip ona göre edebe riayet etmesidir.

Her kimden hak söz işitse söyleyeni koyup, söze ve söyletene bakıp, Hak için hak sözü kabul edip huzûrsuz olmamaktır. Zirâ ulemânın büyükleri derler ki; "Hak söyleyiciler, Hakk dellâllarıdır." Şu hâlde dellâlın şekline ve sözüne bakmayıp, hak metaına bakıp onu almaya gayret etmek, insaf ve basîret ehlinin alâmetidir.

Tüm ayıpların başı kibirdir. Kibrin başı ise Hakk'ın emrine muhâlefet ve tekebbür ve kavl-i Hakk'a ucb satmaktır.

Cümle a'mâl-i sâlihânın başı, sabır mahâllinde sabır ve şer'a muvafık şiddet ve gazap mahâllinde gazap, sevdiğini Hakk için sevip, sevmediğini Hakk için sevmemektir. Her hâlde fikir ve teemmül etmeden bir işi işlemek mûcib-i şer ve ba'is-i nedamettir.

Halka bakıp kendi ayıbın aramamak sebeb-i şehvet ve tama' ve hubb-ı câh ve ba'is-i humk ve hubb-ı dünyâ ve temeddühdür.

Ölümü unutup daima merâtib-i dünyeviye talebinde ve hasmından intikam almak maslâhatında olmak, sebeb-i feth-i ebvâb-ı belâ ve zahmet ve ba'is-i hırs ve haseddir.

Hak söylemeyi ar edip, yahut başkasının hâtırı için sukût ve sukûn gadab-ı Hakk'a sebeptir. Hak için intikam almak hükkâma farzdır.

Ebvâb-ı rahat riyâzet-i vusta ile rüşveti kahr ve faydalı ilimle meşgul olmak, doğru sözlü sâlih arkadaşla mukarenet, kötü arkadaştan uzlet, mahâlsiz sözden sukût, mâlâyâni söz ve fiilden ferağat emr maişette kanâat, dünyanın fanî olduğunu daima fikredip hîlesinden korkmak, gaflet perdesini bürünüb ölümü unutan gafiller sohbetinden kaçmak, ehl-i Hakk olanlara tevâzu', mütekebbir ve zâlim olanlara Hakk için tekebbür, güzel huylu ve tatlı dilli olmak, halkın cefasına sabr, elem ve şiddet deminde rızâ ve tahammül, bi't-tab' şecâ'at ve gördüğü aybı örtmek mü'minin yerine getirmesi gereken şi'ârı olmalıdır[519].

Kendilerine kabz hâli vaki olan mürîdlerine Hz. Peygamber'in rûhu için onbir kere salavât, ricâlu'l-feth için yirmidört kere, ricâlu'l-kavm için de sekiz kere İnşirah sûresini okuduktan sonra, kırkbir kere de Hadid sûresi 53. ayetini okuyup, Hz. Peygamber'in, kutb-ı âlemin, Hızır(a.s)'ın rûhuna hediyye edip, "Ey (kapalı kapıları) açıcı, ey nûrun nûru, ey kalpleri açan(Allah) kalbimi aç ve beni, gizli ve açık her hâlu kârda kalp sıkıntısından,

519 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr., 161b-162b.

tasadan kederden koru" demelerini ve bu duâyı birkaç kere tekrar ederlerse munbasıt olacaklarını söylerdi[520].

Kalbinden mâsivâyı tamamıyla çıkarıp, saffet-i kalbin hasıl olmasını isteyen sâliklere "Allahım benim gözümde Dünya(ya ait şeyler)'i küçült ve kalbimde senin celâlini büyült ve beni sevdiğin ve razı olduğun şeyleri yapmaya muvaffak et ve kalbimi senin dininde sabit eyle." duâsını kade-i ahirede salavat duâsından sonra okumaya devam etmelerini tavsiye ederdi.[521]

Fâtiha Tefsiri'nde ise şu nasihatlerde bulunmaktadır: "her kim ki, şirk-i hafîden ve imânsız olmaktan kurtulmak isterse son tahiyyattan sonra yahut ayetel kürsiden evvel

"الا ان اولياءالله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون"[522]

Her kim de sabah akşam yüz kere

"لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد"[523] derse o gün

ve gece şeytândan emin olur.

Yine her kimin kalbine küfre ve ilhada müteallik büyük vesveseler gelirse, bilsin ki, o kişi Allah'a yakın olmuştur. Ve yine bilsin ki, o vesvese sâlikin değil şeytânındır. Kendisinin olsa kendi kendine vesvese verip gam çekmezdi. Bunun ilacı genzinden bir nesneyi çıkarır gibi tükürüp, sonra üç kere; "لا اله الا الله محمد سيف الله"[524] demektir. Eğer gitmezse bilmelidir ki, Allah'ın rızâsına muhalif büyük bir suçu vardır.[525] Onu aklına getirip tevbe ve istiğfar etmeli sonra üç kere

هوالاول والاخر والظاهر والباطن وهو علي كل شئ عليم

بسم الله حسبي الله توكلت علي الله فوضت امري

الي الله ولا حول ولا قوة الا با لله العلي العظيـــــــم[526]

demelidir.[527]

Yine buyururlardı ki: "Allah'ım beni zenginlere, idarecilere, yabancılara ve doktorlara muhtâc etme. Ve beni sadece senin izzetine iltica ettir." duâsıyla meşgul olan sâlik, devlet-i üns-i billâh'a nâil olur.[528]

Akşam ile yatsı arası besmeleyle birlikte yüz kere fâtihayı okuyup âmîn dedikten sonra, "يا ألف" diye zikretmenin tarîkatın âdâbından olduğunu söyleyen müellifimiz, bunları okuduktan sonra sevabını Hz. Peygamber'in ve silsilelerinde geçen büyük zâtların rûhlarına bağışlayan kimsenin yirmidört saatinde vaki olan tenezzüllerinin mahvolup, terakkîye dönüşeceğini ve ma'nevî ve sûrî zenginliğe ulaşacağını belirtirdi.[529]

---

520 Nazmî, s. 209.
521 A.g.e., s. 209.
522 "İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir. Yunus, 10/62.
523 "Allah'tan başka ilâh yoktur. O tekdir. Şerîki yoktur. Mülk O'nundur. Hamd ona mahsustur. "
524 "Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed Onun kılıcıdır."
525 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 39b.
526 "O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. Her şeyi bilicidir. Allah'ın adıyla, Allah yeter. Allah'a tevekkül ettim. İşimi ona ısmarladım. Azîm olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur."
527 Sîvâsî, a.g.e., vr. 39b.
528 A.g.e., s. 209.
529 A.g.e., s. 210.

"Sabah namazının sünneti ile farzı arasında yüz kere "Yüce Allah'ı hamd ile tesbih eder ve kendisine hamd ile Allah'dan bağışlanmamı dilerim" duâsını okumaya devam eden kimse zâhiri ve bâtını isteklerine ulaşır, hususen borçlu olanlar borçlarından kurtulurlar."[530] diye nasihatte bulunurdu.

Kul gündüz ve gece yaptığı ibâdet ve tâ'atten hasıl olan varlığı yok etmemek için teheccüdden sonra secdeye varıp, kırkbir kere: "Senden başka ilâh yoktur, seni tesbih ederim. Ben hakîkaten zâlimlerden idim." deyip, sonra duâ ederek kuvvet ve tevfîk Allah'ın acz ve iftikâr kendimin diye mülâhaza etmelidir.[531]

Havâtırı yok etmenin ilâcı, icâzet ile zikre meşgul olup, mürşidin hayalini hâtıra getirmektir. Eğer yok olmazsa dimağından bir şeyi çıkarır gibi üç kerre kuvvetlice nefesini yukarı çekip, Tevhîd'le meşgul olmalıdır. Yine yok olmazsa bunun günahından kaynaklandığını bile ve inkisâr ve nedâmetle üç kere hâlis niyetle: "Allahın kötü kabul ettiği söz, fiil, düşünce, işitme ve görmenin hepsinden Allah'a sığınırım. Güç ve kuvvet ancak Allah'ındır." demelidir.[532]

Yine buyururlardı ki, sekiz rekat duhâ namazı kılıp, her ilk rekatta sûre-i Ve'ş-Şems, her ikinci rekatlarda sûre-i Duhâ okunması feth-i tarîk, feth-i dünya, feth-i âhirete sebeptir. Fakat sâlik tüm hareket, sekenât, tâ'at ve ibâdetlerini Allah rızâsı için yapması gerekir. Zira duâlar ve esmâlar bu sûretle mutlaka hassasını verir.[533]

Halk ve Hâlık nezdinde muhterem olmak isteyen, gıybet etmesin. Kişinin yüzüne gülüp, gönlünü yıkmasın. Halka insaf ile, Hakk'a riyâsız ihlâs ile, nefse kahr ile, kendinden büyüğe hizmet, küçüğe şefkat, düşmânâ hilm, afv ve güler yüz, dostuna nasihat, fakire ihsân, cahiller meclisinde sukût, ulemâ yanında edebe riayet etmek akıl için kafi nasihattir.[534]

1.3. VEFATI

Sîvâsî Efendi yetmiş sekiz yıllık hareketli ve bereketli bir ömürden sonra, kaynakların ittifakla kaydettiği Hicrî 1049 Cemaziyelâhir, Milâdî 1639 Ekiminde İstanbul'da vefât

530 A.g.e., s. 210.
531 A.g.e., s. 210.
532 A.g.e., s. 210-211.
533 A.g.e., s. 211.
534 Nazmî, s. 128; Ahmet Hilmî, s. 86.

etmiştir[535]. Vefâtından sonra Eyüp Nişanca'sında Nişancı Câmii civarında, kendisine ait evin bahçesinde defnedilmiştir[536].

Abdulehad-ı Nûrî Efendi (1594-1651), Sîvâsî Efendi'nin vefâtına yazdığı şu şiirle tarih düşürmüştür;

"Bu bağ-ı fâni'nin gülü,
Bâkî kalır mı bülbülü
Çün halk-ı âlem ser-te-ser
Âyâta ibretle nazar
Ol gavs-ı âlem Şeyhî
İtdüğü dem azm-i bakâ
Feryâd idüp âşıkları,
Çâk itti sîne her biri
Eflâka çıktı hây u hû,
Hayrân olup keçi ulu,
Anın gibi bir er kanı?
Bildüre nefs ü Rabb'ını,
Sırrına menba' olanı
Tavrına meşra' olanı
Çün sal-i "gam" (1049)da intikal
Ahbâbına var mı mecal?
Gam itmiş iken aklı çâk,
Bin kırk tokuzda aldı pâk
Elbette fânidir hemân
Bâkî değilken gülistân.
Geldikleri yere gider.
Eyle gözün açup uyân.
Sîvâsî-i sâhib-i safâ.
Ağladı ana ins ü cân
Muhlisleri, sâdıkları,
Bâlâ-veş toldu figân.
Gülbangla âlem tolu,
Ulu kıyamet koptu sân.
Şerh ede Nûrî sadrını.
Zâhir ola sırr-ı cihân.
Nûruna matla' olanı
İster bulur ârif olân.
İtdi o mahmûdu'l-hisâl.
Çeşminden akıtmaya kân.
Târîhini didi bu hâk.
Sîvâsî uçmakta mekân."[537]

1.4. TÜRBESİ VE BUGÜNKİ DURUMU

Vefâtından iki yıl sonra gördüğü bir rüya üzerine IV. Mehmed'in annesi Mahpeyker Vâlide Sultân, kâhyası Behrâm Ağa nezaretiyle Sîvâsî Efendi'nin kabrinin üzerine bir türbe yaptırmıştı[538].

Nazmî Efendi, Sivasî Efendi'nin kabri üzerine türbe yapılmasını Mustafa Dede'nin[539] şöyle naklettiğini kaydeder;

---

535 Nazmî, s. 120; Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 107; Müstakimzâde, *Mecelletü'l-Ensâb*, vr. 267a; Vassâf, s. 257; Kehhale, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin VI./170; Şeyhî I/62 ; Bağdatlı İsmail Paşa, I/620; Ahmet Hilmî, s. 86; Mehmet Süreyyâ, III/400; Ayvansarâyî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, vr. 10b; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/50; Uzunçarşılı, III./350; Bilmen, Ömer Nasuhî, a.g.e., II/693; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansk.*, I/33; Bayrak, M. Orhan, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*, (1453-1978), Türkiye Anıtlar Derneği, İst. Şubesi Yay., İst. 1979, s. 117; *Türk Ansiklopedisi*, I/63; *İstanbul kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, (XVII.Asır), Ma'ârif Basımevi, II/307. Tezkire-i Rızâ'da ölüm Târihi 1048 olarak verilmiştir. Bkz., Zavotçu, a.g.e., s. 135.

536 Nazmî, s. 186; Şeyhî, II./64; Vassâf, III./257.; Mehmet Süreyyâ, III./400; *İ.K.T.Y.D.K.*, II/307; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/50; Bilmen, a.g.e., II/693; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansik.*, I/33.

537 Nazmî, s. 187; Şeyhî, I/64. Sefîne yazarı nereden aldığını tesbit edemediğimiz benzer bir şiiri nakleder. Ancak verdiği bu siirin son mısraları Hediyyetü'l-İhvân'daki mısralardan farklıdır. Bu farklı mısralar;

"Ğam kaplamıştır alemi Târîhi didi Nazmî,
Bin kırk tokuzda aldı pâk Sîvâsî Uçmak'da mekân"

şeklindedir. Kanaatimize göre Vassâf Nazmî Efendi'nin tasarrufta bulunduğu veya Abdulahad-ı Nûrîn'in şiirine nâzire yaptığı bir nüshayla karşılaşmış olacak ki, bu mısralardan dolayı, Şiiri Abdulahad-ı Nûrîye değil, Nazmî Efendi'ye nisbet eder. Bkz. Vassâf, III/257-258.

538 Nazmî, s. 188; Vassâf, III/257; Koçu, a.g.md., I/100-101; Ekrem Işın, "Abdulmecid Sivasî", *D.B.İ.A.*, I/53.

539 Mustafa Dede, Sîvâsî Efendi'yle birlikte İstanbul'a gelmiş, ömrünün sonuna kadar onun türbedarlığını yapmıştır. Bkz. Nazmî, s. 164.

"Azîzim Sîvâsî Efendi vefât ettikten sonra perîşan bir hâlde dolanırken, kalbime "Hz. Azîz'in hayatında kırk yıldan fazla hizmetlerinde bulundun, vefâtlarından sonra da ömrünün sonuna kadar ayakları ucunda ikâmet ve rahat eyle." diye ilhâm geldi. Ben de mübarek ayakları ucuna bir hasır döşeyip, gece-gündüz orada kaldım. Sonra Hz. Azîz bana tevessül buyurup; "Nedir hâlin Mustafa Dede? Ne işlersin? Çok zamandır gece-gündüz demeden zahmet çektin, bizden ayrılmadın. Yarın üzerime türbe inşa edilir, müsterih olursun." buyurdular. Sabah Kösem Vâlide Sultân(ö.1062/1651), Kethüdâları olan Behrâm Ağa'ya; "Mimar Ağa'yı alıp, kutb-ı evliyâ Sîvâsî Efendi'nin kabrine varıp, sağlam ve güzel bir türbe inşa edin." diye emir verdiler. Türbe tamâm olduğunda, Sîvâsî Efendi'nin halîfe, mürîd ve sevenleri bir araya gelip, Kur'ân okuyup, tevhîd, zikir ve duâlar ettiler. Meğer Vâlide Sultân Sîvâsî Efendi'yi rüyalarında görüp; "Hâtûn siz bizimle Resûlullâh'ın yanında ru'yetullâh'a mazhar olacaksınız." demeleri üzerine bu türbeyi inşa ettirmişler[540].

Türbe tamam olduktan sonra, Mustafa Dede otuz yıldan fazla türbedarlık hizmetine devam etmiş, vefât edince Sîvâsî Efendi'nin kabrinin baş uçuna defnedilmiştir[541]. Nazmî Efendi'nin bu ifadelerinden Mustafa Dede'nin kabrinin türbenin içinde olması gerekir. Oysa türbenin içinde böyle bir kabir bulunmamaktadır. Bu durumda kabrin türbenin içinde değilde dışında olduğunu söyleyebiliriz.

Hüseyin Vassâf bu türbede her iki bayramın son günlerinde meşâyih ve Hakk aşıklarının toplanıp, sandûkalarını ortaya alarak etrafında devrân ve zikir ettiklerinden ve zikredenlerin kalblerini heybetin istîlâ ettiğinden bahsetmektedir.[542]

R. Ekrem Koçu türbe hakkında bilgi verirken kendi döneminde buranın çok harap bir hâlde olduğunu, tavanının çökmüş, içinin taş, toprak dolduğu ve duvarlarının da çökmek üzere olduğundan bahsetmekte, semt halkınca Sîvâsî Efendi'nin türbesinin, "Büyük Türbe", Nûrî Efendi'nin türbesinin de "Küçük Türbe" diye meşhur olduğunu söylemektedir.[543]

Koçu'nun bu yazısının yayınladığı yıllarda (1946) harap hâlde olduğunu öğrendiğimiz bu mekân, Vakıflar idaresi tarafından 1970'te aslına uygun olarak inşa olunmuştur.[544] Türbe günümüzde hâla ma'mur bir hâlde olup Şirin Baba diye tanınan İskender Korkmaz Bey'in nezaretinde bu hâle getirilmiştir. Aynı zâtın yaptığı çalışmalarla türbe haziresinde toprak altında gömülü kalan mezar taşlarının ve kabirlerin ortaya çıkarılması faliyeti sürdürülmektedir.

Türbe kârgir duvarlı ve kırma çatılı olup, 8,50x8,50m plan üzerine inşa edilmiştir. Türbede Sîvâsî Efendi'nin sandukasıyla beraber, oğlu Abdulbâki Efendi'nin sandûkası da yer almaktadır.[545]

---

540 Nazmî, s. 187-188.
541 Nazmî, s. 189.
542 Vassâf, III/257.
543 Koçu, a.g.md., I/101.
544 Tanman, a.g.m., I/17.
545 A.g.md., I/17.

Fındıklılı Sîvâsî Efendi'nin türbesinin bulunduğu bahçenin haziresinde Hâlvetî tarîkatinin büyüklerinden ve bu aileye mensub seksen kadar zevatın mezarlarının bulunduğundan bahsetmektedir.[546]

Nişancı Mehmed Paşa Tekkesi şeyhi Şemsiyye büyüklerinden Şeyh Abdulbâki Efendi'nin(ö.1166) Rûmeli Hisârı'ndayken vefât etmesi üzerine, kışın şiddetli olmasından dolayı naklinin mümkün olmamasından, babası ve dedesinin bulunduğu hazireye değil de Rûmeli Hisârı yakınındaki "şehidlik" kabristanına gömüldüğüne dair rivâyet[547] Şemsî-Sîvâsî ailesine mensub meşâyih ve mürîdanın bu türbenin bulunduğu bahçenin haziresinde gömülmesi gibi bir geleneğin olduğunu düşündürmektedir.

1.5. MENKÂBE VE KERÂMETLERİ

Arapça "Nekabe", (isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak yahut haber vermek) kökünden gelen menkabe[548] lugatte; "ba'is-i iftihâr olacak fazilet, hüner ve meziyet"[549] mânâlarına gelmektedir.

Terimin çoğul şekliyle(menâkıb) ve yukarda zikrettiğimiz mânâsında ilk defa IX. yüzyıldan beri kaleme alınmaya ve derlenmeye başlayan hadîs külliyatlarında Hz. Peygamber ve ashâbının meziyet ve faziletleri için kullanıldığı görülmektedir.[550]

Bu eserler sadece Resûlullâh ve onun ashâbının meziyet ve faziletlerine mahsus kalmayıp, tarihî şahsiyetler, mezheb imâmları ve sûfîlerin övülecek fazilet ve meziyyetlerine dair eserler de kaleme alınmıştır.

Büyük sûfîlerin hayatlarına dair yazılan ve menâkıb veya menâkıbnâme adı verilen bu eserler daha çok onların kerâmetlerini gösteren, faziletlerini anlatan kaynaklardır.

Menkâbe kavramı tasavvuf cereyânı ile birlikte ortaya çıkıp yayılan bir kavram olup, tasavvuf tarihinde sûfîlerin izhâr ettikleri harikulade olay demek olan kerâmetleri nakleden küçük hikâyeler mânâsında tahminen IX. yüzyıldan itibâren kullanılmaya başlamıştır. Pek yaygın olmamakla beraber bu sebeple, "kerâmet" kelimesinin çoğulu olan "kerâmât" da menkabe veya menâkıb yerine kullanılmıştır. Bu hususta örnek olarak Gülşehrî'nin XIII.

---

546 Fındıklılı, s. 489; İsmet Efendi bir başka yerde de bunların sayısının yirmi olduğunu söylüyor. bkz. Fındıklılı, s. 381.

547 Bkz. Fındıklılı, s. 496.

548 Menkabe kelimesi Türkçede galat olarak menkıbe tarzında söylenmekte, hatta bir çok ilmi eserde bile böyle yazılmaktadır. Kelime bu şekliyle sözlükte mevcut değilir ve doğrusu menkabedir. Ocak, A. Yaşar, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliyâ mekabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 48, Başbakanlık Basımevi, Ank., 1983, s. 33(Dipnotta).

549 Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, Matbaa-i Osmanîye, İst.1304-1305, I/273

550 Ocak, a.g.e., s. 27. Bu konuyla ilgili yerler için bkz. Buhârî , IV/188-189, 189-221, 221vd.; Tirmizî, *Sünen*, V/544-691, Zikrettiğimiz yerler arasında "Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", "Menâkıb-ı Muhâcirîn" ve "Menâkıb-ı Ensâr" başlıkları altında Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer, Hz.Osman, Hz.Ali, Zübeyr b. Avvam gibi pek çok sahabeye dair bölümler vardır.

yüzyılda yazdığı "Kerâmât-ı Ahî Evrân" ı ile Nasûhî b. İsrâfil'in "Kerâmâtü'l-Kâmilîn" adlı eserleri gösterilebilir.[551] Şu hâlde menkabelerin esasını kerâmetler teşkil etmektedir.[552]

Bu eserler bazen aşırı muhabbet ve bağlılığın bir neticesi olarak fazla abartılı yazılmış da olsa, anlatılan kimselerin şahsiyetlerini aksettirmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu sebepten tasavvufî şahsiyetlerin hayatları anlatılırken, onların, gerek hayatlarında zuhûr eden bazı kerâmetleri, gerek hayatlarından sonra devam eden tasarrufları, gerekse kendilerinde olan ve olmayan hasletlerle süslenmiş ifâdelerle yüklü bu eserlerden vareste kalmak mümkün değildir.[553]

Evliyâ Tezkirelerine de benzeyen menâkıbnâmeler, ekseriyâ nesir halinde yazıldığı gibi nazım halinde de yazılmıştır.

Diğer taraftan menâkıbnâmeler bir bakıma evliyâ tezkirelerine benzeseler bile, evliyâ tezkireleri menâkıbnâmelerin aksine birden çok velînin hayatından bahseden menkabevi terceme-i hâl kitâplarıdır. Yani evliyâ tezkireleri daha ziyade menkâbeleri cem eden eserlerdir. Bu eserlerde yer alan şahısların menkabeleri ayrı ayrı düşünüldüğünde müstakil bir menâkıbnâmeye eşdeğer sayılmazlar.

Sîvâsî Efendi'nin hayatı, şahsiyeti, kerâmet ve menâkıbından bahseden müstakil bir eser yazılmamıştır. Ancak kendi tarîkat silsilesine mensup Nazmî Efendi'nin "Hediyyetü'l-ihvân"ı diğer menâkıbnâmelerden farklı olarak, onun hakkında müstakil bir menâkıbnâmeye eşdeğer niteliktedir.

Sîvâsî Efendi'nin menkabe ve kerâmetlerinden diğer bazı kaynaklarda da az da olsa bahsedilmektedir. Ancak buralarda zikredilen bilgiler Hediyye'deki bilgilere hemen hemen farklı hiçbir katkıda bulunmazlar.

Bu kısa izahattan sonra, Sîvâsî Efendi'nin bazı menkabe ve kerâmetlerini şöylece sıralayabiliriz;

Nazmî Efendi anlatıyor: "Bir gün şeyhim ve üstadım Abdulehad-ı Nûrî'ye mürîdler dediler ki; "Pîrimiz Hz. Sîvâsî'nin halîfe ve fukarâları onun keşf ve kerâmetinden nakilde bulunuyorlar, ne olaydı sizin de ağzınızdan duymuş olsaydık!" Bunun üzerine Nûrî Efendi buyurdu ki; "Onlar, Sîvâsî Efendi'nin birer, ikişer kerâmetini görmüşler, naklediyorlar. Bense o azîzin bütün söz, fiil ve hâllerini, keşf ve kerâmet görür, bilirim. Ömrüm onun keşf ve kerâmetlerini nakille geçse bitiremem. Fakat yine de zihnimde olan kerâmetlerinden birini nakledeyim: Hz. Azîz'den zâhirî ilimleri tahsilden sonra kendisine intisâb edip tekmîl-i tarîkat ettim. Sülûkumda Allah'ın tevfikiyle fenâ makâmına vardığımda, fenâ sırrı, mânâdan sûrete sirâyet etti. Böylece tüm sahip olduğum şeyleri Hakk yoluna harcadım. Yanıma yanlızca kendi hattım ile yazdığım "Beydâvî", "Sahîh-i Buhârî", "Dürer-i Gurer"i bıraktım. Resûlullâh'ın ve Hz. Pîr'in himmetini iki yanıma alıp âlem-i lâhût'a pervâz ederken, Hz.

551 Ocak, a.g.e., s. 37(dipnotta).
552 A.g.e., s. 27.
553 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, s. 75.

Azîz zâhir olup; "Oğlum Abdulehad âsâr-ı kalemim diye rağbet edip alıkoyduğun üç kitâbı da Allah yolunda bezl etmen gerekir ki, vâsıl-ı Hak olasın." buyurduklarında, o kitâplara olan rağbet ve muhabbeti de kalbimden çıkarıp attım ve muhtaç olanlara hibe ettim. Böylece Hz. Azîz'in himmetiyle Zât-ı Ahadiyyet'in tecellîsine mazhar oldum. Kerâmet bu kerâmettir."[554]

Nazmî Efendi Hediyye'de Hulvî Mahmut Efendi'den şöyle bir nakilde bulunuyor: "Mustafa Paşâ-yı Atîk(Koca Mustafa Paşa) Dergâhı'nda irşâdla görevli olan Şeyhim Necmeddîn Hasan Efendi, ikinci defa hacca gittiklerinde sülûkumuz üçüncü dairede idi. "Hû" ismini sürerdim. Veda edeceği zaman bana; "Hulvî Çelebi! Kâmil-i mükemmil meşâyih kardeşlerimizden kime kalbin meylederse ondan tekmîl-i esmâ et" dedi. O dönemde büyük meşâyihten pek çok kimse vardı. Onların meclislerine ve sohbetlerine devam ettim. Ancak Sîvâsî Efendi'den başkasına içimde rağbet ve muhabbet olmadı. Bilâhare Sîvâsî Efendi'nin huzûruna varıp tekmîl-i esmâ için izinli olduğumu ve kendisine bî'at etmek istediğimi arzettim. Sîvâsî Efendi de; "Hulvî Efendi, siz âlim, vâiz, nâsih ve tarîkat âdâbından haberdar birisiniz, Hasan Efendi kardeşimiz hayatta iken el üstüne el koymak, tarîkat âdâbına aykırıdır. Madem onlar sülûkunuzu tamamlamanızı vasiyyet, siz de bu konuda azmetmişsiniz, o zaman yüz elli kere "Ya Âlim" ismiyle meşgul olun ve sabah gelin ne zuhûr ederse onunla âmil oluruz." dediler. Ertesi sabah gittiğimde; "Hulvî Efendi ne hediyeniz var?" dediler. Ben de; "biri erkek, biri kız iki evladım olmuş, huzûrunuza getirdim, dilinizi pustan misali ağızlarına verdiniz." dedim. Buyurdular ki; "Bizim yüzümüzden size feth var. Zirâ evlâd-ı kalpdir. Lisânımızdan istifâde etmeleri tebdîl-i esmâya işârettir. Bazı meşâyih, bu şekilde rüyâ ile tebdîl-i esmâ ederler. Fakat bizim silsilemizin azîzleri âsâr ile tebdîl-i esmâ ederler. Meselâ, üçüncü ismin tebdili olan, Tevhîd Kelimesi'nin fenâ-yı sûrîsi ve İsm-i Celâl'in fenâ-yı ma'nevîsi ve hüviyyet sırrı ortaya çıkmadıkça, dördüncü ismi telkîn etmezler. Ammâ sizi mahrum etmeyelim." deyip, dördüncü ismi telkîn ederek, buyurdular ki; "Zikirle meşgul olduğunda şeyhine teveccüh et." Bu minvâl üzere meşgul olup, 1019/1610 senesi Rebiülevvel ayının on beşinci gecesi ta'bîre varıp, terkibimi naklettiğimde, beşinci ve altıncı esmâyı birlikte telkîn edip buyurdular ki; "Şimdiden sonra zikirle meşgûl olurken bana müteveccih ol." Taaccüb ettim ki, bize her zaman; "şeyhine müteveccih ol" derken, şimdi neden "bize müteveccih ol" dedi? Hikmetini hicabımdan soramadım. Fakat kalbimden acaba şeyhim vefât mı etti? diye düşünmeye başladım. Nihayet, şeyhime refakat eden dervîşler altı ay sonra gelip, onun 1019/1610 senesi rebîülevvel ayının on ikinci günü vefât ettiğini haber verdiler. Sîvâsî Efendi'nin huzûruna varıp; "Sultânım bu ne büyük kerâmettir?" dedim. Sîvâsî Efendi ise; "Hulvî Efendi, *kerâmet-i sûrî'ye itibâr yoktur. Kerâmet dedikleri, ma'nevi kerâmettir.*" buyurdular."[555]

---

554 Nazmî, s. 139-140.
555 A.g.e., s. 160; Şeyhî, I/65.

Kendi ihtiyârı ile ülemâ yolunu terkedip, Mısır'da Mevlevîhane Tekyesi'nde şeyh olan Hasan-zâde, Sîvâsî Efendi'ye şöyle bir hadise nakletmişler: "Sutanım dün gece meclisinizde tevhîd halkasında Abdülehad-ı Nûrî Efendi yerden bir zirâ' yukarı semâ' ediyorlardı. Hayâl midir yoksa gerçek mi?" dediğinde, Sîvâsî Efendi; " Gördün mü Efendi?" dedi; "Evet Sultânım gördüm" diye cevap verince; "Akıbet, tarîk-ı ulemâdan hurûc ve tarîk-ı fukarâya vülûc edersiniz" demişler. Hasan Efendi-zâde o zaman Sahn müderrisi imiş. Gerçekten de Sîvâsî'nin söylediği bilâhare tahakkuk etmiş.[556]

Nazmî Efendi Sîvâsî Efendi'nin halîfelerinden Kazganî-zâde Süleymân Ağa'nın kendisine anlattığı Sîvâsî Efendi'nin bir Kerâmetini şöyle nakletmektedir:

" Bir gün Sîvâsî Efendi bir dede gönderip, beni huzûruna davet ettiler. Ben de davete icâbet edip huzûrlarına vardığımda, Sîvâsî Efendi bana: "Süleymân, hemen İnebahtı'ya var. Tunus'dan bir kalyon gelecek. İçinde Şeyh Muhammed-i Mağribî isimli bir zât var. Senin onunla sohbet etmen lâzım ." buyurdular. Bunun üzerine, "Allah'a hamd olsun sizin hizmetinizde himmetlerinizle tüm sülûk mertebelerini görüp, ma'rifetullâh'dan hissedâr oldum. Eğer kusûrumuz varsa yine sizden tekmîl ederim." dediğimde, "Size lâzım olan teslîm ve rızâdır." buyurdular. Bunun üzerine elini öpüp yanından ayrıldım. Yanıma bir hizmetkâr alarak hemen yola çıkıp İnebahtı'ya varıp orada bir hana yerleştim. Hizmetkâra: "Ben yanına gelmeden hareket etme" diye tenbih ettim ve derhâl sahile indim. Bir kalyon henüz sahile yanaşmış yelkenlerini indiriyordu. Orada orta boylu kısa sakallı bir mübarek pîr beni görünce: "Kazganî-zâde Süleymân Ağa buyurun sizin için gelmişiz" diye beni davet etti. Kalyondaki hususî kamaralarına girdiğimizde: "seksen gün -ki, iki erba'în ebain eder- misafirimizsiniz. Sohbet ederiz" dediler. Allah'ın takdiriyle seksen gün rüzgar müsait oldu ve orada bu zâtla sohbette bulundum. Bu süre dolup maksad tahakkuk ettikten sonra ertesi sabah: "Sîvâsî Efendi hazretlerine selâmımı iletin" dedikten sonra vedalaştık. Onlar yelkenlerini açıp vatanlarına hareket ettikten sonra ben de İstanbul'a döndüm. Sîvâsî Efendi'yle karşılaşıp selâmı ilettiğimde bana: "Şeyh Muhammed Mağribî ile sohbette hikmetin ne olduğunu anladın mı?" diye sorduğunda " Evet sultânım. Oldukça fazla fayda ve menfaat elde ettim. Fakat daha önemlisi, sizin kadrinizi yakînen bildim, anladım." dedim."[557]

Kendisine tabi olan mürîdini, sülûkünü ikmalda kâmil insanların feyzinden mahrum bırakmama adına Şeyh Mağribî'ye gönderen Sîvâsî Efendi, kendisine intisâb eden mürîdlerin ehil olmayan kimselere gitmesi ve onlardan feyz almaya çalışmasını doğru bulmaz. Onun bu tavrıyla alâkalı olarak şu menkâbeyi gösterebiliriz:

"Kâdiriyye şeyhlerinden Şeyh Aliyy-i 'Arabî isimli cezbe sâhibi birisi İstanbul'a gelip, Şehremîni civarında bulunan Cafer Ağa câmiinde ikamet etmiş, burada Kâdirî zikri yapmaya başlamıştı. Kısa zamanda kendilerine pek çok kimse intisâb etmiş, halkası

556 Nazmî, s. 304.
557 A.g.e., 156-157.

kalabalıklaşınca câmi civarında bulunan Müfti Ali Çelebi'nin hanesine yerleşmişti. Müntesiblerinin artmasının kendisine verdiği şevkle "Biz bu şehre gelmeseydik tâliblerin zayi olacağından korkulurdu." diye açıkça kendini öven sözler söylemişti. Bu kişiye bilâhare Sîvâsî Efendi'nin halîfelerinden Yeniçeri Mehmed Efendi'nin de gönlü meyletmiş ve gidip kendisine bî'at etmişti. Durum Sîvâsî Efendi'ye haber verildiğinde o da tabî'atı gereği celâl ve gayrete gelip, "Görelim kuvveti esmâdan hangi isimledir?" demiş, bir süre murâkabeye daldıktan sonra başını kaldırıp, "Virdi, İsm-i Celâl imiş. İsm-i Celâl ateşini üzerine havale ettik. Hüner dîvâne mübtedî bir dervîşi benden almak değil, Celâl ateşini vücûdundan uzaklaştırmaktır." buyurmuşlar. O sırada Şeyh Ali hanesinde, "hay yandım" diye bazen Arapça bazen Türkçe feryâd etmeye başlamış. Dervişler elbiselerini çıkarıp, üzerine testilerle soğuk su dökmeye başlamışlar. Ma'nevî ateşin sûrî ateşle sönmeyeceğini anlayan şeyh mürîdleriyle esmâ zikrini yapmaya başlamış, bir gün bir gece bu hâl üzere meşgul olmuşlar. Ancak şeyhin ateşi düşmek yerine iyice artmış, bunun üzerine mürîdlerine: "Bu ateş bana dün bî'at verdiğim dervîşin şeyhi tarafındandır." deyip, Mehmed Çelebi'ye: "Dervîş senin şeyhin kim?" diye sorunca, "Sîvâsî Efendi'dir" diye cevap vermiş. O da kalkıp Sîvâsî Efendi'ye gitmiş ve yaptığı bu yanlıştan dolayı ondan özür dilemiş. Sîvâsî Efendi de ona: "Sen tarîkat âdâbından habersiz biriymişsin. Bilmezmisin ki, "***..Her ilim sâhibinin üstünde daha iyi bilen vardır.***"[558] Biz sana Celâl ateşinin bir kısmını gönderdik. Eğer artıracak olsaydık hâlin nice olurdu.?" deyince Şeyh Ali: "Helak oldum, vallâhi helâk oldum" demiş. Bunun üzerine Sîvâsî Efendi tebessüm ederek, "Affettik. Bir daha böyle küstahlık etme." diye kendisine tenbihde bulunmuş.[559]

Sîvâsî Efendi'nin türbedârı Mustafa Dede, Nazmî Efendi'ye Sîvâsî Efendi'nin kerâmetlerinden birini şöyle anlatmıştır: "Defterdar Etmekci oğlu Ahmed Paşa'ya, vezîr-i âzam kızmış ve katledilmesini istemişti. Bunun üzerine Ahmed Paşa durumu Sîvâsî Efendi'ye bildirmiş, Sîvâsî Efendi de ona: "Kalbinden korkuyu çıkar o seni katledemez." deyince sevinerek yanından ayrılıp gitmişti. Bir kaç gün sonra yine gelip, "Benim Sultânım sözünüz doğru çıktı. Vezîr-i âzam bir kaç kere teşebbüs etti ama beni katledemedi. Fakat İstanbul'dan nefyedilmemi kararlaştırdı." dediğinde, Sîvâsî Efendi: "Ona da kâdir olamaz. Biz sizi Boğaz Hisarı'ndan dışarıya bırakmayız. Mansıbınız da yine sizin olur." dediler. Gerçekten de ertesi gün Defterdar Etmekci-zâde Ahmed Paşa bir gemi ile Rodos'a sürüldü. Ancak Gelibolu'ya varmadan geriye çağrıldı ve mansıbı da tekrar kendisine iade olundu."[560]

Sîvâsî Efendi'nin nakledilen bu kerâmetlerinden başka vefâtından sonra da meydana gelen kerâmet ve tasarrufları olduğu nakledilmektedir. Bu hususla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz.

---

558 Yusuf, 12/76.
559 Nazmî, 161-163.
560 A.g.e., s. 164-165.

Sîvâsî Efendi 1049'da vefât ettiğinde, Şeyhülislâm Yahyâ b. Zekeriyya, Yavsî Zâviyesi şeyhliği ve Sultân Ahmet Câmii vâizliğinin Sîvâsî Efendi'nin oğlu Abdulbâki Efendi'ye verilmesini Sultân Murat'a teklif eder. Sultân Murat Han da; "Yavsî Tekkesi'ni verdim, ancak Abdulbâki Efendi henüz genç olduğundan babamın câmiine, ihtiyar, ilim ehli ve kerâmet sâhibi birisini telhis edesin." diye hat yazar. Yahyâ Efendi Sultân Murat'ın bu hatt'ından kendi istediği kişiyi telhis etmesini istediğini anlar ve ısrâr etmez. Neticede Sultân Murat İstanbul'da olan şeyhlerden birini münasip görmez ve Özi'de Tatar Derviş Efendi diye bilinen birini teklif ettiklerinde, münasip görür ve hemen Kapıcıbaşını davet için gönderir. Padişah aynı günün gecesi rüyasında Sîvâsî Efendi'yi görür. Sîvâsî Efendi O'na; "Padişahım, atan Sultân Mehmed'in ve baban Sultân Ahmed'in ve senin elli yıldan beri hizmet ve duâcınızım. Baban o câmiyi bina ettirdiğinde İstanbul'da yüzden fazla meşâyih var iken, beni seçmişlerdi. Size de lâyık olan, o görevi benim oğluma vermenizdir." diye nasihat ederler. Sultân Murad Han yine Nakşi'nin gelmesinde ısrâr eder. Birkaç gün sonra, tekrar rüyasında Sîvâsî Efendi'yi görür. Sîvâsî Efendi bu kez; "Padişahım siz bâkî olun, Nakşî vefât etti." der. Padişah yine ısrârında devam eder. Nakşi şeyhini davet için giden Kapıcıbaşı döndüğünde şeyhin ölmüş olduğu haberini verir. Bu arada Silahtar Mustafa Paşa da Abdulbâki Efendi için padişaha ricada bulunduğunda; "Olmaz Mustafa, ihtiyar birisini isterim." diye cevap verir. Aynı gece Hz. Peygamber'i rüyasında görür. Hz. Peygamber ona; "Murad Sîvâsî'ye niçin inad edersin? Sen onun Allah katında ve benim katımda nasıl bir yüce mertebede olduğunu bilmezsin. Elbette oğluna bu görevi ver." diye emreder. Aynı rüyayı Yahyâ Efendi ve Darussaâde Ağası da görür ve padişaha anlatırlar. Sultân Murad Yahyâ Efendi'ye; "Sîvâsî Efendi'nin büyük adam olduğunu bilmiştim, lâkin hakîkatiyle şimdi bildim." diye gördüğü rüyayı takrir edip eline kalem alarak; "Babam Sultân Ahmet Câmii cuma va'ziyesini Sîvâsî-zâde Abdulbâkî Efendiye verdim." diye hatt-ı şerîf yazarlar. İşte bu olaydan dolayı Sultân Ahmet Câmii kırk gün vâizsiz kalmıştır.[561]

Yine Nazmî Efendi Anlatıyor: "Şeyhim Abdulehad Efendi vefât edince, duyduğum ıstıraptan kurtulmak ümidiyle tarîkat şeyhlerinden her biri ile görüşüp, sohbet ederdim. Bunlardan çoğunun seyr u sülûkları âlem-i misâlde olduğu için, esrâr-ı tevhîdden ve âlem-i ceberût ve lâhûttan habersiz kimselerdi. Nihayet Bayrâmiye tarîkatından bir taifeyle görüşüyordum. İçlerinden bazıları, tasavvuftan haberdar ve ma'rifetullâh'a mazhar olduklarından, sohbet ve ülfetlerine meylim olmuştu. Meclislerinden çıkıp gamhaneme yöneldiğimde, kâmil meczuplardan Unkapanî Saçlı Mehmet Efendi'nin mürîdlerinden, Deli Ahmet, kış olmasına rağmen, başı ayağı açık kar içinde yatarken beni gördüğünde üç defa yüksek sesle; "Sîvâsî oğlu Sîvâsî'den ayrılma, imânsız gidersin." deyip gittiğim mecliste ne müzakere edildiyse mükâşefe yoluyla hepsini bir bir anlattı. Bir gece teheccüdden sonra murâkabeye dalmıştım. O esnada Deli Ahmet'i kılıcıyla üzerime hamle yaparken gördüm. Karşı koymak istedim ancak, kendimde o kadar kudret bulamadım. Ansızın Sîvâsî Efendi

561 A.g.e., s. 144-145, Peçevî, s. 358.

gözüktü. Elindeki şişli asanın şişini çıkarıp, Dîvâne'nin karnına hamle yapıp, "Şimdi seni öldürürüm bre habis! Bizim dairemize nasıl taarruz edersin?" dediğinde, elinden kılıcı bırakıp, özür diledi. Sîvâsî Efendi de: "Bir daha böyle küstahlık etme" diye onu kovdular. Ertesi gece hamama giderken, Deli Ahmet'in bir dükkanın köşesine sinmiş olduğunu gördüm. Beni gördüğünde; "Efendi her bir sürçen atın başını kesmezler." diye şikayette bulundu. Bu durumun tahkkukuna sebep, herhâlde Bayrâmilerden büyük hucumların olması veya meczûb hâli olan sevdiklerine kâh cemâl kâh celâl ile muâmele etmekten olsa gerektir.[562]

Bu menkâbeden anlaşıldığına göre Nazmî Efendi kendi zamanında Bayrâmiyye Şeyhinin dışında kendisine intisâb etmeye lâyık bir kimse bulamamış, bu hadîseden sonra da kendi tarîkatından ayrılmaması gerektiği kanâatına varmıştır. İşte bundan dolayı Nazmî Efendi şeyhinin vefâtından sonra herhangi bir kimseye intisâb etmemiş, Sîvâsî Efendi'nin rûhaniyetine tabi olarak onun telkînleri doğrultusunda seyr ü sülûkunu tamamlamaya çalışmıştır.

Nazmî Efendi, Sîvâsî Efendi'den seyr ü sülûkunu devam ettirmesiyle alâkalı olarak da şunları anlatmaktadır: "Nûrî Efendi'den bî'at aldığımda, "makâmın, makâm-ı mutmainnedir" diye dördüncü ismi telkîn etmişlerdi. Tekmîlden sonra ikinci defasında Kelime-i Tevhîd'den başlanıp, ikişer ikişer altıncı dairede iken, Nûrî Efendi vefât etmişlerdi. O sırada Sîvâsî Efendi âlem-i hâlde tekmîl-i ismeyn ve fürû'u hamseyi herbirini kırkar gün tamamında tekmîl buyurup; "Hz. Resûlullâh'dan bize gelinceye kadar olan bî'at keyfiyetini halîfelerimin halîfesi olan hemşîre-zâdem Abdülahad sana telkîn etmişti. Yûsuf-ı Mahdûm'a Seyyid Yahyâ 'nın telkîn ettiği furû'-ı hamseyi sana telkîn etmek maksûdu idi. Lâkin bizim yüzümüzden olmasını murâd etmişler. Tarîkımızda elhamdülillâh kemâl ve tekmîl sana müyesser oldu. Allah mübarek eylesin." diye beni sevindirmişlerdi.[563]

Sîvâsî Efendi vefât ettikten sonra ortanca kızı Sâfiye Hatun şöyle bir kerâmetini nakletmişler: "Babam vefât ettikten sonra kocam benimle güzel muâmele etmez oldu. Bundan gayet muzdarib oldum. Fakat Allah'a tevekkül ederek sabrettim. Bir gün kocam gelip benden af diledi. Sebebini sorduğumda ise bana: "Sîvâsî Efendi'yi ziyarete gittim. Bahçenin kapısına karşı geldi. O sırada korktum adeta aklım başımdan gitti. Kendimi toparlayıp, elini öpmek istediğimde bana itâb ile, "Dur! Ben sana tenbihe geldim. Niçin benim kızıma eziyet ediyorsun? Ya kızıma güzel muâmele edersin ya da sen bilirsin." dedi ve kayboldu." dedi. Bu hadîseden sonra kocam istiğfar etti ve vefât edinceye kadar rızâm üzere hareket etti."[564]

Sîvâsî Efendi'nin Kerâmetlerinden birini de Mehmed Ağa İmâmı Kefevî Ali Efendi şöyle anlatıyor; "Bir gece rüyamda Şeyh bana kötü ve çirkin bir iş etti. Ertesi gün hayret

562 Nazmî, s. 145-146.
563 A.g.e., s. 146.
564 A.g.e. s. 166.

içinde meclisine vardım. Bana; "İmâm Efendi elem çekme. Senin başına gelen bana Hz. Ali ile vaki oldu. Bu rüyanın tabîri, içten tasarruf ile kalp ve kalıbın büyülenmesidir. Fakat kerâmetler nûr-ı levhine şart ve lâzım olan geçici gizli tasarruflar, ârif olanlara, isti'dâtları derecesinde, şekilce benzer sûretlerde görünegelmiştir" dediler."[565]

1.6. TASAVVUF VE TARÎKATLERE KARŞI OLANLARLA VE BAZI TAŞKIN FİKİRLİ TASAVVUF EHLİYLE MÜCADELESİ

1.6. Kadı-zâdelilerle Mücadelesi

Osmanlı idaresi, kuruluşundan itibâren genelde dinî, fikrî ve tasavvufî hareketlere karşı oldukça müsamahakâr ve hoşgörülü davranmıştır. Bu hoşgörü ve saygı neticesinde gerek ulemâ, gerek tasavvuf ehli, gerekse farklı düşünce hareketleri faaliyetlerini rahat bir ortamda sürdürme imkanı bulmuşlardı.

Osmanlı idaresinin mutasavvıflara ve ulemâya karşı takındıkları bu tavır XV. asrın başlarından itibâren devletin çeşitli bölgelerinde tasavvuf ehline kendi tarîkatlerinin hareket tarzlarını ve akidelerini yayma imkan ve fırsatını verirken, pek çok medresenin de açılıp faaliyet göstermesi, ilmî hayatın gelişmesi hususunda etkili olmuştur. Böylece gerek tarîkatler gerekse medreseler XVI. yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman zarfında memlekette görülen alâka ve desteği de yanına alarak daha kuşatıcı bir havaya bürünmüştü.[566] Bu dönemlerde tekke-medrese münasebetlerinde, iş, fikir ve zikir beraberliği yanında, mekân birliği de sözkonusu olmuş, din, düşünce ve idare hayatımızda, uzun asırlar tekke ve medrese etkisi atbaşı beraber devam etmiştir.[567]

Diğer taraftan Osmanlılar her alanda yetişmiş olan ulemâ ve meşâyihe hürmet gösterdikleri gibi, değişik dinî ve fikrî hareketlere karşı da daima sıcak bir ilgi duymuşlar, yani onlara çok söylenen ifâde ile din ve vicdan hürriyeti tanımışlardır.

Hülasa, kuruluş ve gelişme yıllarında devlette hakim olan irade medrese ile tekke arasında tefrikin yapılmasına imkan vermeyip, aksine her ikisine de gereken itibarı gösterirken[568], padişahlar ve devlet ileri gelenleri, şeyhlerle olan yakınlıklarını ulemâ ile de sürdürmüş, birinin elini öpmeyi saygı ve hürmet telakki ederken, diğerinin atının ayağından sıçrayan çamuru iftihar vesilesi olarak kabul etmiş ve aynı kaftanın son elbisesi olarak saklanmasını isteyebilmiştir.[569] Böylece onlar bu davranışlarıyla ulemâ ile meşâyih arasında vahdetin devamına da ne kadar önem verdiklerini göstermişlerdir. Diğer taraftan farklı

---

565 Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-Hak*, s. 107; Nâimâ, VI/2717.

566 Gündüz, a.g.e., s. 28; Yurdaydın, a.g.e., s. 105-106; a.g.m. s. 114.

567 Gündüz, a.g.e., s. 74; Demirci, Mehmed, "Birgivî ve Tasavvuf", *İmam Birgivî*, TDV Yay., Ank., 1994, s. 59.

568 Gündüz, a.g.e., s. 78.

569 Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi*, Boğaziçi Yay. İst., 1993, II/82.; Gündüz, a.g.e., s. 77.

düşünce hareketleri de devletin nizâmına ve şerî'ate muhalif hareketlerde bulunmadıkları sürece aynı hoşgörü ile karşılanmış ve barınma imkanı bulmuşlardır.

Bütün bu dönemlerde sultânların ve idarecilerin ulemâ, tasavvuf ehli ve farklı düşünce hareketlerine karşı hoşgörüleri yanında, ulemâ sınıfı ile mutasavvıflar arasında da bu hoşgörü ve saygı esası hakimdi.

Nitekim ilim erbabı medreselerde ders okutup şer'i ilimleri halka ta'lim ederken; tarîkat ehli, meşâyih ve dervişler de tekke ve zâviyelerde zikir, fikir ve sohbet meclisleri ile irşâd hizmetini yürütüyorlardı. Bu devirlerde gerek tarîkat erbabının gerekse ulemânın şer'i ilimlere vakıf hatta bu ilimlerde yüksek derecelerde bulunmaları, tekke erbabı ile medrese mensubları arasında kayda değer münakaşaların zuhûruna imkan bırakmıyordu[570]. Hatta bazen yıllarını müderrisliğe vermiş bir çok ilim adamı, sonraları tasavvuf yolunu seçerek irşâd hizmetlerini tekkelerde sürdürürken bazen de tekke mensubu kişiler medreselerde ders vermek sûretiyle bu birliği tamamlıyordu.[571]

Başlangıçta her iki müessese mensupları arasında ufak fikri tartışmalar olsa bile, bunlar meslek ve meşreb ayrılığına dayanan fikrî ayrılıklar durumundadır. Bu tür ayrılık hareketlerinin bir örneği XVI. yüzyılda Birgivî Mehmed Efendi(ö.981/1573) ile idare ve tarîkat mensupları arasında olmuştur.

Birgivî müslüman geleneğine mal olmuş bazı inançlar ile örf ve adetlere bid'at oldukları ve halkı İslâmın özünden uzaklaştırdıkları gerekçesiyle karşı çıkıyor, idarî görevlerdeki ulemâyı bunlara engel olmamakla suçluyordu. Aynı zamanda tasavvufla uyuşmayan mizâcının etkisiyle bazı tasavvuf çevrelerini de bundan sorumlu tutuyor[572], diğer taraftan sûfîlerin zikir esnasında semâ' ve devrân yapmalarına da şiddetle karşı çıkıyordu.[573]

Birgivî'nin görüşlerini, devrin Şeyhülislâmı Ebûssuûd Efendi(ö.982/1574) o zamânâ kadar yerleşmiş nizâmı bozacağı düşüncesiyle reddetmişti. Birgivî'nin aksine İslâmî geleneğe mal olmuş örf ve adetleri tecviz eden Ebûssuûd Efendi, sûfîlerin zikir esnasında yaptıkları semâ' ve devrân konusunda ise ona katılıyordu.[574]

Ebûssuûd Efendi'nin zikir esnasında yapılan semâ' ve devrânın haram olduğuna dair verdiği fetvâlar da bazı tarîkat çevreleri tarafından mukabil risâlelerle cevaplandırılıyordu. Bilhassa Mevlevîler ve Halvetîler bu işin üstünde duruyor, semâ' ve devrânın meşruluğunu savunarak bu münakaşayı ilmî seviyede sürdürüyorlardı.[575]

---

570 Yılmaz, a.g.e., s. 24-25.

571 Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matb., İst., 1976. s. 585; Gündüz, a.g.e., s. 76; Kara, Mustafa, *Dini Hayat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay., İst. 1990, s. 88.

572 Ocak, *Şeyhül İslâm İbn Kemâl*, a.g.m., s. 32; bkz. Aynî, M. Ali, *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi Yay., İst., 1993, s. 98-100; Bkz. Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi, Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İst., 1992, s. 53vd.; Yüksel, Emrullah, "Birgivî", *TDV İslâm Ansk.* , VI/192.

573 Yurdaydın, a.g.m., s. 117.

574 Ocak, A. Yaşar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfîye (Pürütanizm) Teşebbülerine Bir Bakış", s. 212.

575 Yurdaydın, a.g.m., s. 117.

İnsanları ve davranışlarını, yaşadıkları devrin şartları ve özelliklerinden soyutlamak mümkün değildir. Birgivî aslında devletin genel gidişatındaki aksaklıkları görmekle beraber, bunların sebep ve mahiyetlerini teşhis edememiş olması sebebiyle, tenkitlerini umumiyetle günlük hayata yönelik aksaklıklar üzerine yoğunlaştırmış ve dolayısıyla, halk üzerinde büyük bir etkisi olan tarîkatleri bunlardan sorumlu tutmuştur.[576] Kâtip Çelebi onun bu tavrını şöyle değerlendirir: "Teklifi örf ve adete aykırı olduğundan hiç yararı olmayıp halkla başa çıkamadı."[577] Birgivî'nin halkla başa çıkamayışı asıl vefâtından sonra devam etmiştir. Nitekim onun Birgi'deki kabri asırlardır önemli ziyaret yerlerinden birisi olmuş, tâliin garip bir tecellîsi olarak Birgivî'nin hayatı boyunca mücadele ettiği bazı davranış ve bid'atler kendi kabri başında huşuyla tekrarlanıp durmuştur.

Aslında Birgivî ehl-i sünnet çizgisindeki tasavvufa karşı değildir. O sûfî görünüp de bu işin ehli olmayanlara hucum eder. Nitekim sâdât-ı sûfîyyeden olan bazı ilk dönem sûfîlerinden nakiller yapar[578] ve onların şerî'at-tasavvuf beraberliğine ait görüşlerini aynen benimser.[579] Onun tasavvufi konulardaki bu hassas tutumunu, fıkh-ı zâhirdeki "sedd-i zerayi" (zarar gelebilecek yolların kapatılması) prensibinin fıkh-ı bâtına uygulanışı şeklinde değerlendirebiliriz.[580]

Bu dönemde Birgivî'nin görüşlerine sadece ilmî yolla karşılık verilerek kendisine herhangi bir baskı yoluna gidilmemesi, o devirde devlette belli ölçüde fikir serbestliğinin bulunduğunu gösterirken, Birgivî'nin de elinde olduğu halde gerek idareye gerekse tarîkat mensuplarına karşı herhangi bir tepki cephesi oluşturmaması ve meseleyi ilmî seviyede dile getirip fiili sahaya sokmaması, diğer taraftan tarîkat mensuplarının da bu olgunluğu göstermeleri, birliğin temini adına gerçekten takdir edilecek davranışlardır.

Aslında dinî, fikrî ve tasavvufî kanaatlerin müsamaha ile karşılandığı bütün bu dönemlerde tartışmalar yukarda da görüldüğü gibi daha çok meşreb ve meslek farkına dayanan ayrılıklar durumunda olup, XVII. yüzyıldan itibâren başlayan medrese-tekke tartışmaları kırıcı bir hale gelinceye kadar, bu müşterek tutum aşağı yukarı aynen devam etmiştir.

XVI. yüzyılın başlarından itibâren çeşitli sebeplerle yükselme gücünü kaybeden devlet, müesseseler arası denge ve dayanışmanın da kaybolması ile bir duraklama devrine girmişti. Bu duraklama devrinde kimin ne yaptığı ve ne yapmak istediği pek belli olmamış, ordu saraya, medrese tekkeye, vâiz tarîkat mensubuna hucum etmeye başlamıştı. Bir taraf "ehl-i kâl", diğer tarf, "ehl-i hâl" olarak ikiye ayrılmış, çok sıradan meseleler dinî

---

576 Lekesiz, M. Hulusi, "Osmanlı İlim Zihniyeti: Teşekkülü Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Türk Yurdu Dergisi*, c. XI, sayı: 49, Eylül 1991, s. 24-25.

577 Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, Ceride-i Havâdîs Matbaası, İst., 1310, s. 106.

578 Bkz. İmam-ı Birgivî, *Tarikat-ı Muhammediyye*, Ter. Celal Yıldırım, Demir Kitapevi, İst., 1979, s. 40-41.

579 Demirci, Mehmed, a.g.m., s. 60; Arslan, a.g.e. s. 66.

580 Arslan, A. Turan, "İmam Birgivî ve Tasavvuf", *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, Vefa Yayıncılık, İst., 1993, s. 423.

düşüncenin en önemli meseleleri gibi takdim edilmiş, tarîkat ehli ile medrese ehli birbirleriyle münakaşa etmek için adeta fırsat kollamışlardı.[581]

İşte XVII. yüzyılda IV. Murâd devrinin(1623-1640) başlarından IV.Mehmed'in saltanat döneminin(1648-1687) VII. yılına kadar olan müddet içinde tekke ve medrese ayrılığını körükleyen bir ayrılık hareketi ortaya çıkmıştır ki, bu harekete İstanbul'da Kadı-zâde Mehmed Efendi adında bir vâizin önayak olması dolayısıyla "Kadı-zâdeliler hareketi" denmektedir.[582] Bu hareketin mensupları Kadı-zâdenin ölümünden sonra özellikle Kadı-zâde'den dolayı "Kadı-zâdeliler" veya halk arasında "Fakih" den bozma "Fakılar" diye anılmışlardır.[583]

Kadı-zâde Mehmed Efendi 990/1582 tarihinde doğmuştur. Balıkesirli Doğancı Mustafa Efendi adında bir kadının oğludur. Bu yüzden Kadı-zâde diye şöhret bulmuş, Kadırga'da Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nin şeyhi Sofyalı Büyük Kadı-zâde Mehmed Efendi'den ayırt edilmek için kendisine Küçük Kadı-zâde denilmiştir. İlk tahsilini Balıkesir'de Birgivî Mehmed Efendi'nin talebelerinden almış[584], daha sonra İstanbul'a gelerek tahsilini orada tamamlamıştır. Dursun-zâde Abdullah Efendi'nin muidliğini(yardımcılığını) de yapan Kadı-zâde, daha sonra Tefsirî demekle meşhur Tercüman Yunus Tekkesi Şeyhi Ömer Efendi'nin teşvikiyle önceleri sûfîliğe heves etmiş[585], fakat Birgivî Mehmed Efendi gibi tasavvuf yolunu meşreb ve anlayışına uygun bulmadığından bu yolu bırakıp, kürsülerde nasihat etme yolunu seçmişti.[586] Aksaray'da Murat Paşa câmiinde dersler vermiş, daha sonra Birgivî-zâde Fazlullâh Efendi'nin yerine Sultân Selim vâizliğine geçmişti. Bu arada evinin yanındaki mescidde dersiamlık yapıyordu. Buradan 1032/1622 tarihinde sultân Bâyezid câmiine va'z olarak nakl olunan Kadı-zâde, 1041/1631 tarihinde Süleymâniye câmiine, daha sonra aynı sene Ayasofya vâizliğine tayin edildi. 1044/1634 yılında Padişah ile Revan Seferi'ne giderken yolda hastalanıp, Konya'dan geri döndükten sonra 1045/1635 tarihinde vefât ettil.[587]

Vefâtına Evliyâ Kadı-zâde "öldü vah" ifâdesiyle tarih düşürülmüştür.[588] Topkapı haricindeki İki Kapı civarında metfundur.[589]

Birgivî'nin Tarîkat-ı Muhammediye adlı eserini zâhiren kendisine umde edinerek hareket eden bu zümre, sûret-i hakdan görünmek sûretiyle XVII. yüzyılda devletin türlü alanlarda geri kalışını, Birgivî gibi ortaya çıkmış olan bir yığın bid'ate bağlıyor, cahil halkı

---

581 Kara, a.g.e, s. 94.

582 Ocak, a.g.m., s. 208.

583 Ocak, a.g.m., s. 220.

584 Gölpınarlı onun Birgivî Mehmed Efendi'den ders aldığını söylemekte ise de (bkz., Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 158) bu doğru değildir.

585 Gölpınarlı, a.g.e., s. 159.

586 Uzunçarşılı, III/355.

587 Şeyhî, I/59; Kâtip Çelebi, *Mîzânü'ly-Hak fî İhtiyâri'l-Ahak*, s. 108;Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, II/182-183; Nâimâ, VI/2717, 2718; Uzunçarşılı, III/355; Yurdaydın, a.g.e., s. 125.

588 Kadı-zâdenin vefatı için هاي منكر طري, ibaresiyle de tarih düşürülmüştür. Bkz., Tevfîk, *Mecmûatü't-Terâcim*, İstanbul Üniversitesi ktp., Türkçe yazmalar, No:192, vr.36b.

589 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II/182.

okşayan konuşmaları ile onları kendi taraflarına çekip, gerilemeden sorumlu saydığı mutasavvıflara karşı düşmanca hareketlerde bulunuyor, bu şekilde cemiyetin ıslâh edileceğini düşünüyorlardı.[590] Böylece Birgivî'nin tarîkatlere karşı meslek ve meşreb ayrılığına dayanan yaklaşımı bilâhare onun fikirlerini umde edinen bu çevreler tarafından idareye ve tarîkatlere karşı yozlaştırılmış bir tasfiyecilik hareketine dönüşüyordu.

Kâtip Çelebi, onun memlekette görülen bozulmalara karşı ileri sürdüğü çözümlere yönelik teşvik ve telkînlerinden etkilenip derslerini takip ettiğini söyler.[591] Fakat Kâtip Çelebi'ye göre Kadı-zâde'nin dersleri ekseriyâ sathice ve basit olup, şer'î ilimler dışında kalan ilimlerle uğraşmadığından[592], bu sahalara karşı menfi tavır takınıyordu. Bu tür konularla ilgili ibârelere rasladığında, "yazar felsefilik yapmış" deyip, felsefe ve mantıkla uğraşanların ehl-i imândan olmadığına dair sözler söylüyordu.[593] Kâtip Çelebi Kadı-zâde'nin zarîf ve ârif bir kimse olmakla beraber va'zlarında da başkalarını kötülemekten kaçınmadığını, münakaşa mevzularını "muhalefet et tanınırsın" anlayışınca kendini tanıtmak için ortaya attığını ifâde eder.[594]

Kadı-zâde ahlâken de kurnaz, cerbezeli ve çok harîs bir şahsiyet olup, va'z ve sohbetlerinde Sultân Ahmed'in ölümünden sonra memleketin geçirmekte olduğu buhran ve halkın bunalımından istifâde ederek bütün hataların şerî'ate muhalif hareketlerden dolayı ortaya çıktığını söyleyip, kendisini de şerî'atin müdafii ve hamisi olarak gösteriyordu[595]. Hal böyle olunca, devletin aczinden şaşkın bir halde bulunan halk ve bilhassa mutaassıp çevreler Kadı-zâde'nin sözlerinde bir çıkış yolu görüyor ve ona teveccüh ediyorlardı.[596]

Kendisini şerî'atin müdafii olarak gören ve bundan dolayı teveccühe mazhar olan Kadı-zâde'nin şöhreti zamanla yayılmaya başlamış, bu şöhret IV. Murat'a kadar ulaşmış, onun hususi iltifatına mazhar olmuştu.[597]

---

590 Bkz., Yurdaydın, a.g.e., s. 125.
591 Kâtip Çelebi, a.g.e., II/182.
592 Bkz. Muallim Cevdet, *Mekteb ve Medrese*, Haz. Erdoğan Erüz, Çınar Yay., İst.,1978, s. 85.
593 Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, s. 111
594 Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 112; *Fezleke*, II/183.
595 Uzunçarşılı, III/356; Yurdaydın, a.g.e., s. 126; Ocak, a.g.m., s. 214.
596 Ocak, a.g.m., s. 214.
597 XVII. yüzyıl Mevlevî müelliflerinden Sakıb Dede "Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyan" adlı eserinde Kadı-zâde'nin IV. Murat'a yaklaşmasını bütün bunlardan farklı olarak şu şekilde izah eder: Sultan Murat zamanında Molla Güranî camiinde görev yapan Kadı-zâde'nin nam ve nişanı bilinmezken, kazara IV. Murat rüyasında bedeninin yarısının siyah renkde olduğunu görmüş, bunun üzerine rüyasının tabir edilmesini istemişti. Ancak hiç kimse padişahın gazaplanmasına sebebiyet vereceği endişesiyle bu rüyayı tabire yanaşmıyordu. Bunun üzerine Kadı-zâde Derviş hasan isimli kişiye padişahın gördüğü bu rüyayı anlatmış ve tabir etmesini istemişti. Hasan Dede de rüyayı "sel basması sonucu Kabe'nin bir kısmının harap olacağı" şeklinde yorumlamış ve yakında haberin geleceğini sölemişti. Kadı-zâde de araya aracı koyup kendindeki kemali gösterme ve padişaha yakınlaşmak için rüyayı kendi tabir etmiş gibi padişaha ulaştırır. Gerçekten de o haftanın bitiminde rüyanın tabir edildiği şekliyle Kabe'nin sel basması sonucu yarısının harap olduğu haberi ulaşır." (19 şaban 1039 Târihinde korkunç bir fırtına, kabedeki Beyt-i Mükerrem'i su altında bırakmıştı. Hammer, B.J. Von. *Büyük Osmanlı Târihi*, Terc. Mehmed Ata, Yayına haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İst., 1990, V/122) Bu olayın zuhurunun Kadı-zâde'nin tanınmasına sebep olduğunu söyleyen Sakıp Dede, müslümanlar arasında taassup fîtnesini de yine Kadı-zâde'nin uyandırdığını sözlerine ekler. Sakıb Dede, ***Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân***, Matbaa-i Vehbiyye, Mısır, 1283/1866, s. 165.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Kadı-zâde padişahın hususi iltifatına mazhar olduğundan dolayı kürsülerde bu iltifattan istifâde ile devlet büyükleri aleyhinde serbestçe bazı sözler söylüyordu.[598]

Naimâ Tarih'inde onun bu tavrını yansıtan şöyle bir kıssa anlatır: "Kadı-zâde bir gün va'z esnasında hâle uygun olarak söz gelişi edip, "Hoca Nasrüddîn çift sürerken küçük öküz hareket etmedikçe büyük öküzü dövermiş. "Niçin" diye soranlara, "büyük öküz işâret etmedikçe küçük öküz hareket edemez demiş." diye bir fıkra anlatıp büyükleri yerince, mecliste hazır bulunanlardan pek çok kimse ve bilginler duruma kızıp dayak ve zorla kürsüden indirelim diye hücum etmek istediler. Şeyhülislâm Kadı-zâde'nin tavırlarını hoş karşılamazken; "yeri değildir, padişahın huzûrunda edepsizlik doğru değildir." diye mani olmuşlardı. Şeyhülislâm'ın bu davranışı Kadı-zâde'ye hâtırlatıldığı vakit; "iddia sabit oldu" diye lâtîfe ettiği meşhurdur.[599]

Kadı-zâde IV. Murat gibi celalli bir padişaha:

"Hâb-ı gafletten uyan ey âl-ı Osman bilmiş ol,
Aç gözün elden gider taht-ı Süleymân bilmiş ol."

Matlâiyle başlayan bir şiirini takdim edecek kadar cesaretliydi. Bu şiirde padişaha, İstanbul halkının zevke, sefaya daldığını, fakat taşrada ahtan, feryattan başka bir ses duyulmadığını, tımar sahiplerinin zulmettiklerini, halkın kâfire esir olmaya bile razı olduğunu bildiriyor, kadıların söylediklerini tutmadıklarını, rüşvetin alıp yürüdüğünü, oğlancılığın, şarabın, afyonun, tütünün bir salgın gibi her tarafı sardığını, kahvehanelerin birer fesat ocağı olduğunu belirtiyor ve ayak dîvânı yapılmasını istiyordu.[600]

Kadı-zâde elde ettiği bu teveccühten sonra, IV. Murâd'ın halkı zaptedip terbiye etmek için kahvehaneleri yıktırıp, tütün kullanmayı yasaklaması üzerine. fırsattan istifâde edip padişahın katında itibar kazanmak için tütünün haram olduğuna dair aklî ve naklî deliller getirerek ölçüsüz hatalarla içtihatta bulunup, ona destek oldu.[601] Tütünün ve kahvenin Allah tarafından menedilmemiş olduğunu söyleyip itiraz edenlere: "Ulu'l-emrin menetmesiyle terki lâzım gelir. Bunu dinlemeyenler katlolunur." diye karşılık verirdi.[602]

Yasaklanmış olan bu şeylere mübtela olanlardan her gün bir kaçı, başlarını veriyorlardı. Tütünün yasak edilmesi üzerine o devirde yaşayan bir şâir idare hakkında,

"Zararsız bir duhan hakkında neyler bunca dikkatler,
Duhan-ı âh-ı mazlûmânı men' eyle, hüner oldur." diye tepkisini dile getiriyordu.[603]

---

598 Hammer, V/163.

599 Nâimâ, III/1222-1223; Hammer, V/163.

600 Gölpınarlı, Abdulbâki, a.g.e., s. 159. Gölpınarlı bu şiirin tamamının Ali Emiri tarafından Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuasında(sene II, sayı,14, 30 nisan 1335, s. 278-282) neşrettiğini söylemektedir. Bu dönemde Kadı-zâde'nin Devlet bünyesinde yapılması gereken ıslahat hakkında padişaha layiha sunan öteki şahsiyetler gibi ona bir layiha sunduğu da görülüyor. "Tâcü'r-resâil fî Menâhici'l-vesâil" adını taşıyan bu layiha haddizatında İbn Teymiye'nin devlet idaresinden bahseden "es-Siyasetü'ş-şer'iyye" adlı Arapça bir risalesinin bizzat Kadı-zâde tarafından yapılmış tercümesinden başka bir şey değildir. Bu suretle Kadı-zâde XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğunda İbn Teymiye'nin fikirlerini yeniden gündeme getirerek mevcut bozuklukların buna göre ıslahını teklif ediyordu. Ocak, a.g.m. s. 215-216.

601 Nâimâ, VI/2719; Uzunçarşılı, III/356; Hammer, V/162; Ocak, a.g.m., s. 215.

602 Nâimâ, VI/2719.

603 Nâimâ, III/1219.

Bütün bu tepkilere aldırış etmeyen Sultân Murâd, gece gündüz tebdîl-i kıyafet edip, şehri ve köyleri dolaşıyor, tütün veya kahve ile yakalananlar hemen cellâda teslim ediliyordu.[604]

Nâimâ'nın naklettiğine göre birgün Sîvâsî Efendi Kâğıthâne'de Mîrâhor Köşkü'nde bazı mürid ve muhibleriyle tasavvufa dair sohbet etmekteyken, Sultân Murâd ansızın sandalla gelmiş ve hazır bulunanların kitaplarını, üzerlerinde bulunan eşyalarını istemişti. Görevliler orda bulunan kitapları ve ellerinde bulunan tesbihleri toplayıp padişaha götürdüler. Padişah getirilen kitaplardan bir cildi açıp Yahyâ Efendi(ö.1054/1644)'nin Dîvân'ı[605] olduğunu görünce: "Bu bizim Efendi'nin dîvânıdır." demiş ve öteki kitâpları ve getirilen eşyaları gördükten sonra: "Kitâplarıyla seyre giden ulemâya, tesbih ve seccade ve ridasıyla giden dervîşana, divat ve kalem ve levazım-ı kitâbet ile giden küttaba bizim sözümüz ve bir vechile taarruzumuz yoktur, âlemlerinde olsunlar!" demişti.[606] Bu nakledilen hadise padişahın ulemâ ve dervişlere karşı tavrını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Hülasa Kadı-zâde padişaha yaranma ve şöhret uğruna onun yasağına destek olmuş, bu yüzden haklı haksız pek çok insan öldürülmüştü. Naimâ'ya göre Kadı-zâde'nin bu fetvâsından cesaret alan padişahın pek çok günahsız kimsenin kanına girmesine sebep Kadı-zâde'dir.[607]

Padişahın himayesine girmekle daha da güç ve cesaret kazanan Kadı-zâde fikirlerini yaymaya ve kendilerine tabi olmayanları bid'at ehli olarak addedip onlara sataşmaya başladı.[608] Hatta kürsülerde bu iltifattan istifâde ile devlet büyükleri aleyhinde serbestçe bazı yakışıksız sözler de söylüyordu.[609]

Kadı-zâde'nin mücadelelerinden birisi de kendisinden önce Birgivî'nin yaptığı gibi tarîkat mensuplarıyla, özellikle "semâ'" ve "devrân" konusunda Halvetîler ve Mevlevîler'le olmuştur[610]. Ancak olayların seyrine baktığımızda bu hususta Birgivî'deki fikir samimiyeti, dürüstlük ve ilmî kudretin onda olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Nitekim o, Birgivî gibi ilmî çerçevede kalarak tarîkat mensuplarına karşı çıkacak yerde, onlara "tahta tepenler", "düdük çalanlar", "yetiş Toklu Dede" tabiri yerine[611] "yetiş

---

604 Hammer, V/162.

605 Bu eser için bkz., Yahyâ Bey, *Divan-ı Yahyâ*, Millet Ktp., Ali Emirî, No: 517. Bu Divan'ın tenkidli neşri için bkz., Yahya Efendi, Divan-ı Yahyâ, Neşre haz: Mehmed Çavuşoğlu, İü., Edebiyat Fak., No: 2233, İst., 1977.

606 Nâimâ, III/1221-1222; Hammer, V/162-163.

607 Nâimâ, VI/2720.

608 Sakıb Dede, a.g.e., s. 165.

609 Hammer, V/163.

610 Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, s. 112; *Fezleke*, II/183; Uzunçarşılı, III/356.

611 Toklu Baba veya doğru olarak Dûğlu Baba, Sultan Orhan zamanında Bursa'nın fethinde bulunmuş olan meczub tabiatlı bir kimsedir. Savaş esnasında susayan askerlere ayran yapıp ikram ettiği için bu isimle anılmıştır. Duğ ayran demektir. Taşköprü-zâde, s. 13.

boklu Dede" diye va'zlarında alay etmekten ve taş atmaktan geri kalmıyor[612], bu davranışları mensupları tarafından asabiyetle takip ediliyordu.[613]

Öte yandan bunlar, aynı devirde yaşayan Abdulmecîd-i Sîvâsî Efendi(ö.1049/1639) ve Mevlevi İsmail Dede gibi tasavvuf ehline "kâfir" ve "zındık" diye dil uzatıyorlardı.[614] Böylece Kadı-zâde devletin uzlaştırmaya çalıştığı medrese-tekke çekişmesini hem de çok nazik ve tehlikeli bir dönemde yeniden çatışma haline dönüştürmüş oluyordu.

Kadı-zâde'nin başlattığı bu çatışma ve özellikle Halvetîler'e ve Mevlevîler'e yaptığı ağır hucumlar hem öteki tarîkat çevrelerinde, hem de tabiatıyla daha çok Halvetîler arasında bir tepki ve mukavemet cephesi oluşturuyordu. Mevlevilerden bu harekete tepki gösterenlerin başında İsmail-i Ankaravî(ö.1041/1631) geliyordu.[615] Nitekim Mevleviler ondan raks ve semâa karşı olanların susturulması için bir eser yazmasını istemişler, İsmail-i Ankaravî de Ahmed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî(ö.520/1126)'nin "Bevârikü'l-İlmâ' fî Tekfîri Men Yüharrimü's-Semâ'" adlı eserine yaptığı ilavelerle "Hüccetü's-Semâ'" adlı eserini kaleme alarak tarîkat erbabını savunmuştur.[616] Bu hareketiyle Azîz Mahmûd Hüdayî tarafından da takdir ve tebcil edilmiştir.[617]

Halvetîler arasında ise buna şiddetle karşı çıkanların başında devrin en büyük sûfîlerinden olan müellifimiz Abdulmecîd-i Sîvâsî Efendi bulunuyordu. Bu zatın taraftarına da "Sîvâsîler" deniliyordu.

Şerî'ate aşırı bağlı bir sûfî olarak temayüz eden ve "enbiyâ ve evliyânın yolunun esası şerî'attir ve onsuz saâdet yolu yoktur"[618] diyen Sîvâsî Efendi, devrinde mevcut olan huzursuzluğun ve ümmetin fesadının şerî'ate muhalif hareketlerden kaynaklandığını ısrârla dile getiren gayretli ve cesaretli bir sûfîdir. Ona göre halkın şerî'ate itaati ulemânın ilimleriyle amil olup ma'rûfu emr, münkeri nehyetmeleriyle tahakkuk eder. Ulemânın dünyalık sevdası, şöhret ve gurura kapılıp, kendileri ilimleriyle amil olmadan başkalarını marufa davet etmelerinin şerî'ate muhalif zararlı bir yol olduğuna dikkat çeken Sîvâsî Efendi, bu şekilde hareket eden pek çok ulemâ sebebiyle halkın, "onlar işin aslını bilmeseler böyle yapmazlardı" diyerek dalalete düştüklerini dile getirir.[619]

Sîvâsî Efendi, işlerini rüşvet yolunu seçmekle yürüten ulemâ namında bazı fesatçıların rüşvetin adını ücret koyduklarını, şerî'ate uygun işlerde bir şeyin ücreti hizmete göre iken bunların para hatırı için şerî'ate muhalif davranıp, "ücret bitirdiğimiz işe göredir" diyerek dört mezhebin dışına çıkıp adeta bir beşinci mezheb ihdâs ettiklerini dile getirerek onları Allah'a havale eder.[620]

---

612 Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, s. 112; *Fezleke*, II/183.
613 Uzunçarşılı, III/356.
614 Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, s. 112; *Fezleke*, II, 183.
615 Bursalı Mehmed Tâhir, *Meşâyih-i Osmâniye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, s. 22.
616 Yetik, *İsmail-i Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, s. 86.
617 Mehmed Tâhir, a.g.e., s. 22.
618 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 2a.
619 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr., 100b-101a.
620 Sîvâsî, a.g.e., vr., 30a.

Diğer taraftan şerî'atin hududuna tecavüz edip, haramdan kaçınmayınca, şerî'at sınırları içinde avam-ı nasdan kimsenin kalmayacağını söyleyen Sîvâsî Efendi, padişahın da böyle kimselere görev verip onların görevlerini şerî'at doğrultusunda yapıp yapmadıklarını kontrol etmemesi sonucunda, evvela kendisinin şerî'ate tecavüz etmiş olacağını cesaretle dile getirir.[621]

Sîvâsî Efendi çözüm olarak da kendi döneminde belirgin olarak ortaya çıkan huzursuzlukların halli için padişahın ve idarecilerin, durumu âlim, ârif ve sâlih kimselere danışması, kendi arzu ve emelleri doğrultusunda hareket eden kişilerden kaçınması gerektiğini ifâde eder.[622]

Aynı kanaatleri hayatı boyunca sürdüren Sîvâsî Efendi'nin III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde toplumun bozulmasında etkili olduğuna inandığı bu hususlar, hem onun bu olaylara karşı tavrını göstermesi hem de IV. Murâd döneminde patlak veren Kadı-zâdeliler hareketinin habercisi olması bakımından dikkat çekicidir.

Tasavvuf ehlini bid'at ehli olarak gören Kadı-zâde'ye mukabil Sîvâsî Efendi müteşerri bir sûfî olarak bu dönemde tasavvufu savunurken tasavvuf yolunda kendine göre Hamzavîler ve hasseten İdrîs-i Muhtefî gibi görüşlerini şerî'ate muhalif saydığı çevrelere karşı da mücadelesini sürdürmüştür. Ancak onun en ciddi mücadelesi Kadı-zâde'ye ve taraftarlarına karşı olmuştur.

Kadı-zâde bid'atler, tarîkat faaliyetleri ve bazı tasavvufî meseleleri kendine göre tartışma mevzuu yapıp bu yolda gidenlere aşırı hucumlarda bulunurken, Sîvâsî Efendi de va'zlarında ve sohbetlerinde Kadı-zâdeye ve taraftarlarına karşı sessiz kalmıyor iddialara cevaplar veriyordu.

Kâtip Çelebi iki taraf arasındaki münakaşalardan dolayı, "bu iki şeyh zamanında birbirlerinin tam zıddı olup, meşreblerinin başka başka oluşu yüzünden aralarında Besûs savaşı vardı"[623] demek sûretiyle durumun hangi boyutlarda olduğunu dile getirir.

Kadı-zâde ve Sîvâsî Efendi arasında tartışma konusu olan ve biraz da o günkü fikrî ortamı yansıtan bu hususları Kâtip Çelebi "Mîzânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ahak" adlı eserinde 19 madde halinde sıralamakta ve "bu yazdığım konuların çoğunda Kadı-zâde bir tarafı, Sîvâsî Efendi de öbür tarafı tutup, ifrat ve tefrit tarafına giderler, iki şeyhin tarafını tutanlar da birbirleriyle tartışıp kavga ederlerdi."[624] demektedir. Naimâ da iki taraf arasında ihtilâf edilen ve tartışılan konuları kanaatimize göre Kâtip Çelebi'den iktibas ederek 16 madde halinde sıralamaktadır.[625] Fakat şüphesiz tartışma konuları sadece zikredilenlerle sınırlı değildir.

---

621 Bkz., Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, Süleymâniye ktp., Kılıç Ali Paşa, 1032/2, vr., 28a-28b.

622 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 159a.

623 Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, s. 108. Besûs iki Arap kabilesinin kırkyıl savaşmasına sebep olan bir kadının adıdır. Uzayıp giden ve barışla sonuçlanmayan savaşlar için kullanılan bir tabir olmuştur.

624 A.g.e., s. 120.

625 Nâimâ, VI/2718.

Bu iki eserden ve bunları tasdik eden daha sonraki kaynaklardan hareketle tartışılan bazı konuları şöylece sıralayabiliriz:

1- Eşyanın hakîkatlerinden bahseden aklî ve riyâzî(matematik) ilimlerin tahsilinin meşru olup olmadığı,

2- Hızır (as)'ın hayatta olup olmadığı,

3- Ezan ve na't-ı nebevî, mevlüt, Kur'ân ve sair şeylerin makamla ve güzel sesle okunup okunamıyacağı,

4- Tarîkat erbabının "devrân" ve "semâ'" yapmalarının câiz olup olmadığı,

5- Cuma hutbesi okunurken ta'zim makâmında Hz. Peygamber'e tasliye(sav) ve ashâba tarziye (ra) yapmanın icap edip etmediği,

6- Sigara, kahve ve keyif verici şeylerin haram olup olmadığı,

7- Hz. Peygamber'in ebeveyninin imânla ölüp ölmedikleri,

8- Firavun'un mü'min olarak öldüğünü söyleyen ibn Arabî haklımıdır değil midir?

9- İbn Arabî'nin kâfir sayılıp sayılamıyacağı,

10- Hz. Hüseyin'in şehid edilmesine sebep olan Yezid'e lanet edilep edilemeyeceği,

11- Hz. Peygamber'in vefâtından sonra ortaya çıkan örf, adet ve geleneklerin terkinin şart olup olmadığı,

12- Kabir ve türbe ziyaretinin câiz olup olmadığı,

13- Cemaatle nafile Regaib, Berat ve Kadir gecesi namazlarının kılınıp kılınamayacağı,

14- Büyüklere ayağa kalkmanın, el ve eteğini öpmenin, selâm alırken eğilmenin doğru olup olmadığı,

15- Emr bi'l-Ma'rûf nehy ani'l-münker meselesi,

16- Rüşvet almanın câiz olup olmadığı.[626]

İlk defa Kadı-zâde Mehmed Efendi tarafından tartışma konusu olarak ortaya atılan[627] bu meselelerde Kadı-zâde hep olumsuz yönleri dile getiriyor, Sîvâsî Efendi ise bunlar ve benzeri meselelerin aklî ve mantıkî olanlarının yapılması şeklinde görüşlerini ileri sürüyor, itidal yolunu gösteriyordu..[628]

Sîvâsî Efendi'nin bu tartışma konularıyla ilgili görüşlerini eserlerinden tesbit etmek mümkün değildir. Çünkü o, tesbit ettiğimiz eserlerini bu tartışmaların yapıldığı dönemden önce kaleme almıştır. Onun eserlerinde Kadı-zâde'nin isiminden hiç bahsetmemiş olması ve yazdığı eserlerin telif tarihlerinin bu dönemden önceye raslaması bu kanaatimizi desteklemektedir.

---

626 Bkz., Nâimâ, VI/2718; Uzunçarşılı, III/357; Yurdaydın, a.g.e., s. 126-127; Ocak, a.g.m., s. 217; Arslan, a.g.e., s. 72-73; Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s. 23; Kara, Mustafa, *Niyazi-i Mısrî*, T.D.V. Yay., Ank., 1994, s. 5-6. Bu konuların daha geniş değerlendirmesi ve mahiyetleri hakkında bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 5-109.

627 Ocak, a.g.m., s. 217.

628 Uzunçarşılı, III/357; Yurdaydın, a.g.e., s. 127; a.g.m., s. 118; Ocak, a.g.m., s. 217; Arslan, a.g.e., s. 73; Türer, a.g.e., s. 23-24

Sîvâsî'nin Kadı-zâde ile tartışmalarını eserlerinden tesbit etmek mümkün olmasa da onun tartışılan bu konularla alâkalı bazı kanaatlerini kendi eserlerinde bulmak mümkündür. Onun bizzat Kadı-zâde ile tartıştığı hususlardan bazılarını ise Hediyyetü'l-İhvân'dan öğreniyoruz.

Sîvâsî'nin gerek kendi eserlerinde bu tartışılan konularla ilgili tesbit ettiğimiz kanaatlerini, gerekse Hediyye'de bizzat tartışılan hususlarla ilgili nakledilenlen tavırlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

"Müsbet İlmlerin Tahsili Caizdir."

Öteden beri müsbet ilimlerde hizmetleriyle temâyüz eden mutasavvıflar bir tarafa, bu dönemdeki medrese-tekke çekişmelerinde Kadı-zâde'nin medrese ehli olarak müsbet ilimlere karşı menfi tavrına karşılık, Sîvâsî Efendi'nin bu ilimlere taraftar olması, oldukça önemli bir husustur.

Sîvâsî, insan için faydalı olan ilmin(kişiyi Hakk'a ulaştıran ilim) tahsilini tavsiye ederken ilmin bir nûr olduğunu, ilim yolunda olanların da bu nûrla münevver olduklarını söyler. Cehaletin sûfî için yıkıcı faktörlerden biri olduğu hususunda ıslarla duran Sîvâsî, kişinin helâl ve haramı seçemeyip, bildiğini işlemesinin de aleyhine hüccet olacağını belirtir. Ona göre *ilimsiz sûfî kapısız ev ve etrafı çevrilmemiş bahçe gibidir.* Böyle bir mekânın başıboş hayvanlardan kurtulamaması gibi ilim sahibi olmayan kimseler de kendilerine zararı dokunacak şeylerden emin olamazlar. Sîvâsî'nin ilim hakkındaki mütalaalarında dikkat çeken önemli hususlardan biri de ilmi dünya menfeati, makam, mansıp, riyâset ve şöhret için tahsil etmektir. Ona göre böyle kimseler için ilim, ağzı eline verilmiş kılıç gibi kişinin kendisine zarar verir. Diğer taraftan amelsiz ilmin kötü sıfatlara sebebiyet verip kişiyi Hakk'tan uzaklaştıracağını ifade eden Sîvâsî'ye göre, hangi ilim olursa olsun kişiyi Hakk'a ulaştırdığı sürece makbuldur ve tahsili câizdir.[629]

"Hızır (as) Hayattadır"

Sîvâsî Efendi'nin Hızır hakkındaki, Mollâ Câmî'nin "Nefehâtü'l-Üns" adlı eserinden faydalanmak sûretiyle dile getirirdiği görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: "Hızır(as) hayattadır. Beşerdir, melek değildir. Onun varlığını inkâr körlüğe delalet eder. Kalp gözü açılanlar onu hayatta iken bir kaç defa görürler. Hızırın beşyüz yılda bir ömrü, azaları, bedeni yenilenir. 736'dan sonra ise her 120 yılda bir yenilenmiştir. Azaları tamdır. Şekli gayet güzeldir. Huyu güzel, eli açıktır. Halka karşı şefkatlidir.

Ulemâdan bazılarına göre Hızır nebîdir. Delilleri ise ***"Ben bunu kendiliğimden yapmadım."***[630] ve ***"Ona katımızdan bir rahmet vermiştik."***[631] âyetleridir. Bu

---

629 Bkz. Sîvâsî, *Mi'yar-ı Tarîk*, vr. 28a-31b.
630 Kehf, 18/82.
631 Kehf, 18/65.

görüşte olanlara göre ikinci âyette geçen "Rahmet"ten murad nübüvvet ve vahiydir. Bazılarına göre ise o muhaddistir. Hz. Peygamber'den hadîs rivâyet eder.

Hızır'ın on tane arkadaşı vardır ve hepsi Kerâmet sâhibidir. Hanımı ve evladı yoktur. Virdi ise ekseriyetle "Ey Hayy ve Kayyum! Ey kendisinden başka ilâh bulunmayan! Senden daimi sûrette kalbimi, ma'rifetinin nûruyla ihyâ etmeni niyaz ediyorum." şeklindedir. Hızır, halkla alışveriş yapar, alır satar. Az yer, az içer, güzel sesi sever. Vecd sâhibi olup, Semâ' vaktinde raks ve hareket eder. Bazen sâlihlerle buluşup onlara nasihat eder.[632]

Sîvâsî'nin Hızır (a.s) ile Arafat'ta ve Mina'da karşılaştığına dair ifâdeleri[633] ile bu görüşleri birlikte değerlendirildiğinde, ona göre Hızır'ın varlığı ruhani âlemle kayıtlı değildir ve bu âlemle irtibatı ve alış-verişi devam etmektedir.

"Semâ' ve Devrân Câizdir"

Bu konuda kendi zamanında, oldukça fazla münakaşanın olduğunu söyleyen Sîvâsî Efendi, Şafi'î, Mâlikî, Hanbelî kitâplarında semâ'ın cevâzına dair pek çok delilin bulunduğunu, bu eserlerde sahabe ve tâbiînden pek çok kimsenin semâ' ve raks ettiğine dair rivâyetlerin yer aldığını söylemektedir. Suhreverdî'nin "Avârif"de[634], Ebû Talib el-Mekkî'nin "Kûtu'l-Kulûb"da[635] Gazâlî'nin "İhyâ"da semâ'ın cevazını beyân ve tasrih ettiklerini hatırlatan Sîvâsî, semâ'ın câiz olduğunu söyleyenleri küfürle itham etmenin, adı geçen imâmların küfrüne cür'et olacağını söyler.[636] Çünki bunlar, semâ'ı caiz görüp, ibâdet ve fazilet saymışlardır.

Sîvâsî'ye göre semâ' ve raks mutlak mânâda şeri'ate muhalif değildir. Belki üzerinde ihtilâf olan meselelerdendir.[637] Müftü Ali Çelebi ve Ahî-zâde'nin fetvâlarındaki semâ' yapmanın câiz olmadığına dair tehdidlerin, içki içen, şerî'atten habersiz avâmın, çocuklar ile oynaşmak ve şehvetlerini tahrik için halka kurmalarına dair olduğunu söyler.

Diğer taraftan Gazâlî'nin de bu konuda cevaz verenlerden iken "riyâ ile semâ' şirkdir"[638] dediğini hatırlatan müellifimiz, riyânın kalp fiili olmasından dolayı başkalarınca tesbitinin mümkün olamayacağını, dolayısıyla bu hususta akl-ı selîm sahibi kimselere düşenin, yapılan bu fiili riyâ ile değerlendirmekten imtina edip, zahire göre hükmetmek olduğunu söyler.[639] Aksi halde böyle kimselerin Hz. Peygamber'in şu hadisine muhatab olacaklarını belirtir: **"La ilâhe illallâh diyen cemaate ilişmeyiniz ki, onları herhangi bir günahla tekfir etmeyesiniz. Kim lailâhe illallâh diyen cemaati**

---

632 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 47b-49a; Krş. Câmî, a.g.e., s. 29-32.

633 Bkz. Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 475.

634 es-Suhreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 173 vd.

635 el-Mekkî, Muhammed b. Ebi'l-Hasan Ali b. Abbas, *Kûtu'l-Kulûb*, Matbaatu'l-Meymeniyye, Mısır, 1306/1888, II/61.

636 Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, vr. 28a; *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 54b. Ayrıca bkz. Nazmî, s.136.

637 Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, vr. 29b.

638 Gazâlî'nin semâ' konusundaki görüş ve değerlendirmeleri için bkz. el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1939, II/229 vd.

639 Sîvâsî, a.g.e., vr. 30a.

küfürle itham ederse, kendisi küfre daha yakın olur."[640] Diğer taraftan Hz. Peygamber'in; **"Münâfıklar size mecnun deyinceye kadar Allah'ı çokça zikredin"**[641] ve **"Münâfıklar size riyâkâr deyinceye kadar Allah'ı çokça zikredin"**[642] buyurduğunu ve bu ifadeleriyle kalp hâline vakıf olamayan kimselerin başkaları hakkında hüs-i zan etmelerini tenbihlediğini, böyle kimselere "riyâkâr" diyenlere onun münafık dediğini[643] belirterek şunları söyler:

"Bir hal ve davranışta riyâ şaibesi varsa o, şerî'at ehli ve ma'rifet sâhiblerine göre fısk, belki şirktir. Alay ve hafife alma şeklinde olursa küfürdür. Riyâ ve hafife alma ise kalbe menuttur. Ona ancak Mukallibu'l-kulûb veya Keşşâfü'l-guyûb'un keşfiyle kalp ehli muttali' olur. Şu halde ilim zincirinden çıkıp, kalb meydanına girmeyen zâhir ehli, gerek cevaz versin, gerek menetsin, semâ' ve raksa taalluk eden âyet ve hadis olmadığı için, semâ'a helal veya haram demek doğru değildir.[644] Nitekim Cenâb-ı Hakk da; ***"Dillerinizin yalan yere vasıflandırageldiği şeyler için, "şu helâldir, bu haramdır" demeyin. Çünkü (bu sûretle) Allah'a karşı yalan düzmüş olursunuz..."***[645] buyurmuştur. Şu halde semâ'a helal demek; "Bir şeyin haram olduğu hususunda nas olmadıkça o şeyde asl olan ibahattır." şeklindeki kurala daha uygundur. Gazâlî'nin de ifade ettiği gibi, "nas ile kıyas semâ'ın ibâhetine delâlet eder."[646] Fakat semâ yapan kişinin hareketlerinde hevâ-yı nefs varsa haramdır. Şayet kişinin cezbesi sahih olup, suyun değirmeni hareket ettirdiği gibi, onu da muharrik-i hakîkî tahrik ediyor ve soğuktan titreyen kimse gibi hareketi zaruri olarak ortaya çıkıyorsa, zaruriye sual olamaz ve bunların hallerini bilmeyenlere hüsn-i zan üzere olmaktan iyi amel olmaz."[647]

Sîvâsî bu değerlendirmeleriyle kısaca, tevhîd ehli kimselerin, semâ' yapmaları hata bile olsa -ki, ona göre değildir- küfürle itham edilemeyeceklerini, böyle bir tavrın, söyleyeni küfre götürebileceğini, kaldı ki, onların hâlini riyâ olarak görmenin de doğru bir davranış olmadığını ifade eder.

Sîvâsî Efendi'nin semâ''nın cevazına dair bir diğer değerlendirmesi de şudur: "Şirkin ortaya çıkmasında rolü olmayan 'şey'in imânla beraber bulunmasında da zararı yoktur. Yani İmân tasdiktir. Zâhirî amellerin, hayır olsun şer olsun, imânda medhali yoktur. 'şey' ise bütün mevcudata şamildir. Şu halde, 'eşya'dan olan bir 'şey' muvahhide zarar vermez. Yani muvahhidin tevhîdine zarar vermez. Zâhir semâ' ve raks da bir 'şey'dir."[648]

Sîvâsî, semâ'ın bir oyun ve eylence olduğunu söyleyenlere ise şöyle karşılık vermektedir: "Bu fakir der ki, biz Hanefî mezhebindeniz. Bizim mezhebimizde lu'b(oyun ve

---

640 el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989, III/635, Hadis no: 8270.
641 Aclûnî, I1/87.
642 Aclûnî, I/187.
643 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 55a. Ayrıca bkz. Nazmî, s.137.
644 A.g.e., vr. 54b. Ayrıca bkz. Nazmî, s.136.
645 Nahl, 16/116.
646 Bkz. Gazâlî, a.g.e., II/269.
647 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 54b. Ayrıca bkz. Nazmî, s.136.
648 A.g.e., vr. 30b.

eğlence) yoktur. Diğer taraftan tevhîd halinde evliyânın büyüklerini inkâra da kâdir değiliz. Avama da umumen ruhsat vermeyiz. Çünkü cezbesi sahih olmayan avama ruhsat verilse, genç ve çocuk karışıp lu'b olması mukarrer olur. "Her lu'b haramdır." fehvası üzere lu'bun haramlığı mukarrerdir."[649] Çocukların, ehil olmayanların, semâ'ı inkar edenlerin, nefsanî ve dünyevî hazlardan arınmamış olanların semâ' yapmalarının semâ'ın rûhaniyetine zarar vereceği için şeyhler tarafından yasaklandığını belirtir.[650]

Sîvâsî, raksın da kâmillere mahsus olduğunu, böyle kimselerin hareketlerinin kızgın saç üzerinde titreşen daneler gibi ihtiyarî olmadığını söyler.[651]

Semâ' esnasında çalınan def ve tanburun ***"Hiç bir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih eder. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız."***[652] ayetine dahil olduğunu söyleyen ve semâ'ın insan kulağına tabi olduğunu, hayvan kulağına layık olmadığını[653] belirten Sîvâsî'nin bu değerlendirmesini şairin şu beyti ne güzel ifade etmektedir:

Sûfî hele gel meclisime dinle bu sâzı
Gör nice olur tellerin Allah'a niyâzı.

Sîvâsî bu noktada sözlerini daha da sertleştirerek şöyle der; "Hayvan kulağı Kur'an dinlese de istifade edemez. Nerde kaldı meşayih sözünü işitsin."[654]

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Sîvâsî, semâ'ı insanları Hakk'a çağıran bir mesaj olarak da değerlendirmektedir.

İbn-i İsa(Yiğitbaşı)'nın "halvetîler sema etmeseler mecnûn olurlardı" şeklindeki sözünü hatırlatan Sîvâsî, mübtedî mürîdlerin semâ'a güçleri yetse de semâ' için "zaman", "mekân" ve "ihvân" şartlarının bulunması gerektiğini belirtir.[655] Sîvâsî, bu kanaatleri dile getirdikten sonra netice olarak, bu hususta orta yolun takip edilip, semâ'ın umumen tecvîz ve umumen men olunmaması gerektiğini belirtir."[656]

Sîvâsî Efendi kendisi de ifade ettiği üzere bu konudaki görüşlerini Ahmed b. Muhammed et-Tûsî'nin "Bevâriku'l-İlma' fî Tekfîri Men Yuharrimü's-Semâ'" adlı eserine de atıflar yaparak delillendirme yoluna gider.[657]

---

649 A.g.e., vr. 55a. Ayrıca bkz. Nazmî, s.136.
650Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 21a.
651 A.g.e., vr. 21b.
652 İsrâ, 17/44.
653 Sîvâsî, a.g.e., vr. 21a.
654 A.g.e., vr. 21a.
655 A.g.e., vr. 20b.
656 A.g.e., vr. 55a.
657 Krş. et-Tûsî', Ahmed b.Muhammed b. Muhammed, *Bevâriku'l-İlmâ' fî Tekfîri Men Yuharrimü's-Semâ'*, Süleymâniye, Esad Efendi Katblığı, No: 1314, vr. 28a-34b. İsmail-i Ankaravî de bu eseri esas alarak Hüccetü's-Semâ' adlı eserini bazı ilavelerle vucuda getirmiştir. Bkz. Ankaravî, Rusuhî İsmail, *Hüccetü's-Semâ'*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa Kitaplığı No: 255/2, varak, 69b-95a.

"İbn Arabî Şeyh-i Ekber'dir"

Sîvâsî Efendi İbn Arabî'nin şeyh-i ekber namıyla büyük bir İslâm mutasavvıfı olduğunu kabul eder, eserlerinde ondan nakillerde bulunur ve hakkında "Nûr-ı Ezher", "Kibrît-i Ahmer", "Şeyh-i Ekber" gibi ta'zimkâr ifâdeler kullanır.

"İbn Arabî'ye Göre Fir'avn Ebedi Olarak Cehennemliktir"

Firavn'un imânla ölüp ölmediği hususundaki tartışma ibn Arabî'nin Mûsâ Fass'ında Firavun'un imân üzere öldüğünü tazammun eden sözler söylemesi üzerine olmuştur.[658] Sîvâsî Efendi İbn Arabî'nin bu konudaki görüşlerini değerlendirirken şöyle demektedir; "İbn Arabî bu ifâdeleri kullandıktan sonra sözünün sonunda; "biz deriz ki, bundan sonra onun(Firavn) hakkında emr Allah'a racidir." demek sûretiyle bu hususstaki tavrını ve niyetini ortaya koymuştur. Diğer taraftan İbn Arabî ölümünden üç yıl önce yazdığı ve son te'liflerinden olan Futûhât'ında; "Firavn ebediyyen çıkmamak üzere cehenneme düşen insanlardandır."[659] demiş, dolayısıyla bu konudaki son kanaatini dile getirmiştir."[660]

"Büyüklere Ta'zim İçin Ayağa Kalkmak Câizdir"

Sîvâsî'nin değerlendirmesine göre, "Ekâbir(büyükler) ve zenginler meclise geldiğinde arada soğukluk olmasın ve muhabbet pekişsin diye ayağa kalkmak câizdir. Ulemâya kalkmak gerkmez. Çünkü onlar ta'zime tama' etmezler. Kendi zamanında bu kanaatte olan ulemâya sataşmaların olduğunu hatırlatan Sîvâsî, nefsinin aybını gören kimsenin kullukta kusûrunu bileceğini, kendinden daha aşağı kimse görmeyeceğini ve başkalarının ta'ziminden de utanacağını söyler. Ona göre herkese takvâ ve ilmî seviyesine göre saygı göstermek gerekir. Ta'zimi taleb etmek ise kişinin ayıbını görmede kör olmasından, ucb ve kibirden kaynaklanır. Ulemâya lâyık olan, ta'zîm beklememektir. Avama lâyık olan ise, ta'zim için âlime ve üstâda ayağa kalkmaktır.[661]

Sîvâsî'ye göre ta'zim niyetiyle padişaha secde etmek küfrü gerektirmez. Çünki melekler de Adem'e ta'zim için secde etmekle emrolunmuşlardır. Diğer taraftan Hz. Yûsuf'un kardeşleri de ta'zim niyetiyle kendisine secde etmişler, o da peygamber olduğu halde buna engel olmamıştır. Şu halde ta'zim niyetiyle padişaha secde câizdir. Eğer bu secde ibâdet niyetiyle yapılırsa yapan kişi müşrik ve kâfir olur. Ayrıca padişah birisini, "bana ibâdet cihetiyle secde et yoksa seni öldürürüm" diye zorlasa doğru olan secde etmeyip ölümü seçmektir. Fakat ta'zim secdesiyle emretse doğru olan ölmektense secde etmeği seçmektir.[662]

---

658 Bkz. ibn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, Çev. Nuri Gençosman, MEB. Yay., İst., 1992, s. 318-319.
659 ibn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Darü Sâdr, Beyrut, tsz. I/301.
660 Sîvâsî, *Firavun'un İmanına Dair Risale*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, No: 294/5, vr.1b-2a.
661 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 41a.
662 A.g.e., vr. 38a.

"Ta'zim makamında Hz. Peygamber'e tasliye(sav) ve ashâba tarziye (ra) Yapmak Gereklidir"

Sîvâsî'ye göre, ***"Sizi karanlıktan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen odur."***[663] âyet-i kerîmesindeki "يُصَلِّي" lafzı rahmet mânâsına enbiyânın dışındakiler için de salât getirmenin câiz olduğuna işârettir. Salavât'tan bazen duâ, bazen rahmet, bazen de mağfiret kasdedilir. Şu halde nebîlere salât u selâm getirmek ta'zime, diğerlerinde ise mağfirete hamlolunur.[664] Ancak Enbiyâ'nın dışındakilere salât u selâm getirme, Hz. Peygamber'in isminin anılmasından sonra câizdir. Nebîler ve melâikenin dışındakiler için ise ancak birbiri peşine zikredilirse câiz olur.[665] Hz. Peygamber'in ehli ve ashâbı için "Radiyallâhü 'anhu", tâbiîn, müçtehidin ve ulemânın büyükleri için "Rahimehullâh" denilmesi mendubdur.[666]

Sîvâsî Efendi'ye göre; "Tarziye sahabeye mahsustur, onun dışındakilere Rahimehullâh denilir" şeklindeki görüş hatalıdır. Ona göre bu konuda sahih olan, ulemânın müstehab olduğu, yani sahabenin dışındakilere de denilebileceği görüşüdür. Diğer taraftan zikredilen şahıs sahabe oğlu ise o zaman babalarını da kapsayacak şekilde "Radiyallâhü 'anhüm" denilir. Meşâyih için "Kuddise Sırruhu" demek menduptur.

"Günümüze kadar, talebenin hocası için "Radiyellâhu anhu" diyerek duâda bulunduğu çirkin karşılanmaksızın tevarüs edegelmiştir." diyen Sîvâsî Efendi devamla; "Bu konuda doğru cevap verene rahmet olunur, lâkin hataya kanaat getirene rahmet oluşmasına gönlümüz razı olmaz. Kâtipler bu isimleri eserlerine kaydederken ta'zimle hareket etmelidirler." der. Sîvâsî'ye göre, Hz. Peygamber'e salât u selâm getirirken; "Sallallâhü 'alâ Muhammed", "Sallallâhü 'alâ Nebiyyî", "Sallallâhü 'alâ Ahmed", "Sallallâhü 'aleyhi" demek câiz değildir. "Allâhümme salli 'alâ Muhammed" demek gereklidir. Ayrıca ehl-i beyt ve ashâbı da buna dahil edilmelidir.[667] Hz. Peygamber her anıldıkça salavât getirmek farz-ı ayndır.[668] Salât u selâm'ı namazda yapmamız onun ibâdet olmasına delildir. Bundan dolayı mü'min olan salavâtı kasden terketmemelidir.[669]

Bir mecliste Hz. Peygamber'in ismi sıkça zikredilirse böyle yerlerde bir kere salavât kifayet eder. Ancak her seferinde salavat müsteheptır, farz değildir.[670] Aynı mecliste bir grubun salavât getirmesi onu başkalarından sakıt etmez.[671] Sîvâsî, gerek Peygamber'e, gerekse onun dışındakilere tasliye ve tarziye yapılırken nefis ıslâhı için onların hâl ve davranışlarının hatırlanması gerektiğini söyler.[672]

---

663 Ahzab, 33/43.
664 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 91a.
665 Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, vr. 38b.
666 A.g.e., vr.38b; *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 91b.
667 Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, vr. 38b.
668 Sîvâsî, *Letâitü'l-Ezhâr*, vr. 89a.
669 Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, vr. 39a.
670 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 90a.
671 A.g.e., vr. 90b.
672 A.g.e., vr. 90a.

Bu konuda asıl tartışma mevzuu olan, Cuma hutbesi okunurken ta'zîm makamında Hz. Peygamber'e cemaat tarafından topluca tasliye(s.a.v.) ve ashâba tarziye (ra) yapmanın icap edip etmediği hususunda Sîvâsî Efendi'nin kanaatini eserlerinden tesbit edemedik. Fakat onun bu konudaki tavrının, halk arasında örf ve adet halini almış bu davranışın yasaklanması şeklinde değil de, yumuşak söz ve öğütle düzeltilmesi ve bunun da zamana bırakılması şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

"Hz. Peygamber'den Sonra İhdâs Edilen Her şey Bid'at Değildir"

Bid'at konusunda da diğer konularda olduğu gibi hassas davranan Sîvâsî Efendi bid'atin lugatte, "adet veya ibâdet cihetinden olsun, sonradan ihdâs edilen şeyler"[673], Istılâhta ise, "şerî'ate muhalif olup, din ve dünya için fesat kaynağı olan şeyler" olduğunu belirtir. Ona göre, **"Her muhdes bid'attir ve her bid'at dalâlettir"**[674] hadîsinden bu mânânın anlaşılması gerekir.[675] Yani dinle ilgili olup, şerî'at koyucusu tarafından söz, fiil, ve işâret olarak izin olmayan ilave ve çıkarmalar bid'attir. Şerî'atte hakkında delil bulunmayan ve sonradan ihdas edilen şey, her ne kadar lugat bakımından bid'at olsa da şerî'at açısından bid'at değildir.[676]

Sîvâsî Efendi bid'atin üçlü tasnifini yaparak şu ölçüleri koyar: "Mubah bid'at, un elemek için elek kullanmak; müstehab bid'at, minare ve medrese yapmak, kitâp tasnif etmek; vâcip bid'at, mülhidleri ve bid'at ehlini engellemek, şüpheleri defetmek için deliller ortaya koymak gibi şeylerdir." Sîvâsî'nin değerlendirmesine göre, Hz. Peygamber zamanında bu gibi şeylerin olmayışı ya ihtiyaç olmadığından ya da bunları yapmaya mali kudret olmadığından, veyahut bunlardan daha mühim olan şeylerle meşgul olunduğundandır. Bütün bunlar iyice tetkik edilecek olsa, onlara şerî'at koyucusu tarafından izin verildiğini görmek mümkündür. Hülâsa dinde faydalı olan eşya dinin aslındandır. Sünneti terketmek şefa'atten mahrumiyete sebep iken, fukahânın, amelî bid'at ihdâs etmenin sünneti terketmekten daha zararlı olduğunu söylediklerini hatırlatan Sîvâsî, ilmi olmayanların kendilerini bid'atten kurtaramayacaklarını belirtir.[677]

Sîvâsî'nin hemen bütün tasavvuf ehlinin ve ulemânın bid'at hakkındaki kanaatlerini yansıtan bu değerlendirmelerinden sonra, Kadı-zâde'nin tasavvuf ehlini bid'at ehli olarak görmesinin ve onlara karşı hucum etmesinin hakikatle te'vili mümkün değildir. Kaldı ki, Kâtip Çelebi'nin de ifade ettiği gibi, bid'atler halkın arasında bir töreye ve adete dayanır. Bir bid'at halkın arasında yerleşip oturduktan sonra halkı ondan yasaklayıp, döndürmek oldukça zordur. Şu halde bu hususta yapılması gereken halkı sünnete teşvik ve onları bid'atten

673 A.g.e., vr. 103a
674 Müslim, Cum'a, 43; Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; Nesâî, İdeyn, 22; İbn Mâce, Mukaddime, 7.
675 A.g.e., vr. 100a.
676 A.g.e., vr. 103a
677 A.g.e., vr. 103a-b; Sivasi Efendi'nin bid'at hakkındaki bu görüşleri Birgivi'nin görüşleriyle aynılık arzetmekte üstelik ifadeler de birbiriyle örtüşmektedir. Krş. İmam-ı Birgivî, *Tarikat-ı Muhammediyye*, s. 38.

uzaklaştırma yolunda yumuşaklıkla va'z ve nasihatle yetinmektir. Tutmak halka kalır. Zorla tutturmak mümkün değildir.[678]

"Kabir Ehlini Anmak Faydalıdır"

İslâmın getirdiği tevhîd inancı yerleşme döneminde iken, Allah'tan başka bir varlığa tapınmanın izlerinin silinmesi, bu konuda en küçük bir tavize yer verilmemesi gerekiyordu. Bu sebeple faydalı tarafları bulunmasına rağmen kabir ziyâretleri de yasaklanmıştı.[679] Müslim'in rivâyet ettiğine göre; "Resulullâh Mekke'yi fethedince annesinin kabrini ziyâret etmeyi arzulamış ve bunun için rabbından izin istemişti. Allah'ın izin vermesi üzerine de: "kabirleri ziyâret edin; çünkü bunlar size âhireti hatırlatır." buyurmuşlardı."[680] Bu hadiste kabir ziyaretinin gerekçesi âhireti hatırlatması olarak gösterilmektedir.

Sîvâsî Efendi de ölüleri anmanın dünyayla gurur ve sururu gidereceğini, dünyada hüzün, gam ve fütûr çekmenin günah giderdiği için cennete yakınlaştıracağını, bu sebeple kabir ehlini anmamanın onların feyizlerinden mahrumiyeti gerektireceğini söyler[681]. Gazâlî'nin de ifade ettiği üzere, ibret almakla beraber, bereket ummak için de salihlerin kabirlerini ziyâret müstehabdır.[682] Sîvâsî'ye göre, **"İşlerinizde zor durumda kaldığınızda kabir ehlinden yardım talebedin."**[683] hadîsinde geçen "ehl-i kubûr"dan murad Allah'ın velî kullarıdır. Yani bu hadis ifâde etmektedir ki, rûhu fenâya eriştirip, bedeni ona makber kılanlardan medet istenmelidir ki, onlar Hayy ve Kayyûm olan Allah'ın hayat vermesiyle hayat bulmuşlardır. Sîvâsî'ye göre böyle kimseleri zikir, Allah'ı zikirdir. Belki tahkîk ehli katında tarîkate yeni girmiş mürîde Allah'ı lisanla zikretmekten daha faydalıdır. Zira bazı zikir vardır ki, Allah'ın pâk olan Zâtını, yalana bulanmış, pâk olmayan ve vesveseli dille zikredildiği için, zikir sâhibini Allah'tan uzaklaştırır, böylece azaba müstahak olur.[684]

Ölüleri anmayı ve kabirlerini ziyaretde bulunmayı bu açıdan faydalı gören Sîvâsî Efendi'nin, mezarlara kandiller koymak, yüzünü sürmek, kandil yağı ile yağlanmak vs. gibi hususlara olumlu bakmadığını da tahmin etmek zor değildir.

"Cenazeyi Tehlil İle Kaldırmak Şerî'ate Muhalif Değildir"

İki taraf arasında münakaşa mevzûu edildiğini tesbit ettiğimiz hususlardan biri de cenazelerin zikir ve tehlil ile kaldırılmasıdır. Nitekim Nâimâ'nın "Kadı-zâde Mehmed Efendi vefât etti ve icat ettiği şekil üzere zikirsiz ve tehlilsiz cenazesi Sultân Mehmed câmiine

---

678 Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-Hak*, s. 65-66.

679 Karaman, Hayreddin, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yay., İst., tsz., s. 97-98.

680 Müslim, Cenâiz, 105, 108.

681 Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vâizîn*, vr. 42a.

682 Gazâlî, a.g.e., IV/474.

683 Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Tash. Ahmet Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983, I/88.

684 Sîvâsî, a.g.e., vr. 41b.

kaldırıldı ve namazı müteakip defnedildi."[685] şeklindeki ifâdelerinden Kadı-zâdenin bu hususta tavrı ortaya çıkmaktadır.

Sîvâsî Efendi ise "Osmanlı'nın zuhûrundan günümüze kadar ulemâ, ölülerini cehrî zikirle taşıyıp defn etmekten kaçınmamışlardır. Bizim selefe itirazımız ise cahilliğimizden kaynaklanmaktadır. Mademki hilâfına açık nas yoktur -ki, olsa onlar da etmezledi- şu halde itiraza sebep de yoktur."[686] diyerek bu konudaki tavrını ortaya koymuştur.

Nazmî Efendi de Sîvâsî ile Kadı-zâde arasında pek çok mu'ârazanın olduğunu ancak bunlardan en önemlilerinin Kadı-zâde'nin Rasûlullâh'ın ebeveyni hakkında "imânsız gittiler" diye ısrârı ve "Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin dedesinin kılıcı ile öldürüldü" iddiası üzerine olduğunu söylemektedir.[687] Şimdi bu iddialarla ilgili Sîvâsî Efendi'nin ve Kadı-zâde'nin görüşlerini birlikte değerlendirmek için Hediyyetü'l-İhvân'daki rivâyetleri görelim.

"Rasûlullâh'ın Ebeveyni Küfür Zamanında Öldü"

Sîvâsî Efendi Hz. Peygamberin ebeveyninin kâfir olarak öldüklerini söylemenin yanlış olduğunu ve bu sözü İmâm-ı Azam'a nisbet etmenin doğru olmadığını, İmâm-ı Azam'ın Fıkh-ı Ekber'de Hz. Peygamber'in ebeveyninin "kâfir olarak öldüler" şeklinde bir ifâdesinin bulunmadığını, kaldıki bu sözü o söylemiş olsa bile bunun "kâfir olarak öldüler" şeklinde değil de, "küfür zamanında öldüler" şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir. Sîvâsî Efendinin bu hususta diğer bir kanaati de onların ihyâ edildikten sonra İslam'ı kabul ettikleri şeklindedir.[688]

Nazmî Efendi bu mesele hakkında: "Âbâ ve ecdâda eklenen ardan evlat ve torun ar edermiş. Öyleyse Resûlullâh'ın anne ve babasına kâfir demek haşa Resûlullâh'a "kâfir oğlu" demek olur. Onun için ulemânın büyük bir çoğunluğu bunu söyleyenin Nebî'ye sövmüş olacağından hareketle, katlinin vâcip olduğuna hükmetmişlerdir." diyerek sözlerini "imdi uşşak-ı Rasulullâh'dan olan Sîvâsî Efendi buna tahammül etsin mi?" sorusuyla bağlamaktadır.[689]

Diğer taraftan "İmâmeyn-i Hümameyn medhinde, Resûl-i Ekrem ifrat-ı mübalağa etmişken ve ittifak-ı ulemâ ile ta'lim-i ümmet için minberlerde

"...سيدي شبان اهل الجنة وقرتي اعين اهل السن"[690] kıraat olunurken, (Kadı-zâde'nin) Haricîler ve Yezidîler mezhebin tervic edip, bi-edeplik ettiğine rızâ versin mi?" diyerek Sîvâsî'nin Kadı-zâde'ye karşı tepkisinin haklı olduğunu teyid etmektedir. Nazmî Efendi devamla bu iki meselenin her iki taraf arasında tartışma konusu olduğunu ve Kadı-zâde'nin Sîvâsî'nin görüşlerini çürütme sevdasına düşüp "Kardeşine kuyu kazan,

---

685 Nâimâ, III/1321; Hammer, V/215.
686 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 43a.
687 Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*, s. 177.
688 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid ve Ğurer-i Külli Sâikin ve Kâid*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, 300/1, vr. 102b-103a.
689 Nazmî, s. 179.
690 "Cennet ehlinin gençlerinin iki efendisi ve ehl-i sünnet'in iki göz bebeği"

kazdığı kuyuya kendi düşer" sözü gereği her bahiste mağlup ve rüsvay olduğunu dile getirir.[691]

"Eşyanın Tesbîhi hem "hâl" hem de "kâl" iledir."

İki taraf arasında tartışmaya konu olan hususlardan biri de, "Eşyanın tesbihi kâl ile midir, hâl ile midir?" sorusu üzerine olduğunu yine Nazmî Efendi'den öğreniyoruz. Bu tartışma konusu, tartışmanın şekli ve tarafların tavrını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Nazmî Efendi'nin naklettiğine göre bu tartışma şöyle olmuştur:

"Sultân IV. Murâd bir gün Sîvâsî Efendi'ye: "Eşyanın tesbihi kâl ile midir, hâl ile midir?" diye sorduğunda, "Kâl iledir. Bizim dervîşlerimizden işitenler vardır." diye cevap vermişler. Ondan sonra Padişah Kadı-zâde'yi davet edip, "Kadıoğlu, Sîvâsî'ye eşyanın tesbihinden sual ettim; "kâl iledir ve dervîşlerimizden işitenler vardır" dedi, öyle midir?" diye sorduğunda, Kadı-zâde: "Hayır padişahım, Cenab-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîmde, ***"Hiç bir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih eder. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız..."***[692] buyurduğu hâlde Sîvâsî Efendi, "Anlarız ve işitiriz" diye cevap vermiş." Padişah tekrar Sîvâsî Efendi'yi davet edip,; "Kadıoğlu, senin hakkında Kur'ân nassını inkâr etti, kâfir oldu" diyor. Sen ne dersin?" dediğinde Sîvâsî Efendi: "Padişahım bu adam Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîrinden habersiz cahil ve inatçı bir kimsedir. Her ne kadar ilzam etsem kabul etmez. Şeyhülislâm'ı ve kazaskerleri davet edin, huzûrlarında karşılıklı olarak tartışalım." Bunun üzerine Şeyhülislâm ve kazaskerler davet edilirler. İçlerinde bulunan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi: "Padişahım, ola ki Kadı-zâde bizim bir garazımız olduğunu zanneder.[693] İmâmımız Şamî Hüseyin Efendi fazıl bir kimsedir gelip aralarında karar versin, biz de temyîz edelim." demiş. Sonra Hüseyin Efendi aralarında hüküm vermek üzere davete icabet edip, Sîvâsî Efendi'ye hitaben "iddianız nedir?" diye sormuş. Sîvâsî Efendi de: "Eşyanın tesbihi kâl iledir, mükaşefe erbabı işitir dedik" demiş. Kadı-zâde'ye "siz ne dersiniz?" diye sorduğunda o da: "Cenâb-ı Hak Kur'ân'da; "Eşyanın tesbihini işitemezsiniz" derken bunların "işitiriz" demesi, Kur'ân'ın nassına muhâlif ve inkârdır, küfürdür deriz" diye cevap vermiş. Bunun üzerine Sîvâsî Efendi söz alarak Kadı-zâde'ye karşı şunları söylemiş; "Malûm oldu ki, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîrinden habersizmişsiniz. Zira bu âyet-i kerîmede hitab kâfirleredir. 'Amm olduğu takdirde, selb umumdur; umum selb değildir. Yani herkesin işitip anlayamadığından, bazılarının işitip anlamaları lâzım gelmez. Mantıkda okumadın mı? Selb-i külliyenin nakîzı mûcib-i cüziyyedir; yani "tümünüz anlamaz, bazınız anlayıp işitir" demektir. Bu nev'i ayetler Kur'ân-ı Kerîmde çoktur. Meselâ: ***"Yüzler (vardır), o gün ter ü tazedir. Rablerine bakacaktır."***[694] âyet-i kerîmesi ve **"Bedir**

691 Nazmî, s. 179.

692 İsrâ, 17/44.

693 Yahya Efendi'nin böyle bir mazeret ileri sürmesinin Sîvâsî Efendi ile aralarında olan bağlılığın bilenmesinden dolayı, Kadı-zâdenin kendisini taraf tutuyor diye itham etmesinden imtina ettiği için olsa gerektir. Sivâsî ile Yahyâ Efendi arasındaki bu yakın ilişki için bkz., Nazmî, s. 184.

694 Kıyâme, 75/22-23.

gecesi ayı nasıl gördüyseniz, o şekilde Rabbınızı göreceksiniz."[695] hadîs-i şerîfi delili ile, Cenâb-ı Hak'ın Kur'ân-ı Kerîmde geçen ***"Ona gözler erişemez."***[696] ifâdesi, "bütün gözler görmez, bazıları görür" demektir." dediklerinde, Hüseyin Efendi de ***"Bize kuşların dili öğretildi."***[697] ve ***"(Dişi) bir karınca dedi ki; "Ey Karıncalar, yuvalarınıza girin."***[698] âyet-i kerîmeleri de eşyanın tesbihlerinin kâl ile olduğuna delildir." diye ilavede bulunarak Padişah'a: "Padişahım Sîvâsî Efendi âlim, fâzıl birisi olup her sözü hakdır. Husûsen âyet-i kerîmeden çıkardığı mânâ bütün müfessirlerin sözlerine uygundur." deyince Şeyhülislâm ve orada hazır bulunanlar: "Hüseyin Efendi'nin sözleri hakdır" diye teyid ve tekidde bulunmuşlar. Bunun üzerine Sultân Murâd Kadı-zâde'ye dönerek; "Kadıoğlu yine mi fezahât?" diye hitapta bulunmuş, bunun üzerine Sîvâsî Efendi: "Padişahım, İmâm Müslim, İbn Ömer'den rivâyet ettiği **"Bir kimse kardeşine küfür isnad ederse, mutlaka o ikisinden birisi kâfir olur."** hadîs-i şerîfince kendisine küfür lâzım olmuştur. Huzurunuzda tecdîd-i imân getirmesi gerekir." demiş. Padişah da Sîvâsî Efendi'ye;" Kadıoğlu'na tecdid-i imân eyle" demiş, onlar da tecdid-i imân etmişler."[699]

"Denizde Avlanan Her Canlı Yenilmez"

Sîvâsî Efendi ile Kadı-zâde arasında geçen muârazalardan bir diğeri de denizde avlanan her hayvanın yenilip yenilemeyeceği hususunda olmuştur.

Yine Nazmî Efendi'nin anlattığına göre: "Bir gün Sîvâsî Efendi, ***"Deniz avı yapmak ve onu yemek, size helal kılındı."***[700] âyet-i kerîmesini ve "Balığın dışında, denizde avlanan her şeyin yenmesi haram kılındı." hadîs-i şerîfini naklettiğinde, Kadı-zâde: "Sîvâsî Efendi hata etmiş, deryâ böceklerinin cümlesi helâldir" diye itiraz etmişti. Kadı-zâde'nin cevabı Sîvâsî Efendi'ye naklolunduğunda şöyle demişti: "Bunun hürmeti(haramlığı) yetmiş kadar tefsîr, hadîs ve fıkıh kitâbında sabit olmuştur. İmâm-ı A'zam Hazretlerinin de içtihâdı böyledir." Hasılı aralarındaki bu münazara devam edince Sîvâsî Efendi Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye bir tezkire yazarak: "deniz avlarından, balıktan başkası İmâm-ı Azam'a göre helâl mıdır, haram mıdır? fetvâ yazıp bize gönderiniz." der. Yahya Efendi de falan gün bize teşrif etsinler Kadı-zâde'yi de davet edip aralarını fasl edelim" der. Nitekim kararlaştırılan günde Şeyhülislâm'ın huzurunda bir araya gelip görüştükten sonra, şeyhülislâm hizmetçilere "yemek getirin" der. Onlar da bir tepsinin içinde istakoz, yengeç, midye, istiridye ve sair böcekler ve bir tabak içinde de iki tane balık; birini kendi önüne diğerini de Sîvâsî Efendi'nin önüne koydurup, Kadı-zâde'ye de böceklerden yemesini teklif ederek tepsiyi önüne koyarlar. Kadı-zâde ikrah edip; "bunlar yenir mi?"

695 Buhârî, Mesacid, 211-212.
696 En'âm, 6/103.
697 Neml, 27/16.
698 Neml, 27/18.
699 Nazmî, s. 179-181.
700 Maide, 5/96.

deyince Şeyhülislâm, "yemediğiniz şeyi halka neden teklif edersiniz? Nitekim bütün fıkıh kitâplarında Hanefi imâmları bunun haram olduğu görüşündedirler." diyerek Kadı-zâde'yi sustururlar.[701]

Bütün bu zikrettiğimiz hususlarda her iki tarafın da farklı değerlendirmeye gitmeleri onların mizaç ve meşreblerini aksettirmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Zira Sîvâsî Efendi'nin meşreb itibariyle tasavvuf ehli olması, Kadı-zâde'nin ise tasavvufla uyuşmayan bir yaratılış sâhibi olması, birinin nasları değerlendirirken sadece onların zâhirini esas almasını, diğerinin de zâhiri yanında bâtınını esas almasını gerektiriyordu. Fakat buna rağmen her iki tarafın hadiseler karşısındaki tavırları dikkate alındığında, Sîvâsî Efendi'nin yaklaşımının Kadı-zâde'ye göre daha makul ve mantıkî olduğu görülmektedir. Zira o bütün bu konularda akla uygunluğu ve dinin özüne aykırı olmama ilkesini ölçü olarak alıyordu. Buradan hareketle diyebiliriz ki, iki taraf arasındaki anlaşmazlığın kaynağı sadece meşreb farklılığından kaynaklanmamakta, şahsi maksat ve garazlarla, hissi davranışlar ağır basmakta idi. Özellikle Kadı-zâde'nin davranışları ve meseleler karşısındaki tavrı dikkatle değerlendirildiğinde bunu müşahede etmek mümkündür.

Sîvâsî Efendi ile Kadı-zâde arasındaki bu tartışmalar câmi kürsülerinde ve değişik mahfillerde sürüp gidiyor, böylece her iki taraf da kendisini haklı gösterip karşı tarafı cerhetme yoluna gidiyordu.

Uzunçarşılı Sîvâsî Efendi'nin Kadı-zâde'nin görüşlerini tasrih ve bu hususlara dair kanaatini risâle ve va'z suretiyle beyân ettiğini belirtmekte[702], diğer taraftan A. Yaşar Ocak da buna örnek teşkil etmesi bakımından Kadı-zâde'nin "er-Risâletü'l-Kâmi'a li'l-Bid'a"[703], Sîvâsî Efendi'nin de "Biza'atü'l-Vâizin" adlı eserlerini karşılıklı olarak yazdıklarını söylemektedir.[704] Ocak, Sîvâsî Efendi'nin eserini görmemiş olacak ki, bu iki eserin birbirine mukabil yazıldığını belirtmiştir. Oysa Kadı-zâde eserinde cemaatle nafile namaz kılınıp kılınamayacağı, kandil gecelerine mahsus namazın olup olmadığına değinirken, Sîvâsî Efendi'nin eseri bir tasavvufî hadîs şerhi olup Kadı-zâde'nin eserinde temas ettiği konulardan bahsetmemektedir.[705]

Şüphesiz her iki taraf da birbirlerinin görüşlerini cerhetmeyi sadece kürsülerde değil eserler yazmak sûretiyle de sürdürmüşlerdir. Ancak çalışmalarımız esnasında taraflar arasında birbirlerinin görüşlerine mukabil olarak yazılmış eserlere raslayamadık.

Bu arada şunu da ifâde edelim ki, Sîvâsî Efendi tesbit edebildiğimiz eserlerinin herhangi birisinde Kadı-zâde'nin isminden katiyyen bahsetmemekte, ilgili tartışma

---

701 Nazmî, s. 181-182.

702 Uzunçarşılı, III/357.

703 Bkz. Kadı-zâde Mehmed Efendi, ***er-Risaletü'l-Kâmi'a li'l-Bid'a Nasıratün li's-sünneti Dâmi'atün li'l-Bid'ati***, Süleymâniye Ktp., Serez, No: 3876, (1b-31a vr.)

704 Ocak, a.g.m., s. 218.

705 A. Yaşar Ocak her halde bu iki eserin isiminin bid'at konusunu içerdiğini zannettiğinden dolayı bu değerlendirmeyi yapmış olsa gerektir. Oysa dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, Sîvâsî Efendi'nin eserinin ismi Bid'atü'l-Vâizîn(Vaizlerin Bidatleri) değil, Bidâ'atü'l-Vâizîn(Vaizlerin Sermayeleri)dir. Yani Ocak bu durumda Türkçe olan fîş kayıtlarından hareketle ض harfîni د diye düşünmüş olmalıdır.

mevzularıyla alâkalı olarak sadece mevzunun tartışma konusu olduğunu zikretmektedir ki, bunlar da mukabil görüşleri değerlendirme açısından bize fazlaca materyal sunmamaktadır.

Sîvâsî Efendi'nin bu tartışma konularıyla alâkalı olarak yazdığı tek müstakil risâle "Firavun'un İmânına Dair Risâle"dir. Zaten Sîvâsî Efendi eserlerinin hemen çoğunu Kadı-zâde ile tartışmaya başladıkları dönemden önce kaleme almıştır. Şu halde onun bu tartışmaları daha çok kürsülerde sürdürdüğünü, eserlerinde ise bu konulara kısmen değinmekle birlikte Kadı-zâde'nin şahsını hedef alan her hangi bir ibâresinin yer almadığını söyleyebiliriz.

Bu arada her iki taraf birbirlerinin görüşlerini cerhetme yoluna giderken, Kâtip Çelebi tartışılan konularda itidal yolunu tavsiye eden "Mîzânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ahak" adlı eserini kaleme almış, bu eserinde o günün meselelerine çözüm getirmek ve doğru yolu göstermek istemiş, bu arada iki taraf arasında vuku bulan tartışmalardan dolayı hem Kadı-zâde he de Sîvâsî'yi "onlar iki bilgili ve dubaracı şeyh idi" diye ağır bir şekilde itham ederek, onların asıl maksatlarının din ve devlet işine yaranmak sûretiyle şöhret yapıp, padişahın dikkatini çekip bu bahaneyle dünyalık arzularına kavuşmak olduğunu söylemiştir.[706]

Fakat Nazmî Efendi Sîvâsî Efendi'nin şöhret ve menfaat temin etmek için bu yola girdiğine dair Kâtip Çelebi'nin iddiasına şiddetle karşı çıkar ve şöyle der: "Bu adam gayet kötü zan sahibi birisidir. Övülmesi gereken bir kimseyi övse, akabinde kötüler. Kötülese akabinde över. Buna rağmen ifrat ve tefrit arasında bir yol seçtiğini ve kanaatlerinin hak ve adalet üzere red ve kabul edilmesini ister."[707]

Nazmî Efendi devamla, Sîvâsî Efendi'nin güzel hasletlerinden bahsederek Kâtip Çelebi'ye şöyle çatar: "Cenâb-ı Hakk'dan korkup, Resûlullâh'dan haya etmeden Sîvâsî için, "Dünyadan kâm aldı"[708] demek ne cesaret ve cürettir? Her kim bir kötülük işlerse onunla cezalandırılır. Bu kötü amelin cezası -Allahu a'lem- sû-i hâtimedir. Habis ne kadar cesurdur ki, İbn Hacer[709] ve İmâm-ı Süyûtî[710] ve müftiyü's-sekaleyn Kemâl Paşa-zâde(ö.941/1534)[711] ve Bahayî Efendi[712] gibi muhakkik ve müdakkik fâzılları, risâle-i batılasında cehle nisbet etmektedir."[713]

Nazmî Efendi bu sözlerden sonra, Sîvâsî Efendi'nin Kadı-zâde'ye muhâlefet etmekle şöhret bulmadığını, aksine daha önceden meşhur olduğunu, bundan dolayı da III. Mehmed tarafından İstanbul'a davet edildiğini, zamanındaki diğer padişahların da ikram ve iltifatına mazhar olduğunu, olsa olsa Kadı-zâdenin O'na muhâlefet etmekle şöhret bulmuş olabileceğini isbata çalışır.[714]

---

706 Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, s.109.
707 Nazmî, a.g.e., s. 182.
708 Bkz., Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 109.
709 Bkz. a.g.e., s. 17.
710 Bkz. a.g.e., s. 51-52.
711 Bkz. a.g.e., s. 52.
712 Bkz. a.g.e., s. 37, 11-12.
713 Nazmî, s. 182-183.
714 A.g.e., s. 183.

Aslında Kâtip Çelebi mezkûr bahislerin yer aldığı "Mizânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ahak" adlı eserini devrindeki tekke-medrese sürtüşmesinden dolayı zuhûr eden kötü gidişe bir son vermek için kaleme almıştır. Binaenaleyh o, eserinde Kadı-zâde ve Sîvâsî Efendi'den bahsederken, herhangi birisini haklı gösterme yoluna gitmez, fakat gereksiz konular yüzünden lüzumsuz iddialara girmekle itham eder. Bundan dolayı Nazmî Efendi'nin kendi tarîkatına mensub kimselere, başkaları tarafından dil uzâtılmasına asla tahammül edememesinin bir neticesi olarak Kâtip Çelebi'ye mutaassıbane sözlerle hitabda bulunması doğru bir hareket olarak görülmez. Fakat Nazmî Efendi'nin Kâtip Çelebi'nin şahsı hakkında kullandığı ifâdeler bir yana, Sîvâsî Efendi hakkında Kâtip Çelebi'nin söylemiş olduğu şeylerin hakîkatle te'vîli kâbil değildir. Bu sebeple Nazmî Efendi'ye hak vermemek mümkün değildir.

Nitekim Hediyyetü'l-İhvân'ın sayfa kenarında, kim olduğu belli olmayan bir şahıs tarafından, Nazmî Efendi'ye hak verilmekle birlikte Kâtip Çelebi'yi de bu konuda mazur görmek gerektiği şu ifâdelerle dile getirilmiştir:

"Kâtip Çelebi'nin Mîzânü'l-Hakk adlı risâlesinde yazdıkları batıldır. Ancak ma'zûrdur. Zira, "Tadmayan bilmez." kabilindendir. Aslında o zâhiri ilimlerde bilgili birisidir ancak, Hâdi ismine mazhar olmadığından manevî zevklerden nasiplenememiştir, zaten bunu inkâr edenlerdendir. Bu zevkle Cenâb-ı Allah onu zevklendirmeyi takdir etmemiştir. Zahirî ilimlerdeki bilgisi fazla olduğundan, kendince ileri sürdüğü delillerini doğruymuş gibi yazmıştır. Ve sahip olduğu zâhiri ilimler kendisine perde olmuş, ma'nevi zevklerden mahrum kalmıştır. Bundan dolayı söyledikleri ma'zûrdur. Zaten Kâtip Çelebi'nin tahsili Kadı-zâde'dendir. Kadı-zâde ise bilindiği gibi sûfîler tâifesini inkar edenlerdendir."[715]

Aslında bu çekişmeleri, içtimâî hayatın bütününde meydana gelen sarsıntının bu müesseselerdeki tezahürü şeklinde yorumlamak mümkündür ve burada üzerinde durulması gereken asıl nokta, söz konusu meselelere Kadı-zâde'nin veya Sîvâsî Efendi'nin ne şekilde cevap verdikleri değil, meselelerin bizzat kendileri, yani mahiyetleri olmalıdır.

Zira o dönem Osmanlı toplumunda, üzerinde düşünülmesi ve çare bulunması icep eden pek çok hayatî mesele varken, Kadı-zâde'nin çoğu önemsiz ve hatta, "Hz. Peygamber'in ebeveyninin" ve "Firavn'un imân ile ölüp ölmedikleri" gibi canlı olmayan meseleleri seçmesi manidardır. Kadı-zâde niçin böyle hareket etmiştir? Meselenin bu yönü bizi Kadı-zâde'nin samimiyetinden haklı olarak şüpheye düşürecek niteliktedir. Bu itibarla onun asıl niyetinin bid'atleri temizlemek ve bu yolla toplumu selâmete ulaştırmak değil, mevki ve şöhret sağlamak olduğu meydana çıkıyor. Emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker iddiası bu niyetin tahakkuku için mahirane tasarlanmış bir meşruiyyet aracı olmaktadır. Hatta o, münakaşaları halka kadar indirmek ve taassup duygularını körüklemekle, toplumu içine

715 Nazmî, s. 183(üç numaralı dipnot)

ittiği kargaşanın ağır sonuçlarını görmemezlikten gelmek gibi büyük bir sorumsuzluk gösterebilmiştir.[716]

Kadı-zâde ile Sîvâsî Efendi arasında geçen münakaşalarda devlet erkânı ve özellikle IV. Murat oldukça siyasî davranmıştır. Nitekim o, iki taraf arasında vuku bulan münakaşalara müdahale etmediği gibi kendi icraatına uygun va'zlar yapıp fetvâlar veren Kadı-zâdeyi himaye etmiş, Sîvâsî Efendi'ye de lâzım gelen hürmeti ve saygıyı göstermekten geri durmamıştır.[717] Bunun sebebi ise açıktır. Çünkü padişah muhtemelen yakın adamlarının da telkîniyle, iki taraf arasında dengeyi muhafaza etmenin hem devlet hem de toplum nizâmı açısından daha iyi sonuç vereceğini hesap ediyordu. Aksi halde Kadı-zâde'nin açıkça ve fiilen desteklenmesi karşı tarafın ezilmesiyle sonuçlanacağından ve bunun hasıl edeceği tehlikeli olaylardan korkulurdu.[718]

Padişahın Sîvâsî Efendi'ye gösterdiği ilgi ise onun nüfuzunu dikkate alsa bile daha ziyade bizzat kendisinde müşahede ettiği kemâlâttan dolayı idi diyebiliriz. Ayrıca bunu padişahın öteden beri sûfîlere ve âlimlere gereken saygı ve hürmeti gösteren geleneksel tavrın bir devamı da saymak mümkündür.

Herhalükârda Sîvâsî-Kadı-zâde münakaşası IV. Murad'ın uyguladığı siyaset sayesinde sözlü ve yazılı safhada kalmış, fiilî bir harekete dönüşmemişti. Ancak Kadı-zâde'nin 1635'de Sîvâsî Efendi'nin de bundan dörtyıl sonra (1639) ölümünü müteakip, Kadı-zâde'nin yolundan giden mutaassıp zümre ile Sîvâsî taraftarları arasında aynı münakaşalar müsamahasız ve hoşgörüsüz bir tarzda büyüyüp gelişmeye, hatta fiili mücadele halini almaya başlamıştı.

Böylece IV. Murat'ın kendi döneminde uyguladığı siyaset sebebiyle kısmen sağlanabilen devlet nizâmı, onun ölümünden sonra sarayda başlayan menfeat ve nüfuz mücadeleleri sebebiyle tekrar bozulmaya başlamıştı.

Ekserisi vâiz olan Kadı-zâde taraftarları saraya hulûl ederek para almak ve mevki elde etmek için haram olduğu kat'i olarak sabit olmayan şeylerin haram olduğunu ve bu fiilleri işleyenlerin kâfir olduklarını iddia ederek Regaip, Kadir, Bereat namazlarını kılanları, teğannî ile Kur'ân okuyanları, cumalarda tasliye ve tarziyede bulunan müezzinleri, na't-ı şerîf okuyanları hülasa Hz. Peygamber'den sonra ihdâs edilen makul şeyleri yapanların da küfürlerine hükmedecek kadar ileri gittiler.[719]

Diğer taraftan tarîkat ehlinin semâ' ve devrânlarının raks hükmünde olup, raksın ise icmâ' ile haram olması hasebiyle müslümanların bunları menetmeleri gerektiğini telkîn ettiler. Cahil halk da bunların sözlerine uyarak Halvetiye, Mevleviye ve diğer tarîkat erbabına karşı düşmanlık edip, bunları tekfir etmekten başka, "tekkelerine girenler bile kâfir olur" diyecek kadar ileri gitmişler, tekkeleri yıkmaya, taş ve topraklarını denize dökmeye, sokaklarda

716 Ocak, a.g.m., s. 218.
717 IV.Murat'ın Sîvâsî Efendi'ye karşı tavrı için bkz. Nazmî, s. 142 vd.
718 Ocak, a.g.m., s. 219.
719 Nâimâ, VI/2720; Uzunçarşılı, III/358; Yurdaydın, a.g.e., s. 127.

rasladıkları derviş ve şeyhlere tecdid-i imân teklif edip, kabul etmeyenleri öldürmeye başlamışlardı.[720]

Bunlardan Çavuş-zâde bir va'zında Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin:

"Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı,
Meyhaneye gelkim ne riyâ var, ne mürâî."

beytini okumuş; "Ey ümmet-i Muhammed her kim bu beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyt küfürdür" diyerek Şeyhülislâmı tekfir etmişti. Bu sözleri Yahya Efendi'ye naklettikleri zaman hiç cevap vermemiş ve üstünde durmamıştı.[721] Yanlız ara sıra Birgivî Mehmed Efendi'nin torunlarından İsmetî Efendi(ö.1076/1666)'ye bakıp; "İsmetî, dedenin salâh sûretiyle bu âleme ne tür şikâk tohumu ektiğini bilir misin?" dermiş.[722]

Naimâ tarihinde; "imân edenler ve Allah'ın birliğine inananlar parti parti olup, meclislerde köşe köşe karşılıklı bahislerle, kavgalarla, beyhude münakaşalarla birbirlerini tekfir etmekten çekinmezlerdi."[723] diyerek durumun vehametini ortaya koyar.

İşte bu sebeplerden dolayı tarîkat erbabı bu dönemde adeta sinmiş, bu mütecavizlere karşı hükümeti ele geçirmiş olan ağaların da bu şuursuz kalabalığa uymaları üzerine Halvetî ve Mevlevî tekkeleri faaliyet yapamaz olmuşlardı.[724]

Bu vâizlerle tasavvuf ehli arasında o zamânâ kadarki fikir mücadelesi, Kadı-zâdelilerin saraydaki hamilerinden aldıkları cürete ilaveten vezîr-i âzam Melek Paşa'dan izin almak sûretiyle Salkım Söğütte Demirkapı tarafındaki tekkelerini basıp dervişlerini dağıtmakla fiilî sahaya intikal etti.[725]

Üstüvânî Mehmet Efendi'nin reisliğinde oldukça güç kazanan Kadı-zâdeliler hareketi, meşhur Çınar Vakası(4 Mart 1656)'na kadar devam etti. Bu olayda Kadı-zâdeliler'in pek çok işbirlikçisi ve hamîsi katledildiği için epeyce yıpranmışlardı.

Diğer taraftan Köprülü Mehmet Paşa(ö.1072/1666) ileri gelen ulemâyı toplayıp bu vaizlerin davranışlarının doğru olup olmadığını görüşmüş, onlar da bunların hareketlerinin batıl olduğunu beyân edip, fitne çıkaranların cezalandırılmaları gerektiğini söylemişler. Bunun üzerine Vezîr-i âzam keyfiyeti padişaha arzederek fesadı kışkırtanların katledilmelerine dair emir almış, fakat buna rağmen onları öldürme yoluna gitmemiş, elebaşları olan Üstüvânî ile Türk Ahmet, Dîvâne Mustafa gibi tahrik edici vâizleri yakalatıp Kıbrıs'a sürgün ettirmişti.[726] Böylece şeyhleri ve tekkeleri bunların elinden kurtaran Köprülü Kadı-zâdeliler hareketinin fiilen sona ermesini sağlamış oldu.(1066/1656)

Osmanlı'nın kurulduğu dönemden beri meslek ve meşreb farkı sebebiyle medrese ulemâsı ve tasavvuf mensupları arasında sadece fikrî planda kalmak üzere anlaşmazlık ve rekabet olmuşsa da, bu durum hiçbir zaman bu devirde görüldüğü kadar fiili sahaya intikal

720 Nâimâ, VI/2720; Uzunçarşılı, III/358; Yurdaydın, a.g.e. s. 127-128; Ocak, a.g.m., s. 220.
721 Nâimâ, V/2091-2092; Yurdaydın, a.g.e., s. 128.
722 Nâimâ, V/2091-2092; Uzunçarşılı, III/360.
723 Nâimâ, VI/2721.
724 Uzunçarşılı, III/359; Yurdaydın, a.g.e., s. 128.
725 Nâimâ, V/2094; Uzunçarşılı, III/360.
726 Nâimâ, VI/2723-2725; Uzunçarşılı, III/364; Yurdaydın, a.g.m., s. 71.

edip, tehlikeli bir hal almamıştı. Yıllarca ahenk içinde yan yana varlığını sürdüren bu iki sınıf zaman zaman işbirliği dahi yapmışlardı. Buna rağmen Kadı-zâdeliler'le Sîvâsîler arasındaki mücadelede tasavvuf çevreleri ile irtibatlı olan ve Kürt Mollâ diye tanınan Mehmet Efendi ile, Tatar İmâm diye tanınan Kefeli Hüseyin Efendi'den başka Kadı-zâdelilere karşı çıkan bir ulemâya raslamak mümkün değildir. Bu da gösteriyor ki, ya ulemâ durumun vehametini farketmekten aciz kalmışlardı, ya bu dönemdeki ulemâ ilmî yönden gerekli donanıma sahip değildi veya Kadı-zâdeliler'in nüfuz ve baskısından korkmuşlardı. Kadı-zâdelilerin ilmî tenkidlerden kaçınacak kadar ilmen aciz oldukları dikkate alınacak olursa bu son hususun kuvvetle muhtemel olduğu düşünülebilir.

Koyu bir taassup ve yaygara ile din perdesi altında ortalığı karıştırarak menfeat temin etmekten başka maksat gütmeyen bu harekete karşı ulemâ ortak bir cephe tesis ederek cesur davransaydılar veya Tatar İmâm ve Kürt Mollâ'yı bu konuda yanlız bırakmasaydılar, Kadı-zâdeliler'in yıpratılması, hiç olmazsa tâcizkâr hareketlerinin engellenmesi bu safhaya gelmeden mümkün olabilecekti.

Bütün bu olaylar dikkate alındığında Sîvâsî Efendi'nin Kadı-zâde'ye karşı cephe alışında haksız olduğunu söylemek mümkün değildir. Belki de o Kadı-zâde'ye karşı çıkıp fikirlerini yaymasına engel olmasaydı daha o günden bu vahim hadiselerin meydana gelmesi mümkün olabilirdi.

Netice olarak Yaşar Ocak'ın görüşlerine iştirakle diyebiliriz ki, Kadı-zâdeliler hareketi XVII. yüzyılda Osmanlı devletinin buhranlı döneminin ortaya çıkardığı dinî bir hareket gibi görünmektedir. Harketin maksadı görünüşte devletin içinde bulunduğu bozukluğun dinde yapılacak tasfiye ile gerçekleşebileceği anlayışına dayanıyordu. Ancak Kadı-zâdelilerin genel tavrı dikkate alındığında bu hareketin müsait ortamdan yararlanarak dinde tasfiyeciliği paravan yapıp dinî çevrelerin mevcut nüfuz ve iktidar mücadelesine katılması ve bundan menfaat sağlama gayesi güden bir hareket olduğu görülmektedir. Bu buhran o denemde sona erdirilmiş olsada Osmanlı devletinde Kadı-zâdeliler'in din anlayışını paylaşan zümreler daima mevcut olmuş, günümüz Türkiye'sinde de bunun uzantılarını görmek mümkün hale gelmiştir.[727]

Tarih boyunca bitip tükenmek bilmeyen bu tartışmalar bir yana bırakılırsa, hem medrese, hem de tekke, bu yersiz çekişmeler yüzünden, kuvvet ve kudretlerinden seviye kaybederek de olsa, son zamanlara kadar, eğitim ve öğretim fonksiyonlarını icra edegelmişlerdir. Günümüzde de bu tekkelerin uzantıları şekil ve form değişiklikleriyle beraber yeni şartlara göre müsbet faaliyetlerini ve cemiyeti ayakta tutan unsurlarını hala sürdürmekte ve önemli vazifeler icra etmektedirler. Nitekim pek çok tarîkatin günümüzdeki gelişme seyri, bize tarîkatlerin toplum içindeki tesirinin devam ettiğini açıkça göstermektedir.

Dün olduğu gibi bugün de bu hareketlere karşı menfi tavırların ve tenkitlerin olması tabii kabul edilmelidir. Ancak bu çevrelerden beklenen kucaklarındaki taşları asırlarca

---

727 Bkz. Ocak, a.g.m. s. 225.

İslamın tebliğ edilmesi ve daha deruni yaşanmasında büyük hizmetleri olduğu inkâr edilemeyecek olan tasavvuf ve tarîkatlere değilde başka yerlere atmalarıdır. Zira bu kesimlerin her ne kadar mesleklerinin ve meşreblerinin en güzel olduğunu söylemeye hakları olsa da hak olan sadece kendi yollarının olmadığını bilmeleri gerekir. Kaldıki, tasavvuf ve tarîkatlerle ilgili yanlışlara ve eksikliklere bu mesleğin mensuplarının da bigâne kaldıkları söylenemez.

Şu halde bu hususla ilgili menfi tavırlara karşı tarîkat ehline düşen, mensubu olduğu yolu en güzel şekilde insanlığa sunma gayreti olmalıdır. Bu da tarîkatlerin sosyalleşmesi ve günün icaplarına göre tavrını yeniden ortaya koymasıyla mümkün olabilir. Günümüzdeki tasavvuf kadrolarının içtimâî hayata iştirakte yetersiz kalmalarının, hem tasavvufa hem de ona yönelen insanlara fayda getirmeyeceği bir vakıadır. Bu açıdan bu kadroların, toplum meseleleri karşısında takınılması gereken tavır hususunda kendilerini kritiğe tabi tutmaları ve ferdî olgunluğu şekil, hal ve davranışlarıyla toplum içine taşımaları gerekmektedir. Aksi halde, toplumsal aktivitelere katılmaya yönelik mesajlar ve hal çareleri içermeyen bir tasavvuf anlayışının toplum adına fazla birşey kazandırmayacağı ortadadır.

1.6.2. İdrîs-i Muhtefî ve Hamzavîler'le Mücadelesi

Hamza Balî'den sonra Hamzavîler tarafından kutub olarak tanınan ve Hace Aliyyü'r-Rûmî, İmâm Aliyyü'r-Rûmî diye de anılan Tırhâlalı Hacı Ali Bey[728] kendini halktan hatta mürîdlerinden bile sakladığından dolayı, dönemindeki ulemâ tarafından İdrîs-i Muhtefî diye anılmış ve bu isimle şöhret bulmuştur.[729] Ankaralı şeyh Hüsameddîn'den feyz alan[730] bu zât Sultân Selim taraflarındaki evinde oturup kendisini ziyarete gelen mürîdleriyle sohbet yapardı. Telkînatı yalan yanlış avam arasında yayılıyor, kimse kendisini bilmediği hâlde lehine ve aleyhine bir çok şeyler söyleniyordu. Hatta kendisini tanımayan Sîvâsî Efendi ile Tercüman Şeyhi Ömer Efendi[731] halkın bir kısmının duyguları üzerine İdrîs-i Muhtefî aleyhinde bulunmuşlar, kürsülerde ilhad ve zındıklığından bahsetmişler, hatta sultân tarafından bulunup hakkından gelinmesini istemişlerdi.[732]

Nitekim Sîvâsî'nin bizzat kendisi eserinde İdrîsîler ve Hamzavîler hakkında şöyle demektedir: "Ehl-i sünnetin nasla sabit olan mezhebine imân getiren bilir ki, Hamzavîler'in ve İdrîsiler'in ve Hurifiler'in cümlesi kâfirdirler."[733] Sîvâsî Efendi onların küfrüne hükmetmesini şu ifâdeleriyle delillendirmektedir: "Bunların gizli meclislerinde biri birine secde etttikleri ve sair fesadları ve ulemâ ve sülehâ ve meşâyihle karışmadıkları ve hilaflarına

---

728 Gölpınarlı, Abdulbaki, "İdris-i Muhtefî" Md. *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ank., 1972, XX/40.

729 Aynî, *Hacı Bayram Veli*, s. 167; İnan, Yusuf Ziya, *İslâmda Melamiliğin Târihi Gelişimi*, Bayramaşık Yayınevi, İst., 1976, s. 138.

730 Aynî, a.g.e., s. 167.

731 Ömer Efendi hakkında bkz., Nev'îzâde, s. 759.

732 Nev'îzâde, s. 602; Uzunçarşılı, III/353-354(üç numaralı dipnot)

733 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 68b.

kız vermedikleri, meclis-i şer'-i Muhammedi'de kat'â yüzleri olmadıklarına şâhid yeter. Eğer nisbet olunan ahvâli işidilen gibi vaki' ise. Husûsen Bayrâmî geçinürler. Hacı Bayrâm Hazretlerinin kapusundan açık kapu yoktur. Zâhirdür ki, din-i Muhammedî'den sonra Sultân Ahmet eyyâmında ve dâru's-saltanat olan şehrinde dinlerin sakladıkları dinsizliklerine şâhiddir. Bulârn Hacı Bayrâm'a muhabbetleri Nasârânın Hz. Îsâ'ya ve Revâfizînun Hz. Ali'ye muhabbet ve intisâb da'va etdikleri gibidir."[734]

Melâmîler'in sürekli takibat altında bulunmaları ile ilgili rivayetler dikkate alındığında onların ibâdetlerini gizli olarak yapmaları makul karşılanabilir. Ancak Sîvâsî'nin itiraz ettiği gibi kendilerini Hacı Bayram Velî'ye nisbet edenlerin onun tavrını takınıp alenî olarak faaliyetlerini sürdürmemiş olmaları, Sultan Ahmed gibi tasavvuf ehline saygılı bir padişah döneminde dikkat çekici olmaktadır. "Açık yaraya kurt düşmez" ata sözünde olduğu gibi bu tür gizlilikler şüpheyi de beraberinde getirir ki, Sîvâsî'nin bu açıdan haklı olduğu söylenebilir.

Fakat müellifimizin yukardaki sözlerinden, İdrîsîler hakkındaki kanâatinin onlar hakkında söylenilen rivâyetlere dayandığı anlaşılmaktadır. Sîvâsî Efendi gibi müdakkik bir sûfînin hakkında araştırma yapmadan başkalarının beyânlarına istinad ederek İdrîsî hakkında böyle bir tavır takınması makul bir davranış olarak görülmemektedir.

Nazmî Efendi, onun bu tavrını farklı bir şekilde değerlendirerek şunları söylemektedir: "Pîrimiz Hz. Sîvâsî, gayet gayret-i Şeri'at ve tarîkat çektiğinden, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker itmekte ifrât-ı mübâlağa iderlerdi. Zira nâsın İdrîs'e nisbet etdikleri kelimât-ı küfür ve ilhâd ve zındıkayı istima' itdikde, mü'min ve muvahhidden kizb ve bühtân ve iftirâ sâdır olmaz îtikâdında idiler."[735]

Her hâlükârda gıyaben başkası hakkında araştırma yapmadan karşılıklı görüşüp konuşmadan takınılan bu tavrın Sîvâsî adına doğru bir tutum olmadığını söyleyebiliriz. Bu hususta Sîvâsî Efendi ile aynı kanâati taşıyan Ömer Efendi'nin şu zikredeceğimiz kıssası bu kanâatimizin doğruluğunu göstermektedir. Atâî'nin anlattığına göre:

"Bir gün Tercüman Şeyhi Ömer Efendi, kendisine âhiret kardeşi yaptığı ve salâh ve takvâsına meftûn olduğu Hacı Ali Bey'le görüşürlerken Ömer Efendi: "Şehirde İdrîs denilen bir zındık halkı izlâl ediyor, dedikodusu bizleri meşgul etti; başına epey adam toplamış, elde edilse derhâl idam edilecek amma yakalanmadı, mürîdlerinden birisini yakalamayınca elde edilemiyecek." diye İdrîs-i Muhtefî hakkında daha bir çok şeyler söylemiş. Bunun üzerine Hacı Ali Bey: "Siz o adamı gördünüz mü? Dediklerinizi huzûrunuzda i'tirâf etti mi? Yahut bir tarîkle size şer'î kanâat geldi mi?" diye sorunca Ömer Efendi "hayır" demiş. Onun üzerine Hacı Ali Bey: "Mademki malumunuz değildir, bir müslümanın hakkında bu mertebe iftirâ niçin ihtiyâr olunur?" demesi üzerine Ömer Efendi mahcub olmuş. Bundan sonra Ali Bey: "işte İdrîs dedikleri adam benim, ismim Ali, lakabım İdrîs'tir; beni nice bilirsiniz?"

---

734 A.g.e., vr. 68b-69a.
735 Nazmî, s. 174.

deyince Ömer Efendi afvını dileyip hakkının helâl edilmesini rica ederek: "Ben sizi salâh ve takvâda pîrim ve azîzim makâmında bilirim" demiş[736], daha sonra kendisine intisâb etmiştir.[737]

Lali-zâde Abdulbâki'nin naklettiğine göre Sîvâsî Efendi'nin İdrîs hakkında kürsülerde taarruzda bulunmasına mukabil, İdrîs tarafından şikayet kabilinden bir mektub onun taraftarlarınca devrin Çavuşbaşısına(Sadrazam Halil Paşa)[738] iletilmiş, o da bu mektubu okuyarak Sîvâsî Efendi'nin Bursa'ya nefyedilmesini istemiştir.[739] Bunun üzerine Sîvâsî Efendi Bursaya sürülmüştür.[740]

İdrîs-i Muhtefî'nin idareye şikayet tarzında ilettiği bu mektubla alâkalı olarak Nazmî Efendi şöyle bir hadîse nakletmektedir: "Sîvâsî Efendi birgün Sultân Ahmet câmiine va'z için teşrif ettiklerinde, kürsüye içinde: "Faziletli ve kerâmetli Sîvâsî Efendi, vüzerâ, ve ulemâ ve a'yân-ı devletten cem'-i kesîrin iltimâsı oldur ki, İdrîs'den keff-i lisân idesin. Ve illâ, sizin içun ya nefy, ya katl mukarrerdir." yazısı bulunan bir kâğıt bırakmışlar. Sîvâsî Efendi va'zdan sonra kağıdı okuduğunda şöyle cevap vermişler: "Bu 'âciz müstemende bu vücûdu 'atâ iden Hallak-ı âlem'den gayrı bir ferdden havf ve haşyet yoktur. Ve bana, izn-i Hakk ile, bir kimse zarara kâdir değildir. Husûsan maksûdumuz, şeri'at-ı mutahharayı ve 'ibadullâh'ı muhafaza ve tahsîl-i rızâ'ullâh'dır. Pes, ey gürûh-i muvahhidîn ve ey ihvân-ı Din! Şimdiye dek yolumuz yanılub, kendimiz gibi 'âciz benî Adem'e gâh tezkire ile ve gâh risâle ile, İdrîs-i İblîs'in ahvâlin, gayret-i din çeküb, i'lâm ve ihbâr iderdik. Hâlen elhamdü li'llâh mütenebbih ve müteyakkız olup, râh-ı rasat, Cenâb-ı Hakk'a i'lâm ve ihbâr imiş. Pes ben duâ ideyim, siz "Âmîn" diyün. Garazımız ve buğzumuz yokdur. Maksûdumuz, Şer'-i Şerîf'i himâyedir. "İlâhi! Sîvâsî ve İdrîs'in kangısı hakk ise sabit ve daim ve kangısı batıl ise, hafta-i âtiyeye kalmayub, vücûdunu 'âlemden mahv ve muzmâhil eyle; 'ibâdını şerrinden hâlas eyle." diye duâ etti ve cemaat de "Amin" dediler[741]. Nazmî Efendi devamla diyor ki, "o haftanın cuma gecesi İdrîs evinde maktul bulundu."[742] Ancak Hediyye'nin Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi No: 243 ve İstanbul Üniversitesi Ktp., No: T. 1604 numaradaki nüshalarının sayfa kenarında, bir başkası tarafından; "İdrîs Ali Efendi'nin hânesinde maktûl bulunduğu sahîh değildir. Sâir kütüb ve risâlelere muhâliftir." kaydı bulunmaktadır ki, gerçekten çalışmalarımız esnasında sâir kaynaklarda İdrîs'in evinde maktûl olarak bulunduğuna dair herhangi bir bilgi bulamadığımız gibi, Sîvâsî Efendi'nin duâsının tahakkuk edip etmediğine dair de herhangi bir kayda raslayamadık.

---

736 Nev'îzâde, s. 603; Aynî, a.g.e., s. 168-169; Uzunçarşılı, III/354(üç numaralı dipnot); İnan, a.g.e., s. 140-141; Gölpınarlı Ömer Efendi'nin İdris-i Muhtefî'ye intisab ettiğini söylemektedir. Bkz., Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 159.

737 Aynî, a.g.e., s. 169; Gölpınarlı, Abdulbaki, a.g.e., s. 159.

738 Aynî bu zatın İdris-i Muhtefî'ye mensub olduğunu söylemektedir. Bkz., Aynî, a.g.e., s. 169.

739 La'li-zâde, a.g.e., s. 47-48.

740 Aynî, a.g.e., s. 169

741 Nazmî, s. 173-174.

742 A.g.e., s. 174.

Türk Asiklopedisi'nde Hediyye'de "İdrîs-i Muhtefî'nin Sîvâsî Efendi'nin kerâmetiyle evinde öldürülmüş olarak bulunduğu"na dair rivâyetle, Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'de zikrettiği aynı mahiyetteki rivâyetin tamamen uydurulmuş olduğu belirtilmektedir.[743]

Bütün bunlara rağmen Nazmî Efendi Hamzavî'lerden Fusûs şarihi Abdî Efendi(ö.1054/1644)'nin Sîvâsî Efendi'nin Arapça bir kasidesini[744] şerhettiğini ve bir gün Sîvâsî Efendiye: "Benim Azîzim, pesendidenüz olduk; bizi 'ubûdiyyete kabûl buyurun." dediğinde, Sîvâsî Efendi'nin; "Sizi uhuvvete kabul itdik." diye ona iltifatta bulunduğunu naklederek, Kendisinin ve Sîvâsî Efendi'nin bunlar hakkındaki kanâatini izah sadedinde şunları şöylemektedir: "Ma'lum oldu ki; içlerinde, mazhar-ı ma'rifetullâh nice kimseler vardır. Zîrâ, şârih-i Fusûs Abdî Efendi Kabâdûz'dan, ol dahi Kazzâr Hüseyin Burûsevî'den ol dahi Hamza'dan, ol dahî Hüsâm-ı Ankaravî'den, ol dahî Ahmed-i Sarban'dan, ol dahî Pîr Ali'den, ol dahî Bünyamin'den, ol dahi Ömer-i Sikkînî'den, ol dahî el-Hâc Bayrâm-ı Velî'dendir. Kezalik, İdrîs dahi Hamza'dan, Hüsâm'dan, Ömer-i Sikkînî'ye çıkar. Bunların i'tikadları ve mezâkları, el-Hac Bayrâm-ı Velî i'tikad ve mezakkı olmayub, bir gayri revişdir. Fakir-i kesîrü't-taksîr, İdrîsîler'in mübtedî ve ümmî câhillerinden, gulât-ı Revâfız'dan Revâfız i'tikadı üzere kelâm-ı dalâlet-encâm istima' itmişimdir. Ve lâkin, şarih-i Mesnevî Sarı Abdullah Efendi gibi nice ehl-i şer' ve mazhar-ı ma'ârif-i ilâhiyye kimseler görülmüştür."[745]

Nazmî Efendi daha sonra Sîvâsî Efendi'nin de ifâde ettiği üzere zikir ve ibâdetlerini rahatça yapabilecekleri bir ortam olmasına rağmen bunların gizli kalmalarını tenkid ederek şunları söyler: "Ma'lûm ola ki; Sarban Ahmed'in hulefâsından Alâaddîn-i Rîzevî'ye müntesib olanlar, aşikâren icrâ-yı âyîn–i tarîkat idüb, cümlenin makbûl ve mahbûbu olup, kimesnenin dahl ve taarruzu yoktur. Ve Kâsımpaşa'da zâviyelerinde Seyyid Osman Efendi ve Ok Meydanı'nda damadları Hamdî Efendi ve İstanbul'da Halvâyî Baba dimekle ma'rûf olan Şeyh Yakûb, tarîk-i Bayrâmî üzere icrâ-yı âyîn iderler, kimesnenin dahl ve ta'arruzu yokdur. Husûsen kerâmetleri meşhûrdur. Pes ma'lûm oldu ki; Hamzavîler'in ve İdrîsîler'in hânkâhlarda olmayub ve muhtefî olmaları ve şeyhlerinin maktûl olması, ba'is-i kîl ü kâl olub, ekseri kizb ve iftirâ-i akvâl ve ef'al ile müttehem oldular. Ve mecmu'-i nâs, bunların dalâletine zâhib oldular."[746]

Nazmî Efendi netice olarak bunlar hakkındaki kanâatini şöyle belirtir: "Fakîr ictihâdımda böyle buldum ki, bunların eyüsi eyü ve kemi gâyet kem. Ve bi'l-cümle durûb-ı emsâl-i Türkiye'dendir ki; "Ne kara yerde yat, ne kara kura düş gör."[747]

Burada dikkat edilecek olursa Nazmî, Sîvâsî Efendi'nin İdrîs-i Muhtefî'nin şahsı hakkında söylediği ta'rîzkâr ifâdeleri kullanmamış, daha yumuşak bir tavır takınarak bizzat

---

743 Gölpınarlı, a.g.m., XX./40.

744 Bkz. Abdullah-ı Bosnevî, *Cilâu Uyûni'l-Arâyisi'l-Muhaddara(Kaside-i Abdulmecîd-i Sîvâsî)*, Süleymâniye Ktp. Ayasofya Kitâplığı 2077/5.

745 Nazmî, s. 175.

746 A.g.e., s. 176.

747 A.g.e., s. 176.

onun şahsını hedef almaktansa ifrat ve tefritten uzak kalmak için "İdrîsîler" diye bahsetmiştir. Bu da gösteriyorki İdrîs-i Muhtefî'nin şahsı hakkındaki kanâatler zamanla değişmiş, ancak yine de ona mensub olanlar hakkındaki olumsuz tavırlar Sîvâsî Efendi'den sonra da devam etmiştir. Burada Sîvâsî'nin tavrının Osmanlı devletin öteden beri bu tür hareketlere karşı tavrıyla örtüşdüğünü de görmekteyiz ki, bu durum onun gelenekçi bir yapıya da sahip olduğunu göstermektedir.

Sîvâsî Efendi'nin öteden beri karşı çıktığı zümreler arasında Hurûfîler, Bâtınîler, İbâhîler ve Râfizîler de vardır.

Sîvâsî Efendi tenbel ve ten-perver olarak nitelendirdiği bu grupların şekil ve sûrete yönelip, ilm-i ledünden birkaç ıstılâhla kanâat ettiklerini, tenlerinin halvette, kalplerinin dışarda olduğunu, dünyevî menfaatler elde etmek için bunları kullandıklarını ve Kur'ân'ın hakîkatini anlamadan Zât'a erdim diye yalan söylediklerini ifâde ettikten sonra şunları söylemektedir: "*Sûfîlik evvela ahkam-ı şer'dir ve hilafın terketmektir. Yoksa libâs giyip sûfî görünmek değildir. Zîrâ bunlarla nefis müslüman olmaz..*"[748]

Müellifimize göre hakîkate ermenin yolu; zâhirî ve bâtınî ilimleri cem etmiş bir zâtın hizmetinde nefsi ıslâh etmek, gizli günahlardan, kötü arkadaştan, dünya sevgisinden uzak durmak, tarîkat âdâbını ve kalbi murâkabe etme hâllerini öğrenmektir. *Yoksa da'vâ ehli tez rüsvâay olur.*[749]

1030/1620 senesinde bu hakîkatlerden habersiz "ben ârifim, kutbum" diyen bir hurûfî ile muhavere ederken ona: "Sen "Nefsini bilen Rabbını bilir" buyruğundan haberdar mısın? Nefs, rûh ve kalb nedir? Her göğün melekleri ne renkde ve ne libâsdadır biliyor musun? Rûhun kaf'dan geçerken cinnileri gördün mü?" diye sorduğunda, hurûfînin mahcûb ve rüsvây olduğunu belirten müellifimiz devamla şöyle demektedir: "*Bu belâlıca ve ballıca yolda şeytân ve mefisle mücadele etmeyince belde-i emîn'e varılmaz..*"[750]

Ümmîlerin, şerî'atsizlerin ve mezhebsiz abdalların söylediklerini belleyip, enbiyânın nâibleri olan meşâyihi, hususen Cüneyd-i Bağdâdî ve Hasan-ı Basrî'yi inkâr edip, bunlar hakkında "bunlar teveccühe ermemişlerdir" diye inkâra gittiklerini söyleyen Sîvâsî Efendi onların diğer görüşlerini de şöyle dile getirmektedir: "Bu melûnların rûhları pis bedenlerinden bir parmak dahi dışarı çıkmadan sidreden bahsederler. "Ten ilmi gerekmez, nazar kalbedir. Hak kalbimizdedir." "Namaz adedi teveccühe mani'-i kayıttır." "Tasavvuf terkü't-tekellüftür." deyip, Hz. Peygamber'in şerî'atini tekellüf sanıp kaldırdılar ve böylece şeytâna has mürîd oldular. Bunlardan kimi : "Biz Hakk'a ulaştık, Muhammed'e ihtiyacımız yok." derken, kimi de: "Şehvet ten mürekkebinin hakkıdır. Gönül Hakk'da olunca kebair zarar vermez." deyip, Kur'ân-ı kerîmde haram kılınan kebaire cevaz vermekle kâfir oldular.[751] Aslında bunlar ucb, hased, kibir, dünya sevgisi ile şeytânın merkebi

748 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 8a.
749 A.g.e., vr. 8b.
750 A.g.e., vr. 9a.
751 A.g.e., vr. 10a.

olmuşlardır. Bunlar sır biliriz, hikmet ilminden haberdarız derler." Oysa bu ilim zâlimler gürûhundan olup zulme engel olmayanlara verilmez ve sekînet nûrunun böyle hakkı saklayan münafıkların kalbine inmesi muhâldir."[752]

Sîvâsî Efendi'ye göre Hurûfî, İbahî ve bâtınîlerin her üçü de kâfirdirler. Zira bunlar ma'rifet ve ihlâs davasında olduklarını söylerler ve "ibâdet dedikleri kalbin ma'rifetidir" diyerek ibâdeti terkederler. Bilmezlerki, ilm-i yakîn ve ma'rifetullâh beden ile ibâdetten istifâde eden bir nûrdur. ***"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbin'e ibâdet et."***[753] ve ***"... Secde et Rabbin'e yaklaş."*** [754] gibi pek çok âyet buna delildir.[755]

Sîvâsî Efendi Hurûfîler'in görüş ve faaliyetleri hususunda ayrıca şunları söylemektedir: "Bu Hurûfî dedikleri kâfirler hâşâ "Câvidân" isimli bir kitap peyda edip, Fazlullâh isimli bir kâfirden rivâyetler yazıp, "Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şâfi'î ve Ahmed b. Hanbel din yolunu bulamadılar, biz bulduk" derler. Ve ***"...Allah'ın sana olan nimeti ne büyüktür."***[756] âyet-i kerîmesinin, "Ya Muhammed Fazlullâh senin üzerine uludur. " manasına geldiğini söylerler. Fazlullâh isimli habîs geleli ikiyüz sene olmuştur. Tebriz'lidir ve bir zâniye cariyenin oğlu olduğu sabittir. Onun için bunlar böyle günahları mübahdır derler. İstanbul'da kati çokturlar. Küfürleri bî-had ve bî-adeddir.[757]

Sîvâsî Efendi'nin yaşadığı bu dönemde, artık yavaş yavaş o zamana kadarki dinî ve fikrî hoş görünün azaldığı ve tasavvuf ehline karşı luzumundan fazla düşmanlık gösteren vâizler sınıfının yanında Hurûfî, İbâhî, Bâtınî karekterli zümrelerin de faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. İşte Sîvâsî bu zümrelere karşı, şerî'ate bağlılıkta hassas oluşunun bir neticesi olarak cephe alırken, diğer taraftan da tasavvuf ehlinin şeriate bağlı kalması hususunda aşırı gayret sarfetmiştir ki, çalışmamızın geneli değerlendirildiğinde bunu müşahede etmek mümkün olacaktır kanaatindeyiz.

1.7. MENSUP OLDUĞU TARÎKAT (HALVETİYYE)

Bir şeyhin düşünce yapısı ve rûh dünyasının oluşmasına etki eden faktörlerden birisi belki de en önemlisi, onun mensub olduğu tarîkattir. Bu sebepten dolayı Sivasî Efendi'nin şahsiyeti, rûh ve düşünce yapısı ile sosyal çevresi hakkında belli bir fikir edinebilmek için mensub olduğu tarîkat ve silsilesi hakkında bilgi vermek isabetli olacaktır. Ancak çalışmamız, onun mensub olduğu tarîkati ve silsilesinin tümünü konu edinmediğinden, bu hususu ana hatlarıyla vermeye çalışacağız.

---

752 A.g.e., vr. 10b.
753 Hicr, 15/99.
754 Alak, 96/19.
755 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 23b.
756 Nisâ, 4/113.
757 A.g.e., vr. 23b.

Sivasî Efendi'nin Halvetîyye tarîkatına mensub olduğu hususunda herhangi bir şüpheye mahal yoktur. Nitekim onun bu tarîkata mensub olduğu, hakkında bilgi veren kaynaklarda zikredildiği gibi bizzat kendisi tarafından da eserlerinde dile getirilmiştir.

Şimdi Sîvâsî Efendi'nin mensub olduğu bu tarîkati ele alırken önce kısaca hâlvet kelimesinin mânâsını ele alıp inceleyecek, sonra da Halvetiyede zikir ve Halvet çıkarma özellikleri ile tarîkatin kurucusundan bahsedip, bu tarîkatin başlıca şubeleri ile müellifimizin mensup olduğu Sivasîye şubesi hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1.7.1. "Halvet"in Manası

Halvet lugatte; "Bir kimse ile yanlız kalmak"[758], "Tenhaya çekilmek, yanlızlık"[759] gibi mânâlara gelir.

Tasavvuf ıstılâhında ise; "Hiç bir kimsenin ve dünya malının bulunmadığı bir yerde, rûhun Allah ile konuşmasıdır."[760].

Tasavvuf ıstılâhında Halvet ve Celvet birbirinin zıddı olarak kullanılmıştır. Buna göre celvet lugatte; "Bir kimsenin vatanından ve hanımından avare olması" ve "Kılıç, ayna gibi şeylerin pasını alıp parlatmak"[761] mânâlarına gelmektedir. Istılâhda ise; "Kulun ilâhi sıfatlarla muttasıf olarak hâlvetten çıkmasıdır."[762]

Sûfîyye nezdinde hâlvet ve celvet kelimelerinin ıstılâh olarak kullanılması ilk defa İbrahîm Zâhid-i Gîlânî zamanında olmuştur.[763] Ancak gerek hâlvet gerekse celvet, tasavvufî bir makâm ve meşreb olarak Hz. Peygamber'in hayatından alınmıştır.

Nitekim mutasavvıflarca Hz. Peygamber'in peygamber olmadan evvel Hira mağarasına çekilip, yanlızlığı tercih etmesi hâlvet; nübüvetle başlayan ve halkın içinde geçen hayatı ise celvet olarak görülmüştür. Bu anlamıyla hâlvet ve celveti bütün peygamberlerin hayatına teşmil etmek münkün görülmektedir. Nitekim kaynakların ifâdesine göre Halvet, Hz. Mûsâ'dan kalmıştır. Gerçekten de Hz. Mûsâ Medyen'de Hz. Şuayb'ın yanında kaldığı müddetçe muhtelif halvetler(çileler ve riyâzâtlar) görmüştür.[764]

1.7.2. Halvetiyye Tarîkatinin Zuhûru

Aralarındaki meşreb farklılığından dolayı hâlvet ve celvet, Halvetîyye ve Celvetiyye gibi iki ayrı tarîkatın adı olmuştur.

---

758 Âsım Efendi, a.g.e., III/805.
759 Şemseddin Sâmi, a.g.e., s. 587.
760 Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Dâru's-Surûr, Beyrut, 1306/1888, . s. 45.
761 Âsım Efendi, a.g.e., III/785.
762 Cürcânî, a.g.e., s. 34.
763 Yılmaz, a.g.e., s. 150; Hasan Kamil Bey halvet ve celvetin birer tasavvufî kavram olarak kullanılmasının İbnü'l-Arabî'den sonra olduğunu ve ondan önceki kaynaklarda halvet kavramına raslanırsa da celvet kavramına pek rastlanmadığını ifade etmektedir. Bkz. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatler*, s. 209.
764 Serin, Rahmi, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, Petek Yay., İst., 1984, s. 67.

İsmail Hakkı Bursevî, hâlvet ve celvet kelimelerinin zuhûrunda olduğu gibi, bu iki tarîkatın zuhûrunun da, İbrahîm Zâhid-i Gîlânî'den olduğunu ve onun iki halîfesi tarafından şubeleşip yayıldığını ifâde etmektedir[765].

Nitekim İbrahîm Zâhid-i Gîlânî'den itibâren silsile ikiye ayrılmış; halîfelerinden Sa'dü'ddîn Ferganî ile Halvetîyye silsilesi; Safiyyüddîn Erdebilî ile de Safeviyye, diğer tabirle Erdebiliyye ve ondan da Bayrâmiyye silsileleri teselsül etmiştir[766]. Buna göre, Halvetîyye ile Bayrâmiyye silsileleri İbrahîm Zâhid-i Gîlânî'de cem olmaktadır. Oysa Nazmî Efendi, tarîkat-ı Hâlvetiyye'nin asl-ı usûl, Bayrâmiye'nin ise Halvetîyye'den bir fer' olduğunu ifâde etmektedir[767].

İbrahîm Zâhid-i Gîlânî'nin seyr ü sülûkda hâlvetten celvete intikal etmesinden[768] dolayı olsa gerek, Harîrî-zâde Tibyân'ında Halvetîyye'nin, Ebheriyye-i Zâhidiyye'nin bir şubesi olarak ortaya çıktığını, dolayısıyla Halvetîyye'nin Celvetiyye'nin bir şubesi olduğunu ifâde etmektedir .[769]

Aslında Gîlanî, hâlvetten celvete intikal etmesine rağmen o hem Halvetîyye hem de Celvetiyye'nin şeyhi olarak kabul edilmiştir.[770]

Bütün bu zikrettiğimiz hususlardan hareketle, gerek Celvetiyye'nin Üftade'ye, gerekse Halvetîyye'nin Ömer-i Halvetî'ye gelinceye kadar müstakil bir tarîkat bünyesi içinde intikal etmediği, ancak, bir nüve olarak onlardan önce de mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Kaynakların bu tarîkatlerden, gerek Üftade'den gerekse Ömer el-Halveti'den önce kesintisiz olarak devam eden birer tarîkat olarak bahsetmemeleri, Üftade ve Ömer el-Halveti'yi ise Pîr-i Tarîkat olarak göstermeleri de bu görüşü te'yid etmektedir.

Burada bizim için önemli olan asıl husus, gerek Halvetîyye'nin gerekse Celvetiyye'nin aynı kaynaktan ortaya çıkmış olmalarına rağmen bilâhare müstakil birer tarîkat olarak teessüs etmiş olmalarıdır.

Zaten celvet ve hâlvet arasındaki fark, tarîkat-ı Halvetîyyenin de tarîkat-ı Celvetiyye gibi müstakil bir tarîk olduğunu te'yide ihtiyaç bırakmamaktadır.[771]

Bursalı İsmail Hakkı, Halvetîyye ile Celvetiyye arasındaki zâhiri farkın, "cim"in noktasının yer değiştirmesinden ibâret olduğunu ifâde etmektedir.[772]

765 Bursevî, *Silsile-i Tarîk-ı Celveti*, s. 63
766 Sarı Abdullah, s. 141.
767 Bkz. Nazmî, s. 250.
768 Vicdânî, a.g.e., s. 18-19.
769 Harîrî-zâde, I/343a; Vicdânî, a.g.e., s. 19.
770 Harîrî-zâde, I/343b.
771 Vicdânî, a.g.e., s. 19.
772 İsmail Hakkı'nın talebesi ve Celvetî meşâyihinden Yakub-ı Afvî(1149/1736) Celvetiyye'nin zuhurunu Hacı Bayram-ı Veli'ye bağlamaktadır. Celvetî tarîkını Üftade'den nakille ilk kullanan kişi Aziz Mahmud Hüdâyî'dir. Bkz. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, s. 151.

1.7.3. Sülûk Özellikleri

Sülûkda; Halvet ricâli tenhayı ve uzleti ihtiyar ederken, celvet ehli; "ihtilat hayırdır" diyerek kesret içinde vahdet ve hâlveti aramaktadır. Zira Celvetî tarîkatının feyzi erba'în ve hâlvete bağlı değildir. Halvetî tarîkatında ise Hakk'a ünsiyet ve yakınlık peyda edebilmek, kırk gün (çile, erba'în) kadar tenhada riyâzâtla, zikir ve fikirle meşgul olmak ve kalbi mâsivâdan tahliye etmek sûretiyle mümkün olmaktadır.[773]

Bir başka ifâdeye göre celvet, kalbden bulanıklıkların giderilmesi, gönül aynasının parlatılması ve nûr-i ilâhînin kalbi aydınlatmasıdır. Bu hâle ermek için, önce bir hâlvet hayatı yaşayarak insanın riyâzâtla nefsinin sivriliklerini törpülemesi ve kalbini nefsinin etkisinden kurtarması gerekmektedir. Nefsin sivrilikleri giderilerek sâlik iyi huy ve sıfatlara bezenince, onun halkın arasına karışması câizdir, hatta yerine göre vâciptir.

"*Salâh olmadan ıslâh olmaz.*" Halvet salâh içindir. Salâh gerçekleşince başkalarını ıslâh yolu açılır. Bu da gizli durmakla değil, halka karışmak ve hâl yansıması yoluyla gerçekleşir.[774]

Nazmî Efendi de ibâdet için halvet ve uzlet yapılmasının Allah katında evlâ olduğunu ve selâmetin hâlvette olduğunu söyler.[775]

Tasavvuf ehline göre sûfî, kendisini her an için hâlvette kabul etmelidir. O, bütün ömrünü hâlvette geçirse, fakat kalbini ağyardan ve mâsivâdan ayırmasa, hakîkatte hâlvet ehli sayılmaz. Kalbi ağyar ve mâsivâdan temizlemiş olan kimse ise halk arasında da olsa hâlvet ehli sayılır.[776]

Sîvâsî Efendi de; "Kişi halktan uzlet edip, kesretten kaçmalıdır. Çünkü kesret hürmetin azalmasına sebeptir. Ancak; "halktan kaçayım, taki bana sâlih diye hürmet etsinler" dese, böyle hâlvet bir hastalıktır ki, ilacı hemen halka karışıp, nefse muhâlefet ederek onu mezellete düşürmektir."[777] demektedir.

Şu halde nefsine hakim olamayan ve onun zararının başkalarına dokunmasına engel olamayan kişiye tavsiye edilmesi gereken, celvet değil, hâlvettir. İşte bu sebepten dolayı bazı sûfîlerce hâlvet celvete tercih edilmiştir.

Nitekim, Seriyy-i Sakatî; "Dini sâlim olup ve bedeni ve kalbi rahat olup ve gamdan hâlas olmak isteyen kimse halktan hâlvet ve uzlet etsin" derken, Ebû'd-Derdâ' da; "Ne güzel savmaadır mü'minin hanesi! Dilini ve gözünü ve sâir azasını hıfz eder. Ve ihtiraz ve içtinab eylen çarşulardan ve sokaklardan"[778] demektedir.

---

773 Yılmaz, a.g.e., s. 150-151.
774 Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatler*, s. 207-208.
775 Nazmî, s. 26.
776 İsmail-i Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, Rızâ Efendi Matbaası, İst. 1286, s. 153.
777 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 40a.
778 Nazmî., s. 27

Sîvâsî Efendi de, sûfîlerin vasıflarını sayarken onların vatandan uzak ve garib, hâlâikten hâlvet ve hicret etmeleri gerektiğini, ancak bunun halka su-i zanla değil, belki, Hakk'ı halk üzerine tercih için halktan alâkasını kesmek şeklinde olması gerektiğini, bunun için de seyr-i kudretle yakîn nûrunu tamamlamak için tenhalarda gezerek nefsin hallerinden boşandıktan sonra, müslümanların mesâlih ve ihtiyaçlarını karşılamak için gayret gösterip, hizmet etmeleri gerektiğini söyler.[779]

Ancak hâlveti tercih ve tatbik edenlerin yanısıra, ona gerek duymayan sûfîler de olmuştur. Meselâ Mevlânâ ilk zamanlar hâlvet yaptığı ve bir çok erba'în çıkardığı hâlde, Şems-i Tebrizî ile mülâkâtından sonra hâlveti terketmiş ve celveti tercih etmiştir.[780]

Aslında tasavvufta insanlardan uzak yaşamak yoktur. Ancak bu hâlvet uygulamasında, dıştan mürîdin toplumdan uzak kalması gibi görülen durum, toplumdan kaçma şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira hâlvet, ömür boyu değil, sürelidir. Hedefi de, toplumun lehinde faydalı olacak olgun bir insan hâline gelmektir. Yani hâlvetin nihai hedefi, yine toplumsaldır.[781] İşte bu gerekçelerden dolayı Sîvâsî Efendi meşâyihin ahlâk-ı hasenelerinin en yücesinin hâlvet ve celvette devam etmek olduğunu vurgular.[782]

1.7.4. Halvetîyye Tarîkatında Zikir ve Halvet Çıkarma Özellikleri

1.7.4.1. Halvetîyye Tarîkatında Zikir

Zikrin fazileti Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîflerde sıkca övülüp, teşvik edildiği gibi, mutasavvıflar da bu âyet ve hadîslerden hareketle zikri, tarîkatlerin üssü'l-esası saymışlar[783], Allah'a vâsıl olmanın zikre devamla gerçekleşebileceğini kabul etmişlerdir. Ancak zikrin gizli veya aşikâr, toplu veya ferdî yapılışı hususunda farklı görüş ve uygulamalar ortaya koymuşlardır.

Zikri emreden ayetler genelde iki türlüdür; Bir gurp doğrudan doğruya mutlak mânâda zikri emrederken, diğer gurup ***"sabah ve akşam Rabbın'ın adını zikret"***[784] ayetinde olduğu gibi Allah'ın adının anılmasını emretmektedir. Doğrudan zikri emreden ayetler, sanki Allah'ı hiç unutmamayı ve hâtırdan çıkarmamayı emrederken; açıktan(cehrî veya celî olarak) zikri emreden ayetler ise, bir bakıma zihnî ve kalbî olarak bu noktaya gelemeyenlerin, dil ile Allah'ın adını anmalarını, Kur'ân okumalarını, evrâd ve tesbih gibi zikrin yardımcı unsurlarıyla meşgul bulunmalarını beyân etmektedir.[785]

---

779 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 25ab.
780 Ankaravî, a.g.e., s. 152.
781 Cebecioğlu, *Hacı Bayram-ı Veli*, s. 95.
782 Sîvâsî, a.g.e., vr. 29a.
783 Vicdânî, a.g.e., s. 28.
784 Müzzemmil, 73/8; Dehr, 76/25.
785 Yılmaz, a.g.e., s. 172.

Zikrin bu iki şekli de âyet ve hadîslerde tavsiye edilmiş, tarîkatlerin bir kısmı cehrî(alenî) diğer bir kısmı da hafî(gizli) zikri tarîkatlerinin rüknü olarak kabul edip tatbik etmişlerdir.

Tarîkatler tarihî seyri içinde ferdî ve toplu zikre büyük önem vererek, bunu icrâ şekli konusunda değişik usuller geliştirmişlerdir. Toplu zikre genellikle "semâ'", "âyîn", "hadr" gibi isimler vermişlerdir. Ferdî zikir türlerinin de tarîkatlere göre, lisanın, kalbin, hafînin, ahfânın, sırrın zikri gibi adlar aldığı olmuştur.[786]

Tasavvuf ehli Hz. Peygamber'in hicret esnasında gizlendikleri mağarada Hz. Ebûbekir'e diz çöktürüp, gözleri açık olarak üç kere tekrar etmek sûretiyle gizli zikir telkîn ettiği, Hz. Ali'ye de gözleri kapalı olduğu hâlde başı öne, sağa, sola çevirerek ve sesli olarak Kelime-i tevhîd zikrini telkîn ettiği[787] görüşünden hareketle silsileleri Hz. Ebûbekir vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşanlar zikr-i hafî, Hz. Ali vasıtasıyla ulaşanlar da zikr-i cehrîyi benimsemişlerdir.[788] İşte meşâyihin mürîdlerine zikir telkîn etmeleri bu yolla mesnun(sünnet) olmuştur.[789]

Halvetîyye tarîkatında bu zikir tarzlarından cehrî zikir benimsenmiş ve tatbik edilmiştir.[790] Ancak bu zikrin hangi lafızlarla ve ne şekilde yapılacağı, bu tarîkatın ve şubelerinin müesssisi olan şeyhlerin ictihad ve ihtiyar ettikleri belli prensiblere bağlanmıştır.[791]

1.7.4.1.1.Esmâ-i Seb'a

Halvetîyye tarîkatında Esmâ-i seb'a, esmâ-i ilâhî, envâr-ı seb'a, letâif-i insaniyye denilen yedi isimle zikretmek tarîkatın kuruluşundan itibâren zikirde esas kabul edilmiştir.

"Usûl" de denilen bu yedi isim şunlardır; "Lâilâhe illallâh", "Allâh", "Hû", "Hakk", "Hay", "Kayyûm" ve "Kahhâr". Bu yedi isme Esmâ-i Fenâiyye de denir. Daha sonraları bazı şubelerin kurucuları tarafından bu yedi isme "Furû'", "Tebdîlât", "Tasarrufât" adı verilen isimler eklenmiştir ki, bunlar tarîkat şubelerine göre farklılıklar gösterir.[792] Bu şubelerde isimler gece zikredilirse başlarına nida harfi olan "Ya" getirilir.[793]

Nazmî Efendi de bu tarîkatın bazı şubelerinde, bu isimlerin başına "Yâ" ibâresi ilave edildiğini, kendilerinin ise "Yâ" sız tatbik ettiklerini belirtir.[794]

---

786 A.g.e., s. 172-173.

787 Nazmî, s. 31.

788 Sîvâsî, a.g.e., vr. 40b; Eraydın, s. 147. Bu kabule göre Hz. Peygamber Hz. Ömer'e Kelime- i Tevhîd, Hz. Osman'a da harfsiz ve sessiz olarak kalbden "illallah" demek suretiyle kalbî zikri telkin etmiştir.

789 Nazmî, s. 31.

790 Harîrî-zâde, I/342b; Sarı Abdullah, s. 138.

791 Vicdânî, a.g.e., s. 28, 36.

792 A.g.e., s. 28-29.

793 Kara, Mustafa, *Bursada Tarîkatler ve Tekkeler II*, Uludağ Yay., Bursa, 1993, s. 129.

794 Bkz. Türer, *Şeyh Mehmed Nazmî Hayatı Eserleri ve Hediyyetü'l-İhvân'ı*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 59.

Halvetîyye ve esmâ-i seb'a usulü ile zikri esas alan tarîkatların kurucularının çoğunluğu, zikir tavırlarında ve mürîdleri manen terbiyelerinde herbirinin durumu ve günün değişen şartlarını da dikkate alarak, birbirinden az veya çok farklı içtihâdlarla, zikir ve sülûk usulunü artırıp, eksiltmiş ve bir takım değişikliklere gitmişlerdir. Tarîkat evrâd ve ahzâbında olduğu gibi gerek asıl yedi ism-i ilâhîde, gerekse ilave edilen diğer ilâhî isimlerde yenilik yaparak içtihâd ve tercihlerde bulunmuşlardır. Meselâ Dede Ömer Rûşenî'nin onikiye çıkardığı zikir isimleri, Nûreddîn-i Cerrahî zamanında usûl, fürû, tebdilât ve tasarrufât olmak üzere yirmisekiz'e çıkarılmıştır.[795]

Esmâ-i seb'a zikri ile ilk defa zikir telkîn eden zât İbrahîm Zâhid-i Gîlânî'dir.[796] Halvetîler'in tatbik ettikleri bu zikir şeklinin Cüneyd-i Bağdâdî(ö.297/910) tarafından tesbit edildiğini söyleyenler de vardır. Bu iddialardan akla daha uygun görüneni birinci görüştür. Çünkü, eğer tesbit edilen bu şekil, Cüneyd-i Bağdâdî'nin eseri olsaydı onun, hemen hemen bütün tarîkatler tarafından benimsenmiş olması gerekirdi. Zira, hemen bütün tarîkatlerin silsilesi ona bağlanmaktadır. Halbuki, bu şekil, sadece Halvetîyye ve Celvetiyye tarîkatlerinde görülmektedir.[797]

Ancak bu görüşler yanında Nazmî Efendi, yedi esmâ ile teslîkin İbrahîm Zâhid-i Gilani'den olduğunu doğru bulmamakta, bunun Yahyâ-yı Şirvânî tarafından olduğunu ifâde etmektedir.[798]

Halvetîyye tarîkatında bu yedi isim yedi daire şeklinde düşünülmüştür. Mürîdin zikri tamamlamış olması ve hilâfet alması için bu yedi daireyi sırasıyla tamamlamış olması gerekir. Bu dereceye yükselen sâlikde mükaşefe başlar. Bu makâmlara, "letaif-i insaniyye" ve "Etvâr-ı Seb'a" isimleri verilir ki, kul ile Rabbı arasında bulunan nûr ve zulmetten ibâret, yetmiş bin örtünün kalkması bu sayede gerçekleşir. Rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; **"Allah ile kul arasında ışık ve karanlıktan meydana gelen yetmiş bin perde vardır"** İşte bu hadîsten hareketle zikredilen yedi isim, ayrı ayrı yedi makâm, her makâm da onbin perde olarak tasavvur edilmiştir. Her bir ismin zikrini tamamlayan sâlik ile Allah arasında onbin perde kalkar ve böylece yedi ismin zikrini tamamlayan sâlik için bütün perdeler aradan kalkmış olur. Bu makâma gelmiş olan sâlik, "vusûl ilallâh" mertebesine gelmiş, yani Allah'a vâsıl olmuş demektir. İşte tarîkatte "sır" ve "esrar" denen şey bu mertebede başlar ki, sâlik ile Allah arasında olan bu sır açığa vurulmaz. Zaten açığa vurulmak istense de kul buna kâdir olamaz. Çünkü esrâr-ı Rububiyyeti ifâdeye, beşer lisanı kâdir değildir. Ancak, bu mertebeye gelmiş olanlar o sırrı birbirlerine "kal" ile değil, "hâl" yoluyla anlatırlar ve tanışırlar.[799]

---

795 Vicdânî, a.g.e., s. 36

796 Harîrî-zâde, I/344b.

797 Yazıcı, Tahsin, "Fatih'den Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, İst., 1956, s. 29-30.

798 Nazmî, s. 69.

799 Vicdânî, a.g.e., s. 33-34

İfâde etmeye çalıştığımız bu Esmâ-i Fenâiyye de denilen yedi makâm, nefsin yedi mertebesinden her birine tekabül eder. Bu yedi mertebe şunlardır;

Nefs-i Emmâre; Bu, kesîf zulmet hicâbıyla örtülü bulunmak makâmıdır. Buna tekabül isim; "lâ ilâhe illallâh" dır.

Nefs-i Levvame; Bu hafif zulmet hicabıyla örtülü bulunmak makâmıdır. Buna tekabül eden isim; "Allâh" dır.

Nefs-i Mülhime; Bu nûr ve zulmet arasındaki hicablarla örtülü bulunmak makâmıdır. Buna tekabül eden isim; "Hû" dur.

Nefs-i Mutmainne; Nûraniyete yükselen hicablar makâmıdır. Buna tekabül eden isim; "Hak" dır.

Nefs-i Raziye; Hicabların devamlı incelmeye yüz tuttuğu makâmdır. Buna tekabül eden isim; "Hayy" dır.

Nefs-i Merziyye; Hissedilir olan ve hissedilmeyen hiç bir perdenin kalmadığı makâmdır. Buna tekabül eden isim; "Kayyûm" dur.

Nefs-i Kâmile; Nefislerin nihayet bulduğu makâmdır. Buna tekabül eden isim; "Kahhâr" dır.

Bu son dört makâm, zulmet perdelerini geçtikten sonra, derece derece yükselinen nûranî perdeler makâmıdır. Bu makâmlarda perdeler derece derece incelir. Asıl muvaffakiyet, o inceliğin de büsbütün ortadan kalkması, kul ile Allah arasında, hissedilir veya hissedilmez hiç bir engelin kalmamasıdır.[800]

Şunu da ifâde etmek gerekir ki, bu perdeler elbette kula ait perdelerdir. Allah için perde söz konusu olamaz. Allah apaşikâr, apaçıktır. Göremeyen, gözü perdeli olan bizleriz. Sülûk bu perdeleri yıkma ameliyesinin adıdır.[801]

Diğer taraftan bu perdeleri maddî ölçüler içinde değerlendirmek doğru değildir. Allah Teâlâ cihet ve mekândan münezzehdir. Ma'nevî yolculuğa çıkan kimse Hakk'ın rızâsına uygun davranışlarda bulunduğu müddetçe, uzaklık ve yakınlıktan, cihet ve mekândan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın kendilerine ne kadar yakın olduğunu hâlen ve zevkan hissetmeye başlar. Kul ile Rabbi arasında bulunan yetmiş bin perde hissimizle ilgili değildir. Perdelerin kalkması, kulun Hakk'a yakınlığının gerçekleşmesi mânâsınadır.[802]

---

800 A.g.e., s. 33-34.

801 Öztürk, Y. Nuri, *Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İst., 1989, s. 155.

802 Vicdânî, a.g.e., s. 32; Eraydın, s. 463.

1.7.4.1.2. Zikrin uygulanış Tarzı

1.7.4.1.2.1. Zikrin Ferdî İcrâsı

Zikredecek mürîd, önce diz çöküp kıbleye karşı oturduktan sonra, yüz defa " Estağfirullâh el-Azim ellezi la ilâhe illa hüve'l-Hayyü'l-kayyûmu ve etûbu ileyh." diye istiğfar eder ve arkasından yüz defa da "Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin abdike ve nebiyyike ve habibike ve Resûlik" diye salavât getirir. Esmâ-i seb'aya geçmeden önce kuvvetli bir azim ve sâdık bir niyetle, mâsivâyı hâtırdan çıkardıktan sonra(Murâkabe) Allah Teâlâ'yı mülâhaza ederek önce başını sağ omuz tarafına çevirip, "la ilâhe" dedikten sonra başını kalbinin üzerine doğru çekip, darb edasıyla "illallâh" der. Bunu otuzüç veya yüz altmış beş defa tekrar eder. Tevhîd kelimesinin sırları keşfolunmaya başlayınca Lafza-i Celâl (Allah) ismine geçer. Daha sonra aynı şekilde sırasıyla, şeyhinin gösterdiği tarzda diğer isimleri zikreder. Böylece esmâ-i seb'a denilen "Usûl" isimleri tamamlanmış olur[803].

İstiğfâr ve salavâtla başlayıp, yedi ismin ilkinin esrarının inkişafından sonra, diğerine geçmek sûretiyle, zikirleri tamamlamak, seyr u sülûkun ma'nevî bir kanunudur. Buna tarîkat lisanında "tekmîl-i merâtib" ve "kat'-ı menâzil" ismi verilmiştir.[804]

Bu minval üzere menzilleri geçip, mertebeleri tamamlayan bir mürîd, hilâfet mertebesine ulaşarak insanları irşâd selahiyetine hak kazanır ve kendisine mürşidi tarafından irşâd icâzeti verilerek tâc ve tarîkat hırkası giydirilir. İcazet almadan hilâfet ve irşâda selâhiyet yoktur ve memnu'dur.[805]

Halvetîyye tarîkatına intisâb etmiş bir mürîd, herhangi bir yere gitme veya şeyhinin yanında bulunmama halinde bu yedi ismin tamamına devam etme durumunda kalabilir. Bu hâllerde mürîde esmâ-i seb'anın her birini yüzbin kere tekrar etmesi emredilir. Bu vazifeleri yerine getirmeyen mürîde ne halîfelik icâzeti verilir, ne de hırka ve tarîkat tâcı giydirilir. Mürşidin kâmil ve mükemmil olması ğıyaben rûhani vasıtalarla esmâ-i seb'ayı mürîdine telkîn ve bu sûretle terbiye ve teslîk etmesine kafidir.[806]

1.7.4.1.2.2. Topluca Zikir

Esmâ-i seb'a ile zikrullâh'a devam etme hususunda açıkladığımız bu usûl ve tertib, mürîdin tek başına tatbik ettiği şekildir. Tekkelerde toplu hâlde yapılan zikirler de esas itibariyle bundan farklı değildir. Ancak, toplu hâlde yapılan zikirlerde, mürşid ve irşâd makâmını kazanmış olan halîfeler de mevcut olacağından, zikrin bütün tavırları icrâ edilir.

---

803 Harîrî-zâde, I/344a; Vicdânî, a.g.e., s. 30.
804 A.g.e., s. 30-31.
805 A.g.e., s. 31.
806 A.g.e., s. 31.

Buna göre zikir esnasında tarîkat mensubları zikir halkasının sağ tarafında, müntesib olmayanlar sol tarafta yer alırlar. Şeyhin idaresinde, ayakta ve oturarak zikirden sonra devrâna başlanır. Devrân "esmâ-han"ın iştirakiyle ayakta, topluca sağa ve sola yürüyerek yapılır.[807]

Devrânda, dervîşler birbirlerinin ellerini tutarlar, sağ ayaktan başlamak üzere, her adımda vücûd hareketlerini artırırlar. Bununla beraber, dervîşler, uzun zaman dönmeyi kedilerine vazife bilirler. Başlarını kendi hâline bırakıp, sarıklarını çıkarır, birinci halkanın içinde ikinci bir halka yaparlar. Kollarını birbirinin omuzuna atıp, hareketlerini bir kat daha artırarak, seslerini yükseltir ve kezintisiz olarak "Yâ Allâh" ve "Yâ Hû" derler. Bu şekilde takatları kesilinceye kadar zikre devam ederler.[808] Yiğitbaşı diye tanınan İbn İsa-i Marmaravî(ö.910/1504); 'Halvetîyye semâ'' etmeseler mecnun olurlardı" der.[809]

1.7.4.2. Halvet Çıkarma Özellikleri

Halvetîyye tarîkatının temel hususiyetlerinden biri de "hâlvet çıkarma" dır. "Halvet çıkarma", "hücre" veya "hâlvet-hane" adı verilen, câmilerin ve tekkelerin çevresinde yapılan, kapısı kıble tarafında bulunan, insan boyu yüksekliğinde, namaz kılınabilecek kadar genişlikte olan ve içerisine dışarıdan ışık sızacak kadar daracık hücre ve odalarda icrâ edilir. Bununla beraber, bazı şeyhlerin, nefislerine daha fazla eziyet etmek için, toprak altında hazırlanan hücrelerde hâlvet çıkardıkları da görülür.[810]

Salik hâlvete girmeden önce, kalbini her türlü vesveseden arındırmalı, gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra hâlvethaneye girmelidir. Halvethaneye girme şeyhin delâletiyle olur. Yalnız girildiğinde şeyhten kalben izin istenir. Halvete giren sâlik, hâlvet esnasında ihtiyacı için gerekli olacak şeyleri yanında bulundurmalı, başkalarına külfet olmamalıdır. Diğer taraftan bütün organlarını yanlızca dinî ve zaruri hâller için kullanmalı, zihnini batıl şeylerle meşgul etmemeli, gereksiz yere konuşmamalı, tevhîd ve hâlvetin haricinde başkalarıyla bir araya gelmemeli, hâlvethaneden Cuma namazına iştirak ve zaruri durumların dışında çıkmamalıdır.[811] Sîvâsî Efendi Hâlvetiyye büyüklerinin sûfîlerin hâlvette gözlerini bağladıklarını bununla gören gözün bu göz olmadığının bilinmesinin hedeflendiğini ifâde eder.[812]

Halvet süresi genellikle kırk gün kabul edilmiştir. Ancak bu süre hâlvete giren kişinin tahammülüne göre, üç gün üç geceden başlayarak, kırk gün, üç ay ve hatta otuz seneye kadar uzâtılabilir.[813]

---

807 Vicdânî, a.g.e., s. 31-32.Harîrî-zâde, I/343b-344a.
808 Yazıcı, a.g.m., s. 89.
809 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 20b.
810 Yazıcı, a.g.m., s. 89; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri sözlüğü*, Marifet Yay., İst. 1991, s. 206.
811 Sîvâsî, a.g.e., vr. 33b; Harîrî-zâde, I/357b; Serin, a.g.e., s. 68.
812 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 70a.
813 Harîrî-zâde, I/374a.

Sîvâsî Efendi halvetin kırk gün yapılmasıyla alâkalı şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Adem'in hamurunun yoğrulması ve kıvama gelmesi kırk günde olmuştur. Ma'nevi hamur da aynen böyledir. Nitekim çocuk ana rahmine düşmesiyle birlikte kırk günde nutfe, kırk gün sonra da mudğa olur. Onun için insân kırk yılda kemâl bulur. Yine çiçeğin koruk, koruğun üzüm olması için pek çok merhale gerekir. Rûh da akl-ı heyulânîden kuvve-i nazariye ve ilmiye vasıtasıyla terakkî edip nefs-i kudsî olur. Bunun tahakkuku da merhale ve aşama neticesinde olur."[814]

Halvetin bittiği gece sâlikin ihvân ve ahbabları şeyh Efendi'yle birlikte hücrenin kapısına gelirler. Şeyh burada bir fâtiha okuduktan sonra onu hücreden çıkarır. Oradan kelime-i tevhîd çekerek Tevhîdhaneye gelinir. Burada topluca zikredildikten sonra yemekler yenilir. Bu yemekte sâlike daha önceden kesilmiş olan kurbanın ciğeri ile bal şerbeti sunulur. Yemek bittikten sonra fâtiha okunur ve dağılınır.[815]

Bu merasimin dışında her mürîdin, gördüğü her çeşit rüyayı mürşidine anlatması şarttır. Mürşid de dahil bütün mürîdlerin hareket tarzları, umumiyetle bu rüyaların tesiri altındadır.

Şu hâlde şartlarına uygun olarak çıkarılan hâlvetten elde edilen başlıca neticeler; uykuda zuhûr eden vakıalar (rüyalar), kalbî müşâhedeler, melekûtî müşâhedeler, Hakk'a ait tecellîler ve Allah'a vusûl, yani kurbiyettir.[816]

Bütün bu bilgilere dayanarak diyebiliriz ki, Hâlvetiyye tarîkatının temel hususiyetleri; Kelime-i Tevhîd zikri, Esmâ-i Seb'a ile zikretmek, seyr ü sülûk, rüyaları tabir ve te'vil ettirip hareketlere ona göre yön vermekle, çokca hâlvet çıkarmaktan ibârettir.

Sarı Abdullah Efendi de "Semeretü'l-Fuâd" adlı eserinde Halvet kelimesinin "hı"sının kalbin mâsivâ fikrinden boşalmasına, "lam"ının zikir lezzetire, "vav"ın zâhir ve bâtının korunması ile ahde vefaya, "te"sinin temkine, "ya"sının zorluktan sonra kolaylığa, "he"sinin ise müşâhedeye delâlet ettiğini ifâde eder.[817]

1.7.5. Halvetiye'nin Genel Özellikleri

Halvetîyye Tarîkatının genel özelliklerini ise şu şekilde sıralayabiliriz;

İranda Doğmuş bir tarîkat olmasına rağmen şiî tesirler taşımamış, aksine Şiiliğe karşı tavır alarak sünni akidenin savunucusu olmuştur.

Sosyal ve fonksiyonel yönde Türk toplumunu etkileyen tarîkatlerin başında gelmektedir.

Diğer tarîkatlere nisbetle geniş halk kitlelerinin özellikle de aydın çevrelerin dikkatini çekmiştir.

---

814 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 7b.
815 Harîrî-zâde, I/376b; Serin, a.g.e., s. 69.
816 Türer, a.g.e., s. 64.
817 Sarı Abdullah, s. 133.

Osmanlı'da halk arasında olduğu gibi devlet adamları arasında da en yaygın tarîkat durumunda olmuştur.

Farklı sınıf ve meslek gurublarının dinî, psikolojik ve sosyal eğilimlerine uygun prensiblere sâhib olduğundan dolayı hızla yayılan bir tarîkat olma özelliği taşımaktadır.

Çeşitli adlar altında yeni kol ve şubelere ayrılması açısından adeta tarîkat fabrikası durumundadır.

Anadolu'da özellikle de İstanbulda en çok tekkesi bulunan tarîkattir.

İşte müellifimiz Sîvâsî Efendi'nin belli disiplin içinde hayatını şekillendirip, başkalarını tebliğ ve irşâdda prensiblerine bağlı kaldığı Hâlvetiyye tarîkatının temel hususiyetleri ana hatlarıyla bunlardan ibârettir.

1.7.6. Tarîkatın Kurucusu, Meşâyih Silsilesi ve Şubeleri

1.7.6.1. Halvetî Tarîkatının Kurucusu

Halvetîyye tarîkatı adını kurucusu olan Ebû Abdillâh Sîrâcüddîn Ömer b. Ekmelüddîn el-Lahcî el-Halvetî den almaktadır.

Ömer-i Halvetî "Gîlân" nahiyelerinden Lahcan'da doğmuş, gençliğinde Harizm (Havarzem)'e giderek amcası eş-Şeyh Kerîmüddîn Harezmî (Ehi Muhammed b. Nûru'l-Halvetî)[818] den ders okumuş ve ona intisâb ederek irşâd halkasına dahil olmuştur. Şeyhinin en mütekâmil halîfelerinden biri olan Ömer-i Halvetî bilâhare onunla birlikte Heri'ye gitmiştir. Amcasının orada 717/1317'de vefâtı[819] üzerine onun postnîşini olarak, irşâd makâmına oturmuşlardır. İrşâd makâmına oturduktan bir müddet sonra Tebriz'e oradan da Hoy'a ve bir ara Mısır üzerinden Hicaz'a gidip, hac farizasını eda etmiştir. Yedi defa hacca gittiği rivâyet edilir.[820] Daha sonra Sultân Üveys'in daveti üzerine Herat'a gelip yerleşmiş ve tarîkatini neşre burada devam etmiştir. Bir rivâyete göre 750/1349, bir rivâyete göre de 800/1397 de[821] Herat'da vefât etmiştir.[822] Kabirleri Tebriz yakınında Pîr Ali türbesi civarındadır.[823]

---

818 Bu zat Horasan'ın Harezm şehrinde doğduğu için Harezmî nisbesiyle anılmıştır. Kendisi önceleri, ümmetin alimlerinden iken, gördüğü bir rüya üzerine biat ederek, "Gîlân" da şeyhiyle birlikte uzun süre bir arada bulunmuşlardı. Sonra şeyhi tarafından hilafetle Harezm'e gönderilmiş, uzun süre Harezm Zaviyesinde irşadda bulunmuştu. Bunu takiben Harezm'e göç ederek, Gîlân'da "Herî" kasabasına yerleşmiş, vefatına kadar burada irşadla meşgul olmuştu. Aynı yerde vefat etti. Kabri Heri kasabasının ana yolu üzerinde köprü yanında bulunan "Halvetîler Mezarlığı"ndadır. Lemezât, s. 335, 337. Bu zat halvet zikrini çok sevdiğinden ömrünün çoğunu halvetle geçirirdi. Bundan dolayı Halvetî lakabını almıştır. Vicdânî, a.g.e., s. 19.

819 Bu zatın ölüm târihi Lemezât'da 780/1378 olarak gösterilmiştir. bkz. Hulvî, s. 337.

820 Hulvî, s. 350; Ahmet Hilmî, s. 32.; Harîrî-zâde, I/344b.

821 Esmâr-ı Esrâr'da doğumu 748, ölümü 823 olarak verilmiştir. Bkz. Mehmet Sâmi', s. 16. Ömer-i Halvetî'nin ölüm Târihiyle ilgili bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Lemezât'da Ahi Muhammed için gösterilen ölüm Târihi (780/1378) doğru ise, Ömer-i Halvetî'nin ölümü için gösterilen 750/1349 Târihinin doğru olmadığı söylenebilir. Buna göre Ömer-i Halvetî'nin ölüm Târihi 800/1397 olarak kabul edildiğinde Lemezât'da Ahî Muhammed için verilen Târih doğru olarak kaul edilebilir.

822 Hulvî, vr.128a vd. (Türkçesi, s. 345); Vicdânî, a.g.e., s. 19-20; Mehmet Sâmi', s. 16; Vassâf, III/91; Ahmed Hilmî, s. 32.; Harîrî-zâde, I/344b-345a.

823 Ahmet Hilmî, s. 32.

Bu zât Halvetî zikrini çok sevdiğinden ömrünü ekseriyetle hâlvette geçirirdi. Tenha bir mahâlde içi boş büyük bir çınar ağacının içinde hâlvete girdiği, kırk erba'îni birbiri ardınca ikmal ettiği rivâyet edilir.[824]

Yine rivâyet edildiğine göre, bu zât bir gün tenha bir yerde içi boş ve gayet büyük bir çınar ağacı görür ve onun içinde hâlvet çıkarmaya niyet eder. Onun bu hareketinden haberi olmayan dervîşleri ve ehibbası, bir müddet kendisini ortalıkta göremeyince, merak edip aramaya başlarlar. Nihayet kendisini o çınarın içinde bulurlar. O, oradan çıkmak istememesine rağmen, ısrâr etmeleri üzerine çıkar. Menkıbeye göre, ağaçtan çıkınca, ağaç da ardı sıra yürümeye başlar. Bunun üzerine çınara dönüp şöyle hitab eder; "Ya çınar, sırrımı niçin fâş edersin? (açığa vurursun)" Zikrullâh ile sana bu kadar safâ ve şeref verdiğim yetmez mi? Yerinde dur." Bu hitabı duyan çınar yine eski yerine döner.[825]

Bundan dolayı Hâlvetî lakabını almış, kemâlât-ı fıtriyye ve müktesebesi cihetiyle de Halvetîyye tarîkatının pîri olmuştur.[826]

Ancak O'nun Halvetîlik nam ve nisbetinin, bu çınar ve kırk erba'în meselelerinden ortaya çıkmış olabileceği gibi, hâlvet zikrine muhabbetinden ve hâlvete çokca girmesinden dolayı Hâlveti lakabını almış olan[827] amcası Ehi Muhammed b. Nûru'l-Halveti'nin halîfesi ve vefâtından sonra da kâim-i makâm-ı irşâdı olması münasebetiyle onun lakabını tevarüs etmiş olabileceği görüşü de ifâde edilmiştir.[828]

Anadolu için bizi özellikle ilgilendiren, Halvetîyye Tarîkatı'nın ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'dir. Bu zât Hazar Denizinin batısında Şirvân'ın merkezi olan Şemmahî (Şemahî) nahiyesinde doğmuştur. Babası Bahauddîn, Şirvân Sultânı Halil Beğ'in "nakîbu'l-eşrâfı"dır. Ailesi İmâm Mûsâ Kazım soyundandır. Tebrizde tahsilini tamamladıktan sonra Şeyh Sadruddîn Hiyavî'ye intisâb etmiş, ayrıca ona damad olmuştur. Şeyh Sadruddîn'in vefâtından sonra önce doğum yerine, daha sonra da Şemah'ın doğusunda yer alan Baku'ya gitmiş, ömrünün sonuna kadar orada tâlibleri irşâda devam etmiştir. Zamanında halkın hürmet ve muhabbetine mazhar olmuş, sohbetlerinden pek çok kimse istifâde etmiştir. Ehl-i sünnet akaidine ehemmiyet vermedeki hassasiyetinden dolayı onun tesiriyle İran'a Şiî akâidi nüfuz edememişti.[829] Çok sıkça erba'în'e oturduğu, bir erba'înin bitiminde hemen diğer sâliklerle başka bir erba'îne başladığı, beş günde bir defa iftar ettiği hatta yirmi günde bir defa abdest yenilediği rivâyet edilir.

Asırlardan beri Anadolu ve Rûmeli'de Halvetî tarîkatı şubelerinde evrâd ve ezkâr kitâbı olarak okunan ve pek çok tercüme ve şerhi yapılan "Vird-i Settar" bu zâtın tertibidir. Bu sebeble bu virde "Vird-i Yahyâ" da denir.[830] Gerek zâhirî gerekse bâtınî ilimlerde kemâl

824 Hulvî, s. 346; Vicdânî, a.g.e., s. 20; Ahmet Hilmî, s. 32.
825 Vassâf, III/94; Harîrî-zâde, I/344b.
826 Vicdânî, a.g.e., s. 20.
827 Harîrî-zâde, I/345a.
828 Vicdânî, a.g.e., s. 20.
829 Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, s. 65.
830 Vicdânî, a.g.e., s. 26.

sâhibi bir zât olup, birçok eseri vardır. Bunlar arasında yirmi dört fasıl üzere tertib edilmiş, "Esrârü't-Tâlibin" adlı matbu risâlesi meşhurdur ki, dervîşler için en luzumlu eserlerden biridir.[831] 862 tarihinde[832] Baku'da vefât etmiştir.[833]

1.7.6.2. Halvetiyye Tarîkatının Meşâyih Silsilesi

Silsile ile, bir mürşidi önce tarîkatın pîrine oradan da Hz. Peygamber'e ulaştıran kişiler zinciri kasdedilmektedir. Böyle bir zincirle, manen Hz. Peygamber'e bağlanmayan şahsın, tarîkat bünyesinde irşâda ehliyeti kabul edilmez. Bu ehliyete sâhib olabilmek için, mu'an'an ve müteselsil bir halka ile ilâhi hakîkati son Resûl'den tefeyyüz etmek gerekir. Sûfîler, ilmî ve ahlâkî yüksekliğin, silsile ile peygambere rabt keyfiyetini bertaraf edemeyeceği noktasında müttefiktirler.[834] Silsile Cenâb-ı Hakk'dan Cenâb-ı Peygamber vasıtasıyla gelen "feyz-i ilâhi" kanalı sayıldığından, bu tür feyze "feyz-i isnâdî" veya "fuyûzât-ı silsile-i celîle" adı verilir. Silsile aynı zamanda ma'nevî bir neseb de sayılmıştır.[835]

Tarîkatlerin silsilelerini tesbit eden bazı eserler kaleme alınmış, bunlara "silsile-nâme" adı verilmiştir. İçinde "ehl-i beyt"ten birisinin yer aldığı silsilelere de "silsiletü'z-zeheb"(altın silsile) adı verilmiştir.[836]

Nazmî Efendi de Hediyye'de Yahyâ-yı Şirvânî'nin Yûsuf-ı Mahdûm'a hitâben kendi silsilelerinin "Silsile-i Vustâ" ve "Urve-i Vuskâ" olduğunu söylediğini naklediyor.[837]

Halvetîyye tarîkatinin meşâyih silsilesini ihtiva eden silsile-nâmelerde, bazı farklılıklara raslanmaktadır. Bu durum bilhassa yazma silsile-nâmelerde görülmektedir. Yine bilhassa yazmalarda, silsileyi teşkil eden isimlerin telâffuz ve imlâlarında daha çok farklılıklar mevcuttur. Ancak bu hususta sıhatli bilgileri ihtiva eden kayanaklar da vardır.[838]

Sıhhatli bulduğumuz kaynaklardan tesbit ettiğimiz bilgilere dayanarak Halvetîyye tarîkatının Yahyâ-yı Şirvânî'ye kadar olan silsilesini şu şekilde sıralaya biliriz;

Hz. Mumammed(A.S) (v.11/632)

Hz. Ali(ö.41/661)

Ebû Sa'id Hasan b. Yesar-ı Basrî(ö.110/728)

Şeyh Habib-i A'cemî(ö.130/747)[839]

---

831 Vicdânî, a.g.e., s. 26; Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/224-225.

832 Nefahâtü'l-Üns' de ölüm Târihinin 868 veya 869 olabileceği kaydedilmektedir. Bkz. Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Min Hazarâti'l-Kuds*, Lâmi'î Çelebi Tercümesi, s. 575. Ayrıca Bkz. Ahmet Hilmî, s. 38.

833 Bu zatın hayatı ve menakıbı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hulvî, s. 395-401; Câmî, a.g.e., s. 574-575.; Vicdânî, a.g.e., s. 25-26; Ahmet Hilmî, s. 37-38; Hoca-zâde Ahmed Hamdî, *Seyyid Yahyâ eş-Şirvânî*, Şirket-i Mürettibiyye mat., İst.,1319, s. 39.

834 Öztürk, Yaşar Nûrî, *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektubları*, Fatih Yayınevi Matbaası, İst., 1982, s. 27.

835 Yılmaz, a.g.e., s. 340.

836 A.g.e., s. 341.

837 Nazmî, s. 268.

838 Türer, a.g.e., s. 56.

839 Bu zatın ismini Habib-i Acemî, Habibü'l-Acem yazanlar ve bu şekilde okuyanlar çoktur. Halbuki bu şekilde okumak yanlıştır. Doğrusu; Habib-i A'cemî, Habibü'l-A'cemî dir. Vicdânî, a.g.e., s. 4.

Şeyh Ebû Süleymân Dâvûd b. Nasır et-Taî(ö.184/800)

Şeyh Ebû Mahfûz Ma'rûf el-Kerhî(ö.201/816)

Şeyh Ebû Hasan Seriyyü's-Sakatî(ö.253/867)[840]

Şeyh Ebû Kasım Cüneyd b. Muhammed el-Bağdâdî(ö.297/909)

Şeyh Ebû Ali Ahmed Mümşad ed-Dîneverî(ö.299/911)

Şeyh Ebû Abdillah Muhammed ed-Dîneverî b. Abdilhâlik el-Bekrî(ö.367/977)

Ebû Ahmedi'l-Esved Mus'ab Hemedânî (ö. ?)

Muhammed 'Umûyâ b. Abdullah el-Bekrî(ö.?)

Şeyh Ebû Hafs Ömer Vecihüddîn el-Kâdı el-Bekrî(ö.503/1109)[841]

Şeyh Ebû'n-Necib Ziyaeddin Abdu'l-Kâhir el-Bekrî es-Suhreverdî(ö.563/1167)[842]

Pîr-i Tarîkat-ı Ebheriyye Şeyh Ebû Reşîd Kutbü'd-Dîn el-Ebherî(ö.623/1226)

Şeyh Rükneddîn Muhammed en-Nuhâs el-Buhârî(638/1167)[843]

Şeyh Şihabeddîn Muhammed et-Tebrizî es-Suhreverdî(ö.650/1252)

Şeyh es-Seyyid Cemâleddîn eş-Şîrâzî(ö.672/1273)[844]

Şeyh Pîr-i Tarîkat-ı Zâhidiyye-i Celvetiyye İbrahîm Zâhid el-Gîlânî el-Halvetî(ö.705/1305)

Şeyh Sa'düddîn Ferğanî(ö. ?)

Şeyh Kerîmüddîn Ahî Muhammed b. Nûru'l-Halvetî(ö. ?)

Pîr-i Tarîkat-ı Halvetîyye Ebû Abdillâh Sirâcüddîn Ömer b. eş-Şeyh Ekmelüddîn el-Gîlânî el-Lahcî el-Hâlvetî(ö.750/1349 veya 800/1397)

Eş-Şeyh el-Fânî Ahî Emre Muhammed el-Halvetî(ö.812/1410)[845]

Şeyh Ebû'l-Muhsin Hacı İzzüddîn Türkmanî eş-Şemmâhî el-Halvetî(ö.828/1424)

Şeyh Sadruddîn el-Hiyâvî(ö.860/1455)

Pîr-i Sani Seyyidü't-Taife-i Halvetîyye Şeyh Seyyid Celâlüddîn Yahyâ b. es-Seyyid Bahaüddîn eş-Şirvânî el-Bâküvî(ö.869/1465).[846]

---

840 Bu zatın ismini de Sırru's-Sakatî, Sırnıyı's-Sakatî, Serîrü's-Sakatî, Serirü'ddîn es-Sakatî, şeklinde yazanlar vardır ki, bu dört şekil de yanlıştır. Doğrusu; Seriyyü's-Sakatî'dir. Sakatî ismi meta' satan esnaf demektir. Bizde buna Beyt Pazarı esnafı denir. Bey'-i Bat ve betat mukabili olan Beyt Pazarı Esnafına Arapçada Sakatî denildiğine ve Şeyhîn helal kazanç için ticaretle meşgul olup, dükkanının Bağdat'ın Beyt Pazarında bulunmasına binaen Sakatî nisbesiyle meşhur olmuştur. Vicdânî, a.g.e., s. 4.

841 Bu zatın vefatı Lemezât-ı Hulviyye'de yazıldığı gibi 442 veya 452 değil, Harîrî-zâde'nin Tibyân'ın "Zâhidiyye" faslında tasrih ettiği şekliyle 503 tür.Vicdânî, a.g.e., s. 14. Bu zat Necmü'l-Hüdâ'da zikredilen Halvetî silsilesinde kaydedilmemiştir. Bkz. Recep Efendi, vr. 38b.

842 Halvetî silsilesini veren bazı eserlerde Cüneyd-i Bağdadî ile bu zat arasındaki meşayihin isimlerinin yazılışı ve sayılarında muhtelif sıralamalar yapılmıştır. Mesela bazıları; Mimşad ed-Dineverî, Ebû Muhammed Umuyâ el-Bekrî, vecihüddin el-Gâzi, Ömerü'l-Bekrî, bazıları; Mimşâd ed-Dineverî, Ahmed Esved ed-Dineverî, Muhammed Umuyâ el-Bekrî, vecihüddin el-Gâzi gibi birbirinden az-çok farklı şekillerde yazmışlardır. Hatta bazıları lakab, künye ve isimleri birbirine karıştırmışlardır. Vicdânî, a.g.e., s. 6.

843 Bu şeyhin nisbesi silsile ve icaze-namelerde ve bazı sufi kitablarında Seccâsî, Sencâsî, Neccâşî, Sincanî gibi benzetilmesi mümkün şekillerde kullanılmıştır. Vicdânî, a.g.e., s. 17.

844 Çoğu icaze-name ve silsile-namelerde Tebrizî nisbesiyle yazılan bu şeyh Tebrizde bulunmuş isi de asıl nisbeti ve şöhreti Şîrâzî'dir. Tahsilini Kahire'de Camiü'L-Ezher'de yaptığından dolayı Ezherî nisbesiyle ananlar da vardır. Vicdânî, a.g.e., s. 18.

845 Bu zatın ismi de çeşitli şekillerde okunmuş, ekseriyetle Ahî Mirem, Ahî mîrem, şeklinde kullanılmıştır.

846 Sıralamış olduğumuz bu meşayih silsile ve zatlar için bkz.; Recep Efendi, vr.38b-39a; Hulvî, vr.10-125; Abdulehad Nûrî-i Sîvâsî, *Silsilenâme-i Abdulehad Nûrî*, Süleymâniye Ktp. Çelebi Abdullah, No: 172, vr. 83-

Halvetîyye tarîkatı Yahyâ-yı Şirvânî'ye gelinceye kadar önemli bir yayılma kaydedememiştir. Etrafa halîfe gönderip tarîkatı neşretme işi ilk defa Yahyâ-yı Şirvânî tarafından başlatılmıştır.[847]

Böylece Halvetîyye ilk defa Yahyâ-yı Şirvânî'nin ölümünden sonra kollara ayrılmaya başlamış[848] ve onun halîfeleri vasıtasıyla İslâm dünyasının değişik bölgelerinde ve özellikle Kafkasya ve Anadolu'da yayılma imkânı bulmuştur.

Diğer taraftan Halvetîyye, İran'da doğmuş bir tarîkat olmasına rağmen, Osmanlı döneminde İstanbul, Anadolu ve Balkanların en yaygın tarîkatı olmuştur.

Yahyâ-yı Şirvânî'nin irşâd halkasında yetişen ve tarîkatın Anadolu'da yayılmasında etkin olan meşhur halîfeler; Dede Ömer-i Rûşenî(ö.892/1486)[849], Habib-i Karamanî(ö.902/1496)[850] ve Pîr Muhammed Bahâuddîn-i Erzincanî(ö.879/1474)[851] dir.[852]

1.7.6.3. Halvetiyye Tarîkatının Şubeleri

Halvetiyye, tarîkatlerin şube ve kolu en fazla olanıdır.[853] Şubelerinin fazlalığıyla da dikkat çeken bu tarîkatın, ne kadar şubesi bulunduğu hakkında, farklı rivâyetler vardır.meselâ Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye'de otuz üç[854] olarak gösterilirken, birbiriyle karşılaştırıldığında açıkca anlaşılacağı üzere Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye'den aynen aldığı anlaşılan Mir'âtü't-Turuk'da da farklı olarak Rûşenîyye kolunun ilavesiyle bu sayı otuz dör olarak gösterilmiştir.[855] Yine M. Sâlih Sünbülî "Esmâr-ı Esrâr" da Halvetiyye Şubelerini "Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye" ile "Miratü't-Turuk"dan aynen almış Cihangiriyye, Raûfiyye ve Sîvâsiyye şubelerini ilave etmiş, fakat Bekriyye şubelerini kaydetmemiştir.[856] Harîrî-zâde ise "Tibyân"ında bu şubelerin otuz kadar olduğunu kaydederek, bunlardan yirmi yedi tanesinin isimlerini vermiştir.[857] Sâdık Vicdânî ise

---

87; Nazmî, *Divan*, vr. 4b-5a; Nev'îzâde, s. 62; Mehmet Sâmi', s. 15-16,50; Vicdânî, a.g.e., s. 4-117; Ahmet Hilmî, s. 19-87; el-Halvetî, Muhammed b. Hasan, *el-Adâbü's-Seniyye limen Yürîdü Tarîka Sâdâti'l-Halvetîyye*, Süleymâniye ktp., Düğümlü Baba, No; 218, vr. 25b-28b; Sûzî Ahmed Efendi, *Silsile-i Pîrân lî Meşâyihi'l-Halvetîyye*, Süleymâniye ktp., Osman Huldi Öztürkler, No;63, vr. 29b-31b, Sûzî Ahmed Efendi, *Dîvân-ı Sûzî*, Mustafa Efendi Matbaası, İst. 1290, s. 21-22 ; Bursevî, *Silsile-i Tarîk-ı Celvetî*, s. 28-72; Bandırmalızade Ahmed Münîb, *Mir'âtü't-Turuk*, Cemal Efendi Matb., İst.,1306, s. 26; Sarı Abdullah, s. 138-141; Harîrî-zâde, I/344b; Vassâf, V/263-264; Ahmet Rifat, a.g.e., IV/240.

847 Ahmet Rifat, a.g.e., IV/240.

848 Sarı Abdullah, s. 141; Küçük, a.g.e., s. 99.

849 Bu zat çini bkz. Hulvî, s.515-516.

850 Hulvî, s.407-410; Câmî, a.g.e., s.577-579.

851 Bu zat için bkz. Hulvî, s.411-416; Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/174.

852 Yahya-yı Şirvânî'nin diğer meşhur iki halifesi ise; Alaeddin Ali er-Rumî(ö.867) (Bkz., Hulvî, s. 407-408), ve Pîr Şükrüllâh el-Ensârî(ö.868)'dir. (Bkz., 403-405.) Lemezât'da ayrıca Pîr Şükrüllâh ile Şirvanî'nin ortanca oğlu arasında bir post kavgası olduğu, Şirvânînin ortanca oğlunun onun başından Halvetî tacını alarak posta el koyduğundan bahsedilmektedir. Bkz., Hulvî, s. 404.

853 Sarı Abdullah, s. 141.

854 Bkz. Ahmet Rif'at, a.g.e., IV./241-244.

855 Bkz. Ahmed Münîb, a.g.e., s. 27.

856 Bkz. Mehmed Sâmi', s. 16, 28, 35, 38, 50.

857 Vicdânî, a.g.e., s. 39-40.

araştırmalarını bu dört kaynağa inhisar ettirmemek sûretiyle tesbit ettiğini söylediği Halvetî şubelerinin sayısının kırka ulaştığını belirtmiştir.[858]

Ancak şunu da ifâde etmek gerekir ki, Halvetiliğin kol ve şubeleri, bir çok yazar tarafından ayrı birer tarîkat gibi telâkkî edilmiş, Halvetîyye hakkında hüküm verilirken yanılgıya düşülmüştür. Kol ve şubeler, bir tarîkatın bünyesi dışında mütalaa edilmemelidir. Aksi hâlde, birbiri ardınca gelen tesbit hatalarına meydan verilmiş olur. Meselâ, Halvetîyye'nin etki gücünü ve alanını tesbit ederken, bu tarîkatten fışkırmış kol ve şubeleri ayrı birer tarîkat gibi ele aldığımızda, Halvetîyye, etkisi en az tarîkat halinde karşımıza çıkmaktadır.[859]

Yahyâ-yı Şirvânî'den sonra dört ana şubeye ayrılan bu tarîkatten daha sonra pek çok tali şubeler ortaya çıkmıştır. Bu dört ana şube ve tali kolları tarihleri itibariyle şunlardır;

1.7.6.3.1. Rûşenîyye

Yahyâ-yı Şirvânî'nin ölümünden sonra kurulan bu ilk kol[860] Aydınlı Ömer b. Ali b. Umur Bey (Dede Ömer-i Rûşenî)(892/1486)'ye nisbet edilmiştir. Bu zât Yahyâ-yı Şirvânî'nin baş halîfesi ve postnişînleridir. Aydın civarında faaliyet gösteren bu şubeden,

Muhammed el-Halvetî el-Muhammedî el-Hanefî (Demirtaşî) (ö.938/1529)'ye nisbet edilen Demirtâşiyye,

İbrahîm Gülşenî b. Şeyh Fakîh(940/1533)'e nisbet edilen Rûşeniyye'nin şubesi Gülşeniyye[861], Bu zâtın kurduğu Halvetîyye kolundan da,

Hasan b. Ali er-Rûmî el-Moravî (Sezâî) (ö.1151/1738)'ye nisbet edilen Sezâiyye ve

Hasan Haletî(ö.1329/1911)'ye izafe edilen Hâletiyye[862] kolları ortaya çıkmıştır.

1.7.6.3.2. Cemâliyye

Aksaraylı Muhammed Hamidüddîn el-Cemâlî el-Bekrî(ö.899/1494)'ye[863] nisbet edilmiştir. Çelebi Halîfe, Cemâlî, veya Cemâleddîn Aksarayî olarak da bilinen bu zât Pîr Muhammed-i Erzincanî'nin halîfesidir[864]. Halvetîyye Tarîkatı İstanbul'a ilk defa bu zât vasıtasıyla girmiştir.[865] İstanbul'da ilk defa hâlveti ayinini neşreden de bu zâttır[866]. Cemâliyye'den

---

858 Vicdânî, a.g.e., s. 40.

859 Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarîkatler*, s. 158.

860 Küçük, a.g.e., s. 99.

861 Gülşeniyye ile kolları en fazla Edirne ve çevresinde yayılmıştır. Bkz. Vicdânî, a.g.e., s. 50.

862 Tarîkatın bu kolu Şeyh Muhammed Mahfî Efendi'den sonra tanınmıp, Edirne ve Hayrabolu çevresinde yayılmıştır. Bkz. Vicdânî, a.g.e., s. 54.

863 Vefatının; 900, 903, 912, olduğunu söyleyenler de vardır. Bkz. Vicdânî, a.g.e., s. 58.

864 Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*, s. 201.

865 Yazıcı Tahsin, *Fatihden Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, Sayı,II, İst.1956, s. 87.

866 Aynî, *İslâm Tasavvuf Târihi*, s. 130.

A- Ârif-i Habbânî eş-Şeyh Zeynüddîn Yûsuf Sünbül Sinan Efendi(ö.936/1529)'ye bağlı Sünbüliyye,

B- Kastamonulu Şeyh Şa'bân-ı Velî((ö.976/1568)'ye nisbet edilen Şa'bâniyye, Şabaniyye'den de;

1- Şeyh Ali Alâaddîn b. Muhammed Nakşbendî el-Hüseynî (Karabaş Velî)(ö.1107/1695)'ye nisbet edilen Karabaşiyye kolu; Karabaşiyye'den de;

a- Şeyh Nasûhî Muhammed el-Halveti(ö.1130)'ye nisbet edilen Nasuhiyye; Nasûhiyye'den de,

aa-el- Hâc Mustafa Efendi(ö.1229)'ye nisbet edilen Çerkeşiyye; Çerkeşiyye'den,

aaa- Şeyh Hacı Halil Efendi'ye nisbet edilen; Haliliyye ve

aab- Kuşadalı İbrahîm Efendi(ö.1264)'ye nisbet edilen İbrahîmiyye

b- Şeyh Şemseddîn Mustafa-yı Bekrî(ö.1162)'ye nisbet edilen Bekriyye'den;

a- Şeyh Mehmed Kemâleddîn'e nisbet edilen Kemâliyye ile

b- Şeyh Seyyid Şemsüddîn Muhammed b. Sâlim el-Hafenî(ö.1181)'ye nisbet edilen Hafniyye veya Hafenîyye ondan,

ba- Seyyid Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed et-Ticânî(ö.1220)'ye nisbet edilen; Ticâniyye

bb- Şeyh Ebû'l-berekat Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed ed-Derderî el-Adevî(ö.1201)'ye nisbet edilen Derderiyye; Derderiyye'den de,

bc- Şeyh Ebû'l-irşâd Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî es-Savî(ö.1241)'ye nisbet edilen Sâviyye[867],

c- Şeyh Abdulkerîm Muhammed b. Abdulkerîm el-Medenî es-Semanî(ö.1189)'ye nisbet edilen Semaniyye; Semaniyye'den de,

ca- Şeyh Seyyid Feyzüddîn Hüseyin es-Semanî(ö.1309)'ye nisbet edilen, Semaniyye'den Halvetîyye, diğer adıyla, Feyziyye;

C-Şeyh Seyyid Ahmed b. Ali el-Harîrî el-Asaliyye'ye nisbet edilen Asâliyye[868],

D-Şeyh Seyyid Muhammed b. Muhammerd b Ahmed el-Bahşî el-Halebî'ye nisbet edilen Bahşiyye kolları ortaya çıkmıştır.

1.7.6.3.3. Ahmediyye

"Yiğitbaşı" unvanıyla anılan Gölmarmarası'ndan Ahmed Şemseddîn b. Îsâ Marmaravî es-Sarûhanî(ö.910/1504)'ye nisbet edilmiştir. Bu zâtın kurmuş olduğu koldan dört şube, bunların da üçünden on şube zuhûr etmiştir.

A- Ramazan Karahisarî el-Halvetî el-Mahfî(ö.1025/1616)'ye bağlı Ramazaniyye; Ramazaniyye'den;

---

867 Mir'âtü't-Turuk'da bu şube Sadiyye şeklinde yazılmıştır. Bkz. Ahmed Munib, a.g.e., s. 27.
868 Esmâr-ı Esrâr'da bu şube, Âliyye olarak geçmektedir. Bkz. Mehmet Sâmî', s. 16.

1- Cihangirli Şeyh Hasan Burhâneddîn(ö.1074)'e nisbet edilen; Cihangiriyye,

2- Şeyh muhammed el-Buhûrî(ö.1039)'ye nisbet edilen; Buhûriyye,

3- Şeyh Seyyid Ahmed Raûfî(ö.1170)'ye nisbet edilen Raûfiyye;

4- Nûreddîn Muhammed b. Abdullah er-Rûmî el-İstanbulî el-cerrahî(ö.1131/1721)'ye nisbet edilen Cerrahiyye,

5- Şeyh Mehmed Hayâtî Efendi'ye nisbet edilen; Hayâtiyye,

B- Ahmediyye kolundan ayrılan ve Şeyh İbrahîm Ümmi Sinan Efendi(ö.976)'ye nisbet edilen; Sinâniyye,

1- Sinaniyye'den ayrılan ve Şeyh Mustafa Muslihiddîn Efendi(ö.1099)'ye nisbet edilen Muslihiyye;

2-Muslihiyye'den ayrılan ve Şeyh Ahmed Zehrî Efendi(ö.1157)'ye nisbet edilen Zehriyye,

C-Hüsameddîn Hasan el-Buhârî(1000/1592)'ye nisbet edilen Uşşakıyye,

1-Ahmediyye'nin Uşşakiyye kolundan ayrılan ve Seyyid Mehmed Cemâleddîn Efendi(ö.1164)'ye nisbet edilen; Cemâliyye,

2-Cemâliyye kolundan ayrılan ve Şeyh Abdullah Selâhaddîn Efendi(ö.1197)ye nisbet edilen Salâhiyye,

3-Cemâliyye kolundan ayrılan ve Şeyh Câhidî Ahmed Efendi (ö.1070)'ye nisbet edilen Câhidiyye,

D-Muhammed Niyazî-i Mısrî(ö.1105/1693)'ye bağlı Mısriyye kolu.

1.7.6.3.4. Şemsiyye

Şemseddîn Ahmed b. Ebû'l-Berekat Muhammed b.Ârif Hasan ez-Zîlî es-Sîvâsî(ö.1006/1597)'ye nisbet edilmiştir. Şemseddîn-i Sîvâsî'nin te'sis ettiği bu şube Sivas ve bilhassa Zile yöresinde yayılmış ve faaliyet göstermiştir[869]. Bu şubeden de bilâhare Sîvâsîyye kolu ortaya çıkmıştır[870].

Halvetîlik Türk insan ve cemiyetine en fazla müessir olan tarîkatlerden biri belki de birincisidir. Bu tarîkat her sınıftan insana hitab eden ve mensubları arasında muhtelif meslek erbabını görmek imkânı olan bir gönül ocağı şeklinde müşâhede edilmektedir. Nitekim yükseliş devri padişahlarının yanlarında hep Hâlvetî şeyhleri veya Hâlvetilik'ten feyz almış tasavvuf büyükleri görülmektedir. Nitekim Fatih'in yanında Akşemseddîn Muhammed b. Hamza(ö.863/1458); II. Bâyezid'in yanında Cemâl-i Halvetî(ö.1493); Kanuni'nin yanında Merkez Muslihiddîn(ö.1551) gibi zâtlar bulunmaktaydı. Siyaset, askerlik, fikir ve sanat dünyasının bir çok ünlülerinin de ya doğrudan veya bilvesile

869 Vicdânî, a.g.e., s. 115; Vassâf, s. 255

870 Bu şubeler ve kurucuları hakkında daha geniş bilgi için bkz., Nazmî, s. 207-208; Ahmed Münib, a.g.e., s. 26-42; Mehmed Sâmî', s. 16-50; Vicdânî, a.g.e., s. 40-117; Hulvî, s. 395-589.

Halvetîlik'ten feyz aldıklarını bilmekteyiz. Türk cemiyetine geniş ölçüde müessir olmuş diğer bir tarîkat olan Celvetilik'in tesirlerini de büyük ölçüde Halvetiliğe maletmek mümkün görülmektedir. Çünkü bu tarîkat da pîrlerinin feyiz kaynakları bakımından Halvetîyye menşelidir. Misal olarak " Bizim tarîkatımız hem Celvetî hem Hâlvetîdir." diyen büyük Celvetî şeyhi Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö.1628) ye bakabiliriz. Kanunî'den IV. Murâd'a kadar tam sekiz padişahla münasebetli olan bu kudretli şeyhin kemâlini borçlu oldukları mürşidlerin hemen tamamı Halvetidir. Nitekim onun ilk mürşidi Nûreddîn-zâde Muslihiddîn(ö.1573), ikinci şeyhi Kerîmüddîn-i Halvetî bunlardan ikisidir. İlave etmeliyiz ki Hüdâyî'nin baş mürşidi sayılan Bursa'lı Üftâde(ö.1580) de Halvetî ricâli elinde yetişmiş bir zât idi.[871]

Buraya kadar zikrettiğimiz hususlardan da görüldüğü gibi, Halvetilik'in keyfiyet planında taşıdığı özellik kemmiyet planında da kendini göstermiş, İstanbul başta olmak üzere pek çok beldede Halvetîyye tekkeleri ekseriyyeti oluşturmuştur.

Tekkelerin kapandığı yıllarda İstanbul'da en çok Halvetî Tekkesi vardı. Bu gün Mısır'da Demirtaşiyye, Guneymiyye, Hereviyye, Simnâniyye, Alvâniyye ve Şubraviyye gibi kolları mevcuttur. Avrupa ve Amerika'da bazı hâlvetî kollarının, özellikle Cerrâhîliğin faaliyetleri gözlemlenmektedir.[872]

1.7.7. Sîvâsîyye Şubesi

1.7.7.1. Sîvâsîyye Şubesinin Tarîkat Silsilesi

Sîvâsîyye şubesinin hususiyetlerine geçmeden önce bu şubeye dahil olan şeyhlerin silsilesini vermek isabetli olacaktır.

Sîvâsî Efendi'yi Yahyâ-yı Şirvânî'ye ulaştıran silsile zincirini şu şekilde sıralayabiliriz;

Abdulmecîd-i Sîvâsî(ö.1049/1639)

Şemseddîn-i Sivasî(ö.1006/1597)

Abdulmecîd-i Şirvânî(ö.971/1563)

Şahkubâd-ı Şirvânî(ö.950/1543-44)

Mevlânâ Muhammed Rukiyye (ö.??)

Yûsuf-ı Mahdum-ı Şirvânî(ö.890/1485)

Pîr-i sânî, Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî (ö.890/1485)

---

871 Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, s. 25-26.
872 Yılmaz, a.g.e., s. 279.

Necmü'l-Hüdâ[873] ve Hediyye[874]'de ki sıralamalardan hareketle Sivasî kolu icâzet-nâmelerinin bu silsiledeki sıraya göre verildiğini söyleyebiliriz[875].

Sîvâsî Efendi'nin mensub olduğu bu şubenin silsilesi Şemseddîn Sîvâsî'den Yahyâ-yı Şirvânî'ye diğer bir kolla da şu şekilde ulaşır;

Şemseddîn-i Sivasî (ö.1006/1597)

Şeyh Muslihiddîn Efendi (ö. ?)

Amasyalı Şeyh Hacı Hızır Efendi (ö. ?)

Şeyh Habib-i Karamani (ö.902/1497-98)

Pîr-i sânî, Yahyâ-yı Şirvânî (ö.890/1485)[876].

Şimdi müellifimizin bağlı olduğu ve prensiblerini esas alarak hayatına tatbik edip, müntesiblerini teslîk ettiği ve Halvetiyye tarîkatı içerisinde ayrı bir kol olarak teşekkül eden Sîvâsîyye şubesini kısaca tanıtmaya çalışalım.

1.7.7.2. Sivasiyye'nin Şubeleşmesi

Sîvâsîyye Şubesi Halvetîyye tarîkatının dört ana kolundan biri olan Şemsiyye'den doğmuş olup[877] onun tek ve son şubesidir.

Bu şube ilk dönemlerde Şemsiyye'nin İstanbul'daki temsilcisi konumunda iken bilâhare müstakil bir şube olarak tessüs etmiştir.

Harîrî-zâde ve Sâdık Vicdânî Şemsiyyeyi hâlvetiyyenin dört ana kolundan biri olarak değerlendirip, incelerken ve Sîvâsîyyeyi de Şemsiyye'nin bir şubesi olarak gösterirken[878], Sefîne yazarı Şemsiyye'yi ve Sîvâsîyye'yi Sîvâsîyye bölüm başlığı altında ele almakta ve Sîvâsîyye'nin Abdulehad-ı Nûrî vasıtasıyla İstanbul'da intişar ederek Şemsiyye adıyla bir Hâlvetî şubesinin doğduğunu, bilâhare Şemsiyye'den de Sîvâsîyye Şubesinin ortaya çıktığını belirtmektedir[879].

Bu farklı gibi gözüken rivâyetleri birlikte değerlendirdiğimizde, Şemseddîn-i Sîvâsî'nin kurmuş olduğu bu kolun hem Şemsiyye hem de Sîvâsîyye olarak isimlendirildiğini söyleyebiliriz. Öyle ki her iki şekildeki isimlendirme yanında, gerek Vicdânî gerekse Vassâf, Şemsiyye'nin Abdulehad-ı Nûrî tarafından İstanbul'da yayıldığı ve orada da bir kolun teşekkül ettiği hususunda birleşirler[880]. Aslında bu şube ilk önceleri müstakil bir şube olmaktan ziyade Şemsiyye'nin İstanbul'daki bir temsilcisi konumundadır. Bu şube bilâhare gerek Sîvâsî Efendi gerekse Abdulehad-ı Nûrî ve onların halîfe ve

873 Bkz. Recep Efendi, 38b.

874 Nazmî, s. 58, 267-268

875 Sâdık Vicdânî de, "Sîvâsîyye şubesi icazenameleri bu silsileyi havîdir." diyor. Bkz. Vicdânî, a.g.e., s. 114. Silsilenin bu şekilde sıralaması için ayrıca bkz. Nazmî, Muhammed, *Dîvân*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, No: 920, vr. 3a-4a; Vassâf, III/251; Mehmed Sâmî', s. 50; Fındıklılı, s. 361.

876 Nazmî, s. 58; Vicdânî, a.g.e., s. 114; Vassâf, III/251.

877 Vicdânî, a.g.e., s. 116.

878 Bkz. Harîrî-zâde, vr.209b; Vicdânî, a.g.e., s. 114.

879 Bkz. Vassâf, III/256.

880 Krş. Vassâf, III/255; Vicdânî, a.g.e., s. 115.

muhibleri tarafından İstanbul ve dışında geniş bir yayılma imkanı bulmuş neticede Abdulehad-ı Nûrîye nisbet edilen Sîvâsîyye adı altında müstakil bir şube olarak anılmıştır.

Aslında Şemseddîn Sîvâsî'nin Halvetîyye tarîkatının bir kolu olarak te'sis ettiği Şemsiyye kolu meşihatini İstanbul'a taşıyan ve orada temsil eden Sîvâsî Efendi'dir. Ancak Sîvâsîyye şubesinin İstanbul'daki müessisi olarak Abdülmecîd-i Sîvâsî Efendi değil, Abdulehad-ı Nûrî gösterilmiştir.

Vicdanî, Nûrî Efendi'nin, Halvetîyye'nin Şemsiyye şubesini geniş bir şekilde İstanbul'da yaymış olduğundan dolayı ona Sîvâsîyye kolunun kurucusu nazarıyla bakıldığını ifâde eder.[881]

Eğer bir şeyhin faliyetlerinin yaygınlığı onun bir şube kurucusu olarak görülmesini gerektiriyorsa, bu durumun Sîvâsî Efendi için söylenmesi de mümkündür. Nitekim onun yaptığı faaliyetlerin yaygınlığını, halîfelerinin fazla oluşu ve pek çok bölgeye yayılması yanında, döneminin seçkin şeyhlerinden birisi ve Abdulehad-ı Nûrî Efendi'nin şeyhi olması açısından bu payeyi Sîvâsî Efendi'ye vermek daha makuldür. Fakat her nedense bu hususta Abdulehad, Sîvâsî Efendi'den daha öne çıkmış ve bu anlayış genel kabul görmüştür. Yok eğer şube müessisi olmak tarîkat içinde içtihâd ve tecdîde dayanarak değerlendiriliyorsa -ki böyledir-, O zaman her ikisinde de bu durum görülmemektedir[882]. Bu durumda Sîvâsîyye ismi şube için değil de bu aileyi ifâde için verilmiş de olabilir. Yavsî Tekkesi'nin Sîvâsî Tekkesi olarak anılması, Nûrî Efendi'nin de bu tekkede görev yapmamış olması, "Sîvâsî Tekkesi" tabiri bu şubeyi ifâde için söylenmişse bu görüşün isabetli olduğunu gösterir.

1.7.7.3. Sivasiyye Şubesinin Sülûk Özellikleri

Esas itibariyle Halvetîyye tarîkatının bir şubesi olan Şemsiyye veya diğer adıyla Sîvâsîyye de onun temel özelliklerini ihtiva etmektedir. Ancak bu şubede diğerlerine nisbetle farklı olan husus; bu şubenin silsilesinde bulunan Yûsuf-ı Mahdûm'a Şeyhi Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî tarafından diğer halîfelerden farklı olarak Esmâ-i Seb'a zikrine ilaveten "Kâdir", "Kavî", "Cebbâr", "Mâlik" ve "Vedûd" isimleriyle sülûk vermesidir.[883]

Sâdık Vicdânî Hâlvetiyye tarîkatının pîri Ömer-i Halvetî'nin yedi esmâ üzererine kurmuş bulunduğu Hâlvetî usulune göre zikri, ikinci bir Hâlvetiyye şubesinin kurucusu Dede Ömer-i Rûşenî'nin onikiye ulaştırdığını belirterek, Lemazât'tan şu nakilde bulunuyor; "Dede Ömer-i Rûşenî 12 esmâ ile zikredenlerin kol başıdır."[884]

Oysa Nazmî Efendi, Yahyâ-yı Şirvânî'nin sadece Yûsuf-ı Mahdum'u on iki esmâ ile diğer halîfelerini ise, yedi esmâ ile teslîk ettiğini söylerken, Şeyh Ahmed-i Marmaravî'den yayılan kollarda da sülûkun on iki esmâ ile yapıldığı görüşünü şu şekilde

881 Vicdânî, a.g.e., s. 115.

882 Vicdânî, Abdulehad Nûrî'nin içtihad ve tecdîdine dair malumat elde edemediğini ifade eder. Bkz. Vicdânî, a.g.e., s. 115.

883 Nazmî, s. 71; Harîrî-zâde, II/216a; Vassâf, III./351.

884 Vicdânî, a.g.e., s. 35-36. Krş. Hulvî, s. 511.

değenlendirmektedir: Yahyâ-yı Şirvânî'nin meşhur halîfeleri olan Dede Ömer-i Rûşenî, Pîr Muhammed-i Erzincanî, Habîb-i Karamanî, Alâaddîn-i Amâsî ile bunların halîfeleri, halîfelerinin halîfelerinden günümüze kadar ulaşanların sülûkları yedi isimledir. Meselâ, Şeyh Ahmed-i Marmaravî'nin şeyhleri İbrahîm-i Kayserî Hazretlerinden neş'et eden Çelebî kolundan Kasımpaşa'da sohbetiyle şereflendiğim Muabbir İbrahîm Efendi ve halîfeleri Mehmed Efendi dahi yedi isimle teslîk ederlerdi. Üstelik onların isimleri Yahyâ-yı Şirvânî'nin tayin ettiği isimlerle olmayıp, "Vehhâb", "Fettâh", "Vâhid", "Ehad", "Samed", ve bazı şubelerinde de "Vâhid", "Ehad", "Samed", "Âlim", "Azîm" isimleriyledir.[885]

Şu hâlde bu tarîkat içinde mürîdlerin esmâ-i seb'aya ilaveten "Kâdir", "Kavî", "Cebbâr", "Mâlik" ve "Vedûd" isimleriyle teslîki Yahyâ-yı Şirvânî'ye mahsus olup, on iki esmâ ile teslîki de sadece Yûsuf-ı Mahdûm için yapmıştır. Buna göre, Yahyâ-ı Şirvânî'nin bu tarz teslîki sadece Şemsiyye ve Sîvâsîyye şubesinde uygulanmıştır diyebiliriz.

Vicdanî bu tarz zikir tarzını Şemseddîn-i Sîvâsî'nin de tâlibleri teslîkte kullandığını[886] ifâde etmektedir. Aynı tarz teslîki Sîvâsî Efendi'nin de uygulayıp, mürîdlerine uygulatmış olduğunu söyleyebiliriz.

Bu şubede tatbik edilen başlıca vaziferi de şöylece sıralayabiliriz;

1- Devamlı abdestli bulunmak,

2- Devamlı zikretmek,

3- Beş vakit namazı cemaatle kılmaya devam etmek,

4- Gecenin son üçte birinde on iki rekat teheccüd namazı kılmak, bu namazdan sonra sırasıyla Yasin-i Şerîf, Vird-i Yahyâ ile evrâd ve ezkâra devam etmek,

5- Mübtedî mürîd ise zikri açıktan, müntehî mürîd ise gizlice yapmak,

6- Fecir namazı ile sünnet arasında yüz kere "Subhanallâhi ve bihamdihi subhânallâhi'l-azîm ve bihamdihi esta'firullâh" duâsını okumak[887],

7- Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar zikretmek, daha sonra iki rek'at işrak namazı, iki rekat istiâze namazı ki, bunda Muavezeteyn sureleri okunur, iki rekat istihâre namazı, sekiz rekat kuşluk namazı, iki rek'at keffâret-i bevl namazı ki, her rek'atında yedi defa kevser sûresi okunur, feth-i tarîk, feth-i dünya ve feth-i uhrâ için sekiz rek'at Duhâ namazı ki, her ilk rekatta sûre-i ve'ş-şems, diğer iki rek'atlarda da sûre-i Duhâ okunur.[888],

8- Akşam namazından sonra altı rekat evvabin namazı, iki rek'at îmânın bakâsı için, iki rek'at kabirde rahat olmak için namaz kılmak, daha sonra yüz defa fâtiha okumak ve âmîn dedikten sonra "Ya Âlif" diye zikretmek[889],

9- Her gündüz-gece veya günde en az bir kere, veya her cuma günü, o da mümkün değilse ayda bir defa tesbih namazı kılmak.

---

885 Nazmî, s. 71.
886 Vicdânî, a.g.e., s. 115.
887 Nazmî, s. 210.
888 A.g.e., s. 211.
889 A.g.e., s. 210.

10- Her gün yüz âyet mikdarı Kur'ân, yüz defa İhlâs sûresi okumak,

11- Her gün yüz defa Hz. Peygamber'e Salavât-ı şerîfe getirmek,

12- Her gün yüz defa istiğfar etmek,

13- Üçayların tamamında, Şevval'in altıncı, Zilhicce'nin ve Muharrem'in onuncu günlerinde, her ayın oniki, onüç, ondört ve onbeşinci günlerinde ve haftanın pazartesi, perşembe ve cuma günlerinde oruç tutmak.[890]

Nazmî Efendi, mensubu olduğu bu tarîkatı "saâdet-hâne" diye nitelemekte ve şöyle demektedir; "Bu saâdethânenin dört duvarı; "sumt" (Az konuşmak), "cû'"(az yemek, az içmek, çokça oruç tutmak), "Seher"(Az uyumak, gecenin son çeyreğinde kalkıp, ibâdetle meşgul olmak), "Uzlet ve Halvet" (Bir köşeye çekilip ibâdet ve zikirle meşgul olmak); tavanı ise "devamlı zikretmek" ten ibârettir.[891]

Sîvâsî Efendi, Hâlvetiyye meşâyihinin tarîkatlarına intisâb etmek isteyenlere hemen bî'at vermediklerini, tâlibe önce tevbe etmesini, sonra kalbi temizlemek ve onu rûhanî bir hâle sokmak için Kelime-i Tevhîd zikrini telkîn ettiklerini, nefs-i emmârenin ıslâhı için de cu', seher, hâlvet ve sükût'un gerekli olduğunu telkîn ettiklerini ifâde eder.[892]

Şemsiyye şubesinde giyilen tâc -ki, kırk elifdir- Hz. Peygamber'in; **"Her kim ki kırk gün Allah için ihlâsla amel ederse, kalbindeki hikmet kaynakları lisanında zâhir olur."**[893] hadîs-i şerîfi üzere "erba'în"e işârettir. Onun için yılda bir yahud üç "erba'în" Hâlvetiyye meşâyihince tarîkatın erkânı olarak kabul edilmiştir. Tâcdaki yirmi dal; esmâ-i furû'dan tekmîl ismi olan "Vedûd" ismine işârettir. Zira "Vedûd" isminin harflerinin toplamı yirmidir. Güllerle -ki, pul diye isimlendirilir- sırr-ı hüviyete, düğme ile de sırr-ı nokta-i ehadiyyetü'z-zât'a işâret edilmiştir. Tâcın nakşı ise Hz. Peygamber'in miğferlerinin altına dikilen pamuktan doldurulmuş olan boğazının nakşına işârettir.[894]

Nazmî Efendi Yahyâ-yı Şirvânî'den itibâren sâlik etvâr-ı erba'a'yi bütün şartlarıyla tamamlamadıkça mukallid de olsa tâc giydirilmediğini ve sâlikte hilâfet sırrı zuhûr etmedikçe "gül" tabir edilen pulları tâcın farkına koymadıklarını, düğmeyi de perverdelerden başkasına özellikle Yûsuf-ı Mahdûm'un dışındakilere vermediklerni, diğerlerinde olsa bile taklid olduğunu ifâde etmektedir. Bunların sâlike verilmesi ise ya himmet ya da rüya yoluyladır.[895]

Hüseyin Vassâf Bey'in, Sîvâsîyye'nin kendi zamanında temsilcisi olduğunu ifâde ettiği Şeyh Kâsım Efendi'nin kıyafeti hakkında verdiği bilgi Sîvâsîyye'nin son mümessillerinin kıyafetleri hususunda bize fikir vermesi bakımından önemlidir. Vassâf bu konuda şöyle demektedir; "Şeyh Kâsım daima asâ ile, biniş ile ve tâcıyla güzer ederdi. Saçları uzun olup, tâcının sarığına sokulu idi. Tâcı, üzeri düz ve işlemeli, beyaz ve tepesinde

---

890 Bu konuda daha geniş malumat için bkz. Sîvâsî Efendi, *Miskâlu'l-Kulûb*, (Tamamı); Müstakîm-zâde, *Hülâsatü'l-Hediyyye*, vr. 6a-7b; Harîrî-zâde, II/216a-216b; Vassâf, III./351;

891 Nazmî, s. 26.

892 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr.4b-5a.

893 Aclunî, II/224.

894 Nazmî, a.g.e., s. 70.

895 A.g.e., s. 70-71.

akikden bir düğme vardı. Yeşil sarık sarardı. Halîm, selîm, mesleğine aşık, fukarâ-perver, kendi halinde bir zât-ı kerîmü's-sıfât idi. Mahdûmu(Yûsuf Ziyaeddîn Efendi) da, pederinin eserine tebaiyyet etmektedir.[896]

Sîvâsîyye şubesi Sîvâsî Efendi ve Abdulehad-ı Nûrî, dönemlerinde İstanbul'da ve sâir bölgelerde kısa zamanda yayılmış olmasına rağmen, bu yaygınlığı ve şöhreti, onlardan sonra devam edememiştir.

Nazmî Efendi de bu durumu dile getirirken şöyle demektedir; " Fî zemâninâ bu tâife-i âlî-şân ve bu zümre-i ârifân-ı kerâmet-ünvân ve bu câmi'-i kemâlât-ı insâniyye-i ilâhiyye olan mahbûb-ı cenâb-ı Rahmân, ekall-i kalîl, belki inkırâz mertebesine varmıştır.[897] Nazmî Efendi bu inkırâzın gerekçesini de şöyle açıklamaktadır; " Hak budur ki, mürşidler ümmî olub, evlâd-ı meşâyih seccâde nişîn-i peder olalı, ekserî dervîşan, tağyirü'ş-şekli li-ecli'l-ekl etmişlerdir."[898]

Nitekim Hüseyen Vassâf Bey Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'ye dayanarak, İstanbul'da zamanla bu şubeye mensub kırk kadar zâviyenin teşekkül ettiğini haber verdikten sonra, bunların hayli şöhret kazanmalarına ve Abdülehad-ı Nûrî'nin zamanının müceddidi olmasına rağmen, tarîkatın devamını sağlayacak kudretli hâlefler yetiştirilememiş olmasından dolayı, daha fazla yayılamadığı gibi, mevcut zâviyelerinin de zamanla diğer kollara mensub meşâyihin idaresine verildiğini ifâde eder. Bu arada kendi zamanında bu şubeye mensub olarak İstanbulda sadece Taşkasap'da Zibin-i sa'âdet Dergâhı'nının bulunduğunu, şeyhliğini de tarîkat silsilesi Abdulehad-ı Nûrî'ye ulaşan Şeyh Seyyid Yûsuf Ziyaüddîn Efendi'nin yapmakta olduğunu, aslında bir nakşbendi zâviyesi olan bu Dergâhda, aynı zamanda hatm-i hacegan da okunmakta olduğunu zikreder.[899] Yine Sefîne yazarının ifâde ettiğine göre, Şeyh Yûsuf Ziyaeddîn Efendi'nin babası Kasım Efendi 1326/1908 tarihinde ölünceye kadar bu zâviyede şeyhlik yapmıştır. Halvetîyyenin yanısıra Nakşibendiyye tarîkatına da mensub olan bu zât Taşkasab'daki Nakşibendiyye dergâhında da onüç sene şeyhlik yapmıştır.[900] Şu hâlde Zibin-i saadet Dergâhı'nda Hatm-i Hâcegân okunması, Yûsuf Ziyaeddîn Efendi'nin babasının ve şeyhinin adetini devam ettirmiş olmasından dolayı olsa gerektir.

1.8. GÖREV YAPTIĞI TEKKELER

1.8.1. Sîvâsî Tekkesi

Baha Tanman'a göre, Sîvâsî Dergâhı olarak da tanınınan ve Eyüp ilçesinde, Nişanca semtinde, Düğmeciler mahâllesinde, Nişanca caddesi üzerinde[901] 120 ada 34 parsel üzerine

---

896 Vassâf, III/377.
897 Nazmî, s. 72.
898 A.g.e., s. 73.
899 Krş. Vicdânî, a.g.e., s. 117; Vassâf, III/276.
900 Vassâf, III./376.
901 Tanman, a.g.m. I/16; Özdamar, Mustafa, *Dersaadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay.,İst., 1994, s. 39.

inşa edilmiş olan Sîvâsî Efendi'nin evi[902] O'nun hayatında resmen tekke niteliğine kavuşmamışsa bile, çok sayıda mürîdinin uğrağı olduğu ve fiilen bir tekke gibi çalıştığı kolayca tahmin olunabilir. Türbesinin bu yapının bahçesinde inşa edilmesi de bu açıdan dikkat çekicidir. Kaldı ki, Vakıflar İstanbul Baş Müdürlüğü Arşivi'ndeki Tekâyâ ve Zevâyâ Defteri'nde Abdulmecîd-i Sîvâsî'nin Eyüp'te bir tekke vakfetmiş olduğunu belirten, tarihsiz bir kayıt tesbit edilmektedir.[903]

Sîvâsî Tekkesi'nin postuna geçen şeyhlerin dökümü ele geçirilememiştir. Aynı bahçedeki diğer türbede gömülü olan Abdulehad-ı Nûrî'nin söz konusu tekkede dayısına hâlef olduğu tahmin olunabilir. Nitekim bazı kaynaklarda Eyüp'teki Sîvâsî Tekkesi Nûrî Efendi'nin adıyla anılmaktadır. Tekkenin haziresinde bir çok başka tekkenin(Mehmet Ağa, Ferrûh Kethüdâ, Zıbın-ı Şerîf, Yahyâ-zâde) postnişînlerine ait mezarlar bulunmaktadır. Bunların dışında hazirede mezarları tesbit edilen Şeyh Abdussamed Efendi(ö.1067/1656), Şeyh Abdulmecîd Efendi(ö.1130/1717), Yahyâ oğlu Şeyh Mehmed Efendi(ö.1165/1751) ile Şeyh Seyyid Ahmed Bey'in(ö.1245/1829) burada postnişîn olmaları ihtimal dahilindedir. Ayrıca II. Mahmûd'un kızı Sâliha Sultân'ın 1249/1834'teki düğününe davet edilen Halvetî şeyhleri arasında "Eyüb Ensârî'de Abdulehad-ı Nûrî Tekkesi şeyhi Seyyid İbrahîm Efendi'nin", Bandırmalı-zâde A. Münib Efendi'nin 1307/1889-90 tarihli Mecmua-i Tekâyâ'sında da Şeyh Tevfik Efendi'nin ismi geçmekte, son postnişînin de Şeyh Salâhî Bey olduğu bilinmektedir. Dahiliye Nezareti'nin R. 1301/1885-86 tarihli istatistik cetvelînde tekkede 5 erkek ile 5 kadının barındığı belirtilmiştir. Gerek bu cetvelde gerekse de Mecmua-i Tekâyâ'da Sivasî Tekkesi, Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlı gösterilmiş, ayrıca söz konusu yayında "bayram-ı şerîflerin dördüncü günleri Sünbülî usulü icrâ olunur" kaydı düşülmüştür. Bu tekkede meşîhâtın Sîvâsîlik'ten Sünbülîlik'e intikal ettiği düşünülebilir. Ancak Mecmuâ-i Tekâyâ'daki kayıt Eyüp'teki Sîvâsî tekkesinde Sîvâsîliğin yaşatıldığını, ancak bayram haftalarında Sünbülî âyînine yer verildiğini de akla getirmektedir.[904]

Batıda Eyüp-Nişanca caddesi, diğer yönlerde komşu parsellerle çevrili olan tekke arsasının batı kesimi türbelere ve hazireye, doğu kesimi tekkenin diğer bölümlerine tahsis edilmiştir. Geçen yüzyılda yenilenmiş olması gereken, hepsinin ahşap olduğu bilinen tevhîdhane, harem, selâmlık ve diğer birimler Cumhuriyet döneminde ortadan kalkmış, arsanın bir kesimine Nişancı Ortaokulu inşa edilmiştir.[905]

Tanman'ın Sîvâsî'nin evi için, onun hayatında resmen tekke niteliğine kavuşmamışsa bile çok sayıda mürîdinin uğrağı olduğu ve fiilen bir tekke gibi çalıştığı şeklindeki değerlendirmelerine katılmak mümkündür. Ancak buranın müstakil bir tekke olarak zikredilmesi hele haziresinde medfûn bulunanların bu tekkenin postnîşini oldukları kanaati

902 Özdamar, a.g.e., s. 39.
903 Tanman, a.g.md. I/16.
904 A.g.md., I/16.
905 A.g.md., I/16-17.

pek de isabetli görülmemektedir. Zira Sîvâsî Efendi'nin türbesinden bahsederken de aktardığımız gibi bu bahçede gömülü bulunanlar Sîvâsî ailesine mesup veya yakın olan kimselerdir. Bu kimselerin burada var olan bir tekkenin postnişînleri olduğunu söylemek doğru değildir.

1.8.2. Mehmet Ağa Tekkesi

Mehmed Ağa Dergâhı olarak bilinen bu zâviye, Beyceğiz Mehmed câmii caddesi, 1369 ada, 1 parsel üzere inşa edilmiştir. Devrân-ı mukabele günü çarşamba olan Mehmed Ağa tekkesi, câmiinin karşısında Çulhâlar sokağında yer almaktadır. Burası "Bayrâm Velî Tekkesi" olarak da zikredilmektedir.

İstanbul'un pek çok yerinde hayrâtı bulunan Dârussaâde Ağası Mehmed Ağa(ö.1007/1598)'nın 993/1585 de Mimar Sinan'ın çıraklarından Mimar Davut Ağa(ö.1029/1619)'ya yaptırdığı bu manzumenin vakfiyesi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'ndedir[906].

Bu dergâhda görev alan meşâyih; Yayabaşı-zâde Şeyh Hızır(ö.1005/1596), Vişne-zâde Şeyh Mehmed(ö.1010/1601), Abdulmecîd-i Sîvâsî (ö.1049/1639), Bezci-zâde Şeyh Mehmed Muhyiddîn (ö.1020/1611), Şeyh Yûsuf Sinaneddîn (ö.1032/1622), Şeyh Mehmed b. Yûsuf(ö.?), Şeyh Abdulehad-ı Nûrî(ö.1061/1650), Şeyh Mustafa Çelibi b. Abdulahad (ö.1102/1690), Esirci-zâde Şeyh Hüseyin(ö.1105/1693), Şeyh Yahyâ b. Hüseyin(ö.1153/1740), Çelebi Şeyh Mehmed b. Yahyâ(ö.1165/1751), Şeyh Seyyid Mehmed Yahyâ b. Mehmed(ö.1123/1711), Şeyh Seyyid Ali b. Yahyâ(ö.1272/1855), Şeyh Abdurrahman el-Kadirî(ö.1285/1868), Şeyh el-Hac Raşid(ö.1302/1884) ve Şeyh Ömer Necmeddîn(ö.1320/1902) Efendi'lerdir.[907]

Bu tekke Halvetî ve Bayramî tarîkatları arasında birçok kere el değiştirdikten sonra 19. yüzyılın ortalarında kısa bir süre Kâdirîliğe, son olarak da Halvetîliğin Sünbülî koluna bağlanmıştır. Bu tekkenin ilk postnişîni Şeyh Hızır Efendi olduğu için bazı kaynaklarda "Hızır İlyas" adı ile de anılır. Mehmed Ağa Külliyesi içinde câmiden bağımsız bir kitle meydana getirmiş olan bu tekkenin hâlen Amca-zâde Hüseyin Paşa Medresesi'nde (eski Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde) bulunan, manzum metni Bahaî'ye ait ta'lik hatlı kitâbe, câmi dışında kalan tekke bölümlerinin 1312/1894'te II. Abdulhamid tarafından yenilendiğini belgelemektedir.[908]

---

906 Özdamar, a.g.e., 1994, s. 96

907 Zakir Şükrî, Efendi, *Mecmu'a-i Tekâyâ*, Eserin Klaus Kreiser tarafından yapılan neşri, İst. 1980, s. 14-15. Bu eserin yazma nüshası için bkz. Bâyezid Belediye Ktp., Yazmalar, No: K. 75, Yeni Türkçe ile neşri için bkz. Şinasi, Akbutu, "İstanbul'daki Tekkelerin Silsile-i Meşâyihi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, IV/51-96 (sayı: 3), V/81-103(sayı: 1), V/97-116(sayı: 2).

908 Okçuoğlu, Tarkan, "Mehmed Ağa Külliyesi" *D.B.İ.A.*, V/355-356.

1.8.3. Şeyh Yavsî Tekkesi

Yavsî Tekkesi, Sîvâsî Halvetî Tekkesi olarak da bilinmektedir. Bu tekke Fatih ilçesinde, Sultân Selim Külliyesi yakınındaki Aspar Su Haznesi'nin güneybatı köşesinde, bugünki Daruşşafaka Lisesi sınırları içerisinde[909] Şeyh Resmî mahâllesi, Yavuz Selim caddesi, Alinaki Sokağında bulunmakta idi.[910] Kurucusu Muhyiddîn Mehmed İskilibî(ö.920/1514)'nin[911] lâkabından ötürü "Yavsî Baba Tekkesi" diye anılmıştır. Bayramîliğin İstanbul'daki ilk büyük örgütlenme merkezi sayılan bu tekke, XV. yüzyılın sonlarında şehir hayatına giren bu tarîkatın Tennûrî kolu tarafından kurulmuş, daha sonra Halvetîliğe bağlı Sîvâsî ve Sünbülî Meşihâtına sahne olmuştur. Bu tekkedeki Bayramî meşihâti 1566'ya kadar Muhyieddîn Mehmed Efendi'nin hâlifeleri tarafından yürütülmüştür. Tekkedeki Bayramî meşihâtini temsil eden ikinci kuşak Tennûrî hâlifelerinin ilki olan Muslihiddîn Sîrozî'nin[912] Edirne'de iken Halvetiler'le ilişki kurması ve bu tarîkatın önde gelen şeyhlerine Bayramî icâzeti vermesiyle birlikte, XVI. yüzyılın sonlarından itibâren Yavsî Baba Tekkesi'ndeki çift tarîkatlı meşihât modeline zemin hazırlamıştır. Nasrullâh Efendi'nin 1566'da vefât etmesiyle Bu tekkedeki Tennûrî hâlifelerinin meşihat dönemi kapanmış ve tekke 1576'ya kadar teberrüken Bayramî icâzeti almış Halvetî şeyhleri tarafından idare edilmiştir.[913]

Sîvâsî Efendi'nin 1576'da bu tekkeye postnişîn olmasıyla Bayramî Şemsî meşihati son bulmuş ve bu tarihten itibâren 1798'e kadar tekke, Halvetîliğin Sîvâsî koluna mensup şeyhler tarafından yönetilmiştir.[914]

Bu tekkede görev alan meşâyih: Şeyh Yavsî Muhyiddîn Mehmed(ö.920/1514)[915], Şeyh Musluhiddîn-i Sîrozî(ö.926/1519), Şeyh Abdurrahman Müeyyidî(ö.944/1537), Şeyh Muhyiddîn Mehmed(ö.952/1545), Şeyh Abdurrahmân-ı Hâtifî(ö.??), Şeyh Nasrullâh(ö.974/1566), Şeyh Mustafa Selâmî(ö.993/1585), Şeyh Muslihiddîn(ö.983/1575!), Abdulmecîd-i Sîvâsî(ö.1049/1639), Şeyh Abdulbâkî(ö.1122/1710), Şeyh Mehmed(ö.1143/1730), Şeyh Abdulmecîd(ö.1149/1736), Şeyh Abdulbâki(ö.1213/1798), Şeyh Seyyid Abdulhâlik(ö.1227/1812), Şeyh Abdulkerîm Hilmî(ö.1248/1832), Şeyh Mehmed Haşim Çelebî(ö.1258/1842), Şeyh Mehmed Şükrullâh(ö.1285/1869), Şeyh Mehmed Nûreddîn Çelebî(ö.1293/1876) ve Şeyh Hüseyin Sünbülî(ö.1318/1900) Efendilerdir.[916]

---

909 Işın, Ekrem, "Yavsî Baba Tekkesi", *D.B.İ.A.*, VII/445.
910 Özdamar, a.g.e., s. 303.
911 Bkz. Taşköprü-zâde, s. 342-344; daha fazla malumat için bkz. Aşkar, Mustafa, *İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsî, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Vera Yay., Ank., 1996.
912 Bkz. Taşköprüzâde, s. 345.
913 Işın, a.g.m. VII/445-446.
914 A.g.m., s. 446.
915 Şeyh Muhyiddin, Şeyhülislâm Ebûssuud Efendi'nin babasıdır. Özdamar, a.g.e., s. 303.
916 Şükrî, a.g.e., s. 60-61.

Yavsî tekkesi, Hadikâ'nın ifâdesiyle (I/121), "kiliseden munkalibdir. Vâkıfı Sultân Bâyezid-i Velî Han hazretleridir."[917] Sultân Selim Çukurbostanı'nın güneybatı köşesini işgal eden tekkeden günümüze herhangi bir yapı gelmemiştir. Ancak burada yer alan küçük bir Bizans sarnıcı, tekkenin kiliseden dönüştürülmüş bir yapı olduğunu bildiren tarihsel kayıtları doğrulamaktadır.[918] Tekkenin devrân-ı mukabele günü perşembedir.[919] R. Ekrem Koçu kendi döneminde yıkılmış olan bu dergâhtan, duvarı yarı çökmüş bir mezarlık kaldığından bahsetmektedir.[920] Günümüzde ise yanlızca türbe haziresinin şebekeli ön duvarı, yol genişletilmesi sonucu Yavuz Selim caddesi'nin ortasında kalmış olup, ardındaki sette yer alan birkaç kırık mezar taşından başka tekke tarihine ışık tutacak her hangi bir emare yoktur.[921]

1.9. HALÎFELERİ

1.9.1. Hayatları Hakkında Bilgi Bulunan Halîfeleri

1- Abdulehad-ı Nûrî-i Sîvâsî

Evhadüddîn Ebü'l-Mekârim Abdulehad-ı Nûrî b. Muslihiddîn-i Sâfâyî b. İsmail b. Ebi'l-Berekât 1003/1594-95 tarihinde Sivas'da doğmuştur.[922]

Babası, Sîvâsî Efendi'nin amcası İsmaîl Efendi'nin oğlu Kadı Muslihiddîn Mustafa Sâfâyî, annesi de yine Sîvâsî Efendi'nin kız kardeşi Sâfâ Hatun'dur.[923] Buna göre Nûrî Efendi Sîvâsî Efendi'nin hem amcasının torunu hem de hemşire-zâdesi olmaktadır.

Üç yaşında iken Şemseddîn-i Sîvâsî'nin feyizli nazarlarına mazhar olmuş, ileride büyük bir şahsiyet olacağı kKerâmeten müjdelenmişti.[924]

Küçük yaşta babasını kaybeden Nûrî Efendi, Sultân III. Mehmed tarafından İstanbul'da ikamet etmek üzere davet edilen dayısı Sîvâsî Efendi'nin himayesinde annesi ve kardeşleriyle birlikte İstanbul'a hicret etmiştir.[925]

---

917 Özdamar, a.g.e., s. 303.
918 Işın, a.g.md., VII/446.
919 Özdamar, a.g.e., s. 303.
920 Koçu, a.g.md., I/100
921 Işın, a.g.md., VII/446.
922 Kaynaklarda Nûrî Efendi'nin doğduğu yer hakkında ittifak varken, doğum Târihi konusunda farklı rivayetler yer almaktadır. Bunlardan Nûrî Efendi'ye daha yakın kaynaklar onun doğumunu 1003 olarak verirken (bkz.. Nazmî, s. 214; Şeyhî, I/547); daha sonraki kaynaklar 1013 târihini vermektedir. (bkz.. Ahmet Hilmî, s. 88; Vicdânî, a.g.e., s. 116; Mehmet Târhir, *Meşâyih-i Osmanîyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, , s. 35) Diğer taraftan Esmâr-ı Esrâr müellifi 1001 bkz. Mehmed Sâmî', s. 51, Seffne yazarı ise 1003 veya 1013 Târihlerini vermektedirler. (bkz. Vassâf, III/261), Mehmet Süreyyâ da 1003 olarak vermektedir. (bkz., Mehmet Süreyyâ, III/294).
923 Nazmî, s. 215; Şeyhî, I/547; Vassâf, III/261; Ahmet Hilmî, s. 89; Mehmet Târhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/51; Mehmet Süreyyâ, III/294.
924 Nazmî, s. 214.
925 A.g.e., s. 215; Şeyhî, I/547; Vassâf, III/261; Ahmet Hilmî, s. 88; Vicdânî, a.g.e., s. 116; Mehmet Târhir, a.g.e., I/51.

Sivas'da daha küçük yaşta iken Kur'ân, nahiv, ve sarf dersleri almış, bilâhare İstanbul'a geldikten sonra devrin ileri gelen ulemâsından zâhirî ilimleri tedris ederek kısa zamanda ilmî seviyesiyle temayüz etmişti. Yaşı yirmiye ulaştığında te'life başlamış, her kesimden insanın istifâde edebileceği muhtelif dînî mesele ve mevzular üzerine yirmiyi aşkın eser meydana getirmişti.[926] Bu arada muasırları tarafından bestelenmiş nefis ilâhileri de vardır.

Bu sırada amcasına bağlılığını ona intisâb ederek tarîkat yoluyla da sürdüren Nûrî Efendi kısa zamanda onun telkîn ve teslîkiyle "usûl" ve "furû'" dan oluşan oniki ismi tekmîl etmişti. Seyr u sülûkunu uzun riyâzât ve hâlvetlerle devam ettirmiş, Nazmî Efendi'nin kendisinden naklettiği ifâdelere göre kırk erba'îni peş peşe çıkarmıştı.[927]

Onun peş peşe kırk erba'în(1600 gün) çıkarmasına karşı hayranlığını ifâde eden Hüseyin Vassâf, bu duygularını şöyle dile getirmektedir: "kırk erba'în 1600 gün eder. Muttasılan 1600 gün hâl-i itikâfda yaşamak, işitilmemiş riyâzetlerdendir. İnsan, neş'e-i mânânın açılması emrinde gösterilen şu mücâhedeyi nazar-ı teemmüle alırsa, Abdulehad-ı Nûrî'nin ne büyük bir zât-ı âlî-kadr olduğuna muttali olabilir."[928]

Bu kırk erba'îni tamamladıktan sonra Sîvâsî Efendi ona: "Abdulehad, sana bu kadar riyâzât ve mücehedât ile teslîkimize sebep, bir zaman gelecek sen istanbul'da ferîd(benzeri nadir bulunan) bir mürşid-i kâmil olacaksın. Zamanında olan şeyhlerin, tümü sana serfürû(itaat etme, saygı duyma, söz dinleme) ve iltica ve müracaat edecekler. Herkesin sana tabi olması için bu kadar gayret göstermen gerekiyordu. Bu durumda, Hz. Resûlullâh(s.a.v.)'in işâret-i şerîfeleri ile, Midilli'ye[929] halîfe nasb ve tayin olundunuz." diyerek seccade, asâ, ridâ ve kemer verip duâ ederek derler ki: "En kısa zamanda, İstanbul'a nakl olunursunuz."[930]

Şeyhinin emrine uyarak annesini de yanına alıp Midilli'ye gitmiş, orada Sultân Mehmed tarafından yaptırılan câmide va'z ve irşâda başlamıştı. Burada zamanla şöhreti yaygınlaşmış, pek çok kimse kendisine mürîd ve muhib olmuştu.[931] Sîvâsî Efendi, halîfesinin buradaki faaliyet ve hizmetlerini duyduğunda: "Aferin! Abdulehad'ın malumumuzdan ziyade kuvvet-i tasarrufu varmış." diye kendilerini taltif etmişlerdi.[932]

Yine burada hizmet yaptığı sırada kendilerine mürîd olan Derya Beylerinden Bâli-zâde Hasan Bey, Şeyhi için bir câmi ve zâviye inşa ettirmiş[933], zâviyenin bütün giderlerini de üzerine alarak Nûrî Efendi'den sonra da onun halîfelerinin tekkeyi kullanmalarını şart koşmuştu.[934]

---

926 Nazmî, s. 215; Vassâf, III/261.
927 Nazmî, s. 220.
928 Vassâf, s. 261.
929 Anadolu'ya mensub Osmanlı adalarından olup, Cezayir Bahr-i Sefid vilayetine mülhak bir sancaktır. Bkz. Zirikli, VI/4242.
930 Nazmî, 220-221.
931 A.g.e., s. 221-222.
932 A.g.e., s. 222.
933 A.g.e., s. 222; Vassâf, III/261.
934 Nazmî, s. 222.

İstanbul'daki Mehmed Ağa zâviyesine 1020/1611 de Bezci-zâde Mehmed Muhyiddîn(ö.1020/1611)'in yerine Şeyh Sinan Efendi(ö.1032/1622)'nin küçük oğlu şeyh olmuştu. Ancak yaşının küçük olması hasebiyle Şeyhulislâm onu tedrise sevk edip, Abdulehad-ı Nûrî Efendi'yi Midilli'de irşâd ile şöhret bulması ve daha önceden kendisine muhib olması hasebiyle Mehmed Ağa zâviyesine şeyh olarak görevlendirmek ister.[935] Bunun üzerine Şeyhulislâm Yahyâ Efendi bir gün Sîvâsî Efendi'yi ziyaret edip, Nûrî Efendi'yi İstanbul'a davet etmesini ve Mehmed Ağa zâviyesini kendisine teslim etmek istediğini belirtir. Sîvâsî Efendi de kabul edip Nûrî Efendi'yi İstanbul'a çağırır.(1031/1621) O da şeyhinin emrine uyup İstanbul'a gelince, Sîvâsî Efendi kendisini Şeyhulislâm'a gönderir. Şeyhülislâm da ona: "Abdulehad Çelebi, sana merhûm Mehmed Ağa zâviyesini tevcih ettik. Bir şerîf zâviyedir." der. Şeyhülislâm'ın teklifini şeyhine anlatıp görüşünü almak isteyen Nûrî Efendi'ye Şeyhi de; "Allah mübarek eylesin ; Midilli Adası'nı feth ettin, çok ölü gönülleri ihyâ ettin, İnşâallâh İstanbul'da dahî tâlibînden cem-i gafîr ve cem-i kesîrin hayât-ı ebediyesine bâ'is olursun. Heman durma yerine bir halîfe nasb edip, vâlideni ve dervîşlerinden murâd edenleri alub gelüb, zâviyende terbiye-i fukarâ ile mukayyed ol." emrini verir. O da emere uyarak şeyhinin söylediği gibi yapar ve Mehmed Ağa zâviyesinde 1033/1623 senesi ikamet edip, mürîdleri terbiye ile meşgul olur.[936] Böylece Sîvâsî Efendi'nin Nûrî Efendi için söylemiş olduğu: "an-karib, İstanbul'a nakl olunursunuz." sözü de tahakkuk etmiş olur.

Nûrî Efendi İstanbul'a geldikten sonra1033/1623 tarihinde şeyhine damad olmuş ve tam yirmi sekiz yıl bu zâviyede şeyhlik yapmıştır.[937] 1045/1635 tarihinden itibâren de İstanbul'un en büyük ve meşhur câmilerinden olan Sultân Mehmed, Bâyezid, ve Ayasofya câmilerinde vâizlik yapmıştır.[938] Sefîne yazarı onun Sultân Ahmed Câmii'nin inşası tamamlandıktan sonra Küşâd(açılış) merasiminde hazır bulunup, kürsüde va'z ettiğini nakletmektedir.[939]

Nûrî Efendi ömrünün sonlarına doğru ders ve va'z vermeyi bırakmış, kendini tamamen sâdık mürîd ve tâlibleri irşâda adamıştı. Tasavvuf ilmi ile rüya tabirindeki mürşidane kudreti herkes tarafından teslim olunmuştu.[940] 1061/1650 Muharrem'i sonlarına doğru hastalanıp, 1 ocak 1061/1650 cuma günü vefât etmiştir.[941] Sultân Ahmed câmiinde kırkbin kişi civarında bir cemaatin iştirak ettiği cenaze namazını Sîvâsî Efendi'nin oğlu

---

935 Nazmî, s. 223; Vassâf, III/261.
936 Nazmî, s. 223.
937 Sefîne, s. 262.
938 Nazmî, s. 224, Şeyhî, 547, Vassâf, III/262; Vicdânî, a.g.e., s. 116; Mehmed Süreyyâ, III/294; Ahmet Hilmî, s. 88; Mehmet Tâhir, a.g.e., I/51; Mehmet Tâhir, *Meşâyih-i Osmanîyye*, s. 36.
939 Vassâf, III/262.
940 Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/51.
941 Nazmî, s. 266; Şeyhî, I/547; Vassâf, III/262; ; Ziyaret-i Evliyâ, s. 89; Mehmet Tâhir, *Meşâyih-i Osmanîyye*, s. 46; Mehmed Sâmî', s. 51; Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/51.

Abdulbâki Efendi kıldırmıştı. Namazı kılındıktan sonra cenazesi Eyüb Nişanca'daki Şeyhinin kabri yanındaki bahçeye defnedilmiştir.[942]

Ölümüne devrinin şâirleri tarafından 60 kadar tarih düşürülmüştür.[943] Halîfelerinden Nazmî Efendi'nin düştüğü tarih şöyledir;

Hasretle Nazmî didim târîh-i fevtin anın;
Abdulehad Efendi olsun mukîm-i cennet.[944]

Mezarının üzerine daha sonra Yûsuf Ağa-zâde Mustafa Ağa (ö.1070/1659) tarafından bir türbe yaptırılmıştır. R. Ekrem Koçu, kendi döneminde bu türbenin perişan bir vaziyette olduğunu belirtmektedir.[945] Türbe günümüzde imar edilmiş vaziyette olup, halkın ziyaretine açıktır.

2- Şeyh Abdulbâki Efendi

Sîvasî Efendi'nin oğludur. 1023/1614 de doğmuştur[946]. Abdulehad-ı Nûrî Efendi doğumlarına "Şeyh-i Bâkî" terkibini tarih düşürmüştür[947]. "Sîvasî-zâde" denilmekle meşhurdur.[948]

İbtida ilimleri babasından tedris eden Abdulbâki Efendi, döneminin muhakkik ve müdakkik üstadlarından da zâhiri ilimleri tedrise devam etmiş, bilâhare Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'ye mülâzım(stajyer) olmuştur. Medrese tahsilinde ilerleyerek Medâris-i Erba'îniyye (Kırk akçe medreseleri)'den mezun olmuş, resmî olarak haric medreselerinden birinde hocalık yapmıştır[949]. Daha sonra "çocuk babasının sırrı üzeredir" sözü üzere;

"Biz sûfî-i sâfi-dil, ihlâs be-dûşuz.
Biz meclis-i dil-dârda gerçi ki hâmûşuz.
Bir katrasını nûş ideli bâde-i aşkın,
Âlemlere ser-mâyede cûş u hurûşuz."

Rubâ'îsini vird-i zebân edip, babasına bî'at ederek tasavvuf yoluna intisâb etmiştir[950]. Önceleri zâhiri ilimlere yönelmiş iken bilâhare bâtınî ilimlerde ilerleyerek zamanının önde gelenlerinden birisi olmuştur[951].

---

942 Nazmî, s. 228; Şeyhî, I/547; Vassâf, III/263; Ahmet Hilmî, s. 89; Mehmet Tâhir, *Meşâyih-i Osmanîyye*, s. 4; Mehmet Süreyyâ, III/294; Bağdatlı İsmail Paşa, I/493; Vicdânî, a.g.e., s. 116.

943 Nazmî, s. 230; Vassâf, 263.

944 Nazmî, s. 229.

945 Koçu, a.g.md., I/101.

946 Nazmî, s. 189,190; Şeyhî, II/419; Vassâf, III/260; Mehmet Süreyyâ, III/297; Ahmet Hilmî, s. 87. Sîvâsî Efendi'nin bu târihlerde İstanbul'da ikamet ettiği düşünüldüğünde Abdulbaki Efendi'nin İstanbul'da doğduğu söylenebilir.

947 Nazmî, s. 189,190; Şeyhî, II/419; Vassâf, III/260; Ahmet Hilmî, s. 87.

948 Vassâf, III/260.

949 Nazmî, s. 190; Şeyhî, II/419; Ahmet Hilmî, s. 87.

950 Nazmî, s. 189,190; Şeyhî, II/419; Vassâf, III/260; Ahmet Hilmî, s. 87.

951 Vassâf, III/260.

Babasının ölümü üzerine zâviyeleri ve Sultân Ahmet câmii ile Fatih câmii dördüncü gün vâizliği(çarşamba) kendilerine tevcih olunmuştu. Yetmiş üç yıl ser halka-i Tevhîd ve tezkîrde bulunmuş, kürsülerde hadîs ve tefsîr dersleri vermiştir[952].

Miftâh-ı nakl-i esmâ, fettâh-ı bâb-ı mânâ
Dânâ-yı sırr-ı esrâ Sîvasî-zâde ol er .[953]

Zâhid, müteşerri', verâ ehli, Kerâmet ve makâm sâhibi birisi olup, pek çok halîfe ve muhibbi vardı. Katında padişah ve köle bir olup, halk tarafından da oldukça çok sevilirdi. Aşırı derecede tevâzu ehli biri olan Abdulbâkî Efendi, yaşı doksana ulaştığı hâlde ziyaretçileri bizzat kendisi kapıda karşılar ve uğurlardı[954].

1122/1710 senesi Rebiülevvel ayının 15. çarşamba gecesi vefât etmiş, cenazeleri Eyüp Nişanca'da babasının türbesi yanına defnedilmiştir[955].

Yahyâ-yı Nâzimî yazdığı bir şiirde vefâtına şu beyitle tarih düşürmüştür;

"Gitti Bâkî menzile târihini dedim Nâzim
Kürsi-i adn'i ide Sîvâsî cilvegâh." [956]

Vefâtından sonra Sultân Ahmed câmii va'ziyesi Yenibahçe'li Çelebi Şeyh Mehmed Efendi'ye, zâviyeleri de kerîme-zâdesi Şeyh Mehmed Efendi'ye verilmiştir[957]. Mahdûmu Sîvasî-zâde Mehmed Emin Efendi'dir. Bu zât Bosna ve Sofya mollâsı olup,1119/1707 receb'inin 21. günü ölmüştür. Nişanca'da medfundur. Birâderi Şemseddîn Ahmed Efendi 1129/1716 Safer'inin 13. günü ölmüştür. Eyüp'de medfûndur.[958]

3-Şeyh Mısrî Ömer Efendi

Ömer Efendi Şemseddîn-i Sîvasî'nin büyük oğlu Mehmed Efendi'nin oğludur. Zile'de dünyaya gelmiştir. Amca-zâdesi, üstadı ve şeyhi olan Sîvâsî Efendi'den zâhirî ilimleri tahsil etmiş[959], bilâhare

"Ya dest-âvîz-i mihnetle gelür, ya tuhfe-i gamla,
Usandım hâsılı amed şod ley ü neharında."

Mazmunu üzere her şeyden yüz çevirip, tasavvufa yönelmişti.[960]

Sîvasî Efendi'den irâdet ve bî'at aldıktan sonra hâlvet, riyâzât, ve mücâhedelerle kendini yetiştirmiş kâmil bir zât idi[961]. Sîvasî Efendi Padişah tarafından İstanbul'a davet edildiğinde, onunla beraber İstanbul'a hicret etmişti. İstanbula geldikten sonra bilâhare Beşiktaş'ta Sinan Paşa Hanikâhı'na halîfe nasbolunmuş, daha sonra Tophane'de Çelebî Halîfe'nin halîfelerinden Mollâ Şeyh Mehmet Kasım Efendi(ö.915/1509) için bina olunan ve

952 Nazmî, s. 190; Şeyhî, II/419; Vassâf, III/260; Mehmet Süreyyâ, III/297; Ahmet Hilmî, s. 87.
953 Ahmet Hilmî, s. 87.
954 Nazmî, s. 190; Şeyhî, II/420.
955 Şeyhî, I/52; Vassâf, III/260; Ahmet Hilmî, s. 87; Mehmet Süreyyâ, III/297; Vassâf, III/260
956.Vassâf, III/260.
957 Şeyhî, II/419-420; Fındıklılı, s. 315.
958 Mehmet Süreyyâ, III/297.
959 Nazmî, s. 191; Şeyhî, I/556, II/52; Mehmet Süreyyâ, III/587.
960 Nazmî, s. 191.
961 A.g.e., s. 191; Şeyhî, I/556; Mehmet Süreyyâ, III/587.

"Karabaş Tekyesi" diye de bilinen "Kapı Ağası Zavîyesi" ne, oradan da İstanbul'da Yeniçeri Odaları yakınında "Sûfîler Tekkesi" diye bilinen zâviyeye şeyh olmuştur. Tophane'de Kılıç Ali Paşa câmiinde vâiz iken, Tabanı Yassı Mehmet Paşa'nın Sîvâsî Efendi'ye; "halîfelerinizden birini nasb buyursanız" diye rica etmeleri üzerine Sîvâsî Efendi onu Mısır'daki Hânıkâh-ı Nizâmiyye'ye halîfe olarak göndermiştir[962]. Onbeş sene bu zâviyede tâlibleri irşâd, va'z ve nasihatte bulunduktan sonra,1053/1643 senesi sonunda Civan Kapıcıbaşı-zâde diye tanınan Mehmed Paşa vezîr-i âzam olunca aralarında olan muhabbetten dolayı Ömer Efendi'yi tekrar İstanbul'a davet etti. Ömer Efendi de bu davet üzerine İstanbul'a gelince kendilerine yine "Sûfîler Tekkesi" tevcih olundu. Bir kaç gün sonra Sultân Selim Câmii vâizliği ile, çok geçmeden 1061/1650 Safer ayında Bosnevî Osman Efendi'nin yerine Süleymâniye Câmii'ne tayin olundular.[963]

Va'zlarının çok te'sirli olduğundan bahseden Nazmî Efendi bir şiirinde bunu şu şekilde dile getirir;

"Va'z eyleyicek o şeyh-i dânâ,
Girye ider idi seng, hârâ.
Meclisde olan şecer, hacer hem,
Eylerler idi bukâ-yı a'zam."[964]

Nazmî Efendi'nin ifâdesine göre Ömer Efendi: nefesi te'sirli, emsali az görülür, güzel ahlâklı, fiil ve hareketleri beğenilen, avâm ve havâs katında kabul görmüş, güzel eserlere sahip, hâl sâhibi bir kimse idi.[965]

Yaşı yetmişe vardığında 1069/1658 Zilkade ayında vefât etmiş, zâviyelerinin yanına defnedilmiştir.[966] Kendilerinden boşalan yerleri Erdebilî Ahmet Efendi'ye tevcih olunmuştur.[967]

4- Yeniçeri Mehmed Efendi

Bu zât Mısır'da Seyyid Ahmed-i Rufaî halîfelerinden birinden cezbe tahsil eden meczûbların büyüklerinden Kundakçı Hüseyin Dede'nin nazarına düşmüş ve meczûblar zümresine dahil olmuştu. Hüseyin Dede birgün kendisine, "Mehmed Dede, senin feyz ve fethin İstanbul'da bulunan Sîvâsî Efendi'nin nazar ve terbiyesine muhtaçtır. Hemen İstanbula git." diye emreder. O da emre uyup İskenderiye'ye gelerek bir gemiye binip, bir hafta sonra İstanbul'a gelir. Burada Sîvâsî Efendi'nin zâviyesine geldiğinde, Sîvâsî Efendi ona: "Mehmed Dede hoş geldin. Kundakcı Hüseyin Efendi senin aklın alıp bize göndermiş. Dîvâneliğin kırılmış. Aklını doğrultmak zordur. Allah Teâlâ âsân eyleye" diyerek bî'atını kabul etmiş, daha sonra evrâd ve zikir telkîn ederek bir hücre tayin edip, mücâhede ve

962 Nazmî, s. 87, 184-185, 191; Şeyhî, I/556; Mehmet Süreyyâ, III/587.
963 Nazmî, a.g.e., s. 87,191; Şeyhî, I/556.
964 Nazmî, s. 191.
965 A.g.e., s. 191,192.
966 A.g.e., s. 192; Şeyhî, I/556; Mehmet Süreyyâ, III/587.
967 Şeyhî, I/556.

riyâzette bulunmasını sağlamıştı. Yeniçeri Mehmed Efendi tekmîl-i tarîkat ettikten sonra Sîvâsî Efendi onu Orta câmiinde akşam namazı öncesi toplanan dervîşlere zikir yaptırmak için halîfe olarak görevlendirmiştir.[968]

5- Arâklı Mehmed Efendi

Nazmî Efendi'nin ifâdelerine göre: "Âlim, fâzıl, mürşid-i kâmil, münzevi ve mücahid bir zât olan Mehmed Efendi, Üsküdar'da Yeni Vâlide câmii yapıldığında bu câminin vâizlik, meşîhat ve imâmeti ilk önce kendisine verilmişti. Ulemâ sınıfından olan Şeyhülislâm Hanefî Efendi'nin Medine ve Mekke'de kadı iken hizmetlerinde bulunan Mehmed Efendi, Şeyhulislâm'ın derslerinde Beydâvî'yi kendisi okurmuş. Sîvâsî Efendi'ye bî'at ettikten sonra mücâhedât. riyâzât, hâlvet ve erba'înlerde gayret gösterip, tekmîl-i tarîkat ettikten sonra hilâfete nail olmuştu. Yine Sîvâsî Efendi'nin isteği üzerine Yeni Vâlide Sultân câmiinde şeyh ve Ayasofya câmiinde çarşamba günü vâizi olmuş, burada otuz seneden fazla va'z ve tâlibleri irşâdla meşgul olmuş, 1070/1659 senesinde vefât etmiştir.[969]

6- Şeyh İbrahîm Efendi

Zile'de doğmuş Sivas'ta ikamet etmiştir. Sîvâsî Efendi henüz Sivas'ta iken kendisine bî'at etmiş, tekmîl-i tarîkat ettikten sonra Zile ve civarına halîfe olarak tayin edilmişti. Bilâhare İstanbul'a taşınmış, Tercüman Yunus Zâviyesi'nde şeyh ve Hâce Paşa câmiinde cuma vâizi olmuşlardı. Kendilerine mahsus va'z tarzı edinmişti. Va'z ederken Kur'ân-ı kerîmi rasgele açıp, bir âyet-i kerîmeye mânâ verir, yerinde bir münasebetle Hz. Peygamber'in evsafına intikal ederek onu medheder, gerek câmide gerekse sair yerlerde, va'zlarını onun evsafını zikrederek bitirirlermiş. 1060/1650 tarihinde vefât etmiştir.[970]

7- Şeyh Mehmed Efendi (Şamî)

Bu zât Sîvâsî Efendi'ye yirmi sene ser-tarîklik yapmış olup, tekmîl-i tarîkat ve ma'rifet sırlarını tahsilden sonra Şam'a halîfe olarak gönderilmiştir. Orada büyük şöhrete ulaşıp, yirmibinden fazla insana tarîkat hırka ve kisvesi giydirdikleri rivâyet olunmaktadır.[971]

8- Murâd Efendi

Âlim, fazıl, zâhid ve mücahid bir zât olup, hizmet ve himmette gayretini esirgemeyip, tekmîl-i tarîkat ettikten sonra hilâfete nail olmuş ve Sîvâsî Efendi tarafından Safranbolu'ya halîfe olarak tayin olunmuştur. Murâd Efendi bir taraftan Câmi-i Kebîr'de vâizlik yapmış,

968 Nazmî, s. 162.
969 A.g.e., s. 192.
970 A.g.e., s. 192.
971 A.g.e., s. 193.

diğer taraftan da zâviyelerinde zikir ve evrâda devamla tarîkatını ihyâ ve mürîdleri irşâdda bulunmuştur. Vefâtından sonra da oğulları aynı civarda şeyhlik ve vâizliğe devam etmişlerdir.[972]

9- Sivaslı Kadı-zâde Mehmed Efendi

Sîvâsî Efendi'nin eski halîfelerinden olup, uzun süre ona hizmet etmiş, gereği üzere mücâhedeler ve riyâzetlerle tekmîl-i tarîkatten sonra hilâfete nail olmuş, bilâhare şeyhi tarafından Gümilcine'ye halîfe olarak gönderilmişti. Âlim, kâmil, âbid ve zâhid birisi olup, va'z ve nasihatleriyle şöhret bulmuştu. Gümilcine ve etrafında kırk sene kadar irşâdda bulunmuş, 1060/1650 yılında vefât etmiştir. Evlatları da aynı civarda vâiz ve nâsih olarak hizetlerini yürütmüşlerdir.[973]

10- Kadı-zâde Şeyh Köpük Mehmed Efendi

Bu zat aslen Amasya'lı olup, Abdurrahman Efendi'den ilim tahsil ederek bilâhare Sîvâsî Efendi'nin irfân dairesine girmişti. Amasya'da Sultân Bâyezid câmii vâizliğinde bulunmuş, 1030/1620 tarihinde Amasya'da vefât etmiştir. Pîr İlyas-ı Halvetî'nin[974] kabri yanında medfundur.[975]

11- Karabaş Ahmet Efendi

Bu zât da ilim ve faziletiyle meşhur olup, mürîdleri terbiye, aşıkları irşâddaki ehliyetiyle tanınmıştı. Sıkı riyâzet ve mücâhedelerle tekmîl-i tarîkat ederek hilâfete nail olmuş, Sîvâsî Efendi tarafından Karadeniz Ereğlisi'ne halîfe gönderilmiştir. Uzun süre o civarda halkı irşâd ve tenvirde bulunmuş, Sîvâsî Efendi'den önce vefât etmiştir.[976]

12- Kazgânî-zâde Süleymân Ağa

Sîvâsî Efendi Sivas'dan İstanbul'a geldiklerinde merhum Süleymân Ağa'nın Kumkapı'da Nişancı semtindeki hanesinin yakınında bulunan Reis La'li Efendi'nin hanesinde bir süre için yerleştiğinde Süleymân Ağa sıksık yanına gidip gelmeye başlamıştı. Bilâhare Sîvâsî Efendi'ye karşı bağlılığı artmış ve onun emri dairesinde gücünün son noktasına kadar riyâzet ve mücâhedelerde bulunmuştu. Sipahiler zümresinden olan

---

972 Nazmî, s. 193; Sefîne'de bu zatın ismi Bolulu Şeyh Murad Efendi diye geçmektedir. Bkz., Vassâf, I/259.

973 Nazmî, s. 193.

974 Bu zat için bkz. Taşköprü-zâde, s. 73-74.

975 Vassâf, III/259.

976 Nazmî, s. 193.

Süleymân Efendi Sîvâsî Efendi'ye bî'at ettikten sonra fukarâ elbisesi giymek istemişlerdi. Ancak Sîvâsî Efendi ona: "Sizi kendi elbisenizle irşâd ve halîfe kılmak müşâhede olunmuştur. Sizin kendi elbisenizi giyip, müslüman gazilerle seferlerde bulunmanız, onlara rahmet ve berekettir." demişti. Sîvâsî Efendi onu yirmi yıl kadar terbiye ve teslîkten sonra hilâfet vermişti.[977]

Bu zâtı tanımayanlar, farzların dışında nafile ibâdetlerin hiç birisini insanlar arasında açıkça yapmadığından dolayı kendisini Melâmiyye'den zannederlerdi. Yazın ve kışın giydiği elbise hep aynı idi. İlm-i tıb, ilm-i nucûm gibi farklı pek çok sahada ehliyet sâhibi birisi idi. Sipah ağalığı payesiyle yaşarken mücerred sûrî cihâd terakkisini elde etmek için hiç bir seferden geri kalmazdı. Girit'in fethinden sonra 1080/1669 yılında vefât etmişlerdir.[978]

Nazmî Efendi bir gün kendisine: "Sehl-i Tusterî, 'Sûfî ne düşmanlık eder, ne de kendisine düşmanlık edilir.' buyurmuşlar. Bu sırra yalnızca sizin mazhar olduğunuzu görüyorum. Zira ahlâkını güzelleştiren kimseye halkın husumet etmesi kabildir. Ancak avam, havâs, şeri'ât ehli, tarîkat ehli, hatta Yahudi ve Hristiyanların bile size husumet etmediklerini görüyorum. Bunun sebebi nedir?" diye sorduğunda. "Bu Sîvâsî Efendi'nin kerâmetidir." dedikten sonra şunları anlatmış: "Sîvâsî Efendi'nin huzûrunda bulunuyorduk. O da adetleri üzere kitâp okuyor ve kenarına hâşiyeler yazıyordu. Bu sırada mecliste bulunanlardan biri bir kimseyi hâtırlatıp gıybete başladı. Orada bulunanların ekserisi de gıybet edilen kimsenin bir hatasını zikretmeye başladılar. Ben de o şahsın kötülüklerinden birini hâtırlattığımda, Sîvâsî Efendi elindeki kalemini divite sokup, "Süleymân! Senin bize gidip gelmen ve irâdetin, nefsini ıslâh ve ahlâkını güzelleştirmek, ilâhî ma'rifetlere ulaşmak için midir, yoksa ***"...Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin. Sizden herhangi biriniz, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz.."***[979] ayeti üzere arkadaşlarının etlerini yemek için midir?" dediklerinde çok utandım. Gönlümden diyordum ki, "Sultânım ne bileyim bu müzakereye haz duymuş şekilde güler yüz gösterdiniz. Ona binaen bu küstahlığı gösterdim." Bunun üzerine bana; "Süleymân bir daha görülmesin işitilmesin." deyip, fâtiha okudular. Bu sözleri işittikten beri kırk yıldır herhangi bir kimseyi kötülükle yadetmedim. İşte bu sebepten dolayı hiç bir kimse de bana husumet etmez ve beni kötülükle yadetmezler." deyip, bu olayın vuku bulduğu meclisde bulunanların çoğunun yaptıkları hatadan sonra istiğfar ettiklerini de nakleder.[980]

13- Yûsuf Beğ

Bu zât Mısır Beğlerinden olup, genellikle avâm sûretinde dolaşırdı. Sîvâsî Efendi'den tekmîl-i tarîkat edip, kendi mertebe ve sûretlerinde tâlibleri irşâd için icâzet verilip, Mısır'a

977 A.g.e., s. 195.
978 A.g.e., s. 195.
979 Hucurât, 49/12.
980 Nazmî, s. 157-158.

halîfe tayin edilmişlerdi. Otuz sene kadar havâsdan olduğu hâlde avâm sûretinde tâlibleri irşâd etmiş, Sîvâsî Efendi hayatta iken vefât etmişlerdir. Cenazesinde yirmibinden fazla insanın bulunduğu rivâyet olunur. Ümmî olan bu zât tahminen 1070/1659 yılında vefat etmiştir.[981]

14- Ankara'lı Şeyh Hasan Efendi

Aslen Ankara'lı olup, İznikmid'e[982] halîfe gönderilmiştir. Nazmî Efendi kendi döneminde yaşayan bu zâtın Urcun köyünde oturmakta olduğunu bildirmektedir.[983]

Bu zât mücâhede, riyâzet ve âdâb-ı tarîkatde temayüz etmiş, pek çok kimsenin tarîkata intisâbına vesile olmuştur. Tahminen 1070/1659 yılında vefât etmiştir.[984]

15- Şeyh Müeyyed Efendi

Bu zât Şemseddîn-i Sîvâsî'nin küçük oğludur. Sîvâsî Efendi'den zâhirî ve bâtınî ilimleri tahsil ettikten sonra her iki sahada da yetkili birisi olmuştu. Sîvâsî Efendi'nin terbiyesi altında tekmîl-i tarîkat etmiş, kendilerinden sonra babasının makâmına halîfe nasb ve tayin olunmuştu. Elli seneden fazla Sivas'da tâlibleri irşâd ile evrâd ve ezkâra devam etmiş, 1075/1664 tarihinde vefât etmişlerdir. Cenazeleri babasının kabri yakınında defnedilmiştir.[985]

16- Dîvâne Ali Efendi

Bu zât Merzifon'lu olup, Sîvâsî Efendi Merzifon'da halîfe iken kendisine intisâb etmişti. İstanbul'a da beraber gidip asitanelerinde Sîvâsî Efendi'ye hizmet etmiş, sağlam riyâzet ve mücâhedelerle tekmîl-i tarîkat ettikten sonra, Dikili-taş yakınındaki Ali Paşa-yı Atîk zâviyesine halîfe olarak tayin edilmiş, aynı zâviyede otuz seneden fazla tâlibleri irşâdla meşgul olmuştu. Merhûm ümmî ve cezbe sâhibi birisi olup, ulemâ ve devlet erkânı arasında saygın bir yere sahipti. Hangi mecliste bulunsa kınayanların kınamasından çekinmeyip, hak sözü söylerdi. Mutasarrıfînden olup, 1070/1659 yılında vefât etmiştir.[986]

---

981 A.g.e., 195-196.
982 İznikmid, İzmit'in eksi ismi ve imlasıdır. Bkz. Zirikli, II/851.
983 Nazmî, s. 196.
984 A.g.e., s. 196.
985 A.g.e., s. 196; Ahmet Hilmî, s. 93.
986 Nazmî, s. 197-198; Şeyhî, I/365.

1.9.2. Hayatları Hakkında Bilgi Bulunamayanlar

17- Şeyh Hasan Efendi Sakız Adası'na halîfe gönderilmiştir.[987]

18- Mısırlı Şeyh Hüsâm Efendi

19- Sivaslı Şeyh İbrahîm Çelebi Efendi Sivas'a halîfe gönderilmiştir.

20- Karamürsel'liŞeyh Hasan Efendi

21- Kırımlı Şeyh Ali Efendi; Bu zât âlim,amil, vâiz, nasih ve kâmil bir zât olup, tekmîl-i tarîkat ettikten sonra Silistre'ye[988] halîfe gönderilmişti. Pek çok halîfesi ve muhibbi vardı.

22- Sivaslı Şeyh Mustafa Efendi Gelibolu'ya halîfe göndermişlerdir.

23- Şeyh Hamza Efendi Vilâyetleri olan Gelibolu'ya halîfe göndermişlerdir.

25- Şeyh Abdurrahman Efendi; Tekmîl-i tarîkat ettikten sonra kendi memleketi olan Bozok (Bozöyük)'a halîfe göndermişlerdir.

26- Sâlih-zâde Şeyh Mehmed Efendi; Âlim, fazıl, kâmil ve mükemmil bir zât olup, memleketi olan Kedüs'e[989] halîfe gönderilmiştir.

27- Şeyh Vâiz Hasan Efendi; Memleketi olan Lofça'ya[990] halîfe gönderilmiştir.

28- Şeyh Vâiz Ahmed Efendi; Mulva'ya halîfe gönderilmiştir.

29- Şeyh Şaban Efendi; Memleketi olan Erzincan'a halîfe gönderilmiştir.

30- Kumlulu Şeyh Osman

31- Şeyh İdrîs Dede

32- Şeyh Abdulkerîm Efendi

33- Şeyh Abdi-zâde Mustafa Çelebi

34- Meczub İbrahîm Yorganî

35- Şeyh Abdulalîm

36- Şeyh Latîf Dede[991]

37- Boyabadlı Şeyh Hamza Dede

38- Şeyh Mustafa Efendi

39- Hatib Şeyh Mehmed Efendi

40- Endülüslü Şeyh Mustafa Efendi

41- Ergilili Şeyh Ahmed Efendi

42- Sakızlı Şeyh Mustafa Efendi[992]

---

987 Nazmî, s. 196.

988 Bulgaristan imareti dahilinde Tuna sahilinde Sofya'nın şimâlinde sancak merkezi bir kasabadır. Zirikli, IV/2599.

989 Hüdâvendigâr vilâyetinin Kütahya sancağında ve Kütahya'nın 77km. garb-ı cenûbisinde hemnami olan nehre dökülen bir çayın üzerinde kaza merkezi bir kasabadır. Bkz. Zirikli, V/3831.

990 Bulgaristanda Sofya'nın ve Tuna'ya tabi Osma nehri üzerinde sancak merkezi bir kasabadır. Bkz. Zirikli, VI/4017.

991 Nazmî, s. 197; Vassâf, III/259.

992 Vassâf, III/259.

II. B Ö L Ü M

SİVASİ EFENDİ'NİN ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

2.1. İLMî, EDEBî VE TASAVVUFî ŞAHSİYETİ

2.1.1. İlmî Şahsiyeti

Sîvâsî Efendi'nin yaşadığı devir Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, askerî ve idarî bakımdan olduğu kadar ilmî bakımdan da duraklamanın içine girdiği bir dönemdir. Ancak bu dönemde çeşitli ilim dallarında eser kaleme alan müelliflerin yetiştiği, henüz ilmî hayatın canlılığını tamamıyla yitirmediğini söyleyebiliriz.

Böyle bir devirde ilmî hayatın canlılığını sürdürmesi adına değerli katkıları olduğunu, yazmış olduğu eserleriyle ortaya koymaya çalışan Sîvâsî Efendi, asrın kıymetli âlimlerinden ve velûd yazarlarından biridir.

Hayatının ilk otuz yılını zâhirî ilimleri tedrisle geçirerek kendini yetiştiren Sîvâsî Efendi, tasavvufa yöneldikten sonra da bu ilimlerle olan meşguliyetini kesmemiş, Nazmî Efendi'nin ifâdesine göre "ilm-i zâhirde ibtidadan intihâya varınca, ahvâl-i haseneleri, istifâde ve ifâde ve ta'allüm ve ta'lîm ile geçmiştir."[993]

İlmî hayatın duraklamaya başladığı bir devirde tasavvuf, tefsir, hadîs, kelâm, akaid, Arapça ve Farsça sarf, nahiv bilgisi branşlarında kalem oynatan ve bu sahâlarda yirmiden fazla eser yazan müellifimizin yazmış olduğu eserler ve İstanbul'un önemli câmilerinde vermiş olduğu va'zlara gösterilen teveccüh, onun ilmî kudretini göstermeye kafi deliller olarak gösterilebilir.

Eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça olarak kaleme alan müellifimizin bu dilleri kullanmadaki kudreti onun ilmî kapasitesini aksettiren önemli bir hususiyettir. Nazmî Efendi'nin ifâde ettiğine göre onun Fars dilinde elde ettiği seviye lugatçiler ve şâirleri hayran bırakmıştı.[994]

Halka yarar sağlamayan zâhirî ve bâtınî ilmin kıymetsiz olduğunu kabul eden Sîvâsî Efendi, eserlerini halkın dinî, içtimâî ve rûhi eğitimi için kaleme almıştır. Bu yüzden ifâdeleri samimi, müessir, çekici ve nüktelidir.

Müellifimizin eserlerini tetkik ettiğimizde onun gerek kendi döneminde gerekse kendinden önce yaşamış, sahasında yetkili âlimlerin, te'lifât ve tasnifâtını gözden geçirip onlardan istifâde ettiğini görmek mümkündür. Nitekim onun eserleri hakkında kullandığı

---

993 Nazmî, s. 121.
994 A.g.e., s. 120; Ahmet Hilmî, s. 85.

"aldığım gibi sattım" şeklindeki ifâdeleri, kendisini te'lifçi ve tenkitçi bir tavırdan uzak, ancak selefine bağlı bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Onun insanların maslâhatı için faydalı gördüğü hususlarda te'lif ve tasnif eserler vermesi yanında, tercüme eserler de hazırlaması, ilmî gurur ve tasanu'dan uzak, samimi bir insan olduğunu göstermektedir.

Oldukça çok sayıda kitâp okuduğunu anladığımız Sîvâsî Efendi'nin bin ciltten fazla eser bulunan bir kütübhaneye sâhib olduğunu ve bunlardan başka çeşitli konularda yazılmış kimi va'za müteallık, kimi farklı fenlerle alâkalı ve ekserisini kendi zihnî ürünü olarak kaleme aldığı elliden fazla mecmuasının bulunduğunu, eserleri okurken kenarlarına hâşiyeler düştüğünü ve hemen tüm eserlerin hâşiyeleriyle dolu olduğunu Nazmî Efendi bildirmektedir.[995]

Nazmî Efendi onun bu cihetini bir şiiriyle şu şekilde dile getirir:

Her ilme idüb risâle tahrîr
Her müşkili hâll iderdi ol pîr.
Cem' olsa muharrerâtı hakkâ,
Olurdı nice kitâb-ı ra'nâ.
Her bir kütüb-i müellefi hem,
Makbul-i ahâli-i müfehham.[996]

Onu "âlim ve âmil, ârif ve vâsıl, câmi'u'l-'ilmeyn, mecmâu'l-bahreyn" gibi vasıflarla zikreden Nazmî Efendi, bu düşüncelerinde yalnız değildir. Nitekim Hulvî Efendi onun hakkında aynı ifâdeleri sarfederken[997], Peçevi Tarih'inde onun zâhirî ve bâtınî ilimlerde benzersiz birisi olduğunu i'tirâf etmekte[998], Hüseyin Vassâf da ilim ve fazilette nâdire-i zamân olduğunu belirtmektedir.[999]

Bu tarz taltif edici ifâdeler yanında yapmış olduğu va'z ve sohbetlerine devlet erkânı, ulemâ sınıfı ve avâm, havâs pek çok kimsenin katılıp ondan istifâde etme yoluna gitmeleri şeklindeki rivâyetler, onun ilmî nüfuzunun ne derece tesirli olduğunu göstermeye yeter delillerdir.

2.1.2. Edebî Şahsiyeti

Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanan Sîvâsî Efendi'ye Dîvân sâhibi bir şâir olmasına rağmen, ne edebiyat tarihçileri ne de tezkire yazarları eserlerinde yer vermemişlerdir. Bunun sebebi bizce onun edebî yönden hiç önemsenmeyecek bir şahsiyet olmasından dolayı değildir. Belki dönemi şâirlerinden farklı olarak şiiri sırf sanat telakki etmemiş olması ve şiirlerinin hemen hepsinin tasavvufî muhtevâlı olması yani tekke şiirini yansıtmasından dolayı olmuştur.

---

995 Nazmî, s. 121.
996 A.g.e., s. 121.
997 Hulvî, s. 597.
998 Peçevî, II/357.
999 Vassâf, III/257.

Sîvâsî Efendi şiiri sanat için değil, halkın dinî içtimâî ve rûhî eğitimi için bir vasıta olarak kullanmıştır.

Düşünce ve fikirlerini okuyucuya sade bir tarzda ve samimi bir şekilde ifâde etme ve aktarma gayretinde olan müellifimiz, ekserisi Türkçe olmakla beraber, az da olsa Arapça ve Farsça şiirler de kaleme almıştır.

A- Türkçe şiirlerinden bir örnek:

Dünyeye dil bağlama bu dehr-i fânî tiz geçer
Pîrlik vakti gelür bu nev-civânî tiz geçer

Adetidir mâl u mülk ü bağ u bustân-ı cihân
Bağlar virân olur hem bağbânı tiz geçer

Ziynet-i dünyâya aldanub kibirden geçmiyen
Nâgehân rengi solar nâm u nişânı tiz geçer.

Meyve vü ezhâr ile pür-ziynet olan bağlar
Bâd-ı kahrile döker evrâkı ânı tiz geçer

Şem'ini leyl-i fenâda uyarıgör genç iken
Pîrlik vakt-i seherdir kim zamanı tiz geçer

Bülbül ü gül gûy u bûyun berki gün izhâr ider
Ğırre olma rûy u bûy-ı mihribânı tiz geçer

Âkıla gafletle sağlıkdan helâki yeğdürür
Şeyhiyâ bil kadr-i ömri dehr-i fâni tiz geçer.[1000]

B- Arapça şiirlerinden bir örnek:

Zâtüküm li's-sıfâti helâl
Şânüküm muktedâ ve mifdâl

Ya midâde'l-merâkizi'l-uzmâ
Küllü kalbin ileyke meyyâl

Cevherün min gubâri mekdemiküm
li-'alîli'l-uyûni kehhâl

Keffüke'l-cûdu kiffetuhu fihâ
Es-sehâbü's-sikâlü miskâl

Lâzımun li'l-enâmi midhatüküm
Vâcibun li'l-kirâmi iclâl

İnne Abde'l-Mecîde dâîküm
Bi-devâmi'd-duâ-i şeğğâl.[1001]

Bu şiirin Türkçe açıklaması şöyledir:

1000 Sîvâsî, *Divan*, Süleymâniye ktp., Lala İsmail No: 453, vr., 5a-6b.
1001 A.g.e., vr., 12a

1. Zatınıza bu sıfâtlar uygundur. Şanınız uyulmaya ve üstün tutulmaya layıktır.

2. Ey yüce merkezlerin hokkası, kalplerin tümü size meyyâldir.

3. Ayağınızın tozunda cevher vardır, hasta gözler için sürmedir.

4. Senin cömertliğinin kefesinde yağmur dolu bulutlar bir miskâl seviyesinde kalır.

5. İnsanlar için seni övmeleri gereklidir. Cömertlerin seni yüceltmesi de vaciptir.

6. Abdulmecîd size duâ etmektedir ve devamlı olarak bu işle meşguldür.

C- Farsça şiirlerinden bir örnek:

Pîr-i meyhâne merâ goft ki sekrî-i yekdem
Bihter ez-tâ'ati ehl-i felek gerdûnem.

Bî-hodî bahş Hudâyâ ki nebînem cuz tû
Serhôşî bahş Şeyhî ki nedânem çûnem.[1002]

Bu beytlerin Türkçe açıklaması ise şöyledir:

1. Mürşid-i kâmil bana; "bir anlık sarhoşluk dünya ehlinin taatından daha iyidir" dedi.

2. Allah'ım, bana kendimden geçmeyi bahşeyle ki, senden başkasını göremeyeyim. Ben Şeyhî'ye öyle bi sarhoşluk ver ki, nasıl olduğumu bilmeyeyim.

Rızâ da, onun bu sahadaki kudreti için: "şi'ri velâyetine şâhid ve beyne'l-emsâl bu vadîde vâhiddir." diyerek şu beytlerini zikretmektedir;

Mest olmaz bâde-i vahdet içen erbâb-ı hâl
Âkil-i dârû-yı Heşber gibi olur bî-mecâl

Nigâh itse o meh-rû zîbak-âsâ 'aşıkı ditrer
Nigâh itmezse ye'sile yine pür-lerzedür âşık.

Andum yine ol bezmi mestânelük el virdi
Yağmaya virüb 'aklı divânelük el virdi.

Çün ziynet-i zâhirle olmadı gönül ma'mur
Pes tâlib-i genc oldum virânelük ol virdi.[1003]

Sîvâsî Efendi dîvân edebiyatında çokça kullanılan edebi sanatlara zaman zaman yer verse de, şiirlerini ilk bakışta anlamak mümkündür. Dolayısıyla onun şiirlerinde görünenin ötesinde daha deruni bir mânâ aramaya gerek yoktur.

Şeyhî dîvânında yalnızca gazel nazım türünü kullanmıştır. Şiirlerinde aruz veznini kullanan şâirimiz bu hususta pek başarı sağlamış değildir. Arapça, Farsça kelimelerde yapılmayacak yerlerde imâle ve zihaflar yapmış, Türkçe kelimelerde ise insanın kulağını tırmalayacak şekildeki imâlelerden çekinmemiştir. Bundan dolayı da şiirleri baştan başa aruz hatalarıyla doludur. Aruz hatası bulunmayan şiiri ise hemen hemen yok gibidir.[1004]

1002 A.g.e., vr., 14a
1003 Zavotçu, Gencay, *Rıza Tezkiresi* (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Erzurum, 1993, s. 134-135.
1004 Toparlı, Recep, *Abdulmecid Sîvâsî Divanı*, Dilek Matbaası, Sivas, 1984, s. 10-11.

Hülasa onun şiirlerinin özelliği didaktik olması ve okuyucuları kendisine çekecek bir şekilde samimi yazılmış olmasıdır. Sîvâsî Efendi'nin bir şeyh olduğunu düşündüğümüzde bu tavrın çok tabii olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

2.1.3. Tasavvufî Şahsiyeti

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi Sîvâsî Efendi tasavvufî hayata yönelmeden önce zâhirî ilimleri tekmîl etmiş, tasavvufa yöneldikten sonra da yüksek derece sâhibi biri olmuştu.

Bilâhare ulaşmış olduğu bu mertebeyi ifâde sadedinde "Hızır-ı zaman", "kutb-ı devrân"[1005] "hâtime-i kümmelîn", "gencîne-i keşf u kerâmet", "kutb-ı dâire-i âfâk", "gavs-ı âlem-i işrâk", "zât-ı kudsî", "sâhib-i velâyet"[1006] "umdetü'l-meşâyihi'l-kirâm", "ârif-i billâh", "vâsıl ilellâh"[1007] "kutb-ı kâmilîn"[1008] "Gavs-ı vâsılîn", "kutb-ı samedânî"[1009] ünvanlarına lâyık görülmüş, tasavvufî sahada eriştiği mertebe devrinde ve daha sonraki dönemlerde yaşayanlar tarafından tebcil edilmişti.

Meselâ bizzat şeyhi olan Şemseddîn-i Sîvâsî Efendi onda gördüğü kemâlâttan sonra "bizi bi't-tamâm yağmaladın ve nasb-ı 'aynım oldun"[1010] demek sûretiyle taltifte bulunmuştu.

Dönemi meşâyihinden Azîz Mahmûd Hüdâyî onun için "Abdulmecîd bir deryadır"[1011] derken, Hulvî Mahmûd Efendi de "Hazret âlim, ârif ve ilâhî ma'rifete ulaştırıcı azîzlerin seçkinlerindendir. Sohbetlerinde bulunanların kalbleri safâlanır, rûhlarına ise rikkat gelir, hemen şeyhe bî'at etmek arzusu dinleyenlerin içinde uyanırdı."[1012] diye onun şahsî nufûzunu dile getirmiştir.

Nazmî Efendi Hediyye'de Hulvî Efendi'nin Sîvâsî Efendi için, "Yaşadığım dönemde meşâyih-ı izâmdan pek çok azîzler vardı. Meclislerine girip, sohbetlerine devam ettim. Ancak, Sîvâsî Efendi'den başkasına içimde rağbet ve muhabbet olmadı."[1013] dediğini nakletmektedir.

Yine Nazmî Efendi Bayrâmpaşa Şeyhi diye tanınan bir zâtın onun hakkında, "yetmiş şeyhe hizmet ettim, eğer Sîvâsî Efendi'ye yetişmeseydim, imânsız giderdim" dediğini ve bu sözü yakınlarına söylemekle kalmayıp kürsüde de bir münasebetle va'z esnasında dahi söylediğini nakletmektedir.[1014]

1005 Nazmî, s. 126.
1006 Şeyhî, I/64.
1007 A.g.e., I/428.
1008 Fındıklılı, s. 452.
1009 A.g.e., I/361, 380.
1010 Nazmî, s. 123.
1011 Vassâf, s. 257.
1012 Hulvî, vr.220, (Sadeleştirmesi, s. 597)
1013 Nazmî, s. 159.
1014 Bkz., Nazmî, s. 153.

Rızâ da "Tezkire"sinde onun va'z u nasihat ve ilm-i vahdette benzerinin nadir olduğunu sölemektedir.[1015]

Bu şehadetlerle, eserlerindeki vukûf ve irfânı birleştirdiğimizde onun tasavvuf ve tefekkür tarihindeki yeri daha iyi anlaşılmaktadır.

Nazmî Efendi onun tasavvuf sahasında yüksek bir derece olarak görülen kutubluk mertebesine ulaştığını ise şu şekilde nakletmektedir: "Kutb-ı âlem ve gavs-ı a'zam olarak vasıflandırılan Abdulmecîd-i Şirvânî'nin 971/1563 de vefât etmesi üzerine Şemseddîn-i Sîvâsî 1006/1597 senesine kadar kutbiyet makâmına geçmiş, o da vefât edince Üsküdârî Azîz Mahmûd Hüdâyî meclis-i kutbiyet'e oturmuştu. Hüdâyî'nin de 1038/1628 de ölmesi üzerine bu makâma Sîvâsî Efendi geçmişti. Onun da 1049/1639 de vefâtı üzerine bu makâma Mekke-i Mükerreme sakinlerinden Şeyh Muhammed-i Yemenî adlı bir zât geçmiş, bu zâtın da vefâtından sonra 1055/1645 tarihinde Abdulehad-ı Nûrî kutbiyet makâmına oturmuştu."[1016]

Nazmî Efendi, naklettiği bu hususun, Nûrî Efendi ve pek çok kalb erbabından ve mükaşefe sâhibi kimselerden duyulan bir husus olduğunu ifâde etmektedir. Ancak bu anlayışın tarîkat erbabından her birinin kendi şeyhini kutub olarak mülâhaza etmelerinin, onlara karşı olan hüsn-i îtikâd ile haklarında pek çok harikulade müşâhedeleri ve aşırı muhabbetlerinden kaynaklandığını i'tirâf etmekte ve "Câizdir ki, içlerinden bazısı aktâbdan ola. Zira kutbu'z-zâhidîn, kutbu'l-âbidîn ve bunlardan başka aktâb çoktur." demektedir.[1017]

Sîvâsî Efendi'nin tasavvufî şahsiyetinin yüceliğine delâlet eden diğer bir husus ise, yine kaynaklarda ifâde edildiği üzere en alt tabakadan en üst tabakaya kadar büyük küçük pek çok kimsenin kendisine teveccüh edip muhib ve mürîd olması ile, Anadolu'nun hemen her tarafına yayılmış olan bir çok halîfesinin olmasıdır. Hele hele Abdulehad-ı Nûrî gibi döneminin seçkin sûfîleri arasında yer alan bir halîfe yetiştirmiş olması, onun büyüklüğünü göstermek bakımından ayrıca mülâhaza edilmesi gereken bir hususiyettir.

Fakat bütün bunlara rağmen Nazmî Efendi onun, hak ettiği teveccühe mazhar olmadığını düşünmekte ve bunun gerekçelerini kendine göre şöyle izah etmektedir: "Sîvâsî Efendi meczûblara karşı meyl ve muhabbet içindeydi. Nitekim bunlardan çoğu tekkelerine izinsiz olarak girebiliyor, pervasızca ve meczûbane mânâlı-mânâsız dillerine ne gelirse rahatlıkla söyleyebiliyorlardı. Hatta va'za teşrif ettiklerinde yolda karşılaştıkları meczûbların atlarının başını çekip, hâl hâtır soruyor, in'âm ve ihsânda bulunuyorlardı. Bazen de bineklerinden inip, onlarla kucaklaşıyordu. Binaenaleyh, kendilerinde cezbe hâli galipdi. Ancak Şerî'at ve tarîkat yoluna gayrette zerre kadar kusûr ve ihmalleri olmazdı. Hatta ehl-i sünnet ulemâsının büyükleri olan sûfîyyenin seyyidlerini dalâlet ve bid'ate nisbet edenlerle,

---

1015 Zavotçu, a.g.e., s. 134.
1016 Nazmî, s. 266-267.
1017 A.g.e., s. 267.

fıkıh kitâblarından, tefsir ve hadîslerden deliller getirmek sûretiyle gerçeği ortaya çıkarmak için mücadele ve muârazaya giriyor, bunu emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker olarak kabul ediyordu.[1018] İşte bundan dolayı Kadı-zâde ve İdrîsîler taifesine tabi olanlar ve kendi tarafından olup, cahil olan kimseler, düşmanlıkta aşırıya gidiyor, "adı çıkan zarara uğrar" sözünde olduğu gibi nice sade gönüllerin gönlü dağılıyor, zâhiren ve bâtınen yüce rütbesine muhabbet kademiyle yükselemeyip, kalb nûrları inkâr perdesiyle örtülüyor, hakîkat güneşini müşâhededen gafil kalıyorlardı. Eğer Sîvâsî Efendi'nin meczûblar ile muâmeleleri, Kadı-zâde ve İdrîsîler'le muârazaları olmasaydı, bütün bu insanlar arasında yüce kadrleri güneş gibi gözüküp, "Ebû'n-Necîb-i zamân"[1019] ve "Cüneyd-i Devrân" oldukları ortaya çıkacaktı.[1020]

Sîvâsî bir ilim, fikir, imân ve tasavvuf büyüğü olarak devrindeki mutasavvıfeye yöneltilen itirazlara karşı koyanların başında geldiği gibi kendilerini sûfî olarak gösteren bid'at ehli kişilere karşı da itiraz etmekten geri durmuyor,"Sûfîlik evvela ahkâm-ı şer'dir ve hilâfın terketmektir. Yoksa libâs giyip sûfî görünmek değildir." diyerek şerî'ata muvafık hareket etmeyen ve sûfî geçinen kimseleri şerî'atsiz, tenbel ve ten-perver mürâîler olarak görüyor, sekîne nûru ve ilhâmın böyle kimselerin kalbine inmesinin muhâl olduğunu söylüyordu.[1021]

Böylelikle o, bir taraftan taassub ehliyle mücadele ederken, diğer taraftan da tarîkat ve tasavvuf yolunda herkesin havsalasına sığmayacak taşkın fikirlerin yayılmasına da mani olmaya çalışıyordu.[1022]

Onun bu tavrı, tasavvufî açıdan şerî'atın zâhirine mutabık ehl-i sünnet görüşüne sahip çıkan ve bu hususta hizmet eden müteşerri' bir sûfî olduğunu göstermektedir.

2.2. ESERLERİ

Bugünki bilgimize göre Sîvâsî Efendi'nin bütün eserleri ve bunların mevcut nüshaları hakkında kesin bir rakam söylemek mümkün görünmemektedir. Zira onun eserlerinden bahseden hemen bütün kaynaklarda Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yirmiden fazla eseri olduğundan sözedilmekte, ancak verilen eser isim listeleri birbirini tutmadığı gibi bu kaynaklarda birisi hariç yirmiden az eser adı yer almakta, diğerlerinden bahsedilmemektedir.

Meselâ bu kaynaklardan Hediyyetü'l-İhvân'da onun eserlerinden sadece dört tanesinin ismi verilmekte[1023], Sefîne-i Evliyâ'da onüçü Arapça, biri Farsça, oniki tanesi de

---

1018 Bkz., Sîvâsî, *Miskâlü'l-Kulûb*, 9b-10a.

1019 Ebû'n-Necib, Avârifü'l- Maârifü'l-Maarif adlı eserin sahibi Ebû Hafs Şihabüddin Ömer es-Suhreverdi(ö.632/1234)nin amcası Abdulkâhir es-Suhreverdî(ö.563/1167)nin künyesidir.

1020 Nazmî, s. 155-156.

1021 Bkz., Sîvâsî, a.g.e., 9a-10b.

1022 Koçu, a.g.m. I/100.

1023 Nazmî, s. 120.

Türkçe olmak üzere yirmialtı eserinden bahsedilmektedir[1024]. Hediyyetü'l-Ârifin'de bu eserlerin ondokuzu zikredilirken[1025], Mucemü'l-Müellifin'de dört[1026], Osmanlı Müellifleri'nde onüç[1027], Vakâyiü'l-Füzalâ'da dört eserinin[1028] isimleri zikredilmektedir.

Ancak bu kaynaklarda zikredilen eserler arasında adı geçen bazı risâleler, bir kaç varaktan ibâret olduğundan, müstakil birer eser olarak kabul ve zikretmek mümkün değildir.

Diğer taraftan verilen eser isim listeleri farklı sayılardan oluştuğu gibi, bazen eserlerin isimleri birbirini tutmamakta, bazen de bir eser değişik isimlerle verilmektedir. Bunlar yanında Sîvâsî Efendi'ye ait olmadığı hâlde ona nisbet edilen eserler de yer almaktadır.

Sîvâsî Efendi'nin kaynaklarda isimleri geçen veya isimlerinden hiç bahsedilmemiş olan eserlerinden 21 tanesi ve muhtelif nüshaları tarafımızdan tesbit edilmiş, bunlar dışında çoğunun risâle tarzında olduğunu zannettiğimiz bir çok eseri malesef bulunamamıştır.

Bu bölümde Sîvâsî Efendi'nin tesbit edebildiğimiz, muhtelif ilim dallarında yazılmış, tümü yazma olan eserleriyle, kaynaklarda adı geçip de tesbit edemediğimiz eserlerini zikredip, haklarında bilgi vermeye ve kısa değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

2.2.1. Kütüphânelerde Mevcut Olan Eserleri

2.2.1.1. Tefsir-i Sûre-i Fâtiha

Fâtiha sûresinin tasavvufî tefsiri olan bu eserin ismi Hediyyetü'l-Ârifin[1029] ve Osmanlı Müellifleri[1030] dışında müellifimizin eserlerinden bahseden kaynaklarda yer almamaktadır.

Te'lif sebebi:

Sîvâsî Efendi Sultân III. Mehmed'e medhiye ile başladığı bu eseri te'lif sebebini şöyle açıklamaktadır:

"Bir gün ihvân-ı dinden birisi 'sûre-i Fâtiha'nın tefsirini mülhasan beyân ve "انعمت عليهم" den murâd kimdir? Yani mün'amün aleyh olup, gadabullâhdan ve gümrahlıktan kurtulan kimlerdir? ayan eylen' diye tazarru' etmegin 'isteyeni geri çevirmek mürüvvet değildir.' mazmununca kaderu'l-Kudre derc-i vücûdumuzda bulduğumuzu silk-i zuhûra nazmettik."[1031]

1024 Vassâf, III/258-259.
1025 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1026 Kehhale, II/170.
1027 Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I/50.
1028 Şeyhî, I/64.
1029 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1030 Mehmet Tâhir, a.g.e., I/50.
1031 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 3b-4a.

Muhtevâsı:

Besmele'nin fâtihâya dahil olup olmadığına dair görüşleri serdederek eserine başlayan Sîvâsî Efendi, sûreyi önce sırasıyla âyet âyet tercüme etmekte daha sonra bu ayetleri kısaca tefsir etmektedir.

Müellifimiz eserin başında Fâtiha Sûresi'nin Kur'an'ın bütün sırlarını câmi' olduğunu ve kulların bu sırları bilmekle Hakk'a yakın olacaklarını, kazandıkları bu nûrun ilhâmıyla hakkı batıldan ayırdedebileceklerini ve duâlarının da makbul olacağını, ifâde eder.

Daha sonra kendisine yöneltilen sorudan hareketle ni'meti haketmenin ve Allah'ın gazabından kurtulmanın, şerî'ate tabi olup kâmil bir şeyhin terbiyesinde Allah'a sülûkla mümkün olacağını belirtmektedir. Bu yolun sâliklerinin de sûfîler, Melâmîler ve zâhidler olduğunu ifâde eden müellifimiz bu kimselerin hâlleri ve sülûkun keyfiyyetini âyet ve hadîslere istinaden değerlendirmektedir. Eser şu fasıllardan oluşmaktadır:

1. Fasıl: Sûfîler(vr.10a)
2. Fasıl: Melâmîyye(vr.14b)
3. Fasıl: Zühhâd(vr.17a)
4. Fasıl: Mutasavvıfa-i mubtıla(vr.18b)
5. Fasıl: Velâyet(vr.23b)
6. Fasıl: İmânın ve amelin şubeleri(vr.26a)
7. Fasıl: İmân-ı münci(vr.38b)
8. Fasıl: Kemâl-i imân(vr.41a)
9. Fasıl: Tabakât-ı ricâl(vr.43b)

Bu eserin ismi her nekadar bir tefsîr intibaını verse de yaptığımız bu değerlendirmelerden de anlaşılmaktadır ki, bu eser daha ziyâde fatihâ suresindeki "nimet verilen kimseler"i tavsif etme maksadıyla kaleme alınmış tasavvufî bir eserdir.

Nüshaları:

1- Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitâplığı 300/2 numarada kayıtlı bulunan ve yukarda incelediğimiz bu eser, 200x140, 140x80 mm. ebâdında, 121-171 vr., 15 st. halinde beyaz kâğıt üzerine nesîh hat ile siyah mürekkeple harekeli olarak yazılmıştır. Eserin başında tercüme ve tefsiri yapılan âyetlerle, fasılların yazılışında kırmızı mürekkeb kullanılmış, yine âyetlerin üstüne kırmızı çizgiler çekilmiştir. Eserin müellif mi yoksa müstensih hattı mı olduğuna dair herhangi bir kayıt olmadığı gibi yazım tarihi de belli değildir.

Eserin Başı:

سپاس بيعد مرصوص الاساس اول سلطان بي سپاه ورب
الجن والناسه سزادر كه مقدر الايام والشهور ...

Eserin Sonu:

اللهم يسر لعبادك اللهم صلي علي من ارسل ونبي
اولا واخرا وعلي اله وصحبه باطنا وظاهرا.

2- Bu eserin diğer nüshası Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitâplığı 1367/1 numarada kayıtlı olup, 69x150, 200x140 mm. ebadında, 69 vr. 13st. halinde beyaz kağıda Nesih hatla yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçevelenmiş olup, âyet ve hadîslerin üstü de yine kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir. Eser kahverengi meşin ciltlidir.

2.2.1.2. Bidâ'atü'l-Vâizîn

Bu eser kütüphâne fiş kaydı ve eser üzerinde bulunan kayıt haricinde hiç bir kaynakta bu isimle yer almamaktadır. Mu'cemü'l-Müellifin'de "Erba'ûne Hadîsen"[1032], Hediyyetü'l-Ârifin'de "Erbeûne fi'l-Hadîs"[1033], Sefine-i Evliya'da "Hadîs-i Erba'in"[1034] adıyla müellifimize nisbet edilen eserler muhtemelen onun bu eseri olmalıdır.

Ancak Sîvâsî Efendi'nin yukarda zikredilen adlarda kütüphânelerde bir eserine raslayamadığımız gibi, müellifimizin bizzat kendi ifâde ettiği üzere bu eseri önce kırk hadîs şeklinde topladığı bilâhare ona yirmi hadîs eklediği hususunu dikkate aldığımızda bu eserlerin "Bidâ'atü'l-Vâizîn" olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, Sefine yazarının Sîvâsî Efendi'ye nisbet ettiği "Hadîs-i Sittîn" adlı eserden kasdettiği "Bida'atu'l-vâizin" ise bu eserlerin müstakil olarak kaleme alındığını da söyleyebiliriz. Bu eserler ayrı ayrı kaleme alınmış olsa da Sîvâsî'nin ifâdelerinden de anlaşılacağı üzere "Bidâ'atu'l-Vâizîn" adlı eser aynı zamanda "Hadîs-i Erba'in"i de ihtiva etmektedir.

Sîvâsî Efendi bu eserinin mukaddimesinde muhtelif hadîs kitâplarını mütalaa ederek onların içinden kırk hadîsi seçip çıkardığını, bunu yaparken de asıl niyetinin o hadîslerde varid olan ecirlere ulaşmak olduğunu belirtir. O bunu yaparken Allah ve Resûlüne yönlendirecek nasihatın faziletini de diğer mü'minlerden esirgemediğini özellikle vurgular.

Müellifimiz bu kırk hadîse sonradan yirmi hadîs daha ilave ettiğini bunlardan sırasıyla dört hadîsi amcası ve şeyhi Şemseddîn-i Sîvâsî'ye, dört hadîsi dedesi Ebû'l-Berekât'a, dört hadîsi babası Muharrem Efendi'ye, dört hadîsi annesine, dördünü de kardeşi Müderris Feyzullâh Efendi'ye hediye ettiğini belirtir. Böylece bu eserdeki hadîsleri altmışa tamamlamıştır.

Müellifimiz bu eserinde hadîs senedlerinin tahkîkini ve tasniflerini güzelce yapmaya gayret ettiğini ancak bu konuda yetkili olduğu iddiasında olmadığını da belirtir.

O, bu eserini te'lif ederken insanların hayırlısı olma, iyilik ve cömertlikte önde bulunmayı umduğunu, kaleminin haddini aşmasının da mazur görülmesini, zira

---

1032 Kehhâle, II/170.
1033 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1034 Vassâf, III/259.

yazdıklarının daha önce yazılan şeyleri şekillendirmekten ibâret olduğunu i'tirâf ederek mazeretinin kabulünü temenni eder.

Eserin te'lif sebebi:

Müellifimiz bu eserini te'lif etmesine dair gerekçesini ise şöyle açıklar: "Bazı sûfîler körelmiş kalplerin tedavisiyle ilgili birtakım hakîkatlere, Adudiddîn el-Îci, Rağıb el-Isfahânî, Gazâlî ve Ebû Tâlib el-Mekkî gibi âlimlerin ahlâkla ilgili eserlerinde bulduğum hakîkatleri eklemek sûretiyle derlediğim kırk hadîsi tercüme ve şerhetmemi istediler. Ben de bu işi yapıp yapmama hususunda tereddüde düşmedim. Eserimi te'lif ederken de hoş görülmeyen dedikodulara, kîl u kâl'e yer vermediğim gibi, Arapça'nın incelik ve nüktelerine de uzun olmasın diye yer vermedim. Çünkü ben avamı va'z ve nasihatle memur olduğum bilincindeyim. Zira Hz. Peygamber'den hadîs geliş şekline vakıf olan herkes bilir ki, ondan vârid olan hadîsler kelâmın en beliği olup, onun incelik ve rumuzlarını binlerce sene yazsak da sona erdiremeyiz. Çünkü bu hadîsler öyle bir zâttan sudur etmektedir ki, o, "Cevâmiü'l-Kelîm"dir. Konuştuğu hevâ ve hevesinden değil vahy-i ilâhidir. Allah ona Arapça'nın en ince noktalarını ta'lim etmiştir. Sonra bu eserin ismini Allah bana ve sair mü'minlere vesile kılsın diye "Bidâ'atü'l-Vâizin" koydum."[1035]

Muhtevâsı:

Müellifimiz, Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı bu eserinde önce ele aldığı hadîslerin kaynaklarını göstermekte, tercemelerini verdikten sonra muhtelif şahısların görüşlerini de zikrederek konuları ahlâkî ve tasavvufî yönden şerhetmektedir.

Sîvâsî Efendi bu hadîsleri belli bölüm başlığı altında incelememiş kanâatimize göre sonradan müstensih tarafından eserin sayfa kenarına matlablar(bahisler) açılmıştır. Buna göre eserdeki hadîsler şu matlablar altında değerlendirilmiştir:

Hikmetin kısımları(vr. 4a), Hz. Muhammed'in Hilyesi(vr. 4b), Ahlâk-ı Hasene(vr. 10b), Zulumât-ı Yevm-i Kıyâmet(vr. 12b), Kuldan sual olunacak şeyler(vr. 13b), Allah'ın mahşerde gölgeleyeceği yedi tâife(vr. 14a), Cehaleti terk(vr. 14b), Sabır ve İstiğfar(vr. 16a), Tevazu'(vr. 18a), Lisânı muhafaza(vr. 20a), Meclis adabını gözetmek(vr. 21b), Sûfîler tâifesine dahil olanlar(vr. 22a), Felâh(vr. 22b), Nefs-i mutmainnenin tâ'rifi(vr. 23b), Felâh(vr. 24a), Ucb(vr. 24b), Ahlâk-ı zemîme(vr. 26a), Kelime-i tevhîd ehlini tekfirden men'(vr. 27b), Sûfîlerin devrânı(vr. 28b), Fenâ ve müntehâ-i hâl(vr. 30b), Şakik el-Belhî(k.s.)'nin talebesi Hatem-i Asam'a "Dinini ne üzere yaptın?" diye sorması(vr. 31a), Ahlâk-ı hâmide(vr. 32a), Akrabanın hukukunu gözetmek(vr. 32b), Fıtru'l-İslâm(vr. 34b), Misvak kullanmak(vr. 35b), Tırnak kesmek(vr. 35b), Sadaka ve hayra da'vet(36a), Mühlikat ve münciyat ve keffârât ve derecât(vr. 36b), Muhabbetullâhı ve muhabbet-i Resûlullâhı muhabbet-i mâsivâya tercih((vr. 42b), Abdâlların vasıfları(vr. 45b), Ehlullâh'ın alâmetleri(vr. 48b), Cennet hazineleri(vr. 50a), Allah'ı bilme(vr. 52a), Hüsn-i hulk(vr.

1035 Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vaizîn*, vr. 4a.

52b), Altı mahsur(vr. 54a), Cennete girmeye sebep olan şeyler(vr. 54b), Selâm vermek ve almaya ehil olan ve olmayanlar(vr. 55b), Günahların nev'ileri(vr. 71b).

Nüshası:

Bu eserin Süleymâniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 1032/2 numarada kayıtlı bulunan ve yukarıda incelediğimiz tek nüshası 202x145, 143x86 mm. ebadında 14b-100a vr. 16 satır halinde beyaz kâğıda tâlik hat ile siyah mürekkeble yazılmıştır.

Sonunda yer alan istinsâh kaydında eserin Sîvâsî Efendi'ye ait olduğu ve onun tarafından Türkçeye tercüme ve yirmi kadar eserden cem olunduğu ifâde edilmektedir. Aynı kayıtta yer alan ifâdelere göre bu eseri Kadı-zâde bendelerinden bir zât(Bu zat muhtemelen yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Sîvâsî'nin halîfelerinden Ankara'lı Şeyh Hasan Efendi olabilir), İznikmid(İzmit) yakınlarında Urcun köyünde imâm iken Sîvâsî'nin emriyle yazmış ve yazdırmıştır. İstinsâh tarihi belli değildir. Eğer müstensih Ankaralı Şeyh Hasan Efendi ise o zaman eserin bu zatın ölüm tarihi olan 1070/1659 yılından önce istinsah edilmiş olduğu düşünülebilir.

Eserin Başı:

الحمد لله اللذي انزل الكتاب ونزل احسن الحديث والهدي....

Eserin Sonu:

اخواندن عذر خواهند و رحمت اگا خيريله بر فاتحا اوقيا.

2.2.1.3. Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâr

Eserin ismi gerek kütüphâne fiş kayıtlarında gerekse Sîvâsî Efendi'nin eserlerinden bahseden kaynaklarda farklı şekillerde verilmiştir. Nitekim eserin ismi, Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 255 numaralı fiş kaydında "Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâr" olarak geçerken, Laleli Kitaplığı 1613 numaradaki nüshanın ismi fiş kaydında "Nesâyihü'l-Mülûk" olarak geçmektedir.

Yine aynı eserin ismi İstanbul Üniversitesi Merkez Kütbhanesi 1886 numaradaki fiş kayıdında "Şumûs-ı Âyât ve Akmâr ve Ahâdîs-i Nucûm" olarak geçmektedir. Yine aynı kütüphanede 1828 numarada bulunan nüsha ise fiş kaydında yanlış olarak, "Şerh-i Hadîs-i Erba'în" olarak geçmektedir. Eserin bu şekilde fişlenmesi kanâatimize göre eserin başındaki sonradan yazıldığı anlaşılan kayıttan olsa gerektir. Bu kayıt eserle alâkalı olmayıp herhâlde Sîvâsî Efendi'nin bu isimde bir eseriyle karıştırılmış olmasından dolayıdır.

Fiş kayıtlarında görülen bu farklı isimlendirme şekilleri kanâatimize göre bu nüshalar içinde esrin isminin geçmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu eserin "Nesâyihü'l-Mulûk" ismiyle fişlenmesi, eserin Sultân I. Ahmed'in emri üzerine yazılmış olması ve Sîvâsî Efendi'nin bu eserde padişaha nasihat ve tavsiyelerde bulunmuş

olmasından kaynaklanmış olabileceği gibi, nushanın ilk sayfasında sonradan yazıldığını tahmin ettiğimiz kayıtta yer alan "Nesâyihu'l-Mulûk" ibâresinden de kaynaklanmış olabilir.

Diğer taraftan aynı zorluk İ. Ü. Merkez Kütüphânesi'ndeki fişlemede de söz konusu olmuş olacak ki, 1886 numarada bulunan nüshanın ikinci varağında Sîvâsî Efendi'nin, eserin muhtevâsını ifâde tarzında kullanmış olduğu "Bu şumûs-ı âyât ve akmâr-ı ehâdîs ve nucûm-ı rivâyât" sözlerinden hareketle fiş kaydında eserin ismi "şumus u âyât ve akmâr ve ahadîs-i nucum" şeklinde yazılmıştır.

İncelediğimiz bu üç nüsha kütübhane kayıtlarında farklı isimlerle geçmiş olmasına rağmen aynı eserin farklı nüshalarıdır ve eserin adı Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 255 numarada yer alan nüshanın ilk sayfasında ve sonunda yer alan istinsâh kaydına göre "Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Âsâr"dır. Ayrıca Nazmî Efendi'nin Hediyyetü'l-İhvân'da "Letâifu'l-Ezhâr ve Lezâizu'l-Esmâr" ismini vererek alıntı yaptığını gösterdiği yerlerin bu incelediğimiz eserde bulunmuş olması bu tesbitimizi güçlendirmektedir.

Aynı gerekçelerden olsa gerek, müellifimizin eser isim listelerini veren kaynaklarda da bu tür zorlukların yaşandığı görülmektedir. Meselâ bu eser isim listelerinde eserin adı bazen ikiye ayrılmak sûretiyle iki esermiş gibi gösterilmiş, bazen de bu isme ilaveler yapılmıştır.[1036]

Eserine İslâm'ın medarı, Allah'a ibâdetin rüknü olarak ifâde ettiği halis niyet konusuyla girizgâh yapan Sîvâsî Efendi, mukaddimede; "şumûs-ı âyât ve akmâr-ı ehâdîs ve nucûm-ı rivâyat" olarak gördüğü bu eserindeki bilgileri, daha önceleri zihninde tasarlamış olduğunu, nihayet Sultân I. Ahmed'in emri üzerine önceden zihninde tasarlamış olduğu bu bilgileri kaleme aldığını ifâde etmektedir. Kendi ifâdelerine göre bu eseri elliyedi kaynaktan istifâde ederek hazırlamıştır.[1037]

Eserine "niyyet" hadîsiyle başlayan müellifimiz, ulemânın bir eseri te'lif ederken ona, okuyanların niyetlerini tashîh etmeleri için "niyyet" hadîsiyle başladıklarını, kendisinin de bu geleneğe uyarak eserine bu hadîsle başladığını belirtir.

Muhtevâsı:

Toplumdaki, rüşvet, cehâlet, riyâ gibi kötü ahlâkların taklîdî imânın birer neticesi olduğuna dikkat çeken müellifimiz bunlardan, farzları ifa, hakkı halka tercih, bid'atlerden ve bid'at ehlinden uzaklaşıp herşeyde orta yolu tutmakla kurtulunabileceğini, dolayısıyla padişahın yaptıklarının halka örnek olacağı anlayışından hareketle ona bu yolda telkîn ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

İlk fasılda "elfâz-ı küfür" mevzuuna değinen müellif, devrinde yaşayan ehl-i kitâbın aykırılıkları ve çeşitli ehl-i sünnet dışı fırkaların tavırlarıyla onlara benzemeye çalışanları değerlendirmektedir.

1036 Krş. Şeyhî, I/64; Vassâf, III/258; Kehhâle, II/170; Bağdatlı İsmail Paşa, I/62; Mehmed Tâhir, a.g.e., I/50.

1037 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 7b.

Tasavvuf ehlinin ehl-i tevhîd olduklarını, bunlara saldıranların ise ehl-i tevhîdi inkâr etmiş olacakları görüşünden hareketle tarîkatde icrâ edilen semâ' ve raksın meşruiyyeti konularını değerlendirmekte ve devrinde imânın eski libasa döndüğü ve onun zikirle yenileneceği neticesine varmaktadır. Bu fasıl Hz. Peygamber'in faziletini beyân ile sona ermektedir.

Müellifimiz ikinci fasılda ise, imân ve irfân konularıyla, taklîdî ve tahkîkî imân hususunu işlemektedir.

Aynı fasıl altında farz-ı ayn ve farz-ı kifaye hususuna temas eden müellifimiz. Farz-ı kifâye başlığı altında; dini ikame edecek kadar ilim öğrenme, eda-i hukuk-ı 'ibâd, keffarât-ı erba'a, tevekkül ve Peygamber'e salavât getirme olmak üzere beş farzdan bahsetmektedir. Farz-ı kifaye başlığı altında ise; "Redd-i selâm", "ma'rifet-i sünen", "cenaze namazı kılmak", "gaza(cihâd) etme" hususlarını ele alıp değerlendirmektedir.

Şerî'ate tabi olmanın Allah ve Resûlüne itaat, Hz. Peygamber'i sevmenin ise her konuda onun sünnetine tabiiyyet ve onu ihyâ etmekle mümkün olcağını dile getiren müellifimiz, devrinde yaşayan ilim ehlinin ilmiyle amil olmayıp, rüşvet ve paraya teveccüh etmelerinin ümmetin fesadına sebep olduğunu, bunun da şerî'ate muhâlefetten kaynaklandığını, bu sebeple bid'atlerin arttığını dolayısıyla günahlardan ve kötü ahlâktan kurtulmak için bu farzları tatbik edip, çocuklara da öğretmenin luzumuna işâret etmektedir

İmân ve irfânın kul için bâtını ve kalbi farzlardan olduğunu, ilmiyle amil olan ulemâya ve sâlihlere muhabbetin de imânın gereği olduğunu vurgulayan müellifimiz, günah işleyenlerin bazı sâlihlerden istimdad etmelerindense Kur'ân ve sünnete sarılmalarının yeğ olduğunu dile getirmektedir.

İmân amel münasebeti, amelin makbul olması için gerekli hususlarla, takvâ bahislerine de giren müellif amelde mensub olduğu mezheb ile onun üstünlüklerine de değinmektedir.

Bid'atlerin ilk ortaya çıkışı, aklın eşyanın hakîkatini kavramada eksik kaldığı gibi hususlara da değinen müellif ricalü'l-gayb hakkında bilgiler sunup sonra muhtasar nasihatlerde bulunduktan sonra mevzuyu "bu sözlerimizin tümünün esası ihlâs-ı niyetti. Halis niyet, îtikâd-ı mustakime merbuttur. İtikad-ı müstakim ise kalb-i selime menuttur."[1038] sözleriyle bağlamaktadır.

Eser, Sîvâsî Efendi'nin şu sözleriyle sona ermektedir: "Padişahımız ehl-i Hak'dır. Niyeti hâlis ve murâdı hakdır. Mercûdur ki, nûr-ı Hakla derunu pür nûr olup, daima kalb-i Şerîfi i'lâ-i şer'le mesrûr ve a'dâsı makhûr ola"[1039]

Nüshaları:

1- Eserin incelediğimiz bu nüshası Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 255 numarada kayıtlı olup, 245x150, 170x75 mm. ebadında 174 vr. 19 st. halinde beyaz kâğıt

1038 A.g.e., vr. 165b-166a.
1039 A.g.e., vr. 174a.

üzerine nesîh hattıyla ve siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeble çerçeve içine alınmıştır. Mehmed b. Ahmed el-Bursevî tarfından istinsâh edilmiştir. İstinsâh tarihi belli değildir.

Eserin ilk varağında bu eseri el-Hac Mehmed Ataullâh Efendi'nin Mihrişah Sultân Kütüphânesi'ne vakfettiğine dair 1264 tarihli vakıf kaydı bulunmaktadır. Yine ikinci varakta beş beyitlik bir şiir ile nüshanın sâhibi Abdullah b. Ahmed Efendi'ye ait 1149/1736 tarihli bir mühür bulunmaktadır.

Eserin Başı:

شكر اول اللهه اولسونكه شمع جاندان چراغ قلبي ياندردي...

Eserin Sonu:

تم كتاب لطايف الازهار بعون الله تعالي علي يدي
اضعف العباد محمد ابن احمد البرسوي غفرالله
ذنوبه امن امن امن يا معين بحرمة سيدالمرسلين.

2- Süleymâniye Ktp. Laleli Kitaplığı 1613 m. de bulunan nüshası 257x163, 177x103 mm. ebadında, 143vr. 17 st. halinde beyaz kağıt üzerine tâlik hat ile siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeble çerçeve içine alınmıştır. İstinsâh tarihi ve müstensihi belli değildir.

3- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar 1828 numarada bulunan nüshası 1b-186b vr.,19 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar yaldızlı mürekkeble çerçeve içine alınmıştır. Âyet, hadîs ve şiirlerin yazımında kırmızı mürekkeb kullanılmıştır. 13b, 18b, 22a, 23b, 28b varakların ortaları delinmiş ve harap vaziyettedir. 1021 tarihinde Derviş Mehmet Sîvâsî tarafından istinsâh edilmiştir. Eser kahverengi meşin ciltle kaplanmıştır. Cilt kapakları şemseli ve köşebentlidir.

4- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar 1886 numarada bulunan nüshası 1b-185b vr.,17 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar yaldızlı mürekkeble çerçeve içine alınmıştır. Âyet, hadîs ve şiirlerin yazımında kırmızı mürekkeb kullanılmıştır. Müstensihi Derviş Mehmed es-Sîvâsî'dir. İstinsâh tarihi belli değildir. Eser sırtı siyah meşin, kapakları siyah bez ciltle kaplanmış, üzerine yaldızlı işlemeler yapılmıştır.

2. 2.1.4. Miskâlü'l-Kulûb

Tasavvuf ilmine dair yazılmış olan bu eserin ismi müellifimizin eserlerinden bahseden kaynaklardan Hediyyetü'l-Ârifin[1040], Sefîne-i Evliyâ[1041] ve Osmanlı Müellifleri'nde[1042] yeralmaktadır.

1040 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1041 Vassâf, III/259.
1042 Mehmet Tâhir, a.g.e., I/50.

Eserin Te'lif Sebebi:

Sîvâsî Efendi bu eserini hangi sebeple te'lif ettiğini, eserin Arapça mukaddimesinde şöyle açıklamaktadır ; "Halk arasında gaflet yaygınlaşınca, kendilerini hidayete ermiş ve hidayete erdirci olarak görüp sapıtanlar ve saptıranlar çoğaldılar. Öyleki, Rabbının kendisi hakkında ***"O, hevâdan hiçbir şey nutk etmez, ancak kendisine vahy olunan vahyi konuşur."***[1043] buyurduğu Zât'tan varid olan ve muhtelif hadîslerle sabit olan "zikir halkası" ile, göklerin ve yerin kendileriyle ayakta durduğu ve kendi bereketleriyle rızıklandıkları "evliyâ" yı inkâr ettiler. Kendisine muhâlefet edemeyeceğim ve evliyâ içinde kendisini en çok sevdiğim, fakirler içinde en çok yakınlık gösterdiğim birisi bu konuda daha önceki eserlerden de istifâde ederek bir kitâp yazmamı bana teklif etti. Ben de bu konuda gözümü ve kulağımı açan kişinin isteğine meylettim ve itiraz etmeyerek bu işi yapmaya kabiliyetim az olmakla beraber, kendisine evet dedim. Neticede seçilmiş hayırlı kimselerin ilhâmlarıyla kalpleri parlatması için bu esere "Miskâlü'l-Kulûb" adını verdim."[1044]

Sîvâsî Efendi bu ifâdelerden sonra yine eserin te'lif sebebiyle alâkalı olarak Türkçe ifadeyle şunları söylüyor; "Kalbimizde yer eden talebelerden bazıları bir gün dedilerki: "Tarîk-ı tasavvuf ki, sebil-i evliyâdır ve tarîkat-ı vusta dîn-i kavîmdir ve erbâb-ı ümmet, vustâdır. Zira a'malleri ve kavilleri ve hâlleri ve fikirleri ve sırları cümle kitâb ve sünnetten alınmıştır. Bu mânâya nice bin kütüb-i izâm yazılmıştır. Pes âdâb-ı sülûkda bir enmûzec yazılsa, ola ki peyrevleri olaydın" diye bu sermayesi olmayan fakirden iltimas ettiklerinde bilmediklerimi i'tirâf ile seleften duyup öğrendiklerimi, bildiğimi infak bilmediğimi öğrenme kabilinden yazmaya başladım.[1045]

Muhtevâsı:

Sîvâsî Efendi bu eserine teberrüken, tasavvufun esası saydığı Ebû Hureyre'nin şu hadîsiyle başlamaktadır.

"Nebî(sav)'den iki kab(dolusu) ilim belledim. Bunlardan birini(size) nisar ettim. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir."[1046]

Bu hadîsten hareketle, sûfîlerin zâhidane yaşayışlarıyla Ehl-i Suffa'ya benzerliklerinden bahsetmekte, onların yolunu seçenlerin de zâhiri ve bâtını ilimlerde mesafe aldıklarından söz etmektedir. Zâhiren şerî'at'e tabiiyyetin asıl olduğunu, nefsi tezkiye ve rûhu tasfiye edenlerin de bâtınî ilme sahip olacaklarını, tasavvufu ismen bilip, ilm-i ledünden birkaç ıstılâhla iktifa eden, Kur'ân'ın hakîkatına ermeden erdim diye yalan söyleyen, şerî'atten habersiz sûfîlerin buna mazhar olamayacaklarını söyleyen Sîvâsî Efendi, eserinde devamla bâtın ehlinin ve sülûk ehlinin vasıflarını, şeyh-mürîd

1043 Necm, 53/4-4.
1044 Sîvâsî, *Miskâlü'l-Kulûb*, vr. 1b-2a.
1045 A.g.e., vr. 2a-2b.
1046 Buhârî , İlim 42.

münasebetini, sâlikin seyr u sülûk mükellefiyetlerini ve sülûk esnasında riayet edeceği edepler; şeyhe karşı, kendisine karşı ve ihvâna karşı olmak üzere tatbik etmesi gereken sorumluluklardan bahsetmekttedir.

Zamanla sûfîlerin yolunda sapmaların olduğu ve sahte sûfîlerin zuhûr ettiğine dikkat çeken Sîvâsî Efendi, bu kimselerin akıbetlerinin imânlarının zevâliyle sonuçlanacağı hükmüne varmaktadır. Bu kimselerden bazılarının tarîkatten habersiz olduğu hâlde tasavvuf ve tarîkatten dem vurduklarını ve okumakla meşihate erdiklerini zannettiklerini, bazılarının da kendilerinin de bilmediklerini bildikleri halde ma'rifet da'vasını güdüp başkalarını da Hakk'a ulaştırayım diye onları akrep gibi sokup hem kendilerine hem de başkalarına zarar verdiklerini ifâde etmektedir.

Bu arada tasavvufun menşei konusuna girmekte ve tasavvufa dair vecizâne ta'rîfler yapmaktadır. Tasavvufun semâ' keşf, kerâmet ricâlü'l-gayb gibi belli başlı meselerine de değinen Sîvâsî Efendi sülûkun mertebelerinden bahsederek vuslata ulaşmanın yollarından sözetmektedir. Ayrıca kendi döneminde Hz. Peygamber'in babasının mü'min mi kâfir mi olduğu, Hz. Ali'nin gazadan kaçıp kaçmadığına dair yapılan tartışmaları değerlendirmekte ve eserine mübtedî, mutavassıt ve müntehî mürîdin duâ ederken yapacağı vird ve davranışlara dair bilgilerle son vermektedir.

Nüshası:

Eserin incelediğimiz bu tek nüshası İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar kitâplığı 2311 numarada kayıtlı olup, 160x145, 145x75 mm. ebadında 39a-95b vr., 17 satır halindedir. Nesih hatla nohudî beyaz kâğıda siyah mürekkeple yazılan bu eser, sırtı vişne renkli, kapakları kahverengi meşinle kaplanmıştır. Eserin müstensihi ve istinsâh tarihiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Eserin Başı:

حمدا لمن جعلني من احباء اوليائه القائمين بالحق الي يوم يبعثون

Eserin Sonu:

باسمك العظيم وباسمائك الحسنا وبجميع الانبياء والاولياء
برحمتك يا ارحم الراحمين والحمد لله رب العلمين.

2.2.1.5. Mi'yâr-ı Tarîk

Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan ve tasavvufî konulardan bahseden bu eserin ismi Sîvâsî Efendi'nin eserlerinden bahseden kaynakların hiçbirinde yer almamaktadır.

Muhtevâsı:

Müellifimiz diğer bir çok eserinden farklı olarak te'lif sebebini arzetmediği bu eserine Allah'a hamddan sonra "Esas-ı Tarîk-ı enbiyâ ve evliyânın yolu şer'-i Hüdâ'dır. Onsuz

saadet yolu yoktur."[1047] sözleriyle başlamakta ve bu yolda yürümek için gerekli olan hususlara dikkat çekmektedir.

Enbiyâ ve evliyânın yoluna giren mürîd ve şeyhlerin vasıflarıyla, onların bu yolda takılıp kalmaması için dikkat etmesi gereken hususları sıralayan Sîvâsî Efendi, nefsi terbiyenin şerî'atle, kalbi tasfiyenin tarîkatle ve rûhu tahliyenin de hakîkat yoluyla olacağını çeşitli temsillerle anlatmakta, özellikle rûhun nefsi kendine râm etmesi için takip ettiği çetin mücâdeleyi âyetlerin işârî yorumları altında çarpıcı örneklerle izah etmektedir. Eserin son bölümünde ise kâmil şeyhlerin yirmiüç şart ve özelliğini sıralamaktadır.

Nüshaları:

1- Eserin Süleymâniye Ktp. Mihrişah sultân 300/3 numarada kayıtlı bulunan incelediğimiz bu nüshası 200x140, 140x80 mm. ebadında 171-202 vr. 15 st. halinde beyaz kâğıt üzerine nesîh hat ile ve siyah mürekkeble yazılmıştır. Ahmed b. Bahşi ez-Zîlî tarafından istinsâh edilen bu nüshanın istinsâh tarihi belli değildir.

Eserin Başı:

حمد اول اللهه اولسونكه جمله موجودات انك حمد
و ثناسنا مشغولدر...

Eserin Sonu:

قد وقع الفراغ في يد افقر الوري احمد بن بخشـــي
الزيلي في اواخر.

2- Bu eserin diğer bir nüshası ise yine Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitâplığı 1367/2 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 67x140, 200x140 mm ebadında 70b-112a vr. 13 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

2.2.1.6. Dürer-i Akâid ve Ğurer-i Külli Sâikin ve Kâid

Sîvâsî Efendi'nin Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı bu eser akâid, kelâm, tasavvuf ve itikadi mezheplerle alâkalı bilgileri ihtiva etmektedir. Sîvâsî'nin eserlerinden bahseden kaynaklardan Osmanlı Müellifleri[1048] ve Büyük Tefsir Tarihi[1049]'nde "Dürerü'l-Akâid", Hediyyetü'l-Ârifîn'de "Dürer-i Akâid ve Ğurer-i Külli Sâikin Ve Kâid"[1050] adı ile verilmektedir. Hüseyin Vassâf'ın, "Risâle fî'l-batalati ve'l-melâhideti"[1051] diye Sîvâsî'ye nisbet ettiği eserin de Dürer'in mahiyetine uygun bir isim taşıması ve Vassaf'ın Sîvâsî'nin en çok nüshası bulunan bu eserinden mutlaka haberdar olabileceğinden hareketle Dürer-i

1047 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 2a.
1048 Mehmet Tâhir, I/50.
1049 Bilmen, II/692.
1050 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1051 Vassâf, III/259.

Akâid adlı eser olabileceğini düşünebiliriz. Araştırmalarımız esnasında Sîvâsî'nin "Risâle fî'l-batalati ve'l-melâhideti" isminde bir eserini tesbit edemediğimiz ve diğer kaynakların da böyle bir eserden bahsetmemiş olması bu kanaatimizi desteklemektedir.

Te'lif Sebebi:

Müellifimiz eserin mukaddimesinde, yaşı elliyi aşıp ömrünün sonlarına yaklaştığını hissettiği dönemlerinde mü'minlerin duâsını alma, doğruluk ve güzel bir isimle anılmak için faydalı bir eser ortaya koymaya niyetlendiğini, bunun için de gençlik yıllarında "Mevâkıf", "Makâsıd", "Milel", "Umde" "Şerh-i Akâid-i Taftazânî", "Bahru'l-Kelâm", "Fıkh-ı Ekber", "Müsayere-i İbn Hümâm" ve "Melekût" gibi kitâplardan derlediği görüşleri hakkı isbat ve batılı red adına insanların faydalanmaları için bir araya toplayıp muhtelif tefsir ve fetvâ kitâplarıyla "Akâid-i Şâfi'îyye"den mahâlline münasip bulduklarını ekleyip kaleme aldığını ifâde etmekte, ismini de "Dürer-i Akâid ve Gurer-i Külli Sâikin ve Kâid" koyduğunu belirtmektedir. Müellifimiz bu ifâdelerden sonra eserini okuyan, dinleyen ve kendine bir fâtiha bağışlayanları Allah'ın yarlığaması temennisinde bulunmaktadır. [1052]

Bu eserin Süleymâniye Ktp. Reisü'l-Küttâb kitâplığı 527 ve İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar 1566/2 numaralarda bulunan nüshalarının başında yer alan ilk varaklarda eser hakkında muhtemelen Sîvâsî'ye ait olan şu ifâdeler yer almaktadır: "Bu kitâb-ı müstetâb usulden olan ilm-i Kelâm'dan onyedi pare kitâbın tercümesidir. **"Ümmetim yetmiş üç fırkaya bölünecektir..."**[1053] hadîsinin mazmunudur. Ve ehl-i sünnet ve cemaat yoludur ki, kıraatle müesses ve hadîs üzere mebnidir. Ve zamanında Râfizî ve Haricî, Hurûfî, mu'tezilî gibi zâhir-i Kur'ân-ı kerîmi hevâları üzere te'vil edenlerin fesadı ve betâletini beyân eder. Arabî kitâblardan Türkçe'ye tercüme olundu. Ta ki, Hz. Zıllullâh-ı Taâlâ ve Ahmedi's-Selâtin bu risâleyi vasıta edip bununla ehl-i sünnete mu'in ve nafi' ve erbâb-ı küfr ve dalâlet ve ashâb-ı bid'ati kahir ve kami' ola ve ayine-i musaffâya nazar-ı inâyetle baktıkça taht-ı saltanatta muhtedî kimdir ve râh-ı dinden zâhil kimdir lütfen ve kahren muamele edeler ve bu kitâba her kim nazar ederse Hazreti padişaha duâ ede ki, bu tercümeden bir murâd dahi saye-i hüdâ olan padişahı duâ ile yadetmektir."

Muhtevâsı:

Nüshalarının çok olmasından hareketle Sîvâsî Efendi'nin en çok okunan eserlerinden biri olduğunu tahmin ettiğimiz bu eser şu bölüm başlıklarını ihtiva etmektedir:

Mukaddime ve Mansur Devânikî hikâyesi(vr. 10a), İmân ve İslâm(vr. 14a), İmanın artması ve eksilmesi(vr. 14a) Hızır Aleyhisselâmın duâsı(vr.14b), Ye's halinde imânın durumu(vr.16b), İcmali iman ve Mukallidin imanı(vr.18b-19a), İmânda Tevkid(vr. 20b), Ma'rifet(vr. 20a-22a), İmânın Mahluk olup olmadığı (vr. 22b), ehli-i kıble ve onları küfürle itham etmenin beyanı(vr. 23a), İmanın rükünleri(vr. 26a), Küfürlerine hükmedilen sapık fırkalar(vr. 27b.), Tevhîd ve sıfatlar konusunda kelâm usûlleri(vr. 31a), Vahy

---

1052 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 2a-2b.

1053 Bkz. Tirmizî, Kitâbu'l-İman, 18; Ebû Dâvûd, Kitâbu's-Sünne, 1.

meselesi ve Müteşabih âyetler(vr. 33b), Rüyada Cenab-ı Hakk'ı görme(vr. 41a), Cenab-ı Hakk'ı âhirette görmenin hakîkati(vr. 42a), Nebinin tarifi ve sâir enbiyâ (vr. 48b), Hz. Peygamber'in diğer nebilere üstünlüğü(vr. 52a), Hz. Peygamber'in fazileti ve Mi'râc'daki halleri(vr. 54b-55a), Enbiyâ'nın ismeti(vr. 58a), Hulefâ-i Râşidîn'in faziletleri (vr. 60a), Aşere-i Mübeşşere'nin faziletleri(vr. 62a), Bedir ehlinin fazileti(vr. 62b), Velinin tarifi, mu'cize, kerâmet ve istidrâc(vr. 67a), Ebû Hanîfe, Mâtüridî ve Eş'arî'nin halleri(vr. 70b-71a), Sultanların hallerini beyan(vr. 73a), Emri bi'l-Ma'rûf Nehy ani'l-Münker(vr. 73b), Farz-ı ayn ve farz-ı Kifaye(vr. 77a), keffarâtın çeşitleri(vr. 78b), Allah sevgisi(vr. 81a), Ölülere duâ etmenin faydaları(vr. 82a), Kader hakkındaki itikadlar(vr. 83a), Fısk ile imanın gitmeyeceği(vr. 85b), Teklif-i mâlâ yutak(vr. 87a), Büyük günah işleyenlerin durumu ve cehenneme gireceklerin oradan bir daha çıkamayacakları (vr. 87b), Şirk ehlinin affedilmeyeceği, şefa'at ve Hz. Peygamber'in anne-babasının durumları(vr. 94b), Ahiret işlerine taalluk eden itikadi mevzular(vr. 106b), Rûh'un mahiyeti(vr. 110a), Haşrin halleri(vr. 110b), Müvekkel melekler (vr. 113a), İsa Aleyhisselâm'ın yer yüzüne inmesi(vr. 114a), Kitabın Hatimesi(vr. 116a), Hatimenin hatimesi(vr. 117b), Sülûkun faydaları(vr. 119a)

Sîvâsî Efendi eserinin sonunda meşguliyetinin fazla olmasından dolayı geceleri fırsat buldukça yazmağa çalıştığı bu eserini, onyedi parça muteber kaynaktan faydalanmak sûretiyle hazırladığını belirttikten sonra, zikrettiği ihtilâflı mevzuları zamanı müsait olan kardeşlerinden birisinin şerhedip bu risâleye bir tekmîle hazırlamasını istemekte, yapmış olduğu hataların düzeltilmesini, kendisinin de bu konuda ayıplanmamasını isteyerek niyyetinin faziletini izhâr ve tasnif davası olmadığını, nihayet bulmuş olduğu Arapça kitâblardan fayda elde edilmesi ve sapık fırkaların çoğaldığı dönemlerinde murâdının ilm-i îtikâdı tavzih olduğunu ifâde etmektedir.[1054]

Nüshaları:

1- Yukarıda muhtevâsını vermeye çalıştığımız bu nüsha Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân 300/1 numarada bulunmakta olup, 200x140, 140x80 mm. ebadında 120 vr. 15 st. halinde beyaz kağıda nesîh hattıyla ve siyah mürekkeble yazılmış, bölüm başlıklarının yazılışında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Yine âyet, hadîs ve şiirlerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Eserin yazılış tarihi belli değildir. Süleymâniye Ktp. Esat Efendi Kitâplığı 3627/2 numara bulunan nüshada Sîvâsî Efendi'nin bu eseri 1024 Rebiülevvel ayında te'lif ettiği zikredilmektedir. Buradan hareketle incelediğimiz nüshanın Sîvâsî Efendi'nin kendi hattı olduğu kesin ise bu nüshanın 1024/1615 yılında yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.

1054 A.g.e., vr. 121a-121b.

Eserin Başı:

حمدا لما لذذ السنة قلوبنا بلذايذ عقايد ارباب الفنا ونعم...

Eserin Sonu:

تم الكتاب بيد مؤلفه الفقير شيخي السيواسي عصمه الله
من القلبـــــــــــــــــــ القاســـــــــــــــــــي.

2- Süleymâniye Ktp. İbrahîm Efendi Kitâplığı 250 numaradaki nüsha: Bu nüsha 265x146, bbxbb mm. ebadında 81 vr. 17 st. halinde olup, tâlik hat ile yazılmıştır. Müstensihi belli olmayan bu nüsha 1039/1629. da istinsâh edilmiştir. Kahverengi meşin ciltlidir.

3- Süleymâniye Ktp. İbrahîm Efendi Kitâplığı 241 numaradaki nüsha: Bu nüsha da 209x135, 138x75 mm. ebadında 96vr. 15 st. halinde olup, nesîh hat ile yazılmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

4- Süleymâniye Ktp. Esad Efendi Kitâplığı 3627/2 numaradaki nüsha: Bu nüsha 200x139, 152x81 mm. ebadında 24-87vr. 15 st. halinde olup, tâlik hat ile ile yazılmıştır. Muhammed b. Mustafa tarafından istinsâh edilen bu nüshanın istinsâh tarihi 1088/1677 dir.

5- Süleymâniye Ktp. Reisülküttab kitâplığı 527 numaradaki nüsha:

Bu nüsha 203x117, 165x60 mm. ebadında 81 vr. 21 st. halinde olup, Talik hat ile yazılmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

6- Süleymâniye Ktp. Çelebi Abdullah Efendi Kitaplığı 195/2 numaradaki nüsha:

Bu nüsha 212x153, 163x108 mm. ebadında 30-109 vr. 17st. halinde nesîh hat ile yazılmıştır. Mustafa Çavuş b. Mehmed tarafından istinsâh edilen bu nüshanın istinsâh tarihi 1058/1648. dir.

7- Süleymâniye Ktp. Kılıç Ali Paşa Kitaplığı 530 /m deki Nüsha:

Bu nüsha 205x149, bbxbb mm. ebadında 134 vr. 15st. halinde nesîh hat ile yazılmıştır. Ahmed Sa'id tarafından istinsâh edilen bu nüshanın istinsâh tarihi 1170/1756 dır.

8- Süleymâniye Ktp. Laleli Kitaplığı 2408/1 numaradaki Nüshası:

Bu nüsha 346x208, 245x135 mm. ebadında I+39 vr. 25st. halinde nesîh hat ile yazılmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

9- Tercüman Gazetesi Kütüphânesi, Türkçe Yazmalar kataloğunda kaydedilen nüsha: Bu nüsha 210x150, 150x80 mm. ebadında II+54 vr, 21 st. halinde Nesih hat ile aharlı samani renkte orta kalın kağıda yazılmıştır. Kitap rutubetli ve su lekelidir. Kimi yapraklarda mürekkebi dağılmış, çeharguşe ebru cilt, miklebli, fakat eski ve harap hâldedir.[1055]

1055 T.G.K.T.Y.K. I de, Yazarın ismini eserde vermediği fakat Osmanlı Müellifleri'nin Şeyh Ahmed'in bu addaki bir eserinden bahsettiğini, eserde kanıt bulunamadığı için yazar isminin "Şeyh Ahmed(?)" şeklinde soru

10- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe yazmalar, 2339 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 95x157 ebadında, 1b-157a vr. 17st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeble ve nesîh hat ile yazılmıştır. Yazılar yaldızlı mürekkeble çerçeve içine alınmış, konu başlıklarının yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Küçük ebadlı olan bu eser yeşil bez ciltle kaplanmıştır. Müstensihi Şam defterdârlarından Muhammed Sehrâb'dır. İstinsâh tarihi 1050/1640 dır.

11- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe yazmalar,5888 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 1b-105a vr. 15 st. halindeparlak beyaz kağıda siyah mürekkeble ve tâlik hat ile yazılmıştır. Yazılar yaldızlı cetvel içine alınmıştır. müstensihi Muhammed b. Ebû Bekr b. İbrahîm b. Receb es-Sîvâsî'dir. İstinsâh tarihi belli değildir. Kitâbın sırtı kahverengi meşinle kapaklar ise eflatun renkli kâğıtla kaplanmıştır.

12- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe yazmalar,2256 numarada kayıtlı olan bu nüsha, 100x208 mm ebadında, I+2b-89b vr. 21 st. halinde beyaz parlak kağıda siyah mürekkeble yazılmış, konu başlıklarının yazımında kırmızı mürekkep kullanılmış. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir. Kitâbın sırtı kahverengi meşinle, kapaklar ebrulu kâğıtla kaplanmıştır. Ebrular silik vaziyettedir.

13- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe yazmalar,5905 numarada kayıtlı olan bu nüsha 152x212 mm. ebadında 1b-58a vr. 21 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeble ve nesîh hat ile yazılmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir. Kitap açık kahverengi ciltle kaplanmıştır. Kapak içleri parlak ve güzel desenli ebrulu kâğıtla kaplanmıştır.

14- İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe yazmalar, 1566/2 numarada kayıtlı olan bu nüsha 72a-134b vr. 20 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar yaldızlı çerçeve içine alınmıştır. Eser Siyah deri ciltle kaplıdır. Cilt kapağının üzeri yaldızlı işlemelidir ve şemselidir.

15- Bu eserin bir diğer nüshası da İbrahîm Hakkı Konyalı Kütüphânesi'nde mevcuttur.

---

işaretiyle verildiği ifade edilmekte ve Keşf'in (Bkz. Katib Çalebi, *Keşfu'z-Zunun*, I/747) bu eseri Sîvâsî'ye verdiği belirtilmektedir. Bkz., *T.G.K.T.Y.K. I*, Haz. Prof. Dr. Günay Kut, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst., 1989, s. 69-70. Oysa katalogda Dürer'e ait başlangıç ve bitiş metinleri Sîvâsî Efendi'nin kendi yazdığını tahmin ettiğimiz nüshayla karşılaştırıldığında bu eserin Sîvâsî Efendi'ye ait olduğu hakkında şüpheye mahal kalmaz. Osmanlı Müelliflerinde Şeyh Ahmed'e nisbet edilen eser bu eserle aynı isimde olmasına rağmen Sîvâsî Efendi'nin eseriyle alakası yoktur. Krş. Sîvâsî Şeyh Ahmed, *Dürer-i Akâid ve Gurerü Külli Sâikin ve Kâid*, Millet Ktb., Şeriyye 281 numara, talik, müellif hattı, 1024/1615.; Sîvâsî Şeyh Ahmed, *Dürerü-i Akâid ve Gurerü Külli Sâikin ve Kâid*, Millet Ktb., Şer'iyye 282/3 numara, talik, müstensih Hasan b. Abdulaziz, istinsâh Târihi 1186/1772.

2.2.1.7. Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Mesâ'id-i Ervâh-ı Tayyibe ve 'Ayniyye

Bu eser Yâr Ali b. Siyavûş b. Avren Divriğî(ö.812/1409)'nin Farsça olarak kaleme aldığı "Kitâbu'l-Makâsıd'ın-Nâciye fî'l-Mebdei ve'l-Me'aşi ve'l-Mead" adlı eserinin Sîvâsî Efendi tarafından yapılan Türkçe tercüme ve şerhidir.

Eserin başında yer alan ifâdelere göre; "Yâr Ali bu eserinde esmâ-i ilâhiyye, hakâik-i rabbâniyye ve hazarât-ı gaybiyyeyi icmalen beyân edip yazmış, emr-i ilâhînin, meratib-i vucûd üzere hazreti şehâdet ve tafsile tecellî ve nuzûl edişini ve sırr-ı insanînin hazreti gayb ve cem'e Burâk-ı amel-i sâlih ile urucunun, refref-i tecrid ile isrâ edip ilk hazrete vûlûcunu tahkik ve tastir etmiştir."

Sîvâsî Efendi bu kitâptaki hikmetli ibâre ve işâretleri, ıstılâh ve kavramları tahkik ve şerh etmiş, ifâdeler arasındaki insicam ve bütünlüğü sağlayarak yerinde ilavelerle zenginleştirmiş ve bu esri "Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Mesâ'id-i Ervâh-ı Tayyibe ve 'Ayniyye" diye isimlendirmiştir.

Bu eserde muhtevâ olarak varlık âleminin sırları, esmâ-i ilâhiyye, sıfât-ı ilâhiyye, nüzûl ve urûcun mertebeleri, nefis ve mertebeleri, ilmin dereceleri, kâinatın mertebeleri ve tevhîdin sırları gibi hususlar işlenmektedir.

Nüshaları:

1- Eserin yukarıda incelediğimiz nüshası İstanbul Ünivversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar 2233 numarada 1b-95a varak, 21 st. halinde nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeble yazılmıştır. Konu başlıkları ile âyet ve hadîslerin yazımında kırmızı ve mavi mürekkep kullanılmış, sayfa yazıları kırmızı mürekkeple çerçevelenmiştir. ibârelerin kenarlarına yer yer şerhler düşülmüştür. Eser kahverengi meşin ciltle kaplıdır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

Eserin Başı:

حمد بي حد اول ذات احدحضرتلرينه اولسونكه فتح خزائن جود
وحل طلسم غيب وجود ايجون قلب غيب مطلق و سر عما...

Eserin Sonu:

بو كتابك ترجمه سي تمام اولدي يوم الجمعة وقت الازان الاول
وهواليوم الثامن والعشرين شهر رمضان المبارك سنه ثمانية
و ثلاثين والف برحمتك يا ارحم الراحمين.

2- Eserin Bâyezîd Devlet Ktp. Veliyüddîn Efendi1855 numarada bulunan bir başka nüshası, 1b-95a varak, 21 st. halinde nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Konu başlıkları âyet ve hadîslerin yazımında kırmızı ve mavi mürekkep kullanılmış, sayfa

yazıları kırmızı mürekkeple çerçevelenmiştir. Eser kahverengi meşin ciltle kaplıdır. 1173 tarihinde Seyyid Lütfullâh b. Seyram tarafından istinsâh edilmiştir.

2.2.1.8. Kazâ ve Kader Risâlesi

Bu eser İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphânesi'ndeki fiş kaydında "İrâde-i Cüziyye Risâlesi", Bâyezid Devlet Kütüphânesi'ndeki fiş kaydında ise "Kader Hakkında Risâle" şeklinde geçmektedir. Sîvâsî'nin eserlerinden bahseden kaynakların hiç birisinde ismi yer almayan bu risâlenin muhtevası dikkate alındığında ismi kanaatimize göre "Kazâ ve Kader Risâlesi" olmalıdır.

Te'lif sebebi:

Sîvâsî Efendi bu eserine Allah'a hamd ve Peygamber'e salât u selâmdan sonra eserini yazış sebebini zikrederek başlamakta ve şunları söylemektedir: "Erbâb-ı devletin Hakk'a mâil ve rızâya kâillerinden birisi bu Şeyhî fakîrden: "Ne olurdu kader konusunda örnek bir eser yazsaydınız; böylece biz de helâk olan ve Allah'ın rızâsını kazananların yolunu bileydik.". diye rica etmeleri üzerine bu nahîf ve sermayesiz fakir de, "umulur ki", "belki", "olmaz" diye mazeret sıralamadım ve zihnimde mahfûz bulunan şeyleri o gün kaleme aldım. Bazı kısımları Arapça, bazılarını da Türkçe yazdım. Mercudur ki, okuyanlar duâ edeler."[1056]

Sîvâsî Efendi bu eseri yazmadaki maksadını şu iki gerekçeye dayandırmaktadır. Bunlardan birisi iclâl ve azamet sâhibi kişilere kazâ ve kaderin hakîkatini beyân etmek; diğeri ise işledikleri günah ve kusûrları, noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'a nisbet eden isyankârları reddetmek.

Muhtevâsı:

Kader konusundan bahsetmenin güç olduğunu, çünkü Hz. Peygamber'in bu konuda bizleri menettiğini belirten müellifimiz, edepsiz günahkârların ve inanmayanların Allah'a zulum isnad etmelerini reddetmek için bu konuda konuşanın mazur görülmesini söylemektedir. Müellifimiz bu gerekçeden hareketle ilim sâhibi kimselerin yapması gerekenin kadere imân ve Cebriye'nin söylediği zulüm ve tehlikeli sözlerden sakınmak olduğunu belirtir. Müellifimiz kader konusunu tevhîdle irtibatlandırarak "havass'ın tevhîdi" ve "umûmun tevhîdi" olarak iki tevhîdden bahsetmektedir. Ona göre, Allah'ın zâtı üzerine hiç bir kusûr nisbet etmemek olan kâmil kişilerin tevhîdi, avam için cebirdir. Umûmun tevhîdi ise Allah'a cebir isnadı tehlikesinden sarf-ı nazar etmektir.

Müellifimiz eserini Kaderiyye, Cebriyye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in kader konusundaki görüşlerini vererek sona erdirmektedir.

Kader konusunda âyet ve hadîsler yanında Hz. Ali, İmâm-ı Gazâlî, İbn Arabî, Ebûssuûd, Ebû'l-Mu'in en-Nesefî gibi zâtların bu konudaki görüşlerini de aktaran

---

1056 Sîvâsî, *İrade-i Cüziyye Risâlesi*, İ.Ü. Merkez Ktp., Türkçe Yazmalar, No: 1903, 1b-2a.

müellifimiz, yerine göre Türkçe, Farçça ve Arapça şiirlerle eserini zenginleştirmeye çalışmıştır.

Nüshaları:

1- Bu eserin incelediğimiz nüshası İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar Bölümü 1903 numarada kayıtlıdır. 1b-10b vr. 21 st. halinde beyaz kağıda nesîh hattıyla yazılmıştır. Ayetlerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir. Eserin sırtı kırmızı meşin, kapaklar siyah bez ciltle kaplıdır.

Eserin Başı:

حمدا لمن قضي ان لا نعبد الا اياه كيفية لا وهو في السماءاله
وفي الارض اله وصلوة علي سيدنا اصحاب التوحيـــــد...

Eserin Sonu:

... اكر شدت بلا قضا ايسه صبريله قارشولق كركر كه
محبوب و مأجور اوله... انما يوفي الصابرون اجرهم بغير حساب بودر.

2- Eserin diğer nüshası Bâyezid Devlet Ktp. Velîyüddîn Efendi 347/8 numarada bulunmakta olup, 235x140, 165x65 mm. ebadında 254-260 vr. 21 st. halinde nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Kahverengi meşin ciltle kaplıdır. Bu eser, etüdümüz için ön çalışma yaparken yukarıda verdiğimiz numarada tesbit edilmiş ve bilgi alınmıştı. Ancak bir yıl sonra eser hakkında tetkiklerimizi sürdürmek için kütüphâneye müracaat ettiğimizde bu eserin kaydının düştüğünü veya aynı numarada olmadığını gördük. Yetkililerin bu durumu düzelteceklerini umarız.

2.2.1.9. Risâle-i Fir'avn

Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 294/5 numarada kayıtlı bulunan bu risâle Sîvâsî Efendi adına fişlenmiştir. Ancak risâlenin hemen başında yer alan " İstanbul'da Fir'avn'ın imân ile hatm ve ademinde azim nizâ' olunmağın azîzimiz ve şeyhimiz Sîvâsî Efendi hazretleri yevm-i muhlaslerine; "benim eşgalim var cem' ve te'life miknetim yoktur. Siz tefâsîr ve ehâdîs tetabbu' idüb bu hususta varid olan ehâdîs ve ahbarı cem' idin." deyü buyurmağın imtisâlen li-emrihim cem' olundu. Fi sene ihdâ ve işrîne ve elf."[1057] İfâdelerden de anlaşıldığı üzere bu risâle Sîvâsî Efendi tarafından değilde onun emri üzere müntesibleri tarafından hazırlanmıştır.

Sîvâsî Efendi'nin emrine uyarak bu eseri hazırlayan zât, eserin sonunda yer alan kayda göre Hacı İsmail b. Hacı Sinân es-Sîvâsî'dir.[1058]

1057 Sîvâsî, *Firavun'un İmanına Dair Risâle*, vr.1b.
1058 A.g.e., vr. 7b.

Sefine-i Evliyâ'da Sîvâsî Efendi adına "Risâle-i Fir'avn" adlı bir eser nisbet edilmektedir[1059]. Kanaatimize göre bu eser yukarıda zikrettiğimiz risâle olmalıdır. Eğer bu kanâatimiz doğru ise -ki, Sîvâsî'ye başka kaynaklarda böyle bir eser nisbet edilmemiştir.- o zaman H. Vassâf'ın bu eseri görmeden zikretmiş olacağını söyleyebiliriz. Zira o bu eserin Türkçe yazılmış olduğunu belirtmekte, oysa yukarıda zikrettiğimiz eser Arapça olarak kaleme alınmış bulunmaktadır. Eğer Vassâf'ın zikrettiği eser bizim zikrettiğimizden farklı bir eser ise bu durumda Sîvâsî'nin bu konuda yazılmış müstakil bir eserinin olduğu da düşünülebilir.

Bu risâle bizim için Sîvâsî Efendi'nin isteği doğrultusunda yazılmış olduğundan dolayı, onun görüşlerini de aksettirmesi açısından ehemmiyet arzetmektedir.

Nüshası:

1- Araştırmalarımız sırasında tek nüshasına rastladığımız ve Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitaplığı 294/5 numarada 200x130, 140x70 ebadında 91b-95b vr., 23 st. halinde nohudî beyaz kağıda nesîh hat ile siyah mürekkeble yazılan bu risâle 1021/1612 tarihinde Mustafa es-Sîvâsî tarafından hazırlanmıştır.

Eserin Başı:

الحمد لله الذي جعلنا ممن عرف واغترف من ايادي من اغترف...

Eserin Sonu:

تمت جمعتها بامر شيخنا السابق في مضمار الجبروت الفايق
في ارباب اللاهوت الشيخ عبدالمجيد الملقب شيخي السيواسي
وانا الفقير الحاج اسمعيل ابن الحاج سنان السيواسي.

2.2.1.10. Mektubları

Sîvâsî Efendi'nin pek çok hâlifesi olması ve bunlarla gerek tarîkat usûl ve adabıyla ilgili, gerek irşad konusunda yapmaları gerekenlerle alâkalı, gerekse sair mevzularda kanaatlerini öğrenme ve selâmlaşma kabilinden karşılıklı mektuplaşmaların olduğunu düşünebiliriz. Nitekim birisi kütüphanede müstakil nüsha halinde diğer ikisi de Sîvâsî'den bahseden kaynaklarda olmak üzere üç mektubunu tesbit etmiş olmamız bu kanaatimizi haklı çıkarmaktadır. Sîvâsî Efendi'nin tesbit ettiğimiz mektupları şunlardır:

1- Sîvâsî Efendi'nin Hüsam Dede(?) tarafından kendisine gönderilen mektublara muhiblerinden olan İsmail Efendi(?)'nin ricası üzerine verdiği cevapları ihtiva eden bir mektubu Süleymâniye Kütüphânesi'nde bulunmaktadır.

Bu mektup, kütübhane fiş kaydında "Mektublar ve Hazerât-ı Hamse" şeklinde birden fazla mektub ve "hazerat-ı hamse"ye dair iki müstakil esermiş gibi gösterilmiştir. Ancak

1059 Vassâf, III/258.

yaptığımız tetkiklerde onun birden fazla değil tek bir mektub olduğunu, "hazerat-ı hamse"nin ise bu mektubun içinde zikredilen izahatda yer alan bir bölüm olduğunu tesbit ettik.

Muhtevâsı:

Sîvâsî Efendi bu mektupda "حسبنا الله", "لا اله الا الله" kelimelerinin tahkiki üzerinde durmakta ve hakîkî tevhîdin mâsivâdan kat'ı nazar edip, Hakk'a teveccüh etmekle elde edilebileceğine, sâlikin Allah'ın sıfatlarında fenâ bulmadıkça evliyâ ve sıddıkînden olamayacağına, velî olmak için de öncelikle fenâ fi'l-velî, fenâ fi'r-rasul ve fenâfi'llâh, mertebelerinin aşılması gereğine dair hususlara değinmektedir. Diğer taraftan Hüsam Dede'nin "esmâ-ı hüsnâ'nın her biri bir ceberûttur" ifâdesini değerlendirmekte, sonra "hazerât-ı hamse" hakkında bilgi vermektedir. Sonuçta Hüsam Dede'nin selâmına mukabele ederek bu yazdıklarını ta'ziz etmesini ve gıyabında kendisine duâ etmesini isteyerek ve kendisi de ona duâ ederek mektubuna son vermektedir.

Nüshaları:

1- İncelediğimiz bu mektubun Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitâplığı 300/5 numarada kayıtlı bulunan nüshası 200x140, 140x80 mm. ebadında 212b-221b vr., 15 satır halinde, nohudî beyaz kâğıt üzerine nesîh hat ile siyah mürekkeble yazılmıştır. Nizâmi bir mektub formu taşımadığından bu mektubun Sîvâsî Efendi'nin Hüsam Dede'ye gönderilen mektubu olmadığı ve istinsâh edildiği anlaşılmaktadır. Mektubun müstensihi ve istinsâh tarihine dair bir kayıt yoktur.

Eserin Başı:

بزم حسام دده بعد السلام منه وبه و اليه مكتوبلرك كلوب...

Eserin Sonu:

اصل بيك بردرد اما بريسي اخفي در ديمشلر تمت بعون الله

2- Bu mektubun bir diğer nüshası Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1364/4 numarada bulunmaktadır. Bu nüsha 67X140, 200x140 mm, ebadında 126b-137b vr., 15 st. halinde, beyaz kâğıt üzerine nesîh hat ile siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır.

Sîvâsî Efendi'ye ait başka bir mektubun bir kısmına ait ibâre de Nazmî Efendi'nin "Mi'yar-ı Tarîkat-ı ilâhi" adlı eserinin başladığı varağın boş olan ilk sayfasında yer almaktadır. İbâre şöyledir: "Merhum azîzim Sîvâsî Hazretleri bir dostuna irsal eylediği mektubunda, bir halîfesine nasihattir ki; "Gayra meyl olsa gayret-i Hakk gayrânda ma'raz ider. Amma Hakk'a meyl olsa, cümle a'da ve ma'razı ahibbâ olur. Men akbele ila'l-Hakki akbele'llâhu iyleyhi'l-halka. Men tevekkel ala'llâhi kefâhu.[1060] Eğer iç yüzden eser-i tevekkül zuhûr etsün der isen, bu isme her gün yüz kere iştiğal eyle. Dinin ve dünyan ve

1060 "Kim Allah'a yönelirse, Allah da halkı ona yöneltir. Kim Allah'a tevekkül ederse, O ona yeter."

mahzenin artar." deyû. İntehâ:"Hasbunâ'llâhu'l-Kafî'l-Kefîlü'l-Mu'izzü'l-Muğni'l-Vedud.[1061] Ziyade etsen de olur. Aded 100 hîle ve taayyun olunca 101."[1062]

Sîvâsî Efendi'nin Abdulehad-ı Nûrî'ye gönderdiği nasihat tarzında yazılmış bir mektubu da Hediyyetü'l-İhvân'da yer almaktadır.[1063]

2.2.1.11. Şerh-i Mesnevî

Şerh-i Mesnevî, Sîvâsî Efendi'nin en meşhur eserlerinden biri olup onun eserlerinden bahseden kaynakların hemen hepsinde ismi zikredilmektedir. Eserin MEB Ankara Genel Kitâplık No: 683'te bulunan Sîvâsî' Efendi'nin kendi hattıyla yazdığı nüshasının ilk varaklarında sonradan yazıldığı anlaşılan bir kayıtta "Şerh-i Mesnevî-i Şerîf Şemsüddîn Sîvâsî bi-hattihi" şeklinde eser Şemseddîn Sîvâsîye aitmiş gibi gösterilse de, diğer bir varakta eserin Sîvâsî Efendi'ye ait olduğu belirtilen kayıtlar mevcuttur. Nitekim bu kayıtlardan birinde "Sîvâsî Efendi'nin kendi hatt-ı şerrifleridir gaflet olunmaya" ve yine kime ait olduğu belli olmayan 1229 tarihli bir diğer kayıtta ise bu eseri Şemseddîn Sîvâsî'nin kardeşinin oğlu ve halîfesi olan Abdulmecîd-i Sîvâsî'nin yazdığı ve benzerinin bulunmadığı ve bu hususta gaflet olunmamasına dair ifâdeler yer almaktadır. Ayrıca aşağıda da zikredeceğimiz üzere eserin mukaddimesinde şarihin Sîvâsî Efendi olduğu açıkça bellidir.

Sîvâsî Efendi'nin Mevlânâ'nın rüyada kendisine bu eseri şerh etmesini istemesi ve I. Ahmet'in emri üzerine kaleme aldığı bu şerh Mesnevî'ye yapılan şerhlerin ilklerindendir. Nazmî Efendi bu şerh için şunları söylemektedir: "Nefsinde bir şerhdir ki, tamâm Mevlânâ'nın murâdları üzeredir.[1064]

Te'lif Sebebi:

Sîvâsî Efendi bu eseri hangi gerekçelerden dolayı yazdığını eserin mukaddime kısmında şu şekilde ifâde etmektedir: "Mevlânâ Rumî (ks) hazretleri Kur'ân'ın özü olan ve benzersiz beyânlarından oluşan Mesnevî-i Şerîf'lerinde yazdığı rumuz ve nüktelerin incelik ve hakikatlerini, her bir beyti birbirine tatbîk ve bunların sülûkda hangi makama işâret ettiğini şerh ve tahkîk etmediğinden zarurî olarak bu rumuzlardaki incelikleri tedkîk ve her beytin hangi âyet-i kerîme ve hangi hadîs-i Şerîfin mazmunu olduğunu beyân ve tahkîk etmek anlaşılmayan yerleri vuzuha kavuşturmak için latîf bir uslûb ile şerh olunması için bu fakîr kula tevdi ettiği görevi emir telakki edip, şerh etmeye başladım. Ömrüm oldukça itmâmına gayret edeceğim."[1065]

1061 "Kafi, Kefil, Mu'izz, Muğnî ve vedud olan Allah bize yeter."
1062 Türer Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, s. 108-109.
1063 Nazmî, s.129-130.
1064 Nazmî, s. 121.
1065 Sîvâsî, *Şerh-i Mesnevî*, vr. 3b.

Sîvâsî Efendi kendisini bu eseri yazmaya sevkeden asıl gerekçeyi de şöyle açıklamaktadır: "Bu şerhe başlamadan önce iki kere rü'yada lutufları olup üçüncüde "benim kitâbımı başka kitâblara mani' eyle" diye buyurdular. Görevimiz ve çalışmalarımız çok olduğundan kusûr etmişdik. Neticede Mevlânâ'nın sırrı tecellî etdi. Ve bu şerhi bir an önce yazmam gerektiğini bana işâret etti. Zâhiren ve bâtınen ulu'l-emr olan Sultân Ahmet Han Hazretlerine ve sultân-ı mülki'l-hakîka Mevlânâ Hazretlerine ittibâ' farz olduğundan kusûrlarıma rağmen şerhi yazmaya başladım."[1066] Benzeri ibâreler Antalya Tekelioğlu nüshasında da yer almaktadır.

Nazmî Efendi bu hadîseyi biraz daha detaylı olarak şu şekilde nakletmektedir: "Sîvâsî Efendi Mesnevî-i şerîf üzerine, Sultân Ahmet Han'ın ibrâm ve ilhâhıyla, bir şerh-i latîf yazmışlardır. Lâkin, bir cilt tamam olub, sairleri müsveddede kalmışdır. Bâ'is-i te'lif dahi bu olmuş ki, Hz. Celaleddîn-i Rûmî ile 'âlem-i hâlde mülâkât vâki' olub, Hz. Sîvâsî'ye hitâb idüb, "Benim Mesnevî kitâbıma şerh yazmanuz maksûdumdur." didiler. Hz. Sîvâsî dahî 'özr beyân idüb, "Hazmen li-nefsihî benim ne haddimdir? Sizin kelimât-ı dürer-bârınuza ıttılâ'-ı tahsîl itmek, kande kaldı ki, şerh yazmak? Hususen nice şerhler var. Bizim şerhimize ne ihtiyac?" didiklerinde, "Hoş, anlar da güzel, lâkin kâl başka hâl başkadır. Benim Mesnevî'mi şerh itmeğe, sizin gibi bir ehl-i hâl, sâhib-i kemâl, 'ilm-i Kelâm'da mâhir ve fenn-i Tasavvuf'da nâdir gerekdir." buyururlar. Beşeriyet âlemine geldikde, ihmal buyururlar. Bir-kaç günden sonra yine mülâkât iderler; "Ben size benim Mesnevî'me şerh yazın dimedim mi?" buyururlar. Hz. Sîvâsî yine i'tizâr itmek murâd itdiklerinde, "Hoş, imdi biz sana topuz ile itdiririz." deyu buyururlar. Fi'l-vâki' 'alâ's-sabâh taraf-ı pâdişâhî'den hatt-ı şerîf ile iki çavuş gelüb, kağız-bahâ yüz sikke-i hasene getürürler. Hatt-ı Şerîfi kırâ'at buyurduklarında, "Benim faziletli pederim, bu sâ'at Mesnev-i Mevlevî'ye şerh yazmağa emrim olmuşdur. Biz de me'mûruz." dimişler. Ve hemen ol saat, dest-i şerîflerine kalem alub tahrîr iderler."[1067]

Sîvâsî Efendi'nin yazmış olduğu bu şerh Mesnevî'nin birinci cildinin ortalarındaki "Arslanın kuyuya bakması ve kendisiyle tavşanın akislerini görmesi" başlıklı hikâyenin ortalarında kalmıştır. Sîvâsî Efendi bu hikâyenin oniki beytini şerhetmiş daha sonraki onüç beyti şerhetmeden yazarak eserini Mesnevî'nin 1328. beyitinde bırakmıştır. Şerhini ise 1315. beyte kadar yapmış, çok olmasa bile bazen şerhetmediği beyitler de olmuştur. Meselâ 538 ve 539. beyitleri ile 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722. ve 994, 995, 996, 997. beyitleri şerhetmemiş hatta metinlerini dahi kaydetmemiştir.

Nazmî Efendi Sîvâsî Efendi'nin Mesnevî'nin bir cildini tamamladığını ve diğerlerinin müsvedde kaldığını, eserin nüshasının hazinede müsveddesinin de mahdumlarında kalıp yayılmadığını, halen bu müsveddelerin kendinde bulunduğunu söylemektedir.[1068] Bu

---

1066 A.g.e., vr. 3b.
1067 Nazmî, s. 120-121.
1068 Nazmî, s. 120-121.

ifâdelerden Sîvâsî Efendi'nin aslında diğer ciltleri de şerhettiği anlaşılmakta ancak bu müsveddelerin kaç cildin şerhi olduğu hakkında bilgi edinilememektedir.

Sîvâsî Efendi bu eserinde önce beyitleri kelime ve terkib halinde tercüme ettikten sonra açıklamalarını yapmış, şerh esnasında âyet ve hadîslerden iktibaslar yapmış, zaman zaman bazı meşâyihten de alıntılar yapmıştır. Yer yer de kendine ait şiirlerle şerhi zenginleştirmeye çalışmıştır. Şerhleri yerine göre bazen uzun bazen de kısa tutmuş, bazı beyitlerin de sadece tercümesini vermekle yetinmiştir.

Nüshaları:

1- İncelemiş olduğumuz bu nüsha MEB Ankara Genel Kitâplık 683 numarada kayıtlı olup, 210x145-bb[1069] mm. 1b-166b vr. bb. st. halinde nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Beyitler ve bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, üstleri yine kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Miklebli sırtı meşin, bez kablı, mukavva ciltlidir.

Eserin Başı:

حمدنا معدود و بي اهمال و بي صدود جناب معبود مبدع البدايع...
طبيب درد دل اولان حضرت مولانا نفوس اماره كانه محبوب اولان..

Eserin Sonu:

... پس اول پاك و طاهر ومجرد اولنلري انجتمك نه مرتبه
ضرردر بلمكـــــــــــــ كركـــــــــــــــــــــــــــ...
... مؤمنان اينهء يكديكرند اين خبر مي از پيمبر اورند.

2- Süleymâniye Ktp. Antalya/Tekelioğlu Kitaplığı, 391 numarada bulunan nüsha 295x185, 205x100 mm. ebadında 321 vr. 15 st. halinde nesîh hat ile kül renkte yerli kağıda siyah mürekkeble yazılmıştır. Yazılar yaldızlı mürekkeple çerçevelenmiş, beyitlerin yazımında mavi mürekkeb kullanılmıştır. Sırtı mavi renkte kâğıtla onarılmış, kapaklar kahverengi meşin ciltle ciltlenmiştir. Cilt kapağı salbek şemseli, köşîbendli ve zencireklidir. Mehmed Sıddık ve Şeyh Hasan'a ait mülkiyet kayıtları ile Hacı Osman-zâde Muhammed Ağa'nın hicri 1221 tarihli vakıf kaydı vardır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

Bu nüsha, Mesnevî'nin 993. beytine kadar yukarda zikrettiğimiz asıl nüshayla benzeşmektedir. Asıl nüshada şerhedilmeyen 994 ila 997. beyitler bu nüshada şerhedilmiş ancak bu nüsha 997. beyitte son bulmuştur. Yani asıl nüshaya göre eksiktir.

3- Bâyezid Devlet Ktp. Velîyüddîn Efendi Kitâplığı 1651 numarada bulunan nüsha Mevlânâ Bibliyoğrafyası'nda "Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî olarak zikredilmektedir[1070]. Ancak eserin başında yer alan ilk varakta bu eserin isminin "Şerh-i Mesnevî-i Şerîf" olduğuna dair kayıt yer almaktadır. Bu varakta sonradan yazıldığı anlaşılan ve kurşun

---

1069 "bb". kısaltması kitapları tanıtan kataloglarda standart ölçüsü olmayan sayfa ve satır adedi için "başka başka" manasına kullanılmıştır. Dolayısıyla biz de böyle durumlarda bu rumuzu kullandık.

1070 Önder, Mehmet, *Mevlânâ Bibliyografyası*, (Yazmalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ank., 1974, II/827.

kalemle yazılan kayıtta da eserin ismi "Tercüme-i Mesnevî" olarak gösterilmiştir. Doğrusu "Şerh-i Mesnevî" olmalıdır. Bu nüsha 295x200, 195x95 mm. ebadında, 262 vr. 21st. halinde nesih hatla beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmış, beyitlerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser Vişne çürüğü parlak meşin ciltle kaplanmış, kapak üzeri hafif oyuk şemseli olup, içleri ebrulu kâğıtla kaplanmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

4- Bu eserin bir diğer nüshası da İzmir(Tire) Necip Paşa Ktp. 312 numarada, 189x135, 126x70 mm. ebadında 159 varak 19 st. halinde bulunmakta olup, nesih hatla yazılmıştır. İstinsâh tarihi ve müstensihi belli değildir.

2.2.1.12. Şerh-i Cezîre-i Mesnevî

Hediyyetü'l-İhvan'da "Şerh-i Cezîre-i Mesnevî-i Şerîf"[1071], Hediyyetü'l-Ârifin'de[1072] ve Osmanlı Müellifleri'nde[1073] "Şerh-i Cezîretü'l-Mesnevî" adıyla Sîvâsî Efendi'nin eserleri arasında zikredilen bu eser, XVI. yüzyılın ünlü Mevlevi şâirlerinden biri olan Yenicevardar'lı Yûsuf-ı Sîne-çâk(ö.953/1546)'ın Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden 366 beyit seçerek meydana getirdiği "Cezîre-i Mesnevî"[1074]'nin şerhidir. Sine-çâk, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden aralarında anlam bakımından münasebet bulunan beyitleri seçmiş, böylece küçük de olsa bir eser vucuda getirmiştir. Yazıldığından beri Mevleviler arasında çok tanınan ve benimsenen bu eser Şam Mevlevîhanesi şeyhi Bağdatlı Mehmed İlmî Dede(ö.1072/1661) tarafından Türkçe olarak "Şerh-i Cezîre-i Mesnevî"[1075] adıyla şerhedilmiştir[1076]. Daha sonra müellifimiz Sîvâsî Efendi bu eseri 1011/1602 tarihinde "Şerh-i Cezîre-i Mesnevî" adıyla şerhetmiştir.

Cezîre-i Mesnevî'ye yazılan şerhler arasında Cevrî İbrahîm Çelebi(ö.1065/1654)'nin Aynu'l-Füyûz'u ile Şeyh Gâlib(ö.1213/1799)'in "Şerh-i Cezîre-i Mesnevî"si de vardır.[1077]

İlmi Dede'nin şerhinden sonra Cezîre-i Mesnevî'ye yazılan şerhlerin ilki muhtemelen Sîvâsî' Efendi'nin yazdığı Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'dir. Dolayısıyla bu yönüyle de ayrı bir önemi haizdir.

1071 Nazmî, s. 120

1072 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.

1073 Mehmed Tâhir, a.g.e., I/50.

1074 Bu eser ve nüshaları için bkz. Sîne-çâk, Yûsuf Sinaneddin b. Muhammed el-Vârdârî el-Mevlevî, *Cezîre-i Mesnevî*, Süleymâniye Ktp. Halet Efendi ilavesi, No: 78; Laleli, No: 1910; M. Arif-M. Murad, No: 74/1; Nafiz Paşa, No: 440/2, 449; Şehid Ali Paşa, No: 2771/3; Pertev Paşa, No: 635/1.

1075 Bu eser ve nüshaları için bkz. İlmî Dede, Bağdatlı Mehmed, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Süleymâniye Ktp., Düğümlü Baba, 263; Hacı Mahmut Efendi, No: 2526, 2636, 2846/1, 2422; Lala İsmail, No: 131/1, Mihrişah Sultan, No: 232; Pertev Paşa, 619/11; Tâhir Ağa, 400; Zühdî Bey, 545.

1076 İlmî Dede'nin bu şerhi daha sonra Abdullah Bosnevî(ö.1054/1644) tarafından Cezire-i Mesnevî adıyla nazmedilmiştir.

1077 Cezire-i Mesnevî ve şerhleri konusunda bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, s. 125-126; Ayan, Hüseyin, *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Ün. Edebiyat Fak. Yay., Erzurum, 1981, s. 17; Şeyh Galib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Haz. Turgut Karabey, Mehmed Vanlıoğlu, Mehmed Atalay, Atatürk Ünv. Fen-Edebiyat Fak. Yay. Erzurum, 1996, s. 9

Nazmî Efendi müellifimizin bu eseri için şunları söylemektedir: "Sîvâsî Efendi Cezîre-i Mesnevî-i Şerîf'e bir şerh yazmışlardır ki, naziri muhâl, misli gayr-i ihtimaldir. Eğerçi İlmî Dede'nin şerhi dahî makbûl ve makûldür, lâkin bunların şerhi 'alâ vechi't-tahkîk şerholunduğundan mâ-'adâ, sülûk ahvâlinin ve hakîkat sözlerinin zübdesi anda mündericdir."[1078]

Te'lif Sebebi:

Müellifimiz eserin başında besmele, hamdele ve salveleden sonra dört halîfeye tarziyede bulunmakta, daha sonra amcası ve Şeyhi Şemseddîn Sîvâsî'ye saygısını ifâdeden sonra Mevlânâ'ya medih ve senada bulunmakta ve devamla bu eseri te'lif sebebini ve takip ettiği metodu şu şekilde izah etmektedir;

"Mevlânâ (Mesnevî'sinde) bazı yerleri tafsil ederken bazılarında da î'cazda bulunmuş, herkesi kendi nefesine kıyasla anlamaya sevketmiştir. Ben de yine onun himmetleriyle bu yerleri açıklayıp bu cevher vari ifadelerden maksat nedir, Kur'ân'dan hangi âyete, ve hadîslerden hangisine işaret edilmiştir onu tesbit etmeye çalıştım. Şerhe başlamadan önce kelimelerin lugat lugat manalarını verip, sonra da tahkîk ve tatbik yollarından şüpheleri giderip kaynaklarına işaret ettim. Yani herbirinin mânâsını tahkîk edip, sâlikin vicdanına hangi açıdan uygun düşeceğini bildiğim kadarıyla açıkladım. Böylece bu eser ortaya çıkmış oldu.

Sîvâsî devamla şunları söylemektedir: "Şerhe başlayıp, Sîne-çâk'ın Mesnevî'den seçtiği beyitleri bir araya getirip, sonra bulduğum Mesnevî ciltlerini tetkik edip, her cildden birer beyt alarak birbirine münasip bulduklarımı bir araya getirdim. Bunu yaparken murâdım daha önce yazılan eserleri eksik görüp onlara itirazda bulunmak değildi. Bu hizmeti ben yine onların sır ve himmetinden bilirim. Belki yine şuhûdum da onların ruhaniyetinindir. Eseri yazmaya başladığım tarih 1011/1602 yılının rebiülevvel ayının ortalarında idi. Bu dönem de padişah da Sultân Mehmed b. Sultân Murâd idi."[1079]

Sîvâsî Efendi yukarda kendi ifâdeleriyle de dile getirdiği gibi önce Mesnevî beyitlerini vermekte daha sonra kelimelerin mazi, muzari emir gibi sığalarını göstermekte, şaz olanları belirtmekte, kıyasî olanları göstermektedir. Daha sonra kelimenin mânâsını vermekte ve şiir içinde hangi mânâya geldiğini ifâde ederek beytin tüm mânâsını vermektedir. Cezire-i Mesnevî'de olmayan beyitleri de ilave edip aralarında münasebet kurduğu beyitlerle birlikte izah etmektedir. Müellifimiz beyitleri şerhederken âyet ve hadîsler yanında mutasavvıfların ilgili konu hakkındaki görüşlerini de aktarmaktadır. Ayrıca zaman zaman kendisine ait şiirlerle şerhini zenginleştirmektedir.

Nüshaları:

1- İncelemiş olduğumuz bu nüsha Süleymâniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi Kitâplığı 2453 numarada 193x127, 145x85 mm. ebadında 141 vr. 17 st. halinde nesih hatla nohudi

1078 Nazmî, s. 120.
1079 Sivasi, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevi*, vr. 4a-6a.

beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Beyitlerin yazımında mavi mürekkep kullanılmış olup yazılar kırmızı mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Bazen de gerek Mesnevî beyitleri gerekse âyet ve hadîslerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bu eser Sîvâsî Efendi tarafından 1011/1602 tarihinde yazılmış olup, yine aynı yılın cemaziyelâhir ayında istinsâh edilmiştir. Müstensihi Hüseyin b. Şemseddîn el-Kızılcavî'dir. Eser Mesnevî'nin dördüncü ciltinin 536. beytinin şerhiyle sona ermektedir.

Eserin Başı:

حمدنا معدود اول حضرت مبدع بدايعه لابق و ثناء نامحدود
اول ذات مخترع صنايعه موافقدر كي...

Eserin Sonu:

قد وقع الفراغ من تحريره على يد مؤلفه شيخي بن ابي اليس
محرم الزيلي في شهر ربع الاول من تاريخ احد عشر والف...
وقد وقع الفراغ من كتابت هذالكتاد من يد حسين بن شمس
الدين القزلجوي في بلده اماسيا... في اواخر جمادالاخر تاريخ
احدا عشر والف من هجرةالنبي عليه السلام.

2- Süleymâniye Ktp. Hacı mahmûd Efendi Kitâplığı 2527/2 numarada 206x150, 155x95 mm. ebadında, 8-92 vr. 21 st. halinde beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmış, beyitler, konu başları, âyet ve hadîslerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bu nüshanın ismi eserin içinde Şerh-i Müntehabat-ı Mesnevî olarak kaydedilmiştir, fiş kaydında ise Şerh-i Mesnevî olarak gösterilmiştir. Kapakları bez kaplı ve döğmeli, sırtı kahverengi meşin ciltle kaplıdır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

3- Süleymâniye Ktp. Hacı mahmûd Efendi Kitâplığı 2453 numarada şerh-i Mesnevî şeklinde kayıtlı bulunan bu nüsha 198x127, 145x85 mm. ebadında, 141 varak, 19 st. halinde nesih hat ile nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Miklepli, kapakları ebru kâğıt kaplı, sırtı ve kenarları kahverengi meşinciltli olan nüshanın istinsâh tarihi 1011 olup, müstensihi belli değildir.

4- Süleymâniye Ktp. Kasideci-zâde Kitâplığı 327 numarada bulunmaktadır. 158x115, 120x80mm ebadında 126 varak, bb. st. halinde nesih hatla nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Bölüm başlıkları ve beyitlerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmış olan eser kahverengi meşin ciltle kaplanmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

5- İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar 196 numarada "Şerh-i Mesnevî-i Şerîf li-Şemsüddîn Sîvâsî" adıyla kayıtlı bulunan ve aslında Şemseddîn-i Sîvâsî'ye değil müellifimize ait olan bu nüsha 200x150, 145x85 mm. ebadında 3b-113a varak, 21 st. halinde nesih hatla nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Âyet, hadîs ve konu başlıkları ile Mesnevî beyitlerinin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Beyitlerin

üzeri yeşil mürekkeple cizilmiştir. Kapakları benekli karton, sırtı ise kahverengi meşin ciltle kaplanmıştır. 1047/1637 tarihinde Ömer b. el-Hac İlyas es-Sîvâsî tarafından istinsâh edilmiştir.

Eserin 114b-115 varakları arasında Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitaplığı 2755/4 numarada bulunan "Kaside Fi Medhi'n-Nebî Aleyhisselâm" ın nüshasıyla aynı bir kaside ile 115. varakta ayrıca 22 beyitlik bir kaside yer almaktadır.

2.2.1.13. Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye

Bu eser Hediyyetü'l-Ârifîn'de "Şerh-i Kasîdetü'l-Mîmiyye li- Celâleddîn er-Rûmî"[1080], Osmanlı Müellifleri'nde "Şerhu 'alâ Kasîde-i Mîmiyye li-Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî"[1081] olarak zikredilmektedir.

Sîvâsî Efendi bu eserini, kendisinden Mevlânâ'ya ait beyitleri şerhetmesini isteyen muhiblerin ısrârı üzerine kaleme almıştır. Müellifimiz eserin mukaddimesinde bu şerhi yazarken Mevlânâ'nın fuyûzât ve fütûhâtından istimdad ederek ona yöneldiğini ve onun ışık zerrelerinden kalbine yansıyanları, okyanusunun damlalarından sırrına damlayanları yazdığını, bunu yaparken de hiç bir kitâba, deftere, herhangi bir lugate ve onun hayatı hakkında anlatılan herhangi bir söze müracaat etmeden kalbine gelen şeyleri yazdığını belirtmektedir.

Sîvâsî Efendi'nin bu eseri Mevlânâ'nın onbir beytten oluşan eserinin şerhidir. Yaptığımız araştırmalarda bu beyitlerin Mevlânânın malum eserlerinin hiç birisinde yer almadığını gördük. Bu da Mevlânâ'ya ait bu beyitlerin tesbiti açısından Sîvâsî'nin bir katkısını ortaya koymaktadır.

Müellifimiz eserde metod olarak önce beyitlerin Türkçe tercümesini vermekte daha sonra bu beyitlerde geçen lafızları tahkîk ederek hangi mânâya kullanıldıklarını, beyit içinde hangi mânâya geldiğini belirtip, sonra beytin tümünü birlikte mülâhaza ederek şerhetmektedir. Müellifimiz şerhettiği yerlere münasib düşen âyet-i kerîmelerle beyitleri delillendirirken bazende kendine ait şiirlerle şerhini zenginleştirmektedir.

Nüshaları:

1- Eserin Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân Kitâplığı 300/4 numarada 200x140, 140x80 mm. ebadında 203-211vr, 15 st. halinde nesih hat ile beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeble yazılmış bulunan bu incelediğimiz nüshasının sonunda "Mevlânâ'ya teveccühden sonra aynı gecenin iki saati içinde, vâsılların kutbu, tâliblerin yardımcısı Şeyh Abdulmecîd-i Sîvâsî'nin hattından nakledildi." ibâresinden eserin müstensih hattı olduğu anlaşılmakta ancak istihsah edenin ismi ve istinsâh tarihi bulunmamaktadır.

1080 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1081 Mehmet Tâhir, I/50.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Eserin Başı:

اما بعد حمد من انعمنا بنفايس الانفاس القدسية وسقانا...
دوش وقت صبحدم در چرخ پالان يافتم
درميان دانء خشخش سندام يافتـــــم ..

Eserin Sonu:

نقل من خط قطب الواصلين وعون الطالبين الشيخ عبد المجيد
الشهير بسيواسي مد ظل همته علي الطالب القاسي قدس سره.

2- Süleymâniye Ktp. Esad Efendi Kitâplığı, 1755/16 numarada 193x122, 152x72 mm. ebadında, 17 st. halinde nesih hatla beyaz kağıda siyah mürekkeble yazılmıştır. 1220/1805 tarihinde istinsâh edilen bu nüshanın müstensihi belli değildir. Eserin sonunda Kudretullâh Efendi el-Mevlevî'nin nüshasından intinsah edildiğine dair bir ibâre yer almaktadır.

3- Süleymâniye Ktp. Daru'l-Mesnevî Kitâplığı, 253/2 numarada 241x159, bbxbb mm. ebadında bb. st. halinde nohudi beyaz kağıda siyah mürekkeble ve talik hatla yazılmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

4- Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitâplığı 1367/3 numarada 700x140, 250x135 mm. ebadında 114b-126a vr. 13 st. halinde nohudî beyaz kağıda siyah mürekkeple ve nesih hattıyla yazılmıştır. Yazılar kırmızı mürekli çizgiyle çerçeve içine alınmıştır. İstinsâh tarihi ve müstensihi belli değildir. Bu nüsha Mihrişah Sultân kitâplığındaki nüshanın benzeridir. Mevlânâ Bibliyoğrafyası adlı eserde Mesnevî şerhleri arasında zikredilen bu eserin ismi "Şerh-i Müntehabat-ı Mesnevî" olarak verilmiştir.[1082] Fakat bu eser "Cezîre-i Mesnevî" ve "Şerh-i Mesnevî" adlı eserlerden farklı olup, Eserin başında da "Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî" ibâresi yer almaktadır. Mesnevî'de bu beyitlerin yer almamış olması bu isimlendirmenin de yanlış olduğunu göstermektedir. Kanaatimize göre bu eserin ismi "Şerh-i Kaside-i Mimiyye" olmalıdır.

2.2.1.14. Müşkilât-ı Mesnevî

Bu eserin Sîvâsî Efendi'ye ait olduğu Sîvâsî'nin eserlerinden bahseden kaynaklardan sadece Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünun adlı eseriyle İsmail Paşa'nın Hediyyetü'l-Ârifin Esmaü'l-Müellifin ve Asarul'l-Musannifin[1083] adlı eserlerinde zikredilmektedir. Kâtip Çelebi Sîvâsî Efendi'nin Mesnevî'deki müşkilatı Türkçe olarak şerhettiğini ve onu "Ezhar-ı Mesnevî ve Envâr-ı Ma'nevî" diye isimlendirdiğini zikretmektedir. Kâtip Çelebi ayrıca 'Alâî

1082 A.g.e., II/827.

1083 İsmail Paşa I/62. İsmail Paşa Sivasi Efendi'nin eserleriyle ilgili verdiği isim listesinde bu isimde bir eser ile Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'den bahsetmekte ancak Şerh-i Mesnevî adlı eserinden bahsetmemektedir. İsmail Paşa muhtemelen bu eserin Şerh-i Mesnevî olduğunu düşünmüştür.

b. Muhibbî el-Vâiz eş-Şîrâzî eş-Şerîf'in bu eser hakkında Sîvâsî'nin önce Dibace'yi sonra da her ciltte bulunan Arapça sonra da Farsça lafızları harf sırasına göre şerhettiğini söylediğini kaydetmektedir.[1084]

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde geçen müşkil ve muğlak kelimeleri tavzih için yazılan bu eserde metod olarak önce muğlak kelimeler son harflerine göre bablara ayrılmış, bu bablar da kelimenin ilk harfine göre alfebetik sıra üzerine fasıllara ayrılarak yirmisekiz fasılda tamamlanmıştır. Her fasılda önce Arapça sonra Farsça lafızlar harf sırasına göre şerhedilmiştir.

Nüshası:

1- Süleymâniye Ktp. Nafiz Paşa 1491 numarada kayıtlı bulunan bu tek nüsha, 203x122, 145x70 mm. ebadında 70vr. 17 st. halinde beyaz kâğıt üzerine siyah mürekkeble tâlik hat ile yazılmış, kelimelerin üstü kırmızı mürekkeble çizilmiştir. İstinsâh tarihi 1216/1801 olan bu eserin müstensihi belli değildir. Kitâbın sırtı meşin, kapakları ise ebrulu kâğıtla kaplanmıştır.

Eserin Başı:

اين كلمهء چيزاست از لغتهاي مسنوي وبينات معنوي كه
مصباح ظلام ووهم وشبهات وخيالات وشم وريتاست.....

Eserin Sonu:

... تمتـــــــــ بعون الله الملك المتـــــعال.

2.2.1.15. Meyâdînü'l-Fursân

Sîvâsî Efendi'nin Farsça gramer kaideleri ve Farsça kelimelerin lugatına dair hazırladığı bu eserin ismi, Süleymâniye Ktp. Aşir Efendi Kitâplığındaki nüshanın fiş kaydında ve eserin ilk varağında "Lugat-ı Mesnevî" olarak geçmektedir. Ancak Nûr-ı Osmaniye Kütüphânesi'ndeki nüshanın hem fiş kaydında hem de eserin ilk sayfasında "Meyâdînü'l-Fursân li-Sîvâsî" kaydı yer almaktadır. Bu eserin ismi, Osmanlı Müellifleri'nde "Meyâdînü'l-Fursân Kavâid-i Fârisiyye" olarak verilirken[1085] Hediyyetü'l-Ârifin'de "Meyâdînü'l-Fursân"[1086], Sefine-i Evliya'da ise "Lugatu'l-Fârisiyye" olarak verilmiştir[1087]. Bu farklı isimlendirmeler eserin farklı iki eser olmasından dolayı değil, iki nüshada da farklı isimlerle anılmış olmasından dolayıdır.

Te'lif sebebi:

Sîvâsî Efendi kitâbının mukaddimesinde büyük kardeşi Feyzullâh Efendi'nin Mesnevî'de yapılacak istihrac için kolaylık olsun diye Farsça müştakkatı tavzih etmesini

---

1084 Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Maarif Matb., İst., 1941, II/1588.
1085 Mehmet Tâhir, a.g.e., I/50.
1086 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1087 Vassâf, III/258.

istemesi üzerine "Sıhaheyn", "Câmi'", "Bahru'l-Garâib" vb. muhtelif kaynaklardan bir sene boyunca araştırma yaparak bu eseri hazırladığını, dokuz kere nüsvedde yapıp daha sonra yazdığını ifâde etmektedir.[1088]

Muhtevâsı:

Sîvâsî Efendi eserin başında Farsça sarf kaideleriyle alâkalı bilgiler vermekte, sonra lugat kısmına geçmektedir. Bu kısımda da önce harf sırasına göre kelimeleri vermekte daha sonra kelimenin Türkçe mânâsını vererek açıklamaktadır. Bu arada kelimenin şaz, müştak vs. olduğunu belirtmekte, bazende gerekli olduğunda kelimeleri i'lal etmektedir.

Nüshaları:

1- Eserin Süleymâniye Ktp. Aşir Efendi Kitâplığı 3935/1 numarada kayıtlı bulunan incelediğimiz bu nüshası 250x150, 195x85 mm. ebadında 71vr. 15 st. satır halinde suyolu filigranlı kağıda tâlik hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Sözbaşları, duracaklar ve işâretler kırmızı mürekkeble belirlenmiştir. Miklebi yıpranmış, al renkte meşin bir cilti vardır.

Eserin sonunda yer alan müstensih kaydında istinsâh tarihi 1021/1612 olarak verilmiş, müstensihi adını zikretmemiştir. Mustafa Aşir'in 1161/1748 tarihli vakıf mührü ile Mustafa b. Ali'ye ait mülkiyet kaydı vardır.

Eserin başı:

الحمد لله المحمود بالسنة متفرقة ولغات ثني وهوالذي
علم ادم الاسما وحقايق الاشيا وما من شيئ الا يسبح بحمده...

Eserin sonu:

هادنصكره باء موحده ايله در يوعيد ن بيوندرق اورمق والسلام

2- Bu eserin diğer nüshası ise Nûruosmaniye 4323/4886 numarada bulunmakta olup 280x185, 140x92 mm. ebadında 64 varak, bb st. halinde beyaz parlak kağıda siyah mürekkeble ve talik hatla yazılmıştır. Başlıkların yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Kapakları ebrulu kartonla ciltlenmiş olup, sırtı kahverengi meşin ciltlidir. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

2.2.1.16. 'Uddetü'l-Müsta'iddîn

Sîvâsî'nin eserlerinden bahseden kaynaklardan Hediyyetü'l-Ârifîn'de "Uddetü'l-Müstaiddîn fi's-Sarf"[1089], Mu'cemü'l-Müellifîn'de "Uddetü'l-Müsta'iddîn fi't-Tasrif"[1090] ve Osmanlı Müellifleri'nde "Umdetü'l-Müsta'iddîn fi's-Sarf"[1091] adıyla kaydedilen bu

1088 Sîvâsî, *Lugat-ı Mesnevi*, Süleymâniye Ktp., Aşir Efendi, No: 385, vr., 2a-2b.
1089 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1090 Kehhâle, II/170.
1091 Mehmet Tâhir, I/50.

eserin adı müellifin isimlendirmesine göre "Uddetü'l-Musta'iddîn"dir.[1092] Hüseyin Vassaf'ın Sefine-i Evliyâ'da Sîvâsî Efendi'ye nisbet ettiği "Metin fi's-Sarf"[1093] adlı eser de muhtemelen bu eserdir. Zira Vassaf'ın verdiği isimde bir eseri gerek müellifimizin eserlerinden bahseden kaynaklarda ve gerekse araştırma yaptığımız kütüphanelerde tesbit edemedik.

Te'lif sebebi:

Sîvâsî Efendi Arapça sarf ilmine dair yazmış olduğu bu eserinin sarf tabirlerini kullanarak oldukça güzel bir şekilde başladığı mukaddimesinde eserin te'lif sebebini açıklarken talebelerine hitaben şöyle demektedir: "Ey ilim yolundaki Efendim! Senin muhabbetin beni zor ama bütün gayretimi sarfederek bir eser yazmaya mecbur etti. Duyduğum bu mecburiyetten hareketle siz azîz talebelerim için ez-Zamahşeri'nin "el-Mufassal", İbn-i Hacib'in "Şâfiye" adlı eserleriyle muhtelif lugat ve diğer Arap dili kaynaklarından istifâde ederek sarfla ilgili bu eserimi geniş kapsamlı olarak yazdım. Bu eserde muğlak gözüken bütün bina bablarını ele aldım ve bu babların kullanılması hususundaki gerekliliği ve talebelerin de bundan kolayca istifâde etmelerini hedefledim ve eserin ismini "Uddetü'l-Mustaiddîn" (Yola çıkanlara malzeme) koydum."[1094] Öyle anlaşılıyorki Sîvâsî Efendi'nin bu eseri yazmasındaki amaç, sarf tedrisinde bulunurken öğrencilerin karşılaştıkları zorlukları kolay bir şekilde çözmek ve sarf öğrenimini kolaylaştırmaktır.

Muhtevâsı:

Müellifimiz eserinde önce fiillerin mazi ve müzarisini vererek semâ''î mastarlarını göstermekte, daha sonra da mastarları kıyasi olarak gelen fiillere geçmektedir.

Öncelikle semâ'î mastarlar üzerinde durmakta, yer yer kanaatini "es-Sıhah", "el-Muğnî", "el-Kamûs", "el-Mütenebbî" gibi çeşitli Arapça eserlerden gösterdiği delillerle kuvvetlendirmektedir.

Diğer taraftan lâzım ve müteaddi fiillere girmekte ve onların ifâde ettiği mânâlardan bahsetmektedir. Bu arada onlara çeşitli misaller getirmekte az da olsa sarfda isti'mal olunan şâhidlere yer vermektedir.

Yine sarfda bulunan bütün bina bablarını ve mülhakatını tek tek ele alıp izah etmekte, her babın mânâlarını vererek örneklendirmektedir. Diğer bazı sarf kitâplarında olduğu gibi îlal, idğam ve benzeri konulara temas etmemektedir.

Sîvâsî, sarf ilmiyle alâkalı olanlar için oldukça faydalı olacağını düşündüğümüz bu eserini, istifâde edecek olan kimseler ve talebelerinden, amcası Şemseddîn-i Sîvâsî ve kendisi için duâ talebiyle bitirmektedir.[1095]

1092 Sîvâsî Efendi, *Uddetü'l-Musta'iddin*, Süleymaniye Ktp., Kasideci-zâde, No: 731/2, vr. 2b.
1093 Vassâf, III/258.
1094 Sîvâsî, a.g.e., vr. 2a-2b.
1095 A.g.e., vr. 24b.

Nüshası:

1- Mevcut tek nüshası Süleymâniye Ktp., Kasideci-zâde, 731/2 numarada kayıtlı bulunan bu eser, 190x118, 133x62 mm. ebadında 24-47 vr., 15 st. halinde parlak beyaz kağıda tâlik hat ile ve siyah mürekkeble yazılmıştır. H.1024/1615 tarihinde Süleymân b. Ahmed tarafından istinsâh edilmiş,

Eserin ilk sayfasında Rûm ili kazıaskeri Kasideci-zâde Süleymân Sırrı Efendi'nin 1221/1612 tarihli vakıf kaydı vardır.

Eserin Başı:

بسم ... الحمد لله المنزه عن الصرف عن تماثل التصاريف.

Eserin Sonu:

تمت الكتاب بعون الوهاب عن يدالفقير سليمان
بن احمـــــــــد .

2.2.1.17. Dîvân

Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça şiirler de yazabilen Sîvâsî Efendi şiirlerinde yanlızca gazel nazım türünü kullanmıştır. Şiirlerinden bazıları onun bütün eserlerinde dağınık hâlde gözükse de bunlardan bir çoğunu dîvânçesinde toplamıştır.

Şiirlerinde aruz veznini kullanan şâirimiz bu hususta pek başarılı değildir. Şiirleri baştan başa aruz hatalarıyla doludur. Şiirleri son derece gözel de değildir. Bu şiirlerin önemli özelliği okuyucuları kendisine çekecek bir şekilde samimiyetle yazılmış olmalarıdır. Zira o şiirlerinde sanat gayesi gütmemiş fikirlerini samimi bir şekilde ifâde etmeyi tercih etmiştir.

Sîvâsî Efendi'nin incelediğimiz Dîvân'ı 79 gazel ve 588 beyitten müteşekkildir. Üç tane de na't vardır.

Şiirlerinde genellikle Şeyhî mahlasını kullanan şâir 17. ve 76. gazelde mahlasını yazmamış, 4. ve 28. gazelde ise mahlasını iki kez kullanmıştır.

Gazellerinin çoğunluğunu beş beyitli olanlar teşkil etmektedir. 7, 9, 14, 17, 18 beyittten oluşan gazelleri de vardır.

Dîvânçe'de yer alan 48. gazel Arapça olup şiirlerinde yer yer Arapça, Farsça beyit ve mısralara da raslanmaktadır. Dîvânda toplam 25 mısra Arapça ve Farsça'dır. Bu durum o devrin okuyucusunun bildiği ve yadırgamadığı bir özelliktir.

Muhtevâsı:

Sîvâsî Efendi'nin dîvânında yer alan şiirlerinin teması tasavvufi ve dinî mahiyetlidir. İtikadı tashîh ve şerî'atı tatbik ile kâmil bir mürşidin terbiyesinde Hakka vusûl onun diğer eserlerinde olduğu gibi dîvânında da vurgulamaya çalıştığı temel özelliktir.

Dîvân'ında zâhirî ilimleri elde etmenin luzumu yanında, bâtınî ilmin yüceliğini ortaya koymaya çalışan müellifimiz, bunun da tarîkate intisâb edip, kâmil bir mürşidin rehberliğinde gerçekleşebileceğine inanmaktadır.

Ona göre rind ve zâhidler arasında sürekli bir çatışma vardır ve bu hayat sürdükçe devam edecektir. Önemli olan Hakk'a vâsıl omaktır. Hakka vâsıl olmanın yolu da nefsi tezkiye ve rûhu tasfiye iledir. Bu yolla Hakk'da fâni olan kimse gözünde herşey aynıdır.

Mâsivâ, Allah'la kul arasında bir perdedir ve onun muhakkat ortadan kalkması gerekir. Bu dünyaya da gönül bağlamamalıdır. Çünkü o çok kısa ve fanidir. İşte bundan dolayı da fırsatları ganimet bilmeli ve değerlendirmelidir.

Aşk, dermanı olmayan bir dert, dibi olmayan deniz gibidir. Onu gizlemek zordur. Aşıkların derdinden ancak aşıklar anlar. Kelebek gibi mum etrafında kendini feda etmeden aşk davasında bulunmak sahtekârlıktır.

Sevgiliden gelecek herşeye sabır ve tahammül göstermek gerekir. Sevgilinin bulunduğu yer aşıklar için cennettir. Buraya girmek için de kapıcısıyla bilişmek ve tanışmak gerekir.[1096]

Nüshaları:

1- İncelemiş olduğumuz bu nüsha İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar No:510 da 110 varaktan oluşan mecmuanın içinde 52b-79a vr. arasında 207x147, 142x80 mm. ebadında 17 st. halinde bulunmakta olup, M. Abdusselâm tarafından 1077/1666 tarihinde nesîh hatla yazılmıştır.

Bu eser arkası meşin, üstü mavi kâğıt kaplı olan ve 1-51 varaklarında Nûrî Efendi Dîvânı, 79-110. varaklarda Şemsi-i Sîvâsî Dîvânı, bulunan bir mecmuanın içinde yer almaktadır. Sayfa kenarında bazı şeyhlerin ilâhileri yazılıdır. Birinci yaprakta kütübhanenin mührü basılıdır.[1097]

Eserin Başı:

قشلويدر قوريلي قوس قضا ازليدر سها ممز جـــــانا...

Eserin Sonu:

كز ياشني وقت سحر صاچميان اه و فغان ايلمين بيلمدي.

2- Sîvâsî Efendi Dîvânı'nın ikinci nüshası Süleymâniye Ktp. Lala İsmail Kitâplığı 453/1 de bulunmaktadır. Bu nüshada 62 ilâhi ve gazel bulunmakta olup, 230x160, 140x80 mm. ebadında 1-18 vr. 20 st. halinde nesîh hat ile 1168/1755 tarihinde istinsâh edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Bu eser kenarları meşin, üstü ebru kaplı 45 varaktan oluşan mecmua içinde bulunmaktadır. Bu mecmuanın 19-23, üncü yapraklarında Sîvâsî-zâde

---

1096 Divan hakkında daha geniş değerlendirmeler için bkz. Toparlı, a.g.e., s. 9-10.
1097 *İ.K.T.Y.D.K.*, II/307

Abdulbâki'nin bir ilâhisi ve Sahvî namında birinin 15 ilâhisi, 25-45. inci varaklarda Şemsi Dîvânı yazılıdır.[1098]

3- Dîvân'ın bir diğer nüshası ise Süleymâniye Ktp. Halet Efendi Kitaplığı 698/1 de bulunmaktadır. 260x155, 170x90 mm. ebadında 130 vr. 11st halinde tâlik hat ile yazılmış olan bu nüsha tehzibli meşin cilt içinde bulunmakta olup, istinsâh tarihi ve müstensihi belli değildir.

2.2.1.18. Kasîde fî Medhi'n-Nebî Aleyhisselâm

Sîvâsî Efendi'nin Hz. Peygamber'i medhe dair yazmış olduğu bu kaside Süleymâniye Ktp. Şehid Ali Paşa Kitaplığı 2755/4 numarada bulunmaktadır. 178x104, 124x55 mm. ebadında, 33-35 vr. 23 st. halinde nesîh hat ile ve siyah mürekkeble kaleme alınan ve 132 beyitten oluşan Kaside dört etrafı kırmızı mürekkeble çerçeve içine alınmıştır. İstinsâh tarihi ve müstensihi belli değildir.

Eserin Başı:

اي محزن فضائل اي وجه حقه مظهر
اي مجمع حصائل اي مجمع فتوت

Eserin Sonu:

اي جمله باش تاجي ذرك جهان خراجي
شيخي دوشيد آجي اچوكدر اتمك استر

Bu kaside aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar No: 196'da bulunan Cezîre-i Mesnevî'nin sonunda 114b-115a varakları arasında da yer almaktadır.

2.2.1.19. Şerh-i Hilye-i Rasûl

Bu eserin ismi Sîvâsî'nin eserlerinden bahseden kaynakların hiç birisinde bu şekliyle geçmemektedir. Kanaatimize göre Hediyyetü'l-İhvân[1099], Vakayi'u'l-Fudalâ[1100] ve Ziyâret-i Evliyâ[1101]'da "Fezâilü salavâti'n-Nebî", Mu'cemü'l-Müellifîn[1102], Hediyyetü'l-Ârifîn[1103], Sefine-i Evliyâ[1104] ve Osmanlı Müellifleri[1105]'nde "Telhisu Hasâisi'n-Nebî" adıyla verilen eserler bu eser olmalıdır.

1098 A.g.e., II/307.
1099 Nazmî, s. 120.
1100 Şeyhî, I/64.
1101 Ahmet Hilmî, s. 85.
1102 Kehhâle, II/170.
1103 Bağdatlı İsmail Pşa, I/62.
1104 Vassâf, III/258.
1105 Mehmet Tâhir, I/50.

Te'lif Sebebi:

Sîvâsî Efendi eserin mukaddimesinde "ma'rifet ve kurbetin sebeb-i azîmi'nin Hz. Mahbûb-ı Hüdâ'yı sevmek ve sevdirmek olduğunu, [1106]"المحبة بعد الرأية" tıbakınca kâmil mânâda muhabbetin de şuhûdla gerçekleşeceği için "Hilye-i Mahbûb-ı Hüdâ"yı tercüme ettiğini" belirtmektedir.

Müellifimiz Hilye'nin başkaları tarafından da tercüme edildiğini ancak bu tercümelerin nüsha ve rivâyetlerinde hataların varlığı ve keşfî yönlerinin eksik oluşundan dolayı tashîh babında on kadar metin ve şerhten derleme sûretiyle bu eserini kaleme aldığını ifâde etmektedir.

Müellifimiz bu tür bir araştırma ve tetkike giderken Hz. Peygamber'i üç defa rüyasında gördüğünü, dolayısıyla yazdıklarında şüphe ve tereddüdün olmadığını bu sebeple yazdığı metinlerin muhafaza edilmesi ve sıhhati konusunda şüphe ve tereddüde düşülmemesini rica etmektedir.

Muhtevâsı:

Müellif eserinde Hind b. Hale'nin Peygamberimizi tavsif ettiği Tirmizî'nin "Şemail"inde yer alan "Hilye" hadîsini[1107] esas almışsa da hadîsin mezkur kitâpdaki metninin muhtevâsına başka hadîslerden de kelime ve cümleler dercetmek ve kendine ait şiirleri de serpiştirmek sûretiyle peygamberimizin hilyesini ortaya koymaya çalışmıştır.

Nüshaları:

1- Eserin Süleymâniye Ktp. Serez Kitâplığı 3935/1 numarada kayıtlı bulunan incelediğimiz nüshası 202x115, bbxbb mm. ebadında 4-13 vr. bb. satır halinde parlak olmayan beyaz kağıda nesîh hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Bazı kelimelerin yazılışında kırmızı mürekkeb kullanılmış, eserde geçen âyet ve hadîslerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Eserin müstensihi Mehmed isminde bir zât olup, istinsâh tarihi belli değildir.

Eserin Başı:

الحمد لله الذي انزل الكتاب والهدي والتبيان ...

Eserin Sonu:

تم علي يد افقر العباد محمد نا مراد غفرالله ذنوبه وستر
عيوبه واصلح حاله امين بحرمته سيدالانبيـــــــــــاء
و سند الاتقيـــــــــــاء و اله و صحبه اجمعيـــن.

2- Bu eserin bir diğer nüshası İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar 621 numarada bulunmaktadır. 58b-67a vr. 17 st. halinde nohudî beyaz kâğıt üzerine siyah

---

1106 Muhabbet rü'yetten sonradır.

1107 Krş. et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-Hasâisü'l-Mustafaviyye*, Talik, İzzed Ubeyd ed-Duas, Suriye, Halep, 1968, s. 6-11, Hadis no:7

mürekkeple yazılmış, yazılar mavi mürekkeple çerçeve içine alınmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir. Eser yeşil deri ciltle kaplanmış, kapaklar sarı yaldızla çerçevelenmiştir.

Sîvâsî Efendi Hz. Peygamber'in hilyesiyle alâkalı bu şerhini "Bidâ'atü'l-Vâizin" adlı eserinde iki numaralı hadîsi şerhederken çok cüzî farklarla aynen aktarmıştır.[1108] Her iki eserin de istinsâh tarihi belli olmadığı için hangisinin daha önce yazılmış oduğunu tesbit etmek mümkün olmadı.

2.2.1.20. Nasîhatnâme(Pendnâme)

Müellifimizin eserlerinden bahseden kaynaklarda ismi yer almayan bu eser, İmâm-ı Azam'ın İmâm Ebû Yûsuf'a yaptığı nasihatlerin[1109] tercümesinden oluşan küçük bir risâledir.

Süleymâniye Kütüphânesi'ndeki fiş kaydında ve eserin girişinde Sîvâsî tarafından kullanılan ifâdede "Pendnâme" diye geçen bu eserin ismi, nüshanın üzerindeki kayıdda "Nasîhatnâme" olarak geçmektedir.

Tercüme Sebebi:

Sîvâsî Efendi eserin başında tercüme gerekçesini şöyle izah etmektedir: "Fakir bir Pendnâme yazmak sadrında iken, İmâm A'zam hazretlerinin nasihatlerini câmi' ve cümleden nafi' bulup, tercüme eyledim. Bil ki bu eser, Hazret-i seyyidi'l-müçtehidîn ser-çeşme-i kâmilin İmâm-ı Azâm, hümâm-ı efhâm hazretlerinin Ebû Yûsuf Hazretlerini ta'lim ve tekmîl ettikten sonra (ona yaptığı) nasihatidir."[1110]

Sîvâsî Efendi bu eseri tercüme ederken kelimesi kelimesine tercüme etmemiş, aksine ibâreleri kendi anlayışı doğrultusunda serbest bir şekilde tercüme etmiş, yer yer ilâvelerde bulunmuştur.

Nüshası:

1- Mevcut tek nüshası Süleymâniye Kütphanesi, Murat Buhari Kitâplığı 326/4 numarada kayıtlı bulununan bu eser, 213x153, 135x75 mm. ebadında, 54-58 vr., 17 st. halinde nohudî beyaz kâğıt üzerine nesîh hattıyla yazılmıştır. Sonunda yer alan istinsâh kaydına göre 1195/1780 yılında istinsâh edilmiştir. Müstensihi belli değildir.

Eserin Başı:

الحمد لله والصلوة والسلام علي رسوله وبعد ذلك...

Eserin Sonu:

هر كه انك مزارنه بر فاتحه اوقيه عاقبت دنياسي
و اخرتي معمور اوله.

1108 Krş., Sîvâsî, *Bidâ'atü'l-Vaizîn*, vr. 4b-10a.

1109 Krş. Kerderî, İmam Hafizi'd-Din b. Muhammed(ö.867), *Menâkıbu Ebi Hanîfe*, Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, Lübnan, tsz., II/365 vd.

1110 Sîvâsî, *Pendnâme*, Süleymaniye Ktp, Murat Buhari, No: 326/4, vr. 1b.

2.2.1.21. Kaside-i Abdulmecîd-i Sîvâsî

Sîvâsî Efendi Şam'da 1011/1602 senesinde Yahya (as)'ın türbesi civarında, zâhir ulemâsından birinin Sûfîler taifesini inkâr etmesi üzerine ona cevaben Arapça olarak kaleme aldığı bu kasideyi, bilâhare Abdullah-ı Bosnevî'ye göndermiş, o da tarîkat sırlarını ve ilâhi hakîkatleri havi olarak gördüğü bu kasideyi tahkik, tetkik ve şerhetmiş ve bu şerhini "Cilâu 'Uyûni'l-'Arayîsi'l-Muhaddara" diye isimlendirmiştir.

Nüshaları:

1- Bu eser Süleymâniye Ktp. Ayasofya Kitâplığı 2077/5 numarada 52-88 varak, 19 st. halinde nohudi beyaz kağıda talik hat ile ve siyah mürekkeple yazılmıştır. İstinsâh tarihi 1039/ olan bu eserin müstensihi belli değildir.

Eserin Başı:

الحمد لله الذي فتح في الفيض الممتد من حضرةالجمع والعين
صورةالعما الذي هو برزخ بين الله تعين بلابين ثم اظهر....

Eserin Sonu:

تمت القصيدة المباركة للشيخ اعارف الكامل عبدالله افندي
شارحالفصوص للشيخ الاكبر افاضنا الله من انفاسهما
الشريفة في شهر ربيع الاول.

2- Bu eserin bir diğer nüshası da Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi no: 1307 bulunmaktadır. Bu nüsha 48 varaktan oluşmakta olup, nesih hat ile yazılmıştır. Müstensihi ve istinsâh tarihi belli değildir.

2.2.2. Sîvâsî'nin Kaynaklarda Yer Alıp da Kütüphânelerde Bulunamayan Eserleri

2.2.2.1. Tercüme-i Kelâm

Sîvâsî Efendi "Miskâlü'l-Kulûb" adlı eserinde, "Tercüme-i Kelâm" isimli bir eserinin olduğundan bahsetmektedir. Ancak araştırmalarımız esnasında gerek kütüphanelerde gerekse Sîvâsî Efendi'nin eserlerinden bahseden kaynaklarda bu isimde bir esere raslayamadık. Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ'da Sîvâsî Efendi'nin eserleri arasında

"Kitâbu İlmi'l-Kelâm" adlı bir eserinin olduğunu belirtmektedir[1111] ki, kanâatimize göre bu eser Sîvâsî Efendi'nin sözünü ettiği "Tercüme-i Kelâm" adlı eseri olmalıdır.

Eserin muhtevâsı:

Sîvâsî Efendi, muhtevâsı hakkında fazla bilgi sâhibi olamadığımız bu eserinde, Ehl-i Sünnet yolundan sapanların; tenâsuhî, hulûlî, hurûfî, vücûdî, mübâhî, cebrî ve kaderîler vs. gibi yetmiş üç fırkaya ayrıldıklarını dolayısıyla bunların tafsillerine yer verdiğini bizzat kendisi söylemektedir.[1112] Bu ifâdelerden hareketle eserin müellifimizin yine aynı konulardan bahseden "Dürer-i Akâid" adlı eseri olabileceğini de düşünebiliriz. Diğer taraftan "Sefine" yazarının bu eseri isim listesine alırken onun ençok tanınan ve değişik kütüphanelerde pek çok nüshası bulunan "Dürer-i Akâid" adlı eserinden bahsetmemesi bu ihtimâlimi kuvvetlendirmektedir. Fakat bu tür konulardaki hassasiyetini bildiğimiz Sîvâsî Efendi'nin bu isimle müstakil bir eser yazdığı da düşünülebilir.

2.2.2.2. Kahru's-Sûs

Hediyyetü'l-İhvân, Hediyyetü'l-Ârifîn, Ziyâret-i Evliyâ ve Osmanlı Müellifleri'nde ismi zikredilen bu eser hakkında Hediyyetü'l-İhvân'da verilen bilgilerin haricinde bir bilgimiz yoktur.

Nazmî Efendi'nin, "Sîvâsî'nin şerî'at, tarîkat, ma'rifet ve hakikatte benzerleri olmadığı, bu eseri mütalaa edenlerin ma'lumudur." şeklindeki tavsifi ve "Hediyyetü'l-İhvân"da bu eserden yaptığı alıntılar, eserin tasavvufî konuları ihtiva ettiği hakkında önemli ipucu vermektedir.

Diğer taraftan Nazmî Efendi'nin "Hediyyetü'l-İhvân"a bu eserden yaptığı alıntıların Arapça olması onun Arapça olarak kaleme alındığı hususunda bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Sefine yazarının da Sîvâsî'nin eserlerini sıralarken bu eserin Arapça olduğunu zikretmesi[1113] onun Arapça olarak kaleme alındığını te'yid etmektedir.

2.2.2.3. Diğer Eserleri

Sîvâsî'nin, haklarında şimdilik hiç bir malumat elde edemediğimiz ve çoğunu eser olarak zikretmenin dahi güç olacağını düşündüğümüz bir çok risâlesi de kaynaklarda zikredilmektedir.

Bu kaynaklardan Hediyyetü'l-Ârifîn'de şu risâleleri zikredilmektedir:

1- Risâletü'l-İslâm ve'l-İman

2- Risâletü'l-Kebâir ve Şerhuhâ

1111 Vassâf, III/258.
1112 Sîvâsî, *Miskâlü'l-Kulûb*, vr. 6a
1113 Vassâf, III/258.

3- Şurûtu's-Salât

4- Keffâratu'l-Hams[1114]

Sefine'de ise şu eserler ona nisbet edilmektedir:

1- Risâle-i Mufassala fî Hakki'l-İman ve'l-İslâm

2- Risâle-i Mufassala fî's-Salât

3- Şerh-i Hadîs-i Âfâk

4- Metin fi'n-Nahv

5- Risâle-i Mufassalâ fî'l-Ecnihâ

6- Risâle-i Hızır Aleyhi's-selâm

7- Beyânu Şerhu'l-Kebâir

8- Kerâhiyye

9- Metin fî'-Sarf

10- Mufassal Şurûtu's-Salât.

11- Hadis-i Erba'în

12- Kitab-ı Keffarat-ı Hams

13- Risâle-i Niyyet

14- Risâle-i Savm[1115]

Vassâf'ın belirttiğine göre sıraladığımız ilk on eser Arapça diğer dördü ise Osmanlı Tükçesiyle kaleme alınmıştır. Yukarıda görüldüğü gibi Bağdatlı İsmail Paşa'nın zikrettiği eserleri küçük değişikliklerle Vassâf da zikretmiştir.

Sîvâsî Efendi'nin eserlerini, şüphesiz burada tesbit ettiklerimizle sınırlamak doğru değildir. Daha sonra sürdürülecek çalışmalarla bu eserlerin sayılarının artacağı düşünülebileceği gibi, Sîvasî'ye nisbet edilen ancak ona ait olmayan eserleri de olabilir. Şimdilik bizim tesbit edebildiklerimiz eserleri bunlardan ibârettir. Bu arada şunu da ifade edelim ki, Sîvâsî'nin bizzat görmediğimiz ancak kaynaklarda ona nisbet edilen eserlerinin hepsi olmasa bile bir kısmının muhteva olarak tetkik ettiğimiz eserlerin içinde yer aldını söyleyebiliriz.

1114 Bağdatlı İsmail Paşa, I/62.
1115 Vassâf, III/258-259.

III. BÖLÜM

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

3.1. TASAVVUF VE TARîKAT

Daha önceki bölümlerde Sîvâsî Efendi'nin dinî, ilmî, edebî ve tasavvufî konularda kudretli biri olduğundan bahsetmiştik. Şüphesiz onun en yetkili olduğu saha kendisinin de bir tarîkat şeyhi olması hasebiyle tasavvuftur. Bu vasıf onun saymış olduğumuz sahalarla alâkalı görüşlerinin hemen hepsinde kendisini göstermektedir. Fakat müellifimizin bir çok eseri olması ve bu eserlerinde tasavvufî konulara sıkça değinmesine rağmen onun eserlerinin hemen hepsi tetkik edildiğinde tasavvufî görüşlerini bir bütün halinde ve insicam içinde görmek mümkün değildir. Ancak bu eserlerinde yine de bazı tasavvufî konular bakımından müstakil başlık altında toplanacak ve onun düşüncelerini gerektiği kadar yansıtacak bilgiler bulmak mümkündür. Ayrıca eserlerinde tasavvufun belli meseleleriyle alâkalı müstakil olarak ele aldığı konular da vardır.

Sîvâsî'nin konuları belli bir insicam içinde işlememiş olması kanâatimize göre onun tasavvufu diğer bazı mutasavvıfların eserlerinde olduğu gibi bir bütünlük içinde işlemek yerine münasib düşen mahallerde görüşlerini ortaya koyma böylece tasavvufu müstakil olarak değil de, diğer ilimlerle birlikte mütâlaa etme ve tasavvuf ehli olmayan insanlara da mesajını ulaştırma anlayışından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca şunu da ifâde edelim ki, bu söylediğimiz durum onun tüm eserleri için söz konusu değildir. Onun farklı konularda belli bir düzen ve insicam içinde yazılmış eserleri de vardır.

Hülasa gerek tasavvufun tüm meseleleriyle alâkalı görüşlerinin eserlerinde bütünlük içinde ve derli toplu yer almaması, gerekse bu hususta müstakil bir eserinin bulunmaması onun, tasavvufî görüşlerini sistematik bir bütünlük içinde vermemizi oldukça zorlaştırmıştır. Bununla beraber, eserlerinde gelişi güzel serpilmiş olan mevcut malzemeler, bu görüşlerini muayyen başlıklar altında işlememize imkan verecek kemiyet ve keyfiyettedir.

İşte biz de bu bölümde onun tasavvufî görüşlerini sistematik bir tarzda incelemeye gayret etmekle beraber, daha çok müellifimizin yoğunlaştığı ve kısmen de diğer mutasavvıflardan farklı olarak değerlendirdiği konuları tetkikle yetinmeyi tercih ettik.

Sîvâsî Efendi seçtiği konuları işlerken değerlendirmelerini Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf ve daha önceki sûfilerin görüşlerini birlikte mütâlaa etmek sûretiyle yapar. Ayrıca zaman zaman kendi şiirleriyle de mevzuları zenginleştirir.

Müellifimiz tasavvuf anlayışını verirken hemen her konuda tevhîd merkezli kanâatini ortaya koyar ve bu kanâatlerini halis niyet ve amel anlayışına istinad ettirir. Çünkü ona göre tasavvuf kuru bilgiden ziyâde amelî ağırlıklı ve şerî'at önceliklidir.

Bu kısa değerlendirmeyi yaptıktan sonra onun tasavvufî düşüncelerine geçebiliriz.

3.1.1. Tasavvufun Menşei ve Tarîkatler

Sîvâsî Efendi Ashâb-ı Suffe'yi tavsif ederken onların amellerinin terk-i dünya, tevekkül, sabır, tahammül, kanâat, zikirle kalplerini kötü ahlâktan tasfiye ve nefislerini reddedilen haller ve kötü amellerden tahliye olduğunu; tarîkat meşâyihinin tümünün de tasavvufun erkânını bunlardan öğrenip, böylece Hz. Peygamber'in üsve-i hasenesine iktida ettiklerini söyler. Müellifimize göre bu yola girenlerin reisleri Resûlullâh olduğu için onlara ehl-i sünnet, ashâb-ı kiram olduğu için ehl-i cemaat denildiği gibi, Ashâb-ı Suffe'ye benzerliklerinden dolayı da "sûfiyye" denilmiştir.[1116]

Daha önce "sûfî" kelimesinin menşei hakkındaki görüşleri zikrederken bu hususta muhtelif görüşlerin olduğunu, ancak genel teamüle göre "sûfî" kelimesinin tarihi gerçeklik ve dil kaideleri bakımından türeyebileceği en uygun kökün "sûf" olduğunu belirtmiştik. Müellifimiz ise, sûfilerin bu isimle anılmalarının, dil kaidelerine uymasa bile onların sireten Ashâb-ı Suffe'ye benzemelerinden kaynaklandığını, yani "sûfî" kelimesinin "Ashâb-ı Suffe" den türetildiğini belirtir[1117].

Sîvâsî Efendi Ebû Hureyre'nin **"Rasûlullâhdan iki kap (dolusu) ilim belledim. Bunlardan birini (size) anlattım. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir."**[1118] sözünden hareketle Ebû Hureyre'nin ashâb-ı suffe'nin reisi olduğunu, ona verilen ilmin(ilm-i ledün) Ashâb-ı Suffe'nin yolunu takib edenlere mahsus olduğunu belirterek sûfilerin de Ashâb-ı Suffe'nin yolunu takib ettiklerinden dolayı bu ilmin varisi olduklarını ifâde eder.[1119]

Sîvâsî Efendi sûfilerin bu isimle anılmalarının hicretten ikiyüz sene sonra olduğunu belirtmektedir.[1120]

Müellifimize göre tasavvuf, tevhîd ve ibâdet hallerini Kitâp ve sünnete tatbik, amelleri yakînle tahkik ettikten sonra, kalbleri dünya sevgisi pisliğinden temizlemek, ihlâs ve muhabbet nûruyla nûrlandırmak olduğu için, ashâbla oturanlar bundan çokca istifâde ettiler. Tâbiûndan sonra tebeü't-tâbiîn ve günümüze kadar pek çok kimse Kur'ân ve hadîsten istinbat olunan ahkâmla bu verâset ve hakîkat ilmine ulaşıp, tasavvuf ilmini ve ıstılâhlarını ortaya koymuşlardır.[1121]

1116 Sîvâsî, *Miskâlü'l-Kulûb*, vr.2b-5a.
1117 A.g.e., vr. 5a.
1118 Buhârî , ilim, 42.
1119 Sîvâsî, a.g.e., vr.2b.
1120 A.g.e., vr.40a.
1121 A.g.e., vr.40a.

"Şeyhlik" ve "tasavvuf" kavramlarının Hz. Peygamber zamanında kullanılmadığını ve böyle bir ilmin olmadığını söyleyenlere müellifimiz şöyle cevap vermektedir: "Gündüzleri yıldızların gökte görünmediği gibi Hz. Peygamber zamanında da ilim ve amel bir idi. İçtihâda gerek yoktu. Ashâb ihtilâfa düştüğü konularda Hz. Peygamber'e müracaat ediyor o da onların şüphelerini gideriyordu. Fakat daha sonra Kur'ân ve sünnette tasrih edilmeyen şeyler ortaya çıktı. Özellikle Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra pek çok fırka zuhûr etti ve herbiri "hak bizim söylediğimizdir" diye görüşlerini yaydılar. İmâm Maturidî, Eşarî ve İmâm-ı Âzâm gibi âlimler zuhûr eden bu fırkalara karşı ehl-i sünnet akidesinin önündeki engelleri kaldırmaya çalışıp, ashâb-ı kirâmdan her birinin Hz. Peygamber'den aldığı feyzi ve meşrebi beyân ettiler. Böylece bu feyze ulaşmak isteyen farklı meşrepteki kişiler rûhi yaşayış ve görüşlerini sistemleştirdiler, böylece tasavvuf ilmi ortaya çıkmış oldu. Bu akım zamanla nazarî planda kalmayıp, tarîkatler yoluyla pratik hayâtta uygulama sahasına geçirilerek ameli bir hâl aldı. Böylece Halvetiyye Hz. Ali, Nakşibendiyye Hz. Ebû Bekir, Kübreviyye Hz Ömer'in ahlâkını, kimi de Üveys yolunu takibettiler. Bunların tümü onaltı tarîkat olup, dünyanın pek çok bölgesine yayıldılar. Hacı Bektaş Horasan tarafından Anadolu'ya gelip tarîkatını neşretti. 1000/1591 tarihinden sonra her bir tarîkata ilhad ve dalâlet karıştı ve zikrettiğimiz tarîkatlerle, az çok da Bektaşî'lerden şerî'ate uyanlar kaldı."[1122] Sîvâsî'nin yaşadığı ve olayları bir sûfî gözüyle müşahede ettiği döneme tekabül eden bu tarih, tarikatlerde görülmeye başlayan bozulmaları tesbit açısından dikkat çekicidir.

Müellifimiz tarîkatlerin ortaya çıkışıyla ilgili verdiği bu bilgilerden sonra diğer bütün tarîkatler şerî'at dışına çıksalar da Kur'ân ve sünnete bağlılıklarından dolayı en son kendinin de mensub olduğu Halvetiyyenin kalacağını, İbn Îsâ ve İbn Arabî'nin cifir hesabıyla bildirdiklerini söylemektedir.[1123] Ne var ki, Sivasî'yle aynı tarîkate mensup ve onun halîfesinin halîfesi olan Nazmi Efendi'nin ifadeleri Sivasî'nin bu değerlendirmeleriyle çelişmektedir. Nitekim o, bu hususla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bizim zamanımızda, bu şerefli tâife (Halvetiyye), kerâmetleriyle tanınmış ârifler zümresi, ilâhî sıfatlara sahip kâmil insanlar topluluğu çok azalmış, belki de inkiraz derecesine ulaşmıştır."[1124]

Nazmî Efendi'nin Hediyye'yi kaleme aldığı tarihin 1108/1599 olduğu dikkate alındığında daha o tarihlerde bu tarîkatın hangi durumda olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Halvetiyye'nin, günümüzdeki durumu dikkate alındığında da bu tarîkatın diğer tarikatlerden nüfûz ve te'sir bakımından daha etkin durumda olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi bazıları istisna edilecek olursa diğer tarikatlerin de inkıraza uğradıklarını söylemek mümkün değildir.

1122 A.g.e., vr.40ab.
1123 A.g.e., vr.40b.
1124 Nazmî, s. 72.

3.1.2. Tasavvufa Dair Ta'rîfleri

Tasavvufun kîl ü kâl değil, ahlâkı câmi' olduğunu söyleyen Sîvâsî Efendi tasavvufun bu yönüyle alâkalı olarak şu ta'rîfleri yapmaktadır:

"Tasavvuf, bakâr-ı bedeni riyâzet ve mücâhede boyunduruğuna takmak ve dil mezrasında tevhîd tohumu ekip, ma'rifet meyveleriyle lezzetlenme ve safâ için beden toprağını belâlarla yoğurmaktır."

"Tasavvuf, muhâcir ve ensâr gibi ehl, evlâd ve mülkden geçmektir."

"Tasavvuf, bedenî şehvetlerden ve rûhun vucûd ve ta'ayyününden el çekmek, âb ve kil libasından soyunup, cismi rûh gibi pür-nûr etmektir."

"Tasavvuf, beden mişkâtında rûh fitilini yakıp, kandil-i ilâhi olmaktır."

"Tasavvuf, varlık defterini dürüp, nefsi olgunluk ve fenâ makamına ulaştırmaktır."

"Tasavvuf, sûret tılsımını mücâhede ve riyâzet ile bozup ma'rifetullâh hazinesine ermektir."

"Tasavvuf, tezellül, cefâ, huşû', sabır ve tahammül ile kâli hâle ve sûreti ma'nâya tebdildir."

"Tasavvuf, sövene ***"...Selâm (sana)..."***[1125] *âyeti hükmünce medh ve duâ etmektir."*

"Tasavvuf, fenâ zehri içip, günde bin kere ölüp, dirilerek halden hale uğramak, neticede mutlu bir hayât bulmaktır."

"İlim muhitine erip, orada ism-i a'zamı öğrenerek, onunla gamlılara safâ, ölü kalplere can, yârânlara umrân, kâfir ve münâfıklara imân, gafillere irfân verip, her sözü ile ölü kalplere hayat iksiri sunmaktır."

"Tasavvuf, **"Kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli hiç bir şeyle yaklaşmadı(yaklaşamaz). Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, nihayet onu severim. Onu sevdiğimde ise, kendisiyle duyduğu kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, kendisiyle tuttuğu eli, kendisiyle yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isterse muhakkak ona veririm, bana sığınırsa muhakkak onu korurum."**[1126] *hadîsi üzere Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanıp, hakîkat ilimlerini, ta'bir ve te'vili, âlemlerin sırrını duymak, kalbi tahliye ederek onu beytullâh haline getirmektir."*

"Tasavvuf, kendisinden her ne istenirse onun ilâhî mahzende(kalpde) de bulunmasıdır."

1125 Hûd, 11/69.
1126 Buhârî , Rikâk, 38.

"Tasavvuf, vücûd-ı hakkâniyle kâmil olmak ve bu mânâya rehnümâlıktır(rehberliktir)."[1127]

Sîvâsî yapmış olduğu bu tariflerle tasavvufu, dünyevî alâkalardan kurtulma, nefsi tezkiye, kalbi tasfiye, güzel ahlâk, Allah'a teslimiyet ve kulluk olarak değerlendirmekte ve onu rûhî olgunluğa götüren ve Hakk'a vuslatı gerçekleştiren bir vasıta olarak görmektedir.

3.2. İNSANLARIN MANEVÎ DERECELERİ

Giriş bölümünde de ifâde ettiğimiz gibi mutasavvıflar meşreb, mizac ve huylarına göre insanları sülûk açısından farklı derecelerde değerlendirmişlerdir. Müellifimiz de bu meyanda Suhreverdî ve Mollâ Câmî'nin yaptığı tasnifi esas alarak sülûk ehlini vâsıllar ve kâmiller olmak üzere iki kısımda mütâlaa etmektedir.

3.2.1. Kâmiller ve Vâsıllar

Müellifimize göre Ashâb-ı Suffe mesleği üzere olan bu kimseler sûfiler tâifesi olarak da adlandırılırlar. Sûfiler söz, fiil ve itikad açısından sünnet-i Muhammediye semtini seçip nefse muhalefet etmekle, beşerî bulanıklıklardan arındıkları için, aynen tuza düşen varlığın içinin ve dışının tuz olması gibi bunların da bazılarının rûhu Hakk'a ulaşıp O'nda vücûdları değişmiş, yani zâhir ve bâtınları tamamıyla Hakk'ın nûru ve Hz. Muhammed'in sırrı ile dolmuş, böylece vusûl mertebesine ulaşmışlardır.[1128] Vusûl mertebesine ulaşan sûfiler de iki zümredir:

3.2.1.1. İrşâdla Görevli Olanlar(Mürşidler)

Bu zümre vuslâta ulaştıktan sonra insanları Resûlullâh'ın yoluna da'vet ve onların yüce mertebelere ve ebedî kurtuluşa ulaşmalarına vesile olmaları için bu âleme irşâd için gönderilmiştir. Yani onlar Hakk'dan halka dönmüşlerdir. Zira onlar buraya gelmeseydiler başkaları oraya gidemezlerdi. Onlar diğer sâlikleri geldikleri yere götürmek için bu âleme gelmişlerdir. Bu zümreye "mürşidler zümresi" de denir.[1129]

3.2.1.2. İrşâdla Görevli olmayanlar (Meczûblar)

Sûfilerden ikinci zümreyi teşkil edenler ise, kemâl derecesine ulaştıktan sonra kendilerine insanları irşâd edip, kemâle erdirme vazifesi verilmemiş olanlardır. Yani bunlar

---

1127 Sîvâsî, a.g.e., vr. 9b-10a; Sivasi Efendi'nin yaptığı bu tariflerle İbrahim Maşukî'nin "Tasavvuf Manzumesi" arasındaki benzerlikler için bkz., Eraydın, s. 47-49.

1128 A.g.e., vr. 10b.

1129 A.g.e., vr. 10b.

sûretleri bu âlemde siretleri ve sırları o âlemde kalmış "meczûblar"dır. Bundan dolayı başkasını irşâda muktedir olamazlar.[1130]

3.2.2. Sâlikler

Sîvâsî'ye göre sülûk ehli yani sâlikler de iki zümredir. Bunlardan bir zümre Hakk'ı Taleb edenler, diğeri ise âhireti ve cenneti isteyenlerdir. Hakk'ı talep edenler de üç zümredir:

3.2.2.1. Hakkı Taleb Edenler

3.2.2.1.1. Mutasavvıfa (Sülûk ehli)

Bunlar henüz beşeri sıfatlardan tam olarak arınamamış, gece karanlığında küçük bir ışık görmüş gibi cüz'i zevk-i rûhâni ile vücûdlarında safâ bulanlardır. Bunlar henüz nefis ve şeytânın aldatmasından tam olarak kurtulamamış, benlik sevdasından geçememiş, riyâzetle kalplerini aydınlatamamış, Hakk'ı bildim davasına düşüp, Hakkı bilen kimdir onu bile bilmeden, beşerin itibar ettiği şekle bürünüp ondan kurtulmadan, yıldızı güneş, damlayı deniz sanıp, tasavvufî ibâre ve ıstılâhları, halkın ta'zim ve ikrâmını cemâl-i vahdete perde edindiklerinden vuslata erişememişlerdir.[1131] Yani bunlar nefsin sıfatlarının bazısından kurtulmuş, sûfiyye ahvâl ve evsâfının bazısını elde etmiş, onların hallerinin nihâyetine güçlükle muttali olabilmiş kimselerdir. Fakat henüz nefis ve şeytânın etkisinden kurtulamadıklarından sûfilerin ulaştığı mertebeye ulaşamamışlardır.

Bunların vuslat makamına ulaşabilmeleri için yerine getirilmesi gereken pek çok şartın olduğunu söyleyen müellifimiz, bu şartları söyle sıralamaktadır:

1- Nefsi emmareye kuvvet veren ve **"ölmeden önce ölünüz"**[1132] sırrından mahrum eden çok yeme, çok içme ve çok uyumayı terk etmek,

2- Dalâlet aleti olan dünyayı imkanları doğrultusunda elden çıkarmak,

3- Kanâat düsturuyla hırs ve tamaı gidermek,

4- Tul-i emelden vazgeçmek,

5- Halkla kavga etmeyi bırakarak, **"küçük cihâddan büyük cihâda döndük"**[1133] hadîsi üzere kavgayı kendi içine yöneltmek,

6- Canla cânân arasında engel olan nefsi aradan kaldırmak,

7- Enfüsî, afâkî, itibârî varlıklarla alâkalı bütün kayıtları mücâhede ile nûr-ı mutlakda mahvetmek.[1134]

1130 A.g.e., vr. 10b.
1131 A.g.e., vr. 11a.
1132 Aclûnî, a.g.e., II/363.
1133 Aclûnî, a.g.e., I/511; Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddin, *Râmûzu'l-Ehâdîs*, Neşre haz. Lütfi Doğan, Cevat Akşit, İst., 1982, I/233.
1134 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 8b.

Müellifimize göre bütün bu şartların özü ve esası nefs-i emmâreye muhalefettir.

3.2.2.1.1.1. Mutasavvıfların Hak Olmayan Benzerleri

Bunlar sûfi kılığına bürünerek kendilerini sûfi gösteren fakat sûfilerin amel ve halleriyle alâkası olmayan kimselerdir.[1135] Böyle kimselerin kendilerine faydaları olmadığı gibi başkalarına da faydaları olmaz.[1136] Sîvâsî'ye göre bunlar zâhirle mukayyed olup bâtınî huzûra riâyet etmediklerinden dolayı ibahî, hulûlî, hurûfî vs. yoluna düşmekle kalmaz, başkalarını da aynı yola sürükler, böylece ehl-i sünnet yolunun dışına çıkarlar.[1137]

Sîvâsî'ye göre bunlardan bazıları riyâzet gücüyle kalplerini parlattıklarında ve kalblerine "cemîl" isminden bir ziyâ dokunduğunda onu Mahbûb şeklinde görüp, mürşidi ve kendi de cahil olduğu için "Tanrıyı gördüm" derler. Hatta bazen araya şeytân girip, rûhun sûreti ardından "kulum sana namazı ve sair teklifi bağışladım, günahını, yapıp yapacağını afettim" diye nida eder ve böylece onun küfrüne sebebiyet verir.[1138]

Sîvâsî Efendi bu tehlikeli ve vartalarla dolu yolda şeyhin rehberliği olmadan kendi başına sülûk edenlerin veya cahil şeyhin hizmetinde bulunanların haline ehl-i kitâp bile ağlamalıdır der. Zira bunlar anâsırı ism-i a'zam sanıp, mahlukatı Halık yerine koyarak tevhîd ederler. Dolayısıyla böyle kimseler bayağı kâfirlerden belki, köpekten de kötüdürler. Çünkü onlar "âlemi Hakk yarattı" derler, bunlarsa, Hakk kimdir bilmezler. Yani bunların Hakk diye gördükleri kalplerinde olan hayâlleridir. Hasılı beşeriyet evinden dahi dışarı çıkmamışken "mi'râc-ı rûhanî ile Hakk'a ulaştım ve geldim" diye dava edenleri kılavuz edinenlerin akıbeti şeytâna gıda olmaktır.[1139]

3.2.2.1.2. Melâmetîler

Sîvâsî'ye göre bu zümreden olanların meşrebleri; himmetlerini ihlâs, sıdk ve sebat üzere harcamaktır. Bunlar ibâdetleri başkalarından çok yapar ve asla terketmezler.[1140] Sırları ortaya çıkmasın, kimse kendilerini duymasın, medhetmesin, iyi sanmasın diye halktan kaçıp halveti seçerler. Dünyalık mal verip dinî hayâtlarına zararları dokunur diye zenginlerden ve zenginlikten de istiğna ederler. Bunlar bazı mürşid bulamayıp da ortalıkta dolaşanların hallerine acıyıp onların ellerinden tutarak hile meydanından alıp, ismet sahrasına çıkarırlar ve onları sırlarını saklamaları halinde murâdlarına ulaştırırlar. Eğer sırlarını ifşa ederlerse "edepsizleri ıslâh için teveccühümüzden geri kaldık bizi rüsvay etti"

1135 A.g.e., vr. 18b.
1136 A.g.e., vr. 11a.
1137 A.g.e., vr. 12a.
1138 A.g.e., vr. 12a.
1139 A.g.e., vr. 11a-13a.
1140 A.g.e., vr. 15a.

diye elinden tuttukları kişiden verdiklerini geri alırlar, belki onlara zararları bile dokunur.[1141] Öyle ki, şerî'ate muhalif işler görseler, gökte uçsa kanadını kırarlar.[1142]

3.2.2.1.3. Büdelâ

Sîvâsî Efendi Suhreverdî ve Mollâ Câmî'den farklı olarak "büdelâ" dediği sınıfı da bu zümre içinde değerlendirmektedir. Müellifimize göre bunlar, namaz vaktinde farklı bir sûrete bürünüp mescide gider veyahutta, kendi asli sûretine girip, meyhaneye gidip boza veya şarap alır, sonra müslümanlara nasib olmasın diye dökerler.[1143] Veya bir mazlumu kurtarmaya bir askere yardım etmeye giderler. Onun bu sûretini görenler, akşama kadar yanlarında olduğunu ve namaz kılmadığını söylerler. Zaten onların da isteği bunların inkârını kubbe edinip altında gizlenmektir.[1144]

Sîvâsî Efendi'ye göre büdelânın bu tür tasarruflarda bulunmalarını muhal görmemek gerekir. Çünkü bir kula Cenâb-ı Hakk kuvvet verip, onun beşerî zayıflığını kendi kudretinde fenâ kılarsa o kimse zerreyi güneş, güneşi zerre, denizi damla, damlayı da deniz yapar. Kaldıki, böyle haller göstermek simya ilmini bilen hokkabazda olurken, elleri Hakk'ın tasarrufuna mazhar olanlar neden gösteremesin. Müellifimize göre bunlarda öylesine bir kemâl hâli vardır ki, isteseler hokka-i çarhı hokkabaz gibi oynatırlar. Ancak onlar edep gösterdiklerinden bunu yapmazlar.[1145]

Semânın mertebelerine ve esmânın tecellîlerine nihâyet olmadığı gibi bunlara da nihâyet yoktur. Adedlerini kimse sayamamıştır. Halleri semâ'idir makâmlarına ulaşmadan onların hâlleri bilinmez. "Ehl-i dünyaya hicap mezellettir. Onlara ise hicap, ar ve namustur."[1146]

Müellifimize göre bu meşrepte olanlar da dört zümreye ayrılmışlardır.

a- Bir zümre Hakk'ın esmâ ve sıfatını alet edinip, esmâ vasıtasıyla veya irâde sıfatının kuvvet ve tasarrufuyla türlü türlü işler yaparlar.

b- Diğer bir zümre celâl ve cemâli bir görüp, tüm eşyada Hakk isminin nûrlarını seyrederler. Yani her tarafta Hakkı müşâhede edip tebdile duâ etmeyi günah sayarlar. Fakat bunlar halka tasarruf eli uzatmazlar.[1147]

c- Bir diğer zümre de halis aşk şarabını kudret elinden vasıtasız içmişlerdir. Bunlar kutb ve abdâldan ileri ve efraddan aşağı bir makâmda olup, Allah'ın muhabbetine mağlub olmuşlardır. Onun için sır açsalar mağfur, perde yırtsalar mazurdurlar. Mevlânâ, Abdulkâdir Geylanî, İbn Arabî bunlardandır.[1148]

1141 A.g.e., vr. 15a.
1142 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr.157a.
1143 A.g.e., vr. 156b.
1144 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 15b.
1145 A.g.e., vr. 15b.
1146 Sîvâsî, *Letaifü'l-Ezhâr*, vr.157a
1147 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 16b.
1148 A.g.e., vr. 16b; Sîvâsî, *Letaifü'l-Ezhâr*, vr.157b.

d- Bunlardan bir başka zümre de ism-i Bâtında vatan tutmuş, "او ادنا" makâmının kenarına ulaşmışlardır. Bunlar Gaybu'l-gayb zikrinin kaynağında gezerler. Olur olmaz baş göstermezler. Kendilerini göstermedikçe abdâllar bile onları bilemezler.[1149]

3.2.2.2. Âhireti İsteyenler

Suhreverdî ve Mollâ Câmî bu zümreden olanları "zâhidler", "abidler", "fakîrler", "hâdimler" olmak üzere dört kısımda değerlendirirken, müellifimiz bunları sadece "zâhidler" zümresi olarak ele almakta ve değerlendirmektedir. Ona göre zâhidler; öncelikle açlığa karşı meyledip, sonra da şehvet, hevâ ve dünyayı terkle Hakk'a yürüyen kimselerdir. Bunlar eğer kâmil bir mürşide intisâb ederlerse onun himmeti ile terki de terk edip, "fenâ fi'l-fenâ", "mahv-ender-mahv"a erip, cemâlullâh saâdetine ulaşırlar. Onların mürşide intisâb etmeden kendi başlarına bu saâdete ulaşmaları mümkün değildir. Zira kendi kendine bu yolda yürüyenler, "bu kadar amel işledim, dünyayı terkettim" diye amellerine vücûd nisbet etmekten dolayı "tecellî-i hâs" saâdetine ulaşıp, "bakâ" bulamazlar.[1150]

3.2.2.3. Âşıklar

Müellifimize göre zâhidlerle, kendi vücûdlarından geçip varlıklarını Hakkın varlığında yok ederek, âlemi saf nûr ve Hakk görüp [1151]"ليس في جبتي سوالله" diyenlerin durumu farklıdır. Çünkü "fenâ-fillâh" ve "bakâ-billâh" olanların vahdet sırrında buldukları hazzı bunlar bin yıl cennette kalsalar bulamazlar.[1152] Ona göre zâhidler, **"Cennet ehlinin ekserisi bülhdür."**[1153] hadîsinde işâret edilen zümredendir. Yani hizmetleri sırf Hakk için değildir. Belki kıyamette hesaplarının hafiflemesi, azablarının kaldırılması, cennete girme emeli ve arzusu içindir. Bunlar dünyayı terkettiklerinden dolayı cennete zenginlerden daha önce(beşyüz yıl) gireceklerdir. Aşıklar zümresine ise cennet bile mâsivâdır. [1154] Her makamın mertebesine göre günahı ve sevabı vardır. Zâhidin ibadetini görme ve kibirle olan taati aşık için ma'siyyet ve şirkdir.[1155]

Sîvâsî'ye göre aşıklar, "لا" dediklerinde dünyevî ve uhrevî istekleri tümden yok olsun diye vücûd aynalarını "لا" ile süpürüp, "***...Allah kişi ile onun kalbi arasına***

1149 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 17a.

1150 A.g.e., vr. 17a.

1151 "Cübbemin içinde Allah'tah başkası yok." Bu söz tasavvufî kaynaklarda, şatahat uslubuyla konuşan Bâyezid Bistâmî'ye nisbet edilmektedir.

1152 Sîvâsî, a.g.e., vr. 17a

1153 el-Muttakî el-Hindî, XIV/467, hadis no: 39283; Keşfu'l-Hafâ, I/286. Hadiste geçen "bülh" (ebleh), aklı olmayan, ahmak demektir. Ancak hadiste kasdedilen bu mana değildir. Hadiste kasdedilen "bülh"; şerden, kötülükten habersiz, dünya işlerinden elini eteğini çekmiş kendini ahirete yöneltmiş kimselerdir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadîs*, Müessesetü Matbaatu İsmâiliyyân, Tah. Tâhir Ahmet Tannahî, İran, 1347/1928, I/155.

1154 Sîvâsî, a.g.e., vr. 17b.

1155 Sîvâsî, *Şerh-i Mesnevî*, MEB. Ankara Genel Kitaplık, No: 683, vr. 66a.

girer..."[1156] âyeti ile ifâde edilen saâdete ermiş kimselerdir. Aşıkların Hakk'a olan muhabbetleri kendi kalpleri ile vücûdları arasında engel olmuş "bî-dil" ve "mest-i lâ ya'kil" olmuşlardır. Böyle kimseler kalp ve rûhlarını sır içinde mahvedip varlıklarını tamamen kudret eline teslîm ettiklerinden dolayı hareketleri, soğuktan titremek, veya kızgın sac üzerindeki tanelerin hareket etmeleri gibi zarûri olur. Gafiller ise bunların aksidir. Çünkü Allah ile onların kalpleri arasına dünyevî ve uhrevî istekler girip vuslatlarına engel olmuştur.[1157]

Sîvâsî Efendi sâlikleri ma'nevi dereceleri itibariyle bir başka açıdan yedi tabakaya ayırır; Tabakâtü't-tâlibin, tabakâtü'l-mürîdin, tabakâtü's-sâlikin, tabakâtü's-sairin, tabakâtü't-tâirin, tabakâtü'l-vâsılîn ve kutb.[1158] Sîvâsî böylece kutupluğu sülûk açısından vâsılların da üstünde en son mertebe olarak göstermektedir. Şimdi onun bu konudaki değerlendirmelerine geçebiliriz.

3.3. RİCÂLÜ'L-GAYB

Ricâlu'l-gayb telakkisi Hakim-i Tirmizî'den itibâren velâyet kavramının ortaya çıkmasıyla beraber zuhûr etmiş, ilk dönemlerde ehl-i sünnet kelamcılarından ayrı düşünmeyen sûfîler Tirmizî ile birlikte meseleye değişik açıdan yaklaşmışlarıdır. İbn Arabî tarafından geliştirilen ve Hallâc-ı Mansur tarafından olgunlaştırılan bu telakki, daha sonra klasikleşerek hemen pek çok mutasavvıfın kabul ettiği bir nazariye halini almıştır. Müellifimiz de bu nazariyeyi savunanlar arasında yer almaktadır.

Ona göre "ricâlü'l-gayb" denilen veliler zümresi efrâd, evtâd, büdelâ, nükabâ, nücebâ, rücebâ, selâsemie, ümenâ, kırk nefis, beş enfüs, üç enfüs, recebiyyun, ricâlu'l-mâ, muhaddisûn, recülün vâhidün, erbe'atü enfüs, semâniyetü enfüs, erbe'atün ve işrûne enfüs, melâmiyye, seb'atü enfüs, selâsetü enfüs, kutb ve imâman'dan oluşmaktadır."[1159]

Müellifimize göre bunlara "ricâlü'l-gayb" denilmesinin sebebi sırlarının gizli olmasındandır. Yoksa gayb âleminde bulunduklarından dolayı değildir. Hz. Peygamber zamanında ashâbdan Ebû Hureyre, Ebû Huzeyfetü'l-Yemenî ve Hz. Bilal da bunlardan idi.[1160] Bunlardan "kutb"un haricindekiler halden hale girerler. Ama kutub için böyle bir durum söz konusu değildir. O, makâmında sabit durur. Kutubların ömürleri uzundur ve vücûdları âleme rahmettir. Hatta Hızır ve İlyas kutbu "hâmil-i sırr-ı Muhammedî" olarak görürler. Hz. Peygamber zamanında kutbu'l-vakt Üveys-i Karani'nin amcası Isâm-ı Yemenî idi. Onun için Hz. Peygamber **"Rahmânın kokusunu yemenden alıyorum."**[1161]

1156 Enfâl, 8/24.
1157 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 18a.
1158 A.g.e., vr. 44a.
1159 A.g.e., vr. 50b.
1160 A.g.e., vr. 46b
1161 Bu hadis ve şerhi için bkz. İbn Fûrek, *Müşkili'l-Hadîs ve Beyânuhu İmam li'l-İmam Hafız Ebû Bekr*, Tah. Musa Muhammed Ali, Beyrut, 1985, s. 195; Bu hadis, "Rabbınızın nefesini Yemen tarafından alıyorum" şeklinde bir lafızla Ahmed ibn Hanbel'in Müsned'inde yer almaktadır. Bkz. Ahmed ibn Hanbel, II/541.

derdi.[1162] Ricâlü'l-gaybdan her topluluğun ma'nevi büyüğü o topluluğun kutbudur.[1163] Ma'nevi olgunlukların tümünü şahsında toplamış olan Kutbu'l-aktab ise her devirde tekdir. Buna "Gavs-ı Âzâm" da denilir.[1164]

Bu nazariyeye göre velâyet sahiplerinin hiyerarşik sıralamasında kutbun iki yanında imâman bulunûr. Bunlardan kutbun sağında olanın nazarı âlem-i melekûtdadır ve adı Abdu'r-Rabb'dır. Solundakinin nazarı ise âlem-i mülkedir. Bunun da adı Abdu'l-Melik'dir. Solundaki sağında olandan efdâldır. Onun için kutub dünyadan göçse solunda olan kutub olur ve sağında olanı soluna geçirirler. İmâmânın altında ise Evtad denilen dört şahıs vardır. Bunlar evrenin dört ayrı yönünde bulunûrlar. Doğuda olanın adı Abdulhayy, batıda olanın Abdulâlim, kuzeydekinin Abdurrab, güneydekinin ise Abdulkâdirdir. Evtâdın altında bulunan yedi şahısa da abdâl denilir. Bunlara abdâl denilmesinin sebebi üçlerden biri vefât etttiğinde bunlardan birini bedel etmelerinden yahud biri bir yere gittiğinde yerlerine onlardan birini koyup gitmelerindendir.[1165]

Müellifimizin naklettiğine göre semâda biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki kutub vardır. Semâdaki bu iki kutuba mukabil Allah yer yüzünde de biri kutbu'l-irşâd, diğeri kutbu'l-Abdâl olmak üzere iki kutub yaratmış, bunlardan her biri için bir mertebe tayin etmiştir.[1166]

3.3.1. Kutbu'l-İrşâd

Kutbu'l-irşâd bu zümre içinde daire noktası gibidir. Sair meşâyih ona teveccüh edip feyz alırlar. Kutbu'l-irşâdın avâm halk gibi hanımları, evlatları, nesebleri, mal ve mülkleri vardır. Fakat tasarruf kuvveti ve mağrifet nûrları bakımından halktan ayrıdır. Çünkü bunlar ***"De ki; Ben, yanlızca sizin gibi beşerim..."***[1167] den ***"...Bana vahyolunuyor."***[1168] sırrına ulaşmış, ilâhi ilhâma ayna olmuşlardır. Bunların kesrete taalluk eden halleri abdâl mertebesine ulaşıncaya kadardır. Oraya erdiklerinde bu hallerden arınırlar ve bir daha böyle beşerî hallerle meşgul olmazlar. Kesret halinde iken avâm bunların hallerine bakıp; "bu kadar mal ve mülke sahipken bunlar nasıl şeyh olabilir?" derler. Bilmezler ki, bunlarda mağrifet-i kimya cevheri vardır. Dedikleri aşk olur, bal arısı gibi aldıkları bal olur. Eğer halk bunları bilselerdi mallarında ve canlarında onlara asalak olurlardı. Filhakika bunlar üzerinde bir miktar dünya yükü olmasa ceberûttan aşağıya

---

1162 Sîvâsî, a.g.e., 46b-47a.
1163 Krş. Gümüşhanevi, Ahmet Ziyâuddin, *Câmiu'l-Usûl*, Mütercim: Rahmi Serin, Pamuk Yay., İst., 1987, s. 41.
1164 Sîvâsî, a.g.e., vr. 44a.
1165 A.g.e., vr. 50ab
1166 A.g.e., vr. 44a.
1167 Kehf, 18/110.
1168 Kehf, 18/110.

inemez, böylece irşâd vazifesi kalır, zarar yine inkâr edenlere ve avâma olurdu. Hülasa bunlara kesret zarar vermez belki kesret vuslatlarına ayna olup, şuhûdlarını artırır.[1169]

3.3.2. Kutbu'l-Abdâl

Sîvâsî Efendi velîlerin mertebelerindeki hiyerarşik düzene kaynaklık eden İbn-i Mesud'un rivâyet ettiği bir hadîsten hareketle onların altı tabakada sıralandığını söyler.

Bu hadîste rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber buyurur ki; **"Bu ümmet içerisinde üçyüz kişi Adem meşrebi üzere, kırk kişi Mûsâ meşrebi üzere, yedi kişi İbrahîm meşrebi üzere, beş kişi Cibril meşrebi üzere, üç kişi Mikail meşrebi üzere, bir kişi İsrafil meşrebi üzere bulunûr."**[1170]

Sîvâsî'nin naklettiğine göre bunlardan Adem meşrebi üzere olanlar, yani onun ahlâkıyla ahlâklanıp, sıfatlarıyla muttasıf olan kimseler, hilm sâhibidirler. Âlemde düşman yok sanır, hepsini dost bilirler. Küçük ile küçük, büyük ile büyük bey ile bey, hizmetçi ile hizmetçidirler. Bunlar sahip oldukları cezbe kuvveti ile başkalarını sohbetleriyle kendilerine aşık ve müncezib ederler. Fakat halkı kendilerine çekmeyi murat etmezler. Zira onlar Hakk ile dolup, onun dışındakilerden boşandıkları için garazları sırf Hakk'ın rızâsıdır.[1171] Hz. Mûsâ Peygamber kalbi üzere olanların gayretleri celâl üzere olup, sehâ. cûd ve kerem meşreblidirler. Ama yerine göre cömertlik ederler, israf etmezler. Hz. İbrahîm kalbi üzere olanlar kendilerine teklif edilen şeyleri yerine getirmede azimli ve kararlıdırlar. Hz. Cebrâil kalbi üzere olanlarda havf hâli galibdir ve hizmette yardımcı ve öncüdürler. Hz. İsrafil kalbi üzere olanlar da memur oldukları hizmete daima hazır vaziyettedirler. Sâliklerin rûhlarını fenâ ve bakâya erdirmesi bunun himmetiyle olur. Bunlardan biri vefât ettiğinde yerine üçlerden birini getirirler. "Beşler"den biri ile "üçler"i, "yediler"den biri "beşler"i, "kırklar"dan biri ile "yediler"i, "üçyüzler"den biriyle yada ikisiyle "kırklar"ı tamamlarlar. Bunları da avâmdan bir kalb-i selim sâhibiyle tekmîl ederler.[1172] Avâmdan bunların yerine geçenler cömert olup, herkesin hayrını isteyenler, kalbinde kimseye düşmanlık, hased, hıkd ve kin olmayan kimselerdir.[1173]

Allah bütün bu zatların bereketiyle diriltir, öldürür, yağmur yağdırır, nebatları bitirir, ümmetten belâları defeder.[1174] Bunlar eksildiğinde yerine geçecek bulunduğu sürece kıyamet kopmaz. Kıyametin kopması bunların yerine geçecek kimse bulunmadığı zamân tahakkuk eder.[1175] Müellifimize göre kıyametin henüz kopmamış olması onların halen mevcud olduklarını göstermektedir.[1176]

1169 Sîvâsî, a.g.e., vr. 44a-45b.
1170 Ahmed b. Hanbel, I/322; Aclûnî, I/25.
1171 Sîvâsî, a.g.e., vr. 45a-46b.
1172 Bkz. Aclûnî, I/25.
1173 Sîvâsî, a.g.e., vr. 46b.
1174 Aclûnî, I/25.
1175 Sîvâsî, a.g.e., vr. 46a.
1176 Sîvâsî, a.g.e., vr. 41b.

Bunlar hiçbir nesneye lanet etmez, hakaretle bakmaz, haset etmez, hiyle bilmezler. Zâhir ve bâtınları birdir. Nefislerini fenâ-fillâha eriştirip, kalplerini Allah rızâsına muhalif işlerden arıtmışlardır. Vesvese ve gafletten sâlimlerdir. Bir gün haşyette bir gün gaflette olmazlar. Belki zikir ve ihlâsla sabit dağ gibi Hakk'ın hizmet ve muhabbetine karar kılmışlardır. Televvünden kurtulup temkine kadem basmışlardır. Ebedi felâh ve saâdettedirler.[1177] Bunların tayy-i mekân etmeleri, suda yürümeleri ve istediklerinde halktan gizlenmeleri kolaydır. Bir kişinin sığacağı yere bini sığar ve biri diğerine dokunmazlar. Ayrıca bunlar raks ve semâ da ederler. Allah'ın izniyle bir sûreti diğerine dönüştüre bilirler. Meselâ pis olanı temiz, taşı ve bakırı altın, cifeyi bal, sirkeyi ve içkiyi şerbet edebilirler. Başkalarının isteklerini kendi isteklerine tercih ederler.[1178] "Biz istediğimizden mahrum kalalım diğer mü'min kardeşlerimiz muratlarına erişsin" derler. Faydalı olanı elde etmeye ve zararlı olanı da defetmeye sebebtirler.[1179] Bunların sıfatları; yemede, içmede, giymede, edebde, hayâda kesrette, vahdettde sûfilerin ahlâkı üzeredir. Bunlardan bazısı, "Halkta bâtınî göz yoktur dolayısıyla sırrımızı göremezler" diye onlardan gizlenmezler. Halkın arasına da karışırlar. Sîvâsî bu değerlendirmeleri aktardıktan sonra kendi zamanında İstanbul'da bunlardan pek çok kimsenin bulunduğunu söyler.[1180]

Sîvâsî bunların mazhar oldukları devlet ve saâdeti; fazlaca oruç tutmak, namaz kılmak, nafile ibâdet ve evrâdla meşgul olmakla bulmadıklarını, belki, haramdan perhiz, sıdk, kalb-i selîm, ibâdet ve adette halis niyyet ve müslümanlara hıkd, hased ve adavet etmeyip, va'z ve nasihatle onları hayra çağırıp, iyilikleri emretmek kötülükleri nehyetmekle bulduklarını söyler.[1181] Bunların mertebesine ulaşmak için nefsin murâdı olan dünyayı tamamen geçip Allah'ın murâdını tercih etmeye gayret etmek gerekir.[1182]

Âriflere göre bu mertebeye ulaşmanın esası, kişinin ibâdet ederken kursağındaki lokma ve sırtındaki elbisenin helâl olması ve onları nerden elde ettiğini bilmesidir. Eğer böyle davranmasalar onların kalpleri beytullâh olmaz ve Hakk'ın sırrını duyamazlar.[1183]

Sîvâsî Efendi'nin buraya kadar aktardığımız değerlendirmeleri Mollâ Câmî'nin değerlendirmeleriyle hemen hemen aynılık arzetmektedir.[1184]

1177 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, 158a; *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 46a.
1178 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 46ab
1179 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vaizîn*, 86b.
1180 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 46b-47a.
1181 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 158a.
1182 A.g.e., vr. 158b; Sîvâsî, *Bida'atu'l-Vaizîn*, vr. 48a.
1183 Sîvâsî, *Letâifü'l-Ezhâr*, vr. 158a.
1184 Krş. Câmî, a.g.e., s. 25 vd.

3.3.2.1. Abdâl'ın Vasıfları

Sîvâsî, **"Şu üç haslet kimde bulunursa o abdallardandır; Kazâya rıza, Allah'ın haram kıldığı şeylerde sabır, Zâtullâh'da gazab."**[1185] hadîsinden hareketle abdâlların vasıflarını şöyle açıklamaktadır:

1- Kazâya imân getirip, muhtelif unsurların tek bir asla râci olduğunu ve herşeyde tasarruf sâhibinin Allah olduğunu bilip, vasıtayla veya vasıtasız gelen, hayır olsun, şer olsun, kazâ ve belâda tenazüu, gazab ve infiali bırakıp Fâil-i Mutlak'tan razı olmaktır.

2- Allah'ın haram kıldıklarından uzak durma hususunda sabırdır.

3- Zâtullâhda gadabdır. Yani Cenâb-ı Hakk'ın Zât, sıfat ve esmâsı hakkında gereksiz sözlerden kaçınmayıp, hatalı davranan, O'na zulum, zaaf, teşbih ve temsil nisbet edenlere gadabdır. Veya emir, nehiy, helâl, haram hususunda Allah için gazab etmektir. Çünkü Allah için sevmek ve Allah için gadab etmek evliyânın şi'ârıdır.[1186]

Sîvâsî Efendi'nin tasavvufî konulardaki değerlendirmeleri dikkatle incelendiğinde onun bu meseleleri izah ederken âyet ve hadislerle deliller getirmeyi ihmal etmediği görülür. Ancak o, ricalu'l-gayb konusunun tasavvufta ihtiva ettiği manalarla Kur'an-ı Kerîm'de yer alıp almadığına dair işârî de olsa herhangi bir bilgi vermez. Zikrettiği hadisler ise bu konuda görüşlerini dile getiren diğer yazarların naklettikleri hadislerden ibârettir. Zaten mutasavvıflar bu telakkinin meşruiyetini âyet ve hadîslere istinad ettirseler de bu çabalar zorlama te'villerden öteye gidememiştir.

Müellifimiz bu konuyla ilgili görüşleri aktarırken başka kaynaklardan da yararlanmış olmasına rağmen onun şahsî değerlendirmeleri bu zümrenin varlığını kabul etmiş bir kişi olduğunu göstermektedir. Bu durum da onun bu konuyu bir nazariye olarak değil, belki bir vakıa olarak benimsediğini göstermektedir.

3.4. SEYR Ü SÜLÛKLA İLGİLİ MESELELER

3.4.1. Sülûk Nedir?

Sîvâsî'ye göre *sülûkun özü ve esası ahlâkı güzelleştirmektir*. Yani sülûk; taatla zâhirini tamir; zikir, muhabbet ve ihlâsla bâtınını temizleyip kötü ahlâktan arıtmak, iyi ahlâkı kazanmaya çalışmaktır. Çünkü gönül aynası ancak bu tezkiyeden sonra parlar, zikir ve amel lezzetli olur.[1187] Şu halde Sîvâsî'ye göre sâlik, nefsini ıslâh etmek ve güzel ahlak sahibi olmak için gayret sarfeden kimse, sülûk ise nefisle mücâhede ve onu ıslâh için gayrettir.

Sîvâsî'ye göre sâlik şu kimselere denir:

1185 Aclûnî, I/27; el-Muttakî el-Hindî, XII/187, Had. No: 34599.
1186 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 45b-48a.
1187 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, 38b-39a.

1- Şerî'atin ahkamıyla zâhid olanlar.

2- Riyâzet, zikir ve uzletle nefsi tezkiye ruhu tasfiye edendir

3-Tam bir teslimeyetle cezbe narında yanıp aşk ve ma'rifet boyasına boyananlar.[1188]

Görüldüğü gibi Sîvâsî, tarîk-i ahyâr(hayırlıların yolu), tarîk-i ebrâr(kalbini saflaştıranların yolu) ve tarîk-i şuttâr(aşk ve muhabbet yolu) da denilen üç yolu birleştiren bir tarikat anlayışına sahiptir. Fakat ona göre bu yollar içinde tarîk-i şuttar yoluyla vuslata erişenler daha fazladır.[1189] Bu da gösteriyor ki o bu üç yolu birleştirmekle beraber tarîk-i şuttâr yolunu vuslata erdirmede daha etkili görmektedir.

Tarîkat anlayışında sünnete sıkı sıkıya bağlı olan Sîvâsî, sülûk meselesine de bir eğitici sıfatıyla yaklaşır ve sülûkun tatbiki yönüne eğilir. "*Enbiyâ ve evliyâ yolunun esası şerî'attir ve onsuz saâdet yolu yoktur.*" diyerek, sülûkun da bu yolda nefsânî hazlardan, cismânî taleblerden, rûhanî taayyünlerden geçip Hakk'a ulaşmak olduğunu söyler. Ona göre sûfilerin "Allah'a giden yollar mahlukatın nefesleri sayısıncadır." sözüyle ifâde etmek istedikleri, kabiliyet mertebeleri ve sülûkun nev'ileridir. Asl olan yine çeşme-i şerî'atle terbiye görmüş olmak, Allah'ı ve resûlunü sevmektir.[1190]

Allah Resûlünü sevmeyi ona ümmet olmakla değerlendiren müellifimiz, gerçek mânâda ümmet olmanın, zâhirini Hz. Peygamber'in zâhiri sünnetine uydurarak, aksine hareket etmemek, bâtınını da bâtınına uydurup canını onun yoluna isâr etmek, gönlünü ve gözünü Hakk'dan ayırmayıp bir nefes de olsa Dost'tan gafil olmadan, gaflet getiren amellerden ve arkadaşlıklardan kaçmakla mümkün olacağına işâret eder.[1191]

Ona göre her kim ki, ümmet geçinir de Hz. Peygamber'in sünnetine uymaz ve şehvet, şöhret, riyâ, riyâset, hıkd, haset ve sair kötü sıfatlardan vazgeçmezse ümmet değildir. Adeti ibâdete tercih eden nasıl ümmet olur? Gurur ve benzeri kirlerle kalbi paslanan onu hangi kalple sevebilir? Sonra hevâ ve hevesinde reis olup, dalalet içinde olanlar hususen hıkd, haset, kibir, kin ve fesatla kalp gözü kör olan hangi gözle sâlik olabilir?[1192]

Sülûkda Hz. Peygamber'in hayatına uymayı ilk esas olarak gören Sîvâsî, bu değerlendirmeleriyle onun hayatına iştirakın amelî yaşayışla mümkün olacağına dikkat çeker.

Müellifimiz ma'rifetullâh yolunda sülûk etmek isteyen kimse için gerekli olan vazifeleri kısaca şu şekilde ifâde etmektedir:

1- Allah'ın düşmanı olan nefsi O'nun emrine boyun eydirmek.

2- Bâtınının muhabbet nûru ve ma'rifet ziyâsı ile dolması için zâhirinde şerî'ati sağlam kılmak,

---

1188 Sîvâsî, *Şerh-i Mesnevî*, vr. 18b.
1189 A.g.e., vr. 18b.
1190 Sîvâsî, *Miyâr-ı Tarîk*, 2b.,
1191 A.g.e., 2ab
1192 A.g.e., 2b.

3- Allah'tan başkasını, zikir, fikir ve talebden tamamıyla çıkarmak; azaları, duyuları ve kalbi tamamen Allah'ın emrine tabi kılıp, onun rızâsını kıble edinmek,

4- Vahdet deryasına dalanları sevmek ve onların nûrları ile kurtuluşa erip kendini aşabilmesi için "gassalın elleri arasındaki meyyit" gibi olanlara yani kâmil bir mürşide canla ve başla teslim olup, onun emrinin dışına çıkmamak.

5- Tecrübe, şek ve şüpheyi terketmek, kendisini Allah'tan alıkoyan arkadaşlara uymamak, başkalarının maslâhatına karışmamak.[1193]

Sîvâsî seyr ü sülûkta hakikati idrakten mahrum olmanın yani yolda takılıp kalmanın sebeplerini ise şöyle sıralamaktadır:

"Kuldaki fıtrî kabiliyet, muhtelif konular ve farklı kişilerle sohbet ve arkadaşlık etmekle bozulur. Şu halde bu yolda dünya ehli ve dünya ziynetinden kalbi tevbe suyuyla yıkamak sûretiyle kaçınmak, zamanın değersiz ve yok olucu ziynet ve pisliklerinin kendisine saçma görüneceği hâli yakalamak, yolunu engelleyen haramilerden kurtulmak gerekir." Müellifimize göre bu haramiler, ***"Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı..."***[1194] âyetinde zikrolunanlardır. Bunlara muhabbet, kalbin dağılmasına, tevhîd saâdetinden ve Hakk muhabbetinden mahrumiyete sebebiyet verir ve böyle kimseler ***"...Onlar Allah'ı unuttular Allah da onları unuttu..."*** [1195]âyetine mazhar olup, neticede gafletle can verirler. İşte bunun için "bir gönüle iki muhabbet sığmaz", "çatal kazık yere batmaz", "bir koltukğa iki karpuz sığmaz." denilmiştir."

Sîvâsî'ye göre vuslattan mahrum olma sebeplerinden biri de kötü ahlâktır. Kötü ahlâkları teker teker gidermek güçtür. Ancak onların kaynağı dünya sevgisi olduğu için bu sevgi giderilip yerine kanâat ikame edilince, kalp ve rûh rahat olur. Dilini gerekli olmayan sözden, gözünü nâ-mahreme bakmaktan engellemedikçe de kalp ve rûh rahat olmaz. Yani kalp tevhîd nûruna fanus olmaz.[1196]

Hakk'a vuslatta en büyük mani' ve mahrum olma sebebini, evliyâyı inkâr olarak gösteren Sîvâsî, Hz. Peygamber hakkında da kâfirlerin "... ***Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor...***"[1197] dediklerini, ***"De ki: Ben, yanlızca sizin gibi bir beşerim..."***[1198] sûretine bakıp ***"bana vahyolunuyor"***[1199] cemâlinden mahrum olduklarını söyleyerek, böyle bir durum peygamber için söz konusu olmuşken veliler için olmamasının beklenemeyeceğini söyler.[1200] Ona göre *evliyânın zâhirine bakıp, bâtınından yüz çevirmek, ondaki yüceliklerden mahrumiyete sebeptir.*

1193 A.g.e., 2b; Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, 118a.
1194 Âl-i İmrân, 3/14.
1195 Tevbe, 9/67.
1196 A.g.e., 3b-4a.
1197 Furkân, 25/7.
1198 Kehf, 18/110.
1199 Kehf, 18/110.
1200 Sîvâsî, a.g.e., 3b.

Nitekim zâlimlerde Hakk'ın sevdiğini sevmemekten büyük zulum yoktur.[1201] Şu halde müride gereken kimsenin halini tecessüs etmemek, kendi hizmetinin kusûruna bakmaktır.

Ol kişi kim bunlara münkir ola
Hakk didârından ol mahrum ola.[1202]

Sîvâsî'ye göre *tâlib himmet kemerini kuşanıp, orta halli riyâzet, sürekli abdestli olma ve zikri meleke haline getirmedikçe ona sâlik denilmez ve Hakk'tan başkasını düşman bilip kaçmayınca muhabbet yolunda sülûk ve vuslat gerçekleşmez.*[1203]

Sülûkta şerî'ate sıkı sıkıya bağlılık ve nefse muhalefeti esas alan Sîvâsî, bu anlayışın bir neticesi olarak salikin hayatında ruhsat değil de azimetin esas alınması gereğini ortaya koyar ve şunları söyler: *"tasavvuf yolu rûhsat değil azimet yoludur. Seyr ilellâh ise seferlerin en zorudur. Yani bu yolda sefer "fenâ"ya erinceye kadar adeta azap üstüne azaptır."*[1204]

3.4.2. Sülûkda Şerî'ate Bağlılığın ve Şerî'at-Tarîkat Beraberliğinin Gereği

"Ahir zamanın alâmeti cahil şeyhlerin çoğalmasıdır." diyen Sîvâsî Efendi, Cüneyd-i Bağdadi'nin; "Her kim Kur'ân ve hadîsi ezberlemez ve yazmazsa tasavvufî hususlarda ona uymak haramdır." sözünü naklederek, *"bizim ilmimiz ve mezhebimiz kitâp ve sünnetle mukayyeddir"* demekte ve cehaleti Kitâp ve sünnet doğrultusunda hareket etmemekle izah etmektedir.

Sîvâsî Şibli'den rivâyet edilen ve Cüneyd, Bâyezîd ve diğer sûfilerin de söylediği: "Bir şeyhi görseniz ki önünde Kur'ân sağında tefsir solunda hadîs var fakat bunlar ile amel etmiyor o kişi şeyh değil şeytândır."[1205] sözünü aktardıktan sonra şunları söyler: *"Amel ile Kur'ânın sırlarına vakıf olmadıkça, ilimle hakîkî irşâd olmaz.* Hatta böyle kimse haramı helâli birbirinden seçemediği için belki fasık bile olur."[1206] Ona göre *kâmil insan şerî'at ilmiyle tarîkatı cemeden kişidir.* Çünkü *şerî'at ve tarîkat bir kuşun iki kanadı gibidir. Tek kanatlı kuş uçamadığı gibi şerî'at ve tarîkatten mahrum kimse de yol alamaz.*[1207]

Her iki yolu da birbirinden ayrı düşünmeyen müellifimiz, zâhirî ilimlerin kâfir, Yahudi ve şeytânda da olduğunu, dolayısıyla kâmil insanın bunlardan ayrılması için zâhirden sonra bâtını keşfetmesi gerektiğini söyler. Ona göre bu meydan ,

[1208]"من عرف نفسه" meydanıdır. Cenâb-ı Hakk'ın bu kutsi hadîste:

1201 A.g.e., 27a.
1202 A.g.e., 27a.
1203 A.g.e., 4a.
1204 Ag.e., 15a.
1205 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, 104; *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, 9b; *Miskâlu'l-Kulûb*, 44b.
1206 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 45a.
1207 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 9b.
1208 "Nefsini bilen..." Hadisin tamamı "Nefsini bilen Rabbını bilir" şeklindedir. Bkz. Aclûnî, II/343.

[1209]" من عرف عرضه وسماءه" buyurmaması bu hususta ârif olanlar için yeterli bir delildir.[1210] Şu halde *saâdet isteyen önce ilim tahsil edip sonra tasavvufla kalp tasfiyesine girişmeli ki, dirâseti verâsetî olsun.*[1211]

Sîvâsî Efendi'nin hidâyete ulaşmada öngördüğü ilim tahsili ise Kur'ân buyruğunun kâmil mânâda öğrenilmesidir. Ona göre: "Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e "***(O seni) Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?***"[1212] buyurmak sûretiyle minnet etmiştir. Halbuki, Hz. Peygamber tüm rûhbanların (Hristiyan ve Yahudi âlimleri) ilminden ve tüm kitâpların esrarından sorulduğunda cevap verirken ve pek çok mu'cizesi değişik zamanlarda gün gibi açığa çıkmışken Kur'ân mükemmel belâğatıyla nâzil olup, belâğatçıları tamamıyla ilzam edinceye kadar din ve nübüvvet nûru tam olarak yayılmamıştı.[1213]

Sîvâsî, bu değerlendirmesiyle akli bilginin hakîkati idrakte eksik olduğunu bunun ikmâlinin ise Kur'ân'ın ahkâmına tam vukûfiyetle sağlanacağına işâret ederken, şerî'atsiz hidâyetin olamayacağına dikkat çeker ve şerî'at ve tarîkat birliğinin gereği hususundaki kanâatlerini sûfilerin şu sözleriyle zenginleştirir:

Bâyezîd-i Bistâmî der ki; "Bir kimseyi hava üzerinde bağdaş kurup otururken görseniz onun o haline bakmayınız. Belki emir ve nehiylere tutunması, şerî'atin hududunu ve sünnetin âdâbını muhafazada hali nasıldır ona bakınız."

Seriyü's-Sakatî der ki; "Sûfi, ma'rifet nûru, vera nûrunu söndürmeyen, Kur'ân ve sünnetin zâhirine ters sözü ve bâtın ilmi olmayan, kerâmetinin kendisini haram amele ve şerî'at perdesini yırtmaya sevketmediği kimsedir.

Zunnun-i Mısri de derki: "Allah'ın sevdiği kullarının alâmeti ahlâk ve fiillerinde, emirler ve nehiylerde sünnette riâyet, Allah'ın Habibi'ne tabi olmaktır.

Ebû Sa'îd Harrâz ise; "Şerî'atin zâhirine muhalif olan bâtın, batıldır." der.

Muhammed b. Fudayl derki; İslâm dört şey ile gider;

1-Şerî'ati bırakıp kendi bildiği ile amel etmek

2-Bilmediği ile amel etmek

3-Amel için ilim öğrenmemek

4-İlmi halktan saklayıp cimrilik etmek.[1214]

Reşahat'ta da denilmiştir ki; "Her yol Allah'a gider ama çoğusu meşakkat ve belâ ister. Fakat bir yakın yol vardır ki, sâliki Allah'a tez ulaştırır. O yol da, şerî'atin ahkâmını yerine getirdikten sonra ihlâs ve muhabbet, teslim ve hizmetle bir ârifin kalbine girmektir. Zira ârîflere irâdet getirmek Allah'a teslim olmaktır. Cenâb-ı Hakk bunların kalbine nazar

---

1209 "Arzını ve semâsını bilen..."
1210 Sîvâsî, a.g.e., vr. 9b.
1211 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 45a.
1212 Duhâ, 93/7.
1213 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 9b-10a.
1214 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 104ab.

ettiği için onlara teslim olanlar da bu vasıtayla o nazardan nasiplenirler. Ve Onların kalpleri kabe-i hakîkîdir.[1215] ***"Oraya giren emniyette olur."***[1216]

3.4.3. Mürşidin Luzumu ve Onların Özellikleri

Sîvâsî Efendi mürşidin luzumunu öncelikle onların konumlarını dile getirmek sûretiyle açıklar. Onun değerlendirmelerine göre insanları ilk olarak Hakk'a davet edenler nebîler idi. Nebîlerden sonra onlara nâib olanlara "şeyh" ve "ârif" denilmiştir. Kur'ânın zâhir ve bâtınına vakıf olan bu zatlar zâhidleri Kur'ânın zâhiriyle, aşıkları da onun hem zâhiri hem de bâtınıyla irşâd etme makâmındadırlar.

Sîvâsî "üstadı olmayanın üstadı şeytândır" sözünü de bu irşâd noktasında ele almakta ve üstadın luzumuna dair şu örneği vermektedir: "Cibril tüm nebîlerin üstadı idi. Hz. Peygamber'in üstadı da ***"...Allah sana bilmediklerini bildirdi..."***[1217] âyeti üzere Allah iken, Hz. Peygamber tevâzu gereği Cibril'i muallim olarak görmüş ve "Terbiye edenim olmasaydı Rabbimi tanıyamazdım." buyurmuştur." Şu halde peygamberler dahi kendilerine mürşid tutmuşken insanların mürşidsiz hakîkate ulaşmalarının güçlüğü ortadadır.[1218]

Sîvâsî, Mevlânâ gibi mürşidi ney'e benzeterek şunları söyler; "Farklı nefeslerin ney içine girince muntazam olması gibi, mürşid de her nefesini kendisine teslim eden kimsenin perişan havayla dağılıp dışarı çıkan nefesini "La ilâhe" lafzıyla içeri, içeri gideni "illallâh" lafzıyla dışarı çıkartmak sûretiyle muntazam kılar."[1219]

"*Mürşidsiz riyâzete sülûk edenin en nihâyet vusûlü ucb, kibir ve da'vadır.*" diyen Sîvâsî, böyle kimselerin kimyayı ve tıp ilmini kitâbından öğrenenlere benzediklerini, bunların rehbere ihtiyaç duymadıkları için hiç kimseyi beğenmeyeceklerini, bu tavırlarıyla da kötü ahlâktan kurtulamayacakları gibi kalp katılıklarının gittikçe artacağını[1220] söyler.

Sîvâsî'ye göre "Kur'ân mürşid olarak yeter" diyenler de yanılmışlardır. Çünkü *lafız ve ma'nâ mübtedilere mürşiddir. Zât'a mürşid olan Kur'ân'ın hakîkatidir ve ona ulaşmak için kâmil bir mürşidin hizmetinde bulunmak gerekir.* Evet, Kur'ân şifadır, hadîs ilac-ı Muhammedidir. Ama hastalığı teşhis edecek maharetli bir tabib gerekir ki, o hastalığa hangi âyetle amel etmek şifâ olur bildirsin. Hele kalp hastalığı için tasfiye, tezkiye, tahliye düsturlarını Kur'ân'dan çıkarmak için ilm-i hikmet sâhibi bir mürşid mutlaka gereklidir. Mücerret tefsir bilgisinde âlim, hadîs ve fıkıhta kâmil olanlar bu derdi ve dermanını, tayin etmek sûretiyle bilemezler. Çünkü kibir, kin, hıkd, haset, adavet, riyâset, hubb-ı câh hastalıklarından bu ilimlerle kurtulmak muhaldir. Kaldı ki, bu ilimlerle meşgul olan

---

1215 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 19b-20a.
1216 Âl-İmrân, 3/97.
1217 Nisa, 4/113.
1218 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 14b.
1219 Sîvâsî, *Şerh-i Mesnevî*, vr. 15b.
1220 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 30a.

kimselerin canında huzûr, cemiyyet-i safâ, tevekkül, kanâat, zevk, şevk ve Hakk'a muhabbetin ortaya çıkması oldukça zordur. Sıfat-ı zemime bulanıklığından, gamdan, darlıktan, mihnetten canını kurtaramayan başkasını nasıl kurtarsın? Bu sıfatlarla meşbu olan kimseler için ilim ağzı eline verilmiş kılıç gibi kendilerine zarar verir[1221] ve *kul Mevlâ'sından kendi varlık kitâbını okumayınca kimsenin kitâbı kimseye irfân bağışlamaz.*[1222] Bunun için de kâmil bir mürşide ihtiyaç vardır.

Sîvâsî Efendi, bu sözlerden kasdının ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesinin nefyi değil, belki amelsiz ilmin izzet-i dünya, câh, mansıp, riyâset, şöhret gibi zemmedilen sıfatlara sebebiyet verip, Hakk'tan uzaklaştıracağı korkusu olduğunu belirtir. Yoksa o ilmin bir nûr olduğunu, ilimle meşgul olanların bu nûrla aydınlanacağını, kaldı ki, Hakk'ın sevmediği kimseye de ilim vermeyeceğini kabul etmektedir.[1223] Onun bu hususdaki hassasiyetinin, ilimle meşgul olan kişilerin helâli haramı seçmeden bildiği doğrultuda hareket etmelerinin aleyhlerine hüccet olacağı düşüncesinden kaynaklanmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Müellifimizin ısrarla üzerinde durduğu husus, tasavvuf ilminin rehbersiz olarak tahsilinin güçlüğüdür. O bu görüşünü şu şekilde ifâde etmektedir: "*ilim âb-ı hayâttır, yazık ki, beşeriyet taşının altında kalmıştır. Güçlü bir üstadın eliyle o taş parçalanmadıkça hakîkat-ı vücûd çeşmesi akmaz ve bâtından çıkıp aşikâr olmaz.*"[1224] Burada Sîvâsî Efendinin bahsetmiş olduğu ilim ma'rifet ilmidir.

Müellifimiz bu ilmin gereğine ise şu şekilde işâret etmektedir: "Musâ (A.S.) yedi yıl Şuayb (A.S.)'ın hizmetinde koyun güttükten ve nübüvvetle müşerref olduktan sonra ledün ilmini öğrenmek istedi ve Hızır (A.S.)'ın hizmetine havale olundu. Durum Hz. Mûsâ için böyle olunca bizim gibiler kendi fikrinde, mütalaasında doğru yol açıp, nefs ve şeytân hilesinden, dünya teşvişinden nasıl kurtulabilir? Sîvâsî'ye göre bu durum göstermektedir ki, görünen ve bilinen yolda bile arkadaşsız gidilmez. Şu halde bu yolun makâmını, menzilini bilenlerle gitmek gerek. Yoksa bu belâsı çok yolda kâğıt karalamakla gidilmez.[1225]

Sîvâsî'ye göre "*evliyânın yoluna cahilane girmek olamaz.* Bu yolda yürümek için nefsin aldatması, dünyanın ziyneti, insan ve cin şeytânlarının şerrinden kurtulmak gereklidir ki, bu da çok meşakkatli ve zordur. Dolayısıyla rehbere mutlaka ihtiyaç vardır."[1226]

O halde mürşidin tâlibleri irşâdda öncelikli olarak vazifesi nedir? Sîvâsî Efendi mürşidin naib-i resûl olma sıfatıyla[1227] bu yola girenlere ta'lim edeceği hususları şu şekilde sıralamaktadır

1- Mürşid müride kendisi kimdir? nefsini bilmekle kötülükleri nasıl bilir? onları anlatır ve gösterir

---

1221 Sîvâsî, a.g.e., vr. 30ab.
1222 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 9a.
1223 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 31a.
1224 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 9a.
1225 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 31b.
1226 A.g.e., vr. 31b.
1227 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 22b.

2- Bu âleme nereden geldi ve nereye varacağını ve bu gelip gitmeden maksadın ne olduğunu bildirir.

3- Yer ve gökte bulunan, güzel, çirkin, iyi ve kötü bütün mahlukatın yaratılmasına sebep nedir izah edip, bütün varlıkların hikmet üzere yaratıldıkları, onlarda en küçük bir kusûr ve illetin olmadığını bildirir.

Sîvâsî Efendi'ye göre mürid mürşidin gözetimi altında riyâzet ve mücâhedede bulunursa bu zikredilen hususların hakîkatine, sırrına, aslına, illetine, sebebine muttali olur ve kıyamete kadar verilecek mertebeleri bu âlemde seyredebilir. Hatta her baktığı makâmı ayak altına alır, yani derecesi sürekli yükselebilir.[1228] Çünkü *mürid karınca gibidir. Kanadı mürşiddir. Mürid mürşidin kanatları altına girmedikçe yol alamaz.*[1229]

Müellifimize göre felsefeyle uğraşanlar, tabiî, hurûfî, hulûlî meşrebinde olup kışırda takılıp kalanların, bu âlemdeki sırlara böyle kâmillerin vakıf olamayacaklarını düşünmeleri, onların riyâzet ve sülûk ile vucutlarını rûhanileştiremedikleri ve âlemin rûhu olduğunu hissetmeye kabiliyetleri olmadığından dolayıdır. Yani onların kendileri kör oldukları için başkalarının da basireti yok sanırlar.[1230] Oysa, şerî'at-i Muhammedi'yeye tabi olan kâmiller, rûh ve sırlarıyla varlık kaydından kurtulup, hayâli vücûdlarını Hakk'ın varlık denizinde garketmekle kabe-kavseyn makâmına erişip, makâm-ı ev-ednâ'da varlıklarını fani kılmışlardır. Bunlar aynı zamanda Hz. Peygamber'in sırrına tabi olmanın bereketiyle ***"Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü."***[1231] sırrını müşâhede edip, ***"...Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir..."***[1232] âyetinin bereketiyle başkalarına da nûr saçacak mevkiye ulaşmış, fenâfillâha erip, Hakk'ın nûruna mazhar olmakla "O'nunla görme, O'nunla işitme..." mutluluğuna ermişlerdir. Onlar bu sıfatla sırr-ı Hakk ve sıfat-ı Muhammed'den onsekizbin âlemin sırrını seyrederler. Hatta rûhlar âlemini müşâhede ederler. Yine eşya yokluktan vücûd sahrasına nasıl çıkar veya çıkacaktır bilirler. İbtidada intihayı, intihada ibtidayı bulup sonra hayâli bir vücûd olan mâsivâyı ona ayna yaparlar.[1233] Ulemânın bildiklerini ve bilmediklerini bunlar görürler. Ve ezel derecesinden ebede ebed Dergâhından ezele nazır olurlar. Pergel gibi ezel ve ebed dairesini tavaf ederler. Sülûkları içinde defalarca vücûddan ademe, ademden vücûda gelirler. Celâl ve cemâl muhiti içinde kâh mevcut, kâh madum olurlar. Kâh madum olup mevcut olurlar. Kâh ne mevcut ne de madum olurlar.[1234]

1228 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 118b.
1229 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 10b.
1230 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 37b; *Dürer-i Akâid*, vr. 118b.
1231 Necm, 53/18.
1232 Nûr, 24/35.
1233 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 119a.
1234 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 38b; *Dürer-i Akâid*, vr. 11bb.

3.4.4. Kâmil Mürşide Tabi Olmanın Gereği ve Sahte Mürşide Aldanmamanın Zarûreti

Sîvâsî Efendi'ye göre henüz beşeriyet evinden dahi dışarı çıkmamışken "rûhani mi'racla Hakk'a ulaştım ve geri geldim" diyen yalancıları kılavuz edinenlerin sonu, helak olmak veya şeytâna gıda olmaktır. Çünkü ehl-i sünnet ulemâsının yolundan ayrılanın hali zındıklık vadisinde helak olmaktır. Eğer bu itikadle ölürse cehennemde ebedi olarak kalacağı mukarrerdir. Onun için mürşidler demişlerdir ki, "لا يستطيع الوصول من ضيع الاصول"[1235] yani "şerî'atin usulunü yitiren Hakk'a ulaşmaya güç yetiremez."

Şu halde *cahil olduğu halde hakîkati bildiğini iddia edenlerden şeytândan daha fazla korkup kaçmak lâzımdır.* Zira cin şeytânları görülmez bunlar insan şeytânlarıdır, görülür. Onun için ***"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytânlarını düşman kıldık..."***[1236] âyetinde tehlikelerine dikkat çekilerek, insanlar cinlerden önce zikredilmiştir.[1237]

Sîvâsî'ye göre ümmi olan sâlike öncelikle gerekli olan kelâm okumak, ikinci olarak namazın şartları, üçüncü olarak da oruç, zekât, talâk ve kerâhetlerle alâkalı kitâpları okuyup öğrenmektir. Zira *ma'rifet ve hakîkat binası şerî'at temeli üzerine yapılır. Temelsiz bina ise yıkılmaya mahkumdur.*[1238]

Müellifimize göre salik bu söylenilenleri yerine getirdikten sonra haram ve helâli öğrenip Allah'tan korkması gerekir. Takvâyı öğrendikten sonra da vusûle ermek için ***"...O'na yaklaşmaya vesile arayın..."***[1239] âyetinde işâret edildiği üzere şerî'at ilmini bilen bir mürşide tabi olması gerekir. Çünkü kişi ancak kâmil bir mürşide tabi olmakla tarîkat ve ma'rifet yolunda fenâdan sonra melekûtun hakîkatine ulaşır.[1240]

Müellifimiz şeyhinden, "sûfi çoğaltmaya gayret eden şeyhler ârif değil sefihdir." sözünü işittiğini, bunun sebebini sorduğunda da onun: "Kendi nefsi kendine düşman olarak yeterken düşman çoğaltmak akıl işi değildir." dediğini naklettikten sonra, kâmillerin, cezbesi sahih olmayan kimse ile tasavvuf ve tarîkatın şartlarını, sonradan kabul etmeyecekleri, tarîkat tavasına koyduğunda yandım diye kaçacakları, dolayısıyla tevhîd yolundaki çabalarının zayi olacağı endişesiyle bey'at almaktan korktuklarını belirtir. Müellifimiz

---

1235 Bu ibareyi Şa'rânî, "من ضيع الاصول حرم الوصول" "usulü yitiren, vusulden mahrum olur." şeklinde vermektedir. Bkz. eş-Şa'rânî, el-İmamü'l-allâme Abdulvehhâb, *el-Envâru'l-Kudsiyye fî Ma'rifeti Kavâ'idi's-Sûfiyye*, Tah: Taha Abdulbâki Sürûr, es-Seyyid Muhammed Abdu'ş-Şâfi'î, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I/39.

1236 En'âm, 6/112.

1237 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 13b.

1238 Sîvâsî, a.g.e., vr. 13a.

1239 Mâide, 5/35.

1240 Sîvâsî, a.g.e., vr. 13b.

onların bu tavrını *"şeyhler kuru yere ve havaya kılıç sallamazlar."* diyerek açıklamaktadır.[1241]

Sîvâsî'ye göre vâsıl olmadan şeyh olanın davası el vermektir. Yani hakîkî şeyh olmayanın alâmeti, mürid ve muhib çoğaltmak için el vermek, hile, riyâ ve gösterişte bulunmak, kendini sâhib-i vücûd ve hâl göstermektir. Oysa *ma'rifetten nasibi olan onu gizler, olmayan ise açığa çıkarır.*[1242]

Şehâ tevhîdin esrârın diyen bilmez bilen demez
Ma'ârif sırr-ı güftârın diyen bilmez, bilen demez.[1243]

Bir başka şiirinde ise bu hususa işâretle Sîvâsî şöyle der:

Çü bilmek bilmemektir anı bildim
Nedânem(ben bilmem) ilmi ile kat kat oldum.[1244]

Sîvâsî'ye göre böyle kimselerin bir diğer zararı da, tabi olanlarına taassub yolunu göstermektir. Nitekim ona bu hususta uyanlar sair meşâyih ve müridleri beğenmez, nefislerine uyarak ulamâ ve ehlullâhı sevmezler. Oysa *ulamâya muhabbet Kur'âna muhabbettir, düşmanlık ta yine Kur'âna düşmanlıktır.* Bunlar köşenişîn ve uzlet ehline de ta'n eder, mürid çoğaltmak için kadınlara ve çocuklara el verirler. Burada sâlike gereken nakd-i kalbi seçmek, övene basirdir, zemmedene kördür deyip, halkın i'zâz ve idlâlini Hakk'dan bilip, nefsinden bilmemektir. Çünkü halkın azîz görmesi ile kimse azîz olmaz.[1245] ***"Kim izzet ve şeref istiyor idiyse, bilsin ki, izzet ve şerefin hepsi Allah'ındır..."***[1246]

Bu makâmda sâlike düşen diğer bir husus da riyâset ve şöhreti terketmektir. Yani *sâlik, tâlib olmalı matlub olmamalı, av olmalı avcı olmamalı, fakir olmalı zengin olmamalı, kul olmalı sultân olmamalıdır.* Bunlar ebedi saâdet sermayesidir ve vusûle sebeptir. Aksi ise nikbettir.[1247]

3.4.5. Şeyhlerin Sıfat ve Alâmetleri

Sîvâsî Efendi'ye göre kâmil ve mükemmil bir şeyhde kemâl ifâdesi olarak yirmiüç şart ve alâmet bulunması gerekir. Bu şartlar şunlardır:

1- Tâlibler onları gördüklerinde kalbleri uyanır, vasıflarını işittiklerinde bir halden diğer bir hale terakki ederler.

2- Her kim onların sözünü işitirse gönlü kabul eder, rûhu sevinir ve kalbinde ne kadar gam ve bulanıklık varsa hepsi yok olur.

3- Güzel ahlâk sâhibi ve güleryüzlüdürler.

1241 A.g.e., vr. 13b-14a.
1242 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 11a.
1243 A.g.e., vr. 11a; *Divan*, vr. 24.
1244 Sîvâsî, Divan, vr. 56.
1245 Sîvâsî, a.g.e., vr. 11a-12a.
1246 Fâtır, 35/10.
1247 Sîvâsî, a.g.e., vr. 11b-12a.

4- Büyüğe, küçüğe karşı mütevazi ve halka karşı bakışları birdir.

Ol kişi kim duta Allah halkını
Hakk'la hoş duta âlem halkını.

5- Şefkatli ve çömerttirler. Yaratıklara insan olsun hayvan olsun, yaradana ta'zimen şefkat ve riâyet ederler. Allah'ın kendisine verdiği zâhirî ve bâtınî nimetleri tâlibden esirgemezler. Canlarını, dünya ve âhiretlerini dost yoluna terkederler. Günde yanlarına bin kişi gelse sıkıntı duymazlar, belki ferâh bulur, "herkesin rızkını Cenâb-ı Hakk görür" derler. Bu makâm sehânın ileri derecesi olup, buna "velâyet-bahş" veya "Hüdâ-bahş" da derler.

6- Heybetlidirler. Huzurunda oturan talipler söz söyleyemezler. Belki söyleyecek söz bulamazlar.

7- Îsâr ehlidirler. Yani yük çekicidirler. Kimsenin üzerinde yük bırakmazlar. Dostlarının zaruri ihtiyaçlarını kendi ihtiyaclarına takdim ederler. Daima fakrlarıyla övünürler. Fukarânın hizmetçisidirler. Rûh, akıl, kalb, beden ve dostlarını, tâliblerin hizmetine vakfederler.[1248]

8- Yumuşak huylu ve müsamahakârdırlar. Kimseyi incitmez, kimseden incinmezler. Bütün insanlar ona düşman olsa hiçbirisine bedduâ etmezler. Herkesin iyiliğini isterler. Dosta ve düşmânâ karşı aynı tevâzuyu gösterirler. Nefsleriyle savaş, âlimlerle sulh halindedirler. "Halkın bana olan düşmanlığı hatalarımdan ve gafletimdendir, söylediklerinden daha kötüyüm" derler. Hayrı Hakk'tan, şerri kendilerinden bilirler.[1249]

9- Garabet ehlidirler. Yani dünyada garib gibidirler. İçlerinde olanı ve hallerini kimse bilemez. İnsânların içine katılsalar da onlara gönül katıp meşgul olmazlar. Hemen her gün bu dünyadan göçüyormuş gibi hareket ederler.

Garibdir aşk eri kande varırsa
Garib gönlün gözetsin kim er ise.

10- Sefer der vatan (vatanda sefer)dadırlar. Yani cismânî ve nefsânî sıfatlardan ilâhî sıfatlara ulaşmak için sefer halindedirler. Ve halvet der-encümen (kalabalık içinde yanlızlık) dedirler. Yani Zâhirde halkla bâtında Hakk'la beraberdirler. Çünkü onlar ancak böyle davranmakla rûhaniyete erişirler.

Sîvâsî'ye göre "halk içinde halvet" demek; Hakk'ı zikretmekten, huzûrla teveccühten ve tefekkürden geri kalmamaktır ki, Dost'la alış-verişi kesret içinde gizlemek, zâhirde bigâne, yani dünyayla alâkası kesik, bâtında O'nunla dolu olmak ma'nevi yüceliğe erdiren vasıflardır. Böyle kimseler kâin-bâin(halkla birlikte ama onlardan ayrı) oldukları kendilerini Hakk'dan başka kimse bilemez ve göremez. Ama bunlardan mazhâr-ı sıfat olanları dileyen alâmet ve sözlerinden bilebilir. Çünkü onların bazı fiil, söz ve halleri kendini bildirmektedir.[1250]

1248 A.g.e., vr. 26ab.
1249 A.g.e., vr. 26b; *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 27a.
1250 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 27ab.

11- Tevekkül ve kanâat ehlidirler. Kalpleri o derece zengindir ki, bir olsa bin varmış gibi zengin görünürler. Daima fakr düşüncesiyle övünürler. Fukarâyı sever, onlarla ünsiyet eder birlikte otururlar. Varlıkta olsun yoklukta olsun rızk için gam çekmez, kaygılanmazlar.[1251]

12- Sabır ve teslim ehlidirler. Her geleni Hakk'dan bilir ve razı olurlar. Kimseden bir şey istemezler. Zira istedikleri taksim edilmişse zaten kendisine ulaşır. Çünkü Hakk'ın ihtiyarını kendi ihtiyarına tabi kılmaya yönelmek kısmete rızâsızlıktır.

13- Âlim, âmil, muttaki ve perhizkârdırlar. Söz ve fiillerinden makbul ve meşru olmayan bir şey zuhûr etmez. Hakk'tan bir şey ummaz, Hakk'ın verdiğini saklamaz ve Hakk'ı sınamazlar. Müstakbel için kaygı duymazlar. Fakat Hakk'tan korku ve endişeleri devam eder. Âlim-i rabbânî gibidirler. Zira ilimsiz sûfî kapısız hane, etrafı çevrilmemiş bahçe gibidir ki, başıboş hayvanlardan kurtulamaz.

14- İlm-i kudret sâhibidirler. Yerlerde ve göklerde ne varsa güçleri yettiğince onların malumudur. Ancak, "hikmet bilirim" diyenin ona göre ameli yoksa yalancıdır.

15- Korku, gam ve kaygıları yoktur. Onun için Cenâb-ı Hakk bunlar hakkında; "*...Onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler.*"[1252] buyurmuştur. Sîvâsî bu ayeti şu şekilde bir beytiyle ifade eder:

Evliyâdır kim bunlara korku yok
Dünyada hem âhirette kaygı yok.

16- İstikamet üzeredirler. Bunlarda zâhirî istikamet, bâtınî istikametin delilidir.

17- Tasarruf ve kudret sâhibidirler. Kendileri bir halden diğer bir hale geçtikleri gibi, başkalarını da geçirirler. Kesretten huzur ve cemiyyete, ordan kalbe, ordan akla, ordan rûh âlemine şevk artırırlar. Daha sonra sırra varıp vahdet, gaybet, fenâ ve istiğrak tahsil ederler. Celâlde iken cemâle ve cemâlde iken celâle intikal ederler. Zıdlık katlarında birdir. Bu tasarruf onlara geçici olarak değil sürekli verilmiştir.

18- Kuvvet sâhibidirler. Onlara göre celâl de cemâl de birdir. Kendilerini havf kuşatsa recâ olur, recâ kuşatsa havf olur. Celâl sıfatının mazharı iken cemâl sıfatına yönelmeye kâdirdirler. Bu mertebe Allah'ın zâtına muhabbetin galebesiyle elde edilir.

19- Vakar sâhibidirler. Şeyhler müride karşı vakarlı davranmalıdırlar ki, küstahlık edip de feyzinden mahrum olmayalar.

20- Sebatlıdırlar. Şeyhler sabit kadem, müridlere karşı vefâkâr, ahdinde duran kimseler olmalı ve onlara karşı himmetlerini esirgememelidir ki, çabaları boşa gitmesin.

21- Hakk'ın tecellîlerini müşâhededе hayret makâmındadırlar. Bu hâl onlarda fenâdan sonra söz konusu olur.

22- Vusûl ehlidirler. Bu makâma ulaşanların söz, fiil, hareket ve sukunları me'allâh(Allah'la beraber) ve fillâh(Allah'dadır)tır. Bu makâmda onlar için ne doğu ne batı,

---

1251 A.g.e., vr. 27a; *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 25b.
1252 Bakara, 2/38, 62.

ne sağ ne sol, ne alt ne üst, ne zamân ne mekân, ne gece ne gündüz vardır. Onların maksatları işitmekten bilmek, bilmekten görmek, görmekten ermek, ermekten tatmak, tatmaktan olmaktır.

23- Hak yolunda yürüyenlere ışıktırlar. Kur'ân: ***"Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nûr saçan bir kandil olarak (gönderdik.)"***[1253] fermanıyla tamamen bu yolun açıklamasını yapar. Mürşidler cimri değildirler. Aşıkları, ateşleri sönmesin ve köz halinde kalsınlar diye teenni ile irşâd ederler. Onların zâhidleri irşâdı aşkladır. Çünkü aşk lezzettir. Lezzetsiz nefse muhalefet ise muhaldir.[1254]

3.4.5.1. Şeyhin Mürîdlerine Karşı Vazifeleri

Müridlerin kemâle ermesi şeyhin sorumluluğu altında olduğu için onların müridlerine karşı vazifeleri irşâd açısından oldukça mühimdir. Müellifimiz işte bu vazifeleri şu şekilde sıralamaktadır:

1- Şeyh, imtihan etmediği müridi tarîkate kabul etmemelidir.

2- Kendisine intisâb eden müride riyâzet ve mücâhede yükünü sadakatine göre yüklemelidir.

3- Müridlerinden her birine akıllarınca nasihatte bulunmalı, onların meşreblerini dikkate alarak kimine imsâk, kimine infâk, kimine terk, kimine kesret, kimine vahdet, kimine teemmül, kimine de tecerrüd gibi her biri için kabiliyetlerine göre gerekli olan tavsiyelerde bulunmalıdır.

4- Zâviyesine girdiğinde iki rek'at namaz kılıp, kalbini toparlayarak müridlerin ıslâh ve kemâli için gayret etmelidir.

5- Vaktini müritleri için taksim etmeli, onlarda tarîkat dışı kelâm ve hareket vaki olduğunda menetmelidir. Eğer böyle davranmaz ise onlara zulmetmiş olur.

6- Müridlerine kendisinin müşâhede etmediği makâmlardan bahsetmemelidir.

7- Kendi hâl ve sırlarını, tecrübe etmediği müridine açmamalıdır.

8- Müridlerine anlaşılır şeylerden bahsetmeli onların anlamayacağı hakîkatlerden bahsetmemelidir.

9- Müridlerini başka şeyhleri ve onların müridlerini ziyârete bırakmamalıdır. Eğer bırakırsa onlardan birinin sözleri müridinin hoşuna gider ve onu kendine tercih eder. Böylece şeyh kendisinden râbıtası kopan müride sülûkunu tamamlatamaz.

10- Müridinin mertebesinin kemâle erdiğini müşâhede ettiğinde onu südünden kesip Rabbına havale etmeli veya hilâfet vermeli yada başka bir şeyhe ısmarlamalıdır.

11- Şeyh kendisinden üstün bir şeyh bulduğunda hem kendisi hem de müridleri ona teslim olup bîat etmelidirler. Eğer böyle davranmazlarsa Hakk ehli ve insaf sâhibi

---

1253 Ahzâb, 33/46.
1254 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 28a-29b.

sayılmazlar. Yani şeyhlerin böyle davranmamaları hem kendileri için hem de müridleri için zararlıdır.

12- Şeyhin kendine yakın gördüğü dostlarıyla sohbet edebileceği bir zâviyesi olmalı, o zâviyeye ancak fenâ mertebesine erenler girebilmelidirler. Şeyhin evlâdı da olsa fenâ makâmına ulaşmamışsa oraya girmemelidir.

13- Şeyhin avâm, havâs ve havâssu'l-havâs için olmak üzere üç meclisi olmalıdır. Birinci mecliste; bütün dervişler hazır bulunmalı ve şeyh bu mecliste ibâdet, helâl-harâm ve şerî'ate tabi olma dışında konuşmamalıdır. İkinci mecliste; zikir, halvet, riyâzet ve mücâhede gibi konulardan bahsetmelidir. Üçüncü mecliste ise tasavvufun sırlarından ve yüceliklerinden bahsetmelidir.

14- Müridine şer'î meselelerde ve ilmî muhaverelerde delil ile de olsa tenâzu'a rûhsat vermemelidir. Eğer böyle yaparsa onun terbiyesinde hiyânet etmiş olur. Çünkü niza'da bulunan mürid iflâh olmaz.

15- Kalbinde kendisine karşı hürmet ve ta'zimi azalmış olan müridi tekkesinden çıkarmalıdır. Aksi halde düşman olur ve zarar verir.

16- Müridlerinin kendi yeme, içme ve uyuma gibi hallerine muttali olmasına imkan vermemeli yani kemâl-i tenzih görünmelidir. Eğer böyle davranmazsa müridler onun bu davranışlarını kavrayamadıkları için hor görüp feyzinden mahrum olabilirler.[1255]

3.4.6. Mürîdin Riâyet Etmesi Gereken Hususlar

3.4.6.1. İntisâb Öncesi

1- Mürid hürmet etmeye kâdir olamayacağını bildiği şeyhe intisâb etmemelidir.

2- Mürşide tabi olma isteğinde sâdık olmalı. Bu tabiiyetini, giderek ben de şeyh olayım kasdıyla değilde Rabbını bilme kasdıyla yapmalıdır.[1256]

3- Mürid irâdesini Hakk'a ısmarlamalıdır.[1257]

3.4.6.2. İntisâb Sonrası

1- Şeyhinin kendisine ta'lim ettiği şeylerden başka murâd ve maksûdu olmamalıdır. Olursa o kimse mürid sayılmaz.

2- Şeyhine karşı sıdk ve taattan ayrılmamalıdır.

3- Şeyhinin Hz. Peygamber'in nâibi olduğuna itikad getirip, onu sırlara vakıf, yol yöntem öğrenmiş bir kimse olarak görmeli, ilmine, irfânına, haline uymak farzdır deyip, hiç

1255 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 15a-20a.
1256 A.g.e., vr. 17a.
1257 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b-17a.

bir halini inkâr etmemelidir. Zira onun zâhirde işlediği şey mezmum gözükse de hakîkatte akıbeti mezmum değil belki memduhdur.[1258]

4- Mücâhededе karar üzere olup, unutup kesmemelidir.[1259]

5- Sâlik şeyhinden sırlarını ve keşfini gizlemeyip hepsini ona anlatmalıdır.

6- Havâtırı birbirinden şeçmeye gayret etmelidir.

7- Rüya gördüğünde şeyhine bunu mutlaka tabir ettirmemeli vakıa ve hatırasıyla alâkalı bir şey sorduğunda cevap vermesini istememelidir. Çünkü o iş, hakkında zararlı ise şeyhin ona cevap vermemesi daha doğru olur. Yani bilmelidir ki, sorduğu şey kendisi için faydalı ise şeyhi cevap verir yoksa saklar, cevap vermez.[1260]

8- Hakk'a tevekkül etmeli, dille olsun kalple olsun hiç kimseden dünyalık talebinde bulunmamalıdır.[1261]

9- Tevbe ve şerî'ate bağlılığı tam olmalı, cu', seher, sumt ve uzlete yapışmalıdır. Halvete gücü yetmiyorsa sâlih kimselere yakın olmalı, dünya ehlinden ve gıybet meclislerinden uzak durmalıdır. Eğer böyle bir mecliste bulunmak zorunda kalırsa onlara uymamak için azami gayret sarfetmelidir.[1262]

10- Taharetsiz yere ayak basmamalıdır.[1263] Sürekli abdestli bulunmalıdır.

11- Az uyumalıdır. Çünkü çok uyuma rûhun kafesten çıkmasına sebep olur. Hatta müridin zikrederek yıkılıncaya kadar yatmaması gerekir.[1264]

12- Geceleri uyanık geçirmeye gayret etmelidir. Çünkü evliyâ Hakk'ı gecede ve Kur'ân'da bulmuştur. Gece uyuyan gündüz yol alamaz. Yatmak tembellik nişanıdır, aşıklık şi'ârı değildir.[1265]

13- Helâl lokma yemeli, bulamadığı takdirde ölü eti yiyecek hale gelinceye kadar sabredip belki ondan yemelidir. Bu şekilde hareket ederse haram et ona helâl olur.

14- Şeyhin telkîn ettiği zikre gücü yettiği nisbette meşgul olmalı, şehvet ve gaflet galebe çaldığında tekrar zikre yönelmelidir.

15- Kendi tarîkatinin diğer tarîkatlerden daha üstün olduğunu, şeyhinin de diğer şeyhlerden daha faziletli olduğunu düşünmeli onu "âlim-i billâh" bilmelidir.[1266]

16- Duâ ederken şeyhinin mertebesinden daha fazlasını istememeli, eğer isterse şeyhi için daha yüce makâm istemeli ki, kendinin makâmı yükselsin.[1267]

17- Şeyhin emrini Hakk'ın emri, veya ibâdet gibi bilip, yerine getirmeli, tehir edip geciktirmemeli, hizmetinde bulunmak kendisine ağır gelmemelidir. Çünkü tasavvuf mücâhede yoludur, rahat yolu değildir.

1258 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 18a-19a.
1259 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 6a.
1260 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 12b-34b.
1261 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b.
1262 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 10b-18b.
1263 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 6a.
1264 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 10b-12b.
1265 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 6b.
1266 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 17b-20a.
1267 A.g.e., vr. 32b.

18- Helâl olan bir meseleyi şeyhi menetse, o da, "bu kitâpta heladir" dese tarîkatten reddedileceğini bilmelidir.

19- Mürid şeyhin hiç bir işine niçin, nasıl, dememeli, itiraz etmeden emredilen şeyi yapmalı, pîrin yaptığı kalbi beyt-i Hakk olduğu için Hakk'ın fiilidir diye bilmelidir. Zâhiren kabul etse de kalben tereddüd geçirse, istiğfar ve tevhîde devam etmelidir. Çünkü itiraz feyzden mahrumiyete sebeptir.

20- Şeyhine herhangi bir şeyi şart koşması doğru değildir. Zaten ölünün ölü yıkayıcıya şartı olmaz.

21- Fenâ makâmına erişmiş olsa da üstadından izinsiz şeyhlik makâmına oturmamalıdır. Yani mertebece şeyhini geçse bile yine de edepli olup saygıda kusûr etmemeli ondan izinsiz irşâda oturmamalıdır.

22- Mürid ben, benim, benim sözüm, benim filim, benim malım dememelidir. Çünkü tevhîd izâfeti ıskat etmektir.[1268]

23- Yolda yürürken hızlı yürümeli, gözünün önüne bakıp etrafıyla meşgul olmamalı gönlünü Hakk'dan ayırmamaya dikkat etmelidir. Yürürken sarığı gözünde, başı aşağıya eyik olmalı, her yüze göz, her söze dil, her murâda gönül vermemelidir.[1269] Hoş-der dem nazar ber-kadem budur.[1270] Çünkü tâlibleri yıkan fuzuli nazardır. Her anında namazdaki gibi huşuda olmalı hatta yanında olan kişinin şeklini sorsalar bilmemelidir.[1271]

24- Namaz vakitlerine riâyet etmeli, cemaat sünnetini terketmemeli, vukûfu olan muttaki imâma uymalıdır.[1272] Nafileleri ise hücresinde edâ etmelidir.[1273]

25- Namaz kılarken elinden geldikçe gizli kılmalı, namaz esnasında etrafıyla meşgul olmamalıdır. Sağına selâm verdiğinde enbiyânın rûhlarını, soluna selâm verdiğinde ise melekleri ve mü'minleri niyet etmelidir.[1274]

26- Her gece kalkıp oniki rek'at namaz kılmalı, bunlardan ikisini, Hz. Peygamber, onun ehline ve ashâbına; ikisini, enbiyâ ve resûllere; ikisini, Hz. Hızır ve Kutba; ikisini, seherde uyanık olan evliyâya; geri kalanını da Halvetiyye silsilesinden ölmüşlere bağışlamalıdır.

Daha sonra istiğfar edip,

"يا حافظ يا قوي يا باسط يا نور" diye tesbihde bulunmalı, sonra da tevhîde devam etmelidir. Tevhîdin neticesinde hararet galebe çalarsa salavât ve Kur'ân okumalı, Türkçe manzum ve mensur eserleri mütâlaa etmelidir.[1275]

27- Gece yatsıdan sonra abdestini yenileyip sabaha kadar uyanık olmaya kasdetmelidir.

1268 A.g.e., vr. 12b-20a.
1269 A.g.e., vr. 33b.
1270 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b.
1271 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 18b.
1272 A.g.e., vr. 19b; *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b.
1273 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 12b.
1274 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b.
1275 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 13a.

28- Sabah namazının vakti girdiğinde abdest tazeleyip sünneti kılmalı Farzdan sonra işrak vaktine kadar oturup işrak namazını kıldıktan sonra bulunduğu yerden ayrılmalıdır.

29- İkindi sonrası itikafını terketmemelidir.

30- Her gün tedbir, tefekkür ve ta'zim-i hürmetle bir cüz Kur'ân okumalıdır.

31- Her gün **"Tezkire-i Evliyâ", "Esrârnâme-i Attâr", "Mesnevî", "Aşık Paşa Dîvânı"** gibi eserlerden bir bölüm okumalıdır.

32- Bu günün işini yarına bırakmamalıdır. Yani "ibnü'l-vakt" olmalıdır. Vaktini, sonra elime ya geçer, ya geçmez deyip, en iyi şekilde değerlendirmelidir.[1276]

3.4.7. Mürîdin Edepleri

3.4.7.1. Şeyhine Karşı Edepleri

3.4.7.1.1. Şeyhin Huzurunda Riâyet Edeceği Edepler

1- Mürid şeyhine karşı gassalın elindeki meyyit gibi olmalı ki, bu teslimiyetle bilmediklerini bilip öğrensin.

2- Şeyhine ta'zimde kusûr etmemelidir. Hatta hayâsından şeyhinin şeklini bile bilmeyecek derecede ta'zim sâhibi olmalıdır. Çünkü ta'zimde kusûr, feyzden mahrumiyete sebeptir.[1277]

3- Şeyhiyle konuşurken diz çöküp oturmalı, başını aşağı eğip, yüzüne dik bakmamalıdır.[1278]

4- Namaz kılarken sırtı şeyhine gelmemelidir.[1279]

5- Şeyhin oturduğu yere oturmamalı, seccadesine ayak basmamalı, elbisesini giymemeli, ibriğinden abdest almamalı, havlusuna silinmemelidir.[1280]

6- Sefer halinde iken geceleri şeyhin önünde, gündüzleri ise arkasında yürümelidir.[1281]

7- Şeyhin halvethanesine ondan izin almadan girmemelidir.

8- Şeyhiyle aynı evde yattıklarında şeyhi yatıncaya kadar oturmalı, uyurken yanında olmamalıdır.

9- Şeyhine çağırdığında işiteceği kadar yakın olmalı, ondan izinsiz bir yere ayrılmamalıdır.[1282]

1276 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b-6b.
1277 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 11a-19a.
1278 A.g.e., vr. 12b, 32a.
1279 A.g.e., 11a.
1280 A.g.e., vr. 11a-17b.
1281 A.g.e., vr. 10b; *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b.
1282 A.g.e., vr. 12b-13a.

3.4.7.1.2. Gıyabında Riâyet Edeceği Edepler

1- Mürid şeyhinin sırrını kimseye açmamalıdır. Açarsa haindir.

2- Şeyhinden izinsiz başkalarına yardım etmemelidir.

3- Başka şeyhlerle bir araya gelmemeli, şeyhinin sevdiğini sevmeli sevmediğinden uzak durmalıdır.

4- Her nerde olursa olsun şeyhi kendisini Hakk'ın nûruyla görür diye edep içinde bulunmalıdır.[1283]

5- Şeyhi ona bir amel işâret ettiğinde yapmalı, duymasa gafletimdendir diye tevbe etmelidir.[1284]

6- Şeyhin ölümünden sonra onun hanımını almamalıdır.[1285]

3.4.7.2. Mürîdin Nefsine Karşı Edepleri

1- Mürid şeyhe bîat edip tekkesine girdiğinde orayı kabir bilmeli ve oradan ölünceye kadar çıkmayacağını düşünmelidir.[1286]

2- Haram ve şüpheli şeylerden kaçınmalı, dışardan gelen yemeği yememeli, bulduğunu yanlız yememeli, halvette yemek pişirmemeli, şüpheli bir yemek gelse onu fukarâya tasadduk etmelidir. Ayrıca halvette ihtilam olursa teyemmüm alıp çıkmalı, sonra temizce yıkanmalıdır.

3- Arslandan kaçar gibi halktan kaçmalı ki, ihtilatta fesat çoktur. Çünkü "insanlarla ünsiyet iflâsın alâmetidir."

4- Elbisesini kısa ve temiz giymeli, şöhretinden sakınıp ne çok gösterişli ne de pejmürde olanı giymemelidir.[1287]

5- Dünyanın gösterişine ve ziynete meyletmemelidir.[1288]

6- Zaruretsiz olarak hücresinden dışarı çıkmamalıdır.

7- Girmiş olduğu meclislerde çok oturmamalı, izin isteyip erkenden ayrılmalıdır.

8- Başkalarından edep öğrenmeli ki, kişi aybına karşı kör olur.[1289]

9- Münâza'a edene karşı sukut etmelidir.[1290]

10- Allahın emrine ve meşâyihin âdâbına uygun olan fiillerle amel etmelidir.[1291]

1283 A.g.e., vr. 10b-20a.
1284 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 5a.
1285 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 12b.
1286 A.g.e., vr. 20a.
1287 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b.
1288 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 20a.
1289 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b.
1290 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 15a.
1291 A.g.e., vr. 20a.

11- Nefsin şehvetinden, dünyadan, halkın itibar ettiği şeylerden ve canından usanmayana mürid denilmez.[1292]

3.4.7.3. Mürîdin İhvânına ve Diğer İnsânlara Karşı Edepleri

1- Herkes için hayır murat etmelidir.[1293]

2- Müridler birbirlerinin dostuna karşı dost, düşmanına karşı düşman olmalıdırlar.

4- Birbirlerini sürekli uyarmalıdırlar.[1294]

5- Kendi işini başkasına teklif etmemeli gücü yettiği sürece kimseye yük yükletmemelidir. Yine Kimseden birşey beklememeli, kimsenin yükünün altına girmemelidir.

6- Gücü yettiğince ne kimsenin kendi üzerinde, ne de kendisinin başkası üzerinde hakkı kalmamasına dikkat etmelidir.[1295]

7- Mürid kendisini diğer müridlerden daha aşağı görmelidir.

8- Kendisine söveni övmeli, yanında birisini kötülediklerinde hangimiz ayıpsız değiliz diye onları bu davranıştan menetmeli.[1296]

9- Dövene hilm, sövene sukût ile karşılık verip sabır göstermeli, şâyet dayanamayacaksa ozaman o kimseyi şeyhine ısmarlamalıdır.[1297]

10- Mürid ihvânıyla sohbet etmeli, başkalarıyla zamanını geçirmemelidir.

11- Başka şeyhlerin müridleriyle fazlaca görüşmemeli, onları ziyâret etmemelidir. Başka şeyhe bağlı müridlerle tarîkat konularından bahsetmemelidir.[1298]

12- Birisiyle karşılaştığında elini göğsüne koyup önce kendisi selâm vermelidir.

13- Meclislerde aşağıda oturmalı, meclis sâhibi kendisini safa çektiğinde etrafıyla ilgilenmeden hicapla oturmalıdır.

14- Boş ve luzumsuz söz konuşmamalı, soru sorulduğunda kısa ve güzel bir şekilde cevap vermelidir.

15- İki kişi söyleşirken söz arasına girmemeli, birisi sözünü bitirmeden, araya söz katmamalıdır.

16- Binek üstünde giderken bir büyüğe rasladığında, dizgini çekip yolu ona teklif etmelidir.

17- Yolun tenha yerinden gitmeli, dünya ehlinden uzak durmalıdır.

18- Evliyâ kabirlerini ziyâret ettiğinde Mülk Sûresi'ni bağışlayıp onun rûhuna müteveccih olmalıdır.

1292 A.g.e., vr. 30a.
1293 A.g.e., vr. 33b.
1294 A.g.e., vr. 13b.
1295 A.g.e., vr. 19b.
1296 A.g.e., vr. 17b.
1297 A.g.e., vr. 33b.
1298 A.g.e., vr. 16a.

19- Kibirli, kendini beyenen, da'va ve ucb ehliyle bir mecliste bulunduğunda onunla mukabele edip, hayır ve şerden bahsetmemeli, kendi haliyle meşgul olmalıdır.

Münkire söylememektir söylemek
Söyleyince söz uzar artar emek.

20- Dervişlik hallerinden sorduklarında kendini birşey bilmeyen ümmi birisi gibi göstermelidir.

21- Büyüklerin bulunduğu mecliste bilgisini göstermek için söz söylememelidir. Çünkü şüphesini sorsa bile evliyâ meclisinde ma'rifet satan edepsizdir.

Sanma gör kim aşık yolu asandır
Bilki kemter nesne terk-i candır.[1299]

3.4.8. Sülûkda Şerî'at Tarîkat ve Hakîkat Mertebeleri

İnsân Allah'ın hususi olarak nazar ettiği bir varlıktır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk: ***"...Biz ona şah damarından daha yakınız."***[1300] sırrıyla insana yakın olduğunu beyân etmiştir. Şu halde kul için gerekli olan, Allah'ın kendisine yakınlığını hissedip O'nun mecazi nûruyla varlığını fâni kılmaktır.

Ancak kul bu kabiliyette iken, cismanî alâkalar, nefsanî arzular, şeytânın vesveseleri canı canandan, kalbi safâdan, aklı hikmetin ibretinden perdeleyip uzak düşürmüş, böylece siret-i evliyâdan mahrum olmuştur. Sîret-i evliyâdan mahrum kalan rûha ise Allah rıfkıyla muamele etmez ve kul nefsin elinde zebûn olup, onun sıfatıyla murdarlaşır. Sîvâsîye göre bu durumdan kurtulmak için sâlikin öncelikle ; ***"... insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."***[1301] âyetinin sırrınca tevbe edip asla dönmesi gerekir.[1302] Bundan dolayı Sûfi ibnü'l-vakt'dir denilmiştir. Yani o bu günün işini yarına bırakmaz tevbe ve ameli tehir ve ihmal etmez.[1303]

Müellifimize göre tevbeden sonra da riyâzet ve mücâhede ile bâtını temizlemeye gayret etmek gerekir ki, sâlik nefsine hakim olabilsin. Çünkü cenâb-ı Hakk ***"Bizim uğrumuzda cihâd edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir."***[1304] âyetinde tarîk-ı ihâhiyeye hidâyeti, mücâhedeye bağlamıştır.[1305] Öyleyse sâlik riyâzet ve mücâhedeyi hangi düsturlar doğrultusunda yapacaktır?

1299 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 4b-6b.
1300 Kâf, 50/16.
1301 Necm, 53/39.
1302 Sîvâsî, a.g.e., vr. 8a.
1303 A.g.e., vr. 2b.
1304 Ankebût, 29/29.
1305 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 125a.

3.4.8.1. Şerî'ate Bağlılık ve Nefis ve Şeytanla Cihad

Sîvâsî Efendi nefsin tezkiyesi için gerekli olan riyâzet ve mücâhedenin şerî'atle sağlanacağını düşünmekte, bunun yapılış seyri ve evreleri hususunda da şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

Sâlik riyâzete başladığında ilk defa rüyada iniş, yokuş, kavga, vs. şeyler görür. Uzlet ve riyâzeti devam ettirdiğinde bu defa rüyada güneş, ay, bağ, bostan, ırmaklar ve kendisini suda yüzer şekilde görmeye başlar. Bu da sâlikin nefs sıfatlarını tezkiye ettiği ve kendisinde kalp sıfatının galip olmaya başladığının bir göstergesidir. Sâlik riyâzetini artırdığında bu defa rüyada çıra, meşale, yıldız şimşek vs. görür. Bu da sâlikin sülûkda sıfat-ı unsuri olan narı geçip âlem-i nûra eriştiğinin bir işâretidir.[1306]

Kul bu evreleri geçtiğinde nefsiyle şeytân işbirliği edip, ona: "Bu yolda çok zahmetler çektin çok merhale katettin senin için artık menzil ve makâm kalmadı. Hepsini gördün, ehlullâhdan oldun. Şimdiden sonra ye, iç, uyu. Çünkü Cenâb-ı Hakk; ***"Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yeyiniz..."***[1307] buyurmuştur." derler.[1308] Fakat ***"...Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler..."***[1309].Nefis ve şeytân sâliki bu şekilde ucubla aldatabilirlerse ondan ayrılırlar. Yok eğer aldatamazlarsa ona kadın fitnesiyle yaklaşıp "evlenmen gerek" derler. Bu aşamada rûh devreye girerek; "Bize evlenmek farz değildir. Üstelik nafakamız da yoktur. Fakat sabrımız vardır" demek sûretiyle nefsin ve şeytânın desiselerine engel olur.[1310]

Sîvâsî'ye göre sâlikin bu aşamalarda aldanmaması oldukça güçtür. Onun için riyâzet, tecerrüd ve terk fazlasıyla lâzım dır ki, sâlik, şeytânın ve nefsin teşvişinden kurtulsun ve onların isteklerine engel olduktan sonra da rûh, taayyünü terkedip izafeti kaldırmakla ***"Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır."***[1311] âyetinin sırrına vâsıl olsun.[1312]

Sîvâsî nefsin ve şeytânın isteklerine karşı koymak şeklinde değerlendirdiği riyâzet evresinden sonra sâlikin nefis ve şeytânın isteklerine kalben karşı koymak olan mücâhedeye devam etmesi gereğine ise şu sözleriyle işâret etmektedir: "Mücâhedede sâlik ya dirilirim ya ölürüm diye nefse ağır gelen şeyleri yapmada kararlılık içinde olup, kelebeğin ateşte yanıp ondan bir parça olması gibi "râziye" makâmına ulaşıp, beden ve nefsi rûhdan bir parça

---

1306 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 8a
1307 Tâ Hâ, 20/81.
1308 Sîvâsî, a.g.e., vr. 8b.
1309 Feth, 48/11.
1310 Sîvâsî, a.g.e., vr. 8b.
1311 Nâzi'ât, 79/40-41
1312 Sîvâsî, a.g.e., vr. 8b.

oluncaya kadar zahmetlere katlanmalıdır ki, "***...Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik...***"[1313] âyeti üzere kötü sıfatları boşalıp iyi sıfatlarla dolsun."[1314]

Hülasa müellifimize göre riyâzetin son haddi, sürekli olarak Allah'ı düşünmek, O'nunla beraber olduğunu bilerek kalbini Allah'tan ayıran şeylerden boşaltmak ve başka şeye bakmadan yanlız Allah'a yönelmektir. Bu halin sürekliliği ise mücâhedede devamla mümkündür.

Sîvâsî'ye göre sâlik mücâhedeye devam ettikçe kendisini bir gökten diğer göğe yükseliyormuş gibi görür. Bu hali yakalayan sâlik, cehrî zikir yapılan cemaate katılmalı ama kendisi zikre iştirak etmemeli, kalbinde nefiy ve ısbât zikrini yapıp, kelime-i tevhîde, "لا مقصود ولا محبوب ولا معشوق الا الله", mânâlarını verererek tefekkür etmelidir. Sâlik bu şekilde hareket etmekle mâsivâyı gönlünden silmeye muktedir olursa, nefyi bırakıp ısbatla meşgul olmalıdır. Eğer bu hali yakalayıp, zikir nûruyla gönlünü huzura erdirirse, nefyi ve isbatı da bırakıp, Zât-ı Hakk'a müteveccih olmalıdır.[1315]

Sîvâsî'ye göre sâlik riyâzetin galebesiyle kendini atılmış pamuk gibi görürse fenâ-i küll bulmuştur. O zamân kendini ve zakirleri unutup, zikirden başka şey göremez. Bu aşamada ihtiyârı olmadan sâlikin vücûdundan "هو" avazı çıkarsa kendini toparlamaya çalışıp, cezbesini kimseye göstermemeli, hazmederek onu bâtınına sarfetmelidir. Aksi halde "kâmiller mertebesi"ne ulaşamaz. Eğer başkaları cezbesinden haberdar olurlarsa, istiğfar edip, bunu kusûr ve zaafının bir neticesi olarak bilmelidir. Şâyet yine irâdesi dışında vücûduna titreme ve ağlama gelirse engel olup içine sindirmeye çalışmalıdır. Yok eğer engel olamaz da yıkılacak hale gelirse kendini toparlayıp halvete girmelidir. Müellifimize göre sâlik bu halin şeytânî olduğunu düşünmemelidir. Zira, Rahmânî olduğuna "***...Rablerinden korkanların, bu Ktab'ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar...***"[1316] âyeti şahittir.[1317]

Sîvâsî Efendi bu halleri yakalayan sâlike nefis ve şeytânın kerâmet fitnesiyle yaklaşarak onu ucbe düşürmeye çalışacağını, bu durumda sâlikin nefse; "Ey nefs ayıbın ortaya çıktı. Belli ki sen bizi ebedi olarak redde mazhar kılacak ucbe düşürmek istiyorsun. Şâyet kerâmet istiyorsan gel müslüman ol, insaflı ol ve yolumuza engel çıkarma yoksa seni riyâzete çekerîm. Ya riyâzete ya da söylediğimizi yap. Eğer bunları yapmaz isen bundan sonra kalb vilâyetine ayak basma."[1318] diyerek fesatlarına engel olması gerektiğini söyler.

Sîvâsî'ye göre nefs ve şeytânın bu gibi fesadları çoktur. Onlar cahili cehâletle, âmili amelle, zâhidi zühdle yani her insanı ona uygun bir hile ile yoldan çıkarırlar. Nitekim riyâzet ve mücâhede aşamasında nefs ve şeytân sâlike yaklaşarak; "çok zahmet çektin ve kerâmet

---

1313 Mü'minûn, 23/14.
1314 Sîvâsî, a.g.e., vr. 9a.
1315 A.g.e., vr. 9ab.
1316 Zümer, 39/23.
1317 Sîvâsî, a.g.e., vr. 9b.
1318 A.g.e., vr. 10a.

sâhibi oldun bundan sonra kulları irşâda başla ve onlara va'z ver. Gittiğin doğru yoldur. Onları da beraberine al ki, sen kutubsun, âlem senin aşıkındır, merhamet et ve onlara yardımcı ol" dediklerini ve pek çok şeyhin bu sözlerden memnun olduğunu, böylece sevenlerine meyl, düşmanlarına da düşmanlık ederek ucbla ecelleri gelip murdar olduklarını söyler.[1319]

Sîvâsî'ye göre nefis ve şeytânın bu türden fitne ve fesatlarına karşı rûh ancak cenâb-ı Hakk'ın ***"...Allah'tan korkun. Bilesiniz ki Allah, her şeyi bilir..."***[1320] buyruğuna sığınmasıyla O'nun nûr olan yardımına mazhar olur. Böylece o, sıdk, ihlâs ve İslâm nûruyla nûrlanıp gönül gözüyle ve ***"Şeytânların ise kime ineceğini haber vereyim mi?"***[1321] âyetinin işâretiyle nefsin şeytânla ittifak ettiğini duyar ve Hakk'a tevekkül edip, onların hilesinden yine O'na sığınarak ***"Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzere değil midir?..."***[1322] âyetinin sırrınca hakkı batılı seçer. Böylece Şeytânın ve nefsin hilelerini bilir ve onunla mücadeleye girişir.[1323]

Sîvâsî Efendi burada; "Ey derviş yolunu ören haramileri söylesem düşmanın da senin için ağlardı." demek sûretiyle rûhun düşmanlarının çokluğuna dikkat çekerek, onun nefis ve şeytâna karşı galip gelmek için yaptığı mücadeleyi temsîli olarak şu şekilde dile getirir:

"Nefs, rûhun kendisini "emmâre"lik ve "levvâme"likten çıkarıp, gönül vilâyetini, riyâ, riyâset ve şöhret askerinin elinden alarak "mutmainne" makâmına çekeceğini ve kendini rûh memleketine halîfe kılarak şer'î emirlere bağlılığını ve Hakk'a muhabbetini sağlamlaştırmak üzere yöneldiğini duyunca; "az yeme, az konuşma, az uyuma gibi ne istediysen aksini yapmadık." diye itiraz etmeye başlar. Bu itiraza karşılık rûh ona; "Bunda da bir kötü niyetin var. Ucubla beni mağlub etmeye çalışıyorsun, fakat yeterince aldandım, şimdiden sonra artık sana inanmam. Ya kılıca razı ol, ya da müslüman ol. Bir kalbim var oraya ya sen ya da Dost sığar." diyerek onun aldatmalarına engel olamaya çalışır.[1324]

Nefs ve şeytân rûhun bu sözünü işitip, bir araya gelirler. Şeytân; "ben onun anasını ve atasını yoldan çıkardım, bunu haydi haydi yoldan çıkarırım" deyince nefis bu söze sevinip riyâ, riyâset, şöhret, hevâ, şehvet ve hile askerini gönül şehrine gönderip, kibir, kin, hıkd, hased, tul-i emel, hubb-ı dünya ordularını yanına çağırtır. Onlar da ***"Kötü kadınlar kötü erkeklere..."***[1325] âyetinin sırrınca toplanarak rûha karşı nefis ve şeytâna yardımcı olmak için ittifak ederler.[1326]

Rûh da bunların bir araya gelip ittifak ettiklerini duyunca, ***"...Temiz kadınlar temiz erkeklere..."***[1327] düsturunca gayret, uluvv-ı himmet, kanâat gibi sıfat-ı hamîde

---

1319 A.g.e., vr. 10b.
1320 Bakara, 2/231.
1321 Şuarâ, 26/221.
1322 Zümer, 39/22.
1323 Sîvâsî, a.g.e., vr. 12ab.
1324 A.g.e., vr. 12b-13a.
1325 Nûr, 24/26.
1326 Sîvâsî, a.g.e., vr. 13a.
1327 Nûr, 24/26.

askerlerini toplayıp onlara karşı koymaya çalışır. Bunun üzerine nefs-i emmâre tul-ı emeli müslüman sûretine büründürüp, casusluk yapmak üzere onların arasına gönderir. Tul-ı emel de vezîr olan akla giderek şöyle der; "Bizim halimiz ne olacak? Oturacak, yatacak yerimiz, giyecek elbisemiz yok. Ne zamandan beri yükümüzü başkaları çekiyor. ihtiyacımızı giderecek kadar dünyayla meşgul olsak da gelene gidene hizmet etsek ne olur?" diye yakarışta bulunur. Akıl da tûl-i emelin bu sözünden etkilenip, durumu rûha anlatır. Rûh da akla dönerek ***"Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sâhibi olan ancak Allah'tır."***[1328] üzere seni yaratmadan rızıkları yaratan Allah'a itikadın yok mu? Niçin gam çekiyorsun? diye onu ikna etmeye çalışır. Ve devamla der ki; "senin yolunu kesip vilâyetini yıkan tûl-i emeli getir, tevekkül ağacında asalım."[1329]

Tûl-i emeli rûhun önüne getirdiklerinde rûh ona; "seni bu vilâyete kim gönderdi? Müslümanlar arasına neden fitne ve teşviş sokuyorsun?" diye sorduğunda tûl-i emel casusluk yaptığını i'tirâf edip müslüman oluyorum diyerek kendisini bu sûrette nefsin gönderdiğini i'tirâf eder. Rûh da tûl-i emele merhamet edip tevekkül ve kanâat elbisesini giydirerek İslâm'ı arzeder, o da müslüman olur.[1330]

Sonra rûh, akıl ve tûl-i emeli nefse elçi olarak gönderip ona; "Yiyeceğim, giyiceğim yoktur demişsin. Yiyeceğin ölüm, giyeceğin kefen, yatacağın kabirdir. Hazır ol, vilâyetini alıp, başını keseceğim." sözünü iletmelerini söyler. Akıl ve tûl-i emel de varıp rûhun söylediklerini iletirler. Nefis de dinledikten sonra, ***"Fakat benim davetim ancak kaçmalarını artırdı."***[1331] beyânı üzere zâhir ve bâtın kapılarını sağlamlaştırmaya başlar ve onları enâniyet, inad ve kibirle sağlamca perçinler.[1332]

Bu arada şeytân da ***"Artık onlar, o azgınlar ve İblis orduları, toptan oraya tepetaklak atılırlar"***[1333] üzere riyâ, riyâset, gazab, ucb, tefâhur, taassub, inkâr, cehl, ziynet-i dünya askerini toplayıp, ***"...Bu şeytân işidir. O, gerçekten saptırıcı, apaçık bir düşmandır."***[1334] ***"Semud'a gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler..."***[1335] üzere inadlaşarak der ki, "kale ve burçlar sağlamlaştıktan sonra, görelim bakalım beden kalesini elimizden nasıl alır?"[1336]

Bunun üzerine rûh da aşkla ittifak edip, uluvv-i himmet, gayret ve riyâzet emirlerini beden kalesi içindeki nefsi muhasara etmeleri ve riyâzet topunu duyular burcuna karşı yerleştirmelerini, kendisinin de aşk, şevk ve ihlâs emirlerini toplayıp üzerine vararak **"Küçük cihâddan büyük cihâda döndük"** hadîsinin sırrınca cihâd-ı ekber edeceklerini, Allah'ın izniyle de muzaffer olacaklarını söyler.[1337]

1328 Zâriyât, 52/38.
1329Sîvâsî, a.g.e., vr. 13ab.
1330 A.g.e., vr. 14a.
1331 Nuh, 71/6.
1332 Sîvâsî, a.g.e., vr. 13a.
1333 Şuarâ, 26/94-95.
1334 Kasas, 28/15.
1335 Fussilet, 41/17.
1336 Sîvâsî, a.g.e., vr. 14b.
1337 A.g.e., vr. 14b-15a.

Bu arada nefs ve şeytân da riyâ, riyâset, hevâ ve heves arzularını toplayıp kalenin burçlarını yenilerler. Sonra nefis teşviş, gam, darlık, küdûret, zulmet, askerlerine emrederek der ki; "gidin bunlarda huzur-ı cemiyyet, safâ bırakmayın hepsini harap edin." Nitekim nefsin bu halini gören aşk, sürûr, vecd, derd, uluvv-i himmet, terk, gayret, kanâat, zühd, takvâ, sıdk, ihlâs, tevekkül, ilim, sabır ve teveccüh askerleri toplanıp, sultân olan rûhun önüne gelerek derler ki; ""***...Şüphe yok ki şeytânın kurduğu düzen zayıftır.***"[1338] Davranın nefsi, "***...Hakka Allah iletir...***"[1339] sırrıyla müslüman edip doğru yola götürelim, olmazsa askerini kırıp kalesini ve ilini yıkalım!"

Rûh da askerlerine ""***...Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin...***"[1340] düsturuyla yürüyün, tevhîd kösünü çalın, ten kalesini kuşatın" diye emir verir. Onlar da "***...Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır Bize cesaret ver ki tutunalım...***"[1341] âyetini okuyup, uluvv-ı himmet, riyâzet ve mücâhede topunu ten burcuna, oruç topunu şehvâni isteklere karşı koyarlar. Sonra sabır tüfeğini yağdırmaya, tilavet oklarını kale duvarının burcunda olanlara atmaya başlarlar. Böylece Allah'ın izniyle,"***...Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir...*** "[1342] sırrınca mücadele edip, gece sabaha kadar teveccüh bombasıyla hucum etmekle meşgul olurlar ve riyâzetin gece baskınıyla ve nef-yi hâtır kılıcıyla birkaçının boynunu keserler.[1343]

Bu arada nefis de onların üzerine uykuyu ve gafleti gönderir. Fakat ah ve aşk kılıcı hazır olduğu için hemen onların başlarını kesip, rûh önüne götürürler."***...Yoldan çıkmış topluluklardan başkası helak edilir mi hiç!***"[1344] Rûh da askerlerine "***...Onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün ve hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin...***"[1345] der. Sıfat-ı hamide de Kelime-i Tevhîd kılıcını çıkarıp, "Allah, Allah" diyerek yürüyüp, zâhiri hislerin hisarlarının pek çoğunu alırlar. Aşk ve cezbe kemendi ile hayâl ve fikir kapısını açıp, fesat çıkaranların başlarını keserek, riyâzet topuyla beden burcunu yıkarlar. ilim, hilm ve tevâzu kemendiyle hisâra girip kibir, cehâlet ve tefâhürün başını keserler.[1346]

Din gayretinde olan yiğitler teveccüh kanalının zâhir ve bâtın kapılarını kapatarak ***"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler..."***[1347] Böylece nefsin askerlerini muhasara edince onlar da, **"...arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de**

1338 Nisâ, 4/76.
1339 Yûnus, 10/35.
1340 Tevbe, 9/5.
1341 Bakara, 2/250.
1342 Bakara, 2/249.
1343 Sîvâsî, a.g.e., vr. 15ab.
1344 Ahkaf, 46/35.
1345 Nisâ,4/89.
1346 Sîvâsî, a.g.e., vr. 16a.
1347 Bakara, 2/251.

yardım edilmez."[1348], Bunun üzerine mücâhidler; ***"...Bizi zâlimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamd olsun."***[1349] bayrağını gönül tahtının önüne dikerler ve ***"Sana şanlı bir zaferle yardım eder."***[1350] kösünü sultân olan rûhun önünde çalmaya başlarlar. Rûh da şükredip, "Şeytân haramisinin boynunu şerî'at kılıcıyla vurun" der. Sıdk ve ihlâs gidip onu riyâ, riyâset, ve şöhret virânesinde bulup getiririrler. Sultânın önünde sıfat-ı zemîmenin boynunu sıfat-ı hamîde kılıcıyla kesip, şerî'at ağacına asarlar.[1351]

Vezîr olan akıl, nefsin zilletini görünce sultân olan rûha gelip, hizmet eşiğini öper ve ona şöyle der: "Nefsin hizmetinde olan bu kadar askerini kırdınız ilini aldınız şimdiden sonra onun elinden birşey gelmez. Artık onu tevâzu, niyaz ve meskenetin eline verin ve sabır zindanına bırakın. Subh-ı sâdık sıdk vaktidir belki sâdıklardan olur." Bunun üzerine rûh akla: "Nefsi getirin ve ihlâs kılıcı ile boynunu vurun." diye emreder. Nefis bunları işitince niyaz eteğini tutup acz kefenini boynuna geçirip, fakirlik hançerini eline alarak rûhun önüne gelir ve; "Sultân isen bağışla, kasab isen boğazla" der. Rûh da merhamet edip nefse ***"...onların günahlarını örtmesi..."***[1352] sırrınca tüm fesatlarından tevbe verdirir. Sonra da ona yakîn, emânet ve diyânet hil'ati giydirip, eline gönül şehrinin kapı çalgısını verir. Böylece nefis benlikten, lezzâttan, murâd-ı kalbiye, cismâniye ve itibâriyeden geçip ***"...Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön..."***[1353] üzere Hakk'ın emrine müncezip olarak, O'nun rızâsına erip, "mütmainne" makamına ulaşıp, merhamete lâyık olur.[1354]

Bu arada Sîvâsî Efendi ***"Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremiyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!"***[1355] âyet-i Kerîmesinde geçen "deve"den murâdın nefis olduğunu; dolayısıyla nefis, düşmanlık, galizlik, ve hayvanlık sıfatı olan kötü ahlâkı bırakıp incelmeyince -ki, bu da cismin temizlenmesi ve riyâzetle bâtının kötü sıfatlardan arındırılmasıyla olur- hakîkate ulaşamayacağını söyler. Çünkü hakîkat şehrinin kapısı iğne deliği gibidir.[1356] Nefsin mutmain olması, karışıklık, değişkenlik, kararsızlık ve her şeyden

---

1348 Haşr, 59/12.
1349 Mü'minûn, 23/28.
1350 Fetih, 48/3.
1351 Sîvâsî, a.g.e., vr. 16b.
1352 Fetih, 48/5.
1353 Fecr, 89/28.
1354 Sîvâsî, a.g.e., vr. 16b-17a.
1355 A'raf, 7/40.
1356 Sîvâsî, *Mektup*, Süleymâniye Ktp. Mihrişâh Sultan No: 300/5, 5a. Bu mektub aynı Kütüphânedeki fiş kaydında Mektuplar ve Hazerât-ı Hamse olarak geçemektedir. Sîvâsî'nin Eserleri bölümünde de bahsettiğimiz gibi fiş kaydındaki isimlendirme birden fazla mektuba işaret etsede bu numarada bulunan mektub tek adettir. Hazerât-ı Hamse isimlendirmesi ise muktubun içinde bu konudan bahsedilmiş olmasından dolayıdır. Bu mektubdan başkasını etüdümüzde kaynak olarak kullanmadığımız için dipnot verirken istifade ettiğimiz bu mektubu dipnotta sadece Mektup olarak vereceğiz.

etkilenme, şirk, riyâ, kibir ve nifâktan kurtulmakla olur.[1357] "Yoksa nefsin tadını tadan kimse için felâh mümkün değildir."[1358] der.

Sîvâsî Efendi nefsin ıslâhıyla alâkalı olarak verdiği bu çetin ve zor mücadele örneğinden sonra şunları söyler: "Ey derviş! Eğer Hakk'a doğru giden yolu bilmiyorsan hemen nefse muhalefet et ki, tarîk-i müstakime ulaşmak bu şekilde olur."[1359] Bu arada Sîvâsî Efendi'nin bir sûfî olarak âyet ve hadislere nasıl işârî mânâlar yüklediğini bu çarpıcı örneklerle görmüş oluyoruz.

Müellifimizin ifâdesine göre buraya kadar anlattıkları mutavassıtlar halidir ve bu mücadele **"ölmeden önce ölünüz."**[1360] sırrına erişmek içindir. Kısaca sâlik bu şekilde şerî'atle nefsini tezkiye etmeye çalışır. Fakat kemâle erişmek için kalbin de tasfiye edilmesi gerekir. Zira "*tezkiye-i nefs olmadan tasfiye-i kalb muhaldir.*" Kalbin tasfiyesi ise tarîkatle olur.[1361]

3.4.8.2. Tarîkat

Sîvâsî Efendi'ye göre sâlik, tarîkat mertebesinde emir ve nehiyle kendini takyîd etmeli, beden, rûh ve kalb de Hakk'a kulluğa kendini tahsis etmesi gerektiğini bilmelidir. Çünkü; "*Şerî'at nefsle ve bedenle sülûk olduğu gibi, tarîkat gönül ile yola gitmeye derler.*" Bundan dolayı tarîkate, "bâtın-ı şerî'at" de denilmiştir.[1362]

"*Şerî'atin uygulanmasında gönül devreye girmezse bedenî amellerin faydası olmaz*" diyen müellifimiz, bu ifâdesini "*bir gönülde Hakk'a yol yoksa onun hayvanlığı mutlaktır.*"[1363] sözüyle te'yid etmektedir.

Sîvâsî Efendi tarîkatın, "devâm-ı nef-yi havâtır", "devâm-ı zikir", "devâm-ı murâkabe" olmak üzere üç düsturu olduğunu, bu üçünden birinin eksik olması durumunda, o kişiye ehl-i tarîkat ve ehl-i dil(gönül ehli) denilemeyeceğini belirtir.[1364] Onun bu üç düstur hakkındaki mülâhazaları ise kısaca şöyledir:

3.4.8.2.1. Devâm-ı Nef-yi Havâtır

Havâtır insanın içine gelen hitab, iç âlemde duyulan ses, alınan mesaj mânâlarına gelir. Bu hitab Allah'tan, melekten, şeytândan ve nefsten olabilir. Allah'tan gelen hitaba hatır-ı Hakk, melekten gelene ilhâm, şeytândan gelene vesvese, nefsten gelene hevâcis ve

---

1357 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 24a.
1358 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 20a.
1359Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 17b.
1360 Bkz. Aclûnî, 2/383.
1361 Sîvâsî, a.g.e., vr. 17b.
1362 A.g.e., vr. 18a.
1363 A.g.e., vr. 18a.
1364 A.g.e., vr. 18a.

hadîsu'n-nefs denir. Hak'tan ve melekten gelen sesler dinin zâhiri hükümlerine uygun olur, şeytândan gelen ses günaha, nefsten gelen ses süflî arzulara davet eder.[1365]

Sîvâsî Efendi'ye göre de havâtır nefsî, şeytânî, melekî ve Rahmânî olabilir ve kişi gönlünde doğan ve kendisini belli yönlere çekmek isteyen bu hatıraları birbirinden ayıramazsa nefyin faydası olmaz.[1366] Çünkü mürid, hatıraların etkisinde kalmanın ne demek olduğunu, bunların tehlikeli taraflarını, kurtuluş yollarını, salâhını ve fesâdını ancak bu tefrik ile bilebilir.[1367]

Şu halde bu havâtırı birbirinden nasıl tefrik edebiliriz? Sîvâsî buna cevap olarak şunları söyler: "Tâlib havâtırı yok etmekle meşgul olurken birisini nefyettiğinde başka bir sûrette, onu da nefyettiğinde başka bir sûrette geliyorsa bilmelidir ki, o havâtır şeytânidir. Fakat kovduğunda hep önceki sûrette geliyorsa o havâtır da nefsanidir. Çünkü nefis daima aynı sûretle aynı şeyi ister. Fakat şeytân aynı şeyi elde edinceye kadar farklı sûretlerde gelir.[1368]

Hatır-ı rahmâni ise kişiyi gafletten uyandırmak içindir. Yani hâtıra zamân zamân oruc, namaz, hac, zekat, Kur'ân okumak, nehyedilen şeylerden kaçınmak, gibi işlemesi hayır ve sevap, terki günah olan hususlarda Hakk tarafından, "niçin gaflet ediyorsun" diye itâb tarzında da gelir.[1369]

Sîvâsî bu havâtırı tesbit ettikten sonra tâlibe gerekli olanın, kendini daima Allah'ın huzurunda hissetmek, O'nun kendisine yakın olduğunu bilip, bir an bile gafil olmamak, hayır ve şer ne işlemiş ise onları değerlendirmek ve daima muhasebeyle meşgul olup, hayra şükür, şerri terk etmek olduğunu söyler.[1370] Çünkü ona göre saâdet ancak bu şekilde hareket etmekle kazanılır.

3.4.8.2.2. Devâm-ı Zikir

Anmak, hatırlamak, yadetmek mânâlarına gelen zikir, tasavvufta Allah'ı hatırlama ve anma, O'nu unutmamak ve gaflet halinde olmamak demektir.[1371]

Sîvâsî Efendi Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hakk'ın ***"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken(her vakit) Allah'ı anarlar..."***[1372], ***"...Siz beni anın ki ben de sizi anayım"***[1373], buyurduğunu ve O'nun yolunun işte bu düsturlara riâyet ve devam etmekle bulunacağını söyler. Ona göre, Allah ile kul arasındaki perdeler, unutma ve gaflet neticesi varlıkların sûretlerinin gönülde yerleşmesiyle oluşur. Bu

---

1365 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.212.
1366 Sîvâsî, a.g.e., vr. 18b.
1367 Bkz. Suhreverdî, a.g.e., s.459.
1368 Sîvâsî, a.g.e., vr. 18a. Krş. Kuşeyrî, s.179; Suhreverdî, a.g.e., s. 464.
1369 A.g.e., vr. 18b.
1370 A.g.e., vr. 18b.
1371 Uludağ, a.g.e., s. 539.
1372 Âl-i İmrân, 3/191.
1373 Bakara, 2/152.

ise nefy-i Hakk ve isbât-ı gayr olup, belki şirk-i hafiye de sebebiyet verebilir. Şu halde sâlik zikirle Allah'tan başka herşeyi unutmaya çalışmalıdır. Allah'ı unutmamak ve O'ndan gafil olmamak, şuhûda erişmede en kestirme yol olduğu için, sûfi'nin yegane hedefi de bu olmalıdır.[1374] Çünkü "*dervişin rûhu ancak devâm-ı zikirle baliğ olur.*"[1375]

Sîvâsî Efendi zikrin neticesinde sâlikin elde edeceği faydaları ise şöyle ifâde etmektedir; "*Sâlik, zikirle Allah'tan alıkoyan şeyleri kalbinden nefyedip, vücûd-ı Hakk'ı şuhûd etmek için isbat cihetine yönelirse, Hakk muhabbeti isbat-ı mâsivâ muhabbeti yerine kaim olur. Böylece gönül sevilen ve hoşlanılanı alıkoyup, beşeri alâkalarını ve kendi varlığını zikir nûrunun içinde mahvetmekle vukûf-i kalbi vasıtasıyla tüm mükevvenatı fenâ nazarıyla mütâlaa edip, nazar-ı bakâ ile vücûd-ı Hakk'ı şuhûd eder.*"[1376]

Sîvâsî Efendi bu ifâdeleriyle "nefy" ve "isbat" usulüyle zikretmeye işâret etmektedir. Ona göre zikirden maksat sadece belli lafızları çokça söylemek değil zikrettiği lafzın hakîkatine ermektir. Şu halde sâlik, "nefy" zikriyle (La ilâhe) nefsanî alâkaların tamamen ortadan kaldırılmasına, "isbat" zikriyle(illallâh) de, varlıkların Hakk'ın varlığıyla var olduklarını görerek O'nu isbata çalışmalıdır ki, gönlünü meşgul eden gafletten kurtulabilisin.

Sîvâsî Efendi zikri; lisanî, kalbî, rûhî olmak üzere üç tarzda değerlendirmektedir.

Ona göre zikr-i kalbî; huzûr-ı kalbe, yani kalbin saflaştırılması neticesinde zikredilenin orada hazır olma durumu ve cemiyyet-i safâya ulaştırmada, mâsivâdan yüz çevirip, dikkati Allah'a teveccüh noktasında toplamada en yüce ve en yakın yoldur. Sîvâsî Efendi bu arada rûhun tasfiyesine yönelik zikirlere(kalp, rûh, sır, hafî, ahfâ) de dikkat çekerek bu sıralamada kalbî zikrin sûret iken, "hafî" zikrinin rûh mertebesinde bir zikir olduğuna dair bir derecelendirmenin varlığına dikkat çeker.

Ona göre kişi "fenâ"nın hakîkatine ulaşmamışsa, vücûd-ı rûh, zikr-i hafî-yi rûhî mertebesine ulaşmamış demektir. Tâlib eğer "fenâ"nın hakîkatine ulaşırsa "Allah", "Allah" diye zikreder. Fenâ'nın alâmeti ise tâlibin kendisini ve Hakk'dan başkasını unutmasıdır. "***...Unuttuğun takdirde Allah'ı an...***"[1377] âyeti fenâ ve yokluk mânâsına işâret eder. Şu halde vusûl isteyen yokluk kapısından girmelidir.[1378]

Sîvâsî'ye göre kalbî zikre devam etmek ilâhî nûrların tecellîsine sebeptir. Bu zikre devamın kemâl noktası ise, zikredilenin kalbe yerleşip, gönlün maşukun cemâlini mütalaasında müstağrak olmasıyladır ki, bu ma'nâ aşırı muhabbetin neticesidir. Buraya ulaşan sâlike gerekli olan kalp ve rûh gözünü maşukundan bir an bile ayırmamaya gayret etmektir. Böyle davranan sâlikin kalbi maşukun halvet sarayı olur. Bu mertebe; "seyr ilellâh"ın nihâyeti, tevhîd-i vahdâniyyetin evvelîdir ve velâyet-i hassa derecesinin bir

---

1374 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 19a.
1375 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 11a.
1376 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 19a.
1377 Kehf, 18/24.
1378 Sîvâsî, a.g.e., vr. 19b.

mertebesidir. Burada zikir fikre dönüşüp harfsiz ve sadasız olur. Sâlik bu mertebede zikri cehrî yapayım dese yapamaz. Kalbini bir işle meşgul edeyim dese edemez.[1379]

Zikr-i rûhî, enbiyânın ve evliyânın kâmillerinin zikridir. Bu zikir ilâhî sıfatların bilinmesine sebeptir. Zikr-i hafî ise melekût âlemindeki acaibliklerin anahtarıdır. Sîvâsî'ye göre bu mertebede, fâni olan mülk, tâlibin tasarrufu altındadır.[1380]

3.4.8.2.3. Devâm-ı Murâkabe

Lügatta, denetleme, gözetleme, iç muhasebe ve insanın kendi kendisini kontrol etmesi mânâlarına gelen[1381] murâkabeyi, Sîvâsî Efendi bir tasavvuf ıstılâhı olarak şu şekilde ta'rîf etmektedir: "Devâm-ı murâkabe, sâlikin gönlünü Hakk'a çevirerek, halkın kendisini anması, şöhret ve gazap gibi kötü ahlâka temâyülünden, mâziyi anma ve müstakbel endişesinden kurtarıp, tüm davranışlarında Hakk'ın denetim ve gözetiminde olduğunu hissederek, O'nun gözetlemesinden uzak kalamayacağını kavrayıp, bedenine ve kalbine sahip olması demektir."[1382]

Sîvâsî, konuyla alâka kurduğu "ihsân hadîsi"[1383]ne işâret ederek, hidâyete ermenin kemâlinin, kişinin kendini Hakk'ın huzurunda olduğunu bilip, O'nun kendini gördüğünü düşünerek ibâdet etmesiyle tahakkuk edeceğini belirtir. Sîvâsî bu hadîste murâkabe haline işâret olduğunu çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ***"Allah muhsinlerle beraberdir"***[1384] âyetiyle kendisine kurbiyeti, İhsâna bağladığını söyler.[1385]

Ona göre Allah'a yakın olmanın sebepleri; zikrullâh ile lisanı ve kalbi temizleyip, kötü ahlâkını ıslâh ederek, her halde Hakk'ın kendini gördüğünü mulâhaza edip bütün hareketlerini edebe muvafık kılarak, duâ, tazarru ve recâ ile ibâdetde bulunup, zâhir ve bâtını ile Hakk'a tevekkül etmektir.[1386]

Sîvâsî kemâl-i imânın da iki maslâhattan ibâret olduğunu, bunlardan birisinin; kulluğa lâyık olmayan şeylerden sakınmak, diğerinin de; Allah'ın kendisini görüp bildiğini farkedip, beni Mevlâm kötü halde görmesin, iyi halde görsün diye iyi amel üzere olmak olduğunu söyleyerek Allah'a yakın olmada ihsân ile imân arasındaki ilişkiye dikkat çeker.[1387] Müellifimize göre *tâlibin murâkabeye ulaştığının işâreti, ilâhi hükümlere ve peygamberin sünnetine muvafakat etmesidir.*

Sîvâsî murâkabenin sülûk açısından gereğine ise şu şekilde işâret etmektedir: "Riyâzet yaparken devâm-ı murâkabe olmaksızın yokluk ve fenâ yolunda gönlü bir halde tutmak,

---

1379 A.g.e., vr. 19b-20a.
1380 A.g.e., vr. 20a.
1381 Asım Efendi, Kâmus Tercümesi, I/273-274.
1382 Sîvâsî, a.g.e., vr. 20a.
1383 Bkz. Buhârî , İmân, 38; Müslim, İmân, 1,7.
1384 Ankebût, 29/69.
1385 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 125a.
1386 A.g.e., vr. 162b.
1387 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 41a.

kolay değildir. Devâm-ı murâkabe de, devâm-ı zikirsiz yani dünyevî alâkalardan, halkın itibar ettiği şeylerden kaçınmadan, sabır ve nefse muhalefet etmeden mümkün olmaz. Çünkü devâm-ı zikir, devâm-ı nef-yi havâtır ve devâm-ı murâkabeyi, yani Allah ile sürekli birlikte olma şuurunu canlı tutmayı sağlar. Murakıb, işte bu tehlikeli yollardan uzak durmakla kalp ve gönül huzuruna kavuşur."[1388]

Sîvâsî, ilm-i hakîkîye ulaşmanın da Allah'ın keremiyle devâm-ı murâkabeyle mümkün olacağını söyler. Çünkü ona göre kalp, nefsânî bağlılıkların pasından zikre devam ve havâtırı nefyetmekle temizlenirse hem Hakk'ın cemâline ayna, hem de câm-ı cihân-nüma(cihânı gösteren ayna) olur. Böylece sâlik, mülk ve melekût âleminde olan hakîkatler ve sûretleri kesb olmadan müşâhede eder. İşte bu mertebede ehâdiyyet cemâline ayna olmaya murâkabe derler."[1389]

Müellifimize göre bu makâmda cehrî zikir müridi murâkabeden alıkor. Bundan dolayı mürid zikri gizli olarak yapmalıdır. Ona göre şu âyet ve hadîs zikri gizli yapmanın daha faziletli olduğuna delildir. Cenab-ı Hakk buyurur ki; ***"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma."***[1390] Hz. Peygamber de aynı hususa işâretle **"Zikrin hayırlısı gizli(haffî) olanıdır."**[1391] der. Müellifimiz de gizli zikrin ihlâsa daha yakın olduğunu ve onda riyânın olmayacağını belirtir.[1392]

Sîvâsî bu mertebede sâlike enbiyânın rûhları, esmâ ve rûhların hakîkatleri gibi pek çok şeyin zâhir olacağını hatta kalbinde Kur'ân âyetlerinin harfsiz olarak okunacağını söylemektedir. Yine ona göre bu cilalama ile kalb, ilâhi nazargâh ve Allah'ın cemâl ve kemâl sıfatlarına ayna olur. Sâlik bu makâmda arştan yukarı "لا خلا و لا ملا" yani "Ne dolu ne boş" dedikleri mahalli seyreder ve kudret gözüne tebdil olur. Böylece her tarafından Hakk'ın cemâline bakmaya lâyık olur.[1393]

Her taraftan cemâl-i yârî göre
Cümle nukûş içre ol nigârı göre.

Yine bu makâmda gönül bedenin taalluk ettiği şeylerden kurtulur, akıl ve kalp hikmetin nûruyla münevver olur ve sâlik, mülkün hakîkatini, melekûtun sırrını, anâsırın, tabâyı'ın, kevnin fesâdını görür. Feleklerin hareketinin ihtiyârî olmayıp, mecbur olduğunu bilir. Bir nefeste bin yıllık mesafe alır. Sonra kendine döndüğünde mülk ve melekûtun tümünü kendinde görür. Daha sonra da âfâkı ve enfüsü Hakk'a ayna edip, her birinde bir celâl ve cemâl görür. Böylece asıl maksad olan kendine gelme ve kendini bilme tahakkuk eder.

Âlemi Hakk âdemide gizledi
Ehl-i daniş anı geldi izledi

1388 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 20ab.
1389 A.g.e., vr. 20b.
1390 A'raf, 7/205.
1391 Ahmed b. Hanbel, I/172, 180, 187.
1392 Sîvâsî, a.g.e., vr. 20b.
1393 A.g.e., vr. 21a.

Okudu o nakşı bildi âlemi
İş bu ilmi bilen oldu âdemi.[1394]

Müellifimize göre sâlik bu makâmda beden kapısından kalbe, kalpten akla, akıldan rûha, rûhtan maksûda uçarak ulaşır. Yine bu makâmda enfüs ve afak mülk ve melekût aynası da bir hayâl olur ve sâlik ondan da geçer. Yerler ve gökler ona gönül gözü katında göz bebeği olur. Bu makâma erişen tâlibin zâhiri halkla bâtını Hakk'la olması gerekir diyen Sîvâsî, zâhirin halkla bâtının da Hakk'la olmasını, kesret-i meclis'in vahdet mülâhazasına mani olmaması, sâlikin kim olduğunu bilip aldanmaması, belki kesret arasında gizlendiği için kesrete vahdet gibi meyletmesi, zâhiren dünyayla alâkasını kesmiş gösterip, bâtını cemü'l-cemde olup, bir nefes bile olsa Dost'un zikir, fikir ve ünsünden ayrı kalmaması şeklinde değerlendirmektedir.[1395]

Sîvâsî'ye göre bu makâmda bulunan kimse, mürid halkasını çoğaltma düşüncesini "Kelime-i Tevhîd"deki "لا" zikriyle yıkayıp, herdem gönülden cana, candan cânâna kasdetmelidir.[1396]

3.4.8.3. Hakîkat

Sîvâsî'ye göre sâlik vuslata erişmek için şerî'atle nefsi tezkiye, tarîkatle kalbi tasfiye ettikten sonra hakîkatle rûhu tahliye edip, tecellî-i kemâl-i ehâdiyetle kemâl-i uluhiyet denizinde boğulmaya ve helak olmaya çalışmalıdır. Böylece o, ihlâs, teveccüh, muhabbet ve şevkle dil(gönül) şehrinden can(rûh) şehrine yönelir. Sâlik rûh mertebesine erince can(rûh) kuşu Cenâb-ı Hakk'dan "***...Rabbine dön...***"[1397] sadasını işitir ve "***Ben Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek.***"[1398] nağmesiyle eski yuvası olan ezel ve ebed yuvasına uçmak ister.[1399] "***Ben yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim...***"[1400] üzere sâlikin nefsi, kalbi ve rûhu halıkına yönelince cenâb-ı Hakk'ın "***...Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir...***"[1401] buyurduğu üzere can ufkundan muhabbet güneşi doğar ve sâlik, sabaha muhtâc olmaz. Hatta rûhanî kuvvetleri yıldızlarla müzeyyen olur. Can burnuna ünsiyet rüzgarı eser ve onunla murâdına erer. Böylece Mecnun'un aşk zinciriyle Leyla'ya bağlanması gibi, rûh da maşukun aşkıyla bağlanır.[1402]

Sîvâsî Efendi bu makâma ulaşan kimselerin vasıfları ve dikkat etmesi gereken hususiyetleri şöyle sıralamaktadır:

1394 A.g.e., vr. 21ab.
1395 A.g.e., vr. 22ab.
1396 A.g.e., vr. 22b.
1397 Fecr, 89/28.
1398 Sâffât, 37/99.
1399 Sîvâsî, a.g.e., vr. 22b.
1400 En'am, 6/79.
1401 Nûr, 24/35.
1402 Sîvâsî, a.g.e., vr. 23a.

1- Bu makâmda muhabbet ateşi rûhu öylesine yakar ki, rûh baştan aşağı muhabbet olup, kendi renginden çıkıp aşkla bir olur. Yani aşık ve rûh-ı aşık, aşk olur. Böylece ***"Allah'ın rengiyle boyandık. Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir?..."***[1403] sırrınca aşk, rûhun makâmına kaim olur.

2- Bu makâmda rûhun tecellîsi de sözkonusu olur. Ancak bazıları bu tecellîyi Zât'ın tecellîsi sanıp, "enelhak" demişlerdir. Sîvâsî'ye göre böyle kimseler ham iken vusûl davasına kalkışıp, fenâya ermeden bakâbillâhı kazanamayan kimselerdir. Daha sonra bunun farkına varan kimseler özür ve istiğfar ile Hakk'dan ubudiyet istemiş, "edepsizlik etmektense edeble kapıda olmak yeğdir" demişlerdir. Kaldı ki, Cenâb-ı Hakk bile bu hakîkate işâretle Kur'ân-ı Kerîm'de ; ***"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir."***[1404] âyetiyle Hz. Peygamber'e "abd" diye hitab etmiş, "Muhammed" dememiştir.

3- Bu makâmda rûhun uykusu da uyanıklığı da birdir. **"Gözüm uyur, kalbim uyumaz"**[1405] hadîsi bu sırra işâret eder. Yine bu makâma ulaşan tâlib, perhizden kurtulur ve ***"Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yeyiniz..."***[1406] âyetinin sırrına muhatap olur.

4- Bu makâmda tâlib dilberin nûru ile tamamen köz olup, cemâli seyre dalar. Çünkü gönül gözünün perdesi kalkmış ve sâlik dost yüzüne bakmaya lâyık olmuştur.

5- Burada kalb rûha muhabbet-i Zâti ile galebe etmeli ki, rûh kendini maşuk görüp naz etsin.

6- Bu makâmda sâlik kelebek gibi cemâl mumunda yanmak ister ve ona münasip gönül kanadı isteyip, zühd, takvâ, ilim, hilm, sıdk, ihlâs, sabır, tevekkül, kanâat, aşk, derd, üns vb. bütün sıfat-ı hamîdesini, izâfât ve itibârâtını yakar. Sonra da kendi zilletini ve iflasını görüp hayrete düşer ve medetsiz kalır. Sâlik bu durumda yüzünü yere sürüp münacaata başlaması gerekir.

Elim dutğıl medetsizim ilâhî
Medetsiz kalanın sensin penâhi

Sâlik ilhâmla bu sayılan sıfat-ı hamidelerin tümünü yakıp yani kesbî ve keşfî tüm ahlâkî kemâlatını mahvedip kanatsız kalır. Bu aşamada çektiği zahmet ve katettiği menzillere bakıp maksûda ulaştığını zanneder. Fakat kendine geldiğinde görür ki, daha ilk basamaktadır. O zamân acziyet içinde **"Seni hakkıyla bilemedik."**[1407] demeye başlar.

1403 Bakara, 2/138.
1404 İsrâ, 17/1.
1405 Buhârî , Menâkıb, 24.
1406 Tâ Hâ, 20/81.
1407 Hadis kaynaklarında bulamadığımız ve hadis olduğu ifade edilen bu söz, Kelâm ilmine dair eserlerde Allah'ın Zâtının bilinemiyeceği hususunda delil olarak kullanılır. Bkz. Yüksel, Emrullah, *Kelâm Dersleri*(İlahiyat ve Nübüvvet), Ank., 1986, s. 3.

7- Rûh bu makâmda kendini gâyet fakir ve müflis görmeli ki, rûh-ı Muhammed kendisine şefâ'atçi olsun ve onun; **"Fakirlik iftihar vesilemdir."**[1408] ilhâmı yetişsin.

8- Sâlik yine bu makâmda kelebek gibi mecazî vücûdunu Cenâb-ı Hakk'ın şem-'i cemâlinde yakıp, yokluk denizine bırakmalı ve ***"...O'nun zâtından başka her şey yok olucudur..."***[1409] denizinin dalgasını beden, kalb ve rûh tarafına gönderip onları garketmelidir. Hasılı sâlik kendini kendi olmaktan giderip, tamamen mahvetmelidir. Çünkü burada ikilik gidip, Hakk kalmıştır. Ancak bunda ittihad ve hulûl anlaşılmamalıdır.

8- Bu mertebede Hakk'tan başkası yoktur. Çünkü sâlik, Hakk'ın varlığı yanında kendi mecâzi varlığını gün doğunca yıldızların görünmediği gibi gönül gözü ile mahvolmuş görür.

Bu mertebede, önceleri Hakk'ın cemâline ayna olan sâlik, itibârî ayna gidince müşâhede eden de müşâhede edilen de kendisi olur. Yani Hakk âlem-i zâttan zâhir olup, ta'ayün-i hasla müteayyin olur. Veya sâlik kendi mecazî ilmini, kudretini ve hayâtını, Hakk'ın hakîkî ilim, kudret ve hayâtı katında yok görür. Yani sâlik zâhir ve bâtınını bir derya gibi görür ki, katre derya olmuş ya da derya içinde katre gizlenmiştir.

Yahut sâlik kendi kendinde nida işitip, bu nidayla fenâ bulur. Ve Hakk ona bakâ hil'atını giydirir. Yani Hakk'ın inâyeti ona ulaşıp, hükmünü insanlara cinlere zâhiren ve bâtınen yürüttürür ve ***"...Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım..."***[1410] âyetinde ifâde buyrulan "halîfelik" sırrıyla şereflendirir. Böylece tâlib matlûbuna, can cânânına ulaşır.

10- Burada sâlikin makâmı "kesrette vahdet"tir. Her yerde ve halde itikâfta olduğu için zıdlar katında bir olur. Dil ve canı bir nefes bile Yar'dan ayrı olmaz. Böylece o âlemin bulanıklık ve zulumâtıyla kederlenmez. Çünkü o, inâyetle mahfuzdur.

11- Buraya ulaşan, gözünü yumsa "fenâfillâh"tadır, açsa "bakâbillâh"tadır. Bu makâma erişmek için sâlikin safâ ve teslîmi sağlamsa ona bir erba'în yeterlidir. Fakat salikin telvînden geçip, temkîn makâmına erişmesi için bir yıl dokuz erbain ile bâtına erip, kendi bâtınına mutasarrıf olması gerekir.[1411]

Sîvâsî bu değerlendirmeleriyle, şerî'at, tarîkat ve hakîkat düsturlarını sülûk açısından birer mertebe olarak görmekte, sırasıyla bu mertebelerin gereklerinin yerine getirilmesini hususunda sâliklerin nasıl davranmaları gerektiğine dikkat çekmektedir.

1408 Aclûnî, II/113.
1409 Kasas, 28/88.
1410 Bakara, 2/30.
1411 Sîvâsî, a.g.e., vr. 23a-25b.

3.4.9. Sâlikde Bulunması Gereken Temel Nitelikler

3.4.9.1. Hâlis Niyyet

"*İslâmın medârı ve kulların ibâdetlerinin rüknü Allah için halis niyettir.*" diyen Sîvâsî Efendi bu ifâdeleriyle niyetin fiillere rûhen ve kalben yöneliş olduğuna dikkat çeker. Ona göre halis niyyet, "Cenâb-ı Hakk'a vusûl ve cennete girmede sırât-ı müstakîmdir. Belki hidâyet yolunda tekdir. Hangi amelde halis niyet bulunûrsa o amel Allah katında makbul olup, sevâbı kat kat, sâhibi ise azîz ve şereflidir. Şerî'at yoluna girmek ve ma'rifet denizinden içmek onun ipine sağlamca sarılmak, esaslarını takrir(yerleştirmek) ve ihkâmla(sağlam kılmak) olur. Bu yönüyle halis niyet hidâyetin kopmayan ipidir. Bu ipe tutunan yoldan çıkmaz, tutunmayan ise yol alamaz. Zira herkes "ufuk-ı mübin"e onunla ulaşır, Rabbine onunla kavuşur. Halis niyet kalbin ışık kaynağından parlayıp nefsani zulmetleri ve cismani engelleri defettiği gibi, arzuların sarhoşluğu ve hallerin gaybına takılıp kalanlara bir sabahtır ki, o sabaha girenler ışığa ihtiyaç duymadığı gibi hakîkate ulaşmada süratle uçan kuşun kanadı gibi kurtuluşa sebep olup, kişiyi dünya ve âhirette zelil ve aç bırakmaz. Nitekim şeytân insanı dört yanından sapıtmak için gayret eder. Gerçek mü'min ise, ihlâsla yüzünü toprağa sürüp yine ihlâsla Dergâh-ı izzete yönelip makâm-ı ubudiyyette durmakla kurtuluşa erer."[1412] Müellifimizin bu ifâdelerine göre halis niyet, hidâyet ve kurtuluş için, yani Allah'ın rızâsına kavuşup, vuslata ermek için ibâdete sevkeden en önemli amildir.

Sîvâsî'ye göre *amel cisimdir, niyyet rûhdur.* Yine *niyyet cisim ihlâs onun rûhudur. Niyetsiz amel ve ihlâssız niyyet rûhsuz cisim gibidir.* Dünya ve âhiret saâdetine sebep olmaz. Çünkü niyetsiz amel abes ve faidesiz olup, hayvanların ameline eşdeğer sayılmıştır.[1413]

Yine niyet kalp amelidir, dille telafuz şart değildir. Onun mahalli ise kalptir, yani dil onun makamına geçemez. Sîvâsî burada Kur'ân kıraatini istisna tutarak onun mahallinin dil olduğunu, kalple kıraatin muteber olmadığını söyler. Vesveseli kimse ise kalbini niyet için hazırlamaya kâdir olamazsa ona lisanla telafuz kafidir. Çünkü telafuz luğavîdir, zarar vermez. Meselâ ikindi namazına niyette öğleye niyet ettim dese yani kalbi ikindiye niyet etmiş olsa namazı sahihtir. Eğer niyet işinde lisanla kalp arasında ihtilâf olsa itibar kalbedir. Kalp gaflet etmeyince dilden zarar gelmez.[1414]

Sîvâsî bu konuyla ilgili olarak Habib-i Acemi'nin halîfesi Dâvûd-ı Taî'nin şu ifâdelerini aktarmaktadır; "Bir kimsenin himmeti ve niyeti Hakk'ın emrini ta'zim ve takvâ

1412 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 1b-2a.
1413 A.g.e., vr. 3b.
1414 A.g.e., vr. 3b-4a.

tarafına olursa elbette o niyet onu müttaki kılar ve evliyâ gürûhuna katar.[1415] Her kim ki takvâ nûru ona mürşid olursa, bütün âlem deniz olsa eteği ıslanmaz. Her kimin kasdı ve kalben teveccühü hevâ olursa, tüm azasıyla sâlih amel işlese neticesi hevâ-i nefse çıkar. Bütün ameli hebâ olup kendisine fayda vermez."[1416]

Sîvâsî seleften bazılarının, kitâp te'lif eden kimselerin o kitâbı okuyanların niyetlerini tashîh etmeleri için **"Ameller niyetlere göredir.."**[1417] hadîsi ile işe başlamalarını tavsiye ettiklerini belirterek şunları söyler: "Niyet amellerin başlangıcıdır. Ameller ona göre değerlendirilir. Bidâyeti sağlam olan bir işin nihâyeti de kâmil ve tamam olur. Seyr u sülûk sırasında ma'nevi terakkiyi engelleyen alâkalar ve maniler, başlangıcın bozuk olmasındandır. Mürid sülûkunun başlangıcında niyetini sağlam tutmaya muhtaçtır. Niyeti sağlam tutmak ise; onu hevâ ve hevesin etkilerinden ve nefsin dünyevî her türlü hazlarından uzaklaştırmaktır. Böyle yapan müridin seyr ü sülûka girişi Allah için olmuş olur."[1418]

Sîvâsî, İmâm-ı Şafiî'nin yukardaki hadîs için "Bu hadîs ilmin üçte biridir" dediğini aktardıktan sonra bu görüşe şu değerlendirmeleriyle iştirak etmektedir: "İlim amelin başlangıcıdır. Amel kalple, dille veya azalarlada olsa farketmez. Bu durumda kalbin ameli olan niyyetin ilmin üçte biri olması pekala isabetli bir sözdür. Kalp amelinin lisan amelinden daha faziletli olması itibariyle de aslında niyyetin üçte birden daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Abdullah ibn Mübarek; "Nice az ve küçük amel vardır ki, halis niyetle çok ve büyük olur. Ve nice büyük amel vardır ki, kötü niyetle ve riyâ ile az ve küçük olur."[1419] demek sûretiyle bu hususa işâret etmiştir."[1420]

Sîvâsî'ye göre dinin bir zâhiri bir de bâtını vardır. Zâhiri yönü amel, bâtını yönü ise niyettir. Buna göre, hadîs niyete şamil olması dolayısıyla İslâmın yarısıdır. Ecir yönünden iki yarının en ziyade ve kuvvetli olanı da niyettir. Hatta niyet yarı değil belki İslâm'ın bütünüdür. Zira amel niyetsiz makbul olmaz, belki zayi olur. Ama niyet amelsiz zayi olmaz makbul olur."[1421] Sîvâsî bu hususla ilgili olarak Hz. Peygamber'in de; **"iyilik olmaksızın ecir, niyet olmaksızın amel yoktur."**[1422] buyurduğunu hatırlatır ve zâhirin bâtın olmadıkça hiç bir varlığı olmayacağını söyler.

O, Hz. Peygamber'in; **"Mü'minin (amelsiz) niyeti (niyetsiz) amelinden hayırlıdır."**[1423] hadîsini yorumlarken de, niyetin amelden üstün olduğunu şu ifâdeleriyle dile getirir:

1415 Ayrıca bkz. Gazâlî, IV/353.

1416 Sîvâsî, a.g.e., vr. 4b.

1417 Buhârî , Bed'ü'l-vahy, 1; Müslim, İmâret, 3; Ebû Dâvûd, Talak, 11; Nesâî, Taharet, 59; İbn Mâce, Ebû Abdillah, Muhammed b. Yezîd, el-Kazvînî, *Sünen*, Tah: Muhammed Fuad Abdulbâki, Mektebetü'l-İslâmiyye, İst., tsz., Zühd, 26.

1418 Sîvâsî, a.g.e., 5a. Krş. Suhreverdî, 531.

1419 Bkz. Gazâlî, IV/357.

1420 Sîvâsî, a.g.e., vr. 5a. Ayrıca bkz. Nazmî, s. 137.

1421 Sîvâsî., a.g.e., vr. 5a. Ayrıca bkz. Nazmî, s.138.

1422 ed-Deylemî, Ebi Şeâ' Şiyreveyh Şehredâr b. Şiyreveyh el-Hemezânî, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, I/210, had. no:7975, s. 181, had no:7894.

1423 el-Muttakî el-Hindî, III/424, had. no: 7270. Benzeri bir rivayet için bkz.. Aclûnî, II/430.

1-Niyetsiz amelin sevâbı yoktur, ama amelsiz niyetle sevap hasıl olur.

2-Amele riyâ ve fesat karıştığından dolayı halis niyete ihtiyaç vardır. Ama hâlis niyet kalp amelidir, ona fesat karışmaz.

3-Niyet emr-i gaybdır. Ona Hak'dan başkası muttali olmaz. Ama zâhir ile amele halk muttali olabilir. Şu halde gizli yapılan ibâdet açıkça yapılan ibâdetten daha üstündür.

4-Niyet daimidir, ameller munkatı'dır.

5-Niyet amelin cevazı için şarttır. Amelsiz niyet ise başka bir ameldir.[1424]

Sîvâsî Efendi niyet hakkında netice olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "İnsânın yaratılmasından, Kur'ân-ı Kerîmin nüzulundan, resûl gönderilmesinden, elest zamanında alınan ahdden ve hadîs-i nebevinin varid olmasından murat, kulun Allah'a yönelmesidir. Allah'a yönelmeden murâd ise beden hizmetiyle kalp hizmetini birleştirmektir. Ta ki, bâtın imân ve halis niyetle, zâhir sâlih amellerle temizlenip Zât-ı pâk-ı Hüdâ'ya kurb hasıl olsun. ***"Allah'a koşun..."***[1425] âyetinden murat da budur. Hülasa kulun Allah'a yaklaşması için kalbi ihlâs, zâhir azaları sâlih amel üzere olmalıdır. Bunun da rüknü niyettir."[1426]

Sîvâsî bu değerlendirmeleriyle niyetin amelden üstün olduğunu ısrârla dile getirmekte, onun fiillerle birlikte olması halinde o fiillerin değer kazanacağına dikkat çekmektedir.

3.4.9.1.1. Amel-İbâdet-Niyet İlişkisi

Sîvâsî'ye göre mü'mine lâyık olan, yemesi, içmesi, uyuması, konuşması, hareketi, sukunu, hanımı ile cinsi münasebeti, kısacası tüm fiillerinde halis niyet üzere olmasıdır. Ona göre mü'min, yemekte bedenin güçlenmesini isteyip, nefsin lezzetini murâd etmemeli, uykuda tembelliği terkedip, taatı daha sağlam yapmaya; konuşmasında hem kendisi hem de başkası için hayır ve faydaya, sukûtunda dilini mâlâyaniden korumaya; cinsi münasebette hanımının ve kendinin nefsini teskin edip harama meyl etmemeye ve bir çocuk dünyaya getirmeye niyet etmelidir. Meselâ helâl yeyip başkasına muhtâc olmamak için terzilik, debbağlık, gibi sanatları öğrenmek için de niyet gereklidir. Böyle davranan kimsenin tüm adetleri ibâdet olur. Onunla ecir kazanır ve mîzânda hasenat defteri ağır gelir.[1427]

Sîvâsî Efendi duygu ve düşünce üzerindeki etkisi bakımından ibâdetin yapılacağı zamanın da önemine dikkat çekmekte ve mü'minlerin ibâdete rûhen ve bedenen en müsait olduğu zamanın gece vakti olduğunu söylemektedir. Ona göre gece ibâdetinin fazileti hudutsuzdur. Hem sonra gündüz murâdına ulaşan azdır. Yani murâd çok kere seherde verilir. Nitekim Kur'ân gece inmiş, mi'rac gecede olmuş, nebîlerin çoğuna gece vakti lutufta bulunulmuştur. Hususen teheccüd ve kıyam-ı leyl ve fevâyid hususunda Kur'ân ve hadîste pek çok nas vardır. Uykudan kalkmak zor bir ameldir. Belki de bu yüzden lütuf ve ikrâm

---

1424 Sîvâsî, a.g.e., vr. 6a.
1425 Zâriyât, 51/50.
1426 Sîvâsî, a.g.e., vr. 6a.
1427 A.g.e., vr. 32a.

semâdan gece inmektedir. Fakat uykuda olanlar ondan mahrum kalmakta, uyanıklar bu lutuf ve ikrama kavuşmaktadırlar.[1428]

Sîvâsî ibâdet için en değerli olan vakitlerden birinin de seher vakti olduğunu söyler. Fakat müellifimiz gece uyanık kalmanın ibâdetsiz bir ma'nâ ifâde etmeyeceğini, in seher ve teheccüde kalkması, zikir, tehlil ve tilavetten murâdının, rûhun düşmanı olan nefsini Hakk'ın emrine boyun eğdirmek olması gereğine işâret eder. Ona göre seher nûrunun kuvveti nefsi ıslâh eder. Böylece sâlikin bâtını, rûh-ı ilâhi ile müeyyed olup ma'rifet ve aşkla dolar ve Hakk'tan başkası zikir, fikir ve talebinden tamamen çıkıp, velîyy-i hâs olur.[1429]

Niyetin, kimyevî bir cevherin ayarı eksik olan bakırı halis altın ettiği gibi, hasenat defterine yazılmaya lâyık olmayan ameli makbul ve lâyık kıldığını[1430] ifâde eden müellifimiz Bunun tahakkuku için de şu şartları ileri sürer:

1- Niyet öyle olmalı ki, kişi kalbine malik olup, kendinden sudur eden fiil ve sözlerin tümünde kalbini niyet ettiği işi yapmaya hazır edip o işe başlamak istediğinde kalbi bir tarafta bulunmaya.

2- Yapacağı işe başlama esnasında eğer şu mubah işi işlersem veya haramı terkedersem dünyevî ve uhrevî bana bir faide olur diye evvela nefsinde muhasebe yapıp kalbinde o faideye meyl edip, icabet ve azimet eylemelidir. Zira niyette harekete sebep olan ne ise kalp ona icabet eder. Herhangi bir işe sadece dil ile niyet etmek niyet değildir. Çünkü dil niyet mahalli değildir.[1431]

3.4.9.2. Amel

Sîvâsî'ye göre insanda zuhûr eden her amelin makbul olması için amelden önce şu dört şeyin bulunması gerekir:

1- Amele başlamadan önce o amelin keyfiyeti için ilim gerekir. Yoksa fesadı salâhından çok olur.

2- Cenâb-ı Hakk'a ihlâsla teslim olmak gerekir. Aksi halde amel merdud olur, makbul olamaz.

3- Amele niyyeti ta'yinle başlamak gerekir. Eğer bu olmazsa amel kabul olmayacağı gibi kişiye de mükâfat verilmez.

4- Amele başladıktan sonra basiretle hareket etmek gerekir ki, o amelde kusûr işleyip, mekrûh yada fasid olmasına sebebiyet vermesin. "***...Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder...***"[1432] âyeti bu mânâya işâret eder. Yani ameli korkarak ve sakınarak yapmak

---

1428 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 38b.
1429 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 37ab.
1430 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 32a
1431 A.g.e., vr. 32b.
1432 Mâide, 5/27.

kabul sebebidir. Takvâ "vikaye" dendir. Hazer(korunmak) ve içtinab(sakınmak) mânâsına gelir. Şuhalde amel, sakınan kimseden kabul olur demektir.[1433]

Hülasa ona göre amelde bu şartlar bulunmadığı sürece o amelin fesadı salâhından çok olur. Şu halde niyet ihlâsla, amel de halis niyetle değer kazanır. Halis niyete dayalı olmayan bir amelden ise fayda beklenilmez.

3.4.9.2.1. Zâhirî ve Bâtınî Amel

Zahirî ameller yanında insanı helâke götüren bir takım kötü duyguların da kalpten kaynaklandığını ve bunların batınî amel yani kalp ameli olduğunu düşünen Sîvâsî Efendi, zâhirî ve bâtınî amellerle ilgili değerlendirmelerini âyetlerden deliller göstererek şu şekilde ifâde etmektedir:

1- Kötü olan şeyleri sevmek kalp amelidir. Cenâb-ı Hakk bu hususa işâretle Kur'ânda; ***"İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da âhirette de çetin bir ceza vardır..."***[1434] buyurur.

2- Ucb, riyâ ve sum'a da kalp amelidir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, bu ameller cihetinden olan muhabbeti zemm edip buyurur: ***"Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır."***[1435] "işlemedikleri halle medh olunmayı severler." Müellifimize göre neticesi riyâ olduğu için böyle bir muhabbet günahtır.

4- Zan da kalp amelidir. Bu hususa işâretle de Cenâb-ı Hakk; ***"Ey imân edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır..."***[1436]. buyurur.

5- ***"Günahın açığını da gizlisini de bırakın!.."***[1437] âyetine göre bâtınî günah kalp amelidir. Ayetin işâret ettiği zâhirî günah ise havâs(hasseler,duygular) amelidir. Cenâb-ı Hakk yine bu hususla alâkalı olarak buyurur ki; ***"Allah'ın, onların sırrını da fısıltılarını da bildiğini ve gaybları çok iyi bilen olduğunu hala anlamadılar mı?"***[1438] Şu halde kalp günahından sakınmak gerekir. Çünkü Allah kulların derunundaki fasid(doğru olmayan,bozuk) fikirlerini ve gizli söylediklerini bilir. Ayrıca ***"Hakkında bilgi bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."***[1439] âyet-i Kerîmesinden de anlaşılıyor ki, kalbin günahı da sual olunacaktır. Müellifimize göre kalbin kesbettiği günahla âhirette muaheze olunacağı şu âyetle de sabittir. ***"Allah sizi yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muahaze eder..."***[1440] Yine;

1433 Sîvâsî, a.g.e., vr. 35ab. Ayrıca bkz. Nazmî, s. 138.
1434 Nûr, 24/19.
1435 Âl-i İmrân, 3/188.
1436 Hucurât, 49/12.
1437 En'âm, 6/120.
1438 Tevbe, 9/78.
1439 İsrâ, 17/36.
1440 Bakara, 2/225.

"...Şâhidliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse hakîkat şudur ki onun kalbi günahkârdır..."[1441] âyeti de bu hususa işâret etmektedir.

7- Rızâ ve itminan(kararlılık,emniyet içinde olmak, rahat bulmak) da kalp amelidir. ***"Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir!"***[1442] âyeti rızâ ve itminanın kalp ameli olduğuna delildir. Hasılı kalp ameli olan kin, haset, kibir, müslümanlara düşmanlık, tahkir, su-i zan, riyâ, nifak ve ihtiyarî olan sair kötü ahlâkın haramlığında ve günah olup, kişinin bunlardan dolayı âhirette mesul ve muazzeb olmasında nasların zâhiri ve icma'ı ümmet müttefiktir.[1443]

Müellifimize göre bir fesat kalple birleşipte kalp o işi yapmaya yönelmeyince o zâhirî azalardan sadır olmaz.[1444] Kalp azaların sultânı ve duyuların ser-çeşmesidir. Halis niyet de kalp ameli olması hasebiyle güzel amellerin sultânıdır. Amelin iyiliği ve kötülüğü kalbin niyyetine göre olur.[1445] Makbul amel kalbin mutmain olduğu ameldir. Bir amelde kalp hareket ve ızdırap üzere olup kararsız olsa o amel Hakk katında makbul değildir.[1446]

Sîvâsî'nin kalp amelinden kasdı aklın onaylayıp yapmaya azmettiği duygular ve düşüncelerdir. Yoksa kalpten geçen kötü duygular orada karar kılıp amele dönüşmedikçe kişinin bu duygularından dolayı muazzeb olması elbette düşünülemez.

3.4.9.3. Sıdk

Sîvâsî Efendi zikir, tesbih ve tilavete liyakatin sıdkla kazanılacağını ve onun velâyetin mukaddimesi olduğunu söylemekte[1447], bu arada sıdkın, tevhîdden daha zor bir yol olduğunu[1448] belirtmektedir.

Nitekim o, sıdkın öncelikle lisan ve irâdede olduğuna dikkat çekerek şunları söyler: "Sıdkın zıddı olan kizb(yalan) bütün dinlerde haram ve çirkin görülmüş, akıllılarca da mahzurlu ve menfûr addedilmiştir. Fakat bazı yalan vardır ki, bühtan gibi çok çirkindir. Meselâ Allah ve Resûlü'nün buyurmadığına, "buyurdu, mesele böyledir, falan kitâp böyle yazıyor" demek bühtandır.[1449]

Müellifimizin ifâde ettiğine göre insanları ıslâh ve irşâd maksadıyla olan yani, zulm, düşmanlık, fitne ve fesadın engellenmesi, karı-kocanın barıştırılması, kâfirlerin mağlup edilmesi için yalan söylemek ise câiz, belki müstehabdır.[1450]

1441 Bakar, 2/283.
1442 Yûnus, 10/7-8.
1443 Sîvâsî, a.g.e., vr. 9ab.
1444 A.g.e., vr. 9b.
1445 A.g.e., vr. 17a-18b.
1446 A.g.e., vr. 10a.
1447 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 52b.
1448 Sîvâsî, *Mektup*, vr. 3a.
1449 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 53ab.
1450 A.g.e., vr. 53a.

Sîvâsî sıdk ehlinin sözle, kalple, sırla olsun zerre kadar da olsa halktan recâsı ve ümidi olmaması, yani Allah'a mutlak teslimiyette kararlı olması ve bu teslimiyete engel olan vasıtaları aradan kaldırması gerektiğini düşünmektedir.[1451]

Sîvâsî bu ifâdeleriyle kulun söz, fiil ve düşünceyle olsun kulluğun gerektirdiği teslimiyeti tam olmadıkça kişinin sâdık olamayacağına dikkat çekmekte, bu ta'zim ve teslimiyeti gösteren kişiye dünyanın burnu üzere sürünerek geleceğine inanmaktadır.[1452]

Ona göre, gerçek, kalpte karar kılabilir ama yalan kalpde istikrar bulamaz. Yani gerçek sıdkın alâmeti; kalbin yöneldiği şeyde kararlı olması, istikametini değiştirmemesidir. Yalanın alâmeti ise, kalbin sürekli değişken olmasıdır.[1453]

Sîvâsî bu değerlendirmeleriyle kişinin kendisine, başkalarına ve Allah'a karşı sıdkı gözetmesi gereğine dikkat çekmekte ve gerçek sıdkın Hakk'a teslimiyetle gerçekleşeceğini vurgulamaktadır.

3.4.9.4. İhlâs

İhlâs lügatte: halis ve sâfi demektir. Istılâhta ise: söz, fiil, hareket ve sukûn gibi eylem ve ibâdetlerini Hakk için yapmak, kalbini medh, zem, ve sair ağyar mülâhazasından temizlemek mânâsına gelir.[1454] Sîvâsî Efendi ihlâsın lugat ve ıstılâhî mânâsını bu şekilde verirken, onun kulda tezâhürüne de işâret ederek ihlâsın söz, fiil ve amelde olduğuna dikkat çekmektedir. Yani müellifimiz ihlâsı Allah'ın rızâsını kazanmaya niyet ederek amel etmek mânâsında ele almaktadır. Zaten meşâyihin ihlâsın ta'rifiyle ilgili söyledikleri sözlerin hemen hepsi bu değerlendirme etrafında cereyân etmiştir.

Meselâ Sîvâsî'nin Şemseddîn-i Sîvâsî'den naklettiği ve Gazâlî'nin de Sûsî'ye nisbet ettiği bir ifadede şöyle denilmiştir: "ihlâs kişinin kendisini ihlâslı görmemesidir. kişi ihlâsının farkında olursa, ihlâsı da ihlâsa muhtaç olur."[1455]

Sîvâsî diğer sûfîlerin bu hususla ilgili kanaatlerini ise şöyle sıralar:

Ebû Süleymân Dârânî derki; "kul ihlâslı olsa kalbinden vesvese kesilir."[1456]

Hikem'de denilmiştir ki; "ameller sûretlerdir, rûhları ihlâstır. İhlâssız amel cansız beden gibidir. ihlâslı kimselerin yüzleri vech-i Hakk'ın aynası, Kalpleri beyt-i Hakk'dır. Bedenleri ise çerağ-ı Resûlun mişkatıdır. Her kim bunlara teslim ve muhabbetle yakın olsa o nûrdan onlara da aksedip tesir eder."[1457]

Abdurrahmân Sülemî'ye göre, "gerçek ihlâs, tüm amel fiil ve sözleri riyâdan kurtarmaktır."[1458]

1451 Bkz. Sîvâsî, *Mektup*, vr. 3a.
1452 Bkz. Sîvâsî, *Mektup*, vr. 3a.
1453 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 10a.
1454 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 19a.
1455 A.g.e., , vr. 19b. Krş. Gazâlî, IV/369.
1456 Sîvâsî, a.g.e., vr. 19b.
1457 A.g.e., vr. 19b.
1458 A.g.e., vr. 20a.

Sîvâsî'ye göre ise, *ihlâs, tevhîd inancının özüdür.* Zira tevhîdin mânâsı; zâtında ve sıfatında Hakk'ı birlemeye ve zikirde, ibâdette O'nu tefrid etmeye şamildir. İhlâs-ı tevhîdde de nihâyetsiz mertebeler vardır. Yani fertler ihlâslarına göre mertebe sâhibi olurlar. İlk mertebedeki ihlâs, ikinci mertebede bulunan kimse için riyâdır. Meselâ halkın görmesi için yapılan ibâdet riyâdır. Cehennemden halas olup cennete girmek için olan ibâdet ise ihlâstır. Ama tahkik-i tevhîd edenlere cennet ve cehennem düşüncesiyle ibâdet etmek şirk olur. Zira onlar katında Hakk'ın hizmetine Hakk'dan başka murat katmak ihlâsa manidir, hatta şirktir.[1459]

Sîvâsî ihlâs isteyen kimselerin her halde halkın itibar ettiği şeylerden kaçınması, giyiminde, yemesinde, hareket ve sükununda orta yolu tutması gerektiğini[1460] ifâde ettikten sonra, kişinin amelde ve ihlâsda kendisini arada görmemesi, halk mülâhazasını bütün bütün unutmasının luzumuna özellikle işâret eder. Ona göre vücûdunun fani olacağını bilen, sıfatının fani olacağını da bilir. Zira sıfat Zât'a tabidir. Amel ise kudrettir. Kudret de hakkındır. Şu halde halkın medh, ta'zim ve iltifatını taleb etmekten vazgeçmedikçe ihlâsın hakîkî mertebesine erişilemez. Kulun gerçek mânâda ihlâsa ulaşması için Mevlâsı'nın isteğini kendi malâhatı üzerine takdim etmesi gerekir.[1461]

Sîvâsî'ye göre ihlâs kalb ilmidir. İlim ise Hakkındır. Ârif olan, kendini cansız bir avuç toprak görmeli, tüm kemâlatını Hakk'ın nûrunun yansıması bilmelidir. İşte bu ma'nâ üzere olan ihlâs tevhîdden doğar ki, bu şekilde bir ihlâsa sâhib olan kimse kabuğu atmış ve özü mahvetmiş sayılır. Böylece o, ihlâsın kabuk mesabesinde olan amelinden ve öz mesabesinde olan rûhundan zuhûr ettiğini düşünmeyip, kendinde olan amel ve ihlâsın Hakk'dan geldiğini bilir ve Vâhid-i Mutlak'ı yani Vücûdu'l-mevcudat'ı isbat etmiş olur. İhlâs eğer bu hâl üzere olmazsa kişi yine ihlâsa muhtaç olur. Yani tekrar kalbini tasfiye ve tecride muhtâc olur.[1462]

Sîvâsî riyâsı olmayana muhlis, ucb ve kibri olmayana sâdık denildiğini ifâde ettikten sonra amelin başlangıcı Allah için ihlâsla olursa, o amelin Allah'ın lutfu ile ihlâsla son bulacağını, aradaki vesveselerin ona zarar vermeyeceği yani iki tarafın sıhhatinin ortada olan kusûru yok ettiğini ve amelin başlangıcının fesat, sonunun ihlâsla olması durumunda sonunun sıhhatinin başlangıca da sirâyet edeceğini belirtir.[1463]

3.4.9.4.1. İbâdet-İhlâs İlişkisi

Sîvâsî ibâdetin ihlâsla yapılması gereğine şu değerlendirmelerle dikkat çeker: "Cenâb-ı Hakk insanın sair hayvanlardan fark ve imtiyazını ibâdete hasredip ***"Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım."***[1464] buyurmuştur. İbâdetin

---

1459 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 22a.
1460 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 69a
1461 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 23b-24a.
1462 A.g.e., vr. 24a.
1463 A.g.e., vr. 24b-26a.
1464 Zâriyât, 51/56.

de makbul olmasını ihlâsa hasredip: ***"Halbuki onlar Allah'a, Onun dininde ihlâs erbâbı ve muvahhidler olarak, ibâdet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkasıyla emrolunmamışlardı..."***[1465] buyurmuştur. İnsân hayvanlardan ibâdet yönüyle ayrılırken; ibâdet, adetten, abes amelden ve hayvanî fiillerden halis niyetle ayrılmıştır. *İbâdeti ihlâsla yapmayan insan abid olamaz.* Nitekim rûhsuz bedenin faydası olmadığı gibi ihlâssız ibâdetin de faydası yoktur. Sîvâsînin yorumuna göre bu âyetler işâret etmektedir ki, *ibâdet etmeyen insan değil, ihlâsı olmayan da abid değildir."*[1466]

Sîvâsî bu konudaki kanâatini Sehl b. Abdullah et-Tusterî'nin; *"ihlâs Hakk'ın emrine icabettir. İbâdette, amelde, fikirde her kimin Hakk'ın emrine icabeti yoksa onun ihlâsı yoktur."*[1467] sözüne iştirakle, ibâdeti ancak Hakk'a yapmanın, mubahlardan olan amellerde bile Allah için bir halis niyet bulup onu yerine getirmenin önemine dikkat çeker.

3.4.9.4.2. İlim Talebinde İhlâs

Sîvâsî'ye göre *ihlâsın aslı ve esası ilim talebinde ihlâstır.* Yani ilmi taleb, ya amel etmek veya başkasına öğretmek için olmalıdır. Belki öğretmek için öğrenmek daha faziletlidir. Zira bunun faydası daha umumidir. Dünya için ilim taleb eden nefs-i emmaredir. Böyle bir ilmin neticesi ise cehalettir.[1468] Yine ihlâsla ilim ve fıkıh taleb etmek güzel amellerin tümünden yeğdir. Zira *ilimsiz amel zulumâttır. Hem ilim başka bir ameldir ve nûrdur.*[1469]

Sîvâsî Gazâlî'nin İhyâ'da: "Bir kimse ilimle, süfeha ve ülama ile münâza'a edip onlara galebe çalma veya insanların kalblerini celb, dünyanın kırıntılarını toplama ve rüşvet murat edip bu yola işlerini sarf ederse o kimse âlim değil belki dinin yolunu kesen Deccal'ın kaim-i makâmıdır. Dolayısıyla din işlerinde ve hükümette ona iktida etmek câiz değildir." dediğini naklettikten sonra[1470] ilmin luzumu hakkında Hz. Peygamber'in: **"İlim öğrenmek her müslüman için farzdır."**[1471] hadîsini hatırlatır ve ilmi taleb etmenin ne için olması gerektiği konusunda ise İmâm-ı Azam'ın şu ifâdelerini aktarır; "İlim haldir. Bu hâl olan ilim, herkesin kendine lâzım olan ne ise sıhhat ve fesadını, kerahat ve helâlliğini bilip niyetini tashîh-i niyet etmesidir." Sîvâsî'ye göre burdaki tashîh-i niyetten maksat Allah'ın rızâsını talep edip, ilâhi gazaptan korkmak, âhiret mutluluğunu istemek, dünyada mal ve makâm sevgisi, halktan övgü ve hürmet beklememektir.[1472]

1465 Beyyine, 98/5.
1466 Sîvâsî, a.g.e., vr. 6b. Ayrıca bkz. *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 19b.
1467 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 23a.
1468 A.g.e., vr. 7b.
1469 A.g.e., vr. 14b.
1470 Bkz.. A.g.e., vr. 7b.
1471 İbn Mâce, mukaddime, 17; Aclûnî, II/56.
1472 Sîvâsî, a.g.e., vr. 15a-15b.

Sîvâsî'nin bu değerlendirmelerinden anlaşılıyor ki, o, Gazâlî gibi öğrenilmesi farz olan ilimden, amel için olan ilmi kasdetmektedir.[1473]

Sîvâsî'ye göre Tirmizi'nin İbn Ömer'den rivâyet ettiği; **"Her kim ilmi Allah rızâsından başka birşey için isterse ve öğrenirse cehennemde yerini hazırlasın."**[1474] hadîs-i şerîfinde ifâde edildiği üzere ilim Allah için olmalıdır.[1475]

Müellifimize göre ilim hâlden üstündür. Çünkü hâlin kuralı olmadığı için ona şeytân karışabilir. Fakat ilme şeytân karışamaz. Zira o yolların şahıdır. Bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e ***"...Rabbim benim ilmimi artır."***[1476] diye duâda bulunmasını istemiş, "hâlimi" ve "keşfimi" artır demesini istememiştir.[1477]

Kısacası insanlar mükellef oldukları vazifeleri yerine getirmeleri için gerekli olan aklî ilimleri öğrenmek zorundadırlar. Vicdânî ilimler de denilen ahvâl ilmine erişmek için bu ilimleri bilmek ve gereğince amel etmek gerekir. Bu açıdan ilmin hâl'e göre önceliği vardır.

3.4.9.5. Kemâlât-ı İnsâniye

Sîvâsî Efendi'ye göre iyi amel ve kemâlat-ı insaniyenin aslı üçtür.

Birincisi; Hakk'a itikadı sahih olup, hüsn-i zan ile hizmet etmektir. Yani kul, Mevlâsının emir ve tekliflerinde illet ve sebep aramamalı, her işin yerli yerinde olduğuna, yarattıklarında zerre kadar hâlel ve kusûr olmadığına yakînen inanmalıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, hikmetsiz, faydasız, sırsız bir işi yoktur. Fakat o hikmeti ve sırrı duymak kula lâzım değildir. Belki kula lâzım olan Allah'ın emrettiğini yapmak, nehyettiğinden kaçınmaktır. Enbiyâ ve evliyâ emir ve tekliflerde, hikmetin sırrından sormadılar. Beşer nerde sırr-ı Hakk'a karışmak nerde? Fakat kişi sülûkla o makâma erişebilirse tüm ibadât ve muamelâtın sırrını duyup zevk-i hass'a vâsıl olabilir.[1478]

İkincisi; insanlarla hüsn ü muaşeret içinde olmaktır. Yani, amelinden, dilinden kimse incinmemeli, mü'minlerin beytullâh olan kalplerini yıkmamalıdır. Çünkü onu yıkmak, Hakk'ın muhabbet direğini ve ma'rifet mahzenini yıkmaktır. Ârifler katında gönül incitmek büyük günahtır. *Dervişlik su serpilmiş topraktır ki, onda ne kimsenin ayağı çamur olur ne de eteğine toz konar.* Ve bilinmelidir ki, bu ma'nâ sadece hayvanlarda değil nebatlarda da söz konusudur. Zira ***"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan her şey O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur."***[1479] âyetindeki "şey" lafzı onlara da şamildir. Kâmil insanlar sineği bile incitmezler. Onlara göre bu âyetin sırrı

1473 Bkz. Gazâlî, I/22.
1474 Tirmizî, ilim, 6.
1475 Sîvâsî, a.g.e., vr. 15b.
1476 Tâ Hâ, 20/114.
1477 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 39b.
1478 A.g.e., vr. 41ab.
1479 İsrâ, 17/44

gereği sineğin kalbinde de Allah vardır ve o da bu âyete dahildir. Şu halde onlara kasdetmek, Allah'ın rızâsının aksine hareket etmek demektir.[1480]

Sîvâsî'nin değerlendirmesine göre hüsn ü semt ve hüsn ü muaşeret hüsn ü hulkla yani güzel ahlâkla olur. Nitekim bir hadîste **"Güzel ahlâk Allah'ın yüce ahlâkıdır."**[1481] buyurulmuştur. Şu halde Hakk kendi sıfatıyla muttasıf olana azab etmez. Kişi eğer peygamber ahlâkıyla ahlâklanmak isterse güzel ahlâk kazanmalı ve onun şanında nazil olan ***"Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."***[1482] sıfatına girmelidir ki, ***"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın!..."***[1483] fermanınca Hz. Peygamber kendine kasd eden küstahlar hakkında bile Allah'a yalvarıp onlar adına özür dilemiş, helâk olmalarını istememişti. **"Allah'ım onların soyundan kendisine ibâdet eden ve hiç bir şeyi ortak koşmayan muvahhid bir nesil getirmesini dilerim"**[1484]demişti.[1485]

Dilersen ki seni Hazreti Mevlâ beğene
Söğene yalvaragör arkacuğun tut dögene.

Üçüncüsü; tehzîb-i nefsdir. Yani nefsi, kötü ahlâk, çirkin vasıflar ve men edilen amellerden arıtmaktır. Bunun en kestirme yolu da tevhîd süpürgesiyle vücûdu arıtmaktır. Zira kötü ahlâkı birer birer değiştirmeye çalışmak ve kötü sıfatları azar azar süpürmeye çalışmak, büyük külfet ve ömrü kavga ile geçirmek gibidir. *Aşkın lezzeti ise kavgasız safâ ister.* Bir bağı dalları budamak sûretiyle bostan haline getirmeye çalışmak ömür tüketmektir. O bağda bulunan ağaçları kökünden çıkarmak gerekir ki, bir daha yetişmesinler. İşte bu misalde olduğu gibi günahları da uzlet, zikir ve riyâzetle kökünden çıkarıp atmak gerekir.[1486]

Müellifimize göre "kelime-i tevhîd" zikriyle vücûd ormanının kökünü çıkarmayınca orası bostan olmadığı gibi rahmet yağmuru yağmayınca da vücûd mahalli mescid olmaz. Yine vücûd bir şehir gibidir. Hayvanlar durmadan orayı pisler, çöpçü de hergün bir mahalleyi süpürür. Fakat diğerine vardığında oranın da hayvanlar tarafından pisletilmiş olduğunu görür. Şu halde bunun çözümü tüm mahalleleri birden süpürmektir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın: ***"...Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."***[1487] diye buyurduğu zikir de, kötü ahlâkın kökünü çıkarmak gibidir ki, ***"...Beni anmak için namaz kıl."***[1488] âyeti bu mânâya işâret eder.[1489]

1480 Sîvâsî, a.g.e., vr. 41b.
1481 el-Münzirî, Zekiyüddin, Abdulazîm(ö. 656), *et-Terğîbu ve't-Terhîbu mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf*, Tah. Mustafa Muhammed Ammarâ, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988, III/406; Deylemî, II/140, had. no: 2714; el-Muttakî el-Hindî, III/3, had. no: 5140.
1482 Kalem, 68/4.
1483 Âl-i İmrân, 3/159.
1484 Bkz. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6.
1485 Sîvâsî, a.g.e., vr. 42a-42b.
1486 A.g.e., vr. 42b.
1487 Ra'd, 13/28.
1488 Tâ Hâ, 20/14.
1489 Sîvâsî, a.g.e., vr. 43a.

Sîvâsî'nin naklettiğine göre, **"(*Resûlüm!*) *Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*"**[1490] âyeti hakkında denilmiştirki, bu âyet güzel ahlâkı ifâde etmektedir. ***"Af yolunu tut"*** demekten maksat, kendine cefâ ve zulmedeni afdır ki, kemâl-i hilm budur. ***"İyiliği emret"*** ifâdesinden maksat ise kendini mahrum edene lütuf ve keremde bulunmaktır ki, bu da kemâl-i sehâ ve cûd'a işârettir. ***"Cahillerden yüz çevir"*** ifâdesi de ihsâna işârettir. Çünkü, kendine küsene iyilik etmek nefse oldukça güç gelir.[1491]

Sîvâsî bu değerlendirmeleri aktardıktan sonra netice olarak şunları söyler: *"tehzîb, güzel ahlâkın kapısıdır. Ama bunun için mürşid-i kâmil hizmetinde bulunmak gerekir, kendiliğinden olmaz."*[1492]

Kısacası, insanın kemâle ermesi için Cenâb-ı Hakk'a, diğer insanlara ve kendine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, yani hüsn ü zan, hüsn ü muaşeret ve güzel ahlak sahibi olmak gerekir. Bu vasıflara sahip olmak ise kolay değildir. Onun için kâmil bir mürşidin rehberliğinden istifade etmek gerekir. Yoksa bu vasıflar, kitaplardan öğrenmekle veya kendiliğinden kazanılmaz.

3.4.10. Sâlikin Uyması Gereken Güzel Hasletler

3.4.10.1. Tevbe

Sîvâsî Efendi Kur'ân'da geçen ***"...Allah tevbe edenleri sever..."***[1493] ifâdesinin "Kemâl-i tevbe ve Hakk'a rucû ile küfürden imâna, isyandan taata, riyâdan ihlâsa; söz, fiil, terk ve delille haramdan helâle dönenleri Allah sever." şeklinde anlaşılabilceğini, aynı âyetin devamındaki; **"...(Allah) *temizlenenleri sever.*"**[1494] ifâdesinin ise; "Allah zâhir ve bâtınlarını temizleyenleri sever" mânâsına geldiğini söyler. Şu halde müellifimize göre bu âyet bütün olarak ifâde etmektedir ki; Allah, dillerini ikrar ile, bedenlerini taatla ve günahlardan kaçmakla, kalplerini ihlâs ve ahlâk-ı hamide ile şirk-i celîden, şirk-i hafîden ve ahlâk-ı zemîmeden temizleyenleri sever.[1495]

Sîvâsî bu âyeti ayrıca şu şekilde de izah etmektedir: Cenâb-ı Hakk kullarını ibâdet için yaratmıştır. İbâdetin ilk mertebesi; Allah'ın nehyettiklerinden tevbe edip, O'na yönelmektir. ***"...Allah tevbe edenleri sever..."*** buna işâret eder.[1496] İkinci mertebesi iki türlüdür. İlki; kulun zâhirini beden ibâdetiyle arıtmaktır ki bu; dille ikrar ve bedenle hizmette bulunmaktır. Diğeri; bâtınını kalp ibâdetiyle arıtmaktır ki; bu da tasdik, imân ve halis niyetle olur. İşte **"...(Allah) *temizlenenleri sever.*"** ibâresinin mânâsı da budur.[1497]

1490 A'raf, 7/199.
1491 Sîvâsî, a.g.e., vr. 43ab.
1492 A.g.e., , vr. 43a.
1493 Bakara, 2/222.
1494 Bakara, 2/222.
1495 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 6a.
1496 A.g.e., vr. 6a.
1497 A.g.e., vr. 6a.

Sîvâsî ayrıca Hz. Peygamber'in; **"Adem oğlunda bir et parçası vardır ki o sâlih olsa bütün beden sâlih olur, fasid olsa bütün beden fasid olur. Bilin ve agah olun ki, o et parçası kalpdir."**[1498] hadîsinden hareketle kalbin ıslâhının, niyete riyâ, sum'a(desinler için yapılan iş, gizli riyâkârlık), hevâ-i nefs, garaz-ı fasid(kötü niyet) karıştırmaktan sakınmak ve gayret edip onu ihlâslı kılmakla mümkün olacağını söyler. Ona göre pislik ve kan arasında olan halis süt, bu pisliklere karışmadığı sürece temiz ve makbul olur. Eğer onlardan birisiyle karışırsa temiz olmaz. İşte süt gibi amele de riyâ ve hevâ pisliği karışırsa Allah o ameli kabul etmez. *Kalbini ıslâh etmek isteyen onu tevbe suyuyla temizleyip, sonra Allah'ın rızâsını taleb ve havf ile tezyin etmelidir.* Allah böyle yapan kimsenin zâhirî azalarını amel ile tezyin eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîmde "havf" hakkında; ***"Onların Rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir..."***[1499] buyurduktan sonra ***"Bu söylenenler hep Rabbinden korkan içindir."***[1500] buyurur.[1501]

Sîvâsî'ye göre *korku irfânın levâzımındandır.* Hz. Peygamber'in; **"Ben Allah'ı en iyi bileniz ve O'ndan en çok korkanınızım."**[1502] hadisi buna işârettir.[1503] Aslında *havf ve recâ mü'minin iki kanadıdır. Havfsız recâ, recâsız havf ikisi de şeytânidir.*[1504]

Sîvâsî Efendi bedenin ıslâhı konusunda ise şu değerlendirmeği yapmaktadır: "insanın vücûdu şehir gibidir. O şehrin kalesi "tevhîd ve şerî'at"; padişahı "rûh"; vezîri "akıl"dır. Eğer vezîr olan akıl, azaları, his ve duyuları Hakk'ın rızâsı ve salâh için kullanırsa vücûd şehri emin olur. Sultân olan rûh da huzura kavuşur. Aksi halde rûhanî kuvvetler mükedder ve münkesir olur. Bu şehrin kapıları göz, kulak, ağız, el, ayak ve avret yerleridir. Bu kapılar sâlih amel ve adâletle mamur olur. Günahla ve zulumle yıkılır. Meselâ göz harama baksa, kulak haram dinlese, ağız yalan söylese, el harama uzansa, ayak fesada yürüse, nefs-i emmâre mülkü rûhun elinden alır ve vücûd şehri küfür şehri olup, zulumât içinde kalır. Zira kalbe nûrun gireceği havâs kapıları kapanmış, zulumât üstüne zulumât olmuştur. Eğer rûh aza ve duyu organlarını bu fesatlardan sakındırır ve sâlihlerle sohbet, gece namazı kılmak, kalp ehlinin duâsını almakla, ahlâk-ı hasene nûru doğarsa vilâyet(beden) aydınlık ve mamur olur.[1505]

Sîvâsî bu değerlendirmeleriyle sâlikin yaptığı hataları telafi ederek, Cenâb-ı Hakk'ın hükümlerine razı olup, her türlü muhalefetten arınmak suretiyle sülûkunu devam ettirmesi gereğine işaret etmektedir. İbadetin ilk mertebesinin de tevbe olduğunu belirten müellifimiz, tevbenin sadece günahlardan dil ile dönüş değil de zâhirini beden, bâtınını da kalp ibadetiyle arıtması şeklinde anlaşılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

1498 Buhârî, İman, 39; İbn Mâce, Fiten, 14; Müslim, Musâkât, 107;
1499 Beyyine, 98/8.
1500 Beyyine, 98/8.
1501 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 17a-19a.
1502 Aclûnî, I/231.
1503 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 25b.
1504 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 163a.
1505 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 35a-35b.

3.4.10.2. Zühd

Zühd lügatte: rağbetin zıddıdır. Yani birşeye meyletmemek, yüz çevirmektir. Hakîkat ehline göre ise; Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmek, onlara hiç bir değer vermemek, varlıklarına sevinip, yokluğuna üzülmemektir.[1506]

Sîvâsî zühd'ün lügat ve ıstılâh mânâlarını bu şekilde verdikten sonra bu mânâlara kaynaklık eden şu görüşleri aktarır:

Cüneyd'e göre zühd; "Elde malın, gönülde mal sâhibi olma arzusunun bulunmamasıdır."[1507]

Bazılarına göre; "Allah'dan alıkoyan her şeyi terketmektir."[1508]

Süfyan-ı Sevri ise onu; "Dünyada emeli kısaltmak" olarak değerlendirmektedir.[1509]

Bazılarına göre ise zühd; "dünyada mevcudla sevinmemek ve elden çıktığında da yerinmemektir."[1510] Bu mânâya işâretle Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur; "***(Allah bunu) elinizden çıkana tasalanmayasınız, O'nun size verdiği ile sevinip şımarmayasınız diye açıklamaktadır.***"[1511]

Sîvâsî'ye göre haram ve helâllere karşı hassas olmak zühdün ilk mertebesidir. İkinci ve en kâmil mertebe ise, dünyaya ait şeyleri elde etmeye kâdirken ve bunlar kendisine helâl olduğu halde bile zaruretleri gidermekle iktifa etmek, yani meşru ve mübah şeylerde bile titizlik göstermektir. Kendini dünyayla alâkalı şeylerle kayıtlamak ve onlarla meşgul olmak, ihlâsa manidir. Ayrıca bedene zarar, kemâle engeldir.[1512]

Sîvâsî'nin bu ifâdelerinden anlaşılıyor ki, insanlar mübahları terketmekle gerçek zâhid olabilir. Yanlız haram olan şeyleri terketmek zühd için yeterli değildir. Kısaca müellifimize göre zühd; zaruri ihtiyaçlarla iktifa edip, gereksiz şeylerden, türlü nimetler içinde olmaktan ve müreffeh yaşamaktan kalben ve bedenen uzak durmak yani bütün bunlardan geçip Allah'a yönelmektir.

Sîvâsî'ye göre zühd, sülûkun ilk mertebesidir. Çünkü enbiyâ ve evliyânın sülûkunda ilk mertebe de zühd idi. Nitekim Hz. Peygamber'in terk, kanâat ve zühdü meşhurdur. O, zaruret yok iken ve etraftan cizye, vergi ve pek çok hediye gelirken kendi ihtiyarı ile arpa ekmeğine doymamış, yorgan yerine hasırı tercih etmişlerdi. Sahabe, tâbiûn, müçtehidler ve meşâyihin tüm himmet, taleb ve mücâhedeleri de Hz. Peygamber'in bu **"Fakirlik iftihar vesilemdir"**[1513] mirasına varis olmaları idi. Bundan dolayı onlar safrâ ve beyzâ sevdasından, hamrâ ve hadrâ renginden tevhîd suyuyla ellerini yıkayıp, arındılar ve Allah'ın

---

1506 A.g.e., vr. 48b.
1507 A.g.e., vr. 48b. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, s. 213; Kelâbâzî, a.g.e., s.142.
1508 Sîvâsî, a.g.e., vr. 48b.
1509 Sîvâsî, a.g.e., vr. 48b. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, s. 211.
1510 Sîvâsî, a.g.e., vr. 48b.
1511 Hadîd, 57/23.
1512 Sîvâsî, a.g.e., vr. 49a.
1513 Aclûnî, , II/113.

boyasıyla ile safâ rengine büründüler. Belki sivânın rengine ve dünyanın karanlığına ölmeden önce veda edip arındılar, onun çarkına mağlup olmadılar. Cem âlemine erip, ***"(Öyle) adamlar (var ki) onları ne bir ticaret, ne bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten, dosdoğru namaz kılmaktan, zekatı vermekten alıkoymaz..."***[1514] müjdesine mazhar oldular.[1515]

Sîvâsî, "enbiyâ ve evliyâdan pek çoğunun dünyalıkları çoktu ve hediye alırlardı." şeklindeki bir itiraza ise, "onların dünyalık malları çoktu ama dünya muhabbeti kalplerine girmemişti ki, îsârları buna şahittir."[1516] diyerek cevap vermektedir. Yani eşya ile kalben alakasını kesmiş kimselerin ellerinde bir miktar mal bulunması onların zühdüne engel değildir. Sîvâsî bu değerlendirmesiyle zühdden maksadın, eşyanın terki değil belki ona karşı olan meyil ve muhabbetin terki olduğuna işaret eder.

Müellifimizin bu hususdaki kanaatini şu veciz ifâdeleriyle özetlemek mümkündür; "*Her gam, dünyalığın çokluğuna ve alâkaların bolluğuna merbût, her devlet, sefa ve huzur da, terk-i dünya, zühd ve tecerrüde menûttur.*"[1517]

3.4.10.3. Tevekkül

Sîvâsî'nin değerlendirmesine göre Cenâb-ı Hakk'ın; ***"...Artık ancak Allah'a tevekkül edin, (gerçekten) imân etmiş kimselerseniz."***[1518] âyet-i Kerîmesinde ***"tevekkül edin"*** emrinden sonra ***"(Gerçekten) imân etmiş kimselerseniz"*** buyurup, emri imâna yakın kılması, bu emrin vucub için olduğunu teyid eder. Hususen teşkik için olan "ان" edatının kullanılması da bunu göstermektedir. Şu halde bu âyetin mânâsı, "bana tevekkül etmeyen, bütün tasarruf ve kudretin bende olduğunda şüphesi olanlardır." demek olur.[1519]

Ona göre tevekkül, Allah katında en çok sevilen farzlardandır. Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîmde pek çok yerde tevekkülü nazara vermesi bu hususa delâlet eder. Meselâ Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'de tevekkül edenlere yardım edeceğini va'd edip, ***"Kim Allah'a güvenip dayanırsa o, kendisine yetişir. Şüphesiz ki, Allah emrini yerine getirendir."***[1520] ve ***"Size ulaşan her nimet Allah'dandır."***[1521] âyetleri ile nimeti verenin Allah olduğuna, halkın ancak kudrete alet, sıfatların zuhûruna vasıta olduğuna işâret etmiştir.[1522] Yine,***"...Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında (onlar değil) biz taksim ettik..."***[1523] âyetinde ***"taksim ettik"*** ibâresi

---

1514 Nûr, 24/37.
1515 Sîvâsî, a.g.e., vr. 69a.
1516 Sîvâsî, *Miyâr-ı Tarîk*, 2b-3a.
1517 A.g.e., , vr. 48b.
1518 Mâide, 5/23.
1519 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 81b.
1520 Talak, 65/3.
1521 Nahl, 16/53.
1522 Sîvâsî, a.g.e., vr. 84a.
1523 Zuhrûf, 43/32.

fiil-i mazidir. Bu da göstermektedir ki, rûh ve beden kalıbına girip, ihtiyacınızı arzedip, yalvaracağınız kimse, sizi yaratmadan rızkınızı taksim etmiştir.

Sîvâsî'ye göre "*Aradan çık ki, öze ulaşasın, kendini terket ki yükselesin*" düsturu üzere mevhum vücûdlarını fâni kılanlarda kesb kalmaz. İşte enbiyâ ve evliyânın Hakk'la kendi aralarında olan muamele budur. Nitekim İbn Arabî, Mevlânâ, Abdulkâdir Geylanî gibi ulular istiğrak ve sırr-ı vahdete düştüklerinde kimisi, "*Aradan çık Hakk'a ulaşırsın*" demiş, bu ifâdeleriyle kul aradan çıkınca sebeblerin de aradan kalkacağına işâret etmişlerdir. Kimisi istiğrak âleminde Cenâb-ı Hakk'dan hikâye yoluyla; "*Nefsini elden bırak gel bana ulaş.*" diyerek nefs gidince tedbir ve kesbin ortada kalmayacağına işâret etmişlerdir. Kimi de; "*Sana tedbir lâzımsa bütün tedbirleri terkedip, Müdebbir-i Mutlak'a tevekkül tedbirinde bulun*". derken, kimisi de, "*Mesrur ve güzel ol, maişet endişesini hatırdan çıkarıp unut ki, bu endişe, tecrübe edenin aklını giderir.*" demişlerdir.[1524]

Sîvâsî'ye göre bu kimseler katında tevekkül etmek; tüm âlâtı, kesb ve maişet sebeplerini, hicab, şirk-i hafî ve tefrika sayıp, her şeyden alâkayı keserek, rûhanî tecerrüdle safi Müsebbibü'l-Esbâb'a bağlanmak, sivâ zincirini boyunlarından çıkarıp, aşk zinciri ve silsile-i taayyünü takmaktır. Zira bunlar tevekkülü elde etmek için aylarca ve yıllarca riyâzetle zahmetler çekip sebeplerin ötesine ulaşmış, ma'rifeti alet edinip, zâhirî aletlere tevessül etmeden mutlak tevekküle malik olmuşlardır. Böylece onlar kabuğu terkedip özü seçmekle, esbabda Allah'ın kudret elini keyfiyetsiz olarak müşâhede etmişlerdir. Yine onlar, ***"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde (ve uzayıp kısalmasında) akıl sahipleri için elbette ibret verici deliller vardır."***[1525] âyetinin işâretiyle yerde ve gökte olan tüm eşyayı kudretin işâreti olarak görmüşlerdir. Çünkü Allah'ın dilemesi kulun bağlandığı sebebin aksine taalluk ettiğinde ortada sebep kalmaz. [1526]

Müellifimiz Allah'a gerçek anlamda tevekkülün Hz. İbrahîm'in tevekkülü gibi olması gerektiğini söyleyerek, İbn Neccar'ın Ebû Hureyre'den naklettiği şu meşhur hadîsi aktarır: "İbrahîm(as) Nemrud tarafından ateşe atıldığında işini Hakk'a ısmarlayıp, "Bana Allah'ın sahip çıkması yeter; O, ne güzel bir sahip!" demiş, bundan dolayı da Allah'ın emriyle yanmamıştı. Hatta mancınıktan ayrılıp ateşe inerken Cibril Cenâb-ı Hakk'ın emriyle yetişip; "Bir ihtiyacın var mı?" dediğinde, "Var fakat sana değil" demişti. "İhtiyacını Hakk'dan iste" dediğinde de; "Cenâb-ı Hakk'ın benim halimi bilmesi, benim bir şey istememe ihtiyaç bırakmamıştır." diye cevap vermişti."[1527] Çünkü o, Allah'ın varlığı içinde kendi varlığını fanî kılmış, O'nunla beraber bir başkasını görmemişti.[1528] Sîvâsî Efendi'ye göre burada

---

1524 Sîvâsî, a.g.e., vr. 85a.
1525 Âl-i İmrân, 3/190
1526 Sîvâsî, a.g.e., vr. 85a.
1527 Tirmizî, Kıyamet, 60.
1528 Sîvâsî, a.g.e., vr. 85b.

dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, ateşin yakma gücü varken yakmaya sebep olmamasıdır.

Gerçek mütevekkillerin eşyadan istifâde etmeye güç ve kudretleri olduğu halde, Hakk'ın verdiklerine vasıta olan kimselere, **"insanlara karşı şükür borcunu ödemeyen Allah'a karşı ödeyemez."**[1529] hadîsi üzere duâ ettiklerini ve onların muhtelif elleri tek bir ele hasredip, tüm mezâhirden zâhir olan nimeti Zâhir'den gördüklerini[1530] söyleyen müellifimiz kâmillerin mertebesinin bu olduğuna işâret eder.

"Kâmillerin tevekkülü başka kâmil olmayanların tevekkülü başkadır. Burada zikr olunan tevekkül, havâssın tevekkülüdür. *Avâmın tevekkülü ise esbaba teşebbüsten sonradır."*[1531] diyen müellifimiz, avâmın kesbe tutunmanın gereğine inandıkları için bu mertebeden nasipsiz kalkaldıklarını[1532] söyler.

Enbiyâ şerî'ati yaymak için gönderildiklerini ve ümmetlerinden amelsiz tevekkülü istemediklerini, yani onlar Allah'la kendi aralarında var olan sebepleri nefyedip, ancak ümmetlerini esbaba mübaşeretten men etmediklerini söyleyen Sîvâsî tevekkülün ne demek olduğunu izah sadedinde, Tirmizi'nin Enes'den naklettiği şu hadîsi de aktarır: **"Bir bedevi resûlullâhın huzuruna geldi. Hz. Peygamber ona "deveyi ne yaptın?" diye sordu. O da; "serbest bırakıp tevekkül ettim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "onu bağla ondan sonra tevekkül et" buyurdu."**[1533] Ona göre bu hadîs işâret etmektedir ki, zâhiri sebeplerden olan şeyler tevekkülün şartlarından değildir. Yani tevekkül sebeplere yapışmaya engel değildir. Çünkü sebeplere sarılmak da Allah'ın emridir. Şu halde tevekkül sebepleri yerine getirdikten sonra sonucu Allah'tan beklemektir. Yani tevekkül her sebebin sonuç ve tesirini Hakk'dan bilmek, kendi kesbinden bilmemektir.[1534]

İmâm-ı Gazâlî de, "Kesbe gücü yeten bazı cahillerin güçleri yettiği halde kesbi bırakıp "tevekkülün şartı kesbi bırakmaktır." dediğini, bazılarının da "hastalığa karşı ilaç kullanmak tevekkülü terkdir." dediklerini, ancak bunun hata olduğunu"[1535] söyler. Zira halkın en faziletlisi enbiyâdır. Onlar kesb ve hastalığa ilaç kullanmışlardır. Kulun ihtiyarı, ya faydalı olan şeyi elde etmekte, yahut elinde olan şeyi kaybetmekten sakınmakta, ya gelecek bir zararı defetmekte, yahut mevcut olan zararı kaldırmakta olur. Bunların her birinde tevekkülün bir hikmeti vardır.[1536]

Müellifimiz yine Gazâlî'nin bu konudaki kanâatlerine iştirakle, kişinin bir şeyi mutlaka elde edeceğini bilmesi, yahut elde edip edemeyeceğinde şüphesi olması veya elde

---

1529 Aclûnî, II/366.
1530 Sîvâsî, a.g.e., vr. 86a.
1531 Krş. Nazmî, s. 133.
1532 Sîvâsî, a.g.e., vr. 86b.
1533 Tirmizî, kıyâme, 60.
1534 Sîvâsî, a.g.e., vr. 82a.
1535 Bkz. Gazâlî, IV/276.
1536 Sîvâsî, a.g.e., vr. 82ab. Krş. Gazâlî, IV/258.

etmek istediği şeye ulaşıp ulaşamayacağını hiç bilmemesinin tevekkül etmesine mani olmayacağını düşünmektedir

Sîvâsî'ye göre özellikle tesiri kesin ve şüphesiz olan faydalı hallerde sebepleri bırakıp tevekkül etmek deliliktir. Zira Allah her neticeyi bir sebebe bağlamıştır. Yani adet-i ihâhiye esbâb üzre cari olmuştur. Meselâ yemek karnın doymasına; ekin ekmek mahsul elde etmeye sebeptir. Bir kimse "yemek yemeyip tevekkül edeyim mücerred tevekkülle karnım doysun" yahut "ekmeden biçeyim" derse böyle davranması tevekkül değil, deliliktir. Zira *dünya dar-ı ibtilâdır ve elbette her iş esbâb üzere kurulmuştur.*[1537]

Bu değerlendirmelerden anlaşılıyor ki, müellifimize göre gerek havâssın gerekse avâmın tevekkülü olsun her ikisi de şahıslarına göre meşru' ve makuldür.

Sîvâsî Efendi Nemmam ve İbn Asakir'in Abdullah b. Yesir'den rivâyet ettikleri; **"ihtiyaçları, kendinizi küçültmeden (şerefle) isteyiniz. Çünkü bütün işler miktarlarına göre cerayan eder."**[1538] hadîs-i şerîfini ise şu şekilde değerlendirmektedir:

"Hz. Peygamber bu hadîste yüce fesahatıyla iki tarafın haline işâret edip buyururki; kesb ve âlâtın "Zâhir" ismi üzere zâhirî ve "Bâtın" ismi muktezasınca bâtınî ciheti vardır. Kul bu isimlerin her hangisi ile kesb ederse murâdına erişir. Hz. Peygamber hadîsteki **"isteyiniz"** ifâdesiyle şerî'at erbabının tevekkülüne imada bulunmuştur. Yani, "isteyiniz, talep şarttır" demek istemiştir. **"işler miktarlarınca cereyân eder"** ifâdesiyle ise, bâtın ehlinin ve ashâb-ı ma'rifetin tevekkülüne işâret etmiştir. Yine bu hadîs-i şerîfte **"isteyiniz"** ile avâm-ı nâsa kesbi emrederken, **"kendinizi küçültmeden"** buyurması, "isteme işinde güzel hareket ediniz." mânâsı üzere "sebebe teşebbüs edin fakat husûlünü sebepleri halkeden Cenâb-ı Hakk'dan bilin" demektir. **"Bütün işler miktarlarına göre cerayan eder."** ifâdesi ile havâssın tevekkülüne işâret edilmiş, yani ezelde bütün işler takdir edilmiştir. Sebebe teşebbüs edilsin veya edilmesin farketmez" denilmek istenmiştir."[1539] Şuhalde kulun işlerini yerine getirmek, kalben Allah'ın tedbirine bağlanmak, O'nun kader ve kazasına razı olup, kendisini koruyacağına itimat etmesi gerekir.

Tirmizî ve İbn Mace'nin Hz. Ömer'den rivâyet ettikleri şu hadîste Hz. Peygamber: **"Eğer cenâb-ı Hakk'a lâyık olduğu şekilde tevekkül ederseniz şüphesiz ki, O sizi sabah aç olarak çıkıp, tok olarak(geri) gelen kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırır."**[1540] buyurmuştur. Sîvâsî'ye göre Hz. Peygamber bu hadîste **"Siz Allah'a tevekkül ederseniz O sizi rızıklandırır."** ifâdesi ile havâssa işâret buyurmuşlardır. Yani "Hakk'a tevekkül kesbi terketmektir" demek istemiştir. **"kuşları rızıklandırmak"** ifâdesi ile de avâmın tevekkülüne yani kuşun gıdasının elde etmek için

---

1537 Sîvâsî, a.g.e., vr. 82b.
1538 Aclûnî, I/139.
1539 Sîvâsî, a.g.e., vr. 84b.
1540 Tirmizî, zühd, 33; İbn Mâce, Zühd, 14.

uçmasıyla kesbe işâret etmiştir.[1541] Şuhalde Hakk'a güvenin tam olması durumunda tevekkül, sebeplere yapışmaya engel değildir. Yani gerçek tevekkül sebeplere bağlanmayı terketmekle değil Allah'a güvenmekle olur.

Hülasa olarak Sîvâsî'nin özellikle avâm-ı nâsla alâkalı tevekkül hakkındaki kanâatlerini şu ifâdeleriyle özetlemek mümkündür: *"Hiç bir peygamber ümmettine din ve dünya maslahatında amelsiz tevekkülü emretmemişlerdir. Şu halde tevekkül; tüm sebepleri aradan çıkarıp, doğrudan Müsebbibü'l-Esbâb'a teveccühdür."*[1542]

3.4.10.4. Sabır

Sîvâsî iyi-kötü her şeyin Allah'tan bilinip kendine göre iyi olanlara şükredip, kötü olanlara hoşnutlukla karşılık vermenin sabır olduğunu söyler. Ona göre kişi mazlum olduğunda kendine hakim olup, zâlimi afv etse dünya ve âhireti için intikam kasdetmese ve gerek kendi, gerek başkasının nefsine zulmettiğinde istiğfar etse, böyle bir kimse için dünya ve âhirette emn ve selâmet vardır. Aslında *belâlar ve zulumler birer rahmet vesilesidir. Bunlara karşı gerekli tavrı takınmak da rahmetin özüdür.* Başta büyük peygamberler olmak üzere bütün evliyâ, asfiya ve sâlihler bu mânâda sabrın timsali olmuşlardır.[1543]

Sîvâsî'ye göre sabır; sabredilen hususlar itibariyle dört kısımda değerlendirilebilir:

1- Nefis hevâya yöneldiğinde onu menetmeye kâdir olmak için sabırlı olmak. Yani şu çirkin lezzetin sonu dünya ve âhirette rüsvaylıktır diyerek yolunu değiştirmeden çizgisini korumada sabır göstermek.

2- Günahtan sabır. Yani söz, fiil, hâl, hatta havâtır da olsa günahı işlememeye, yani günah yolunun nefse hoşgelmesine karşılık masiyet duygusuna sabretmek. Zira günaha azm eden kula azm cürmü yazılır. Eğer o günahla amel ederse iki cürm yazılır.

3- Belâ ve musîbetlere sabır. Yani şiddet ve zulüm gördüğünde karşılık vermemekte sabretmek.

4- Allah'a kullukta zorluklara katlanma mânâsına ibâdet ve taatda sabır.[1544]

Şu halde sâlik gerek bela ve musibetlere katlanma, gerekse yükümlü olduğu vazifeleri yerine getirme hususunda tahammül göstermeli, bunların birer imtihan vesilesi olduğunu untmamalıdır. Eğer böyle davranırsa hem sülûkun mertebelerini aşma kolaylaşır hem de rahmeti celbetmiş olur.

Sîvâsî'ye göre sabır güzeldir fakat, fukarâda daha güzeldir. Zira fukarânın fakirlik belâsı, açlık cefâsı, geçim sıkıntısına sabrı, cennete öncelikli olarak girmeye sebeptir.[1545]

1541 Sîvâsî, a.g.e., vr. 83a.
1542 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 59a.
1543 A.g.e., vr. 16a.
1544 A.g.e., vr. 16b.
1545 A.g.e., vr. 11a.

3.4.10.5. Şükür

Görülen her hangi bir iyiliğe karşı gösterilen memnuniyet mânâsına gelen şükür, tasavvuf ıstılâhında kişinin duygu, düşünce ve azalarını Hakk'ın rızâsına muhalif amellerden koruyup, muvafık amellerde kullanmasıdır.[1546] Sîvâsî'nin bu tanımlamasından da anlaşılıyor ki, şükür kalp ve lisanla yerine getirilebileceği gibi uzuvlarla da yerine getirilebilir.

Yani *şükür, yaratılan uzuvlar ve latîfeler ne için yaratılmışsa o yaratılış gayesi istikametinde kullanmak ve onlara mahsus kulluk vazifelerini yerine getirmektir.* Çünkü azalar ona Cenâb-ı Hakk tarafından emanet olarak verilmiştir ve bu emanetlere hıyanet etmemek gerekir.[1547] Zira emaneti ehline ulaştırmak nasla emredilmiş ve onlara hiyanet etmek büyük günahlardan sayılmıştır.[1548]

Sîvâsî'ye göre halkın verdiklerine karşı şükür de aklen ve naklen Allah'a şükür gibi vâciptir. Bunun için: **"insanlara karşı şükran ve minnet hissi taşımayan Allah'a şükretmez."**[1549] buyrulmuştur.[1550] Bu hadîs aynı zamanda bize mutlak şükrün önemini de hatırlatmaktadır.

Müellifimize göre gerçek ve en büyük nimet, kulun yokken vücûda gelmesidir. Bu nimetin zâhirî sebebi ise zayıfken ve acizlik zamanında öz canlarından kesip çocuklarına veren ve minnetsiz davranan anne ve babalardır. Şu halde şeytâna uyup, onların hizmetlerini ağır görmemek gerekir. Zira onların hakkı Hakkın hakkı ile ortaktır. Belki anne babanın haklarını gözetmek Hakk'ın hakkından daha öncedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk müstağni, onlar ise muhtaçtırlar. Üstadın hakkı ise bunların da üstündedir. Çünkü *"peder a'ladan esfele nuzûla sebeptir. Üstad, esfelden a'lâya su'ûda bâ'istir."*[1551]

Kısacası Allah'ın kullarına bağışladığı nimetler yanında halkın verdiklerine karşı da şükran hissi taşımak gerekir. Çünkü Hakk'ın kuluna ikramı başkaları vasıtasıyla da ulaşmaktadır. Gerçekte kuldan beklenen nimeti değil, belki onu kendisine ihsân edeni hatırlamaktır. Kul hakikatte kendini fâni ve aciz görmedikçe ve nimetleri kendisine ihsân edeni bilmedikçe şükrünü ifa etmiş sayılmaz.

3.1.4.10.6. Zikir

Sîvâsî Efendi; **"Sizden birinizin kalbinde imânı eskiyip eski libas gibi olur. Allahtan imânınızın yenilenmesini recâ edin."**[1552] hadîsi ile **"la ilâhe**

1546 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 143b.
1547 Bkz. A.g.e., , vr. 143b.
1548 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 53b.
1549 Tirmizî, Birr, 35; Ebû Dâvûd, Edeb, 11; Aclûnî, II/278.
1550 Sîvâsî, a.g.e., vr. 33b.
1551 A.g.e., vr. 33b-34a.
1552 Deylemî, I/114, had. no: 387.

illallâh sözünü çokça zikrederek imânınızını yenileyiniz."[1553] hadîsinden hareket ederek Kelime-i Tevhîd zikrini çokça yapmanın imânın kemâle erişmesine vesile olacağını belirtir. Çünkü ***"...Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."***[1554] âyetinde de işâret edildiği üzere dilde zikir kalbde imânın yerleşmesine sebeptir.[1555]

Sîvâsî Efendi, **"Zikrin en faziletlisi 'lâilâhe illallâh', duânın en faziletlisi de 'elhamdülilllâh'dır."**[1556] hadîsinden hareketle de Allah'ı zikretmenin kelâmların en faziletlisi ve kulun Hakk katında zikredilmesine sebep iken, zikreden kimsenin tasdiksiz ve halis niyetsiz zikretmesinin kendisine faydası olmayacağı belki de zararlı olacağını söyler.[1557]

Sîvâsî'ye göre "Lafzatullâh" Allah katında isimlerin en sevimlisidir. Bazı kimselerde bu ismin eserinin ortaya çıkmaması dilin gıybet, yalan, bühtandan gibi temiz olmayan kelâmları konuşmasındandır. Oysa temiz ve pâk olan *Allah'ın ismini anmaya temiz ve mukaddes dil gerekir.* Bunun için de riyâzet, halvet ve zikirle beşer lisanını Allah'ın kudret lisanında mahv edip **"Onunla işitme, Onunla görme, Onunla konuşma"** sırrına erişmek lâzım dır ki, kul "Allah" dediğinde ölü kalpler hayât bulsun.[1558]

Müellifimizin naklettiğine göre [1559]"فويل للقاسية قلوبهم من ذكر الله" âyetinde "من" lafzını bazı müfessirler "عن" mânâsına alıp demişler ki, "bu âyet, zikrettiği halde kalbinin kasveti, rûhunun bulanıklığı ve zulmeti artan kimseye yazıklar olsun mânâsına gelir." Bazıları da "عن" lafzını "·" mânâsına alıp, âyetin; "zikrullahta teveccüh ve ihlâsı olmayana yazıklar olsun" mânâsına geldiğini söylemişlerdir. Sîvâsî'ye göre bu iki mahzur da kalbin kasvetinden hasıl olur. Kalp kasveti ise, gıybet, yalan, nemime ve buhtandan kaynaklanır. Şu halde kişi tevbe suyuyla kalbini yıkayıp arınmadıkça zikir ile veyl ve azaba müstehak olur.[1560] Sîvâsî bundan dolayı meşâyihin zikir telkînini taleb edenlere öncelikle tevbe verip sonra zikir telkîn etdiklerini söyler. Çünkü *tevbesiz temiz olmayan lisanla Hakk'ı zikretmek, pis bir kaşığı bir kazan temiz ve nefis yemeye batırmak gibidir ki, o, yemeğin de lezzet ve faydasını zayi ve ifsad eder.*[1561] Tevbe ile arınmış temiz lisanla yapılan zikir ise kalbi tathir, tahliye, tenvir ve tecliye, şeytânı da tard, teb'id ve meneder.[1562]

Sîvâsî'ye göre nefs-i emmare, cû', seher, halvet ve sukût ile tezkiye ve itminana ulaşır. Nitekim kişi, ***"Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş"***[1563] ve

---

1553 Ahmed b. Hanbel, II/359; Aclûnî, I/397; Deylemî, II/107, had. no: 2564.
1554 Ra'd, 13/28.
1555 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 51b.
1556 İbn Mâce, edeb, 55; dua, 5; Tirmizî, deavât, 84, 112.
1557 Sîvâsî, a.g.e., vr. 16b.
1558 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 5a-5b.
1559 "Allah'ı anmak hususunda kalpleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun!", Zümer, 39/22.
1560 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 16b.
1561 Sîvâsî, a.g.e., vr. 17a; *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 41b.
1562 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 6a.
1563 Şems, 91/9.

"...Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."[1564] âyetlerinin hükmünce zikre devamla nefsi itminana erdirince kalbi Hakk'a raci olup, O'nun has kullarından olur. Böylece o Hakk'dan, Hakk ondan razı olur ve ebedi saâdete erişir.[1565]

Müellifimize göre tevhîd tohumunu kalb tarlasına üstadsız ekmek tohumu ikiye bölüp yarısını ekmek gibidir. Şu halde sâlik, akâid, fıkıh ve bâtın ilminde ilerlemiş, Kur'ânın zâhiri ve bâtınına vakıf, akîdesi düzgün, şeriate sıkı sıkıya bağlı, helâl ve haramı birbirinden ayırmada hassas, çokça amel işleyen, ehl-i sünnetin yolunu bilen bir pîrle sohbet edip, onun her emrinde hazır ve her işâretine nazır olması gerekir ki, zikirle kalbin pası silindikten sonra onu ihlâs gümüşü ve aşk altınıyla kalaylayabilsin. Böylece altın gibi, bir daha pas tutmaktan kurtulup hakîkatin sırları ona açılabilsin.[1566]

Şu halde Allah'ı zikretmek için öncelikle lisanın tevbe ile arındırılması gerekir. Çünkü kalp ancak tevbe ile arınmış temiz lisanla yapılan zikirle tahliye olur. Kalbin tahliyesinden sonra onun tecliyesi ise kâmil bir mürşidin rehberliğinde mümkündür.

3.4.10.7. Sâlihlerle Sohbet

Sîvâsî Efendi zikrin yanında Allah'ı hatırlatan bir başka yolun da sâlih kimselerle birliktelik olduğunu söyler. Çünkü Hz. Peygamber de pek çok hadisinde sâlihlerle sohbete teşvik edip onların dışındakilerle sohbetten menetmiştir. Müellifimize göre *sohbetin mahiyeti din ve dünya işlerine faydalı konular üzerine olmalıdır. Gerçek sohbet arkadaşı ise görüldüğünde Allah'ı hatırlatan kimselerdir.* Böyle kimselerin dışındakilerle sohbet, ***"...Onlar Allah'ı unuttular Allah da onları unuttu..."***[1567] âyetinde ifâde edildiği üzere rahmetin yokluğuna ve Allah'ın ikâbına sebeptir. Salihlerle sohbet Allah'ı hatırlattığı gibi amel işlemeyi ve âhireti de hatırlatır. Ayrıca onlarda bulunan güzel huy ve hasletler **"Süt emme, (insan)tabî'atını değiştirir."**[1568] hadîsinde ifâde edildiği gibi dinleyene de tesir eder. Durum bunun aksi olduğunda ise, Allah'ı unutma kaçınılmaz olur. Böylece Allah da kendisini unutanı unutur. Yani lutfu ile zikretmez ve rahmet etmez.[1569]

3.4.10.8. Hayâ

Sîvâsî'ye göre kâmil ve kurtarıcı îmânın alâmeti, kişinin Hakk'dan olabildiğince hayâ etmesi ve kendi murâdını Hakk'ın murâdında mahv ve fenâ kılmasıdır. Yani şerî'ate muhalif olan işleri yapmayı dilediğinde Hakk'ın rızâsı için nefsine engel olup, ona muhalefet etmesidir.

1564 Ra'd, 13/28.
1565 Sîvâsî, a.g.e., vr. 7a.
1566 A.g.e., , vr. 7ab.
1567 Tevbe, 9/67.
1568 Aclûnî, I/519; Deylemî, II/280.
1569 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 45ab.

Sîvâsî hayâyı imânla irtibatlandırarak, onun dinin önemli bir düsturu olduğunu **"Hayâ imândandır."**[1570] hadîsiyle delillendirir. Ona göre bu hadîs hayânın imânın alâmeti olduğuna kafi bir delildir. Çünkü hayânın hem var olup gelişmesi, hem de devâm ve temadisi imâna bağlıdır.[1571] Buna işâretle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: **"Hayâ ve imân birbiriyle iç içedir. Birbirinden ayrılmaz ve biri olmadan diğeri olmaz. Biri gitse diğeri de gider."** [1572]

Sîvâsî Hz. Peygamber'in: **"Allah'a karşı olabildiğince hayâlı davranın! Allah'a karşı gerekli ölçüde hayâlı olan, kafasını ve kafasının içindekilerini, midesini ve midesindekilerini kontrol altına alsın! Ölüm ve çürümeyi de hatırından çıkarmasın! Âhireti dileyen dünyanın sûrî güzelliklerini bırakır... İşte kim böyle davranırsa, o Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş sayılır."**[1573] hadîsini değerlendirirken hayanın genel ve özel mânâsına dikkat çekmekte ve şunları söylemektedir: "Ma'rifetin kemâli ve dinin tamamı iki şeyledir: Bunlardan biri ta'zim ve iclâl-i Hakk, yani rabbini bilmesi ölçüsünde O'ndan utanması ve hayâ etmesidir ki, buna ma'rifet hayâsı da denir. Diğeri tasğir ve tahkîr-i nefsdir ki, bu da kendini rabbinden bir şey istemeye lâyık görmeyen kulun hayâsıdır.[1574]

Netice olarak hayâ, Hakk'dan utanıp O'nun emrettiğini yapmak, nehyettiğinden kaçınmak, azamet ve kudretini bilip ta'zim ve takvâ etmek, rızâsı için nefsini hor, hakir ve zelil kılmak, beni her halde görür ve bilir, hiç bir hâlim O'na gizli kalmaz diye düşünmektir. Kendi gibi bir acizden utanıp yaptığı günahı ona söylemekten hayâ edenin elbette her halini gören ve vakıf olan Allah'a karşı havf ve hazer içinde olması gerekir.[1575] Kaldı ki, yaptığı hatayı halktan saklamak mümkündür ama Allah'dan saklanmaya imkan yoktur.

Şu halde Allah taalanın gördüğü, işittiği, bildiğine imân getiren mü'minde hayâ elbette mukarrerdir ve tüm harekat, sukun ve sâir hallerinde basiret üzere olup, Hakk benden kötü ahlâk veya kötü bir fiil görüp gazap etmesin ve dünyada ma'rifet nûrunu, muhabbet bağını kesmesin diye müterakkib olup, havâtır, ahvâl ve amellerini gözetmekle yani zâhir ve bâtını müstakim olmakla ***"...Her kim Allah'a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir."***[1576] âyetine mazhar olur.[1577]

Sîvâsî'ye göre her kim ki, Hakk'tan hayâ etmez ve halkı hiçe sayıp kötü vasıflardan ve ayıbının yayılmasından utanmazsa, o kimse, insanlık sıfatından ve mürüvvet vasıflarından mahrum olduğu için, ***"...Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha sapıktırlar..."***[1578] âyetinde işâret edilen zümreye dahil olur. Çünkü insaniyyet ve

---

1570 Buhârî , İman, 16; Müslim, İman, 49; Ebû Davûd, Edeb, 6; Aclûnî, I/443.
1571 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 114a.
1572 Deylemî, II/150, had. no: 2763; el-Muttakî el-Hindî, III/120, hd. no: 5766.
1573 Tirmizî, Kıyame, 24, IV/550; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/387.
1574 Sîvâsî, a.g.e., vr. 114b.
1575 A.g.e., vr. 115a.
1576 Âl-i İmrân, 3/101.
1577 Sîvâsî, a.g.e., vr. 115a.
1578 A'râf, 7/179.

mürüvvetten nasipsiz, aklı kâmil ve kalbi ârif olmayan kimseye âyet de hadîs de kâr etmez.[1579]

Müellifimize göre hayâ güzeldir. Fakat kadında daha güzeldir. Zira onlarda nefis daha galibdir. Onun için Cenâb-ı Hakk ***"Zina eden kadınla zina eden erkek..."***[1580] buyurur. Çünkü çoğunlukla mübaşeret onlardan zuhûr eder. Ve hem onların hayâsızlığı din, ırz ve neslin fesadına sebeptir.[1581]

3.4.10.9. Tevâzu'

Yüzü yerde olma ve alçak gönüllülük mânâlarına gelen tevâzu' kibrin zıddıdır. Suhreverdî'ye göre gerçek tevâzu', kibir ile zillet arasında i'tidâli koruyarak alçak gönüllü olmaktır.[1582]

Sîvâsî'ye göre bu i'tidal çizgisi; dinin izzetine, İslâm'ın şerefine; mezellet ve taksîr, şerî'ate noksanlık ve halel vermeyecek doğrultuda olmalıdır.[1583]

Müellifimize göre tevâzu' ehli, izzet ve zenginlikle muazzezken fakr ve meskeneti ile ve ihtiyacı yok iken riyâzet ve mücâhedede bulunup, bunun neticesinde hasıl olan şeylerle teazzüz ve tekebbür etmemelidir. Yine tevâzu, kusûru olmayan ve halk katında aşağı değil belki eşraftan olan kimselerden beklenmelidir. Çünkü *denaatte olan sıfat tevâzu' değildir.*[1584]

Sîvâsî kişinin infâk ederken helâl olarak kazandığı malından infâkta bulunup, biriktirdiği malını masiyette harcamamasını da, tevâzu' olarak değerlendirmektedir. Ona göre *tevâzu' ehli, malından ziyâdesini veren ve kelâmından ziyâdesini imsâk eden kişidir.*[1585]

Sîvâsî, fıkıh ve hikmet ehli arasına karışmak, zillet ve fakr sahiplerine merhamet etme, Hakk'ın emrine taat, inkiyâd ve teslimde nefsini zelil kılma, teazzüz, tekebbür, betâlet ve tenbelliği bırakmak, kazancını helâl ve temiz yoldan sağlama, güleç yüzlü, tatlı sözlü, güzel ahlâklı olmanın da tevâzuun gereği olduğunu söyler.[1586]

3.4.10.10. Uzlet ve Sumt

Sîvâsî Efendi sülûkun şartlarından kabul ettiği uzlet ve sumt hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

1579 Sîvâsî, a.g.e., vr. 115a.
1580 Nûr, 24/2.
1581 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 11a.
1582 Suhreverdî, a.g.e., s. 242.
1583 Sîvâsî, a.g.e., vr. 18b.
1584 A.g.e., vr. 18b.
1585 A.g.e., vr. 18b.
1586 A.g.e., vr. 19a.

Uzlet, sumt gibi bir özelliği de beraberinde bulundurduğu için Allah'ın sevdiği ve hoşlandığı nimet ve hasletlere erişmede kişinin diline sahip olması yani sefihler gibi aklı diline değil belki zârifler gibi dili aklına tabi olması gerekir. Çünkü, *"Akıllının lisanı kalbinde, ahmağın kalbi ise lisanındadır."* Diğer taraftan kişinin bulunduğu yer kendine geniş olmalı yani uzleti seçmeli, yeri kendisine dar gelipte halka karışıp zulumât ve kasavetle, sum'a, buğz ve nifakla kalbini karartmamalıdır. Yani kişi aradığını başka yerde değil kendi içinde aramalıdır. Çünkü esmâ anahtarıyla kalbinin kilitlerini açıp mâsivâyı bir tarafa bırakan kimse, Allah'ın bitmeyen hazinesine, hülasa dünya ve âhirette her istediğine ulaşır.[1587]

Sîvâsî İbn Adî'nin Kâmil'de Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği: **"Hikmet on cüzdür. Dokuzu uzlet, biri sumttur."**[1588] hadîsini değerlendirirken de şunları söyler:

"Sumt: sukût, uzlet: ayrılmak müfârakat mânâsınadır. Hikmet: "حكم" kelimesinin mastarıdır. "حكم" kelimesi aslında men' mânâsınadır. "حكيم" fiillerini ve sözlerini sağlam yapıcı yahut işlerin inceliklerini ve eşyanın hakîkatlerini duyucu demektir. Bu mânâya malik olan insan insan-ı kâmildir."[1589]

Hâtem gibi her kim dilini boş ede sivâdan
Kaddini keman ede duâ tîrini berbâd.[1590]

Hikmet, sûfilere göre esmâ ve tevhîdle nefse hakim olup, onu münkerât ve fuhşiyattan menetmektir. Bu menden biri de, nefsi fücûr, gıybet, yalan ve benzeri meclislerden uzlet ve sukûtla menetmektir.[1591]

Uzlet hakkında Hz. Peygamber **"Uzlet rahatlıktır..."**[1592] Sumt hakkında da: **Sumt ahlâkın efendisidir."**[1593] buyurur.

Bu hususun önemine işâretle Ebû Ali Antaki: "Kalbin ıslâhına lisanı muhafaza ile yardımcı olun." derken, Hakîm de; "Sumt ibâdettir, ta'absız zeyyindir, hilyesiz heybettir, saltanatsız hisardır, bekçiye ihtiyaçsız istiğnadır, i'tizâra muhtaç etmeyen ve kirâm-ı kâtibine rahat, ayıplara örtüdür." der.[1594]

Sîvâsî bu değerlendirmeleriyle diline sahip olup, ihtiyaç olmadan halka karışmakla uğranacak zararlardan kaçınmanın ve uzleti kalple yapmanın gereğine dikkat çekmektedir.

3.4.10.11. Hicret

Sîvâsî Efendi'ye göre ulemâ ve sâlihlere karışan kimse, onlarla dünyevî maksatlar için sohbet ederse haram işlemiş olur. Eğer bu katılmada uhrevî bir niyeti varsa faydalıdır. Keza

---

1587 A.g.e., , vr. 20a.
1588 Aclûnî, I/435; Deylemî, II/152.
1589 Sîvâsî, a.g.e., vr. 4a.
1590 Sîvâsî, *Dîvân*, vr. 3b.
1591 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 4a.
1592 Aclûnî, II/77.
1593 Aclûnî, II/41; Deylemî, II/41; el-Muttakî el-Hindî, III/350.
1594 Sîvâsî, a.g.e., vr. 4b.

zulûm ve bid'at ile dolmuş bir şehirden hicret eden kimse eğer Allah'ın gazabından canını kurtarmak için hicret ederse faydalıdır. Yok eğer "falan yerde fısk ve fucûr işleniyor ve kimse de men etmiyor, gidip orda fısk işliyeyim" niyetiyle hicret ederse günahkar olur.[1595]

İbn Cerîr derki: "Her kim günah işlemeye zorlanırsa hemen oradan kaçsın. Aksi halde Allah'ın "***...Allah'ın arzı geniş değil miydi? Siz de orada hicret edeydiniz ya...***"[1596] buyruğuyla itab edilirsiniz."

Muhakkikler "***Kim Allah yolunda hicret ederse yer(yüzün) de gidecek, barınacak bir çok yerler de bulur, genişlik de bulur. Kim evinden, Allah'a ve Onun peygamberine muhâcir olarak çıkıp da sonra kendisine ölüm yetişirse muhakkak ki onun mükâfâtı Allah'a düşmüştür...***"[1597] âyetinin tefsirinde derlerki; "Her kim beşeriyet evinden çıkıp, taayyün-i rûha fenâ verip makâm-ı rûhdan da kurtulup, kendi varlığından ve mâsivâdan tamamıyla kurtulursa, Allah'a yönelsin. Zira ihlâsla Hakk'a teveccüh eden, makâm-ı kurb-ı ihâhide vüs'at ve rahat bulur."[1598]

Sîvâsî'nin belirttiğine göre ehl-i hakîkat katında muhacir; nefsini ve hevâsını bırakıp Hakk'ın emrine tâbiiyyet kuşağını sağlam kuşanan kimsedir. Sîvâsî'ye göre bu tür hicret, dünya sevgisinden el çekmeyince olmaz. Hakk'a ulaşmak talebinde olan kimsenin eceli gelse yükünü makâm-ı kurb-ı ihâhide çözer. Zira muhabbetin şartı mahbubun talebi yolunda ölmektir.[1599]

Sîvâsî'ye göre vatandan uzaklaşmak ve yaratılmışlardan halvet ve hicret, kâmil sûfilerin vasıflarındandır. Fakat bu davranış halka karşı su-i zanla değil, belki Hakk'ı halk üzerine tercih için halktan irtibatı kesip, seyr-i kudretle yakîn nûrunu tamamlamak için bulundukları yerlerden uzaklaşıp, nefislerinin isteklerinden kurtulduktan sonra müslümanların işlerini ve ihtiyaçlarını giderme niyetiyle olmalıdır. Bu niyetle hicret eden kişi hicreti esnasında ölürse Allah yolunda ölmüş sayılır.[1600] Sîvâsî'ye göre sâlik, ancak bu niyetle bulunduğu diyarı terkedebilir. Cemaat içinde bulunup da bâtınını imâr etmesi ise onun için daha evlâdır.[1601]

Yine müellifimizin değerlendirmesine göre, halktan uzlet edip kesretten kaçmak hürmetin azlığına sebeptir. Fakat "halktan kaçayım da bana sâlih diye hürmet etsinler" niyetinde olan kimse için halvet ve hicret bir hastalıktır ki, ilacı hemen halka karışıp nefse muhalefet ederek, onu mezellete düşürmektir.[1602] Çünkü Sîvâsî'ye göre *meşâyihin*

1595 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 39a.
1596 Nisâ, 4/49.
1597 Nisâ, 4/100.
1598 Sîvâsî, a.g.e., vr. 39b.
1599 A.g.e., vr. 39b.
1600 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 25ab.
1601 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 14b.
1602 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 40a.

ahlâklarının en yücesi halvette ve celvette zikre ve taata devâm, Allah'la nefislerini gözetme, vakitin tamamında edebe riâyettir.[1603]

3.4.10.12. Gurbet

Sîvâsî, **"Dünyada garipmiş yahut yolcuymuş gibi ol."**[1604] hadîsini değerlendirirken "كن" lafzının müfred ve hitab-ı amm olduğunu, bundan dolayı da hadîsin "Dünyada garipler gibi olun yahut yolcu gibi olun. Nefislerinizi ölülerden addedin." mânâsına geldiğini söyler.

Sîvâsî "Dünya bir yoldur. Maksat onun ötesidir." beyânının ise "Manen dünyada misafirler gibi olun ki, misafirler, oturdukları sarayın tamiri ile uğraşmaz, halkın içine fazlaca karışmaz, onlarla aşina olmazlar. Korkak, zelil ve gamlı olurlar. Kimsenin ziynet, mal ve mülküne tenezzül ve gıpta etmezler. Safa ve takyidleri gam ve dertleri iledir. Belki yolcu gibi olun. Çünkü akıllı olan yolda vatan tutmaz. Hele köprü ve su kenarında hiç tutmaz."[1605] mânâsını ifâde ettiğini belirterek, bu hususdaki kanâatini şu beyitlerle zenginleştirir:

Ten ribâtı yıkılır su üzre yapılmış saray,
Üstü var olmaz fenâdır altı varsa üstü var.

Sîvâsî'ye göre bu ifâdeler işâret ederki, gerçek menzil âhirettir. Dünya ise uğrak yeridir.

Mevti geç sanıp o kim fırsatı ferdâya sala,
Haberin sıhhatini erte musallada duya.

Şu halde tedbir ve tasarrufunu bırakıp, ölünün gassâla teslimi gibi sâfi Mutasarrıf-ı Mutlak'a tevekkül etmek ve işlerini tamamen O'na ısmarlayıp, aradan çıkmak gerekir. İşte dünya ve âhirette rahmetten nasiplenmenin yolu budur.

Her ki, koya varlığın, Hakk'a olur aşinâ,
Her kim aradan çıkar, sâfi müslüman olur.
Her ki, verip varını, yerine aşk almadı,
Bilmedi pazarını sonra pişman olur.[1606]

3.4.10.13. Takvâ

Takvâ, vikâye (sakınmak) kökünden geldiği için "Allah'ın emirlerini tutup yasaklarından kaçınmak sûretiyle O'nun azabından korunma cehdi" olarak ta'rîf edilmiştir. Bu mânânın yanında bazen korku takvâ tabiriyle bazen de takvâ korku tabiriyle ifâde edilmiştir.

1603 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 29a.
1604 Buhârî , Rikâk, 3; Tirmizî, Zühd, 25; İbn Mâce, zühd, 3.
1605 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 30b.
1606 A.g.e., vr. 31a.

Sîvâsî Efendi de takvâyı korku tabiriyle değerlendirmiştir. Nitekim o, bu mânâyı ifâde sadedinde Hz. Peygamber'in kendi kalbine işâret edip; **"Takvâ buradadır."**[1607] buyurduğunu, takvânın da; Allahtan korkmak mânâsına geldiği için, "Takvâ buradadır" demenin; "kalp Allah'tan korkmalıdır." demek olduğunu söyler.[1608]

Sîvâsî amelin makbul olmasının takvâya bağlı olduğunu bunun için de Cenâb-ı Hakk'ın ***"...Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder..."***[1609] buyurduğunu söyler.[1610] Ona göre her amelin şartında ihtimâm ve ikdâm gerekir. Çünkü şart bulunmayınca şart koşulan da bulunmaz. Şu halde amelin kabul edilmeyeceğinden korkmak gerekir. Zira, *korku amelin kabulüne ve âhirette korkunun yok olmasına sebeptir.*[1611]

Sîvâsî takvânın alâmetinin haramdan ve şüpheli şeylerden sakınmak olduğunu bundan dolayı da fukahânın takvâyı, erkân ve şartlarıyla edâ olunan namazın kabulüne şart koştuklarını ve amelin kabulünü Allah'ın dilemesine bağladıklarını söyler. Çünkü Allah amelin kabulünü takvâya bağlamıştır ve takvâ emr-i azîmdir.[1612]

Sîvâsî Cenâb-ı Hakk'ın; ***"...(O) takvâ sahipleri için doğru yolun ta kendisidir."***[1613] âyeti ile hidâyete erenlerin takvâ sahipleri olduğunu ifâde ettiğine, "sultânlar", "ulemâ" ve "vâizler" demediğine dikkat çektikten sonra,. âyetteki "للمتقين"de olan "ل" ın gerek tahsis, gerek temlik için olsun mânâsı "takvâsız hidâyet yoktur "[1614] anlamını ifâde ettiğini belirtir.

Yine onun naklettiğine göre, Hz. Peygamber; **"Her hikmetin başı Allah korkusudur."**[1615] buyururken, Hasan-ı Basri; "vera' ve takvâdan zerre kadar olan şey, takvâsız bin miskal oruç ve namazdan yeğdir."[1616] demektedir.

Sîvâsî'ye göre *takvânın şartı, ameli görmekten sakınmaktır.* Zira ibâdetim var diye davası ve kibri olanın duâsı kabul olmaz. Bu arada amelin aslının reddedilmesinden değil de belki amelin şartlarında kusûrdan ve benliğin karışmasından korkmak gerekir. Zira kabul vadedilmiş ve ***"...Şüphesiz Allah sözünden dönmez."***[1617] buyrulmuştur.[1618] Ayrıca *niyet amelin aslıdır ve amelin öncesinde lâzım dır. Takvâ ise amelin hem öncesinde hemde sonrasında lâzım dır.*[1619]

Tâcirâ takvâ kumaşın nefse giydir ölmeden
Çarh-ı atlas köhnedir âvâresidir nice cân.[1620]

1607 Tirmizî, Birr, 18; Müslim, Birr, 32.
1608 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 10a.
1609 Maide, 5/27.
1610 Sîvâsî, a.g.e., vr. 136a.
1611 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 40b.
1612 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 136a.
1613 Bakara, 2/2.
1614 Sîvâsî, Letâifu'l-Ezhâr, vr. 136a.
1615 Aclûnî, I/372; Deylemî, II/71. Aynı hadidisin farklı bir lafızla rivayeti için bkz. Aclûnî, I/453; Deylemî, II/193.
1616 Sîvâsî, a.g.e., vr. 136a.
1617 Âl-i mrân, 3/9.
1618 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 40b.
1619 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 136a.
1620 Sîvâsî, *Dîvân*, vr. 15b.

3.4.10.14. Muhabbet

Tirmizî, Buharî ve Müslim, İbn Mesud'dan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyetederler;**"kişi sevdiği ile beraberdir ve ettiği amel onun olur"** [1621]

Sîvâsî bu hadîsden hareketle muhabbetin şartının, az olsun, çok olsun, amel ve ahlâkta sevdiğine uymak olduğunu söyler. Zira kişi mahbubunu taklid etmezse ona yaklaşamaz. Şâyet kişinin taklit ettiği iyilerden olur, o da onun iyiliğini taklit ederse günahları hasenata tebdil olur. Eğer taklit ettiği kötülerden olup onun kötülüğünü taklid ederse kötülüğü iyiliğini yok eder. İyileri sevmenin şartı iyilikleri taklittir. Bu hususa işâretle Hasan-ı Basrî der ki; "Kişi sevdiği ile beraberdir. hadîsinin zâhirine mağrur olup Resûlullâh'ı taklit ve ona tabi olmadan kendinizi ona muhib ve onu da kendinize mahbub zannedip âhirette onunla olmayı ümid etmeyin. Zira Hristiyanlar Hz. Îsâ'yı ve Yahudi'ler Hz. Mûsâ'yı sever geçinirler. Ama onları taklid edip ittibâ' etmezler. Dolayısıyla âhirette onlarla haşr olmaktan mahrum olurlar." ***"(Habibim) de ki; "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı örtsün. Çünkü Allah çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir."***[1622] âyeti de bu mânâya işârettir.[1623]

Sîvâsî'ye göre muhabbet bir sırdır ki, her kimde bir zerresi olsa kendi nefsinden, rûhundan ve tüm isteklerinden usandırır. Belki tüm zikri ve fikri mahbubu, murâdı ise, onun murâdı olur. Sîvâsî Efendi nefsin hevâsına mağlup olan aklı zayıf bazı fasıkların "biz dilberi Allah için severiz" dediklerini, oysa sade yüzün sırf Allah için sevilmez olduğunu herkesin bildiğini söyleyerek, "Böyle kimseler sevdiklerini Allah için sevmek istiyorsa, bir alay taze sûret-i müstehlikeyi seveceklerine ömrünü ilim ve takvâ ile geçirmiş Hakk'ın nûruna ayna olmuş bir alay pîr-i rûşeni sevsinler." diye tenbihte bulunûr.[1624] Çünkü müellifimize göre, *lezzet, menfeat ve ma'nevi hazlara karşı duyulan alâka, muhabbet değildir.*

Aşık isen olmağıl şehvet perest
Taki vasl-ı yâr vere sana dest
Matlab-ı nefse şu kim rağibdürür
Aşk-ı mürekkeb aşkıdır kâzibdürür
Aşık oldur kendi maksûdun sâla
Dost rızâsın ihtiyar ede ala
Varlığından cümleten bî-zâr ola
Vuslatıyla tâki ber-hordar ola
Tâlib isen mâsivâdan pâk ol
Rah-ı Hakk'da yek dil u çâlâk ol
Aşkla dîvanelikten gayrîsî
Firkat u bîgâneliktir doğrusî
Dide-i bâtın eğer bînâ ola

1621 Tirmizî, zühd, 50; Deavât, 98; Buhârî , edeb, 96; Müslim, birr, 165; Beyhâkî, İmam Ebi Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *Şu'abu'l-İman*, tah: Ebû Hacer Zağlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I/387; Aclûnî, II/265.

1622 Âl-i mrân, 3/31

1623 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 33ab.

1624 A.g.e., vr. 34b.

Gizlü anladıkların peydâ ola
Ol zamân âdem olursun eyle bil
Yoksa sana ıssı etmez kâl u kîl
Var vücûdun Şeyhî mahvet ke't-turâb
Reng-i Yâre boyanasın bi-hicâb.[1625]

3.4.11. Sâlikin Kaçınması Gereken Kötü Vasıflar

3.4.11.1. Riyâ

Lugatte rü'yet(görmek) manasına gelen riyâ, ıstılâhta ibâdetle ve iyi görünmekle insanların kalbinde yer almak manasına gelir.[1626] Kendinde olmayan bir hali, var diye göstermek riyâdır ve bütün ümmete haramdır.[1627] Yani esası riyâ olan amel batıldır ve cürümdür. Bazılarına göre ise, Allah'a ta'zim ederken kalbinde insanlara saygı göstermek şeklinde olan riyâ şirktir. Yine "Yanında başkası olduğunda yapmadığı işi, başkasının olmadığı yerde yapmak mürâiliktir" diyen Sîvâsî'ye göre, riyâ amel esnasında geldiğinde kişinin pişmanlık duyması ve ona rızâsının olmaması, tevbe yerine geçer ve zarar vermez. Riyâdan korkan da mürai değildir. Zira kişi istediğinden korkmaz. Kendi rızâsı olmaksızın yani kasdsız gelen şey ise riyâ değildir.[1628]

Sîvâsî kendisiyle riyâ yapılan şeyleri ise şu şekilde sıralar:

1- Sözle yapılan riyâ: kendini överek va'z verme, güzel konuşmak ve halkı ıslâh gayesiyle hakîkatleri tefsir etmekten sevinmek sûretiyle yapılan riyâdır.

2- Bedenle yapılan riyâ: açlık ve gece uyumamakla bedenini zayıf düşürüp kendisinde riyâzet, ibâdet, havf, hüzün, aşk ve muhabbetin eserini, hafif sesle, aheste hareketle, zayıf ve hafif nazarla hareket ederek göstermeye çalışmakla yapılan riyâ. Buna fakr riyâsı da denir.[1629]

3- Giyeceklerle yani kılık kıyafetle yapılan riyâ: tasavvuf ehline mahsus hırka giymek, sarık sarmak sûretiyle kendini sûfilerden göstermeye çalışmak sûretiyle yapılan riyâ.

4- Amel ile yapılan riyâ: Halkın huzurunda iken nafileler dışında kalan ibâdetlere daha fazlasını ilave etmek, namazın rukunlarını uzatmak, murâkabeye dalmış gibi davranmak, boynunu büküp kendini mahviyet içerisinde göstermek, yolda giderken birisi kendini gördüğünde vakarla yürümek ve iki yanına bakmayıp önüne bakmak gibi başkalarının kendini huşu sâhibi zannetsinler diye yapılan riyâ.

1625 A.g.e., , vr. 34b.
1626 Gazâlî, III/290.
1627 Sîvâsî, a.g.e., vr. 157b.
1628 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 48a.
1629 A.g.e., 68b.

5- Niyet riyâsı: Vâizlerin dinleyenlerin çokluğuna ve meşâyihin derviş çoğaltmaya meyli gibi olan riyâ.[1630] Sîvâsî Efendi'ye göre bunların hepsi mezmum olmakla beraber, bazısı bazısından daha ağırdır.

Ona göre bir kimse sözünü, sûretini, hareket ve sükûnlarını, giyim ve yeme halini riyâ ve kibirle bezese, yahut bir mü'mine nimetinin zevâli için haset etse veya bu hususta gayret etse, yahut şeklen sevgi gösterip içinde düşmanlık beslese, bu hallerin tümü bir müslümanın malına, ırzına zarar kasdetmektir. Böyle bir kasd oldukça zararlı olup sâhibi muaheze olunur.[1631]

Fıkh-ı Ekber şerhinde bu hususla ilgili şu ifâdeler yer almaktadır: Bir kimse ilmiyle mal, mansıb ve sair dünya işlerini istese, fakat zâhiren halktan övgü, menfaat ve başka şeyler murat etmese bu da riyâya dahildir. Zira bu tavırda ihlâs-ı kalb yoktur. Binaenayelh herşeyden evvel kula vâcip olan halis niyettir. Allah kulunun kalbine baktığında rızâsından başka murat bulmamalıdır. İmâm-ı Azam'a göre üç şey sevaptan mahrum eder; riyâ, sum'a ve yaptığı amelin kendine hoş gelipte, övünüp kibirlenmesi.[1632]

Sîvâsî riyâ hususunda Şeyh Şibli'nin: "bir kimse kendinde olmayan bir şeyle halka karşı ziynetlense, o kimse, Allah'ın gözünden düşer, rahmetle manzur olmaz."[1633] sözünü aktardıktan sonra şunları söyler: "Riyâ kötülüklerin reisidir. Her kim bâtını fasid iken riyâ ile halka karşı kendini tezyin edip, muzahref sûretle salâh ve takvâ satsa, Allah o kimseyi dünya ve âhirette rüsvay eder."[1634]

Sîvâsî'ye göre farz hakkında riyâ yoktur. Meselâ riyâ ile olan farz namaz sahihtir. Sâhibi borcunu edâ etmiş olur. Yani farzlar emr-i ihâhidir. Emr-i ihâhiye imtisâlde ise riyâ olmaz. Olsa da o emri yerine getirmek zarar vermez. Borcu eda edilmiş olur. Ama başkası yanında namaz kıldığında tadil-i erkân ve ta'zimle namazını bir hoşça kılıp, yanlız kıldığında tembellik ve ihmal ile kılsa, onun için asıl namaz sevâbı vardır. Ama İhsân derecesindeki namazın fazileti yoktur. İhsân derecesindeki namaz ise, kişinin ben Allah'ı görmesem de o beni görür mülâhazasıyla Allah'ı görür gibi ibâdet etmekle olur.[1635]

İmâm Nevevî derki; "bir kimse birine dese ki, gel öğle namazını kıl sana bir altın vereyim. O kimse de bir altın almak niyetiyle o namazı kılsa borcunu eda etmiş olur. Ama o altına müstahak olmaz ve şer'en alamaz. Zira Allah'ın kul üzerine farz kıldığı hizmetin edası lâzım dır. Üzerine lâzım olanı eda etmekle başkasından ecir alamaz. Üstelik riyâ akd-i icare tahtına dahil olmaz. Meselâ baba oğlunu hizmet için ücretle tutsa, ücrete müstehak olmaz. Zira babaya hizmet ona zaten lâzım dır. Bu da belki umumen ibâdette ücret sahih değildir mânâsına gelir."[1636]

1630 Sîvâsî, a.g.e., vr. 68b. Krş. Gazâlî, III/290 vd. Birgivî, a.g.e., s.115-116.
1631 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 14a.
1632 A.g.e., vr. 14a-15b
1633 A.g.e., vr. 13b-14a.
1634 A.g.e., vr. 17ab.
1635 A.g.e., vr. 26a.
1636 A.g.e., vr. 26b-27a.

Sîvâsî bu noktada Şeyhinin tavrıyla alâkalı olarak şu hatırasını nakleder: "Merhum azîzimiz Şemseddin Efendi bir mescid yaptırmıştı. Ben de o mescidde ücretsiz olarak imâmlık yapıyordum. O da; 'Allah'a hamd olsun akçesiz imâma uyup namaz kılarız.' derdi." Sîvâsî bu tavrı Fetâvâ-yı Seyfiye'de verilen, "hayırda ücretin câiz olmadığına dair fetvâ" ile delillendirir. Bu fetvâya göre bir maslâhatın ücreti Hakk'tan alınır. Onu halktan taleb etmek rüşvettir ve haramdır.[1637]

3.4.11.2. Ucb

Ucb, kibirlenip kendisini büyük görmek, Allah'ın nimetlerinden olan güzel huylarla böbürlenmek, onların Allah tarafından İhsân edildiğini unutup zevalinden emin olmak ve onlara bel bağlamaktan ibârettir.[1638]

Sîvâsî Efendi'ye göre ucbun meşhur sebepleri yedidir: ilim, ibâdet, neseb, cemâl, mal, beden kuvveti, mevki. Bu hususlar kendinde yokken elde etmenin beşerin zayıf elinden gelmediğini bilen tekebbür edemez. Bilmeyenler Allah'la azamet ve tekebbür çekişmesine girmiş gibidirler. Böyle kimseler cehl-i mürekkeble cahil olan kimselerdir ki, muhâli mümkün addederler. Kudretlerine lâyık olanı ve azalarına düşeni bilmezler.[1639]

Sîvâsî'ye göre ucb, aynı zamanda kibrin de sebebidir ki, kişi bununla kendi zâtından ve fikrinden başka Zât ve görüş kabul etmez. Böylece kendinde olmayan kemâlin, üzerinde olduğunu zanneder. İşte cehl-i mürekkeb ve ahmaklık budur.[1640]

3.4.11.3. Temeddüh ve Tefâhür

Temeddüh(kendini övme) ve tefahürün(kendini iyi görüp kusûrundan gaflet etmek) kötü kabul edilmesi, kişinin kendi nefsiyle, malıyla, makâm ve haliyle öğünmesinden dolayıdır.

Sîvâsî bunu bir temsille şöyle izah etmektedir: "Bir efendi kölesini pazarda satmak için çıkarsa o köle de; " Ey müslümanlar ben oldukça akıllı ve hikmetle iş gören bir hizmetkârım" diye kendiliğinden bağırsa halk ona inanmaz. Belki onun edepsizliğine ve sefahatine hamlederek onu almak isteseler de eksik ücret teklif eder, belki de hiç rağbet etmezler. Ama efendisi onun için, "bu köle benzersiz ve eksiksiz bir hizmetkârdır" deyip medh etse efendisinin sözüne itibâr edilir. Belki kıymetini de artırır.[1641]

Cenâb-ı Hakk enbiyâ, evliyâ, mü'min ve sâlih kullarını kitâbında medh edip, onları faziletleriyle meşhur etmiştir. Yani şöhreti onlara Mevlâsı vermiş, Mevlâsı kendilerini övmüştür. Kendileri kendilerini övüp, iyi görmemişlerdir. Hz. Peygamber'in, **"Bana**

1637 A.g.e., vr. 27a.
1638 Bkz. Gazâlî, III/360.
1639 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 25b-26a.
1640 A.g.e., , vr. 37a.
1641 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 155b.

izzeti mevlâm verdi ve beni önce O medh etti. Ben kendiliğimle öğünmem"[1642] buyurması da bu mânâya işârettir. Yani Hz. Peygamber bu beyânıyla, "Ben bana verilen ile övünmüyorum. Çünkü benim övüncüm veren iledir." demek istemiştir.[1643]

Şu halde kişinin Allah'ın kendisine lutfettiği şeyi bilerek onunla övünmesi gerekir ancak nefsi araya koyarak lutfun arkasında olanı inkar etmek nankörlüktür. Öyleyse kişi verilen ile değil veren ile övülmelidir ki gerçek övgüye mazhar olsun.

3.4.11.4. Gurûr

Gurur kişinin nefsinin arzularına ve bedeninin isteklerine uygun şeyle tatmin olması manalarına gelir.

Sîvâsî'ye göre bahçesine bulunmaz çiçek diken kimse o bahçenin etrafını sağlamca çevirmeyince ve bahçeyi yaban otlarından temizlemedikçe çiçeklerin bitmediği gibi, vücûd bahçesini de yaban otu gibi olan kötü ahlâktan temizlemeyip, zühd ve takvâ fidanını aşılamayınca ve gözyaşıyla sulamayınca çiçek ve meyve vermez. Bunlar yanında fidanın kurumaması için kibir, gurur, riyâset ve kötü arkadaş gibi zarar veren tehlikelerden sakınmak şarttır. Çünkü ma'rifetullâh ağacı ateşle sulanır.[1644] Sîvâsî burada gurur ve kibir gibi kişiyi aldatan kötü vasıfları gidermeyi ateşle sulanmaya benzetmekte ve bunun sorluğuna dikkat çekmektedir.

Bâyezîd'in; "günahlardan bir kere kibirden ise yetmiş defa tevbe ederim. Kibir için mağfiret dilenmez. Çünkü o şeytânın sıfatıdır ve onda kabulsüz bir red vardır." sözünü nakleden Sîvâsî, ekseriyetle helâk olanların fenâdan önce şeyh olup, gururlanmakla helak olduklarını belirterek, şeyhlerin öncelikle nefislerini rûha tabi kılıp, gururlarını yok etmeleri gerektiğini söyler.[1645]

3.4.11.5. Tezellül ve Tekebbür

Sîvâsî'ye göre "tezellül" ve "ibâdet" bir mânâya gelir. Araplar "müzellel" mânâsına "Tarîkun muazzebün" derler. Şu halde kulun, Hakk'ın rızâsı için nefse inkiyâd ve tezellülü bırakıp, Allah'ın kopmayan ipi olan şerî'ate boyun sunması ve teslim olması, tüm helâllere ve adâlete, sair güzel ahlâk ve riyâzete sarılıp nefsi zelil kılması izzete daha yakındır. İzzet, **"Bana izzeti mevlâm verdi ve beni önce O medh etti."**[1646] Hadîsinde de işâret

---

1642 Bkz. Deylemî, I/45; el-Muttakî el-Hindî, XI/435.
1643 Sîvâsî, a.g.e., vr. 156a.
1644 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 7a.
1645 A.g.e., vr. 7a.
1646 Bkz. Deylemî, I/45; el-Muttakî el-Hindî, XI/435.

edildiği gibi Allah ve Rasûlü'nündür. Mü'minlere ve tüm âleme ondan bahş olur. Kibir ehlini kahr ve yok etme, tevâzu ehlini yüceltmek ise Hakk'ın adetidir.[1647]

Mi'râc'da Hz. Peygamber'e; **"kendi nefsin için dilekte bulun"** denildiğinde **"Dileğim açıkça bana kulum diyesin, ben de kulluğa kabul edildiğimi bileyim"** diye cevap vermiştir. Bu mânâya işâretle Cenâb-ı Hakk ***"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu(Muhammed) Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir."***[1648] âyetiyle Hz. Peygamber'e "abd" diye hitab etmiş, "Muhammed" dememiştir.[1649]

Sîvâsî, İbn-i Asakir'in Abdullah b. Beşir'den rivâyet ettiği: **"ihtiyaclarınızı izzet-i nefsle isteyin çünkü işler kaderleri ile cereyân ederler."**[1650] hadîsini naklederek şunları söyler: "Başkasına karşı zillet içinde bulunmakla maslâhat bitmez. Hareket Allah'ın dilemesiyle olmayınca cömertlerin eli cebine gitmez. Veren de engel olan da Allah'dır. Halk ise O'nun kudret elinde alet, sebep ve vasıtadır."[1651]

Sîvâsî'ye göre, bir kimse Allah'tan ğına(zenginlik) istese Allah onu zengin eder. Yani kul Allah'tan başkasından ve haramdan müstağni olup, Allah'a dayansa Allah onu zengin eder. Bir kimsenin himmeti ve niyeti nefsi için haram şeyler biriktirmek olursa, Allah onu âhirette rüsvay eder. Yine bir kimse zaruri olan şeylerle yetinmeyi Allah'tan istese Allah onun tüm maksadına kifâyet eder.[1652]

3.4.11.6. Hırs ve Tûl-i Emel

Hırs, belli bir gayeye varmak için her vasıtaya meşru ve mubah görme, hedefe ulaşmak için haram-helâl dememek, hak hukuk gözetmemek, tamahkar olup kanaatkar olmamak manasına gelir. Tûl-i emel ise hırs, aç gözlülüğe dayanan bir davranış olup, insanın hiç ölmeyecek gibi dünya için çalışması manasına gelir.

Sîvâsî, ***Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı..."***[1653] âyetinde nefsin tabîatının hırs üzere kurulduğuna işâret edildiğini söyler. Ona göre, nefsin kanâat etmesi ve hırs ve tûl-i emeli gidermek için, ölümü çokca hatırlamak, kabirleri ziyâret etmek, hasta ziyâretinde bulunmak, peygamberler tarihini, evliyâ ve geçmiş sultânların kıssalarını okuyup mütâlaa etmek gerekir.[1654]

1647 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 56b-57a.
1648 İsrâ, 17/1.
1649 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 23a; *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 57b.
1650 Aclûnî, I/155.
1651 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 58a.
1652 A.g.e., vr. 10b.
1653 Âl-i İmrân, 3/14.
1654 Sîvâsî, a.g.e., vr. 24b.

3.4.11.9. Haram Lokma

"Allah halîfesini bir lokma haram sebebiyle cennetten çıkardı. Bin lokma haram yiyen, cennete nasıl girsin?"[1655] diyen Sîvâsî Efendi haram lokmanın zehir tohumu olduğunu ve insanı dünyada zehirlediğini, fakat **"İnsanlar uykudadır..."** hükmünce insanın bunu gafletinden dolayı duymadığını **"öldüklerinde uyanırlar."**[1656] hükmünce kıyamette uyanıp fani hayâtın sarhoşluğundan ayıldığında duyacağını[1657] söyler.

Sîvâsî'ye göre bu tohum aynı zamanda haram bitirir. Meselâ gözü na-mahreme baktırır, kulağa haram dinletir, dile yalan söyletir, ele hırsızlık ettirir, ayağı harama yürütür. Bunların hepsi azab sebebidir. Çünkü Kalbe kasvet, zulmet ve nifak, nefs-i emmareye kuvvet ve taat lezzetinin gitmesi; âhireti unutmak ve namahreme bakmaktan olur. Şu halde haram yiyen kimsenin gece kaim gündüz saim olamasındansa helâl yiyen kimsenin sırf farzlarla iktifa etmesi yeğdir.[1658]

Sîvâsî devamla derki; "Arapların "العرق جذاب" bizim halkın da "damar çeker" dedikleri sözün mânâsı "lokma cezzâbdır"(çok cezbeden) demek olsa gerek. Zira kan lokmadan peyda olup, kuvvet olur. Nitekim azanın salahı ve fesadı damardaki kandan, kan da lokmadan olunca ikisi de lokmadan olur."[1659]

Şu halde salik için sülûk mükellefiyetlerinin başında helal yemek ve haram lokma yememeye aşırı derecede dikkat etmek gerekir. Ayrıca bu tür bir hassasiyet sadece sülûk ehli için değil bütün insanların dikkat etmesi gereken ibadet yükümlülüklerinden birisi, belki de en önemlisidir.

3.4.11.10. Hubb-ı Câh

Lügatte mevki, itibar, şan ve şöhreti sevme mânâlarına gelen hubb-ı câh, tasavvufta insanların kalplerine malik ve hakim olmak, onların saygısını ve itaatini beklemek, insanlar katında saygın kişi olmak için çalışmak demektir.[1660]

Sîvâsî bu konuyla alâkalı olarak görüşlerini açıklarken Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ânda; ***"İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde uluvv(böbürlenmeyi) ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz.(En güzel) âkıbet, takvâ***

1655 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 52b.
1656 Aclûnî, II/414.
1657 Sîvâsî, a.g.e., vr. 53b.
1658 A.g.e., vr. 54ab.
1659 A.g.e., vr. 54a.
1660 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.108.

sahiplerinindir."[1661] buyurduğuna ve bu âyette uluvv(böbürlenmek, teğallüb, halkın medhini sevmek) ile fesadın arasını cem ettiğine[1662] dikkat çeker.

Bişr-i Hafî'ye, "Nasihat et." dediler, o da buyurdu ki; "Kendini gizli tut şöhret isteme. Lokmanı helâl kazan. Hakk katında iyi, nefsin yanında yaramaz ol. Yani güzel amelinle mağrur olma. Halk içinde insanlardan bir insan ol. Ve sen seni görme görürsen aybını gör, başkasının aybına göz yum. Onların aybına değil kendi aybına bak. Halkın diline düşme ki, senin hakkında kötü diye şehâdet etmesinler. Çünkü ümmet-i Muhammed Hakk'ın şâhidleridir. İyiliğinin çokluğuna da şehâdet etmesinler belki nefsin ucbe düşer. Hasılı bir amel işle ki, Hakk'ın defterinde makbul yazılasın."[1663]

Sîvâsî Efendi Enbiyâ, hulefâ-i raşidîn, meşhur meşâyihlerden zâhid ve sâlihlerinin pek çoğunun câh sâhibi olmalarını dolayısıyla bunların kötü vasıf sâhibi olup olmayacakları hususunu şöyle değerlendirmektedir: "Kötü ve mezmum olan, mal, câh, ve şöhreti kendi gayret ve çabasıyla bulmaktır. Kulun talebi yok iken Allah'ın ona câh ve mal vermesi mezmum değildir. Zira bunları kendileri istememiş, kalbleri de onlara dönüp meyletmemiştir. Güçlü olanlar zayıf olanlara kıyas olunmaz."[1664]

Sîvâsî'ye göre kula lâzım olan, Mevlâsı'nın verdiği kaftanı giyip yine mevlâsının verdiği yemeği yemektir. Şerî'ate uyduğu sürece Mevlâ'sının verdiğinden kulun istiğna etmesi mezmumdur. Halkın ona dünya ehli demelerinin ise ona hiç bir zararı yoktur.[1665]

Çünkü Hz. Peygamber; **"Allah nimetinin eserini kulunda görmeyi sever."**[1666] buyurur.

Yine Cenâb-ı Hakk ***"...üstünlük ancak Allah'ın, peygamberinin ve mü'minlerindir..."***[1667] buyururken, kullarını kendisinin mezellete uğratması düşünülemez.[1668]

Müellifimize göre insanın sefaletle geçinmesi mümkün değildir. Şu halde bir miktar malla güzellik ve bir miktar da câh gerekir ki, kişi kendine zulum kasdeden şerlileri o câh kuvvetiyle def etsin. Yani kişiye bu niyet ile haline münasib câh gerekir. Bu câh da ilim, neseb, zühdle olur ve bunları izhâr için o câha münâsib elbise giymek gerekir.[1669]

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi sûfiler sûf denilen giysiler giydikleri bu isimle anılmışlardır. Fakat bu tür giysiler giymek ne tasavvufun esasındandır ne de edebindendir. Gerek Hz. Peygamber gerekse ondan sonrakiler bu tür elbiseler giydikleri gibi güzel ve temiz elbiseler de giymişlerdir. Şu halde temiz ve güzel elbise giymek salik için bir eksiklik

---

1661 Kasas, 28/83.
1662 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 153a.
1663 A.g.e., vr. 153b-154a.
1664 A.g.e., vr. 154a.
1665 A.g.e., vr. 154a.
1666 Tirmizî, Edeb, 54; Aclûnî, I/287.
1667 Münâfikûn, 63/8.
1668 Sîvâsî, Letâifu'l-Ezhâr, vr. 154b.
1669 A.g.e., vr. 156a.

olmadığı gibi yerine göre maslahat bile olabilir. Bu hususta menedilen elbise gurur ve kibir maksadıyla giyilen elbisedir.

Nitekim Sîvasî'ye göre bozuk bir niyeti olmaksızın herkesin kendi sıfatına uygun elbise giyip, "beni Rabbim azîz kılmış, ben de katıldığım insanlar içinde hor ve hakir olmayayım" diye düşünmesinde bir mahzur yoktur.

Sîvâsî birisinin; "Zeynelabidîn Hazretlerini gördüğümde baktım ki, üstten ince ve zârif bir kaftan giymiş, altında ise kalın şaldan bir gömleği var. Gömleği işâret edip "Bu halk için" diye buyurdular. Yani bu gömlek Hakk için nefsime cefâdır. Bu kaftan da halk içinde hor görülmemem içindir."şeklindeki bir sözünü hatırlattıktan sonra şunları söyler: "Mü'mine yakışan Hakk'ın nimetinin eserini göstermektir. Hem fakr ve terk elbisesi giymek riyâ ihtimalinden uzak değilir. Sadatın yeşil sarık sarınması, ulamânın elbisesi ve sûfilerin kendilerine mahsus kisveleri halkın bunlara hor nazar ile bakıp tahkir etlememeleri için alâmetlerdir."[1670]

Sîvâsî bu ifadeleriyle güzel elbise giymenin mahzurlu olmadığını hatta sûfilerin başkalarınca hakir görülmemek için güzel giyinmeleri gereğine dikkat çekerek, mahzurlu olan giyim tarzının kendinde olmayan bir hali başkalarına varmış gibi göstermek ve kibir için güzel ve gösterişli elbise giyinmek olduğuna işaret etmektedir. Zira gerçek libas elbise ile değil gönül temizliği ile olur.

3.5. İLİM VE MA'RİFET

3.5.1. İlim ve Ulemâ

Sîvâsî ilmin; "bir şey vakıada nasıl ise öyle bilmektir." şeklinde ta'rîf edildiğini ilm-i tahkîk dediği tasavvuf ilminin ise; "eşyanın hakîkatine muttali olmak yani; mülk veya melekût âlemiyle ilgili, nefsânî veya rûhanî olsun, eşyanın başlangıcı, kaynağı ve neticesine vukûfiyet"[1671] olduğunu söylemektedir.

Müellifimiz bu tanımlamalarıyla insanın derûnî ma'rifeti dışında kalan ilim ile ilm-i tahkik dediği ve rûhî arınma neticesinde eşyanın gerçek hakikatini bilmeye götüren ma'rifet ilmini birbirinden ayırmaktadır.

Ona göre teemmül(derinlemesine düşünme) ve ilim aslında sıfatullâhtır. Ulemâ ise; Allah'ın nâibleri ve halîfeleri, âlemin görür gözü ve güneşidirler. Buna delil olarak Allah onları peygamberine varis, kullarına ra'i(gözetici) ve da'i(doğruya çağırıcı) ve aralarında elçi ve hakîkate ulaşmada vesile kılmış, ***"...O'na yaklaşmaya vesile arayın..."***[1672] buyurmuştur. Sîvâsî âyette geçen **"vesile"** den maksadın hakîkat ehli ulemâ olduğunu ve

---

1670 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 156ab.
1671 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 24b.
1672 Mâide, 5/35.

halk zulmette ve hayrette kalmasın, sırat-ı müstakimden sapmasınlar diye Allah'ın bunları velâyetine kandil kıldığını[1673] söyler.

Sîvâsî'ye göre bu kimseler, cennete teşvik, azabdan men edicidirler. Bundan dolayı hadîste **"ulemâyı seven Allah'ı ve resûlunü sever, sevmeyen sevmez."** denilmiştir. **"(*Resûlüm*) *De ki, Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin.*"**[1674] âyetinden ise ilmi ve ulamâyı sevmekte Hz. Peygamber'e ittibâ' sevmemekte ise aksi olduğu anlaşılır.[1675]

Sîvâsî **"...*Kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar...*"**[1676] âyetindeki, "انما" edatının hasr-ı müfid(faydalı bir sınırlama), olduğunu dolayısıyla mantık üzere ; "ulemâ korkucudur ve her kim ki korkucudur cennetliktir. Şu halde; ulemâ cennetliktir." denilebileceğini[1677] söyler. Müellifimize göre ilmi kendisini takvâya ulaştırmamış ve ölümü unutmuş olan kimse de Allah katında ulemâdan değil belki cahillerden addolunur. "Cenâb-ı Hakk bu âyette ilimin takvâya sebep olması gereğine de işâret etmiştir."[1678] diyen müellifimiz Hz. Peygamber'in de bu mânâya işâretle: **"Kişiye ilim olarak Allah'tan haşyet etmesi yeter. Kişiye cehâlet olarak da amelini hoş görmesi kâfidir."**[1679]buyurduğunu[1680] hatırlatır.

Korkusu olsa bir ümmiye ben edna demezem
Muttakî olmayana âlim ve dânâ demezem.[1681]

Sîvâsî'ye göre kişinin, kendi kanâatiyle ucba düşüp, kimseye kulak asmaması, tüm fiil, söz ve haliyle kazanmış olduğu şeylerin helâl veya haram, neticesini Kur'ân terazisiyle tartmaması, bilmediği kendine yeterken bilene de sormayıp üstelik bilenlere düşmanlık etmesi, kendisine cehalet olarak yeter. Böyle bir kimsenin kalbinde zulumât kat kat olur. Bu kasvet ise kalbin öldüğünün alâmetidir.[1682]

Sîvâsî, "Akıl ve kendi kanâatlarıyla amel etmek felsefe ve kelâmcılara fayda vermediği gibi onlar **"...*kendini bir ilim üzerine Allah şaşırtmış, kulağını, kalbini mühürlemiş, gözüne de perde germiş bir adama Allahtan başka kim hidâyet edebilir?..*"**[1683] âyetinde ifâde edilen kimselerden olmuşlardır" dedikten sonra şu tenbihte bulunûr: "Bizler bu muhannet yurduna lafız tasrihine değil itikad ve din tashîhine gönderildik"[1684]

1673 Sîvâsî, a.g.e., vr. 25a.
1674 Âl-i İmrân, 3/31.
1675 Sîvâsî, a.g.e., vr. 25a.
1676 Fâtır, 35/28.
1677 Sîvâsî, a.g.e., vr. 25a.
1678 Sîvâsî, Letâifü'l-Ezhâr, vr. 159a.
1679 Dârimî, Ebu Muhammed b. Abdurrahmân(ö.855/1451), *es-Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., Mukaddime, 32.
1680 Sîvâsî, Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 24b.
1681 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 109b.
1682 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 25b.
1683 Câsiye, 45/23.
1684 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 109b.

İlm sanma vehmini, mahv eyle cehl al yerine
Çare "bilmem "dersidir, ucbiyle kılma imtinân.
Cehl içinde ilmi bul, vardır deme yoğa sakın
Fâniyi var anlayan, bulmaz bakâ-yı câvidan.[1685]

Müellifimize göre *ilimsiz insanın namı kizbdir.* Zira *insanın hayvandan farkı ilimdir.* Onun için "ilm-i Kur'ân'sız ve ilm-i beyânsız insanlık bulunmaz" demeye imaen Cenâb-ı Hakk Kur'ân'da ***"Rahmân Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı...."***[1686] âyet-i kerîmesinde "علم القران" ı, "خلق القران" üzerine takdim etmiştir.[1687]

3.5.2. İmân ve İrfân

Sîvâsî'ye göre öncelikle zararı def edip ondan sonra menfeati celb etmek ilmin şartındandır. Tasavvufun şartı ise, öncelikle kalbi tasfiye yani zulumâttan arıtmak sonra da tahliye yani onu ma'rifetullâh ziyneti ile bezemektir. Kılıcın kınındaki pası silmeyince onu yerinden çıkarıp kullanmak mümkün olmadığı gibi kalbi de paslardan arıtmadıkça orada hakîkatin ortaya çıkması mümkün değildir. Ona göre tüm ilimlerden önce kula lâzım olan ilk düstur; imân ve irfân ile şerî'atın erkânını ve ahkâmını bilmektir. Çünkü imân ve irfân kula bâtınî ve kalbi farzlardandır.[1688]

Sîvâsî Efendi akıbet itibariyle imânın imân-ı müncî ve imân-ı müste'arî olmak üzere iki türlü olduğunu söyler.

İmân-ı müncî; sâhibinin kalbinde taatın sıcaklığı ve münacaatın lezzetini hakim kılan, taat ve ibâdetleri kendisine haz verdiren, nefsini tüm halktan aşağı ve kusûrlu gösteren, gözleri yaşartan, hatimesinden korkmasını sağlayan, tüm haram olan şeylerden perhiz ettiren imândır.

İmân-ı müstearî ise; göğüs kemiğinden içeri girmeyen, günah işlemekten korkutmayan, aybını göstermeyen, kendi bilgisinden geçirmeyen, ucb ve kibirle aldatan imândır.[1689]

Müellifimize göre irfân; Hakk'ın mahlukatına ve kudretinin eserlerine bakıp nazar, fikir ve istidlâl ile O'nun mevcud, kâdir, şerîk ve nazîrsiz, vezîr ve müşirsiz, hayât-ı ezeliyye ve ebediyye ile Hayy, işiten ve gören, kelâm-ı vâhid ve kelâm-ı ezeli ile mütekellim, fakat hurûf ve ses kabilinden olmayan sıfatlara sâhib olduğunu bilmektir.[1690]

İkinci düstur ise güzel ahlâk ile ahlâklanmak, yani bâtınını hıkd, hased, nifak, kibir, kin ve bunlar gibi kötü sıfatlardan paklayıp arındırmak, tevekkül, hüsn ü zan gibi güzel ahlâklarla bezeyip zıdlarından sakınmaktır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, ***"...Allah, iyi hareket***

1685 Sîvâsî, *Dîvân*, vr. 15b.
1686 Rahmân, 55/1-3.
1687 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 25a.
1688 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 73a.
1689 A.g.e., vr. 109a.
1690 A.g.e., vr. 73b.

edenleri sever."[1691] buyurmak sûretiyle güzel amelde bulunmayı emredip, "***...şeytânın peşine düşmeyin...***"[1692] buyurmakla da zıddından nefyeder.[1693]

3.5.3. Ma'rifete Ulaşmada Aklın Değeri

"Hz. Muhammed hak peygamber olup kelâmı da hak ve sâdıktır. Yani kendi hevâsından olmayıp bizzat vah-yi rabbanî, ta'lîm-i sultânî ve tenzîl-i Rahmânîdir. Onun tarafından dinde müşkil olan bütün hususlar beyân olunmuştur ki, Kur'ân-ı Kerîm'de "***Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâmı beğendim...***"[1694] buyrulmuştur."[1695] diyen müellifimiz, akıl hidâyete erdirici olsaydı bu hususu beyâna ihtiyaç kalmazdı." der. Müellifimiz devamla; "Biz doğru yolda yürümeyi imân nûruyla bildik ki, o nûru Allah bize kemâl-i kereminden vermiştir. Nitekim bu mânâya işâretle Kur'ân-ı Kerîmde Cenâb-ı Hakk "***...Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir...***"[1696] "***Allah kimin gönlünü İslâma açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir?***"[1697] "***...Gerçekten size Allah'tan bir nûr apaçık bir kitâp geldi.***"[1698] buyurmuştur. Bunlar ve benzeri âyetler bize göstermektedir ki, tarîk-i Hakk imânla bulunur. Allah tarafından kalbimize bu nûr verildiğinde, "***...Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik...***"[1699] dersini okuyup ihtiyarımızın zimâmını şerî'atin emrine ve şâri'in rızâsına teslim edip, her ne buyurduysa, "***...Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır...***"[1700] demeli, şeytânın hilesi, nefsin aybı ile bu rah-ı rasâdı bırakıp noksan aklımızla makul bir yön arama yoluna gitmemeliyiz. Zira akıl bize Allah'a ve Resûlune âyet ve hadîslere imân getirip onların dediği yolda gitmek için alet olarak verilmiştir. Ayetlere ve hadîslere muhalif yol aramak için verilmemiştir. Hz. Peygamber insanların tümüne rahmet ve nûr iken ve bizim aklımız ve ilmimiz ona nisbetle güneşin ışığında gözüken zerre mertebesinde iken, Allah ona hitab edip, "***Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten, hiç şüphesiz sana hayâtın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın.***"[1701] diye buyurmuştur.[1702] Bu ifâdeyle; "Habibim din işlerinde biz senin kalbini sabit kılmasaydık belliydi ki, onlara az da olsa meyledecektin. Yani bizim inâyetimiz olmasaydı, nakli koyup akla uyup kalacaktın." denilmek istenmiştir "***Peygamberlerin***

1691 Mâide, 5/93.
1692 Bakara, 2/168.
1693 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 108b.
1694 Mâide, 5/3.
1695 Sîvâsî, a.g.e., vr. 141a.
1696 Nûr, 18/35.
1697 Zümer, 39/22.
1698 Mâide, 5/15.
1699 A'râf, 7/43.
1700 Âl-i İmrân, 3/7.
1701 İsrâ, 17/74-75.
1702 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 141b-142a.

haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçeğin bilgisi, mü'minlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir."[1703] âyet-i Kerîmesi de bu mânâyı beyân etmektedir. Yani Cenâb-ı Hakk buyurmuştur ki; habibim biz sana enbiyâ kıssalarını okuduk ve beyân ettik, taki, kalbin imânla sağlamlık ve sebat bulup akıl meydanında takılıp kalmaktan kurtulsun.

Sîvâsî bu ayetin yorumuyla alâkalı olarak; "Hurûfîler nasıl oluyor da "lafız, ma'nâ ve kıssada hidayet yoktur. Onlar harfler ve noktalardan ibârettir." diyebiliyorlar. Oysa Hz. Peygamber'in sebâtının kemâli ve itminanı naslar ve enbiyâ kıssalarıyla olmuştur. Öyleki, Allah bize de hitab edip; ***"Andolsun ki, Resûlullâh, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."***[1704] buyurur."[1705] dedikten sonra şunları dile getirir: "Allah'a hamdolsun ki, biz onun yolunda gidip izinin tozuna iktida ettik ve Allah'ın emrine boyun verip, nehyinden kaçtık ve bütün işlerde ona sığındık. Zaten ondan başka sığınak da yoktur. ***"O halde Allah'a koşun..."***[1706] ayetinin mânâsı üzere amel edip Kur'ân, sünnet ve bunlardan fukahanın çıkardığı hükümlere yapışıp, onun hidâyeti bereketiyle Hz. Peygamber'in kalbine açtığı nûrlardan bize de açıp, eşyanın hakîkatini O'na gösterdiği gibi bize de bazısından göstersin. Evhâm ve hayâlatımız akıl ve fikre uyma zulmetini aşıp, şek ve şüpheyi kalbimizden defederek mü'min kul olduk. Feth ve hidâyet muhabbetullâha merbut olduğu için kalbimiz mirât-ı kalb-i mü'min oldu ve Cenâb-ı Hakk bize buyurdu ki: ***"(Resûlüm) De ki, Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin."***[1707] Allah'a hamdolsun ki, Hz. Peygamber'e tabi ve Hüdâ'nın muhabbetine muntazırız. Kelâmıyla kulluk ederiz. Yahudi ve Hristiyanlar gibi elli vakit namazı kaldırıp, orucu terkedip Hakk'ın emrine kethudalık edip, aklımızla ahkâm düzmeyiz. Diğer taraftan eşyanın hakîkatini noksan aklımızla bilmeye çabalamayız. Onun fiillerinden sual etmez, hikmetinden bahsedip, şöyle veya böyle konuşmayız. "Bize lâzım olan ancak helâli helâl, haramı haram, günahı günah, sevâbı sevâb bilmektir." deyip Kur'ân'a uyarız. İşte bütün evliyâ tevâzu mahallinde binlerce tecellî ve teselliyi bu yolda bulmuşlardır."[1708]

Müellifimizin naklettiğine göre, kâmillere göre; bir kimse ma'rifetullâhı saf akıl ve İlm-i Kelâm ile istese zındık olur. Mürşid olmadan sadece zühd ile istese mübtedi'(bid'at sâhibi) olur. Sade Fıkıh'la istese fasık ve mütekebbir olur. Ancak âriflerle meşveret ve ihlâsla baş açık yol alır.[1709]

Sîvâsî nazarında zâhirî ilimler gaye değil vasıtadır. Onun için ihtiyacımız nisbetinde bu ilimlerden faydalanmamız gerekir. Bu hususta fazla tecessüs bizi hedefimizden alıkor. Diğer

---

1703 Hûd, 12/120.
1704 Ahzâb, 33/21.
1705 Sîvâsî, a.g.e., vr. 142a.
1706 Zariyât, 51/50.
1707 Âl-i İmrân, 3/31.
1708 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 142b-143a.
1709 A.g.e, vr. 7b-8a.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

taraftan bir şeyi bilmek başka, yaşamaksa başka şeydir. Ma'rifete uluşmak da akıldan ziyâde yaşamakla mümkündür. Çünkü kul ancak ibâdet ve taat neticesinde bütün engelleri aşar ve Hakk'a kavuşma zevkine erer. Bundan dolayı insanın asıl hedefi olan imanın lezzetine ulaşması için de amele sarılması gerekir.

3.5.4. Zâhirî ve Bâtınî İlim

Sîvâsî Efendi Miskâlu'l-Kulûb adlı eserine teberrüken tasavvufun esası olarak kabul ettiği şu hadîsle başlar;

Ebû Hureyre rivâyet ederki; **"Nebî(sav)'den iki kab(dolusu) ilim belledim. Bunlardan birini(size) (açıkladım). Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir."**[1710]

Sîvâsî Ebû Hureyre'nin Ashâb-ı Suffe'nin reisi olduğunu, onun elde ettiği bu ilme ulaşmanın yolunun da Ashâb-ı Suffa'nın yolundan geçtiğini[1711] söyler.

Müellifimize göre hadîste geçen "وعا" kelimesi zarfdır. Murâd-ı zikir mahall-i irâde-i haldir ki. o da ilimdir. Bu durumda hadîsin mânâsı şöyle olur: "Hz. Peygamber'den iki nevi ilim ezberledim ki, birbirine zâhiren muhalif anlanır. Birisi; bedene müteallık olan ahkâm-ı şeriyye ve kalbe müteallık olan ahkâm-ı akaid, imân, ihlâs ve güzel ahlâktır. Bu ilim ak kâğıt karalamakla yani tedrisle olur. Ve bu ilmi mahluk kendi gibi mahluktan alır, kalple anlar. Çoğu kere bu ilmi taleb eden emmâre sâhibi kendi fikri arzusuyla taleb eder ve halk içinde mansıb, saygı, câh ve makâm sâhibi olmak için okur. Eğer bu ilmi az-çok ihlâsla kazanırsa ser-çeşme pâk olduğu için akıbet takvâ ve irfânı müntec olur. ***"...Kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar..."***[1712] âyeti buna işârettir. Nitekim bilip Hakk'tan korkmayanlar ihlâs sâhibi olmadıkları için, ilimleri onları takvâya ulaştırmaz. Onların elde ettikleri hakîkî ilim değil belki san'attır."[1713] Böylece Sîvâsî zâhir ulemâsının en çok karşı çıktığı hususa da parmak basmaktadır.

Sîvâsî'ye göre ilim, hidâyet olmaksızın kişiyi dalâletten kurtarsaydı şeytân yolundan sapmazdı. Yine ma'rifetullâh akla mevkuf olsa Hüdhüd; ***"Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytân kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş de onları doğru yoldan alıkoymuş. Bunun için doğru yolu bulamıyorlar."***[1714] demezdi. Nassa mevkuf olsaydı Ashâb-ı Kehf imân bulmazdı. Hakîkate ulaşmak için ihlâs gerekir. Çünkü, kâmil imanın fâtihası ihlâstır.[1715]

Ebû Hureyre'nin bahsettiği diğer ilim ise; ilm-i ledünnî, ilm-i esrâr, yani mülk, melekût ve ceberûtun hakikatine dair ilimdir ki, bu ilim Hz. Peygamber'den verâsetle intikal

---

1710 Buhârî , ilim, 42.
1711 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 4b.
1712 Fâtır, 35/28.
1713 Sîvâsî, a.g.e., vr. 7b-8a.
1714 Neml, 27/24.
1715 Sîvâsî, a.g.e., vr. 8a.

eder ve ona "ermiş kimseler" varis olur. Bu ilim kararmış gönlü ağartmakla elde edilir. Gönül tahtasındaki beşerî kirler yıkamadıkça bu ilim oraya yazılmaz. Yani rûh levhasından riyâ, sum'a, şehvet, dünya ziyneti, ve halkın iltifatını talebetme aşağılığını terk suyuyla yıkamayınca ve zikir sabunuyla arıtmayınca, ilhâm nûru kalbe nuzûl etmez.[1716]

Sîvâsî'ye göre kainattan kalbi tamamıyla taklib edip zikirle derecesini yükseltmedikçe o kalpde ulum, levh ve kalem aksetmediği gibi, mülk-i melekûtu ayak altına almayınca da ilm-i ceberût feth olmaz. Vücûd bu manilerden arınınca onsekizbin âlem, elfâz ve nûr-ı Hakk tümü bir mânâ olur. Böylece "***...Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü(zâtı) oradadır...***"[1717] cemâli "***...Nerede olsanız O sizinle beraberdir...***"[1718] sırrı, "***Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir.***"[1719] dersi eşya sahifelerinden ona ders ve kesret-i eşyâ ve safâ-yı şuhûd-ı rûh, vahdete sebep olup, dünya ve âhiret gamından kurtulur.[1720]

Sîvâsî bu ilme vakıf olan kimselerin, fiillerinde doğru, ahdlerine vefâlı, va'adlerinde sâdık, şüphe hastalığına karşı şifa verici, başkaları gülerken kendileri gamlı, başkaları yatarken onlar ayakta ve uyanık, şerî'ate bağlı, davaları hallerine muvafık olduğu için duâlarının makbul olduğunu ve yine bunların bir maslâhâta "بسم الله" ile başlamalarının aynen mânâ-yı emr-i "كن" gibi olduğunu[1721] söyler.

Görüldüğü gibi Sîvâsî Efendi bâtınî ilmin elde edilmesinde özellikle kalbin temizlenmesini şart koşarken kalbin temizliği hususunda da zikri şart koşmaktadır.

3.5.5. Yakîn

Yakîn şüphe ve tereddüde mahal olmayan doğru ve gerçek bilgidir.[1722] Sîvâsî'nin ifâdesine göre ehl-i hakîkat katında iyan görmektir. Yani delillerle değil imân gücüyle ap açık görmektir.[1723]

Sîvâsî imân gücünün delil getirmekten üstün olduğu hususunda şu örneği vermektedir:

Fahreddin-i Râzî'nin annesine "Hz. Hakk'ın birliğini bin kadar delil ile isbat ettim." demesi üzerine Annesi; "şüphen çokmuş ki, delile muhtâc olmuşsun. Allah âlemi yarattım diye dava ettiğine ve san'atı yine davasına şâhid olduğuna göre şüpheye ne gerek var?" demiş. Bu da gösteriyorki imân ile yakîne ermek delille inanmaktan daha üstündür.[1724]

1716 A.g.e., vr. 8a.
1717 Bakara, 2/115.
1718 Hadid, 57/4.
1719 Necm, 53/42.
1720 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 8b.
1721 A.g.e., vr. 9a.
1722 Bkz.. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 528.
1723 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 67a.
1724 A.g.e., vr. 67b.

Sîvâsî'ye göre Cenâb-ı Hakk hasmı, münâza'a edeni ve şerîki yok iken Kur'ânda pek çok yerde yarattım tabirini kullanır. Kaldı ki, Putperestler bile "putlarımızı biz falan ve falan kişinin sûretinde yapıyoruz ki, bizi Allah'a yaklaştırsın" derler. Yani onlar "***...bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz...***"[1725] derler ve gökte taptığımız putlarımızdan biri falan nesneyi yarattı demezler. Çünkü müşrikler de akıllıdırlar. Akla muhalif ve isbat olmayacak sözü söyleyemezler. Şu halde âlimler varlıkların yaratıldığına inanıyorken, âsâr da müessire şâhid iken delil izhâr etmek, gündüz etrafı görmek için ışık yakmaya benzer.[1726]

Kısacası Allah'ı bilme aslında zarurî ve fıtrîdir. Yani Allah'ın varlığına kanaat getirmek için deliller aramaya gerek yoktur. Fıtratı bozulmamış her insan delile ihtiyaç duymadan bunu kendi içinde hissedebilir. Sîvâsî aslında Allah'ı isbat için delil getirmenin luzumunu inkar etmemekte, fakat iman ile yakîne erişmenin bundan daha üstün bir yol olduğunu belirtmektedir. Kaldı ki insandaki fıtrî bilgiyi geliştirmek ve sağlamlaştırmak için delil getirmenin luzumu inkar edilemez.

Sîvâsi bilginin değeri açısından yakîne ulaşmanın derecelerini diğer mutasavvıflar gibi şöyle tasnif eder:

1- İlme'l-Yakîn; fikir, nazar ve istidlal ile elde edilen bilgi.

2- Ayne'l-Yakîn; keşf ve gözle elde edilen bilgi.

3- Hakka'l-Yakîn; beşerî kuvvetlerden fenâ ve infisâl ile elde edilen kesin bilgi.[1727]

Sîvâsî'ye göre yakîn hakkında yapılan bu derecelendirmede ilk iki mertebe üçüncüye mukaddime gibidir. Yani gerçek yakînî bilgi hakka'l-yakîn mertebesindeki bilgidir. Diğerleri ona ulaşmada basamaktırlar.[1728] Çünkü tevhîdin aslı olan tahkîkî imâna erişmek için feth, basiret ve şuhûd mertebelerini aşmak gerekir ki, bu da mücâhede ve riyâzetle olur.[1729]

Yani Allah'ı bilmenin yolu, deliler sıralamak değil, nefsi tezkiye ve rûhu tasfiye ederek kalben O'na yönelmekle olur.

3.6. TEVHÎD

3.6.1. Tevhîd-i Hakîkî ve Muvahhidlerin Hâlleri

Sîvâsî Efendi eserlerinde "vahdet-i vücûd" tabirini hemen hiç kullanmamakta, onu tevhîdin bir yorumu kabul ettiği için hakîkî tevhîd mertebesi olarak ele alıp değerlendirmektedir. Ona göre bu meşrebde olanların gayesi kendilerini aradan çıkarmak, Hakk'ı isbat etmektir. Hakk'ı isbat etmenin yolu ise, nefisten yüz çevirip, Hakk'a yönelerek

---

1725 Zümer, 39/3.
1726 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 67b.
1727 A.g.e., vr. 67b.
1728 A.g.e., vr. 68a.
1729 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 125a.

isteğini yanlızca O'na arzetmek, başkalarından recâda bulunmamaktan geçer. Çünkü kul nefsine ve çevresine yabancılaştığı ölçüde Hakk'a yaklaşır.

Hangi düşünce sahasında olursa olsun, mutlak bir olan Allah'ı ta'rif ve tavsif etmek meselesi, sadece mutasavvıfları değil bütün İslam düşünürlerini en çok uğraştıran problemlerden biri olmuştur.

İşte bundan dolayıdır ki, Sîvâsî de; "*Hakk'ı birlemekten daha zor bir yol yoktur.*"[1730] der. Ona göre Hakk'ı birleme, lisanla değil, hakiki tevhid mertebesine ulaşan kişilerde olduğu gibi Hakk'a mutlak teslimiyetle olur. Bu teslimiyetle Hakk'ı birlemek, hiç kimseye düşmanlığı olmamak, yani tevhîdden dolayı yanında dost ve düşmanın bir olması şeklinde kendini gösterir. Kahr ve lütfun her ikisi de Hakk'ın sıfat ve takdiri olduğu için, kişi kendisi için ne isterse başkaları için de onu istemelidir ki, bu da kişiye oldukça zor gelen bir durumdur.[1731]

Sîvâsî bu değerlendirmeleriyle tevhîdin zorluğuna dikkat çekerken bu zorluğun kaynağını tevhîdin pratik manada yaşanmasına yani tatbikine bağlamaktadır.

Ona göre hakîkî muvahhidlerin mertebesine erişmek için kul kendi varlığını fani kılıp mevcudata bakarak, orada Hakk'ı farkedip, itibari varlıklardan yüzünü Vücûd-ı Mutlak yoluna çevirmelidir. Yani bakışını mâsivâdan çevirip, mutlaka Hakk'a müteveccih olmalıdır. Çünkü kavgayı içeri düşürüp halktan recâ ipini kopararak "***Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın...***"[1732] mazmunu üzere tevekküle yapışıp, tam bir teveccüh ile "***Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim...***"[1733] mazmûnu üzere âmil olmak, Ma'şûk'u küstürmekten halasa ve onunla barışmaya sebeptir.[1734]

Sîvâsî'ye göre insânı başkalarından recâya sevk, şeytânın hilesidir. Allah'tan başkasından bir şey temenni etmek tevhîdin zıddı, farz olan tevekkülün ve tevhîd-i ef'âlin hilafına iken, tevhîd-i Zât ve tevhîd-i sıfatın hilâfı olacağı açıktır. Zira tasarruf, ğınâ ve atâ Hakk'ındır deyip, başkasından istemek O'nunla alay etmek gibidir.[1735]

Sîvâsî'ye göre Lafzatullâh'daki "ـه" nin iki gözü celâl ve cemâle işâret eder. Buna, ism-i câmi' gözü derler. Sâlik bu iki gözü bir etmek istiyorsa İsm-i A'zam'ın aslı olan Hakîkat-i Muhammediye'de kendini fani kılması gerekir.[1736]

Celâl yönünden birisinin kahrolması için yapılan duânın kabulüne gelince, celâl ve cemâl kıblesine namaz kılan için bu makbul değildir. Her kim peygamberimizin birleştirdiği gibi cemâl ve celâl kıblesini birleştirmezse onun rûhu Resûl-i ma'nevi ile olamaz. Yine daima celâl ve kahr yoluna giden mürşid cemâl yolunda geri kalır. Bu durumda ne sâlik ne de

---

1730 Sîvâsî, *Mektup*, vr. 3a.
1731 A.g.e., vr. 3a.
1732 Âl-i İmrân, 3/103.
1733 En'âm, 6/79.
1734 Sîvâsî, *Mektup*, vr. 1b-2a.
1735 A.g.e., vr. 2a.
1736 A.g.e., vr. 4a.

başkaları ondan faydalanamaz. Sâlik cemâl yoluna gider, o yolu celâlde bulur. Bir kimsede celâl ve cemâl sıfatları bir araya gelmediği müddetçe o kişiye mecma'ü'l-bahreyn sırrı bir fayda vermez. Yani acı deniz susuzluğu gidermez. Veya cemâl sıfatını mülâhaza etmeksizin mutlak celâl sıfatını mülâhaza etmek sadece tutma ve renkleri bilme gibidir ki, bu durumda muhabbete şâhid olma ve mecmaü'l-bahreyn sırrını bilme hali zuhûr etmez. Böylece ne kendisinde ne de ona uyanlarda ilâhi aşk lezzetini tadma görülmez. Hülasa bir kimse sırf celâl sıfatıyla perdelenip mezheb ve tabilerinin hakîkatlerine kusûr nazarıyla bakarsa, o kimse cemâle erişemez.[1737]

İbn Arabî der ki, "Bâtılı inkâr mümkün değildir. Çünkü o Allahın zuhûratının bir kısmıdır. Müslüman olan birisinde birkaç kötü amel olsa da onda iyi hallerin olduğu inkâr edilemez. Hususen onun hakîkatine nazar edenler celâl ve cemâli bir görür." Şu halde İbn Arabî'nin de söylediği gibi, batıl yüzünden ortaya çıkan fitne, fesat, aslında Hakk'ın celâl ve kahrıdır. Bunları kula Cenâb-ı Hakk musallat eder. Fakat bu durum ya imtihan ya afv ya da tenbih içindir. İnsânın emanet olarak verilen vücûdunu daima celâl ile kayıtlaması ise büyük zarardır.[1738]

Sîvâsî'ye göre sırf celâl sıfatıyla hareket edip başkalarına düşmanlık eden kimseye şöyle denilmelidir: "Düşmanlık ettiğin ve kahretmeye gayret ettiğin vücûd mudur, adem midir? Vücûd ise işte Hakk her yerde keyfiyetsiz olarak hazır. Onunla şöyleş bak ki, razı mıdır? Zira celâl ve cemâliyle zuhûr ve tecellî onundur. Sana yol açıp tasarruf vermesi bu mânâya riâyet etmek içindir aksi için değildir. Eğer düşmanlığın adem'e ise vücûd ve ademi ve ayine-i zâtı farketmemek noksanlıktır." Müellifimize göre ayineliği bilmeyip safi gölge görenlere teklif başkadır. Duyduktan sonra duymamış gibi davranmak ise büyük suç ve günahtır.[1739]

"Taklitle Allah'ın isimlerini ikmal etmeye çalışan kişi tevhîd konusunda ilim sâhibi olamaz. Tevhîd ilminde bilgi sâhibi olmak için, tevhîd halleri ile hallenmek gerekir."[1740] diyen müellifimiz, Allah'ı birlemenin O'nun isimlerini öğrenmek ve lisanla zikretmekle değil de bizzat yaşanarak tahakkuk edeceğini düşünmektedir. Çünkü kişinin hizmetkârının yaptığı hizmetten ücret istemesi var, bir de kendini kul Efendisini Efendi bilip hizmet etmesi vardır. Bunlardan hangisinin makbul olduğu ise açıktır. İşte tahkik-i tevhîdde bulunanların mertebesi bu şekilde yani kulluğundan dolayı veya belâları defetmek için Hakk'dan ücret taleb etmemek, murâdı sırf Hakk olup ona bir garaz karıştırmamakla elde edilir.

1737 A.g.e., vr. 2ab.
1738 A.g.e., vr. 2b.
1739 A.g.e., vr. 3a.
1740 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 23a.

3.6.2. Tevhîdin Mertebeleri

Mutasavvıflar tevhidi fiil, sıfât ve Zât'da tevhid olmak üzere üç mertebede değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmelere göre tevhîd-i ef'âl; arifin gerek insan, gerek melek, gerekse şeytandan meydana gelsin, bütün fiilleri mâsivâ'dan ayırarak Allah'tan görmesidir. Tevhîd-i sıfât; bütün kuvve ve melekelerle bunlara nisbet edilen sıfâtı mâsivâoan ayırmaktır. Tevhîd-i Zât ise; varlıkta yanlız bir zât ve onun muhtelif mertebelerde tecellisini görmektir.

Müşahede ehli bu hakikatlerin hepsinde tek bir hakîkat olan Vücûd'un tezâhürlerini müşahede ederek bütün fiil ve sıfâtları ona nisbet etmekle beraber bunların akıl ve hisse göre farklılıklarını görüp, vücûd mertebelerine riayet ederler. Hayır ve şer Allah'tandır. Çünkü bunlar O'nun vücûdunda O'nun yaratma ve kudretiyle ortaya çıkmaktadır. Kulun bu fiilleri kendine nisbet etmesi "gizli küfür" sayılır. Bir takım kimseler tevhîd-i mahz'a inanarak, yani tevhîdi ifrat derecesine vardırarak bütün bu işleri gerek yaratma gerek takdir ve gerekse fiil cihetiyle Allah'a isnad edip, her şey Allah'ın fiilidir, onda kulun irade ve ihtiyarı yok derler. Bu fiillerin hepsini eşit görürler. Bunlara göre taat, masiyet, iman, küfür birdir. Hayır, şer, helal, haram, sevab, ikab yoktur. Dinî hükümleri ortadan kaldıran bu gibi kimselere zındık adı verilir.[1741]

Sîvâsî tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i sıfat sahiplerinden bahsederken onların mertebelerine ulaşmak için şu vasıflara sahip olmak gerektiğine dikkat çeker: "Kul Allah'ı birlemede zat ve sıfat bakımından O'na herhangi bir şeyi ortak koşmamalı, fayda-zarar, hayır-şer, ne olursa onu Hakk'tan bilmeli, şu veya bu şahsı araya katmamalı, elem ve safayı Hakk'tan bilmeli, yani bir kimseden zarar görüp incindiğinde o kimseye kızmamalı, "Bu bir alettir kullanan Hakk'tır. Ortaya çıkan celâl yada cemâl sıfatının nûrudur." demeli, kısaca katında öven ve söven, iyilik eden veya döven bir olmalıdır."[1742]

Sîvâsî'ye göre tevhîd-i Zât, keyfiyetsiz olarak her şeyde Hakk'ı Hak'la müşâhede etmektir. Ona göre bu mertebeye ulaşan kişiye tecellî eden nûr, âlemi kaplar ve mâsivâ gözüne görünmez olur. Yani salik vücûd'un bir olduğunu ve Allah'ın varlığından başka hiç bir şeyin hakîkî varlığının olmadığını anlar. Böylece "لا موجود الا الله" sözünün gerçekliği ortaya çıkmış olur. Neticede o kişi hayâli olan varlıkları nazarından çıkarır, yoku kaybedip varı bulur. Tefekkür ettiğinde Allah'ın kudretinin kemâlini, hadsiz nimet ve sıfat-ı azimesini tefekkür eder. Ve bilir ki, âlemin varlığı Allah'ın ilâhi sıfat ve isimlerinin ziyâsı, nûrunun yansımasıdır. O nûrsuz âlem yoktur, yani fânîdir. ***"...O'nun zâtından başka her şey yok olucudur..."***[1743] bu mânâya işârettir.[1744]

1741 Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İnsan Yay., İst., 1991, s. 38.
1742 Sîvâsî, a.g.e., vr. 22b-23a.
1743 Kasas, 28/88.
1744 Sîvâsî, a.g.e., vr. 23ab.

Sîvâsî'nin bu ifadelerinden anlaşılıyor ki, o, varlık hakkında vahdet-i vücûdcuların görüşüne katılmakta ve varlığın karşıtı olan yokluk mefhumunun varlığını kabul etmektedir. Diğer taraftan Allah'ın zâtını sonsuz varlık nûruna benzetmektedir.

Kur'an'da aşağı yukarı her şey açıkça ta'rif ve ta'yin edildiği için Allah konusunda İslâmî inançlar sabit ve muayyendir. Buna rağmen Allah'ın Zât'ı hakkındaki fikir çalışmaları ne geçmiş asırlarda ve ne de bu gün için kendi haline terkedilmiş değildir.

Nitekim diğer pek çok mutasavvıf gibi Sîvâsî de Allah'ın zâtını tefekkür etmenin câiz olmadığını söyler. Ona göre bunun gerekçesi böyle bir tefekkürün kalbe ilim kazandırmayıp, belki kişiyi şaşkınlığa düşürerek, Müşebbihe mezhebine götüreceği endişesidir. Bilindiği üzere Müşebbihe, Allah'ın vechi, eli ve organlarının hakîkî mânâda olabileceğini iddia etmiş bu düşünceleriyle tecsime varacak kadar ileri gitmişlerdir.

Gerek Sîvâsî'nin, gerekse diğer mutasavvıfların bu konuda ki dayanakları, Hz. Peygamber'in; **"Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünün, zâtı hakkında düşünmeyin"**[1745] şeklindeki hadîsidir. Sîvâsî bu hadîsten hareketle tefekkürün konusunun yaratılmışlardan hareketle Allah'ın sıfatları konusunda geçerli olabileceğine yani Allah hakkında bilgi sahibi olabilmek için O'nu sıfat ve isimleriyle tasavvur etmek gerektiğine dikkat çeker.[1746]

Sîvâsî Efendi tevhîd-i Zât'ı Hakk'ı Hakk'la müşahede mertebesi olarak izah ettikten sonra, tevhîd-i ef'âli de fenâ fi'l-velî(fenâ fi'ş-şeyh) mertebesi olarak şu şekilde izah etmektedir: "Birisinin bir parça ekmeğini yiyen onu canı gibi sevip dünya ve âhirette ebedi olarak ona karşı vefâ ve karşılık verme azminde olmalı, arada keder de olursa Adl isminin hükmü gereği "Halk ayinedir. Yani ortaya çıkan şey ister celâl ister cemâl olsun Hakk'ındır. Keza ateşin yakması ve karın üşütmesi zâtları hasebiyle değildir belki, Hakk'dandır." demelidir. Çünkü kulda görülen sıfat onun Zeyd ve Ömer aynasından doğuşudur. Kısaca eden ve eyleyen kazâ ve kader sâhibi Allah'dır."[1747]

Sîvâsî'ye göre bu manada tevhîd anlayışında şuç dövenin değildir. Zira yed-i asıl Allah'ındır. Suç dövülenindir. Keza cefâ da görse celâl Allah'ındır. Sîvâsî'ye göre böyle bir durumla karşılaşan kimse, "lâyık olmasam o adam alet olup, bana ondan kahr sıfatı doğmazdı. Hatta âhiret için bir armağana ve rahmete sebeb oldu" diye o kişiye hayır duâ etmesi gerekir.[1748]

Diğer taraftan **"İnsanlara karşı şükran ve minnet hissi taşımayan Allah'a da şükretmez."**[1749] hadîs-i şerîfi iktiza eder ki, kendine küçücük bir iyilik yapana eliyle, diliyle veya duâ ile karşılık ve ihsânda bulunmak gerekir. Belki de demelidir ki, "Hakk'ın

---

1745 Aclûnî, I/371.
1746 Sîvâsî, a.g.e., vr. 125b.
1747 Sîvâsî, *Mektup*, vr. 3b.
1748 A.g.e., vr. 4a.
1749 Ebû Dâvûd, Edeb, 11; Tirmizî, Birr, 35.

nimeti bana onun eliyle ulaştı. Manen o kimse yedullâh vekilidir. Asla intisâb için ona ta'zim lâzımdır. Yoksa intikama yönelmek ma'rifetin ve tevhîdin zıddıdır."[1750]

Sîvâsî dosta, düşmânâ karşı aynı nazarla bakmayı velâyetin mukaddimesi olarak görmekte ve şunları söylemektedir: "Halkın hukukunu bilmeyen Hakk'ın hukukunu hiç bilmez. Azıcık bir kederle Hakk'ı unutmak er işi değildir. Hele hele bu, "لا فاعل الا الله" deyip kader sırrına imân getirenlere çokça ayıptır.

Sîvâsî'ye göre nübüvvet-i ma'neviye sırrı bundan daha ötedir. Bu sırra erişmek isteyenler öncelikle fenâ fi'l-Muhammed(fenâ fi'r-resûl) olmalıdırlar. Bu mertebenin gereği ise; vefâ edenlere dostluğu sabit olmak, cefâ edenlere zâhiri ve bâtını intikam kasdetmemektir. Nitekim Hz. Peygamber nûrunu söndürmeye kasdedenler için **"Allahım kavmime hidayet et onlar bilmiyorlar."** buyurmuştur.[1751]

"Efrâd" ve "aktâb" mertebesine ulaşmak isteyenlerin fenâfillâh olmaya gayret etmeleri gerektiğini söyleyen Sîvâsî'ye göre fenâfillâh olmak; mide, göz, kulak, dil ve diğer azalarını lâzım olmayan şeylerden tenzih değildir. Belki kalbi ve rûhu mahlukattan recâ etmekten kesmektir. Çünkü İblis'in tuzaklarının en büyüyü Allah'tan başkasından recâdır. Meselâ Hz. Mûsâ Hz. Hızıra itiraz ettiğinde sabretti ama Hz. Mûsâ duvar yapma hususunda, ***"Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın.."***[1752] dediğinde Hz. Hızır; ***"İşte bu benimle senin aramızın ayrılmasıdır."***[1753] dedi. Bu ifâde, "böyle davranmakla sen başkasından recâ ettin, bundan sonra ayrılmamız lâzım" mânâsına gelir.[1754]

Sîvâsî hakîkî tevhîd sahiplerinin, muvahhidlerin "لا اله الا الله" "حسبنا الله" derken başkasından lisanla değil işâretle(kinaye yoluyla) bile talapde bulunmalarını hata olarak kabul ettiklerini hatırlatarak Allah mahlukattan müstağni olduğu için **"Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız"**[1755] düsturuna tutunan kimselerin istiğnaya yapışmaları gerektiğini ifâde eder.[1756]

3.6.3. Cem' ve Fark

Cem'; mahlukları görmeyip yanlız Cenâb-ı Hakk'ı görmek yani bütün eşyada Hakk'ın vücûdunu müşahede etmektir. Fark; ise mahluklar ile Hakk'tan perdelenip yanlız vücûd aynasında zâhir olan hâl ve sûretleri dikkate almaktır.[1757]

Sîvâsî'ye göre cem'siz fark tasavvuf tarîkına aykırıdır. Yani tevhîd ehlinin bulunduğu meydanın dışına çıkmaktır. Farksız cem sırf cebirdir. Hidâyet yolu bu ikisini cem edip her

---

1750 Sîvâsî, a.g.e., vr. 4a.
1751 A.g.e., vr. 4a.
1752 Kehf, 18/77.
1753 Kehf, 18/78.
1754 Sîvâsî, a.g.e., vr. 4b.
1755 Bkz. Mansur, Ali Nâsıf, *et-Tâcü'l-Câmi'u li'l-Usûli fî ehâdîsi'r-Resûl*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, İst. tsz. I/13(Mukaddimede).
1756 Sîvâsî, a.g.e., vr. 4b-5a.
1757 Ertuğrul, a.g.e., s. 39.

birini mahallinde kullanmaktır. Yani bâtında ve sırr-ı derunda kazâ ve kadere iman manası ile "Lâ hâlika illallâh, lâ mevcûde illallâh" manasını nakd-ı vakt etmek, zâhirine de şer'î ve ihtiyarî teklifleri elbise olarak giydirip, Hakk katında zâhid, muvahhid ve fenâ sahibi bir aşık olmak gerekir. Onun için mürşid-i kâmiller zühdü galib olanları aşk mayasıyla, aşkı galib olanları zühd mayası ile irşâd ederler. Halkın itibar ettiği şeyler ile hicaplananları ise uzlet ile irşâd ederler.[1758]

3.7. VELÂYET VE KERÂMET

3.7.1. Velî-Velâyet

Veli lugatte; "yakınlık", dostluk manalarına gelmektedir. Kelimenin "dost" manasında da dostun sevgisine yakınlığından dolayı veli olarak isimlendirilmesi söz konusudur.[1759]

Sîvâsî'ye göre yakınlıktan maksat ma'rifettir Marifet olmadan dostluk olmaz. Şu halde velî, Allah'ı bilen, Kur'ân, hadîs ve şerî'ate muhalif zerre kadar söz, fiil ve itikadı olmayan, taata devam eden ve masiyetten tamamıyla tevbakâr, Hakk'a hizmette kusûrlarını i'tirâf eden, gamlı ve gönlü kırık olan, şehvet lezzetiyle meşgul olmayan, yüce himmet sâhibi, himmetini Hakk'a ve O'nun rızâsına tevcih eden kimsedir. Velâyet ise velînin sıfatıdır.[1760]

Eğerçi rûh anın ile ezelde mûnisdir
Velîlik nefs yanından ayrılmağa muhtâc.[1761]

"Velâyetin esası, şerî'atin ahkâmını yerine getirmek sûretiyle helâli haramdan seçip Hakk'a yakın olmaya çalışmaktır." diyen müellifimiz, diğer mutasavvıflarda olduğu gibi velâyeti birisi velâyet-i âmme diğeri velâyet-i hâssa olmak üzere iki kısımda mütâlaa etmektedir.

Velâyet-i amme: Kur'ân'a ve dinin aslına yapışıp Allah'ın emrlerini yerine getirme, küçük ve büyük günahlardan tevbe edip, haramı helâli birbirinden seçme, Allah katından ne gelmişse erkân ve şartları ile ve ihlâsla kabul etme, ehl-i sünnet itikadından dışarı çıkmama haline denir. Bunları yapmak her mükellef mü'minin vazifesi olduğu için bu gayret içinde olan tüm mü'minler bu ifâdenin kapsamına dahildirler.[1762]

Velâyet-i hassa: Bu makâm ekseriyetle sülûk ehlinin ve ârîflerin kâmillerine ve vâsıllarına mahsustur ki, sâlik bu makâma fiillerini, sıfatını, Hakk'ın fiil, sıfat ve zâtında yok etmekle ulaşır. Bazılarına göre riyâzet ve mücâhede ile kötü ahlâkını güzel ahlâka dönüştürenler de velâyet-i hâssadan sayılmışlardır.[1763]

1758 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 170; *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 37b-38a.

1759 Tasavvufta "veli" ve "velâyet" kavramlarının daha detaylı değerlendirmesi için bkz. Gündoğdu Cengiz, *Tasavvufta Velâyet Kavramı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1992, s. 1vd.

1760 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 67a.

1761 Sîvâsî, *Dîvân*, vr. 3a.

1762 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 23b.

1763 A.g.e., vr. 23b.

3.7.2. Kerâmet

Kerâmet lügatte, ikrâm, kerem, lütuf ve ihsân mânâlarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılâhında ise, Peygamberlik iddiasıyla ilgili olmaksızın bir kişide harikulâde bir halin zuhûr etmesidir.[1764] Bazıları, harikulâde şartını koşmaksızın Allah'ın evliyâya her türlü ikramına "kerâmet" ismini verirler.[1765] İmân ve amel-i sâlihe mukarin olmayan hârikulâde işler "istidrâc", nübüvvet davasına mukarin olan hârika işler ise "mu'cize" diye adlandırılır.[1766]

Sîvâsî de bu tanımlara yakın olarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "Mü'minlerin eli üzere cereyân eden harikulade iş tahaddisiz(meydan okuma) olur, kendisinden bu hâl zuhûr eden kimsenin söz, fiil ve hareketleri şerî'ate uyarsa, hârikulade işe "kerâmet" denir. Eğer uymazsa zuhûr eden harikulâde şey "istidrâc" adını alır. Bunun sâhibi mülhid ve yalancıdır. Çünkü şerî'ati olmayandan zâhir olan hârika şey; sihir, simya, ya da cin veya şeytân amelidir. Böyle kimselerden kerâmetin zuhûruna imkan yoktur. Mülhid su üzerinde gezse bu onun büyüklüğünü göstermez. Çünkü çöp de su üzerinde gezer. Gökte uçsa sinek de uçar, tayy-i mekân etse cin ve şeytân da tayy-i mekân eder. Harikulade olan işin sâhibi eğer tahaddi ederse yani nübüvvet ve risâlet davasında bulunûrsa, onun elinde zuhûr eden şeye mu'cize denir. Adete muhalif olmayan şey mu'cize değildir. Meselâ her sabah gün doğmasından haber vermek gibi.[1767]

Bir kimseden zâhir olan hârika iş o kimsenin davasına muhalif olursa yine kerâmet ve velâyet olmaz. Meselâ "ben velîyim, inanmazsanız ağaca sorun" dese ağaç da "sen yalan söylüyorsun" dese ona velî denilmez.[1768]

Anne karnındaki erkeği dişiye, dişiyi erkeğe ve canlıyı cansıza dönüştürmek kerâmet olmadığı gibi, velâyetin şartından da değildir. ***"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder."***[1769] mânâsı üzere bu gibi hususlar Hakk'a mahsustur, beşere rûhsat yoktur.[1770]

Sîvâsî, Hz. Îsâ'nın balçığı kuş yapmasının cansızı canlı yapmak sayılıp sayılmayacağına dair akla gelecek bir suali ise şöyle cevaplamaktadır: "Nebîye mu'cize olan şeyin kerâmet tarîkiyle velîden sudur etmesi şart ve lâzım değildir. Şâyet öyle olsaydı, Hz. İsâ Allah'ın izniyle ölüleri de diriltmişti ki, bu durum onlar için de sözkonusu olabilirdi. Eğer bunun gibi hususiyetlerin velîde bulunması lâzım olsaydı pek çok kimse ilhada düşüp Hristiyanların Hz. Îsâ hakkında söylediklerini söyleyip şirke düşerlerdi. Kaldı ki, Hz.

1764 Cürcanî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, s. 79.
1765 es-Seyyid Sâbık, *el-Akâidu'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, tsz., s. 214.
1766 Cürcânî, a.g.e., s, 79.
1767 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 67a-68a.
1768 A.g.e., vr. 68a.
1769 Şûrâ, 42/49.
1770 Sîvâsî, a.g.e., vr. 70a.

Muhammed enbiyânın en faziletlisi iken ölüleri diriltmek gibi bir mu'cize göstermemiştir. Bunun sebebi; ümmeti Hristiyanlar gibi çıkmasınlar diye olsa gerektir.[1771]

Velînin kerâmeti nebînin mu'cizesindendir. Yani kerâmet mu'cizeden kaynaklanmaktadır. Şu halde, bu zikredilen türden mu'cize enbiyâdan da sadır olmadığına göre velîden zuhûru hiç mümkün değildir. Eğer öyle olsaydı fer'in asla üstünlüğü lâzım gelirdi ki, bu da aklen ve naklen mümkün değildir. Hülasa nebîye mu'cize olmayan velîye kerâmet olmaz.[1772]

Her velî velâyet çırasını peygamberinin mu'cize ocağından yakmıştır. Kişinin Peygamberine inkıyâd, ihlâs ve muhabbeti nekadarsa ondan o kadar nûr alır. Yine hakîkati keşfetmek de onun nûruyladır. ***"Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha yakındır..."***[1773] âyetinden, "çocuk babanın sırrı üzeredir" düsturunca, velînin velâyetinin, nebînin sırrı olduğunu çıkarmak mümkündür. ***"Ancak, (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar."***[1774] âyetinde zikredilen hakîkate evliyâ kerâmetleri de dahildir.[1775]

Evliyânın keşf ve kerâmeti hususunda meşâyih demişler ki; "onlar gaybdan söylemezler. Nûr-ı yakîn ile gördüklerini söylerler." Nitekim ***"O bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Ancak, (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar."***[1776] âyetinde evliyâullâh enbiyâya ilhak edilmiştir. Yani evliyâ enbiyânın naibleridir. Onlar Hakk'ın kendilerine izhâr ettiği mânâyı yine O'nun emri ile bilirler. Kendiliklerinden gaybı bilemezler.[1777]

Bazı muhakkikler demişlerdir ki, "keşf ehli olanlar bazı halleri mahalline varıp oradan görüp söylerler. Gayptan söylemezler. Onların makâmına ulaşamayanlara o hâl gayb, ulaşan kimselere ise keşf-i ilâhi ile ayandır." Sîvâsî'ye göre bu keşf ve şuhûdu sağlayan baştaki göz değildir. Onun için Halvetiye'nin kâmilleri halvette sûfilerin gözlerini bezle bağlarlar ki, gören gözün baş gözü olmadığını bilsinler. Çünkü gaybı müşâhede etmeyi beşere ve beşerin gözüne nisbet etmek doğru değildir.[1778]

Sîvâsî'ye göre evliyâdan zâhir olan kerâmetin hakîkatine delil; ashâbdan ve onlardan sonra gelen evliyâdan tevatür yoluyla sabit olan kerâmetlerdir. Hususen Kur'ân'da; Hz. Meryem'den ve Hz. Süleymân zamanında duâyla Belkıs'ın tahtını getiren kimseden sadır olan şey zikredilmiştir ki, bunlar birer kerâmettir. Şu halde kerâmetin vukuu zâhir ve sâbit

---

1771 A.g.e., vr. 70b.
1772 A.g.e., vr. 70a.
1773 Ahzâb, 33/6.
1774 Cin, 72/27.
1775 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 69ab.
1776 Cin, 72/26-27.
1777 Sîvâsî, a.g.e., vr. 69b; vr. *Letâifu'l-Ezhâr*, 7ob.
1778 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 69b-70a.

olduktan sonra, onun cevazı için isbata ihtiyaç yoktur. Ashâbdan kerâmetin vukuuna dair rivâyetler ise sayılamayacak kadar çoktur.[1779]

Evliyânın tayy-ı zamanla az zamanda uzak mesafeleri katetmelerini inkâr etmenin küfür olup olmaması hususunda ihtilâf vardır. Meselâ Belkıs'ın tahtının iki aylık mesafeden az zamanda(göz açıp yumma süresince)getirildiği kesin delille sabittir.[1780] Fakat onu getirenin Hz. Süleymân'ın vezîri Asaf b. Berhiyâ'nın olup olmadığı hususunda kesin delil yoktur. Bazıları onu Süleymân Peygamber'in mu'cize kuvvetiyle getirdiğini, bazıları da Hızır'ın getirdiğini söylemişlerdir. Bu iki görüş doğru ise bu olayı mu'cize olarak görmek gerekir. Bazıları da onu Cibril'in veya başka bir meleğin getirdiğini söylerler. Bu rivâyetler arasında en meşhur olanı onu getirenin Asaf olduğudur. Rivâyete göre Asaf, ism-i a'zam duâsını okuduğunda Belkıs'ın tahtı Süleymân Peygamber'in yanında hazır olmuştu. Bazıları bu İsm-i A'zam'ın "بسم الله الرحمن الرحيم" olduğunu, bazıları

[1781] "لا حول و لا قوت الا بالله" bazıları da her ikisinin birlikte İsm-i A'zam olduğunu söylemişlerdir.[1782]

Sîvâsî, Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Şerh-i Mevâkıf'ta söylediği; "Belkıs'ın köşkünü getirmek Süleymân Peygamber'in mu'cizesi değildi. Zira mu'cize nübüvvet davasına mukarin olduğu halde zâhir olandır. Bu mahal ile değildir."[1783] sözünü bu konuda delil olarak aynen aktarır.[1784]

Şerî'atin tekliflerinin hiç kimseden sakıt olmayacağını, söyleyen Sîvâsî, velî geçinen kimseden adete muhalif hâl zuhûr etse, ama haram yemeğe alışkın olsa, şarap içse veya büyük günah işlese, mertebesinden düşer.[1785] demektedir.

Velâyet ve kerâmeti izhâr etmenin mekrûh olduğunu, âriflerin bunu "hayz-ı ricâl" olarak gördüklerini ve mümkün oldukça müridlerini keşf ve kerâmete meyletmekten menettiklerini hatırlatırak *gerçek kerâmetin kerâmet-i ma'neviye olduğunu, dolayısıyla kerâmet-i sûrîye itibar edilmemesi gerektiğini* [1786] söyler.

Ona göre, keşf, kişinin aybını görmesidir. Kerâmet ise onu vücûdundan atmasıdır. Yani rûhun nefsi keşfetmesi onun aybını görmesiyledir. Kerâmet ise, o aybı ortadan kaldırmaktır.[1787] Kibir sebebi olan keşf ve kerâmet istemek ayıpların en büyüyüdür.[1788] Çünkü kerâmet düşmanları kaldırmaktır, kalkanları yıkmak istidrac ve şeytân işidir.[1789]

1779 A.g.e., vr. 69a.
1780 Bkz. Neml, 27/40.
1781 Tirmizî, Deavât, 57, 119.
1782 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 70b-71a.
1783 Bkz. el-Cürcânî, es-Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Matbaa-i Âmire, İst., 1311/1893, I/221.
1784 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 71a.
1785 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 67b.
1786 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 64a; *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 35b.
1787 Sîvâsî, *Bidâ'atu'l-Vâizîn*, vr. 64a.
1788 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 10a.
1789 Sîvâsî, *Dürer-i Akâid*, vr. 68b.

Sîvâsî keşf ehlinin içinde bulundukları tehlikeli duruma dikkat çekerek onların şeytân, Bel'am, Barsisa gibi istidrâctan ve tard olmaktan emin olmadıklarını da söyler.[1790]

Şeyhlik kerâmet satma vesvesesini bırakıp, rûhu kemâle erdirmekle olur. Çünkü *âhirette Cenâb-ı Hakk kullarından kerâmet istemez istikamet ister.* Bunun için de Kur'ân'da ***"...Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!.."***[1791] buyurmuştur. Şu halde sâlik, bana keşf ve kerâmet gerekmez, imânım kemâle ersin ve Hakk benden razı olsun demeli, günahlarına rağmen yerde yürüyüp başına taş yağmadığının da kerâmet olduğunu kabul etmelidir.[1792]

Sîvâsî'nin bu konuyla alâkalı kanâatini şu ifâdeleriyle özetlemek mümkündür: *"Kişinin nefsini bilip, ayıplarını duyması keşf-i a'zam, onu mücâhede, muhalefet ve riyâzetle kaldırması kerâmet-i azîmdir."*[1793]

3.7.2.1. Velîlerin Tasarrufları

Hz. Peygamber buyurur ki; **"Üstleri başları toz toprak, elbiseleri eski ve kendilerine önem verilmez nice insan vardır ki, 'Allahım şu işi şöyle yap(veya şu işi şöyle yapacaktır) diye yemin etseler, Allah onları yeminlerinde yalan çıkarmaz."**[1794]

Sîvâsî, Şârihlerin bu hadîsi şerhederken şunları söylediklerini nakleder: "Bu hadîste zikredilen kimseler bir ağaca "vallâhi taştır" deseler Allah o ağacı taşa tebdil eder. Zira evliyâ **"Onunla işitme, Onunla görme, Onunla tutma..."** sırrına vâsıl oldukları için nefesleri Rahmânın nefesinin nûrundan bir nûr olmuştur."[1795]

Sîvâsî'ye göre bu hadîs mufassaldır. Nitekim bu hadîste zikredilen sıfata girenler "كن فكان" sırrına erip bakışlarıyla bakırı altın zehiri şifa haline getirmek gibi, bir şeyi başka bir şekle dönüştürebilirler. Böyle kimselerin sermayeleri ise; aşk-ı Hüdâ, ihtiyâr-ı fenâ ve terk-i mâsivâdır.[1796]

Kâmillerden birisine "Hz. Îsâ ölüyü diriltti" dediklerinde, şöyle karşılık vermiş: " Hakk'ın emri ile yine fânî olacak bir bedeni ihyâ etmektense, Resûlullâh'ın sırrı ile ebedi bâkî olacak insan rûhuna hayât-ı tayyibe bağışlamayı daha üstün görürüm. Çünkü resûlullâhın sırrı ile rûhları ihyâ etmek, Hz. Îsâ'nın bedenleri diriltmesinden daha üstündür."[1797]

Sîvâsî, Hz. Peygamber'in; **"Ademin ahlâkını tebdil etmek aynını tebdil gibidir. Sen aynını bozmayınca huyunu bozamazsın"**[1798] hadîsini açıklarken

---

1790 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 35b.
1791 Hûd, 11/112.
1792 Sîvâsî, *Mi'yâr-ı Tarîk*, vr. 10a.
1793 Sîvâsî, *Miskâlu'l-Kulûb*, vr. 29a.
1794 Müslim, Birr, 40; Tirmizî, Menâkıb, 54.
1795 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 87a.
1796 A.g.e., vr. 87a.
1797 A.g.e., vr. 87b.
1798 Deylemî, I/233

şöyle demektedir: "Enbiyâ ve evliyânın Hakk'ın sırrıyla kötü ahlâkı iyi ahlâka tebdil etdikleri delillerle sabittir. Zaten evliyânın kerâmetine inananların delile ihtiyaçları yoktur. Şu halde nefsi emmarelikten çıkarıp memureliğe ve mutmainneliğe döndürenlere, eşyanın şeklini Hakk'ın kudreti ile tebdil etmek muhal değildir. Zira onların elleri Allah'ın kudret elinin mazharıdır. ***"...Attığın zaman da sen atmadın Allah attı..."***[1799] âyeti bu mânâya kafi delildir."[1800]

Sîvâsî'ye göre fenâfillâh olan ârifin murâdına erişmek için "يا الله" demesi Allah'ın "كن" demesi gibidir. Yani Hakk'ın sıfatı ona lisan olur, duâsı reddolunmaz. Çünkü sâlikin külliyeti fenâ bulunca tüm aza ve beşeriyeti de esmâda fenâ bulup eli, ayağı, gözü, kulağı, kalbi, irâdeti kudrete tebdil olur. O zamân Hak'la tutar, Hakk'la yürür, Hakk'la işitir ve görür. Onun için her dediği vücûda gelir. Ona göre ümmetin velîlerinde olan bu tasarruf sırrı ve irşâd nûru, enbiyânın kandilinden yansır.[1801]

Sîvâsî'ye göre tenbel ve ten perver kimseler fenâ makamına ermeden önce bu davada bulunamaz. Bu tevekkülü yapanın kalbinde öncelikle bir şeyi halktan isteme anlayışının yok olması gerekir. Yani aç kalan kimse halkın kapısını dolaşsa bu davaya ehil olmaz. Zira gerçek tevekkül ehli kimseler, elleri Hakk'ın hazinelerine erişip, tüm istediklerini elde etmişken, onları mâsivâdır diye îsâr edip fakrı seçerler. Hülasa Allah'tan başkasına ihtiyacını arzeden bu tâifeden olduğu iddiasında bulunamaz.[1802]

3.8. VAROLUŞ VE ZUHÛR

3.8.1. Esmâ

Sîvâsî evliyâya ait kitâplarda esmâ-i Zât'ın üçyüzonüç olarak gösterildiğini ve bunların esmâ-i sıfat ve ef'âl ile binbire ulaştığını söyler. Bu değerlendirmeye göre onsekiz bin âlemin aslı ***"O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır..."***[1803] adedince dört âlemdir. Diğer isimlerin her biri, melekût ve mülk âleminde olan mazharlarının pek çok nev'iyle yüzyirmidörtbin'den bir eksik olur.

Varlık çeşmesinin kaynağı bir isimdir. Arzın denizinde bulunan mahlukatın her biri bu isimden doğar. Sîvâsî bu ifadesiyle İbn Arabî'nin kanaatine iştirak ederek Allah ve Allah'ın isimlerinden başka bir isim(varlık) olmadığını, âlemdeki varlıkların hakîkatte ilâhi isimlerin görüntüsünü aksettiren bir ayna ve Hakk'ın tecellîleri olduğunu söyler.[1804]

Sîvâsî "Lafzatullâh"ın Allah'ın bütün sıfatlarını içine alan bir isim olduğunu onun için muhakkiklerin bu ismi, "ism-i âzâm' olarak gördüklerini söyler. Zira bu isim diğer sıfat, fiil

---

1799 Enfâl, 8/17.
1800 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 87b.
1801 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 5b.
1802 Sîvâsî, *Letâifu'l-Ezhâr*, vr. 88a.
1803 Hadîd, 57/3.
1804 Sîvâsî, a.g.e., vr. 6a. Krş. İbn Arabî, a.g.e., IV/196.

ve isimlerin tüm mertebe ve nûrlarını kendinde toplamıştır. Yani bütün isimlerin kaynağıdır. Hatta deniz mesabesindedir ve nehir ve göze mertebesinde olan isimlerin tümü ondan kaynaklanmaktadır.[1805]

Meselâ âlem-i semâdaki her bir gökde, ne kadar mahlukat varsa o mahlukatın her nev'i bir âlemdir. Kuru yerde olan, nebattât, hayvanât, ovada, dağda ve bunlar içinde olanlar ve asıl olan anâsır, mevâlid(Hayvanât, nebatât, maden kısmı) dokuz felek vs. hepsi bir âlemdir. Yani dağ, taş, vadi, gece, gündüz, ay, hâl, mazi, istikbâl, zamân, zemin, mekân, mekîn, yaratılmış ne varsa tümü esmâ-i ef'âlden birer isimden doğmuş âlemlerdir. Sîvâsî'ye göre cüz'î aklın bunlardan haberi yoktur. Bunlar ancak fikr-i imânî, akl-i esmâî ve kalb-i yakînî ile tefekkür edilince bilinir.[1806]

Sîvâsî bütün bu değerlendirmeleriyle, çokluk halinde görünen kainatın aslında bir tek hakikatin muhtelif şekillerle tecellisinden ibaret olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır.

3.8.2. İlk Akıl ve Âlemle İlişkisi

Varlık âleminde ilk mevcud olan **"Allah'ın yarattığı ilk şey nûrdur."**[1807] hadîsi gereğince nûr-ı Muhammedî'dir. Bu ilk cevher kendi kendine aşikâr ve başka şeyleri aydınlatması sebebiyle Peygamber tarafından "nûr" diye adlandırılmıştır. Bu "Nûr" yani ilk cevher **"Allah'ın ilk olarak yarattığı şey akıldır"**[1808] hadîsi gereğince "akıl", **"Allah'ın ilk olarak yarattığı şey kalemdir"**[1809] hadîsi gereğince "kalem" olarak isimlendirilmiştir. Bu cevher hakîkat itibariyle birdir. Farklı isimler verilse de o hakîkatin mahiyeti ve keyfiyeti değişmez. Sîvâsî'ye göre bu hadîslerde "rûh", "akıl" ve "kalem"in ayrı ayrı zikredilmiş olması "nûr"un bu vasıflarla tamamlanacağından dolayıdır.[1810]

Sûfîlere göre Allah ilk önce Peygamber'in ruhunu yaratmış, ondan da diğer varlıkların ruhlarını yaratmıştır. Böylece Cenab-ı Hakk akl-ı evvel kendisiyle eşya arasında bir vasıta kılmıştır.

Bu ilk mevcut olan akla "akl-ı küll" de denilir. Çünkü o, her şeyin aklı yani zabtıdır. Buna akıl demelerinin sebebi; kilitleyip açması asalet cihetinden ondan olduğu için, yahut tüm eşyayı fehm ve taakkul ettiği, mazhar-ı küll olup, tüm eşyanın sebeb-i zuhûru olduğu içindir. Âlemi kalem gibi zabt ettiği için kalem de derler. Allah bu kaleme "yaz" demiş, kalem de "Allah'ım ne yazayım?" deyince, Allah ona, kıyamete kadar var olacak bütün şeyleri yaz diye emretmiştir.[1811]

Melekût âleminin varlıklarına "âbâ", mülk âleminin varlıklarına ise "ümmühât" denir. Yani bu akl-ı küll (âbâ) mevcudatın babası, nefs-i küll (ümmühât) ise akl-ı küll'ün hatunu

---

1805 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 5b.
1806 Sîvâsî, *Mektup*, vr. 6a.
1807 Aclûnî, I/311.
1808 Aclûnî, I/309; Deylemî, II/13.
1809 Tirmizî, Kader, 17; Tefsîri Sûre, 68; Ahmed b. Hanbel, V/317; Aclûnî, I/309; Deylemî, II/12.
1810 Sîvâsî, a.g.e., vr. 9b.
1811 Bkz. Aclûnî, I/309.

yani tüm mevcudatın anası durumundadır. Bu ikisinin birleşmesinden "tabiat-ı külliye" yani mevâlid, maden, hayvan ve bitkiler meydana gelmiştir. Hülasa akıl aslı'l-usûldür. ondan nefs, nefsden eflak doğmuştur. Akl-ı küll'den sadır olan nefse nefs-i külli, feleke ise felek-i eflâk denilir. Yani eflâk, neyyirât (yıldızlar), fusûl-ı erba'a (bahar,yaz,güz,kış), tabâyı', anâsır hep akl-ı küll"den doğarlar.[1812]

Akl-ı küll Zât ayinesi, Nefs-i küll esmâ ayinesi, Tabîat-ı külliye ism-i Bâtın ayinesidir. İsm-i Zâhir ayinesi ise hebâ-i münbesdir. Cismin Sûreti önce burada zâhir olmuştur. Cisimde en evvel zâhir olan şekil dairevîdir. Filozoflar buna "heyûlâ", ehl-i sünnet ise, "Cüz-i lâ yetecezzâ"(atom) derler. Şekil, ism-i Zâhir ayinesidir. Taayyünde cism-i küll ism-i Hakîm'in mazharıdır. Tabîat-ı külliye tüm tabayı'ın ehâdiyyetü'l-cem'idir. Hebâ mevâddın ehâdiyyetü'l-cem'i; şekil, tüm teşahhusun ehâdiyyetü'l-cem'i, cism-i küll ise ecsâmın ehâdiyyetü'l-cem'idir. Bunların tümü ukûl(akıllar) meydanıdır. Nefisler meydanı değildir. Yani bu mertebeler, akılların seyri meydanıdır.[1813]

Hülasa, ibtida Zât'tan esmâ zuhûr ettiğinde esmâya "âlem-i ceberût" denildi. Ceberûtun aşağısına "arş" ve onun aşağısına da "melekût", onun aşağısına da "mülk" denildi. Tüm bu "mülk" ve "melekût"da bulunan eşyanın adedi onsekizbindir. Ceberût ve lâhut bunların dışındadır. "Allah'ın dışındaki âlem" den kasdedilen budur.[1814]

Sîvâsî'ye göre ceberût âlemi mülk ve melekût âlemi gibi bir âlem değildir. Çünki ceberût, mülk ve melekût âleminin özü ve hakîkatidir. Mülk ve melekût âlemi ise ceberût âleminin vechi, görüntüsüdür. Ceberût âleminde mevcut olan bütün varlıklar, maddi âlem vasıtasıyla aşikâr olmuştur.

3.8.3. Varlığın Mertebeleri (Merâtib-i Vücûd)

Mutasavvıflara göre vücûd birdir, o da Hakk'ın vücûdudur. Fakat onun mertebeleri çoktur. Bu mertebeler mutasavvıflarca ana hatlarıyla dört, beş ve yedili tasniflerle ele alınıp izah edilmiştir. Dörtlü tasnife göre vucudun mertebeleri; 1- Lâhût (Zât), 2- Ceberût (sıfatlar ve ilâhi isimler), 3- Melekût, (rûhlar ve misâl); 4- Nasut (şehadet) âlemlerine ayrılmıştır. Yedili tasnifte 1- Lâ taayyün, ehadiyyet, Zât-ı Sırf; 2- vahdet, hakîkat-i Muhammediyye; 3- vâhidiyyet, hakîkat-i insaniyye, ayan-ı sabite; 4- rûhlar; 5- misâl; 6- şehadet âlemi; 7- insan-ı kâmil olarak değerlendirilmiştir. Hazerat-ı hamse diye adlandırılan beşli tasnife göre yukardaki tasnifden farklı olarak melekût âlemi iki mertebe olarak kabul edilmiştir. Böylece vücud; 1- Zât-ı sırf, lâ taayyün, ahadiyyet; 2-vâhidiyyet; 3- ervah; misâl; 5- şehadet ve insan-ı kâmil mertebelerine ayrılmıştır.[1815]

1812 Sîvâsî, a.g.e., vr. 10a.
1813 A.g.e., vr. 7b.
1814 A.g.e., vr. 10a.
1815 Tahralı, Mustafa, "Fususu'l- Hikem Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alakalı Bazı Meseleler" Ahmet Avni Konuk, *Fususu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* girişinde, Dergâh Yay. İst., 1987, I/XLVI.

Sîvâsî Efendi de bu beşli tasnifi esas almakla beraber, yukarıda verdiğimiz tasniften biraz daha farklı olarak varlık mertebelerini şöyle tasnif etmekte ve değerlendirmektedir:

Ceberûtun(Berzâh âlemi) ayineleri yani Hakk'ın cemâl ayineleri beş hazrettir. Buna hazerat-ı hamse, bâtın-ı cemi', hazerat-ı külliye, hakîkatü'l-hakayık da derler. Hakîkatü'l-hakayık esmâdır ve mahluk değildir. Cemâlullâha bu beş hazretten nazar edilir. Bu beş mertebe de beş âlemdir. Bu âlemin halkı ve sakini beni Ademdir ki, Adem hakîkatte berzah-ı câmi'dir. (İnsân-ı hakîkî yani halkla Hakk arasında bir perde ve makâmdır.) (Ceberûtat) sûret-i halk ve sıfata Hakk'ın ayine-i külliyesidir.[1816]

Sîvâsî bu beş hazreti şöyle sıralamaktadır:

3.8.3.1. Âlem-i Gayb-ı Mutlak;

Bu mertebe mertebe-i bâtıniye diğer adıyla gayb-ı mutlak mertebesidir. Bu mertebe aslı'l-usûl olup, tüm hazerat ve mevcudatın mebde-i sebeb-i zuhûrudur. Bu mertebenin furuu ise üç mertebedir.[1817]

3.8.3.1.1. Itlak-ı Mutlak Mertebesi;

Bu mertebede vücûd "la taayyündür", yani her türlü kayıttan hatta ıtlâk kaydından bile münezzehtir. Şekli ve sûreti yoktur. Ona nice ve nite denilmez. Bu mertebeye vücûd-ı baht da denir ki, sırf ve halis vücûd demektir. Sîvâsî'nin tabiriyle Cenâb-ı Hakk'ın vücûd-ı baht-ı sadesidir. Yani safi vücûd meydanıdır. Bu mertebede henüz ceberût ve melekût âleminin mazharı taayyun bulmamış yani damla henüz denizden ayrılıp seçilmemiştir. Bundan doylayı bu mertebeye taayyünsüzlük mertebesi adı da verilmiştir. Herhangi bir vasıta ile bu mertebenin anlaşılması mümkün değildir.[1818]

3.8.3.1.2. Zât-ı Mutlak'ın Ehâdiyetle Taayyün-i Sânîsi

Zâtın Zât'a tecellî ettiği ilk mertebedir. Bu mertebede henüz esmâ ve sıfatın itibarı yoktur. Yani haric ve vaki'de bir mertebenin görünmesi ve zuhûru sözkonusu değildir. Mânâ mücerred, mefhum harfdir. Vücûd-ı Zât meydanıdır. Zât kendisindeki sıfat ve isimleri mücmelen bilir. Sıfatlar bu mertebede Zât'ın aynı olduğundan bu biliş de Hakk'ın kendi Zât'ını bilmesinden ibâret olur. Bu mertebeye mertebe-i ehâdiyyet ve taayyün-i evvel de denir.[1819]

3.8.3.1.3. Hakk'ın Vâhidiyyetle Taayyünü Mertebesi

Bu mertebe, sıfat âlemidir. Zât'ın sıfatlarıyla bilinmesidir. Vücûd-ı esmâ sahrasıdır. Hazret-i uluhiyet esmâ ile müsemmadır. Lâhuttan ceberûta seyrdir. Bu mertebeye "mertebe-i

---

1816 Sîvâsî, a.g.e., vr. 7a.
1817 A.g.e., vr. 7a.
1818 A.g.e., vr. 7a.
1819 A.g.e., vr. 7a.

vâhidiyyet" ve "taayyün-i sânî" de denilir. Sîvâsî'ye göre bu üç mertebenin hepsi kadîmdir. Takdim ve te'hirleri aklîdir zamana bağlı değildir.[1820]

3.8.3.2. Âlem-i Ervâh Mertebesi

Vücûd ilk mertebede isim ve sıfattan mücerred ve mutlak itibar olunmuştu. **"Ben gizli bir hazine idim; bilinmemi istedim. Halkı bilinmem için yarattım."**[1821] hadîsinde işâret edilen "bilinmek isteme" sırrından sonra Zât Zât'a tecellî edip, isimler zuhûr etti. Çünkü Allah ile kainat arasındaki irtibatı sağlayan ilâhî isimlerdir. İsim de mazharını istedi ve halk zâhir oldu. Bu mertebe rûhlar meydanıdır. Tüm mezâhirin zuhûruna ve vücûdunun neticelerine sebeb-i mukaddemedir. Bu mertebeye "akl-i küll", "iletü'l-ilel", "hafî", "rûh-ı Muhammed", "kalem" de denir. Nefs-i küll kemâlini burada bulur. Tüm mevcudat bu mücmelin tafsili ve bu tohumun dalı budağı gibidir. Fakat Allah'ın isimlerinden ayrı bir âlem yoktur. Âlem Allah'ın güzel isimlerinden ibârettir.[1822]

3.8.3.3. Hazret-i Hayâl-i Mutlak Mertebesi

Rûhlar ve cisimlerin tümü bu berzahdadır. Bu hazrete "âlem-i misâl" de denir. Burada her eşyanın birer misâli vücûdu vardır. Âlem-i melekût ve lâhuttan gelen ilâhî feyz cismânî âleme bu âlem vasıtasıyla ulaştığı için, şuhûd ehli kendisinden uzakta olan dostunu görmek istese ona bakar.[1823] Bu misâl âlemi, ilim-ayn, rûh-cisim, sûret-ma'nâ arasında garib bir âlemdir ki, her iki tarafa da ayinedir. Yani rûhlar âlemi ile cisimler âlemi arasında bir âlemdir. Misâl âlemi arş, kürsi, yedi sema, dört unsur ve bunlarda mevcut olan her şeyi içine almıştır. Bu kürsi-yi hayâl onun için geniştir. Hatta bu makâmda azl-nasb, sıhhat-maraz, fakr-ğına, mevt-hayât ve sair zıdlar misâlleri ile bulunmakta ve buradan zâhir olmaktadır.[1824]

3.8.3.4. Âlem-i Mülk ve Şehâdet Mertebesi:

Bu mertebe Vücûd'un hariçte cisim ve madde sûretinde tecellisidir. Bunların hakîkati ise mir'âtü'l-küll olan rûh-ı âriftir. Çünkü insandaki rûh(hayât) hem en aşikâr ve hem de en mükemmeldir. Geri kalanı şekil gibidir. Zira bilen odur ve bilinen onun hakîkatidir.[1825]

3.8.3.5. İnsân-ı Kâmil;

Bu mertebe, cismânî ve nûranî, vahdet ve vâhidiyyet mertebelerini kendinde toplayan bir mertebedir ki, buna "mertebe-i câmi'â" veya "insan-ı kâmil" de denir. Müellifimize göre

---

1820 A.g.e., vr. 7a.
1821 Bkz. Aclûnî, II/173. Bu hadis hakkındaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfi*, (sadeleştirme) Misvâk Neşriyat, İst., 1980.
1822 Sîvâsî, a.g.e., vr. 7a.
1823 A.g.e., vr. 7b.
1824 A.g.e., vr. 8a.
1825 A.g.e., vr. 8b.

İnsân-ı kâmil; Allah'ın esmâ ve sıfatlarının en mükemmel şekliyle tecellî ettiği ve bütün bu ilâhî mânâları toplayan kemâlatının hamili, celâl, cemâl, lutuf ve kemâl vasıflarının aynasıdır. İbn Arabî'ye göre, âlem önce rûhsuz bir karaltı şeklinde idi. Bu karaltıyı gidermek gerekiyordu ve insan yaratıldı. O da bu âlemin aydınlık kaynağı oldu. Bu bağlamda mişkât onun bedeni, kandil kalbi, fitil rûhudur.[1826]

Sîvâsî Efendi insan-ı kâmil makâmına erişmek için sâlikin seyri hakkında şu değerlendirmeyi yapar: "Kul riyâzetle bedenini, terkle kalbini, vecdiyle rûhunu mahvederse nûr-ı fer'î nûr-ı aslide fenâ bulur. Hayy ve Kayyûm sıfatları üzere hayât-ı hayyda fani ve onunla baki, kıyam-ı Kayyûm'da fani ve onunla baki olup **"Onu sevdiğim vakit, gören gözü, işiten kulağı olurum..."**[1827] izzetine ve "كن فكان" sırrına erer, murâdı murâdullâh olur. O cem' makâmına erip, Mahbûb'da mahvolmakla muhabbet, mahbub, şâhid, meşhud, fakir, zengin zâlim li-nefsihi, cehûl li-gayri rabbihi hepsi bir olup, âlem-i ıtlâka ve cihan-ı istiğraka düşünce de nara düşen demir gibi olur. Cem'ü'l-cemde ayna ile cemâli farkeder ki, kemâl budur. Bu makâmda derya derya, katre katre olur. Yine şerî'at, ma'rifet, hakîkat âlemlerinin tümü bir olur. Böylece o kişi cem'ü'l-cem hükmüyle seçilir ve insan-ı Kâmil diye adlandırılır."[1828]

3.8.4. NÛR-I MUHAMMEDÎ

Sîvâsî'ye göre, ***"Şüphesiz ki size Allah'dan bir nûr ve çok açık bir kitâp geldi."***[1829] âyetinde geçen "nûr"dan maksat Hz. Muhammed'dir. Hz. Peygamber dünyaya gelmeden önce o nûrun yüzyirmidörtbin Peygamber'den matla'ı ve hamili vardır ki, mertebe mertebe nûr-ı mesfur o ayinelerden zuhûr etmiş, o nûr ile ümmetlerine yol göstermişlerdir.[1830]

Müellifimizin aktardığına göre ***"Hani Allah, peygamberlerden: "Ben size Kitâp ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz" diye söz almış, "kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?" dediğinde, "kabul ettik" cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim, buyurmuştu."***[1831] âyeti hakkında müfessirler demişlerdir ki, "Cenâb-ı Hakk peygamberlerin rûhundan iki mahalde ahd almıştır. Bunlardan biri; âlem-i ervâhda, diğeri nübüvvet verildiğindedir. Bu ahdin Hz. Peygamber'den nübüvvet verildiğinde alınması o nûra matla' olmak, ona imân getirmenin gereğine ima içindir."[1832]

1826 Sîvâsî, a.g.e., vr. 8a.
1827 Bkz. Buhârî , Rikâk, 38.
1828 Sîvâsî, a.g.e., vr. 8ab.
1829 Maide, 5/15.
1830 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 22a.
1831 Âl-i İmrân, 3/81.
1832 Sîvâsî, a.g.e., vr. 22b.

Sîvâsî Hz. Muhammedin veladetinden sonra her devirde enbiyâ ve resûller adedince 124000 velînin gelip onun nûruna hamil olduğunu böylece onlarda kabiliyetlerine göre nûr-ı Muhammedi tulu' ettiğini[1833] söyledikten sonra şu dörtlüğü bu hakîkate işâret eder:

Ne Cüneyd'den doğdu ne Mansurdan
Kah Şibli'den gehi Tayfur'dan
Cümlesinden zâhir olan vecd ve hâl
Sırr-ı Ahmeddir ki doğdu lâ-mahâl.

Sîvâsî Efendi bu ifâdeleriyle sadece peygamberlerin değil, velîlerin de Hz. Peygamber'in hakîkatine erdiklerini yani nûr-ı Muhammedinin mazharı olduklarını dile getirmektedir. Zira velîler Hz. Peygamber'in varisleridir ve onun temsil ettiği ilâhi hakîkat velîler vasıtasıyla insanlara ulaşmaktadır.[1834]

Müellifimize göre **"...Ben Ebû'l-Kasım'ım Allah bana verir ben de taksim ederim."**[1835] hadîsi üzere aşıklar, ârifler ve ulamâdan doğan aşk, irfân, ilim, vecd, makâm ve hallerin tümü Hz. Muhammed'in nûrundan doğmuştur. Yani ârîflerin rûh damlaları Hz. Peygamber'in rûh denizinden kaynaklanmaktadır. Yani Hz. Muhammed, taayyün âleminin mebdeidir.[1836]

Sîvâsî'ye göre Hızır, İlyas, kutb ve sultânların tasarruf ve kuvveti, aşıkların aşkı, güzellerin cemâli, üstadların kemâli, çiçeklerde olan renk, koku, nakış, bal ve şekerin lezzeti, gülün letafeti, dikenin celâleti ve eşyanın tümünde olan lutuf, cemâl, kahr ve celâl sıfatlarının tümü Hz. Peygamber'in celâl ve cemâlinden taksim olmuştur.[1837]

Zülfünü istersen ol ism-i Celâl'e muttasıl,
Kim celâlin mâverâsıdır Cemâl'e muttasıl.[1838]

Müellifimize göre Hz. Muhammed bütün bunların aslı ve ser-çeşmesi olduğu için ona **"Ebû'l-Kasım"** denilmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber kendisinden başkasına **"Benim ismimi ve künyemi bir arada kullanmayınız."**[1839] buyurarak "Ebû'l-Kâsım" denilmesine razı olmamıştır.[1840]

Hakîkat-i Muhammediye'nin İsm-i A'zam olduğunu söyleyen müellifimiz, evliyânın büyüklerinin ona illetü'l-ilel, illetü'l-ûlâ, akl-ı evvel, akl-ı küll, rûhu'r-rûh, rûh-ı izâfî de dediklerini belirtir. Hakîkat-ı Muhammediye vücûd-ı ceberût-ı Muhammedi'dir ki, bu aynı zamanda sâlikin rûh-ı izafisi olup, câmi'-i esmâ ve sıfattır. Tüm evliyâ ve enbiyânın kemâlatı, onun mertebelerinin bir yansımasıdır.[1841]

Bu bölümle ilgili sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Sîvâsî Efendi tasavvufî konularda her ne kadar pratik yönü esas almış olsa da, tasavvuf felsefesini ilgilendiren teorik meselere

---

1833 A.g.e., vr. 22b.
1834 A.g.e., vr. 22b.
1835 Bkz. Ahmed b. Hanbel, II/433, III/301; Müslim, Adab, 5.
1836 Sîvâsî, a.g.e., vr. 23a.
1837 Sîvâsî, a.g.e., vr. 23a.
1838 Sîvâsî, *Dîvân*, 11b.
1839 Ahmed b. Hanbel, II/433, 510; III/301; Müslim, Adab, 1, 3, 4, 5, 8; Tirmizî, Edeb, 68.
1840 Sîvâsî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, vr. 23b.
1841 Sîvâsî, *Mektup*, vr. 4b.

de değinmiştir. Fakat bunu yaparken teorik meselelerin pratik hayata yönelik taraflarını da ihmal etmemiştir. Çünkü o bir şeyi nazarî olarak bilmektense şuurlu olarak yaşama temayülündedir.

Bu bölümde tesbit etmeye çalıştığımız bir diğer husus da onun eserlerinde vahdet-i vücud'dan ismen bahsetmese de onu tevhid-i hakiki mertebesi olarak ele alıp incelemiş olmasıdır. Bu arada onun bu hususlaki görüşlerinin büyük bir ekseriyetinin Hüsam Dede'ye gönderdiği Mektup'ta yer verip, diğer eserlerinde fazlaca yer vermemiş olması, bu konuları ehil olan kimselerin bilmesi gerektiği şeklinde bir kanaat taşıdığını göstermektedir.

Bütün bunlar yanında onun gerek âyet, gerekse hadîsleri mahallinde hem zâhirî hem de işarî manalarıyla kullanmadaki rahatlığı ve bu kaynaklara sıkça müracaat etmiş olması, onun muhakkîk bir sûfî olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Abdulmecîd-i Sîvâsî hakkında günümüze kadar kapsamlı bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma onu değişik yönleriyle tanıtma, mevcut eserleri ve tasavvufî görüşleri hakkında bilgi vermeyi hedeflemiştir. Çalışmamızda vardığımız sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Abdulmecîd-i Sîvâsî Halvetiyye tarîkatı şeyhlerinden Muharrem Efendi'nin oğlu ve yine aynı tarîkatın Şemsiyye kolu müessisi olan Şeyh Şemseddîn-i Sîvâsî'nin yeğenidir. Hemen bütün aile efradı bu tarîkata mensuptur. Bu durum onun küçük yaştan itibaren tasavvuf kültürüyle yetişmesine vesile olmuştur.

Abdulmecîd-i Sîvâsî otuz yıl kadar bu çevrede medrese tahsilini sürdürdükten sonra tasavvufa sülûk ederek kısa zamanda şeyhlik makamına yükselmiştir. Bu durum onun şerî'at ve tarîkatı gerçek anlamda uzlaştıran bir anlayışa sahip olmasında etkili olmuştur.

Abdulmecîd-i Sîvâsî zâhirî ve batınî ilimlerdeki şöhreti sebebiyle III.Mehmed tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Bu sayede Şemsiyye şubesi taşradan merkeze taşınmıştır ki, bu durum onun şahsiyetinin ve bağlı bulunduğu tarîkatı temsil kabiliyetinin gücünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Abdulmecîd-i Sîvâsî İstanbul'a geldikten sonra bir taraftan tekkesinde müridlerini irşada çalışırken, diğer taraftan da başta Ayasofya olmak üzere İstanbul'un merkez camilerinde verdiği va'zlarla halkı irşad etmeye devam etmiş, Sultan Ahmed Camii'nin yapılmasıyla buraya vaiz olarak atanmış ve hizmetini yürütmüştür. Sîvâsî'nin pek çok ilim adamı ve vaizler zümresinin bulunduğu bir dönemde İstanbul'un önemli camilerine vaiz olarak tayin edilmesi ve bu va'zlara aşırı rağbet gösterilmesi, onun ilmî kapasitesi yanında, iyi bir hatip olduğunu ve içinde yaşadığı toplumla bütünleşebildiğini ortaya koymaktadır.

Sîvâsî, devrin idarecileriyle, özellikle padişahlarla iyi münasebetler içinde olmuş, zaman zaman toplumdaki bozulmalara dikkat çekmiş, bunun düzeltilmesi hususundaki fikirlerini devlet adamlarına gerek yazılı gerekse sözlü olarak söylemekten çekinmemiştir. Diğer taraftan devlete hizmet ve sadakati benimsemiş, padişahları ulü'l-emr görüp onları yeri geldiğinde övmekten de geri durmamıştır.

Sîvâsî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı'nın kurucu güçlerinden olan tarîkat ve medrese erbâbı arasında dikkat çekici olaylar tezâhür etmiş, tekke-medrese münasebetleri daha önceki dönemlerden farklı olarak ilmî ve ahlâkî çizgiyi aşmış, her iki tarafın birbirlerine bakışında değişme ve sertleşme görülmeye başlamıştır. Bu tezahürler, söz konusu çevrelerin birbirlerini toplumdaki bozulmalardan sorumlu tutup, idareye şikâyet etmeleri ve değişik mahfillerde birbirlerini suçlamaları şeklinde kendini göstermiştir. Bu sebepten dolayı da her iki taraf arasında ciddi tartışmalar cereyan etmiştir. Sîvâsî bu tartışmalara doğrudan katılarak, tasavvuf ve tarikatleri savunmuştur. Bu tartışmalarda

mutasavvıfların savunduğu fikirler Sîvâsî ile; karşı görüşler de Kadı-zâde ile özdeşleşmiş ve taraflar arasındaki tartışmalar Kadı-zâdeliler-Sîvâsîler mücadelesi olarak tarihe geçmiştir. Kadı-zâde'nin sebep olduğu bu münakaşaların ulaştığı vahim sonuçlar, Sîvâsî'nin ona karşı çıkışındaki gerekçelerin ne kadar haklı olduğunu da ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu olayların yaşandığı dönemde İstanbul'da bir çok mutasavvıf ve alim bulunmasına rağmen, Sîvâsî'nin öne çıkıp, düşüncelerini çekinmeden söyleyebilmesi, medenî cesaret sahibi bir kişiliğe sahip olduğunu da göstermektedir.

Sîvâsî Efendi'nin yaşadığı dönemde tarîkatlerin yaygınlığı artmış, buna bağlı olarak tarîkat zümreleri arasında muhtelif kanâat ve inanç farklılıkları da gelişmiştir. Bunlardan bir kısmının tavırları şerî'atin zâhirine uygun, bazılarınınki de aykırı olduğundan, bu sonrakiler hakında bazan devlet tarafından takibat yapılmış, onlar da faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüşlerdir. İşte Sîvâsî Efendi de bu dönemde bir taraftan tarîkatlere karşı yürütülen taassub ile mücadele ederken, diğer taraftan da, faaliyetlerini gizlice sürdüren Melâmiler ve özellikle İdris-i Muhtefî'nin şeriate muhalif gözüken görüş ve davranışlarına şiddetle karşı çıkmış, herkesin havsalasına sığmayacak taşkın fikirlerin yayılmasına mani olmaya çalışmıştır. Onun bu tavrını şeriate bağlıklıktaki hassasiyetine ve kişisel mizacına bağlamak mümkündür. Ayrıca bu durum onun devletin bu tür hareketlere bakışıyla paralellik arzettiğini de göstermektedir.

Sîvâsî'nin en mümeyyiz vasfı belki de Ehl-i Sünnet'in aşırı bir bağlısı ve savunucusu olmasıdır. Onun bütün arzusunun müslümanların yaşayışlarını Kur'an ve sünnete uydurmaları ve ahlaklarını yüceltmeleri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu doğrultuda o, gerek tarîkat gerekse şerî'at meselelerini izah ederken, İslâmî geleneğe uymuş, görüşlerini dile getirirken âyet ve hadisleri sıkça kullanmış, farklı kaynaklardan yaptığı nakillerle bu görüşlerini te'yid etmeye çalışmıştır. Bu arada meşhur sûfîlerin görüşlerini vermeyi de ihmal etmemiştir.

Müteşerri' bir sûfî vasfıyla öne çıkan Sîvâsî, tarîkat anlayışında tevhîd merkezli, halis niyet esaslı ve amelî ağırlıklı davranmayı hakim kılma çabasındadır. Çünkü o, bir şeyi nazarî olarak bilmenin, fiilen yaşanmadıkça insana fazla bir şey kazandırmayacağı kanaatindedir. Bunun için, ona göre gerekli olan, öncelikle şeriati yaşamak, sonra bir mürşidin rehberliğinde nefsi tezkiye ve ruhu tasfiye ile sülûkünü tamamlamaya çalışmaktır. Sîvâsî'ye göre bu yol ruhsat değil azîmet yoludur. Ona göre seferlerin en zoru, Allâh'a doğru seyir (seyr ilellâh) dir. Onun ısrarla vurguladığı husus, nefse muhalefet edip, doğrudan Allah'a yönelmek, Allah'tan alıkoyan şeylerden uzak durup, salihlerle sohbet ve kâmil bir şeyhin rehberliğinde yürümektir. Çünkü amellerin sahîh olması ancak bu hususlara bağlılıkla mümkündür.

Sîvâsi tasavvufî görüşlerini verirken meseleye bir pratisyen ve eğitici sıfatıyla yaklaşmış, sülûkun tatbiki yönüne eğilmiştir. Yani o, tasavvufun teorik yönüyle ele alınmasındansa, bizzat yaşayarak ortaya koymadan yanadır. Bunun yanında tasavvufun

teorik yönüne de değinmiş, vahdet-i vücûd anlayışına yakın açıklamalarda da bulunmuş, fakat bu meselelerle ehil olanların ilgilenmesini istemiştir. Konuları açıklarken anlaşılması güç olan mevzuları teşbih ve temsillerle açıklamaya çalışmıştır ki, bu onun kullandığı üslûbun bir özelliğini teşkil etmektedir.

Sîvâsî tasavvuf meselelerine ve tarîkat âdâbına vakıf bir şahsiyet olduğu halde tarîkat usul ve âdâbı açısından tecdîde gitmemiştir. Fakat yaptığı hizmetlerden dolayı Şemsiyye şubesinin Sîvasiyye ismiyle anılmasında etkili olmuştur. Sîvâsiyye her ne kadar kaynaklarda Abdüehad-ı Nûrî es-Sîvâsî tarafından tesis edilen bir kol olarak gösterilse de, bu onun yaptığı tecdîdden dolayı kendi adına nisbet edilmesinden değil, belki Sîvâsî'nin yaptığı hizmetlerden dolayı Şemsiyye'nin bu isimle anılması ve yaygınlık kazanması sebebiyle olmuştur.

Anadolu'nun değişik yerlerine birçok halîfe göndermesi ve bunlar arasında Abdulahad-ı Nûrî gibi önemli bir şahsiyetin bulunması, onun tarîkattaki nüfuz ve tesirini de göstermektedir.

Çalışmalarımız neticesinde Sîvâsî'nin yirmiden fazla eserini tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu eserlerden bir kısmı te'lif, bir kısmı da tercümedir. Fakat onun eserleri tesbit ettiklerimizle sınırlı değildir. Çünkü kaynaklarda adı geçip de tesbit edemediğimiz eserleri de vardır. Bunlar içerisinde özellikle Hediyyetü'l-İhvan'da onun tasavvufî şahsiyetini yansıttığı söylenen Kahru's-Sûs adlı eserini malesef elde edemedik. Diğer elde edemediğimiz eserleri genelde risâle tarzındadır. Fakat yine de tesbit ettiğimiz eserler onun düşüncelerini tesbit açısından yeterli malumatı verecek niteliktedir. Sîvâsî'nin tesbit ettiğimiz eserleri, onun tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimlerle, Arapça ve Farsça gramer ilmine vakıf derin bilgi sahibi bir alim ve tasavvuf kültürüne hakim kâmil bir zat olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Sîvâsî bu ilimler yanında, yazdığı şiirler ve oluşturduğu Dîvan'ıyla da üzerinde durulmaya değer bir edebî kişiliğe sahiptir. Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanan Sîvâsî Efendi'ye Dîvân sâhibi bir şâir olmasına rağmen, ne edebiyat tarihçileri ne de tezkire yazarları eserlerinde yer vermemişlerdir. Bunun sebebi bizce onun edebî yönden hiç önemsenmeyecek bir şahsiyet olması değil; belki dönemindeki şâirlerinden farklı olarak, şiiri sırf sanat telâkki etmemiş olması ve şiirlerinin hemen hepsinin tasavvufî muhtevâlı olması, yani tekke şiirini yansıtmasıdır. Çünkü o, şiiri sanat için değil, halkın dinî, içtimâî ve rûhî eğitimi için bir vasıta olarak kullanmış, düşünce ve fikirlerini okuyucuya sade bir tarzda ve samimi bir şekilde ifâde etme ve aktarma gayretinde olmuştur. Ekserisi Türkçe olmakla beraber, az da olsa Arapça ve Farsça şiirler de kaleme almıştır. Ayrıca Mesnevî'ye yazmış olduğu şerhin, ilk Mesnevî şerhlerinden birisi olması ve Cezîre-i Mesnevî'ye yaptığı şerhin de diğerlerine nisbetle daha kapsamlı olması, onun bu sahada da yetkili birisi olduğunu göstermektedir.

Netice olarak tetkiklerimiz göstermiştir ki, Abdülmecîd-i Sîvâsî Türk tasavvuf ve tefekkür tarihi, hatta Türk edebiyatı tarihi açısından ihmal edilmemesi gereken önemli bir şahsiyettir.

KAYNAKLAR

Abdullah-ı Bosnevî. *Cilâu Uyûni'l-Arâyisi'l-Muhaddara* (Kaside-i Abdulmecîd-i Sîvâsî), Süleymâniye Ktp., Ayasofya Kitâplığı, No: 2077/5.

Abdulehad-ı Nûrî-i Sîvâsî. *Silsilenâme-i Abdulehad-ı Nûrî*, Süleymâniye Ktp., Çelebi Abdullah, No: 172.

el- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*, Tash: Ahmet Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983, I-II c. 3. bs..

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1398/1978, I-IV c.

Ahmed Rif'at(Topal), *Mir'âtu'l-Makâsıd fi Def'il-Mefâsid*, İst., 1293/1876.

Ahmet Rif'at Efendi. *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, Mahmut Bey Matb., İst., 1299/1881, I-VII c.

Akgündüz, Ahmet. *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor II*, Nil yay., İzmir, 1990.

Akkuş, Mehmet, "Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslâmlaşmada Rolü" *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşr., İst., 1991, 133-142 s.

Aksoy, Hasan. *Şemseddîn Sîvâsî, Hayatı Eserleri ve Mevlidi* (Tenkidli Neşr) Basılmamış Doktora Tezi, İst., 1983.

Yurt, Ali İhsan, Kaçalin, Mustafa. *Akşemseddîn Hayatı ve Eserleri*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., No: 74, İst., 1994. 472 s.

Altıntaş, Hayrani. "Tasavvuf", *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, c.XXXI, (Fakültenin Kuruluşunun Kırkıncı Yıl Özel Sayısı), Ank., 1989. 73-83 s.

_____, *Tasavvuf Tarihi*, A. Ü. İlahiyat Fak. Yay., No:171, Ank., 1986. 170 s.

Ankaravî, Rusûhî İsmail Efendi. *Minhâcü'l-Fukarâ*, Rıza Efendi Matb., İst., 1286/1869, 281+29 s.

_____, *Hüccetü's-Semâ'*, Süleymâniye Ktp., Pertev Paşa, No: 255/2.

Arslan, Ahmet Turan, "İmâm Birgivî ve Tasavvuf", *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, Vefa Yayıncılık, İst., 1993, 413-430 s.

_____, *İmâm Birgivi, Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyât, İst., 1992, 186 s.

Asım Efendi. *Kâmûs Tercemesi*, Matbaa-i Osmaniye, İst. 1304-1305, I-III c.

Aşıkî, Derviş Ahmed. *Aşık Paşaoğlu Târihi*, Haz. H. Nihal Atsız, Kültür ve Turizim Bakanlığı Yay., No: 604, Ank. 1985, 206 s.

Aşkar, Mustafa. *İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsî, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Vera Yay., Ank., 1996, 122 s.

Aşkun, Vehbi Cem. *Sivas Şâirleri*, Sivas, 1948.

Ateş Süleyman. *İşari Tefsir Okulu*, A.Ü. İlahiyat Fak., Yay., No:122, Ank. 1974.

_____, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Sönmez Neşriyât, İst., 1969, 174+78 s.

_____, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyât, İst., 1992, 594 s.

Attâr, Feridüddîn Ebû Hamid Muhammed b. İbrahîm. *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Terc. Süleyman Uludağ, Erdem Yay., İst., 1991, 862 s.

Ayan, Hüseyin. *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Ünv. Edebiyat Fak. Yay., Erzurum, 1981, 399 s.

Aydınlı, Abdullah. *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*, Seha Neşriyât, İst., 1986. 248 s.

Aynî Mehmed Ali. *İslâm Tasavvuf Târihi*, Sad. H. R. Yananlı, Akabe Yay., İst., 1985.

_____, *İslâm Tasavvuf Tarihi*, Sad. H. R. Yananlı, Akabe Yay., İst. 1985, 208 s.

_____, *Hacı Bayram Veli*, Sad. H. R. Yananlı, Akabe yay., İst., 1986. 214 s.

_____, *Tasavvuf Târihi* (Taşbasma), Darulfünun İlahiyât Fak. Talebe Cemiyeti Neşriyâtı, Darulfünun Matb., İst., 1341/1922.

_____, *Türk Ahlâkçıları*, Kitâbevi Yay., İst., 1993, 210 s.

Ayvansarâyî, Hüseyin b. İsmail. *Tercümetü'l-Meşâyih*, Süleymâniye Ktp., Esat Efendi, No: 1375.

Ayverdi, Samiha. *Âbide Şahsiyetler*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri:11, İst., 1976.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, (Keşfu'z-Zunûn Zeyli), Milli Eğitim Basımevi, İst., 1945-1947. I-II c.

Baktır, Mustafa. *İslamda İlk Eğitim Müessesesi*, Suffa Ashâbı, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 1984. 230 s.

Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfân Matbaası, İst., 1976.715 s.

Bandırmalı-zâde Ahmed Münib. *Mir'âtu't-Turuk*, Cemal Efendi Matbaası, İst., 1306/1888.

Barkan, Ö. Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I; İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, c. II, İst., 1974, 279-304 s.

Bayrak, M. Orhan. *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*, (1453-1978), Türkiye Anıtlar Derneği, İst. Şubesi Yay. İst., 1979, 276 s.

Bayraktar, Mehmed. "Tasavvufa Yabancı Tesir Meselesi", *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, (Vefâtının 10. Yılında M.Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu, 10-11 Kasım 1991), Haz. Çoşkun Yılmaz, Seha Neşriyât, İst., 1991, 91-100 s.

Beyhâkî, İmâm Ebi Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *Şu'abu'l-Îman*, Tah. Ebû Hacer Zağlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I-IX c.

Bilmen Ömer Nasuhî. *Büyük Tefsir Tarihi(Tabakâtü'l-müfessirin)*, Bilmen Yay., İst., 1974, I-II c.

Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yay, Ank., 1987, 307 s.

Buhârî, Ebi Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahîm b. el-Muğireti b. Berdizbeh. *Sahîhü'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst. tsz. I-VIII c.

Bursalı İsmail Hakkı. *Ma'nevi Ufuklar II (Kitâbu'l-Hitab)*, Sad. İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İst., tsz., I-II c.

Bursalı Mehmed Tahir. *Meşâyih-i Osmaniye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, Kütüphâne-i İslâm, İst., 1318/1908. 49 s.

_____, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İst., tsz., I-III c.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Silsile-i Tarîk-ı Celveti*, Haydarpaşa Hastahanesi Matb. İst., 1291/1874.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Abdulmecit Sıvasi" md. Gelişim yay., İst. 1986, I/33.

Câmî, Mevlânâ Abdurrahmân. *Nefehâtu'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, Terc. ve Şerh. Lâmi'î Çelebi, Mârifet yay., İst., 1980. 711 s.

Cebecioğlu, Ethem. "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Târifleri", *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XXIX, Ank., 1987, 387-406 s.

_____, *Hacı Bayram Velî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ank., 1994. 119 s.

Coşan, M. Esad. *Tasavvuf Üzerine Sohbet*, Haz. Akif İnan, Seha Yay., İst., 1990. 54 s.

el-Cürcânî, es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Şerhu'l-Mevâkıf*, Matbaa-i Âmire, İst., 1311/1893, I-III c.

_____, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Dâru's-Surûr, Beyrut, 1306/1888. 120 s.

Çetin, Osman, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, Ma'rifet Yay., İst., 1990.

_____, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, Ma'rifet Yay., İst., 1981.

Çubukçu, İbrahîm Agâh. *İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, A.Ü. İlahiyat Fak., Yay, No:158, Ank. 1983. 277 s.

Danişmend, İsmail Hakkı. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İst., 1961, I-IV c.

ed- Dârimî, Ebu Muhammed b. Abdurrahmân(ö.855/1451). *es-Sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz. I-II c.

Demirci, Mehmed. "Birgivî ve Tasavvuf", *İmâm Birgivî*, Yayına Haz. Mehmet Şeker, T.D.V. Yay., Ank., 1994, 59-66 s.

ed-Deylemî, Ebi Şeâ' Şiyreveyh Şehredâr b. Şiyreveyh el-Hemezânî. *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, I-V c.

Doğrul, Ömer Rıza. *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Ahmet Halit Kitâbevi, İst., 1948. 136 s.

Ebu Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebi Dâvud*, Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1409/1988, I-II c. 1. bs.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarîkatler*, Ma'rifet Yay., İst., 1990, 632 s.

Ertuğrul, İsmail Fenni. *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, İnsan Yay., İst., 1991. 310 s.

Erzurumî, İbrahîm Hakkı. *Ma'rifetnâme*, Sadeleştiren: M. Fuad Başar, Kitsan Matbaacılık Neşriyât ve Dağıtım, İst., 1984, 800 s.

Evliya Çelebi. *Seyahatnâme*, Üçdal Neşriyât, İst., 1985, I-X c.

Fındıklılı İsmet Efendi. *Tekmîletü'ş-Şekaik fi Hakkı Ehli'l-Hakaik*, Neşr: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989, 517 s.

el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1939, I-IV c.

Gökbilgin, Tayyib. "XVII.Asırda, Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi", *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, T.T.K. Yay., Ank., 1991, 197-218 s.

Gölpınarlı, Abdulbaki. "İdrîs-i Muhtefî" md., *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ank., 1972, c.XX, s. 40.

_____, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, T.T.K. Yay., Ank., 1973, 160 s.

_____, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İnkılab ve Aka Yay., İst., 1983.

_____, *Türkiyede Mezhebler ve Tarîkatlar*, İst., 1969.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddîn. *Râmûzu'l-Ehâdîs*, Neşre haz. Lütfî Doğan, Cevat Akşit, İst., 1982, I-III c.

_____, *Câmiu'l-Usûl*, Mütercim: Rahmi Serin, Pamuk Yay., İst., 1987, 511 s.

Gündoğdu, Cengiz, *Tasavvufta Velâyet Kavramı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1992, 101 s.

Gündüz, İrfân. *Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddîn Hayatı-Eserleri-Tarîkat Anlayışı ve Halidiyye Tarîkatı*, Seha Neşriyât, İst., 1984. 336 s.

_____, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyât, İst., tsz. 288 s.

Güngör, Erol. *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1987, 268 s.

el-Halvetî, Muhammed b. Hasan. *el-Âdâbü's-Seniyye limen Yüridü Tarîka Sâdâti'l-Halvetîyye*, Süleymâniye ktp., Düğümlü Baba, No: 218.

Hamidüddîn, Muhammed. "İlk Sûfîler", *İslâm Düşüncesi Târihi*, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay., İst., 1990, I/349-387, I-IV c.

Hammer, B. J. Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*, Terc. Mehmed Ata, Yayına haz: Mü'min Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyât, İst., 1990. I-X c.

Harîrî-zâde, Mehmed Kemaleddin. *Tibyanu Vesâili'l-Hakâyik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, Süleymâniye ktb., Yazma Bağışlar, No; 2305-94. I-III c.

Hilmi Ziya, *Türk Tefekkür Tarihi*, Matbaa-i Ebûzziya, İst., 1934, I-II c.

Hoca-zâde Ahmed Hamdi. *Seyyid Yahya eş-Şirvanî*, Şirket-i Mürettibiyye Mat., İst.,1319.

_____, *Ziyâret-i Evliyâ*, Daru'l-Hilafeti'l-Âliyye, İst., 1317/1899, 45 s.

el- Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfü'l-Mahcub*(Hakîkat Bilgisi), Trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 1982, 608 s.

el- Hulvî, Mahmûd Cemâleddîn. *Lemazât-ı Hulviyye ez-Lema'ât-ı Ulviyye*, Süleymâniye Ktb., Hacı Mahmûd Efendi., No: 4546; Millet Ktp., Şeriyye, No: 1100.

_____, *Lemazât-ı Hulviyye ez-Lema'ât-ı Ulviyye*, Haz., Mehmed Serhan Tayşi, M.Ü. İlahiyat Fak., Yay., İst., 1993. 656 s.

Hüseyin Vassaf Bey. *Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymâniye Kütp.,Yazma Bağışlar, No; 2305-2309, I-V c.

Işın, Ekrem. "Abdulmecid Sivasî" md., *D.B.İ.A.* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İst., 1994, I-VIII c.

_____, "Helvâî Tekkesi", md., *D.B.İ.A.*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İst., 1994, IV/49-51, (I-VIII c.)

_____, "Yavsî Baba Tekkesi", md. *D.B.İ.A.*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, VII/445/446, (I-VIII c.)

İbn Arabî. *Fusûsu'l-Hikem*, Çev. Nûri Gencosman, MEB Yay., İst., 1992, 346 s.

İbn Fûrek. *Müşkili'l-Hadîs ve Beyânuhu li'l-İmâm el-Hafız Ebû Bekr*, Tah. Mûsâ Muhammed Ali, Beyrut, 1985.

İbn Haldun. *Şifâü's-sâil li-tehzîbi'l-mesâil* (Tasavvufun Mahiyeti), Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 1984. 240 s.

İbn Kayyim el-Cevziyye. *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Matbaatü'l-Mısrıyye, Mısır, tsz., I-V c.

İbn Mâce. Ebû Abdillah, Muhammed b. Yezîd, el-Kazvînî, *Sünen*, Tah. Muhammed Fuad Abdulbâki, Mektebetü'l-İslâmiyye, İst., tsz., I-II c.

ibn Arabî. *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Darü Sadr, Beyrut, tsz., I-IV c.

İbn-i Kesîr. *Şemailü'r-Resûl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1967.

İbnu'l-Esîr. *en-Nihâye fî Garibi'l-Hadîs*, Müessesetü Matbaatu İsmâiliyyân, Tah. Tâhir Ahmet Tannahî, İran, 1347/1928, I-V c.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *el-Vefâ bi-'Ahvâli'l-Mustafa*, Tah. Mustafa Abdulvâhid, Matbaatu's-Saâde, Mısır, 1386/1968, I-II c.

İlmî Dede, Bağdatlı Mehmed. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Süleymâniye Ktp., Düğümlü Baba, 263; Hacı Mahmut Efendi, No: 2526, 2636, 2846/1, 2422; Lala İsmail, No: 131/1, Mihrişah Sultân, No: 232; Pertev Paşa, 619/11; Tâhir Ağa, 400; Zühdî Bey, 545.

İmâm-ı Birgivî. *Tarîkat-ı Muhammediyye*, Terc. Celal Yıldırım, Demir Kitâpevi, İst., 1979.

İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Fârûkî Serhendî. *Mektubat-Rabbanî*, Arapçadan Çev. Abdulkadir Akçiçek, Merve Yay., İst., 1977, I-II c.

İnan, Yûsuf Ziya. *İslâmda Melamiliğin Târihi Gelişimi*, Bayramaşık Yayınevi, İst., 1976, 292 s.

İsmail Hakkı Bursevî. *Kenz-i Mahfi*, (sadeleştirme) Misvâk Neşriyât, İst., 1980.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu, (XVII.Asır). Ma'ârif Basımevi, İst., 1959.

İz, Mahir. *Tasavvuf Mahiyeti, Büyükleri ve Tarîkatler*, TÜRDAV Yay., İst., tsz., 294 s.

el-İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987, I-X c.

el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed. *Kitâbu Cem'u'l-Vesâil fî Şerhi'ş-Şemâ'il*, Matbaatü'l-Edebiyye, Mısır, 1317/1899, I-II c.

Kadı-zâde Mehmed Efendi, *er-Risâletü'l-Kâmi'a li'l-Bid'a Nasıratün li's-sünneti Dâmi'atün li'l-Bid'ati*, Süleymâniye Ktp., Serez, 3876.

Kara, Mustafa. *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler I*, Uludağ Yay., Bursa, 1990, 208 s.

_____, *Bursada Tarîkatlar ve Tekkeler II*, Uludağ Yay, Bursa, 1993, 290 s.

_____, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh yay., İst., 1990. 453 s.

_____, *Niyazi-i Mısrî*, Diyanet Vakfı Yay., Ank., 1994, 115 s.

_____, *Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İst., 1985, 380 s.

Karaman, Hayreddin, *İmâm-ı Rabbanî ve İslâm Tasavvufu*, İklim Yay., İst., 1987, 192 s.

_____, *Türkiye'de İslâmlaşma ve Önündeki Engeller*, Ensar Neşriyât, İst., 1994. 200 s.

_____, "Kur'ân ve Sünnette Tasavvuf", *Mehmet Zahid Kotku ve Tasavvuf* (Vuslatının 14. Yılında Mehmed Zahid Kotku ve Tasavvuf Sempozyum Konuşmaları), Seha Neşriyât, İst., 1995, 17-34 s.

_____, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yay., İst., tsz.

Kâtip Çelebi. *Mîzânü'l-Hak fî İhtiyari'l-Ahak*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., No: 2122, İst., 1993, 199 s.

_____, *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, Ceride-i Havadis Matbaası, İst., 1310, I-II c.

_____, *Keşfu'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Maârif Matbaası, İst., 1941, I-II c.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Yayına haz. Rıfat Rıza Kehhâle, Dımeşk, 1352/1958, I-XV c.

Kelâbâzî, Tacü'l-İslâm Ebubekir Muhammed b. İshâk Buhharî. *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*(Doğuş Devrinde Tasavvuf), Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 1992. 275 s.

Kerderî, İmâm Hafizi'd-Dîn b. Muhammed(ö.867). *Menâkıbu Ebi Hanîfe*, Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, Lübnan, tsz., I-II c.

Koçu, R. Ekrem. "Abdulmecid Efendi" *İstanbul Ansk.* , İstanbul yayınevi, İst., 1946, I/100.

Köprülü,M. Fuat. "Ebû İshâk Kâzerûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", *Belleten*, XXXIII, T.T.K. Yay., Ank., 225-232 s.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, T.T.K. Yay., Ank.,1994, 123 s.

_____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 1984, 415 s.

Kuşeyrî, Abdulkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 1978.

Küçük, Hasan. *Tarîkatler*, TÜRDAV. Yay., İst., 1980.

La'li-zâde Abdulbaki. *Bazı Kibâr-ı Meşâyihin Tercüme-i Hâlini Mübeyyin Risâleleri*, Özege Ktp., 8071.

Lekesiz, M. Hulusi. "Osmanlı İlim Zihniyeti: Teşekkülü Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Türk Yurdu Dergisi*, c.XI, sayı: 49, Eylül 1991, 20-31 s.

Mansur, Ali Nâsıf. *et-Tâcü'l-Câmi'u li'l-Usûli fi ehâdîsi'r-Resûl*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, İst., tsz., I-V c.

Massignon, Louis, "Tasavvuf" md., *İslâm Ansk.*, MEB Yay., İst., 1979, XII/27.

Mecdî Mehmed Efendi. *Hadâikü'ş-Şakâik* , Neşr. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989, 528 s.

Mehmed Sâmi' Sünbülî. *Esmâr-ı Esrâr*, Cemâl Efendi Matb., İst., 1316. 49 s.

Mehmet Süreyya. *Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye (Sicilli-i Osmanî)*, Matbaa-i Amire, İst., 1311/1893, I-IV c.

el-Mekkî, Muhammed b. Ebi'l-Hasan Ali b. Abbas. *Kûtu'l-Kulûb*, Matbaatu'l-Meymeniyye, Mısır, 1306/1888, I-II c.

Muallim Cevdet. *Mekteb ve Medrese*, Haz. Erdoğan Erüz, Çınar Yay., İst.,1978, 184 s.

el-Muttakî el-Hindî. *Kenzu'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989, I-XIV c.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahihu Müslim*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İst., tsz., I-V c.

Müstakîm-zâde Süleymân Sa'dettin. *Hülâsatü'l-Hediyye*, Millet Ktp., Ali Emiri, Şeriyye, No: 1082.

_____, *Mecelletü'l-Ensâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi, No: 628.

_____, *Terâcim-i Ahvâl-i Şüyûh-ı Ayasofya*, Süleymâniye Ktp., Es'at Ef. Kitaplığı, No:1716/2.

el-Münzirî, Zekiyüddîn Abdulazîm. *et-Terğîbu ve't-Terhîbu mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf*, Tah. Mustafa Muhammed Ammarâ, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988, I-IV c.

Nâimâ Mustafa Efendi. *Naîmâ Târihi*, (Ravzâti'l-Hüseyin fî Hülasâti Ahbari'l-Hafikîn, Çev. Zuhûri Danışman, Zuhûri Danışman Yay., İst., 1967. I-VI c.

Nazmî, Muhammed. *Divan*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine, No: 920

_____, *Hediyyetü'l-İhvan*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin) Haz. Osman Türer, (Doktora Tezi İkinci Kısım) Ank., 1982, 364 s.

_____, *Hediyyetü'l-İhvân*, Süleymâniye Ktp., Raşid Efendi, No: 945(Müellif hattı); Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmûd Efendi, No: 2313; İst. Ünv. Ktp., No: T. 1604.

en- Nesaî, Ebû Abdirrahman Ahmet b. Şuayb b. Ali. *Sünen*, (Suyutî şerhi ve Sindî Hâşiyesi ile birlikte), Tah. Abdulfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988. I-IX c.

Nev'i-zâde Atâî. *Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmîleti'ş-Şakaik*, Neşr. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989, I-II c.

Nicholson, R. A. *Fi't-Tasavvufi'l-İslamî ve Tarihihi*, Arapça'ya nakleden: Ebû'l-'Ala Affifi, Matbaatü lecneti't-te'lifi ve't-tercemeti ve'n-neşr, Beyrut, 1956.

Ocak, A. Yaşar. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfîye (Pürütanizm) Teşebbülerine Bir Bakış, "Kadı-zâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, c.XIX, Sayı:1-2, Ank., 1979-1983, 208-225 s.

_____, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliyâ Mekabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 48, Başbakanlık Basımevi, Ank., 1983.

Okçuoğlu, Tarkan. "Mehmed Ağa Külliyesi" md. *D. B. İ. A*, V/355-356.

Osman-zâde Hüseyin Vassâf Bey. *Sefîne-i Evliyâ-ı Ebrâr ve Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar, No: 2307, I-IV c.

Önder, Mehmet. *Mevlânâ Bibliyografyası*, (Yazmalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank., 1974, I-II c.

Öngören, Reşat. "Şerî'atin Kestiği Parmak: Kânûnî Sultân Süleymân Devrinde İdam Edilen Tarîkat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Azîz Mahmut Hüdâyî Vakfı İlmi Araştırmalar Merkezi Yay., İst., c. I, Sayı: 1, Ocak-Haziran 1996, 123-140 s.

Öz, Tahsin. "Sultân Ahmed Câmii" *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyâtı, Ank. 1938, I/25-28 s.

Özdamar, Mustafa. *DersaadetDergâhları*, Kırk Kandil Yay., İst., 1994, 296 s.

Öztürk, Y. Nuri. *Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce*, Sümer Matb., İst., 1974.

_____, *Tasavvufun Ruhu ve Tarîkatler*, Sidre Yayıncılık, İst., 1988. 239 s.

_____, *Kuşadalı İbrahîm Halvetî, Hayatı, Tasavvufî Düşünceleri, Mektubları*, Fatih Yayınevi Matbaası, İst., 1982. 300 s.

_____, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İst., 1989, 455 s.

Peçevi İbrahîm Efendi. *Târih-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, İst., 1283/1866.

Receb-i Sîvâsî Efendi. *Necmü'l-Hüdâ fî Menakıbı'ş-Şeyh Şemseddîn Ebû's-Senâ*, Süleymâniye Ktp., Lala İsmail Kitaplığı, No: 694/2

Sakıb Dede. *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Matbaa-i Vehbiyye, Mısır, 1283/1866.

Sarı Abdullah Efendi. *Semeretü'l-Fuad fi'l-Mebde-i ve'l-Me'âd*, Matbaa-i Amire, İst., 1288/1871, 311 s.

Savaş, Saim, *Bir Tekke'nin Dinî ve Sosyal Tarihi*, Dergâh Yay., İst., 1991, 268 s.

Serin, Rahmi. *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yay. İst., 1984. 172 s.

es-Seyyid Sâbık. *el-Akâidu'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

Sîne-çâk, Yûsuf Sinaneddîn b. Muhammed el-Vârdârî el-Mevlevî. *Cezîre-i Mesnevî*, Süleymâniye Ktp. Halet Efendi ilavesi, No: 78; Laleli, No: 1910; M. Ârif-M. Murâd, No: 74/1; Nafiz Paşa, No: 440/2, 449; Şehid Ali Paşa, No: 2771/3; Pertev Paşa, No: 635/1.

Sîvâsî, Abdulmecîd b. Muharrem. *Uddetü'l-Musta'iddîn*, Süleymâniye Ktp., Kasideci-zâde, No: 731/2.

_____, *Firavun'un İmânına Dair Risâle*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultân, 294/5.

_____, *Bidâ'atü'l-Vâizin*, Süleymâniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, No: 1032/2.

_____, *Lugat-ı Mesnevî*, Süleymâniye Ktp., Aşir Efendi No: 385,

_____, *Tefsir-i Sûre-i Fâtiha*, Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân No: 300/2.

_____, *Dîvân*, Süleymâniye ktp., Lala İsmail No: 453.

_____, *Dürer-i Akâid*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultân, No: 300/1

_____, *Kazâ ve Kader Risâlesi*, Bâyezid Devlet Ktp. Veliyüddîn Efendi, No: 347.

_____, *Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l Esmâr*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultân, No: 255.

_____, *Mi'yâr-ı Tarîk*, Süleymâniye Ktp. Mihrişah Sultân, No: 300/3.

_____, *Miskâlu'l-Kulûb*, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. Türkçe Yazmalar, No: 2311.

_____, *Pendnâme*, Süleymâniye Ktp, Murat Buhari No: 326/4

_____, *Şerh-i Mesnevî*, MEB. Ank. Genel Kitaplık, No: 683.

es- Suhreverdî, Abdulkâhir b. Abdullah. *Avârifü'l-Ma'ârif*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1966, 548 s.

_____, *Avârifü'l-Ma'ârif*, Haz. H. Kâmil Yılmaz, İrfân Gündüz, Erkam Yay., İst., 1989, 674 s.

Sunar, Cavit. *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., No:143, Ank., 1978.

_____, *Tasavvuf Tarihi*, A. Ü. İlahiyat Fak. Yay., No: 130, Ank., 1975.

Sûzî, Ahmed Efendi. *Dîvân-ı Sûzî*, Mustafa Efendi Matb., İst. 1290/1873. 192 s.

_____, *Silsile-i Pîrân îî Meşâyihi'l-Halvetiyye*, Süleymâniye Ktp., Osman Huldi Öztürkler, No: 63,

eş-Şa'rânî, el-İmâmü'l-allâme Abdulvehhâb. *el-Envâru'l-Kudsiyye fî Ma'rifeti Kavâ'idi's-Sûfiyye*, Tah. Taha Abdulbâki Sürûr, es-Seyyid Muhammed Abdu'ş-Şâfi'î, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I-II c.

Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarîkatler Târihi*, İst., 1964

Şemseddîn Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İst., 1989.

_____, *Kamusu'l-A'lam*, Mihran Matb., İst., 1311/1893, I-IV c.

Şeyh Galib. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Haz. Turgut Karabey, Mehmed Vanlıoğlu, Mehmed Atalay, Atatürk Üniv., Fen-Edebiyat Fak. Yay. Erzurum, 1996, 256 s.

Şeyhî Mehmed Efendi. *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ*, Neşre haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989. I-III c.

Tahralı, Mustafa. "Fusûsu'l- Hikem Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler" Ahmet Avni Konuk, *Fususu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*(İçinde), Dergâh Yay., İst., 1987, XXIX-LXIV s.

Tanman, M. Baha. "Sîvâsî Tekkesi", md. *D.B.İ.A.*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İst., 1994, I/16-17 s., I-VIII c.

Taşköprülü-zâde, 'İsamüddîn Ebû'l-Hayr Ahmed. *eş-Şekâiku'n-Nu'maniye fi 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniye*, İnceleme ve notlarla neşreden: Ahmet Suphi Furat, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., No: 3353, İst., 1985.

Tercüman Gazetesi Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Kataloğu I, Haz. Günay Kut, Edebiyat Fak., Basımevi, İst., 1989.

Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan el-Hakîm. *Kitâbu Hatmü'l-Evliyâ*, Tah. Osman İsmail Yahya, Matbaatü'l-Katolikiyye, Beyrut, tsz.

et- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sûre. *el-Câmi'u's-Sahîh*, Tah. Kemâl Yûsuf Hût, Darü'l-Fikr, tsz., I-V c.

_____, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-Hasâisü'l-Mustafaviyye*, İzzed Ubeyd ed-Duâs, Suriye, Halep, 1968.

Toparlı Recep. *Abdulmecîd Sîvâsî Dîvânı*, Dilek Matbaası, Sivas, 1984, 69 s.

Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Bogaziçi Yay., İst., 1993.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşr., İst., 1971.

_____, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi*, Boğaziçi Yay., İst., 1993.

et-Tusî, Ebû Nasr es-Serrâc. *el-Luma'*, Tah. Abdulhalîm Mahmûd, Taha Abdulbâkî Surûr, Mektebetü'l-Müsennâ Bağdad, 1960, 646 s.

et-Tûsî, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Bevariku'l-İlmâ' fî Tekfîri Men Yuharrimü's-Semâ'*, Süleymâniye, Esad Efendi, No: 1314.

Türer, Osman. *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İst., 1995, 316 s.

_____, "XIII-XIV. Asırlarda Anadolu'da Tasavvufî Hayata Genel Bir Bakış I", *Yeni Ümit*, Yıl: 6, sayı: 21, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, 39-45 s.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Padişah-Tarîkat Şeyhi Münasebetine Dair Tarihî Bir Örnek", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 28, İst., Şubat 1984, 181-194 s.

_____, *Şeyh Mehmed Nazmî, Hayatı, Eserleri ve Hediyyetü'l-İhvan'ı* (Basılmamış Doktora Tezi I-II Kısım), A.Ü. İlahiyat Fak., Ank., 1982.

_____, *Türk Mutasavvıf ve Şâiri Muhammed Nazmî* , Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., No: 957, Ank., 1988, 175 s.

Türk Ansiklopedisi, "Abdulmecid" md., Milli Eğitim Basımevi, İst., 1968, I/63 s.

Uludağ, Süleymân. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst., 1991, 552 s.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ank., 1973, I-VIII c.

Üçer, Müjgan. "Tokat ve Efsaneleri, İnanışları",*Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat*, (Sempozyum bildirisi) 2-6 Temmuz 1986, Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemâl Araştırma Merkezi, Ank., 1987.

Ülken, H. Ziya. *İslâm Düşüncesi*, İ.Ü., Edebiyat Fak. Yay., İst., 1946.

_____, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, Cem Yay., İst., 1993, 414 s.

Vicdanî, Ebû Rıdvân Sâdık. *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye*, Evkâf-ı İslâmiyye Matb., İst., 1919-1922, 120 s.

_____, *Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye "Kâdiriyye Silsilenâmesi"*, Matbaa-i Âmire, İst., 1338/1919-1340/1921, 85 s.

_____, *Tomâr-ı Turuk-ı Âliyye, "Sûfî ve Tasavvuf Cereyânları"*, Matbaa-i Âmire, İst., 1340/1921-1342/1923, 61 s.

Yahya Efendi. *Dîvân-ı Yahyâ*, Neşre haz. Mehmed Çavuşoğlu, İ. Ü, Edebiyat Fak., Yay., İst., 1977.

_____, *Dîvân-ı Yahyâ*, Millet Ktp., Ali Emirî, No: 517.

Yazıcı, Tahsin. "Fatihden sonra İstanbulda İlk Halveti Şeyhleri", *İstanbul Enst. Dergisi*, Sayı: II, İst., 1956, 29-30 s.

Yetik, Erhan. *İsmail-i Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, İşâret Yay., İst., 1992, 310 s.

_____, *Tarîkatlar ve Dinî Hayat*, Kardeşler Ofset, Samsun, 1996, 251 s.

Yılmaz Hasan Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdayî ve Celvetiyye Tarîkatı*, M.Ü. İlahiyat Fak.,Yay., İst., 1980. 327 s.

_____, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarîkatlar*, Ensar Neşriyât, İst., 1994, 380 s.

Yurdaydın, H. Gazi. "Türkiye'nin Dinî Tarihine Umumi Bir Bakış", *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, Ank.,1961, IX/109-120 s.

_____,*İslâm Tarihi Dersleri*, AÜ. İlahiyat Fak., Yay., No: 182, Ank., 1988, 372 s.

Yüksel, Emrullah. "Birgivî" md., *T.D.V. İslâm Ansk* . İst., 1992. I/191-194.

_____, *Kelâm Dersleri* (İlahiyat ve Nübüvvet), Ank., 1986, 72 s.

Zakir Şükrî. *Mecmu'a-i Tekâyâ*, Eserin Klaus Kreiser tarafından yapılan neşri, İst. 1980, s. 14-15. Bu eserin yazma nüshası için bkz. Bâyezid, Belediye Ktp., Yazmalar, No: K. 75, Yeni Türkçe ile neşri için bkz. Şinasi, Akbutu, "İstanbul'daki Tekkelerin Silsile-i Meşâyihi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, sayı: 3, IV/51-96, sayı: 1, V/81-103, sayı: 2, V/97-116.

Zavotçu, Gencay. *Rıza Tezkiresi* (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst., 1993, 135 s.

Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm Kâmûs-ı Terâcim*, Beyrut, 1389/1969, I-XI c.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖZGEÇMİŞ

1965 yılında Erzurum'un Tortum ilçesinde doğdu. İlk ve Orta(İmam-Hatip) tahsilini Erzurum'da tamamladı. 1984 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne girdi. 1989 yılında bu fakülteden mezun oldu. Aynı yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tasavvuf Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek lisansa başladı. 1992 yılıda hazırlamış olduğu "Tasavvufta Velâyet Kavramı" adlı tezi başarılı bulunarak Tasavvuf Anabilim Dalında İlahiyat Bilim Uzmanı ünvanı verildi. 1989-1994 yılları arasında Erzurum Müftülüğünde İmam-Hatiplik yaptı. 1994 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi oldu. Halen bu görevini devam ettirmekte olup, evli ve bir çocuk babasıdır.

Cengiz GÜNDOĞDU